

ŁÓDZKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE

Acta Archaeologica Lodziensia Nr 55

Archeologiczne
badania
ratownicze
nad
Bachorza

red. W. Świętosławski

Łódź 2009

Łódzkie Towarzystwo Naukowe
ul. Curie-Skłodowskiej 11, 90-505 Łódź

Redakcja naczelna Wydawnictwa ŁTN
Wanda M. Krajewska (redaktor naczelny), Sławomir Gala (członek),
Jan Szymczak (członek), Edward Karasiński (sekretarz redakcji)

Redaktor
Witold Świątosławski

Komitet Redakcyjny
Andrzej Abramowicz, Lucyna Domańska, Mariusz Mielczarek, Tadeusz Poklewski-Koziell

Sekretarz redakcji
Tomasz Kurasiński

Praca dofinansowana przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Copyright by Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2009

ISSN 0065-0986

Opracowanie komputerowe tekstu i materiałów ilustracyjnych: **Paweł Koziorowski**
Projekt okładki: **Beata Wawrzecka**

Druk i oprawa
Triada, Łódź
Nakład 250 egzemplarzy

Spis treści

Witold Świątosławski, <i>Słowo wstępne</i>	5
Błażej Muzolf, <i>Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych wielokulturowego stanowiska 1 w Kobielicach, gm. Zakrzewo</i>	7
Błażej Muzolf, <i>Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych stanowiska 19 w Kobielicach, gm. Zakrzewo</i>	101
Krzysztof Cyrek, <i>Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych wielokulturowego stanowiska 53 w Sędzinie, gm. Zakrzewo</i>	129
Krzysztof Cyrek, <i>Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych stanowiska 23 w Sędzinie, gm. Zakrzewo</i>	155
Jerzy Maik, Witold Świątosławski, Emilia Wtorkiewicz-Marosik, Maria Żemigąła, <i>Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych i ścisłych nadzorów stanowisk 86, 87 i 88 w Sędzinie, gm. Zakrzewo</i>	179
Marian Głosek, <i>Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych i ścisłych nadzorów stanowisk 13 i 23 w Kuczkowie, gm. Zakrzewo</i>	231
Marian Głosek, <i>Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych stanowisk 1 i 2 w Bachorzy, gm. Zakrzewo</i>	245
Jerzy Maik, Witold Świątosławski, Emilia Wtorkiewicz-Marosik, Maria Żemigąła, <i>Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych i ścisłych nadzorów stanowisk Wola Bachorna 4, Lepsze 24, Lepsze 25, gm. Zakrzewo</i>	271

Słowo wstępne

Tom oddany w ręce czytelników zawiera opracowania wyników ratowniczych badań archeologicznych kilku stanowisk odkrytych na północnym stoku doliny dawnej rzeki (obecnie kanału) Bachorza, na trasie planowanego przebiegu gazociągu jamalskiego. Badania te były częścią szeroko zakrojonej akcji ratowniczych prac archeologicznych wykonywanych na zlecenie firmy EuroPol Gaz S. A. Na Kujawach głównymi ich wykonawcami byli archeolodzy z poznańskiego i łódzkiego ośrodków archeologicznych.

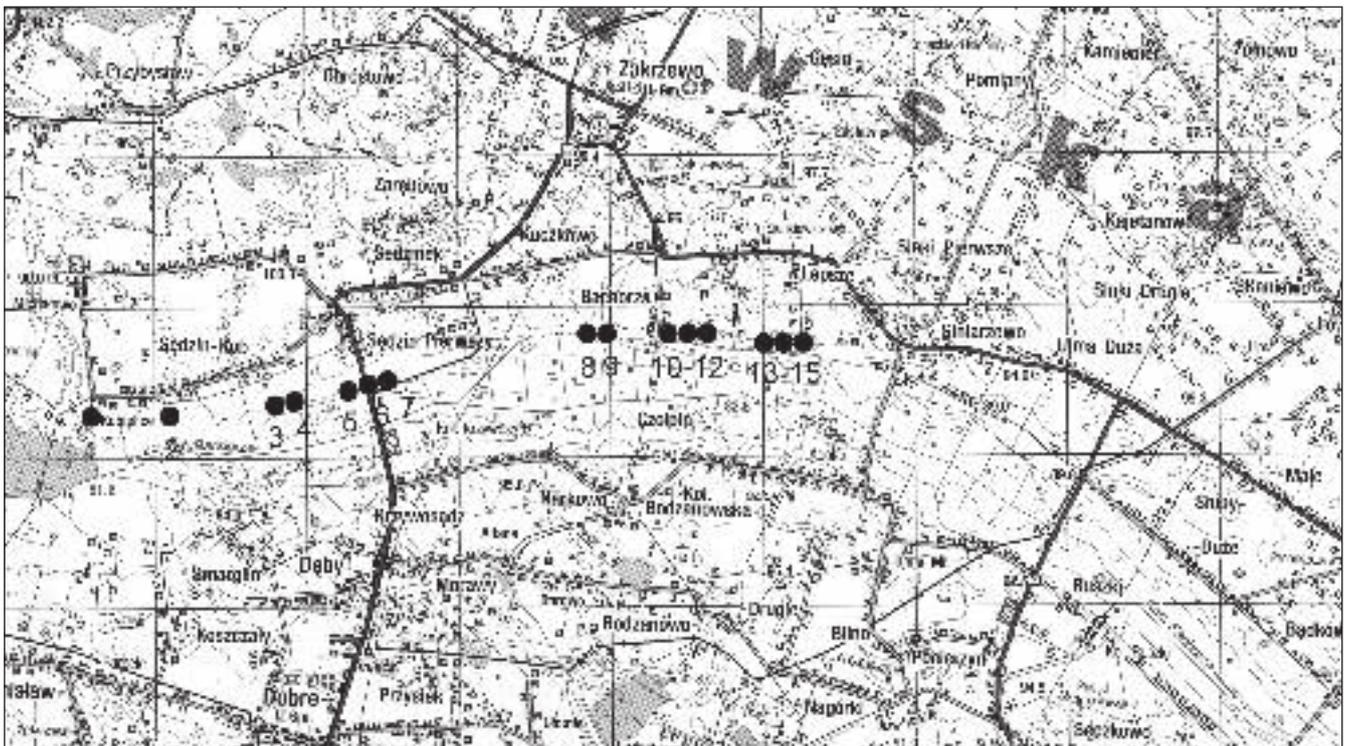
Zawarte w tomie opracowania dotyczą działań zrealizowanych w latach 1996-1997 przez pracowników kilku łódzkich instytucji: Oddziału w Łodzi Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego oraz Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Organizatorem i koordynatorem tych działań był prof. dr hab. Tadeusz Poklewski-Koziełł.

Badania na linii planowanego przebiegu gazociągu jamalskiego były pierwszą, zakrojoną na tak dużą skalę, archeologiczną akcją ratowniczą w Polsce. Stały się więc poligonem, na którym kształcili się archeolodzy tworzący później kadry badaczy potrafiących sprostać wymaganiom szerokopłaszczyznowych ratowniczych badań archeologicznych, poprzedzających wielkie inwestycje, w tym tak popularnym dziś działaniom na trasach przebiegu przyszłych autostrad.

Przedstawione w tomie opracowania powstały zgodnie z wymogiem inwestora w szybkim tempie, tuż po zakończeniu badań terenowych. Od ich zamknięcia upłynęło więc ponad dziesięć lat. Czas, jak to często bywa, nie był przychylnym dla zachowania się ich w pełnym stanie. Dziś pozostał wybór pomiędzy rezygnacją z publikacji, a drukiem materiałów w niewielkim tylko stopniu uaktualnionych przez autorów i ujednoliconych przez redakcję. Szersze działania aktualizacyjne nie były niestety możliwe.

Łódź, grudzień 2009 r.

Witold Świętosławski

Lokalizacja stanowisk. 1: Kobielice 1 (119); 2: Kobielice 19 (120); 3: Sędzin 53 (115); 4: Sędzin 23 (116); 5-7: Sędzin 86, 87, 88 (111, 112, 113); 8-9: Kuczkowo 13, 23 (90, 91); 10-12: Bachorza 1, 2 (88, 88a, 89); 13-15: Wola Bachorna 4 (87) i Lepsze 24, 25 (85, 86).

Skala 1: 100 000.

WYNIKI RATOWNICZYCH BADAŃ WYKOPALISKOWYCH WIELOKULTUROWEGO STANOWISKA 1 W KOBIELICACH, GM. ZAKRZEWO

1. Wstęp

1.1. Uwagi ogólne

Stanowisko nr 1 w miejscowości Kobielice (na linii gazociągu nr 119) w gminie Zakrzewo, pow. Aleksandrów Kujawski, woj. pomorsko-kujawskie, zostało wyznaczone do badań wykopaliskowych w oparciu o materiały z badań w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski z późniejszymi weryfikacjami i uzupełnieniami.

Miało to być stanowisko wielokulturowe, na którym wyróżniono następujące poziomy chronologiczne: osada kultury ceramiki wstęgowej rytej, osada kultury pucharów lejkowatych, osada kultury łużyckiej z młodszą epoką brązu oraz halsztatu, cmentarzysko z późnego okresu lateńskiego i okresu rzymskiego, cmentarzysko wczesnośredniowieczne.

Te wstępne określenia okazały się mylne i uległy daleko idącej modyfikacji w wyniku przeprowadzonych prac. Należy zwrócić uwagę, że stanowisko określone jako leżące w obszarze gruntów miejscowości Kobielice, tak naprawdę leży na gruntach wsi Sędzin i powinno nosić określenie Sędzin z kolejnym numerem w tej miejscowości.

Na stanowisku badania wykopaliskowe, przeprowadzono w okresie od 08.08. do 18.09.1996 roku pod kierunkiem autora opracowania. Odcinek kolizji obszaru stanowiska z pasem gazociągu wyznaczono na 210 m.

Na wyznaczonym pasie założono ciągły wykop o długości 210 m i szerokości 13m, dało to razem 27,3 arów. Z drobnymi rozszerzeniami wykopu jest to wielkość rzędu 28 arów. Wykop został podzielony na sekcje po 100 mb, oznaczone dużymi literami alfabetu C, D i E – sekcja ostatnia liczyła jedynie 10 mb (ryc. 2). W ramach sekcji wyznaczono odcinki o wymiarach 10 na 13m z podziałem na 6 działek. Odcinki oznaczono małymi literami alfabetu od a do k, z pominięciem litery j, podobnie oznaczono literami od a do f działki w poszczególnych odcinkach w ustawieniu pionowym (ryc. 2). Oś gazociągu przebiegała w odległości 3 m na północ od południowej

krawędzi wykopu, wyznaczając dwie południowe działki w ramach odcinka, o wymiarach 3 na 5 m, pozostałe działki miały wymiar 5 na 5 m.

Ze względu na tryb przeprowadzanych badań, związanych z wielką inwestycją przemysłową, odhumusowanie pasa przewidzianego do przeprowadzenia prac wykopaliskowych przeprowadzono przy użyciu sprzętu zmechanizowanego. Po zdjęciu warstwy czarnoziem, dalsza eksploracja przebiegała metodami tradycyjnymi. W trakcie prac wykonywano dokumentacje rysunkową w skali 1:20 oraz zbiorczą w skali 1:100, uzupełnioną dokumentacją fotograficzną.

Ogółem na badanym obszarze zinwentaryzowano 126 obiektów, które otrzymały kolejne numery inwentaryzacyjne. Charakter tych obiektów był różny i dlatego w wyniku dalszych prac eksploracyjnych, jak i interpretacyjnych część z nich uległa w opracowaniu pominięciu, ze względu na ich zanik lub też pochodzenie naturalne. Zdecydowana większość obiektów nie dostarczyła materiałów zabytkowych. Materiał ruchomy pozyskano z 46 obiektów, z kilku poziomów chronologicznych. Wśród obiektów wyróżniono: glinianki, jamy gospodarcze i odpadowe, studnię (?), obiekty mieszkalne (?), dołki posłupowe oraz grób zwierzęcy. Część wyróżnionych wstępnie i uznanych za obiekty zaciemnień okazało się być przebarwieniami naturalnymi, część zaś obiektów o znacznej kubaturze i obszarze to pozostałości działalności nowożytnego człowieka i jako takie nie wnoszą nic do poznania osadnictwa tego obszaru. Obiekty te skupiły się głównie w części wschodniej wykopu w sekcji D i E.

W wyniku przeprowadzonych prac wydzielono następujące poziomy chronologiczno-kulturowe:

1. ślady osadnictwa kultury ceramiki wstęgowej rytej (dalej KCWR) - neolit;
2. osadnictwo kultury ceramiki wstęgowej klutej (dalej KCWK) - neolit;
3. ślady osadnictwa grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej (dalej GBKKL) - neolit;
4. osadnictwo kultury amfor kulistych (dalej KAK) - neolit;

5. osadnictwo fazy pomorsko-kloszowej - z przełomu okresu halsztackiego i lateńskiego;
6. osadnictwo kultury przeworskiej - z późnego okresu lateńskiego;
7. osadnictwo wczesnośredniowieczne;
8. działalność nowożytna.

W takiej też kolejności zostaną one omówione w poniższym opracowaniu z jednym wyjątkiem. Ze względu na ilość materiału, jego znaczenie i objętość samego omówienia wraz z częścią rysunkową, wydzielono i umieszczono jako aneks opracowanie dotyczące krzemieniarstwa kultury ceramiki wstęgowej kłutej.

Przy opracowaniu materiałów ze stanowiska Kobielice 1 autorami poszczególnych członów są: Małgorzata Rybicka: technologii ceramiki kultury ceramiki wstęgowej kłutej, grupy brzesko-kujawskiej oraz kultury amfor kulistych; Piotr Papiernik, krzemieniarstwa kultury ceramiki wstęgowej kłutej, pozostałe części są autorstwa Błażeja Muzolfa.

W tym miejscu chciałbym podziękować za pomoc udzieloną mi przy opracowywaniu materiałów przez zespół archeologów Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi z doc. dr hab. Ryszardem Grygielem na czele.

W naszych omówieniach posłużymy się także w kilku wybranych przypadkach wynikami analiz zwierzęcych szczątków kostnych pozyskanych z obiektów archeologicznych wykonanych przez Jakubowskiego z Uniwersytetu Łódzkiego.

1.2. Lokalizacja stanowiska 1 w miejscowości Kobielice

Stanowisko leży na południowo-wschodnim skraju wsi Kobielice (ryc. 1), poza zwartą zabudową na obszarze pól uprawnych rozciągających się na południe od szosy asfaltowej Kobielice – Sędzin. Położone jest o około 500 m na północ od doliny Bachorzy, poza terasą zalewową, sięgając płaskiego plateau wysoczyzny nad doliną. Stanowisko jest zorientowane w zasadzie na osi N-S. Ekspozycja stanowiska w obszarze badanym raczej południowa, ale również można ją określić jako bez wyraźnej ekspozycji (tzw. ekspozycja zerowa).

1.3. Fizjografia i stratygrafia stanowiska

Stanowisko leży w centralnej części Kujaw, w szeroko pojętej dolinie Bachorzy. Obszar ten został dogłębnie omówiony i scharakteryzowany w szeregu pracach m. in. M. Szmyt (1996, s. 79 i n. tam dalsza bogata literatura) oraz samej doliny Bachorzy w pracy E. Wiśniewskiego (1974, s. 263-282). Tym niemniej należy przytoczyć kilka informacji natury ogólnej. Miejscowość Kobielice leży na obszarze Równiny Kujawskiej = Wysoczyzny Kujawskiej tworzonej przez morenę denną o niewielkim zróżnicowaniu

wysokościowym. Powierzchnię równiny urozmaicają zagłębienia wytopiskowe oraz doliny marginalne i rynny subglacjalne. Rysem charakterystycznym dolin równoleżnikowych, a do takich należy dolina Bachorzy, jest wypiętrzenie ich den w środkowych odcinkach, sięgające 2-5 metrów (E. Wiśniewski, 1974, rys. 1). W pokrywie glebowej Równiny dominują czarne ziemie, tak jest w przypadku obszaru badanego stanowiska, wykształcone na glinie zwałowej, spiaszczonej w częściach stropowych. W obrębie doliny Bachorzy ciągną się także połacie eolicznych piasków.

Stanowisko w Kobielicach leży na dość płaskim terenie w pobliżu oczka wodnego być może pochodzenia wytopiskowego. Stratygrafia profilu geologicznego prezentuje się dość prosto, stwierdzono następujący geologiczny układ nawarstwień:

- I warstwa naturalna czarnoziemiu o miąższości 40-80 cm;
- II warstwa naturalna to brunatna glina zwałowa;
- III warstwa naturalna to występująca w płatach pokrywa piasków żółto-białawych zalegających na glinie (ryc. 2).

Obiekty archeologiczne występowały tak w obszarach o podłożu z gliny jak i piaszczystym, aczkolwiek można tutaj zaobserwować pewne zależności chronologiczne. W obszarach płatów piasków zalegających pod czarnoziemem zlokalizowano najwięcej obiektów kultury amfor kulistych oraz z fazy pomorsko-kloszowej, z przełomu okresu halsztackiego i lateńskiego.

Osadnictwo neolityczne

2.1. Ślady osadnictwa kultury ceramiki wstęgowej rytej

Z pozostałościami osadnictwa tej kultury nie możemy powiązać żadnego obiektu stałego. Natomiast za obecnością w pobliżu badanego obszaru osady tej kultury zdają się przemawiać pojedyncze fragmenty naczyń pozyskane jako domieszka z obiektów przypisanych innym kulturom. Jedyny ornamentowany fragment z partii przydennej naczynia zdobiony rytymi kreskami i dołkiem nutowym (ryc. 11: 5) wystąpił w obiekcie nr 72, związanym z horyzontem kultury ceramiki wstęgowej kłutej. Ogółem z tego obiektu wydzielono 4 fragmenty naczyń tej kultury. Wykonane zostały z gliny szlamowanej o szarej barwie powierzchni bez intencjonalnej domieszki schudzającej w dwóch przypadkach (m. in. fr. dna z ryc. 11: 5) oraz z domieszką być może suszonej gliny (2 fr.). Określenie precyzyjniejszej chronologii tych znalezisk ze względu na ubogość materiału nie jest możliwe.

2.2. Osadnictwo kultury ceramiki wstęgowej kłutej

Odkrycie obiektów związanych z tą jednostką kulturową ma szczególne znaczenie dla periodyzacji rozwoju

osadnictwa okresu neolitu na Kujawach. Ze względu na liczebność zbioru fragmentów ceramicznych, narzędzi i odpadów krzemienych jak i innych wyrobów, stanowisko w Kobielicach 1, należy do rzędu najważniejszych stanowisk tej kultury na tym obszarze.

2.2.1. Charakterystyka obiektów stałych

W wykopie badawczym odkryto dwa obiekty związane z tą jednostką kulturową - ob. 6 i 72 (ryc. 2, 4).

Obiekt 6 zawierał większość spośród pozyskanych materiałów. Jest to dość rozległa, rozczłonkowana jama o nierównym dnie z szeregiem zagłębień. Partia obiektu z najgłębszym z nich dostarczyła prawie całości materiałów. Kształt obiektu jak i profil wskazują, że powstał on jako glinianka, a następnie został wykorzystany jako jama odpadowa (?) przydomowa(?). Wypełnisko obiektu bezwarstwowania stanowił czarnoziem (ryc. 4). Maksymalna głębokość jamy wynosiła ok. 120 cm (ok. 160 cm od pow. gruntu).

Obiekt 72 dostarczył mniej liczny inwentarz zabytków, ale równie istotny jak ob. 6. Podobnie, jest to zapewne glinianka lecz o bardziej owalnych, regularnych zarysach, z jedną zdecydowanie głębszą partią w części południowej (ryc. 4), która podobnie jak w poprzednim obiekcie dostarczyła zdecydowanej większości materiałów. Ściany tej jamy zawierały swego rodzaju wnęki, z których pozyskano m. in. duże fragmenty jednego naczynia. Jej charakter interpretujemy podobnie, jako pierwotną gliniankę, która następnie została adaptowana jako jama przydomowa. Wypełnisko jamy stanowił czarnoziem bez wyraźnego warstwowania. Maksymalna głębokość jamy ok. 110 cm (ok. 160 cm od pow. gruntu).

2.2.2. Analiza materiałów ruchomych.

2.2.2.1. Ceramika – analiza stylistyczno-morfologiczna

Rozpatrując materiały z Kobielic trzeba niewątpliwie sięgnąć do ustaleń L. Czerniaka zawartych w opracowaniu stan. 12 z Węgierec (1992), dotyczących początków fazy Ia, rozpoczynającej rozwój kultury późnej ceramiki wstęgowej (dalej KPCW), w myśl periodyzacji zaproponowanej przez tegoż autora i rozwiniętej w szeregu publikacjach (L. Czerniak, 1980).

Do fazy Ia KPCW autor ten, zaliczył materiały z Jankowa stan. 4, ob.15 i prawdopodobnie z Gogółkowa. Według uzyskanej opinii znawcy tematu, M. Zapotockiej, materiały te: „są pozbawione cech diagnostycznych fazy IVa kultury ceramiki wstęgowej kłutej (dalej KCWK) i jej odpowiedników, np. Lengyel I, a tym samym musi być podtrzymana koncepcja zakładająca znaczne opóźnienie procesu formowania się ugrupowań z ceramiką „kłutą” na Niżu Polskim” (L. Czerniak, 1992 s. 31). Dalej autor

stwierdza, że materiały z Węgierec są jednoznacznie reprezentatywne dla ceramiki fazy Ia i mogą być porównywane z materiałami ze stan. Konary 20, datowanymi na fazę Ib (L. Czerniak, 1978), wskazując jednocześnie na różnice pomiędzy oboma zespołami (L. Czerniak, 1992, s. 44).

Należy tutaj pokrótce scharakteryzować elementy, które wg. L. Czerniaka pozwalają znaleźć z Węgierec ustawić w fazie Ia. Są to:

- dominacja zdobień „kłutych” obejmujących cały brzusiec bez akcentowania tektoniki naczyń, brak zwłaszcza karbowania załomów brzuśca;
- brak wątków kłutych wykonanych narzędziem wielozębny;
- brak złożonych wątków w układzie płaszczyznowym;
- obecność licznych naczyń o formie wysmukłej „gruszkowatej”;
- brak zdobień rosseńskich.

Datując materiały węgierskie, ustawia je jednoznacznie w nawiązaniu do czeskiej fazy IVa KCWK, a nawet przełomu faz III i IVa, podpierając to stwierdzenie opinią M. Zapotockiej. Tak datowane materiały, tworzą w periodyzacji Kujaw fazę Ia równoczesną z kulturą Lengyel I (L. Czerniak, 1992 s. 44-45).

Te stwierdzenia wraz z wyżej przytoczonym zestawem cech diagnostycznych punktem wyjściowym porównania materiałów z Węgierec z materiałami pozyskanymi w Kobielicach. Liczny zestaw rysunków jak i zestawień form i wątków ornamentacyjnych z rozbiciem na ob. 6 i 72 daje wyobrażenie o omawianych materiałach. Ogółem pozyskano z ob. 6 ok. 480 fr., a z ob. 72, ok. 280 fr. ceramiki, daje to sumę ok. 760 sztuk.

Wśród naczyń wyróżniono (zestawienie 1):

- pucharki gruszkowate o wysmukłych korpusach z łagodnymi liniami wydętych brzuśców o zaokrąglonym dnie, maksymalna wydęcie brzuśca umieszczone nisko nad dnem, dość często zaopatrzone w rogowate guzki, zdobione ornamentem kłutym (ryc. 5: 1,2, 7, 8; 9: 3, 4);
- formy niskich przysadzistych pucharków o zaokrąglonych brzuścach, z największą wydętością brzuśca umieszczoną tuż nad dnem, zdobione ornamentem kłutym (ryc. 5: 3-5);
- miski o formach wycinka kuli jak i stożkowatych (ryc. 6: 9, 6; 11: 1-4) zdobionych ornamentem kłutym;
- naczynia określone przez nas jako wazowate o sporych rozmiarach jak i niewielkich, lecz niskie, przysadziste ze słabo wydzielonym dnem i maksymalna wydęciem brzuśca poniżej połowy wysokości naczynia, zdobione bogato ornamentem kłutym (ryc. 5: 6; 10: 1-2).

Powyższe formy można generalnie zaliczyć do naczyń starannie wykonanych zdobionych ornamentem kłutym, sporadycznie w połączeniu z plastycznym (guzki rogowate, guzki okrągłe, krótkie listewki poziome z trójpodziałem dołkami palcowymi). Ornament wykonano narzędziem dwuzębnym a w jednym przypadku trójzębnym.

Drugą grupę stanowią naczynia „grubej” roboty, tzw. kuchenne, są to:

- garnki workowate z zaokrąglonym dnem, z nisko osadzonym maksymalnym wyścięciem brzuśca, o średnicy bliskiej lub nieco większej od średnicy wylewu, ozdobione tuż poniżej krawędzi wylewu listwą plastyczną ornamentowaną dołkami palcowymi przedzielonymi pionowymi guzkami z dwupodziałem wykonanym pojedynczym dołkiem palcowym (ryc. 8: 1, 3);
- garnki o profilu esowatym, z wychyloną szyjką, płaskim niewielkim dnem, ozdobione podłużnymi pionowymi guzkami tuż pod krawędzią i guzkami okrągłymi (?) na maksymalną wyścięciu brzuśca umieszczonym na wysokości ok. 1/3 od dna naczynia (ryc. 13, 1);
- garnki o formie „tulipanowatej” z szeroko rozchylonym wylewem, zaopatrzone w płaskie dno i zaokrąglony brzusec, którego maksymalna wyścięcie umieszczono na wysokości ok. 1/3 ponad dnem, pod krawędzią zdobione zespołami podwójnych, podłużnych, pionowo ustawionych guzków (ryc. 13: 2);
- garnki wysmukłe o lekko wychylonym wylewie z brzuścem szerszym od średnicy wylewu, zaopatrzone zapewne w dwa niewielkie uszka umieszczone poniżej krawędzi wylewu na szyjce - być może należy je zaliczyć do form amforowatych (ryc. 8: 4).

Już z tej prezentacji podstawowych form możemy się zorientować, że zespół z Kobielic charakteryzuje się kilkoma istotnymi różnicami w stosunku do materiałów z Węgierec, a tym bardziej z Konar.

Wymieńmy kilka elementów, które funkcjonują w zespole węgierskim, a których brak w zbiorze z Kobielic. Według naszych ustaleń są to:

- naczynia w formie pucharów na pustej nóżce (L. Czerniak, 1992, ryc. 7,5);
- ostro profilowane misy z załomem nad dnem (tamże, ryc. 8,2);
- jęczminkowate poziomo dolepiane guzki na krawędzi naczyń (tamże, ryc. 8, 6-7; 10,1);
- długie wyciągnięte guzki, (tamże, ryc. 8, 1,3);
- ostro profilowane pucharki z karbowanym załomem (tamże, ryc. 10, 3, 8);
- licznie występujące plastyczne zdobienia guzkami, naczynia bez ornamentu kłutego (tamże, ryc. 8, 4, 5, 8, 9; 10, 7, 14).

Natomiast obok powyższych elementów, których nie odnotowano w Kobielicach, funkcjonują w Kobielicach rogowate guzki naczyń gruszkowatych (ryc. 5: 1, 2, 8; 9: 4). Jako że L. Czerniak wskazuje na czesko-dolnośląskie powiązania genetyczne inwentarza z Węgierec (L. Czerniak, 1992, s. 44), naszą analizę rozpoczniemy od przeglądu materiałów z tego kierunku.

Udowodniony jest rozwój KCWK na Dolnym Śląsku na podłożu fazy szareckiej kultury ceramiki wstęgowej rytej (M. Kaczanowska 1990, s. 85). Istotnym jest stwierdzenie występowania materiałów zaliczanych do III fazy KCWK i jej scharakteryzowanie w oparciu o inwentarze m.in. ze stan. w Niemczy i Muszkowicach (W. Wojciechowski, 1976, s. 47-56). Wszystkie formy naczyń są tam pozbawione ostrej profilacji, występują formy gruszkowate, pucharkowate, doniczkowate i płytkie miseczki z odcinka kuli. Wszystkie ornamentowane są motywami krokwiastymi na brzuścu i poziomymi wstęgami złożonymi z 4-6 linii nakłuc pod wylewem. Brak w tych zbiorach ornamentu szachownicy, meandra, skośnie szrafowanych trójkątów, brak również rogowatych guzków (W. Wojciechowski, 1976, s. 50). Materiały z Muszkowic, Niemczy, Glinicy, Mochowa itd. to ceramika jednoczasowa nie skażona jeszcze naleciałościami lendzielskimi, które ujawniają się dopiero w późnej fazie na Dolnym Śląsku, w materiałach z Wąwolnicy, Wrocławia-Muchobór Mały itd. (W. Wojciechowski, 1977, s. 366). W. Wojciechowski dzieli inwentarze KCWK na Śląsku na dwie fazy: starszą, której cechą jest brak ostrego profilowania oraz młodszą, zawierającą formy ostro profilowane (W. Wojciechowski, 1989, s. 158). Według niego, faza starsza tej kultury, po III fazę KCWK, to kultura w czystej postaci, nie zakłócona obcymi wpływami, podczas gdy młodszą jest już tworem przekształconym przez obce wpływy ze środowiska lendzielskiego. Dla fazy młodszej reprezentatywne są stanowiska z Gniechowic, Wąwolnicy, Poznania-Dębca itd. (W. Wojciechowski, 1989, s. 163). Na tym etapie miałyby dotrzeć wpływy KCWK, a może nawet niewielkie grupy ludności tej kultury na Kujawy, lub też nowy styl zaakceptowały przeżywające się grupy KCWR. Ostatecznie stwierdza, że wczesne kontakty lendzielskie i jej wpływy na Dolnym Śląsku spowodowały wykształcenie się zespołu kłuto-lendzielskiego, który przeniknął na Niż Polski (W. Wojciechowski, 1989, s. 171). J. Pavuk uznaje jednoznacznie obszar Śląska, gdzie rozwijała się KCWK czesko-morawskiego typu, za samoistny region, który wyraźnie ciąży do kręgu zachodnio-czeskiej ceramiki kłutej. Badacz ten uważa, iż część obszaru średniej i dolnej Odry jak również Kujawy i chełmskie to dalsze samoistne regiony spajające Odrę ze średnią Wisłą. (J. Pavuk, 1996, s. 132).

W jakim czasie doszło do styku KCWK z materiałami kultury lendzielskiej (dalej KL) na Śląsku? Miało to miejsce na przełomie faz III i IV w środowisku KCWK na stanowiskach typu Janówek-Kornice (J. Kamińska, J. K. Kozłowski, 1990, s. 44; M. Kaczanowska, 1990, s. 85). Wcześniejszy kontakt obu kręgów miał miejsce na południu, na obszarze Słowacji jak i Moraw. Analizy tych kontaktów dokonał V. Podborsky (1970, s. 246-249). Kontakty KCWK z morawską ceramiką malowaną kultury lendzielskiej sięgają przełomu II i III fazy KCWK, a nawet fazy I. Z ustaleń V. Podborskiego wynika, że rozwój KCWK na szeregu stanowiskach został przerwany w fazie III, gdzie stwierdzono materiały I fazy KL. Ale występuje też seria stanowisk gdzie KCWK rozwija się w obecności KL, przyjmując lendzielskie wpływy w zakresie form naczyń i ornamentyki oraz wytwarza samodzielny typologiczny i chronologiczny horyzont identyfikowany z młodszą fazą KCWK (M. Zapotocka 1970, s. 10-15).

Niewątpliwie należy wziąć tutaj pod uwagę materiały prezentowane przez J. Romanowa z Gniechowic stan. 2 i Starego Zamku stan. 2a (J. Romanow, 1979, s. 49-67). Obok materiałów klasycznych KCWK występują tutaj materiały typowe dla KL. J. Romanow jako lendzielskie uznaje: okrągłe guzki nalepiane na misach, dołki przykrawędne, listwy nacinane, puste nóżki, uszka przekłuwane pionowo, guzki z dołkiem, misy ostro profilowane, datując te materiały na I fazę wczesnolendzielską z ceramiką kłutą KL na Śląsku, w czym się przychyła do stanowiska A. Kulczyckiej-Leciejewiczowej (tamże, s. 60, A. Kulczycka-Leciejewiczowa, 1968, s. 96-101). W materiałach z powyższych dwóch stanowisk znajdujemy szereg elementów, które należy porównać z inwentarzami z Kobielic, przy jednoczesnym wskazaniu zdecydowanych różnic. Jak stwierdza J. Romanow dla III fazy KCWK charakterystyczne są motywy krokwiaste w ornamentyce kłutej, które następnie zanikają, ustępując miejsca ornamentom złożonym, w formie wsuwanych kątów, szrafowanych trójkątów i szachownicy. W Gniechowicach (jama 5) mamy ornament szachownicy „segmentowej” w układach po trzy pola (J. Romanow, 1979, ryc. 4a) oraz szachownicę opartą na linii ciągłych dookólnych nakłuc (tamże, ryc. 4b). Ornament ten wystąpił m. in. na misach. Z oboma spotykamy się w Kobielicach w ob. 6, w tym na misie (ryc. 5: 6 oraz zestawienie 2). Również w Gniechowicach wystąpił na misach ornament tremolo (J. Romanow, 1979, ryc. 4 c-e), który przy innym motywie ma odpowiednik w ornamentcie misy z ob. 72 w Kobielicach (ryc. 9: 5) jak i inny, tremolowany zygzak (J. Romanow, 1979, 6, h) mający analogię na fragmencie brzuśca z ob. 72 w Kobielicach (zestawienie 2, poz. 10). Pozostałe materiały odbiegają

zdecydowanie charakterem od kobielickich, wśród których nie wyróżniamy form na pustej nóżce, ostro profilowanych misek czy też naczyń z karbowanym załomem, przy jednoczesnym wysokim udziale form gruszkowatych, których brak w Gniechowicach i Starym Zamku jak i ornamentyki krokwiastej, którą autor ten uznaje za charakterystyczną dla III fazy KCWK. Ze stanowiska w Starym Zamku stan. 2a J. Romanow opublikował również materiały pochodzące z domu nr 1 w formie naczyń gruszkowatych z ornamentem krokwiastym jak i niewielkimi guzkami rogowymi, datując je, na III fazę KCWK (J. Romanow, 1977, s. 27-55, ryc. 18, 19). Podsumowując należy stwierdzić, że materiały z Gniechowic jak i Starego Zamku w publikacji z roku 1979 nie odpowiadają materiałom z Kobielic, wykazując cechy zdecydowanie młodsze i powiązane genetycznie z KL.

Materiały ze stanowiska w Wąwolnicy, zaliczone przez W. Wojciechowskiego do fazy młodszej KCWK, przy generalnych zbieżnościach w ornamentyce naczyń, również są zdecydowanie młodsze od materiałów z Kobielic, zawierając w swoim składzie ostro profilowane pucharki m. in. z karbowanymi załomami (W. Wojciechowski, 1987, ryc. 2, a, d, e), ale również elementy zbieżne, do których należy rogowaty guzek (tamże, ryc. 3c), oraz naczynie workowate ozdobione szlakiem dołków palcowych poniżej wylewu, przerywany guzkami (tamże, ryc. 3h). Wydaje się, iż naczynie to odpowiada formom z Kobielic, pozyskanym z ob. 6 (ryc. 8: 1-3).

Zaprezentowane wybrane materiały z kilku stanowisk Dolnego Śląska wskazują jednoznacznie, że stanowiska zaliczone do młodszej fazy KCWK na tym terenie, nie odpowiadają materiałom z Kobielic. Jednak również materiały tworzące czystą wg Wojciechowskiego fazę III KCWK, w typie z: Muszkowic, Niemczy, Mochowa czy Glinicy, wykazują odrębności w stosunku do materiałów kobielickich, wydając się starszymi.

W zdobnictwie naczyń z Kobielic w przypadku ob. 6 jak i częściowo 72 zdecydowanie przeważają wątki krokwiaste w połączeniu z elementami pionowymi (zestawienie 2, ryc. 5: 1-3). Wątki te, odpowiadające fazie III KCWK, trwają jednak również w fazie IVa. Wątki zbliżone do kobielickich występują powszechnie od fazy Ia, jak również w fazie II w periodyzacji KCWK nad Solawą (D. Kaufmann, 1976, s. 40). W materiałach z Węgierek motyw ten jest potwierdzony, ale nie stanowi znaczącej pozycji (L. Czerniak. 1992, ryc. 6, 2; 7, 9). Należy stwierdzić że w materiałach solawskich znajdujemy szczególnie dużo analogii do materiałów kobielickich. Możemy tutaj wymienić guzy rogowate przy naczyniach gruszkowatych (tamże, tabl. 30, 3; 33, 6; 53, 4, 6, 7, 10, 11, 12; 58, 7), analogiczne do naszego (ryc. 5: 8). Z naszych terenów należy

wspomnieć o guzach rogowatych ze stan. Annowo datowanych jednak dopiero na wczesne odcinki fazy II KPCW (R. Kirkowski 1994, ryc. 14, 2). W znacznej liczbie występują nad Solawą także niewielkie guzki umieszczane na załomie brzuśca, objęte bogatym ornamentem kłutym, występujące od fazy Ia (D. Kaufmann, 1976, taf.2,9-10; Taf. 5,2,4-6;7,21-26;15,1-3,6,10,11,14 itd.), analogicznie umieszczane jak w Kobielicach (ryc. 5: 6). Spotyka się tam również, podłużne, pionowo ustawione guzki na szyjach naczyń nieornamentowanych poczynając od fazy Ib (tamże, taf. 3,14;6,27;11,13), podobne do spotykanych i w naszym zbiorze. Na naczyniach wazowatych w typie z Kobielic (ryc. 10:1 i 2) spotykamy w podobnej ornamentyce guzki z podwójnym i potrójnym podziałem (tamże, taf.18,1-2). Nad Solawą typowym ornamentem dla fazy środkowej (Ib) jest ornament bruzdowy, który we wczesnych stadiach tej fazy jest wykonywany dość niestarannie (pływa), a w fazie II nie odgrywa większego znaczenia (A. Kaufmann, 1976, s. 31-33). Formy tych ornamentów w pełni odpowiadają typom obecnym w Kobielicach (ryc. 5: 5; 7: 1-2). Nie znajdujemy ich natomiast w materiałach z Węgierec. Nie można wykluczyć, że taki ornament wystąpił na misie z Poznania-Dębca (Ł. Smoczyńska, 1953, ryc. 170). W naszej literaturze przyjmuje się, że ornament „szachownicowy” jest związany dopiero z fazą IV KCWK. Analizując materiały solawskie, znajdujemy motyw „szachownic” już w fazie Ib, która odpowiada fazie III KCWK (D. Kaufmann, taf. 7,19; 17,5,12).

Chcąc umieścić poszczególne typy naczyń z Kobielic, w schemacie form przewodnich KCWK M. Zapotockiej (1970) trafiamy na poważne problemy, gdyż poszczególne formy charakteryzują się długą chronologią występowania, obejmującą fazy III jak i IVa-b.

Misy zdecydowanie nawiązują do form z faz starszych, naczynia workowate to może początek fazy IVa, ale większość form grubej roboty z Kobielic w takiej systematyce trzeba by było umieścić w schyłku fazy IVb i w fazie V. Jest to, nie do przyjęcia w połączeniu z pozostałymi materiałami KCWK z Kobielic. Zestawienie form z obszaru nadsolawskiego (D. Kaufmann, tabl. 8) z formami kobieliczycznymi, wykazuje natomiast na zbieżności co najmniej od fazy Ib. Zwracają tutaj uwagę naczynia workowate z fazy II.

Te zbieżności dość jednoznacznie wskazują na ściślejsze powiązania zespołu z Kobielic, z kręgiem oddziaływań południowo-zachodnich (czesko-solawskich) odnoszących się do przełomu faz III i IV KCWK. Należy postawić tutaj hipotezę, że odnoszą się one do fazy III KCWK, ze względu na znikomy udział elementów, które można bezpośrednio łączyć z kręgiem lendzielskim. Naszym zdaniem do elementów lendzielskopodobnych w zbiorze z Kobielic należy

włączyć naczynia grubej roboty, tzw. „kuchenne”, z ornamentami plastycznych guzków, listew zdobionych dołkami palcowymi jak i paznokciowymi oraz z uszkiem. Profilowanie naczyń zwłaszcza gruszkowatych jako bardziej wysmukłych z rozchyloną szyjką jest również wynikiem oddziaływania stylistyki lendzielskiej, wywierającej swój wpływ już co najmniej od fazy III KCWK na Morawach (V. Podborski, 1993 s. 102-103). Jest to zespół cech, zdecydowanie mniej liczny jak się nam wydaje, niż w jednoznacznie lendzielskich elementach stwierdzonych w Węgierecach, jak i w Konarach, gdzie inwentarz ceramiczny z tego stanowiska, został zdecydowanie powiązany z grupą (kulturą) malicką fazy I w Małopolsce, odpowiadającą II (IIa?) fazie KL na Dolnym Śląsku i IVa/IVb (IVb?) KCWK w Czechach (L. Czerniak, 1978, s. 52).

Występowanie cech grupy/kultury malickiej w zbiorach z Węgierec jak i Konar nakazuje rozpatrzyć również możliwości powiązania form naczyń jak i zdobnictwa z obszarem Małopolski. Znane jest ponadto na Kujawach stanowisko z Jankowa 4/15 przypisane do kujawskiej fazy Ia KPCW (J. Bednarczyk, Al. Koško, E. Krause, 1979, s. 15,30, rys. 1-8; L. Czerniak, 1980, s. 34, ryc. 12,1-6), które jednoznacznie łączy się z grupą samborzecko-opatowską. W inwentarzu z tego stanowiska przy udziale ceramiki kłutej wystąpiły charakterystyczne dla tej grupy naczynia z pierścieniowato wydętą szyjką, ceramika malowana oraz misy na wysokich pustych nóżkach. Grupa samborzecko-opatowska (dalej GSO) nie jest jednostką jednorodną, wg. M. Kaczanowskiej w jej zespołach znajdują się elementy: wschodniej grupy kultury lendzielskiej, KCWK, kompleksu Theiss-Herpaly-Csoszka oraz formy lokalne (M. Kaczanowska, 1990, s. 72). Mimo jej synkretycznego charakteru zalicza ją do kultury lendzielskiej. Charakteryzując tą grupę, rozdziela ją na dwa kompleksy: podkrakowski i sandomierski. W grupie sandomierskiej formy gruszkowate charakteryzują się nisko umieszczonym załomem i prostymi ściankami, co nie odpowiada typowi z Kobielic, ornamentyka kłuta to głównie meandry oraz ornamenty kątowe (M. Kaczanowska, 1990, s. 87). W grupie z Samborca naczynia gruszkowate są smuklejsze z mniej wyraźnie podkreślonym załomem brzuśca, wśród tych form można ewentualnie znaleźć zbliżone formy do Kobielic (tamże, ryc. 6, 4, 12). Dominującymi wątkami zdobniczymi są motywy ukośne i poziome, kąty wsuwane, trójkąty i trójkąty szrafowane, przy jednoczesnym niskim udziale meandra (tamże, s. 87). Niewątpliwie w GSO znajdujemy najbliższe analogie do form naczyń grubej roboty z Kobielic, zdobionych guzkami, zwłaszcza forma z guzkami pod krawędzią i na brzuścu (ryc.13: 1 jak i 2). Naczynia takie, w GSO (M. Kaczanowska, 1990, ryc. 1, 3, 13, 14) są zapewne wynikiem wpływów z obszaru wschodniej grupy

kultury lendzielskiej m.in. potwierdzono ich występowanie na stanowisku w Aszod (tamże, za N. Kaliczem, ryc. 2, 1, 3). Autorka ta dopuszcza możliwość, iż GSO mogła mieć swój początek w hipotetycznej grupie proto samborzecko-opatowskiej, powstałej na pograniczu morawsko-słowackim w okresie kiedy rozwijała się tam grupa Lužvanky, lub w początkach KL, gdy Morawy były zajęte jeszcze przez III fazę KCWK, stąd związki z formami m. in. z Aszod (M. Kaczanowska, 1990, s. 78). Należy niewątpliwie w tym miejscu wspomnieć również o znalezisku grobowym z Tesetic-Kyjovic grób 12, gdzie obok ceramiki malowanej czerwoną farbą wystąpił garnek, określony mianem kotłowego, ozdobiony podłużnymi wąskimi pionowo ustawionymi guzkami na słabo wyodrębnionej szyi. Wydaje się być on formą wyjściową dla naczynia z obiektu 6 (ryc. 8: 1). Autorka datuje to znalezisko, w którym wystąpił na naczyniach również ornament krokwiasty, na III fazę KCWK (E. Kazdova, 1989-90, s. 137, ryc. 54). Oprócz pojedynczych podobieństw form naczyń z Kobielic do form z GSO, znajdujemy także pewne analogie wśród wątków zdobniczych, chodzi tutaj głównie o wątki krokwiaste połączone z elementami pionowymi (J. Kamińska, J. K. Kozłowski, 1990, taf. 2, 6, 12). Nie można wykluczyć, że motyw meandra znajduje się na partii przydennej naczynia z ob. 72 w Kobielicach (ryc. 9: 3), byłby to najwyraźniejszy element świadczący o powiązaniu z GSO. Powiązania takie mogą mieć miejsce już na pograniczu III i IV fazy KCWK, w czym wybitną rolę mogły odegrać zespoły typu Janówek 4/15. Datowanie materiałów GSO zamyka się pomiędzy 4030 a 3800 p.n.e. (J. Kamińska, J. K. Kozłowski, 1990, s. 23).

M. Kaczanowska chronologię podkrakowskich stanowisk GSO synchronizuje z fazą Ia KL na Morawach i fazą IVa KCWK, natomiast materiały grupy (kultury) malickiej są według tej badaczki nieco młodsze (M. Kaczanowska, 1996, s. 25). Dyskusja nad zasięgiem i charakterem grupy malickiej, nazywanej już obecnie nawet kulturą trwają. Kultura malicka to synonim wczesnego horyzontu kulturowego kręgu nadcisańsko-półgarskiego (W. Wojciechowski, 1989, s. 176). Cechami charakterystycznymi tej kultury, (kultury malickiej, dalej KM) jest liczne zdobnictwo nakłuciami, nacięciami, odciskami paznokciowymi oraz ornamentami plastycznymi.

Porównując materiały kobielicke z materiałami ze stanowiska Kraków Nowa-Huta-Mogiła 48 (M. Kaczanowska, 1996) należy stwierdzić, że formy gruszkowate tej kultury w większości nie odpowiadają tak pod względem formy jak i ornamentyki egzemplarzom z Kobielic. Formy z Mogiły mają krępe proporcje z nisko umieszczonym załom, ale wyraźnie wyżej niż w GSO, często załom jest podkreślony ornamentem paznokciowym (tamże, tabl. II,1).

Ponadto malickie formy gruszkowate z Mogiły mają płaskie dna. W ornamentyce wykonanej przez nakłucie zwraca obecność ściegów tremolujących a nawet ornamentu tremolo co wskazuje na ich chronologię (tamże, tabl. IX, 20-24). M. Kaczanowska traktuje je jako bezpośrednie nawiązanie do kręgu KCWK (tamże, s. 23). W Mogile znajdujemy m. in. potrójny ścieg tremolujący (tamże, tabl. IX, 20), który ma odpowiednik na misie z Kobielic w ob. 72 (ryc. 9, 5). Do wykonywania wątków kłutych stosowano obok narzędzia dwuzębne także trójzębne jak i poczwórne. Jest to cecha będąca wyznacznikiem chronologizującym materiały. W grupie GSO głównie występuje narzędzie dwuzębne oraz rzadko trójzębne. Z zastosowaniem narzędzia wielozębne w materiałach z Kobielic spotkaliśmy się wyjątkowo na jednym fragmencie misy, z ornamentem tremolo, gdzie zastosowano narzędzie trójzębne. W zestawieniu wątków ornamentacyjnych stan. Mogiła 48 pewne podobieństwo możemy ewentualnie znaleźć w wątkach trójkątów i zygzakowatych wstęg, które zbliżają się do naszych wątków z ob. 72 zaobserwowanych zapewne na formach wazowatych, workowatych (ryc. 12: 1, 3). Zresztą wątki trójkątne jakby przeważały w ornamentyce malickiej.

W takiej sytuacji materiały malickie wykazują w naszym odczuciu znikomą możliwość oddziaływania na inwentarz kobielicke. Wpływy malickie jak i wczesnolendzielskie skupiły się natomiast na Kujawach, na stan. Gustorzyn 1 (R. Grygiel, 1996, s. 79-110). W Gustorzynie przeważają wczesne cechy KL – dość ostro profilowane misy, amforki, rozbudowane zdobnictwo plastyczne, malowanie czerwoną farbą. Wpływy wczesnopolgarskie o cechach malickich to potrójne zlepiane guzki na brzuścu, karbowana krawędź oraz zdobnictwo kłute nawiązujące do kultury rosseńskiej. Data dla Gustorzyna wynosi 3790 + 140 bc. (R. Grygiel, 1996, s. 97). Wpływy KM wystąpiły także w Konarach, gdzie wydobyto fragment wylewu ozdobiony nalepianymi guzkami (L. Czerniak, 1978, ryc. 9, r). W zbiorze z Kobielic takich bezspornych elementów brak, co stawia materiały kobielicke w innej płaszczyźnie chronologicznej jak też powiązań genetycznych¹.

¹ W przypadku misy półkulistej (ryc. 6.1) stwierdzono w jej wnętrzu pozostałości jakiejś substancji. W wyniku przeprowadzonej w poznańskim laboratorium analizy okazało się, że mamy tutaj do czynienia ze smołą drzewną czyli dziegciem. W kilka lat później owo naczynie poddano także badaniom C14 w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym kierowanym przez prof. U.A.M. dr hab. inż. T. Goslara. Uzyskany wynik był zaskakujący, gdyż otrzymano datę 2770 +/- 40 BP, co po kalibracji (Atmospheric data from Reimer et al (2004); OxCal v3.10 Bronk Ramsey (2005); cub r: 5 sd:12 prob usp [chron]) sytuowano w latach 980 BC

2.2.2.1.1. Technologia ceramiki²

Analizę technologii przeprowadzono dla 230 fragmentów z obiektu 6 i 148 ułamków ceramiki z obiektu 72 (ilość fragmentów po wylepieniu). Do schudzania gliny naczyń kultury ceramiki wstęgowej kłutej wykorzystano bardzo zróżnicowany zestaw domieszek: prawdopodobnie suszoną glinę, piasek, tłuczeń mineralny o białych ziarnach lub przezroczystych oraz mikę. W zbiorze wyróżniono również fragmenty kilku naczyń o powierzchniach porowatych. Halina Młodecka z Pracowni Konserwacji MAiE w Łodzi stwierdziła, że do schudzania gliny tych naczyń wykorzystywano prawdopodobnie wapien. Jednoznacznie wykluczyła możliwość wykorzystywania surowców organicznych. Podstawowymi kryteriami przy wydzieleniu jednostek technologicznych dla zbioru z Kobielic, stan. 1 były: rodzaj, ilość i wielkość domieszki. Na tej podstawie wyróżniono 7 struktur technologicznych (st.).

Pierwsza (st. 1) z nich charakteryzuje się brakiem domieszki intencjonalnej. Powierzchnie tych naczyń są mączyste lub ze śladami gładzenia. Przełam ich jest jednolity. W obiekcie 72 wyróżniono 12 fragmentów ceramiki o takich cechach, natomiast w obiekcie 6 ilość ich wynosi 34.

Do drugiej struktury (st. 2) zaliczono ceramikę z małą ilością domieszki piasku, nielicznymi, drobnymi ziarnami miki, czasami pojedynczymi ziarnami tłuczni lub prawdopodobnie tłuczonymi skorupami. Przełam ich jest jednolity lub jednolity z tendencją do granulacji. Zaliczono do niej 19 skorup z obiektu 72 oraz 48 z obiektu 6.

Następna struktura (st. 3) charakteryzuje się wykorzystywaniem do schudzania gliny, średniej ilości domieszki drobnego piasku. Czasami można w nich wyróżnić pojedyncze ziarna średniej miki i tłuczni. Przełam ich jest jednolity lub z tendencją do warstwowania. Zaliczono do niej 14 ułamków ceramiki z ob. 72 oraz 32 z ob. 6.

Jako czwartą strukturę (st. 4) potraktowano ceramikę, w której dominującą domieszką były różnej wielkości ziarna miki współwystępujące z piaskiem oraz w mniejszej ilości tłucznem kamiennym o ziarnach drobnych i średnich czasami dużych. Mika jest widoczna nie tylko w przełamach, ale także na powierzchniach naczyń. Do schudzania gliny wykorzystano bardzo dużą lub dużą ilość domieszki. Przełam tak wykonanych naczyń jest z reguły niejednolity, zaś powierzchnie szorstkie, bardzo szorstkie lub gładzone. Grubość ścianek naczyń

jest - tak jak we wcześniej przedstawionych strukturach - zróżnicowana (tabela 1). Do tej jednostki zaliczono 14 ułamków ceramiki z ob. 72 oraz 27 z ob. 6.

Szczególnie interesującą strukturą (stan. 5) jest ceramika o glinie schudzonej dużą ilością tłuczni o dominujących średnich ziarnach współwystępującego z piaskiem i zróżnicowanej granulometrii miką. Fragmenty tak wykonanych naczyń były kruche, pękające. Można z nią łączyć 37 fragmentów ceramiki z ob. 72. Należy tutaj podkreślić, że około 20 ułamków pochodzi z jednego naczynia o bardzo zniszczonych ściankach. W zbiorze z ob. 6 wyróżniono 48 fragmentów naczyń o powyższej charakterystyce.

Następną strukturę (stan. 6) charakteryzuje stosowanie dużej ilości średniego tłuczni z małą ilością piasku i znaczną miki. W obiekcie 72 wyróżniono 18 fragmentów ceramiki łączonych z tą jednostką, w 6 zaś tylko 10.

Jako ostatnią jednostkę technologiczną (stan. 7), potraktowano ceramikę o glinie schudzonej bardzo dużą ilością tłuczni mineralnego o zróżnicowanej wielkości ziaren. Wykorzystywano do schudzania: piasek, mikę i prawdopodobnie wapien. Powierzchnie tych ułamków naczyń są porowate. Można z nią łączyć 17 fragmentów z obiektu 72. Pochodzą one z co najmniej 3 form. W ob. 6 nie odnotowano tego rodzaju ceramiki.

W latach 80-tych został opracowany przez L. Czerniaka i A. Koşkę (1980, ryc. 2) dla kujawskich zespołów „wstęgowych” opis systemu technologicznego wytwarzania ceramiki. Następnie jego zgeneralizowaną wersję przedstawił L. Czerniak (1980, s. 18). Należy więc struktury z Kobielic odnieść do typów technologicznych wówczas wyróżnionych. Jednoznacznie można przyporządkować strukturę pierwszą i drugą do gt IIIA wg L. Czerniaka (1980, ryc. 2). W zbiorze z Kobielic udział tego typu w ob. 72 wynosi około 21%, natomiast w 6 około 36%. W przypadku natomiast zbioru z Konar do gt IIIA zaliczono około 17, 5 % ceramiki, natomiast z Węgierec 11, 34%. Do gt IIIB można odnieść trzecią jednostkę technologiczną z Kobielic. Udział jej w ob. 72 wynosi 9%, zaś w 6 około 14%. W Konarach natomiast 29, 1% a Węgiercach 43, 92%, jest to znacznie większy udział procentowy niż w Kobielicach. Uwzględniając przedstawiony przez L. Czerniaka opis można by wyróżnić w Kobielicach grupę cienkościennej i średniościennej ceramiki, której glina schudzana była znaczną ilością drobnej lub średniej miki współwystępującej z piaskiem przyporządkować gt IVA (ob. 72-6%; ob. 6-7,7%), natomiast fragmenty średniościenne i grubościenne, w których można również wyróżnić tłuczeń kamienny o różnej granulometrii do typu IVC (ob. 72-około 3%; ob. 6-około 4%). Interesujący jest fakt znacznego udziału gt IVA1 w Konarach (około 24%) i Węgiercach (około 22%). Jak wynika z wielu

(48,0%) 890 BC, 880 BC (20,2%) 840 BC lub też przy 95,4% prawdopodobieństwie 1010 BC (95,4%) 820 BC (Poz-24580, nr pracy 2747/08). Wynik ten pozostawiamy bez komentarza.

² Autorką podrozdziału jest Małgorzata Rybicka.

Tabela 1. Grubość ścianek naczyń KCWK z Kobielic, stan. 1

Stan.tech/ obiekt	Grubość ścianek naczyń / w mm./								
	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1/ob.72	1	-	2	4	-	3	-	-	-
1/ob.6	1	12	10	7	2	1	-	-	-
2/ob.72	-	-	3	4	5	1	1	2	-
2/ob.6	-	9	11	15	1	2	3	2	1
3/ob.72	-	-	-	2	4	2	3	1	-
3/ob.6	-	3	7	7	9	4	-	-	2
4/ob.72	-	4	3	1	3	-	-	-	-
4/ob.6	1	3	10	5	7	-	1	-	-
5/ob.72	-	-	-	1	3	5	3	1	1
5/ob.6	-	-	2	14	20	5	6	1	-
6/ob.72	-	2	10	5	1	-	-	-	-
6/ob.6	-	-	6	1	2	-	1	-	-
7/ob.72	-	-	1	2	2	4	6	2	-
7/ob.6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ogółem	3	33	65	68	59	27	24	9	4

+ - Stan. tech. – struktury technologiczne

Tabela 2. Grupy technologiczne /gt/ kujawskiej KCWK.

Gt	Kobielice		*Węgiec	*Konary
	Obiekt 6 - %	Obiekt 72 - %	%	%
IIIA	35,7	21,0	11,34	17,5
IIIB	14,0	9,0	43,92	29,1
IVA1	7,7	6,0	22,14	24,1
IVA2	-	-	7,38	9,6
IVB1	13,6	7,5	6,12	-
IVB2	25,0	43	6,12	-
IVC	4,0	3,0	-	0,2
IVD	-	10,5	-	-
V	-	-	0,2	19,1

* - dane % za publikacjami L. Czerniak: 1978, 1992.

Tabela 3. Kobielice, stan. 1. Struktura ornamentyki naczyń.

Stanowisko Obiekty	Kłuty		Plastyczny		Malowany		Nie zdobione		Razem	
	I	%	I	%	I	%	I	%	I	%
Kobielice ob. 6 ob. 72	165	34,3	25	5,2	-	-	291	60,5	481	100
	155	56,6	6	2,2	-	-	113	41,2	273	100
*Węgiec ob. A ob. B		32,5		3,5	-	-		65,0	542	100
		29,03		3,25	-	-		68,0	62	100
*Konary		12,2		4,6		0,16		83,04	618	100

* - dane wyjściowe za L. Czerniakiem: 1978, 1992.
I- ilość fragmentów ceramicznych

uwag publikowanych na temat czynnika subiektywizacji przy makroskopowej ocenie technologii ceramiki (np. A. Koško 1981) możliwe jest błędne sklasyfikowanie poszczególnych materiałów. Zaobserwowane różnice mogą być tego wynikiem. Wyróżniona

przez L. Czerniaka gt IVA charakteryzuje się współwystępowaniem piasku z miką, z przeważającą frakcją drobnoziarnistą nad średnioziarnistą, w ilości średniej lub dużej, przy sporadycznym pojawianiu się tłuczni. Skorupy o takiej charakterystyce można

stosunkowo łatwo wyróżnić. Zastanawiająca jest więc ta różnica między zespołem z Kobielic a materiałami z Konar i Węgierec. W analizowanych tutaj materiałach nie odnotowano również ceramiki, którą można by zaliczyć do gt IVA2. Ten typ technologiczny wyróżniono zarówno w Konarach i Węgiercach, gdzie jego udział oscyluje w granicach kilku procent. W zbiorze z Konar nie odnotowano natomiast zarówno gt IVB1 i gt IVB2. Należy tutaj podkreślić, że ceramika o takich cechach jest dominująca w Kobielicach (gt IVB1: ob. 72 – około 7,5%; ob. 6 – około 13,5%; gt IVB2: ob. 72 – około 42 %; ob. 6 – około 25, 2%). Następną różnicą między omawianymi stanowiskami jest brak w Kobielicach gtV. W Konarach udział tego typu technologicznego sięga 20%. W Węgiercach jest natomiast śladowy. Nie jest możliwe – nawet przy makroskopowej ocenie ceramiki – nie wyróżnienie szczególnie gt VB, której cechą charakterystyczną jest obecność różowego tłuczni. L. Czerniak (1980, s. 23) scharakteryzował ten ostatni typ jako zapowiadający reguły technologii KAK. Zastanawiający jest tak niewielki jego udział w zespole z Węgierec - traktowanym jako starsze od Konar - przy tak dużym udziale w zbiorze z tego ostatniego. Należy tutaj podkreślić, że oba stanowiska reprezentują jedną podfazę kultury późnej ceramiki wstęgowej. Dalszą różnicą między analizowanymi tutaj materiałami a wymienionymi wyżej stanowiskami jest obecność w Kobielicach ceramiki o porowatych powierzchniach, której glinę schudzano bardzo zróżnicowaną domieszką, w tym prawdopodobnie wapieniem. W publikacji, w której omówiono zasady datowania technologicznego, typ gt IVB2 wyróżnia się domieszką m.in. skalenia i węglanów (L. Czerniak, A. Koško 1980). W prezentacji systemu technologicznego opublikowanego przez L. Czerniaka (1980) nie uwypuklono tej cechy. Jak już wcześniej wzmiankowano glina ceramiki o ściankach porowatych schudzana była domieszką gruboziarnistą, oznaczoną przez nas jako gt IVD. W typie gt IVB2 scharakteryzowanym przez wymienionego badacza dominuje schudzanie średnioziarnistymi ziarnami. Stąd też omawiana ceramika z Kobielic nie została przyporządkowana do tej grupy. Na podstawie przedstawionych danych można stwierdzić znaczne odrębności technologiczne między zespołami o zbliżonej stylistyce. Należy podkreślić, że aby wyeliminować czynnik subiektywizacji, analizę technologii ceramiki prowadziły niezależnie dwie osoby, których wyniki były zbieżne. Rezultaty przeprowadzonej analizy wskazują, iż należy się zastanowić nad określeniem cech technologicznych o walorach datujących.

L. Czerniak (1980, s. 22) wyróżnił trzy „wstęgowe” grupy technologiczne o różnych cechach genetycznych.

Z technologią klasycznie wstęgową badacz ten łączy gt III, natomiast gt IV określił jako klasycznie

późnowstęgową. Reguły technologii KAK zapowiada gt V. W Kobielicach, stan. 1 odnotowano jedynie gt III i IV, czyli receptury klasycznie wstęgowe i późnowstęgowe. Wymieniony badacz wskazał na możliwość „głębszych niż w przypadku stylistyki powiązaniach technologii ze sferą tradycji kulturowej” (L. Czerniak 1989, s. 55). Na tej podstawie można sądzić, że zaobserwowane w Kobielicach cechy technologii ceramiki mogą obrazować zależności genetyczne. W jednej z późniejszych prac L. Czerniak (1994, s. 59-60) zabrał głos w dyskusji nad pochodzeniem młodszych kultur naddunajskich na Kujawach. Odrzucił on koncepcję zakładającą, że pojawienie się KPCW jest drugą falą kolonizacji Nizu (L. Czerniak 1994, s. 50-60). Ponadto wskazał, że „... hiatus obserwowany między KCWR i KPCW I na Kujawach mógł być tej samej natury co transformacje między kolejnymi fazami KCWR...”. Lukę między tymi jednostkami miał wypełnić zespół z Węgierec (L. Czerniak 1992). W zbiorze z Kobielic, stan. 1 odnotowano liczne fragmenty naczyń o technologii zbliżonej do KCWR o stylistyce natomiast nawiązującej do zespołów KCWK. Można więc przypuszczać, że podłożem genetycznym dla kujawskich zespołów typu Kobielic i Węgierec jest KCWR. Osobnym problemem jest określenie znaczenia stylistyki tych materiałów.

2.2.2.2. Inne wyroby

Oprócz ceramiki w inwentarzach ob. 6 i 72 wystąpiły ponadto inne znaleziska. Wśród nich należy wymienić fragment kamiennego ostrza tnącego wykonanego z drobnokrystalicznej skały koloru zielonkawego (ryc. 7: 3). Bliższe określenie typu narzędzia z jakiego pochodzi jest niemożliwe ze względu na stopień zachowania. Z ob. 66, który jest także hipotetycznie zaliczony w horyzont kultury KCWK pozyskano kilka fragmentów poroża, z których udało się zrekonstruować niewielki toporek rogowy (ryc. 14: 2). Z zestawienia L. Czerniaka (1980, s. 97) wynika, że tego typu wytwory pojawiają się w schyłku KCWR, z upowszechnieniem się w fazach IIB-IIIa KPCW. W naszym przypadku wystąpił z jedną skorupą, którą można przypisać do KCWK, ale również nie można wykluczyć, co jest bardzo prawdopodobne, że przynależy on do horyzontu grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej.

Z ob. 6 pozyskano dwie formy rogowe, które interpretujemy jako narzędzia do zdobienia ceramiki KCWK (ryc. 7: 4-5). Wykonano je z odciętych odrostków poroża, zaopatrując ich końce w podwójne ząbki. Byłyby to narzędzia wykonujące ścieg podwójny. Tego typu narzędzia znamy ze stanowisk czeskich i morawskich (M. Zapotocka, 1978, obr. 3), jak i niemieckich (D. Kaufmann, 1976, abb. 5). Są to pierwsze znane mi z terenu Polski znaleziska tego typu. Uzupełnieniem

tych narzędzi jest krążek owalny wykonany ze skorupy z ob. 72 (ryc.12: 4). Podobny wyrób lecz z otworkiem pozyskano również w Węgiercach, określony jako przęślik (L. Czerniak, 1992, ryc. 9,9). Liczny zespół takich przedmiotów z otworkami jak i bez, w formie: owalnej, okrągłej, trójkątnej i sercowatej prezentuje D. Kaufmann (1976, taf. 54, 1-30).

Do interesujących znalezisk należą resztki zawartość znalezione w misie z obiektu 6 (ryc. 6:1). Na ściankach i dnie misy zastygły resztki substancji smolistej, które według nas jak i wstępnej analizy chemicznej są pozostałością dziegiu. Znalezisk tego typu jest niewiele. Najstarszym dotychczasowym znaleziskiem były chyba próbki ze stanowiska Siciny z kręgu lendzielsko-polgarskiego (stanowiska kompleksu Wyciąż-Złotniki-Jordanów). Inne stanowiska, na których natrafiono na podobne znaleziska związane są z kulturą pucharów lejkowatych (A. Koško, J. Langer 1986, 1992; J. Langer, 1989). Znalezisko z Kobielic należy w takiej sytuacji do jednego z najstarszych na naszych ziemiach.

2.2.2.3. Materiały krzemienne³

Znaczną grupę zabytków w naszym zbiorze reprezentują narzędzia i odpady krzemienne. Ich całościowe opracowanie wraz z tablicami załączono jako oddzielną całość w aneksie niniejszej pracy.

2.2.2.4. Analiza szczątków kostnych

Jedynie z obiektu 72 pozyskano kilkadziesiąt kości zwierzęcych, które można było poddać analizie osteologicznej. Obiekt 6 szczątków kostnych nie dostarczył. W wyniku analizy stwierdzono występowanie szczątków: krów, żubra oraz zająca. Przy niewielkiej liczebności zbioru procentowe oznaczenia mijają się z celem. Znalezisko to wskazuje jednak, że społeczności KCWK oprócz hodowli i rolnictwa także polowały i to zarówno na zwierza grubego jak i na drobnicę.

2.2.2.5. Rozplanowanie osady oraz jej chronologia

Oprócz obiektów 6 i 72, które jednoznacznie przynależą do horyzontu KCWK, jest jeszcze pewna grupa obiektów, która hipotetycznie również może być wiązana z tą jednostką kulturową. Należy tutaj zwrócić uwagę na zespół dołów posłupowych, zlokalizowanych na NW i E od ob. 6 (ryc. 2). Ich układ, niestety nie pozwala na precyzyjne odtworzenie ewentualnej budowli naziemnej np. w formie trapezowego domu

ślupowego, który winien gdzieś w pobliżu ob. 6 funkcjonować ze względu na interpretowanie jego, jako jamy o przydomowym charakterze. Niestety z wypełnisk owych dołków posłupowych nie pozyskano materiału datującego. Ze względu na wielokulturowość stanowiska, również mogą one przynależeć do innego horyzontu, np. KAK czy też następnych jednostek kulturowych. Brak materiałów datujących może jednak sugerować że powstawały na tak zwanym „surowym korzeniu”, jest to jednak przesłanka zbyt mała aby je jednoznacznie przypisać KCWK. W otoczeniu ob. 72 skupienia takich dołków nie odkryliśmy, być może występują one na N od naszego wykopu i obiektu.

Należy stwierdzić, że na stanowisku w Kobielicach możemy mieć do czynienia z dużą i długotrwałą osadą KCWK, o dużych walorach poznawczych, wartą szerszego rozpoznania. Oba odkryte obiekty (ob. 6 i 72), zinterpretowane jako glinianki, następnie adaptowane jako jamy przydomowe, wskazują, że mamy tutaj do czynienia z co najmniej dwoma podstawowymi jednostkami gospodarczymi czyli zagrodami. Znaczna odległość pomiędzy nimi oraz występowanie rozproszonych materiałów KCWK na obszarze stanowiska daje wyobrażenie o jego wielkości.

Przechodząc do ustawienia chronologii osady w Kobielicach względem porównywalnych stanowisk kujawskich należy stwierdzić, że różnice w stylistyce zespołów z Konar, Węgierec i Kobielic są bardzo wyraźne, aczkolwiek należą one do czasów bardzo sobie bliskich. Porównując w takiej sytuacji materiały z tych trzech stanowisk z materiałami dolnośląskimi otrzymujemy układ w którym stanowiska typu Niemcza, Muszkowice, Mochów zaliczane do fazy III bez widocznych naleciałości lendzielskich wyraźnie różnią się od materiałów z trzech stanowisk kujawskich. Natomiast materiały młodszej fazy dolnośląskiej typu Gniechowice, Stary Zamek itd. nawiązują bezpośrednio wieloma elementami do materiałów ze stanowiska w Węgiercach jak i w Konarach ale różnią się od materiałów z Kobielic. Jeżeli dopuszcza się datowanie materiałów ze stanowiska w Węgiercach na przełom fazy III i IV KCWK z możliwością umieszczenia ich w fazie III, to materiały kobieliczkie jako pozbawione tak ewidentnych elementów lendzielskich, jakie wystąpiły w Węgiercach, mogą być ustawione w fazie III KCWK i to właściwie w prawie czystej, nieskażonej formie środowiska KCWK. Wpływy kulturowe lendzielskie są tutaj zdecydowanie najsłabsze. Takie datowanie zespołu z Kobielic pociąga za sobą szereg konsekwencji m. in. w wyznaczaniu obecnie przyjętych faz KPCW na Kujawach.

W naszym odczuciu trzy kujawskie stanowiska należy ustawić ze względu na starszeństwo w następujący szereg. Najstarszym dotychczas znanym zespołem byłyby materiały z Kobielic

³ Materiały krzemienne z badań stanowiska 1 w Kobielicach zostały opracowane przez Piotra Papiernika i ukazały się drukiem: P. Papiernik, *Krzemieniarstwo grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej w rejonie Brześcia Kujawskiego i Osłonek* [w:] R. Grygiel, *Neolit i początki epoki brązu w rejonie Brześcia Kujawskiego i Osłonek*, t. II, cz. 3, Łódź 2008, s.1271-1535.

stan. 1, gdzie nie wystąpiły jednoznaczne elementy lendzielskie, a gdzie zdecydowanie przeważają elementy stylistyczne jak i formy naczyń III fazy KCWK. Należy jednak zwrócić uwagę, że jako domieszka w obiekcie z późniejszego horyzontu kulturowego wystąpił fragment brzuśca z załomek podkreślonym ścięciem kłutym, może to sugerować obecność w pobliżu także elementów młodszej fazy KCWK z okresu IVa (ryc. 27: 2). Na drugim miejscu stają materiały z Węgierec datowane na przełom III i IV fazy KCWK (nawet III fazy), gdzie mamy wyraźne i jednoznaczne elementy lendzielskie w postaci: mis na pustej nóżce, guzków na krawędzi w odmianie spotykanej na stanowiskach typu Janówek-Kornice, ostrej profilacji mis, nacinanych załomów. Na trzecim miejscu znajdują się materiały z Konar skażone elementami lendzielskimi jak i wczesnopolgarskimi kultury malickiej, zaliczone ogólnie przez L. Czerniaka do kręgu grup lendzielskich. Jednak obok tych stanowisk na Kujawach funkcjonuje również, jak się wydaje, w czystej formie, enklawa grupy samborzecko-opatowskiej w Jankowie, którą L. Czerniak zaliczył do fazy Ia KPCW (1980, s. 34, 1992, s. 31, 1994, ryc. 1). Jednak przy dacie C14 uzyskanej dla Jankowa 4/15, wynoszącej 3500 + 60 bc. wydaje się to wielce problematyczne. Materiały z Węgierec uzyskały datę 3910 + 100 bc, wskazuje to, że na Kujawach w tym okresie występowała mozaika kulturowa, którą trudno jednoznacznie pomieścić w fazie I KPCW.

Jak w takiej sytuacji mają się materiały z Kobielic do materiałów KCWR na obszarze Kujaw? Być może należy użyć sformułowania, że nowa „moda” stylistyczna polegająca na zdobieniu naczyń ornamentem kłutym przeniknęła do peryferyjnych konserwatywnych grup KCWR na Niżu z opóźnieniem, rosnącym w miarę oddalania się od terytorium wyjściowego, tworzącego nowy styl. W takiej sytuacji kontynuowano wytwarzanie ceramiki tradycyjnej z pominięciem niektórych etapów stylistycznych. Wydaje się, że nasze materiały są, być może, śladem wręcz skokowej adaptacji nowego stylu zdobnictwa w formie dalece rozwiniętej, pod wpływem impulsów z południowego-zachodu (nie można wykluczyć dopływu grup ludzkich), w środowisku późnych ugrupowań KCWR. Ugrupowania te stosowały styl szarecki jak i żeliezowski. Zasięg tych stanowisk nie jest dostatecznie rozpoznany na Kujawach. Jednak ilość takich stanowisk na Kujawach wydaje się pozostawać w proporcjonalnym stosunku do ilości tego typu stanowisk na Dolnym Śląsku, podobnie jak ilość stanowisk z Dolnego Śląska do obszaru czeskiego. Podobnie, występowanie materiałów zdobionych ornamentem kłutym na Dolnym Śląsku z początków formowania się tego zespołu, jakkolwiek jest obecne, to nie jest tak liczne jak na obszarze wyjściowym w Czechach. Zdecydowany wzrost ilościowy tego stylu

następuje dopiero od fazy III. Nie świadczy to jednak o jakichkolwiek przerwach w osadnictwie obszaru Dolnego Śląska. Wydaje się, iż przy jakiś przemianach w kontaktach międzygrupowych, które miały miejsce na przełomie V i IV tysiąclecia p.n.e., a które znalazły odbicie w nowych układach kulturowych jak i w inwentarzach zabytków, m. in. w inwentarzach krzemiennych, wyraźny spadek na Dolnym Śląsku, oraz Kujawach (vide materiały z Kobielic) krzemienia pochodzenia jurajskiego jak i małopolskiego, adaptacja na Niżu nowego wzorca zdobnictwa wśród społeczności KCWR mogła nastąpić z pominięciem niektórych faz rozwojowych KCWK. Nie ulega przecież wątpliwości, że obie „kultury” tj. KCWR jak i KCWK, tworzą jeden krąg kultur wstęgowych o takich samych podstawach genetycznych.

Wykształcony w późnych fazach rozwojowych KCWR styl szarecki (krąg zachodni) i żeliezowski (krąg wschodni), jak już wspominaliśmy występuje również na Kujawach. S. Vencel wyróżniał cechy ornamentu żeliezowskiego na stanowiskach w Krzywosądzu, Buczynie, Woli Kożuszkowej k. Mogilna i w Brześciu Kujawskim, a szareckie w Brześciu Kujawskim stan. 4 i Radziejowie stan. 24 (S. Vencel, 1961, s. 33-34). L. Czerniak wymienia materiały ze stan. Węgierec 1, jako pochodzące z początków fazy szarecko-żeliezowskiej (1994, s. 56), o strukturze odrzańsko-solawskiej. J. Pavuk stwierdza jednoznacznie, że tak na Kujawach jak i na Ziemi Chełmińskiej przebiegał samoistny rozwój grup kulturowych KCWR w okresie schyłkowym, o czym świadczą również materiały ze stan. Wielkie Radowiska, które można porównywać z typem szareckim stojącym na poziomie fazy Żeliezowce III na Słowacji. Świadczy to o trwaniu KCWR na Niżu, a materiały z Brześcia Kujawskiego typu szareckiego przesuwają czas trwania KCWR do okresu na krótko przed pojawieniem się młodszej kultury z ceramiką kłutą (J. Pavuk, 1995, s. 130). Warto przypomnieć, że dla stanowiska w Wielka Radowiska uzyskano dwie daty C14: 4090 + 50 oraz 3980 + 60 (L. Czerniak, 1994, ryc. 1). W materiałach z Kobielic wystąpił w ob. 6 jeden fragment naczynia z ornamentem który odbiega od reszty. Występuje tutaj motyw cienkich, ciągłych jak i przerywanych linii rytych, uzupełnionych rzędami kłutych (ryc.6: 5), z wierconym otworkiem na jednym z pasm. Taki sposób ornamentowania znajdujemy m. in. na stan. Libenice ob. 44 jak i stan. Sarka (S. Vencel, 1961, s. 123, fot. XIV). W takiej sytuacji powyższy fragment należy połączyć ze schyłkową fazą KCWR. Należy przypomnieć, że również z obiektu 72 pozyskano kilka fragmentów KCWR, m. in. z ornamentem aczkowym (ryc. 11, 5). Kilkaset metrów na wschód od stanowiska w Kobielicach znajduje się osada KCWR na stan. Sędzin 23, badana przez dr K. Cyrka (1996), gdzie wystąpiły m. in. wstęgi wypełniane nakłuciami w typie

B i C (R. Grygiel, 1978, ryc. 2), jak i z poczwórnymi nakłuciami.

Jak widać w rejonie Kobielic mamy do czynienia z późnymi materiałami KCWR, a w przypadku samych Kobielic nie możemy wykluczyć, iż na osadę KCWR znajdującą się w bezpośrednim sąsiedztwie, nałożyła się osada KCWK. Ta zbieżność miejsca, a może nawet jedność wskazuje na bliskość tych dwóch horyzontów. Ze Śląska dysponujemy datami dla materiałów szareckich ze stan. w Niemczy, C14 4220+ 75 p.n.e., 4260 + 70 p.n.e. i Strachowa, C14 4220 + 80 p.n.e. (Z. Kulczycka Leciejewiczowa, 1979, s. 63). Daty z Małopolski są obarczone tak wielkim marginesem błędów, że trudno na nich bazować. Jednocześnie ze stanowiska w Niemczy posiadamy datę dla materiałów z w pełni ukształtowanej fazy KCWK, która wynosi 3970+ 80 p.n.e. (tamże, s. 63), przy przypuszczeniu iż osada ta, była zamieszkiwana nieprzerwanie od fazy szareckiej KCWR po KCWK III fazy. Data C14 z Węgierec to 3910 + 100 bc. (L. Czerniak, 1992, s. 45). Zbliżoną datą dysponujemy z Ziemi Chełmińskiej, gdzie na stan. Firlus 8/4 uzyskano datę 4070+ 100 bc (R. Kirkowski, 1990, s. 23). Według naszej interpretacji materiały z Kobielic są starsze niż materiały z Węgierec jak i Konar do których R. Kirkowski przyrównuje materiały z Firlusa. Logicznie rozumując, teoretycznie materiały z Kobielic powinny dysponować datą starszą od Węgierec jak i Firlusa. Ale jak w przypadku stanowisk z Dolnego Śląska możemy mówić o rozwoju od fazy szareckiej do III fazy KCWK na przestrzeni około 200 lat, (stan. Niemcza), to w wypadku strefy peryferyjnej i grupy kujawsko-chełmińskiej KCWK może to wyglądać zgoła inaczej. Wiele zależy tutaj od dokładności dat radiowęglowych. Jeżeli daty dla fazy schyłkowej KCWR z elementami szareckimi z Wielkiej Radowickiej wynoszą odpowiednio 4090 + 50 i 3980 + 60, to w połączeniu z datą Firlusa – 4070 + 100 i Węgierec – 3910 + 100, dają pełne zazębienie się końcowej fazy KCWR z materiałami, z w pełni rozwiniętej KCWK, z pominięciem faz przejściowych I, II i częściowo III w linii rozwojowej KCWK wg. Zapotockiej. Jest to możliwe, ale nie możemy wykluczyć, że w przyszłości uzyskamy również jakieś zespoły kłute które będzie można przypisać tym wcześniejszym etapom. Na daleko idącą zbieżność, a wręcz jednolitość inwentarzy krzemiennych od strony technicznej z Kobielic z materiałami KCWR wskazuje opracowanie tych materiałów pióra P. Papiernika w niniejszym tomie (Aneks). Jediną różnicą jest zastąpienie krzemieni o proveniencji jurajskiej, małopolskiej, krzemieniem miejscowym. Jest to jeszcze jeden dowód na bliskość tych dwóch kręgów kulturowych, tak czasowy jak i genetyczny.

Zaobserwowana „skokowa” wręcz zmiana stosowanego surowca krzemienego, od krzemieni

małopolskich w KCWR do lokalnych w KCWK na przykładzie Kobielic, ma daleko idące konsekwencje. Można na tej podstawie wnioskować w jakim momencie to nastąpiło i z czym taką gwałtowną zmianę możemy łączyć. Fakt zastępowania materiałów małopolskich m. in. na Śląsku był już podnoszony w literaturze wielokrotnie, wydaje się jednak że materiały z Kobielic dostarczyły tutaj dodatkowych ważkich elementów. Należy zwrócić uwagę, że materiały ceramiczne z Kobielic nie wykazują żadnych bezpośrednich elementów lendzielsko-polgarskich, porównywalnych z tymi jakie wystąpiły w inwentarzach z Węgierec jak i Konar. Brak tych elementów pozostaje jak się wydaje w bezpośrednim związku z brakiem krzemieni pochodzenia południowego w zbiorze kobielickim. Jest to wypadkowa zapewne zerwania połączeń kulturowych pomiędzy Małopolską a Kujawami, jak i Śląskiem. Musiało to nastąpić w czasie pełnego wykształcenia się już KCWK tak na Śląsku jak i na Kujawach w co najmniej III fazie istnienia tego kompleksu kulturowego. Brak naleciałości lendzielskich w Kobielicach wskazuje, że na Kujawach funkcjonowały wtedy „czyste” zespoły kłute które przestawiły się na materiał krzemienno miejscowego pochodzenia. Znaczącym faktem jest zaobserwowanie w inwentarzach krzemiennych z Węgierec jak i Konar procentowy wzrost materiałów krzemiennych południowego pochodzenia w stosunku do Kobielic. Stoi to w prostym związku z zaobserwowanym i wyróżnionym w ich inwentarzach ceramicznym wkładem kultury lendzielskiej jak i grupy malickiej, których brak w Kobielicach. Wskazuje to jednoznacznie na ponowne nawiązanie aczkolwiek w niezbyt jeszcze szerokim zakresie kontaktów ze strefą małopolską.

Podsumowując należy stwierdzić, że materiały kobielickie wskazują na istnienie na Kujawach materiałów „czysto” kłutych, egzystujących w czasie kiedy na południu dochodziło do znaczących przetasowań kulturowych związanych z ekspansją grup i kultur kręgu lendzielskiego. Doprowadziło to w fazie co najmniej III KCWK (być może nawet na poziomie II KCWK) do zerwania bliskich kontaktów wymiennych pomiędzy Małopolską a Kujawami. Rozwój KCWR na Kujawach przebiegał nieco odmiennymi torami niż na obszarach wyjściowych i jej zanik w fazach szarecko-żelazowskiej możemy bezpośrednio łączyć z przejściem nowego stylu zdobnictwa kłutego jak i rozszerzonego zakresu form ceramicznych na poziomie schyłku III fazy KCWK. Zespoły z materiałami kłutymi typu Kobielice, Węgierec jak i Konary są ciągiem rozwojowym późnych społeczeństw KCWR w środowisku KCWK z postępującymi wpływami kręgu lendzielsko-polgarskiego. Wpływy kręgu lendzielsko-polgarskiego na Kujawy datują się na przełom fazy III/IVa KCWK i otwierają ponownie kierunek kontaktów międzykulturowych z Małopolską po ich załamaniu się w fazie III, a być

może nawet II KCWK. Doprowadza to ostatecznie do wytworzenia się grupy (kultury) brzesko-kujawskiej postwstęgowej w stosunku do wstęgowej KCWR i późnowstęgowej KCWK.

2.3. Grupa brzesko-kujawska kultury lendzielskiej⁴

W zbiorze materiałów z Kobielic, stan. 1 odkryto 13 ułamków ceramiki, których technologia odpowiada charakteryzującej grupę brzesko-kujawską kultury lendzielskiej. Pochodzą one z obiektów: 5 (1 fragment), 36 (3 fragmenty), 66 (1 fragment), 67 (2 fragmenty), 100 (5 fragmentów), 119 (1 fragment). Większość ceramiki łączonej z grupą brzesko-kujawską kultury lendzielskiej odkryto na złożu wtórnym. Z jednego z obiektów (obiekt 66) pochodzi topór rogowy (ryc. 14: 2) o cechach morfologicznych charakterystycznych dla tej jednostki (R. Grygiel 1986). W wypełnisku tego obiektu odkryto ponadto jeden fragment naczynia o cechach technologii „lendzielskiej”. W omawianym zbiorze ceramiki z Kobielic, stan. 1 wyróżniono tylko 2 wylewy. Jeden z nich pochodzi z misy łagodnie profilowanej, drugi (ryc. 42: 4) natomiast, prawdopodobnie z formy szerokootworowej o karbowanej krawędzi. Analogią do niego mogą być naczynia z Brześcia Kujawskiego, stan. 4 (R. Grygiel 1986). Nie jest możliwe określenie szczegółowej chronologii tego zbioru. Można jedynie przypuszczać, że w rejonie stanowiska 1 w Kobielicach funkcjonowała osada grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej.

2.3.1 Charakterystyka obiektów stałych

Obiekt 36, nieregularna owalna jama o wymiarach: 140x130 cm o płaskim dnie i niewielkiej głębokości rzędu 16 cm (ryc. 23). Wypełnisko stanowi brunatno-szara próchnica, z której wydobyto 3 fr. ceramiki.

Obiekt 66 (ryc. 14) to niewielka owalna spągowa część jamy z wypełniskiem czarnoziemem, która dostarczyła kilku fr. poroża (ryc. 14) oraz 1 fr. ceramiki.

Obiekt 100, to duże rozczłonkowane zaciemnienie o wymiarach: 260 x 380 cm (ryc. 25) z nierówną powierzchnią dna, wypełnione brunatno-szarą próchnicą (w jego centrum znajduje się wkopany ob. nr 11, wczesnośredniowieczny). Z ob. 100 wydobyto 10 fr. naczyń oraz jeden kulisty rozcieracz.

2.4. Osadnictwo kultury amfor kulistych⁵

W Kobielicach, stan. 1, woj. wrocławskie odkryto również materiały kultury amfor kulistych (dalej: KAK). W sumie zarejestrowano 287 fragmentów ceramiki tej kultury (o wadze: 4,46 kg; tabela 4) oraz narzędzia

kościane (2 dłuta i 2 szydła; obiekt 3). Ponadto z KAK można prawdopodobnie łączyć krzemienie odkryte w obiektach: 2B i 3. Większość odkrytej ceramiki KAK znajdowała się na wtórnym złożu. Jedyne z działalnością społeczeństw tej kultury można łączyć powstanie obiektów: 15, 2B i 3 oraz prawdopodobnie 2A, 2C i 27. Poniżej zostanie przedstawiona ich charakterystyka. Ponadto materiały KAK zarejestrowano w wielu obiektach innych kultur. W tabeli 4 przedstawiona została ilość fragmentów ceramiki KAK z Kobielic, stan. 1

2.4.1. Charakterystyka obiektów nieruchomych Kompleks obiektu 2.

W części spągowej obiektu mieszkalnego łączonego z fazą pomorsko-kloszową, w którym poza ceramiką tej jednostki odkryto materiały KAK (tabela 4), zarysowały się trzy w przybliżeniu koliste zaciemnienia (ryc. 15) oznaczone jako obiekty 2A, 2B, 2C. Wszystkie zinterpretowane jako jamy gospodarcze.

Jama 2A była w „rzucie poziomym” okrągła (o wymiarach: 150x150 cm). Profil jej był w przybliżeniu prostokątny, o głębokości od 38 do 50 cm (ryc. 15).

Jama 2B była w „rzucie poziomym” w przybliżeniu kolista (o wymiarach: 160x140 cm), o profilu prostokątnym. Głębokość jej wynosiła od 50 do 60 cm (ryc. 15). Z obiektu tego pochodzą liczne fragmenty ceramiki KAK (tabela 4) oraz 2 krzemienie. Obcym elementem są nieliczne fragmenty ceramiki fazy pomorsko-kloszowej. W jej spągu odkryto 4 duże fragmenty naczynia KAK.

Jama 2C była w „rzucie poziomym” kolista o wymiarach 90x110 cm. Głębokość jego wynosiła około 20 cm. Przy wschodniej ścianie jamy 2C odkryto kilka kamieni oraz dwa rozcieracze. Z jej wypełniska pochodzi także kilka fragmentów ceramiki KAK (tabela 4) oraz nieliczne ułamki prawdopodobnie z okresu lateńskiego. Usytuowanie powyższych jam pod obiektem pomorsko-kloszowym i liczne zabytki KAK pozwalają łączyć ich powstanie z tą ostatnią wymienioną jednostką.

Obiekt 3

Był on częściowo zniszczony przez wkop współczesny (ryc. 15). Na poziomie 30 cm poniżej zarejestrowania zarysował się jako okrągła, bardzo regularna, jama o wymiarach 140x140 cm. Profil jej był prostokątny. Głębokość wynosiła 80 cm. Przy jej południowej ścianie odkryto liczne fragmenty ceramiki. Ponadto w części południowo-środkowej znajdowały się kamienie i fragment rogu. Z obiektu tego pochodzi liczny zbiór ceramiki (tabela 4), krzemienie (ryc. 21: 1-4) i narzędzia kościane (ryc. 21: 5-8). Obcym elementem w tej jamie są dwa fragmenty ceramiki kultury przeworskiej. Jednakże charakter wypełniska i materiał zabytkowy pozwala sądzić, że powstała ona w czasie funkcjonowania społeczności KAK.

⁴ Autorką podrozdziału jest Małgorzata Rybicka.

⁵ Autorką podrozdziału jest Małgorzata Rybicka.

Obiekt 15-pochówek zwierzęcy.

W „rzucie poziomym” obiekt ten był w przybliżeniu kolisty (o wymiarach: 140x130cm), profil zaś zbliżony był do trapezowego? (ryc. 16). Głębokość wynosiła około 65 cm. W jamie znajdował się szkielet bydłocy (określony jako krowa niskiego pokroju) silnie wygięty; grzbietem na „E”, nogami na „W”. Czaszki nie było. Jedyne odkryto kilka zębów. Pomiędzy zniszczonymi kośćmi znajdowało się kilkanaście fragmentów ceramiki KAK (ryc. 19:5). Całość pokryta była kilkoma kamieniami eratycznymi. Szkielet był bardzo źle zachowany. Wpływ na ten stan miał sposób odhumusowania wykopu.

Obiekt 27 (ryc. 16)

Obiekt ten był w „rzucie poziomym” owalny (o wymiarach 160x200 cm). Profil jego był w przybliżeniu trapezowaty. Głębokość sięgała 90 cm. Był on częściowo zniszczony wkopem współczesnym. Pochodzi z niego fragmenty ceramiki KAK (tabela 4).

2.4.2. Analiza materiałów ruchomych

2.4.2.1. Materiały krzemienne

WsumiezobiektywKAKotrzymano6zabytkówkrzemienych. W obiekcie 3 odkryto: wiórowiec (ryc. 21: 1) z krzemienia czekoladowego (z wyświeceniem); drapacz zdwojony (ryc. 21: 4, krzemień wieku jurajskiego); drapacz (ryc. 21: 3, krzemień jurajski, prawdopodobnie odmiany „G”); wiór retuszowany ze śladami łuszczenia (ryc. 21: 2, krzemień narzutowy). Ponadto 2 wiórki z krzemienia narzutowego pochodzą z obiektu 2. Interesujące jest, że drapacz zdwojony ma wygładzaną powierzchnię. Można więc sądzić, że został on wykonany ze zniszczonego narzędzia rąbiącego (prawdopodobnie siekiery).

2.4.2.2. Narzędzia z kości

Z obiektu 3 pochodzą 2 szydła i 2 dłuta (ryc. 21: 5-8). Tego typu zabytki stosunkowo często są one rejestrowane na stanowiskach KAK. (T. Wiślański 1966, s. 42-43).

2.4.2.3. Ceramika

W zbiorze 287 ułamków naczyń KAK można wyróżnić 49 charakterystycznych, w tym 26 zdobionych (tabela 4). Ponadto 2 naczynia z jamy 3 zostały zrekonstruowane (ryc. 17).

Technologia

Do schudzania gliny ceramiki KAK z Kobielic wykorzystano w różnych ilościach i o różnicowanej granulometrii tłuczeń mineralny (biały i różowy skałek oraz mikię). Ponad 98% ułamków naczyń można łączyć z pgt. IIIA i pgt. IIIB (wg E. i L. Czerniak 1985, s. 35). Jedyne w „przełamach” kilku fragmentów ceramiki z obiektów: 2, 13, 26 wyróżniono

intencjonalną domieszkę piasku współwystępującego z drobno- i średnioziarnistym skaleniem. W zbiorze ceramiki KAK z Kobielic, stan. 1 nie zaobserwowano stosowania do schudzania gliny tłuczonych skorup oraz domieszki roślinnej. Dominują fragmenty ceramiki o „przełamach” jednolitych. Nieliczne tylko mają tendencje do warstwowania (czyli te, w których glinę schudzano także piaskiem). Nie zaobserwowano różnic w technologii ceramiki między materiałami z obiektów 2A, 2B, 2C, 3, 27. W zbiorze z Kobielic, stan. 1 dominują fragmenty naczyń średniościennych (tabela 5).

Morfologia

W zbiorze można wyróżnić fragmenty z co najmniej 36 naczyń. Największa ich ilość pochodzi z obiektów: 3 (około 13; por. ryc. 17; 18; 19:2-4; 20:1-4, 19) i 2B (około 5). Dwa naczynia zostały zrekonstruowane (obiekt 3). Jedno z nich można łączyć z typem amfory IIa (wg T. Wiślańskiego 1966, zestawienie 3; por. ryc. 17:1), drugie natomiast jest naczyniem szerokootworowym typu VA (T. Wiślański 1966, zestawienie V; por. ryc. 17:2). Ponadto w zbiorze tym można wyróżnić ułamki mis (np. ryc. 20:10, 11) i prawdopodobnie waz (ryc. 20:4) oraz naczyń szerokootworowych (np. ryc. 20:18), a także innych form w typie amfor (np. ryc. 18:1-3). Interesujące jest odkrycie fragmentów głębokiej misy (ryc. 18:4). Uwzględniając klasyfikację T. Wiślańskiego naczynie to można łączyć z grupą pucharów (T. Wiślański 1966, zestawienie IV). Interesujący jest również fakt dominowania w zbiorze z Kobielic, stan. 1 uch siodelkowatych (ryc. 19).

Zdobnictwo

Do ozdabiania ceramiki KAK z Kobielic, stan. 1 wykorzystano 6 rodzajów elementów zdobniczych. Wykonano je w technice odciskania, plastycznej i rycia. W sumie na 26 zdobionych ułamkach naczyń zarejestrowano 29 elementów zdobniczych (tabela 5). Dominują wśród nich ornamenty wykonane palcem (8 elementów; np. ryc. 18:2; 20:9, 12, 18)) i dookolne listwy plastyczne umieszczane w strefie podkrawędnej naczyń (5 elementów; np. ryc. 18:1; 20:9, 13, 18). Ponadto stosowano ozdabianie tzw. ptasim piórkiem (4 elementy; ryc. 20:2, 8, 15) i ściegiem bruzdowym (4 elementy; ryc. 20:2, 3, 6). Na pięciu ułamkach wyróżniono ornamentowanie słupkiem rytym (ryc. 20:6, 10, 12). Dwa fragmenty naczyń ozdobiono sznurem dwudzielnym (ryc. 20:11, 16). W sumie z wymienionych elementów zdobniczych zbudowano 11 rodzajów wątków, w tym 9 jednoelementowych i dwa dwuelementowe. Wśród nich dominują jednoelementowe, rozwinięte układy usytuowane w strefach podkrawędnych naczyń. Wyróżniono jedynie dwa wątki „brzuścowe”. Utworzono je z połączenia „ptasiego piórka” z trójkami wypełnionymi ściegiem bruzdowym (ryc. 20:2)

Tabela 4. Charakterystyka ilościowa ceramiki KAK w Kobielicach, stan. 1

Obiekt	Ilość	Waga (kg)	Ceramika wydzielona						
			Zdobione		Niezdobiona				
			wylewy	Brzuśce	ucha	dna	Wylewy		
2	13	0,12	-	1	-	-	-	-	
2A	4	0,06	1	-	-	-	-	-	
2B	37	0,88	5	1	1	-	-	1	
2C	6	0,08	2	-	-	-	-	-	
3	148	2,40	4	3	8	3	-	5	*
6	3	0,04	2	1	-	-	-	-	
8	1	0,02	-	-	-	-	-	-	
13	8	0,04	-	-	-	-	-	-	
15	14	0,20	-	-	-	1	-	1	
26	1	0,01	-	-	-	-	-	-	
27	22	0,22	2	-	-	1	-	1	
35	6	0,10	-	-	-	1	-	-	
65	3	0,02	1	-	-	-	-	-	
67	18	0,20	2	1	-	-	-	-	
68	2	0,04	-	-	-	-	-	-	
97	1	0,03	-	-	-	-	-	-	
ogółem	287	4,46	19	7	9	5	-	8	

*- ponadto z obiektu tego pochodzą dwa wyklejone naczynia

Tabela 5. Grubość ścianek naczyń KAK

Obiekt	Grubość ścianek (w mm)								
	5	6	7	8	9	10	11	12	13
2	-	-	1	5	4	1	-	-	-
2A	-	-	2	1	1	-	-	-	-
2B	2	4	-	13	4	9	-	-	-
2C	-	1	-	2	2	1	-	-	-
3	1	7	15	24	18	21	5	1	-
8	-	-	-	2	-	-	-	-	-
13	-	2	-	1	2	-	-	-	-
15	-	1	3	5	2	1	-	1	-
26	-	-	1	-	-	-	-	-	-
27	5	2	5	3	2	-	1	-	-
35	1	-	-	5	-	-	-	-	-
67	-	1	3	7	5	-	-	-	-
68	-	-	-	1	1	-	-	-	-

Tabela 6. Udział elementów zdobniczych

Kobielice, stan. 1	Ob. 2	Ob. 2A	Ob. 2B	Ob. 2C	Ob. 3	Ob. 6	Ob. 27	Ob. 65	Ob. 67
el. palcowy	1	-	3	1	2	1	-	-	-
s. kwadratowy	-	-	-	-	-	-	-	1	-
s. ptasie piórko	-	-	1	1	1	1	-	-	-
sznur dwudzielny	1	-	-	-	-	-	-	1	-
ścieg brzdowy	-	-	-	3	-	-	-	-	1
słupek ryty	-	-	1	-	-	1	2	-	1
listwy dookolne	-	2	-	3	-	-	-	-	-

lub z „zygzakiem” (obiekt 6). Bardzo interesujące jest wyróżnienie ułamków naczyń, których strefy podkrawędne zewnętrzne ornamentowano motywem składającym się z połączenia słupka i „zygzaka”, które

to elementy wykonano w technice rycia (ryc. 20:10) lub brzdowej (ryc. 20:4, 7). Układ ten należy do charakterystycznych dla fazy wióreckiej kultury pucharów lejkowatych. Ponadto bardzo ciekawie przedstawiają się

dwa ułamki ceramiki ozdobione dookołnymi pasmami wykonanymi sznurem dwudzielnym (ryc. 20: 11, 16). Motyw ten zarejestrowano w strefie podkrawędnej zewnętrznej, a także podkrawędnej wewnętrznej naczyń.

2.4.2.4. Chronologia osady kultury amfor kulistych

W ostatnio opublikowanych rozważaniach na temat systemu technologicznego KAK M. Szmyt (1996, s. 27) przedstawiła, że „...najistotniejsza cezura w zmianach frekwencji omówionych receptur technologicznych oddziela fazy I/IIa (obecność gt I, brak pgt IIIc i gt IV) od faz IIb/IIIa (brak gt I, obecność pgt IIIc i gt IV). W tym, wprawdzie nielicznym, zbiorze z Kobielic, stan. 1 nie zaobserwowano stosowania jako domieszki tłuczonych skorup lub substancji organicznych, czyli pgt IIIc i gt IV, a także cech wyróżniających gt I. Technologia większości ułamków naczyń odpowiada pgt IIIa lub IIIb. Pojedyncze fragmenty można łączyć z gt II. Według M. Szmyt (1996, ryc. 12) największy udział pgt IIIAB obserwowany jest w fazie IIIa KAK. Jednoznacznie jednak na podstawie cech technologii ceramiki nie można określić chronologii zbioru z Kobielic, stan. 1. Ozdabianie „ptasim piórkiem” i słupkiem współwystępującym z „zygzakiem” pojawia się już w zespołach łączonych z I fazą KAK i stosowane jest przez cały czas trwania tej kultury (L. Czerniak, M. Szmyt 1990, s. 65-77). Elementem umożliwiającym bliższe określenie chronologii jest sznur dwudzielny. Uwzględniając uwagi przedstawione przez T. Wiślańskiego (1966, s.125-131) można zbiór z Kobielic, stan. 1 łączyć z fazą sznurową tej kultury. Obecnie początek stosowania układów zdobniczych powstałych na bazie sznura dwudzielnego można datować na około 2700 lat p.n.e., co odpowiada fazie IIA w ostatnio opracowanej periodyzacji tej kultury (L. Czerniak, M. Szmyt 1990, s. 67-68). Szczególnie interesująco przedstawia się wyróżnienie tego typu zdobień w obiekcie 32 - dla którego otrzymano datę C14 wynoszącą 2650-90 BC -z Dębów, stan. 29 (L. Czerniak, M. Szmyt 1990, s. 68). W zbiorze z tego obiektu wyróżniono ponadto trójkąty wypełniane poziomymi pasmami, natomiast w Kobielicach, stan. 1 pionowymi. Na podstawie przedstawionych danych jednoznacznie można wykluczyć przynależność omawianego zbioru do fazy I KAK. Jak już wspomniano w Kobielicach, stan. 1 odnotowano ucha siodełkowate, które według A. Kośki (1990, ryc. 6) pojawiły się w KAK w fazie IIB. Interesujące jest również, iż analogią do pochówku zwierzęcego z Kobielic, stan. 1 jest obiekt z Dobrego (T. Wiślański 1966, ryc. 30). Ceramika pochodząca z tego stanowiska była już przez T. Wiślańskiego (1966, s. 126) łączona z młodszymi etapami fazy sznurowej KAK. Stylistyka jej (m. in. półkoliste pasma wykonane sznurem dwudzielnym) nawiązuje do zdobnicstwa fazy lubońskiej KPL (M. Rybicka 1995, s.125).

Podobnie jak w Kobielicach, stan. 1 pochówki zwierzęce z Opatowic, stan. 36 (M. Szmyt 1996, s. 44) odkryto w obiektach, które wcześniej prawdopodobnie pełniły funkcje gospodarcze. Otrzymano dla nich daty oscylujące między 2400 a 2200 p.n.e. Uwzględniając przedstawione wyżej dane można przypuszczać, że materiały KAK z Kobielic, stan. 1 pochodzą z drugiej połowy III tys. p.n.e.

Stanowisko 1 w Kobielicach usytuowane jest w obrębie czarnych ziem kujawskich. Obiekty tej kultury usytuowane były na obszarze kilku arów. Odległość między skupieniem zabytków wokół kompleksu jamy 2 a jamą 27 wynosi około 30 m. Między nimi znajdowało się zgrupowanie dołków posłupowych, które mogą być związane z KAK. Można sądzić, iż mamy w Kobielicach, stan. 1 pozostałości po niedużej osadzie tej kultury. Bardzo często społeczności KAK sytuowały siedliska w obrębie czarnych ziem kujawskich. Interesujący jest natomiast fakt, że skupienie obiektów KAK - zlokalizowane w zachodniej partii wykopu - znajduje się w obrębie piaszczystego płata, pod którym zalega glina zwałowa.

3. Osadnictwo przelomu okresu halsztackiego i lateńskiego

3.1. Charakterystyka obiektów stałych

Z poziomem tym łączymy dwa skupiska obiektów, o niewyraźnych zarysach, zlokalizowanych przeważnie w partiach wykopu, gdzie zalegały poacie piasków pośród glin podłoża (ryc. 2).

Ogółem wyróżniono 23 obiekty, które dostarczyły materiałów ceramicznych, dających podstawy do przypisania kulturowego jak i datowania. Pozyskano z nich 413 fragmentów naczyń glinianych, w tym jedynie 36 krawędzi, 15 den oraz 3 ucha, 361 fr. to skorupy z brzuśców. Ze względu na okres z jakiego pochodzą mogą nastąpić tutaj pomyłki w błędnym przypisania mało charakterystycznych fragmentów z horyzontu wczesnej kultury przeworskiej

Obiekt 2. Rozległa jama o wydłużonym kształcie i wymiarach: 320 x 400 cm (ryc. 15), głębokości ok. 28 cm. W przekroju zbliżona do prostokąta o dość płaskim dnie (ryc. 15). Wypełnisko jamy stanowiła ciemno-brunatno-szara próchnica. W obiekcie stwierdzono 119 fragmentów ceramiki naczyniowej (ryc. 28) oraz 13 fr. ceramiki KAK jako domieszki. Pod tym obiektem odsłonięto trzy jamy: 2A-C KAK.

Obiekt 7. Kolista jama o nieckowatym profilu, średnicy ok.100 cm i maksymalną głębokością rzędu 25 cm (ryc. 22). Na jej wypełnisko składała się szara próchnica. Jest to najciekawszy obiekt z tego horyzontu kulturowego. W jego wnętrzu stwierdzono obecność czterech naczyń z których trzy udało się wylepić

w zasadzie całkowicie, czwarte uległo rozkładowi ze względu na bardzo słaby wypał. W jamie leżało na boku najpewniej duże naczynie obmazywane w formie zapewne jajowatego klosza. W jego wnętrzu złożono natomiast trzy mniejsze naczynia, są to:

- amforka (ryc. 26, 3) barwy brunatno-popielato-szarej o wygładzonych powierzchniach z dwoma niewielkimi uszkami u nasady długiej zwięzającej się ku wylewowi szyjce. Głina schudzona domieszką piasku i niewielką ilością drobnego i średniego tłuczni. Wymiary: wys. 17,5 cm, średnica wylewu ok. 10 cm, max. śr. brzuśca, 18,6 cm;
- średni garnek jajowaty (ryc. 26, 1) o powierzchni brzuśca schropowanej przez obrzucenie gliną z dużą domieszką grubego i średniego tłuczni a następnie potraktowana wiechciem, o ostrej fakturze. Szyjka bardzo krótka, lekko wychylona, wraz z wylewem wygładzona. Tuż pod krawędzią zdobnictwo rzędem okrągłych dołków, nie przebijających ścianki na wylot, barwa powierzchni brunatno-popielato-szara, wewnętrzna zagładzona barwy popielato-ceglastej. Głina schudzona piaskiem, jak również drobnym i średnim tłuczniem kamiennym. Dno lekko podkreślone, zagładzone. Wymiary: wys. 22 cm, śr. wylewu 14 cm, max. wydęcie brzuśca ok. 18 cm;
- mały garnek jajowaty (ryc. 26, 2), forma analogiczna do naczynia nr jeden, lecz o całkowicie odmiennym potraktowaniu powierzchni. Ten egzemplarz ma powierzchnię nierówną z wystającymi ziarnami domieszki w postaci średniego i grubego tłuczni, wyraźnie zagładzaną palcami od góry ku dołowi. Na powierzchni zauważalne odciski traw (?) itd. Pod krawędzią ornamentowane rzędem owalnych dołków. Barwa powierzchni zewnętrznej brunatno-popielato-szara, wewnętrznej, zagładzanej ciemno-szara. Wymiary: wys. ok. 18 cm, śr. wylewu 13,2 cm, max. wydęcie brzuśca 16 cm.

Należy zwrócić uwagę że wszystkie trzy naczynia charakteryzują się specyficzną gliną robiącą wrażenie tłustej, bardzo miękkiej.

Obiekt 8 to płytka owalna jama z nieckowatym profilem (ryc. 22). Jej wymiary: 100x100 cm i głębokość do 20 cm. Wypełnisko stanowi brunatno-szara próchnica. Wydobyto z niego 8 fragmentów brzuśców oraz 1 fr. KAK i 1 fr. skorupy wczesnośredniowiecznej.

Obiekt 9 (ryc. 22), płytka, do 16 cm głębokości, nieckowata, owalna jama o wymiarach 88x100 cm z wypełniskiem które stanowiła ciemno-brunatno-szara próchnica. Wydobyto z niej 21 fr. naczyń (ryc. 30: 1-3), w tym fr. jajowatego garnka z ornamentem dołków podkrawędnych. Ten egzemplarz, w przeciwieństwie do podobnych z obiektu 2, miał powierzchnie obrzucane

grudkami gliny zatartej następnie na mokro, co dawało w efekcie bardzo „miękką” fakturę (ryc. 30: 1).

Obiekt 10, nieregularna owalna jama o wymiarach 140x126 cm i nieckowatym profilu głębokości do 20 cm (ryc. 22). Wypełnisko stanowiła brunatno-szara próchnica. Pozyskano 64 fragmenty naczyń (ryc. 29, 1-8). W zbiorze tym jest przydenna partia dużego garnka o porowatej, nierównej ale zagładzanej powierzchni, pokrytej ornamentem skośnie rytych linii, o powierzchni zew. barwy brunatno-popielato-szarej a wewnętrznej ciemno-szarej. Domieszka schudzająca w glinie, która robi wrażenie tłustej, to średni i gruby tłuczeń (ryc. 29:1), fr. misy (ryc. 29: 5) oraz fragmenty dużego kubka z uchem taśmowatym dolepionym na przejściu szyjki i brzuśca. Powierzchnia zewnętrzna obrzucana gliną z bardzo liczną domieszką grubego i średniego tłuczni i żwiru. Barwa pow. ceglasto-popielata, dno lekko podkreślone (ryc. 29: 8). Jako domieszka w zbiorze wystąpił 1 fr. ceramiki KCWR.

Obiekt 12 to czworoboczna jama z zaokrąglonymi narożami częściowo zniszczona przez ob. wczesnośredniowieczny, o wym. zachowanych: 200 x 140 cm, profilu lejowatym i głębokości do 60 cm (ryc. 22). Wypełnisko składa się z szaro-brunatnej próchnicy, wydobyto z niego 29 fragmentów naczyń, wśród nich ponownie fragment krawędzi z garnka ornamentowanego dołkami pod wylewem (ryc. 30: 4) i inny fragment to skorupa zapewne ze stożkowej misy (ryc. 30: 5).

Obiekt 13 (ryc. 22), w planie to duże owalne zaciemnienie o wym. 220 x 200 cm i bardzo płytkie, o głębokości do 15 cm, wypełnione ciemno-brunatno-szarą próchnicą. Pozyskano z niego jedynie 5 fragmentów naczyń halsztacko-lateńskich, 1 ząb zwierzęcy oraz 8 fr. naczyń KAK i jeden fragment wylewu naczynia zdobionego ornamentem kłutym KCWK (ryc. 30: 6). Jednoznaczne przypisanie kulturowe jest niepewne.

Obiekt 16 to mała okrągła jama o średnicy ok. 48 cm i głębokości do 16 cm (ryc. 22). Wypełnisko składa się z szaro-czarnej próchnicy. Wydobyto 3 fr. ceramiki.

Obiekt 26 to jama o owalnym zarysie i wym. 108 x 72 cm i nieckowatym profilu z głębokością do 20 cm (ryc. 22). Na zasypisko składała się czarna próchnica. Z obiektu wydobyto 14 fr. naczyń glinianych, w tym jeden fr. wylewu (ryc. 31,1) oraz 1 fr. naczynia KAK.

Obiekt 34 (ryc. 23), eksplorowany częściowo, to owalna jama o głębokości do 20 cm. Wypełnisko z ciemno-brunatno-szarej próchnicy dostarczyło 29 fragmentów naczyń glinianych (ryc. 27: 1-5) oraz 5 fr. kości oraz fr. polepy. Wśród fragmentów naczyń wystąpił 1 fragment brzuśca naczynia KCWK z ornamentem pasm nakłuwanych i nakłuc podkreślających maksymalne wydęcie brzuśca (ryc. 27: 2) datowany na fazę IVa KCWK. Wśród pozostałych fragmentów na uwagę zasługuje fragment wygładzanej, zwięzającej

się ku wylewowi szyjce, z krawędzią ozdobioną, być może, plastycznym występem (ryc. 27: 1). Wyklejono również fragmenty innego dużego naczynia o dość ostrym załamie brzuśca, który rozgranicza zasięg ostrego chropowacenia partii dolnej od wygładzanej partii wyższej (ryc. 27: 3).

Obiekt 35 (ryc. 23) to nieregularna wydłużona jama o wymiarach: 400 x 200 cm, z płaskim dnem. Jej głębokość sięga 28 cm (ryc. 23). Na wypełnisko składa się brunatno-szara próchnica, w partii NE wystąpiły płaty brunatnej gliny na złożu wtórnym i duży kamień eratyczny. Obiekt ten dostarczył 33 fragmentów naczyń (ryc. 30: 7-9) oraz kulistego rozcieracza kamiennego i jedną kość. Wśród naczyń wyróżniono fragmenty trzech mis: jedna o powierzchniach gładzonych w typie zapewne lekko półkulistym (ryc. 30: 7), druga również o gładzonych powierzchniach formy być może stożkowej (ryc. 30: 8) oraz trzecia, duża, o wylewie lekko zachylonym do wnętrza o powierzchni chropowaczonej przez obrzucanie i zacieranie (ryc. 30: 9). Być może mamy tutaj do czynienia z pozostałością obiektu mieszkalnego. Uzupełnieniem zbioru ceramicznego było 6 fr. skorup KAK.

Obiekt 67 (ryc. 23), nieregularna wydłużona jama o wymiarach; 160 x 240 cm, z płaskim dnem i głębokości rzędu 20 cm. Wypełnisko: szaro-brunatna próchnica. Z obiektu wydobyto 31 fragmentów ceramiki, w tym min jeden fr. wylewu może profilowanej miseczki o wygładzanych powierzchniach (ryc. 31: 2) oraz 18 fr. naczyń przypisanych KAK.

Obiekt 85 (ryc. 24), okrągła, niewielka, spągowa część jamy (?) o średnicy 72 cm. i głębokości ok. 16 cm. Na wypełnisko składała się brunatno-szara próchnica z grudkami polepy oraz 1 fr. ceramiki.

Obiekt 86 (ryc. 24) nieregularna, podwójna (?) jama o wymiarach 220 cm na ok. 190 cm, dno z dwoma zagłębieniami o głębokości do 32 cm (ryc. 24). Wypełnisko brunatno-szara próchnica z 8 fragmentami ceramiki.

Obiekt 87 (ryc. 24) owalna, wydłużona płytka jama o wym: 160x80 cm i głębokości do 20cm. Wydobyto z niej 3 fr. naczyń (ryc. 31: 3-4).

Obiekt 97 (ryc. 24) owalne, zaciemnienie wypełnione ciemno-brunatno-szarą próchnicą, o wymiarach: 170 x 140 cm i głębokości do 32 cm. Wydobyto z niej łącznie 9 skorup w tym 1 KAK.

Obiekt 99, niewielka, owalna w zarysie jama, w profilu ujawniła ślad po słupie (ryc. 25). Jej wymiary to: średnica ok. 52 cm, średnica słupa ok. 20 cm. głębokość jamy posłupowej 28 cm. Wypełnisko tworzyła brunatno-szara próchnica z wtrętami czarnej próchnicy. Obiekt ten dostarczył 4 fragmentów ceramiki.

Obiekt 101 nieckowata, okrągła jama o wym: średnica 72 cm i głębokości do 28 cm. Wypełnisko warstwowe, w spągu jamy szara, zapiaszczona

próchnica, nakryta brunatno-szarą próchnicą (ryc. 25). Obiekt dostarczył 21 skorup w tym wydzielono 4 fr. ceramiki KCWK oraz 2 fr. wczesnośredniowieczne.

Obiekt 104 podłużna jama o zaokrąglonych narożnikach, wypełniona brunatno-szarą próchnicą, z której wydobyto jedynie 2 fr. ceramiki. Wym. ob. 232 x 148 i głębokość do 36 cm (ryc. 25).

Obiekt 107, duże, owalne zaciemnienie o wym: 400 x 320 cm i głębokości do 24 cm (ryc. 32). Wypełnisko stanowi brunatno-szara próchnica, z której pozyskano 27 fragmentów ceramiki

Obiekt 109 (ryc. 25), gruszkowata w planie jama o bardzo płytkim wypełnisku szarej próchnicy i wymiarach: 252 x 180 cm z głębokością do 16cm. Obiekt dostarczył 13 fragmentów ceramiki w tym, fragment wałeczkowatego ucha z partią szyjki i brzuśca kubka (?) o powierzchni szorstkiej spowodowanej wystającym grubym tłuczniem, barwa pow. popielato-szara (ryc. 31: 5).

Obiekt 112 okrągła, regularna jama, być może dołek posłupowy o średnicy 52 cm i głębokości do 20 cm (ryc. 25), z wypełniskiem szaro-czarnej próchnicy z dodatkiem grudek przepalanej polepy oraz 20 fr. ceramiki.

Obiekt 122 to duża, okrągła jama, o średnicy 124 cm i głębokości 24 cm (ryc. 25). Na wypełnisko składa się ciemno-brunatno-szara próchnica, z której wydobyto 3 fr. ceramiki

3.2. Analiza materiałów ruchomych

3.2.1. Ceramika, jej cechy technologiczno-morfologiczne

Pozyskany zespół jest trudny do omówienia ze względu na swą fragmentaryczność, brak w zasadzie ornamentyki oraz możliwości rekonstrukcji większej liczby form. Ornamentyka pozyskanych fragmentów jak i całych (rekonstruowanych) naczyń, sprowadza się do elementów plastycznych w formie dołków podkrawędnych, odcisku paznokciowego oraz rytych, skośnych i pionowych bruzd.

Domieszki schudzające masę ceramiczną, z której wykonywano naczynia, stanowią frakcje zwłaszcza grubego i średniego tłucznia, jak również drobnego i sporadycznie grubego piasku (żwirku). Naczynia miały często chropowaczone powierzchnie, wykonane różną techniką: przez obmazywanie (obrzucanie) gliną potraktowaną następnie palcami, wiechciem traw lub słomy lub też bez dodatkowych zabiegów. W tym ostatnim przypadku często stosowano do chropowaczenia domieszki grubego piasku. Spora liczba naczyń grubej roboty ma szorstkie, pofalowane powierzchnie, pomimo poddania ich zagładzaniu. Jedynie naczynia „stołowe” jak np. miski, mają powierzchnie gładkie lub polerowane. Polerowaniu poddano również niektóre

fragmenty wysokich szyjek pochodzących, być może, z naczyń wazowatych o silnie wydętych brzuścach.

Barwa wypału jest bardzo zróżnicowana, od popielatej, ceglastej, przez popielato-szarą, brudną do szarej, sporadycznie czarnej. Ta ostatnia występuje w kilku przypadkach na naczyniach o wyświecanej górnej części brzuśca i chropowatej partii dolnej. Przełomy fragmentów są dwu i wielobarwne. Grubość ścianek zamyka się w przedziale od 0,5 do 1 cm.

Wydzielenie form wśród pozyskanych fragmentów nastęrcza znaczne trudności. Jedynie obiekt 7 dostarczył trzech pełnych form (ryc. 26: 1-3), a ob. 2 jednej (ryc. 28: 1). Inne obiekty dostarczyły jedynie fragmentów.

Możemy wyróżnić w naszych materiałach następujące formy naczyń (zestawienie 3):

1. Amforę (ryc. 26: 3).
2. Garnki jajowate z ornamentem dołków podkrawędnych w dwóch odmianach:
 - 2.1. o powierzchni zagładzanej (ryc. 26: 1);
 - 2.2. o powierzchni chropowatej (ryc. 26: 1; 28: 1; 30: 1,4).
3. Garnki o niewiadomym uformowaniu wylewu, z chropowatym, jajowatym brzuścem, zdobionym skośnymi i pionowymi bruzdami (ryc. 29: 1).
4. Garnki (?) o stożkowato ustawionej górnej partii brzuśca przechodzącego prosto w krawędź, z wygładzonym pasem tuż pod nią i chropowatym brzuścem (ryc. 28: 4).
5. Naczynia wazowate lub dwustożkowate, z których pochodzą, być może, długie wygładzane szyjki i polerowane górne partie brzuśca przy schropowatej partii dolnej (ryc. 27: 1, 3, 5).
6. Krępe kubki z wałeczkowatymi uchami umieszczonymi poniżej wylewu na przejściu chyba zagładzanej szyjki (?) w chropowaty brzusiec (ryc. 29; 8; 31: 5).
7. Duże miski o zachylonym do wnętrza wylewie, z brzuścem z fragmentu kuli, z lekko podkreślonym dnem i chropowatym brzuścem. Odm. 1 (ryc. 30: 9).
 - 7.1. Miski o wylewie zachylonym do wnętrza, kulistym brzuścem ale o wygładzanej powierzchni (ryc. 28: 5; ryc. 31: 4).
8. Miski stożkowate o wygładzanych powierzchniach (ryc. 30: 7, 8).
9. Miski o krawędziach postawionych mniej lub bardziej pionowo, o powierzchniach wygładzanych (ryc. 27: 4; 28: 3; 29: 5).
10. Miski profilowane (ryc. 31: 2).
11. Krępe, profilowane czarki (ryc. 29: 3 ?).

Dla rejonu Kobielic niewątpliwie pomocne przy opracowaniu powyższych materiałów są prace dotyczące mikroregionu wokół J. Gopła autorstwa K. Szamałka (1995, 1987). Autor ten prezentuje materiały zaliczone

do mieszanych zespołów łużycko-pomorskich datowanych na HAD2 i pomorsko-kloszowych dat. na LTA-LTB (1995, s. 315). Swym składem odbiegają od zespołu kobielickiego, mimo generalnych podobieństw wyływających z genetycznego podłoża kultury łużyckiej. Należy zwrócić uwagę, że w prezentowanych przez tego autora zespołach wszędzie wystąpiły fragmenty charakterystyczne dla inwentarzy kultury grobów kloszowych czyli karbowane krawędzie oraz listwy plastyczne z dołkami palcowymi. W zespole z Kobielic takich elementów brak. Porównywalnym jest natomiast fragment garnka z otworkiem podkrawędnym ze stan. Kruszewica 13 (K. Szamałek, 1995, ryc. 4c), odpowiadający licznym fragmentom z Kobielic. Stawia to pod znakiem zapytania możliwość porównywania tych materiałów z naszymi i ustawiania w jednym poziomie chronologicznym.

Najważniejszym materiałem porównawczym jest zespół z Brześcia Kujawskiego stan. 3 pozyskany z obiektu 806 (R. Grygiel, 1995). Znajdujemy tutaj odpowiedniki wszystkich w zasadzie form odkrytych na stanowisku w Kobielicach 1, z jedną zasadniczą różnicą. W Kobielicach brak fragmentów zdobionych ornamentem rytym i odciskanym, które to łączyłyby ten zespół z materiałami halsztackimi kultury łużyckiej jak i pomorskiej, tak licznie obecnymi w jamie 806 z Brześcia Kujawskiego. R. Grygiel zalicza materiały jamy 806 do późnych odcinków okresu halsztackiego poparte datą C14: 510+95BC (R. Grygiel, 1995, s. 345). Jednocześnie akcentuje, że trudno jednoznacznie określić i zaseregować je do znanych dotychczas jednostek kulturowych z obszaru Kujaw, podkreślając, że zespół ten należy do skrajnie odrębnych tradycji kulturowych. Zespół obiektu 806 generalnie wskazuje zależność od prądów strefy południowo-wschodniej, zawierając m. in. zausznice gwoździowate (R. Grygiel, 1995, s. 345-346).

Zbieżność pomiędzy materiałami z Kobielic, a jamą 806 z Brześcia Kujawskiego sprowadza się do: występowania naczyń jajowatych z ornamentem dołków podkrawędnych (R. Grygiel, 1995, ryc. 9-13), form mis (tamże: ryc. 21, b-j; 22, a-m), wylewów naczyń dwustożkowatych (tamże: 17, i; 16, a-g), a zwłaszcza wygiętych na zewnątrz (tamże: ryc. 16, e, f).

Porównując powyższe materiały z inwentarzami prezentowanymi przez K. Szamałka zaliczonymi do zespołów łużycko-pomorskich i pomorsko-kloszowych (K. Szamałek 1995), zauważamy różnice o znaczącym charakterze. W jamie 806 nie wystąpiły na ponad 9000 ft. krawędzie naczyń z karbowaniem, które towarzyszą nielicznym materiałom znad Gopła. Również w Kobielicach takich elementów brak. Wydaje się, że nie jest to przypadek. R. Grygiel zwraca uwagę, że naczynia jajowate z charakterystycznymi dołkami podkrawędznymi, które czynią obiekt 806

Tabela 7. Charakterystyka technologiczna inwentarza ceramicznego

Obiekt nr 1	domieszka					faktura pow.							barwa pow.						przełom		ornament			s.
	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	1	2	1	2	3		
2	K	4	5							4	5			2	4	3				9	8	1	9	
	B	89	8			11	6			83	8		11		2	105	1			108	108		108	
	D	2													2					2			2	
2A	K			2							2		1	1					1	1	2		2	
	B	5	3			8	5			3	6	2	13			2					15	1	16	
7*																								
8	B	2	2		1				1	1	1	1	1		1	3				5	5		5	
9	K		2	2			2			1	1		3				1		4		2	2	4	
	B	5	8		3		9		1		4		2		6	3	1	6		16	15	1	16	
	D		1							1			1							1	1		1	
10	K		3	3						2		4	1		4		1						6	
	B	37	3	3		9	4	2			31	11	4		45		1	6		52	21		52	
	D	6																					6	
12	K	2									2						2			2	1	1	2	
	B	25				4		1		2	18		8		9			8		25	25		25	
	D	1								1					1					1	1		1	
	U			1							1		1							1	1		1	
13	B	1	6			2				3						1	5		1	5	5	5		
16	B				3						3				3				3		3	3		
26	K		1							1							1		1		1		1	
	B	4	4	5			1			10		2	8	2		3			8	5	13		13	
34	K	1	2	1							4		2	1	1					4	4		4	
	B	10	5			1			11		1	7		2	11	6		1		21	20		21	
	D	3	1								4					4				4	4		4	
35	K		1	4						1			4			5				5	5		5	
	B	7	21			7				2	19					28				28	28		28	
67	K			1							1				1				1		1		1	
	B	30							3	21	6					22		8		30	30		30	
86	B		8				8									8			8		8		8	
87	K		1			1					2				1		1			2	2		2	
	B		1								1				1					1	1		1	
97	B	3								2	1				2	1				3	3		3	
	D	1														1				1	1		1	
99	B	2				2		2			2				2	2			2	2	4		4	
101	B	4	6	5						14		1			11		4		2	13	13		15	
104	B	1	1								2				2					2	2		2	
109	B	8	4	1				8			4	1			6		7		13				13	

* trzy naczynia opisane przy obiekcie nr 7

Objaśnienia: domieszka 1 - tłuczeń gruby, 2 - tłuczeń średni, 3 - tłuczeń drobny, 4 - piasek gruby, 5 - piasek drobny;

Faktura powierzchni: 1 - obrzucana, 2 - drobno chropowata, 3 - obrzucana i zacierana palcami, 4 - chropowata przy użyciu wiechcia,

5 - powierzchnia szorstka, 6 - gładka, 7 - polerowana;

Barwa powierzchni: 1 - jasno-popielata, 2 - ciemno-popielata, 3 - popielato-szara, 4 - ciemno-szara/czarna, 5 - ceglata, 6 - pomarańczowa.

Przełom: 1 - jednobarwny, 2 - wielobarwny;

Ornament: 1 - bez ornamentu, 2 - z ornamentem plastycznym, 3 - z ornamentem rytym. s. - ilość fragmentów.

K - krawędzie, B - brzośce, D - dna, U - ucha.

tak odmienny od dotychczasowych materiałów kujawskich, są powszechne w grupie tarnobrzeskiej kultury łużyckiej, gdzie jednak dołki te prowadzą do pełnej perforacji ścianki. W przypadku materiałów z jamy 806 jak i z Kobielic są to jedynie dołki. Autor ten wskazuje że tak wykonywane zdobnictwo występuje w grupie wysokiej (R. Grygiel, 1995, s. 346). W konkluzji R. Grygiel stwierdza, że inwentarz jamy 806 jest wytworem grupy migrantów przybyłych z południowego wschodu u schyłku okresu halsztackiego (tamże, s. 348).

Jak w takiej sytuacji należy spojrzeć na materiały z Kobielic, które różnią się od tych identyfikowanych przez K. Szamałką jako pomorsko-kloszowe znad Gopła brakiem karbowanych krawędzi, elementów plastycznych, zdobnictwa rytego, jak i od tych z jamy 806, gdzie wystąpiło bogactwo ornamentyki rytej. Można zapewne postawić pytanie, czy w przypadku Kobielic nie mamy do czynienia z „czystą” postacią jakiejś grupy kulturowej, określanej enigmatycznie jako związaną z południowym-wschodem.

Ludność będąca nośnikiem tej stylistyki, aby dotrzeć na Kujawy musiała przejść przez obszar Mazowsza z rozwijającą się tam kulturą grobów kloszowych. Stwierdzono, że w tej jednostce kulturowej występują garnki jajowate z otworkami podkrawędnymi biorące swój pierwowzór z naczyń tego typu grupy tarnobrzesckiej (T. Węgrzynowicz, 1973, s. 57) datowane na fazę HaD. Ornament rzędu dziurek podkrawędnych występuje w materiałach kloszowych jedynie w ich najstarszej fazie (T. Dąbrowska, 1977, s. 50). Jest to wg. tej autorki cecha łużycka, którą traktuje jako przeżytek dawnej tradycji, zapożyczenie lub nawet import ze współczesnej jeszcze kultury łużyckiej. Ale biorąc pod uwagę materiały z osady kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych w Szeligach pod Płockiem, pomimo jej datowania na koniec okresu halsztackiego i początek lateńskiego, naczyń z dziurkami podkrawędzią nie znajdujemy, przy znacznej ilości krawędzi karbowanych oraz znacznych podobieństwach w formach (B. Chomentowska, 1975, s. 298-318). S. Czopek datuje końcową III fazę grupy tarnobrzesckiej na HAD i wczesny okres lateński, rozwarstwiając ją na podfazę klasyczną z garnkami z dziurkami podkrawędnymi i licznymi zausznicami oraz podfazę II, z takimi samymi garnkami ale bez występowania już zausznic gwoździowatych (S. Czopek, 1992, s. 92-93). Jest ciekawe, że kultura pomorska która, nasunęła się na obszar grupy tarnobrzesckiej w obszarze omawianym przez S. Czopka, nie przejęła tego typu formy jak można się zorientować z zebranego materiału i typologii form ceramicznych. Ale nie tylko grupa tranobrzescka była nośnikiem garnków z dołkami podkrawędnymi, również grupa wschodnio-mazowiecko-podlaska dysponowała taką formą, a jej główne nasilenie występowania, to końcowe odcinki epoki brązu i halsztat. Są tam egzemplarze z otworkami na wylot jak i tylko z dołkami (T. Węgrzynowicz, 1978, s. 44, ryc. 5, a, b, j; 5, e, k). W interesującym nas okresie taka forma jest także obecna na stanowiskach grupy czerepińsko-łagodowskiej, datowanej na VII-V w. p.n.e. między górnym Bugiem a Dniestrem, a co ważne, na tym obszarze znane są także stanowiska pomorskie (S. Czopek, 1992, s.150). Jak widzimy pochodzenie tego typu naczyń jest bardzo szerokie. Takie naczynia występują także w Polsce Środkowej na osadach jak i cmentarzyskach, m.in. stwierdzono je na cmentarzysku w Piaskach Bankowych, w dawnym województwie skierniewickim, gdzie są datowane na fazę wczesnolateńską ze względu na współwystępowanie „facetowania” krawędzi. Autorka opracowania wskazuje na nie jako na efekt silnych wpływów gr. tarnobrzesckiej, na miejscową grupę łużycką, przy braku wpływów kultury pomorskiej jak i kloszowej (I. Jadczykowa, 1986-88, s. 235, tabl. II,4; V, 2, 11-13). Porównując jednak materiały łużyckie z tego stanowiska z materiałami z Kobielic,

widzimy różnice, które sprowadzają się ponownie do braku ornamentyki jak i całego zestawu form ceramicznych. Zdecydowanie najczytelniejsze nawiązanie do materiałów kultury łużyckiej w materiałach z Kobielic ma amfora, znajdująca analogie m.in. w typie C odm. 1 wg J. Miśkiewicza (1968, s. 136). Forma ta odpowiada również typowi B2 wg R. Virchowa (za A. Gardawskim, 1979, s. 39, tabl. I, 7), będąc formą długotrwałą, podobnie jak miski stożkowe czy też z odcinka kuli.

Należy powtórnie stwierdzić, że jednoznaczna interpretacja materiałów z Kobielic nastęrcza trudności. Pomimo silnych elementów południowo-wschodnich grup kultury łużyckiej, w tym tarnobrzesckiej, nie możemy ich z nimi identyfikować bez zastrzeżeń. Również nie możemy tych materiałów identyfikować jednoznacznie z materiałami kultury pomorskiej, jak i grobów kloszowych. Chociaż w tym ostatnim przypadku takie powiązanie może ewentualnie wskazywać obecność bardzo dużego naczynia w formie klosza z ob. 7, który spełniał rolę niejako pojemnika na mniejsze naczynia (swego rodzaju depozyt naczyń?). Nie możemy również powiązać ich ze schyłkową fazą kultury łużyckiej w jej grupie wschodniowielkopolskiej. Wielce pomocną jest tutaj praca K. Szamałka (1987) odnosząca się do kruszwickiego zespołu osadniczego, leżącego na zapleczu osady w Kobielicach (na zachód od niej). Autor wyróżnił trzy fazy osadnicze I-III, z których nas najbardziej interesuje faza III datowana od przełomu okresu halsztackiego C/D po wczesny okres lateński (K. Szamałek, 1987, s. 94). W początkach tej fazy zostaje wzniesiony gród na Ostrowie Rzępowskim w Kruszewicy. Jego kres, jak i osad tego zespołu kładzie najazd łączony ze Scytami (m. in. grociki scytyjskie, szkielety ludzkie, spalenizna), wydarzenia te miały miejsce wg K. Szamałka na przełomie VII i VI w. p.n.e. (tamże s. 104), aczkolwiek dalej, autor ten pisze za Z. Bukowskim, że najazd scytyjski miał miejsce około 500 r. p.n.e. (tamże s. 108). Zespół kruszwicki został w zasadzie rozbity, kładąc kres dalszemu rozwojowi lokalnej grupy łużyckiej.

Powyższe ustalenia K. Szamałka pozostają niewątpliwie w związku z materiałami rozpoznanyymi m. in. w Kobielicach. Wykazaliśmy już, że inwentarz z Kobielic nie przystaje w żadnym punkcie do materiałów łużyckich z zespołu kruszwickiego. Pojawienie się podobnych materiałów w zespole jamy 806 w Brześciu Kujawskim wraz z materiałami charakterystycznymi dla kultury łużyckiej zespołu kruszwickiego z jego III fazy, wskazuje na bezpośredni kontakt obu grup ludzkich (?) i to chyba na stopie pokojowej. Data C14: 510 + 95 (R. Grygiel, 1995, s. 345) określa w przybliżeniu czas tej egzystencji. Po tej dacie zapewne nastąpiło rozbitcie ośrodka kruszwickiego. Podobnych mieszanych zespołów jak jama 806, w zespole kruszwickim nie znaleziono.

Pomijam tutaj stanowisko Kruszwica 13, gdzie wystąpił fr. naczynia z otworkiem pod krawędzią.

Wydaje się, że możemy mówić w takiej sytuacji o pojawieniu się na Kujawach około daty uzyskanej przez R. Grygiela, fali ludności obcej w stosunku do podłoża miejscowej kultury łużyckiej, której pozostałością jest m. in. inwentarz materiałów z Kobielic. Jej rysem charakterystycznym jest obecność garnków jajowatych, chropowaconych, jak i wygładzanych z dołkami podkrawędnymi, brak ornamentyki rytej, być może plastycznej, obecność misek stożkowatych jak i z wycinka kuli o zagładzanych jak i szorstkich powierzchniach, chropowate dzbanki-kubki itd. Zapewne do tego zestawu dochodzą także ozdoby w typie zausznic gwoździowatych odkryte w jamie 806.

Czy ludność ta tworzyła zagrożenie dla ludności tubylczej, czy też jej pojawienie się było wynikiem naporu plemion koczowniczych Scytów, być może wykażą dalsze badania. Natomiast w jakim stosunku pozostają omawiane zespoły do kultury grobów kloszowych jest sprawą otwartą. Można jedynie dopuszczać możliwość, iż łączą się one z najstarszą falą osadnictwa kloszowego na tym terenie odnoszącą się do przełomu okresu halsztackiego i lateńskiego) HaD/LTA z tzw. fazy kloszowo-pomorskiej (R. Grygiel, 1995, s. 358, K. Szamałek, 1995, s. 315, W. Dzieduszycki, 1998, 264).

3.2.2. Rozplanowanie oraz chronologia osady

Wyróżnione obiekty są trudne do określenia ze względu na ich stan zachowania. Zdecydowana ich większość to płytkie nieckowate, owalne i nieregularne zaciemnienia, wypełnione szaro-brunatną próchnicą, sporadycznie z wtrętami próchnicy czarnej. Zapewne w większości są pozostałością różnorodnych jam funkcjonujących na osadzie. Jedynie obiekt nr 12 to jama o głębokości kilkudziesięciu centymetrów (ryc. 22) częściowo zniszczona przez obiekt wczesnośredniowieczny (nr 5). Dwa obiekty nr 99 i 112 (ryc. 25) można zinterpretować jako doły postłupowe. Obiekt nr 2 ze względu na rozmiary i stosunkowo dużą ilość materiału ceramicznego można zakwalifikować jako pozostałość budynku. Jest to także prawdopodobne w przypadku obiektu 35 (ryc. 23) jak i 107 (ryc. 35).

Obiekty przypisane do horyzontu halsztacko-lateńskiego występują w dwu skupiskach: zachodnim (ob. 2, 16, 26, 34, 35, 67) i wschodnim, które jest większe (7, 8, 9, 10, 12, 86, 87, 97, 99, 101, 104, 107, 109, 122, oraz ewentualnie 13) – ryc. 2. Obiekty obu skupisk wystąpiły w przewadze na płatach piasku, który zalega pod czarnoziemem w otoczeniu glin zwałowych, które zalegają również poniżej nich.

Na stanowisku w Kobielicach 1 mamy do czynienia z osadą, którą w oparciu o analizę materiałów ceramicznych możemy datować na przełom HaD/LTA.

4. Osadnictwo okresu przedrzymskiego

Do horyzontu osadnictwa okresu przedrzymskiego zaliczyliśmy 7 obiektów. Ich liczba może być większa, gdyż niektóre z odsłanianych obiektów, na tym wielokulturowym stanowisku, nie zawierały materiałów datujących. Z obiektów pozyskano ogółem: 1584 fragmenty naczyń glinianych, jeden nóż żelazny, 4 fragmenty kamienia żarna rotacyjnego, fr. polepy, fr. żuzli oraz kości zwierzęce.

4.1. Omówienie obiektów stałych

Znaczącym obiektem ze względu na ilość dostarczonego materiału jest obiekt nr 1 (ryc. 32). W planie była to kolistą jama o przekroju lejowatym, wypełniona warstwami czarnej i szarej próchnicy z bryłami przepalanej polepy, oraz znaczną liczbą fr. naczyń glinianych i innych zabytków. Interpretacja tego obiektu jest niejednoznaczna, można go określić mianem jamy lub też glinianki a nawet swego rodzaju studni. W trakcie eksploracji sięgnięto poziomu wody podskórnej, która utrzymywała się przez cały czas prac na jednym poziomie. Obiekt ten był położony na NE od oczka wodnego które znajduje się w pobliżu stanowiska. Ogółem z obiektu wydobyto 514 fr. ceramiki, w tym 30 fr. ceramiki delikatnej, 4 fragmenty kamienia żarna rotacyjnego i 143 kości w tym czaszkę jelenia. Szereg naczyń nosi ślady działania ognia, razem z bryłami przepalanej gliny wskazuje to, iż obiekt został zasypany materiałem popożarowym, rozwaliskowym.

Z wydobytych fragmentów udało się zrekonstruować liczny zespół naczyń:

1. Dużą miskę lub naczynie wazowate o silnie polerowanej powierzchni, barwy ceglastej, z facetowaną 4 krotnie krawędzią oraz podkreślonym plastycznie przejściem szyjki w wydęty brzusec (ryc. 36: 3). Domieszka schudzająca masę ceramiczną w postaci drobnego piasku, sprawiającego wrażenie domieszki naturalnej. Średnica wylewu 23,4 cm, maksymalne wydęcie brzuśca ok. 25 cm, wysokość ponad 13 cm (wys. zachowana).
2. Kubek o polerowanej powierzchni barwy biało-różowawej z wielokrotnie facetowaną krawędzią i „X” uszkiem (ryc. 36: 2), domieszka schudzająca j.w. Średnica wylewu ok. 17,6cm, maksymalna średnica brzuśca: 16,4cm, wysokość: 10,8 cm, śr. dna ok. 7,8 cm.
3. Kubek o polerowanej powierzchni, barwy biało-kremowej z wielokrotnie facetowaną krawędzią i „X” uszkiem (ryc. 36: 1). Dno z wyraźnym śladem okrągłej podkładki, domieszka schudzająca j. w. Średnica wylewu: 15,4 cm, średnica maksymalna brzuśca: ok. 15 cm, wysokość kubka: 10 cm, śr. dna ok. 6,2 cm.

4. Naczynie odwrotnie gruszkowate o stożkowato ustawionej dość wysokiej szyjce i z wielokrotnie facetowaną wygiętą na zewnątrz krawędzią wylewu (ryc. 34: 1). Powierzchnie wyświecane do połowy barków brzuśca, poniżej chropowacone przez obrzucanie grudkami gliny zatartymi na mokro (faktura miękka). Barwa pow. od ceglastej przez popielatą do szarej. Domieszka schudzająca w postaci drobnego i średniego piasku z dodatkiem tłuczni. Dno płaskie nie wyodrębnione. Śr. wylewu: 24,8 cm, śr. max. wydęcia brzuśca: 41,6 cm, wysokość prawdopodobna ok. 52cm, śr. dna ok. 18 cm.
5. Naczynie odwrotnie gruszkowate o prawie cylindrycznej szyjce z płaską, wielokrotnie facetowaną krawędzią. Całość powierzchni wygładzana, miejscami szorstka od domieszki schudzającej w postaci drobnego i średniego tłuczni, sporadycznie grubego (ryc. 35: 3). Barwa powierzchni popielato-szara. Średnica wylewu: 16,8 cm, śr. maksymalnego wydęcia brzuśca: 30 cm, wysokość ok. 38 cm, śr. dna ok. 18,8 cm.
6. Naczynie o formie jajowatej z kołnierzoswym, rozchylonym wylewem i pogrubioną krawędzią (ryc. 34: 2). Maksymalne wydęcie brzuśca ok. połowy wysokości naczynia (raczej nieco powyżej), dno lekko podkreślone, płaskie. Wylew z szyjką wygładzony, poniżej powierzchnia schropowacona na mokro wiechciem lub też dłonią. Barwa powierzchni popielato-szara. Domieszka schudzająca masę ceramiczną w postaci drobnego i średniego tłuczni. Średnica wylewu: 19,2 cm, maksymalnego wydęcia brzuśca ok. 39,6 cm, wysokość rekonstruowana ok. 42 cm, śr. dna: 14 cm.
7. Naczynie o formie jajowatej z kołnierzoswym wychylonym na zewnątrz wylewem i zaokrągloną krawędzią (ryc. 35: 1). Powierzchnia wygładzana ale szorstka od domieszki schudzającej w postaci drobnego i średniego tłuczni, barwa ceglasto-popielata. Maksymalne wydęcie łagodnie profilowanego brzuśca przypada gdzieś około połowy wys. naczynia. Średnica wylewu: 20,8 cm, śr. maksymalnego wydęcia brzuśca ok. 32,8 cm, zachowana wysokość ok. 34 cm.
8. Naczynie szerokootworowe, odwrotnie gruszkowate (?) z silnie wydętym brzuścem o max. wydęcia umieszczonym tuż pod krótkim cylindrycznie ukształtowanym wylewem (ryc. 35: 2). Wygładzony jedynie wylew, reszta powierzchni schropowacona przez obrzucenie grudkami gliny i zatarcie na mokro (faktura miękka). Barwa powierzchni ceglasto-popielato-szara, domieszka schudzająca masę ceramiczną w postaci tłuczni wszystkich frakcji. Średnica wylewu 32 cm, śr. maksymalnego wydęcia brzuśca ok. 42 cm, Wysokość prawdopodobna 44 cm.
9. Naczynie odwrotnie gruszkowate (?) poddane wtórnemu działaniu ognia. Dwudzielna, stożkowata, profilowana szyjka przechodzi w pogrubiony wylew (ryc. 35: 4). Górna partia po prawie maksymalne wydęcie brzuśca silnie polerowana, poniżej chropowacona przez obrzucenie warstwą gliny w grudkach zatartą na mokro (faktura miękka). Po wtórnym przepaleniu warstwa ta przybrała kolor biały, reszta czerepu naczynia różowo-ceglasta. Schropowacenie nie sięga dna, obejmując jak się wydaje jedynie pas brzuśca schodząc w kierunku dna. Dno płaskie nie wyodrębnione. Domieszka schudzająca w postaci drobnego i średniego tłuczni, sporadycznie grubego. Średnica wylewu ok. 20 cm, maksymalnego wydęcia brzuśca ok. 36 cm.
10. Górna partia naczynia odwrotnie gruszkowatego (?) o łagodnej linii szyjki z wychylonym facetowanym wylewem. Powierzchnia silnie polerowana barwy ceglastej (ryc. 34: 3). Domieszka schudzająca w postaci drobnego i średniego tłuczni, sporadycznie grubego. Śr. wylewu: 20,8 cm.
11. Naczynia baniaste, szerokootworowe (2 fr. z dwu egzemplarzy) o krótkim, cylindrycznym i pogrubionym wylewie (ryc. 35: 6). Krawędź wylewu zdobiona dołkami paznokciowymi. Tuż pod wylewem, na maksymalnym przewężeniu szyjki naczynia umieszczona listwa plastyczna ozdobiona dołkami palcowymi. Poniżej listwy brzusec chropowacony przez obrzucenie grudkami gliny zatartej na mokro (faktura miękka). Barwa powierzchni ciemno-szaro-popielata. Domieszka schudzająca w postaci drobnego i średniego tłuczni.
12. Płaskie dno z partią przydenną dużego naczynia (ryc. 34: 7) o powierzchniach wygładzanych, barwy popielato-szarej. Domieszka schudzająca w postaci drobnego, jak i średniego piasku, również tłuczeń.
13. Garnek o esowatym profilu z prawie cylindrycznym wylewem o zaokrąglonej krawędzi (ryc. 34: 6). Maksymalne wydęcie brzuśca umieszczone powyżej 2/3 wys. naczynia. Powierzchnie gładzone barwy kremowo-popielatej. Domieszka schudzająca drobnego piasku. Średnica wylewu: 17,2 cm, śr. maksymalnego wydęcia brzuśca: 21,6 cm, wysokość rekonstruowana ok. 21 cm, śr. dna: 10 cm.
14. Górna partia naczynia esowatego (?) o wychylonym wylewie ze ściętą na zewnątrz krawędzią (ryc. 34: 5). Powierzchnia gładzona do poziomu poniżej szyjki, reszta chropowacona na ostro. Barwa pow. popielato-ceglasta, domieszka schudzająca drobnego tłuczni i piasku.
15. Cztery fr. wylewów naczyń (z 4 egzemplarzy), postawionych pionowo, o łagodnej linii brzuśca, o pow. gładzonych i barwie jasno-popielatej lub szarej. Domieszka schudzająca drobnego piasku i sporadycznie średniego tłuczni (ryc. 34, 4).

Ponadto wydobyto 21 fr. z brzuśców gładzonych z domieszką drobnego piasku i tłuczni, dwa dna (w tym jedno z 13 fr. być może od któregoś z naczyń omówionych powyżej) oraz 57 fr. naczyń o powierzchniach gładzonych ale bardzo nierównych, barwy ceglasto-popielato-szarej z domieszką w postaci średniego i grubego tłuczni.

Obiekt 17 to jama o planie kolistym, średnicy ok. 170 cm i workowatym profilu z głębokością ok. 112 cm (od. pow. gruntu ok. 160-170 cm), wypełniona czarnoziemem, w warstwach stropowych wystąpiły grudki przepalanej polepy (ryc. 32). Z obiektu wydobyto 131 fr. ceramiki w tym 21 fr. ceramiki delikatnej, dwa krzemienie, krążek ze skorupy oraz 207 fr. kości zwierzęcych. Wśród fragmentów naczyń wyróżniono jeden wylew naczynia fazy pomorsko-kloszowej z dołkiem podkrawędnym (ryc. 37: 5), być może jakaś grupa fragmentów grubej roboty, chropowaczonej należy również do tego horyzontu.

Wśród naczyń na uwagę zasługują fragmenty kubka o powierzchniach wyświecanych barwy ceglastej z facetowaną krawędzią i „X” uchem, ornamentowane wąskim pasem skośnych delikatnych nacięć ograniczonych liniami ryty. Ucho ozdobione pasem z linii zygzakowatej ujętej w ciągłe linie ryte (ryc. 37: 1). Domieszka schudzająca drobnego piasku. Inny fragment pochodzi zapewne z niewielkiego naczynia odwrotnie gruszkowatego o powierzchniach silnie wygładzanych barwy ciemno-szarej bez widocznej intencjonalnej domieszki. Charakteryzuje się silnie podciętym w partii dolnej brzuścem, tuż nad maksymalnym wyđęciem brzuśca ornament w postaci rytej linii dookolnej ograniczającej od dołu zygzakowatą wstęgę (?) z drobnymi skośnymi nacięciami (ryc. 37: 6). Inne fragmenty noszą również ornament wykonany bardzo delikatnie drobnymi nacięciami (ryc. 37: 2, 3, 4). Na specjalną uwagę zasługuje fr. cylindrycznego wylewu o krawędzi ozdobionej poprzecznymi nacięciami (ryc. 37: 7). Z obiektu pochodzi szereg wylewów, wychylonych na zewnątrz jak i cylindrycznych, ale bez charakterystycznego facetowania krawędzi (ryc. 37, 9-16). Ze skorupy wykonano także krążek (ryc. 37: 8).

Obiekt 23 to w planie foremna kolistą spągowa część jamy o średnicy 96 cm i głębokości do 20 cm (ryc. 32). Jej wypełnisko stanowił czarnoziem. Z obiektu pozyskano 7 fr. naczyń oraz 4 fr. kości. Wyróżnia się fragment polerowanego naczynia wazowatego (?) lub kubka o silnie wyświecanych czarnych powierzchniach z facetowanym wewnątrz wylewem i plastycznie podkreślonym przejściu szyjki w brzusec (ryc. 38: 1).

Obiekt 71, owalna w planie, dolna część jamy o wym. 116 x 100 cm i głębokości ok. 15 cm, wypełniona ciemno-brunatno-szarą próchnicą. Pozyskano z niej jedynie jeden fragment facetowanej krawędzi (ryc. 38: 2).

Obiekt 91 to owalna w planie jama o wym. 176 x 136 cm i workowatym przekroju (ryc. 32), głębokość jamy ok. 100 cm. Jama została częściowo uszkodzona przez nowożytny obiekt nr 78. Wypełnisko stanowił czarnoziem, z którego wydobyto: 59 fr. naczyń, w tym 14 fr. delikatnej roboty, 14 kości oraz kilka grudek przepalanej polepy. Wśród fragmentów wylewów przeważają egzemplarze facetowane wewnątrz (ryc. 38: 3-7, 8). Wyróżniono również fragmenty dużego garnka jajowatego (?) o wychylonym na zewnątrz wylewie i gładzonych powierzchniach (ryc. 38: 10).

Obiekt 111 to duża, wydłużona jama o zaokrąglonych narożnikach tworząca zespół z ob. 119/119a. (ryc. 2; 33) z wymiarami: 328 x 220 cm i głębokością do 100 cm. Wypełnisko jest warstwowane składa się głównie z czarnoziemem oraz przewarstwien z brunatnej gliny jak i brunatno-szarej próchnicy w spągu. Wydobyto z niego 346 fr. naczyń, w tym: 41 delikatnej roboty, 3 połupane pod wpływem ognia rozcieracze kamienne, duży nóż bojowy oraz 410 fr. kości zwierzęcych jak i grudki polepy.

Z pozyskanych fragmentów udało się wylepić w znacznych partiach szereg naczyń, które prezentujemy poniżej:

1. Naczynie zasobowe o wywiniętym na zewnątrz wylewie i zaokrąglonej krawędzi (ryc. 39: 1), z plastyczną listwą ozdobioną dołkami palcowymi umieszczoną w zasadzie tuż pod największym przewężeniem szyjki naczynia. Nieco powyżej maksymalnego wyđęcia brzuśca przebiega granica gładzenia górnej powierzchni i chropowaczenia partii dolnej. Maksymalne wyđęcie brzuśca znajduje się około połowy wysokości naczynia. Chropowaczenie powierzchni wykonano wiechciem albo dłonią maczaną w „mleczku” glinianym. Barwa powierzchni popielato-brązowo-szara, domieszka schudzająca w postaci drobnego i średniego tłuczni. Średnica wylewu: 33,3 cm, śr. maksymalnego wyđęcia brzuśca ok. 48,8 cm. zachowana wysokość ok. 35,5 cm.
2. Naczynie o profilu esowatym z kołnierzwatym, wychylonym na zewnątrz wylewem i zaokrągloną krawędzią. Wylew wraz z szyjką wygładzony, szyjka podkreślona odciskami deszczółki lub innego kanciastego narzędzia (ryc. 39: 2). Tuż ponad maksymalnym wyđęciem brzuśca umieszczonym na ok. 2/3 wysokości naczynia rozpoczyna się chropowaczenie brzuśca przez obrzucanie grudkami gliny i zatarcie na mokro (miękką fakturą). Barwa powierzchni popielato-szaro-ceglasta, domieszka schudzająca drobnego piasku z tłuczniem. Średnica wylewu: 29 cm, maksymalne wyđęcie brzuśca: 31,2 cm, zachowana wysokość ok. 25,5 cm.

3. Naczynie o esowatym profilu z wychylonym na zewnątrz wylewie (ryc. 40: 2) o słabo czytelnych facetowaniach (?) od wewnątrz. Maksymalne wydęcie brzuśca umieszczone ok. połowy wysokości naczynia. Powierzchnia gładzona ale szorstka od domieszki schudzającej, którą stanowi piasek, barwy popielato-szarej. Średnica wylewu: 16,4 cm, śr. maksymalnego wydęcia brzuśca ok. 20 cm, zachowana wysokość ok. 20 cm.
4. Naczynie o formie i technologii analogicznej do powyższego, bez śladów facetowania (?) wylewu. Średnica wylewu: 18,4 cm, śr. maksymalnego wydęcia brzuśca ok. 21 cm, zachowana wys. ok. 16 cm.
5. Naczynie o cylindrycznym wylewie z zaokrągloną krawędzią i silnie wydętym, kulistym (?) brzuścu z max. wydęcia umieszczonym ok. połowy wys. naczynia (ryc. 40: 1). Powierzchnia wygładzana, barwy ciemno-popielato-szarej o słabym wypale. Domieszka schudzająca drobnego i średniego tłucznia. Średnica wylewu: 16 cm, maksymalna śr. brzuśca ok. 29 cm, zachowana wys. ok. 21 cm.
6. Kubek z krótkim prawie cylindrycznym wylewem i dużym taśmowatym uchem (ryc. 40: 5) formy doniczkowej. Powierzchnia szorstka, barwy popielato-szarej, domieszka schudzająca w postaci drobnego i średniego piasku. Średnica wylewu: 12,4 cm, wysokość: ok. 13,6 cm, śr. dna ok. 9 cm. Inny egzemplarz podobny z lekko skośnie ustawionym uchem (ryc. 41: 1)
7. Kubek o formie doniczkowej zapewne bez ucha (ryc. 40: 3). Średnica wylewu: 13 cm, wysokość: 10 cm, śr. dna; 8 cm.
8. Płytko miska o formie półkulistej z lekko podkreślonym dnem (ryc. 40: 6). Tuż pod krawędzią wylewu ślad po umocowaniu niewielkiego uszka, powierzchnia wygładzana barwy popielato-brunatnej, domieszka schudzająca piasek. Średnica wylewu ok. 19 cm, wysokość: 6 cm, śr. dna ok. 8,5 cm.
9. Fragmenty trzech kubków o facetowanych krawędziach i wygładzanych powierzchniach, barwy szarej bez intencjonalnej domieszki schudzającej (?), z ornamentem rytych i nacinanych linii skośnych, dookólnych jak i układających się w zygzak (ryc. 40: 9-10).
10. Fr. brzuśca z ornamentem „kopertowym” (fragment wstęgi) z linii rytych i skośnych drobnych nacięć (ryc. 40: 12).
11. Fragmenty dwóch innych naczyń z facetowanymi krawędziami, o powierzchniach czarnych, polerowanych, bez intencjonalnej domieszki schudzającej (ryc. 40: 7-8).
12. Zestaw fr. wylewów facetowanych (ryc. 40: 13-16) oraz zaokrąglonych, pogrubionych lub ściętych (ryc. 41: 3-12).
13. Nóż żelazny, ze względu na wielkość można go określić mianem bojowego (ryc. 41: 2). Ostrze silnie zwężające się w sztych, zaopatrzone w jednostronnie wydzielony trzpień do rękojeści. Długość całkowita: 34,5 cm, dł. ostrza: 29,5 cm. szerokość ostrza u nasady: 3,5 cm. grubość grzbietu ok. 0.7 cm, dł. trzpienia zachowanego: 5 cm.
 Obiekt 119/119a łączy się bezpośrednio z ob. 111 (ryc. 2) tworząc kompleks. W początkowej fazie eksploracji został rozdzielony na ob. 119 i 119 a. Ze względu na jednorodność wypełniska, jak i materiałów, został ostatecznie połączony w jeden. Jest to owalna duża jama o wymiarach: 452 x 320 cm i głębokości do ok. 120 cm (ryc. 33). Dno jest nierówne z gwałtownym spadkiem w kierunku SE. Na wypełnisko składa się niewarstwowany czarnoziem. Z części ob. 119a wydobyto: 393 fr. naczyń glinianych, w tym 70 delikatnej roboty, jeden krzemień, 113 kości zwierzęcych oraz 5 grudek żużla żelaznego. Z ob. 119 wydobyto: 132 fr. naczyń glinianych, w tym jedynie 2 fr. roboty delikatnej oraz 19 fr. kości. Ponadto pozyskano jeden fr. naczynia grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej (ryc. 42: 4)
 Na uwagę zasługują:
 1. Szerokootworowe naczynie zasobowe z cylindrycznym krótkim wylewem o silnie wydętym brzuścu, z maksymalną wydętością położoną tuż pod wylewem (ryc. 42: 1). Powierzchnia, o barwie jasno-popielato-ceglastej, szorstka z powodu wystającej domieszki schudzającej w postaci drobnego i średniego piasku jak i tłucznia. Na górnej partii naczynia od maksymalnego wydęcia brzuśca widoczne wyraźne ciągi palcowe od wygładzania, w partii dolnej analogiczne jednak w układzie pionowym, schodzącym ku dnu. Średnica wylewu: 33cm, śr. maksymalnego wydęcia brzuśca ok. 47 cm, zachowana wys. ok. 24 cm.
 2. Kubek z lekko wydętym brzuścem i facetowaną krawędzią, ze śladem po uszku wychodzącym z szyjki (ryc. 43: 1). Powierzchnia silnie gładzona barwy ciemno-szarej, tuż pod szyjką pas zdobniczy w postaci krótkich drobnych nacięć pionowych, skośnych jak i poziomych, w segmentach (?). Domieszka schudzająca nieintencjonalna. Średnica wylewu :18, 4 cm, wysokość ok. 13 cm.
 3. Niewielki kubek o wychylonym wylewie bez facetowania, z lekko wydętym brzuścem silnie zwężającym się ku dnu (ryc. 43: 2), o powierzchniach wygładzanych, barwy szarej. Średnica wylewu: 8,8 cm, wys. 8,4 cm, śr. dna: 5,5 cm.
 4. Miska o półkulistym brzuścu i wychylonym kołnierzowato podkreślonym wylewie (ryc. 43: 7) Powierzchnie gładzone. Średnica: 20 cm, wys. zachowana: 8 cm.

Tabela 8. Charakterystyka technologiczna inwentarza ceramicznego

Obiekt numer	I grupa technologiczna								II grupa technologiczna										Suma			
	Pow.		Barwa				I or	S fr.	Powierzchnia						Barwa			I or		S fr.		
	1	2	1	2	3	4			1	2	3	4	5	6	1	2	3					
1	B		30			2	28		30	171	8		33	71	179		188	277		462	492	
	D																			22	22	
17	K		2			2			2						10					10	12	
	B	8	6	7	5	2		2	14	23	10			53	11			97	1	97	111	
	D		2	1	1				2					3				3		3	5	
	U		3			3		3	3												3	
23	K		1	1					1					6				6		6	7	
71	K		1				1		1												1	
91	K	4		3		1			4	5							1	4		5	9	
	B	6	3	2	3	4			9	4	4			5	25			38		38	47	
	D	1				1		1	1					1				2		2	3	
111	K	8	8	8	8				16						40		33	7		40	56	
	B	9	12	12	9			2	21	26			66	121	41	1	185	68	4	254	275	
	D	3	1	1	3				4								6	3		9	13	
	U													4			1	3		4	4	
119	K	1	1	2					2						4		4			4	6	
	B									13	1			87	20	7	51	63		121	121	
	D																5			5	5	
119A	K		14	14					14					1	44			45		45	59	
	B		47	46	1			6	47	16	11		3	135	86		152	99		251	298	
	D		4	2	2				4								21	21		21	25	
	U		5	5					5								6	6		6	11	
S.		40	140	104	32	15	29	16	180	259	34		102	483	464	8	653	739		1404	1584	
%		22,2	77,8	57,2	17,6	8,25	16,0		10,8								2	45,7	52,0		89,2	100

Objaśnienia:

I grupa technologiczna – ceramika delikatna; Powierzchnia: 1 – gładka, 2 – polerowana; Barwa powierzchni: 1 – czarna, 2 – szara, 3 – ceglata, 4 – biała
 II grupa technologiczna – ceramika grubej roboty, kuchenna; Powierzchnia: 1 – chropowata na „miętko”, 2 – chropowata na ostro,
 3 – obmazywana palcami, 4 – chropowata wiechciem, 5 – powierzchnia wygładzana szorstką, 6 – gładzona, polerowana; Barwa powierzchni: 1 – czarna,
 2 – szaro – popielata, 3 – ceglata – popielata (kolorystyka jest zgeneralizowana)
 K – krawędzie, B – brzuśce, D – dna, U – ucha; I or. – ilość fragmentów ornamentowanych, S – suma fragmentów

- Miska o prawie stożkowym brzuścu i lekko pogrubionej krawędzi wylewu, wylew podkreślony zewnątrz krótkimi poziomymi odciskami krawędzi jakiegoś narzędzia (ryc. 42: 2), analogicznie jak wylew naczynia z ob. 111 (ryc. 39: 2). Powierzchnia wygładzana, barwy brunatno-szarawej, domieszka drobnego piasku. Średnica: 23,5 cm, wys. 7 cm.
- Dolna partia niewielkiego dzbanka (?) z wyraźną podcięcią dolną partią brzuśca (ryc. 43: 8) z fr. zachowanym ornamentem nacinanych kreszek na maksymalnym wyđęciu brzuśca. Barwa powierzchni ciemno-szara silnie wygładzana, domieszka schudzająca nieintencjonalna.

Ponadto z obiektu tego pochodzi szereg fragmentów z analogicznych naczyń jak w ob. 111 oraz zestaw fragmentów ornamentowanych w postaci: meandra (ryc. 43: 14), pasa z trójkątów i prostokątów zakreskowanych krótkimi nacięciami (ryc. 43: 11), pasa skośnych podwójnych krótkich nacięć, ujętych w dwie równoległe linie ryte (ryc. 43: 13), wstęgi dwóch linii rytých ujmujących przeplatające się linie

zygzakowate utworzone z krótkich nacięć (ryc. 43: 10), ornament „kopertowy z krzyżujących się wstęg z linii rytých ograniczonych wstęgą poziomą, wszystkie wypełnione skośnymi nacięciami (ryc. 43: 12), jest to ornament analogiczny do motywu z fr. w ob. 111.

Uzupełnieniem zbioru jest bogaty zestaw fragmentów wylewów o krawędziach facetowanych (ryc. 44: 1-14) oraz zaokrąglonych i pogrubionych, w tym typu kołnierzowego (ryc. 44: 15-28).

4.2. Analiza materiałów ruchomych

4.2.1. Ceramika, cechy technologiczno-morfologiczne
 Cały zbiór to 1584 fragmenty naczyń. Podzielono go na dwa zespoły odpowiadające grupom technologicznym: I grupę technologiczną stanowią naczynia tzw. delikatnej roboty lub stołowe, które tworząc grupę 180 fr, stanowiły 11,4 % całego zbioru. W grupie tej okazy czernione o silnie wyblyszczonych powierzchniach stanowiły 58,2 % (104 fr.). Inne fragmenty miały barwy od ciemno-szarej (17,9%) przez ceglata (8,4 %) po białokremową (16,2 %).

Ceramika II grupy technologicznej, to ceramika tzw. kuchenna, grubej roboty, obejmowała 1404 fragmenty, co stanowi 88,6 % całego zbioru. Faktura powierzchni, jak i kolorystyka tych fragmentów jest bardzo zróżnicowana (tabela 8), ale można generalnie stwierdzić, że w zbiorze przeważają naczynia o barwie ceglasto-popielatej (51 %) nad szaro-popielatymi (44,2 %), czarne należą do rzadkości (4,8 %). Opracowanie powierzchni to głównie odmiana szorstka (34,3%), następnie zagładzana (32,9%). Na trzecim miejscu znajdują się naczynia chropowaczone przez obrzucenie grudkami gliny i zatarcie na mokro o fakturze miękkiej, stanowią one 18,4 %. Powierzchnie chropowaczone wiechciem obejmują jedynie 7,2 %, a typowe ostre chropowaczenie kultury przeworskiej jedynie 2,4 %.

W oparciu o rekonstruowane, jak i zachowane fragmenty wydzielono siedem podstawowych form naczyń z podtypami – zestawienie 4:

Typ I – obejmuje naczynia odwrotnie gruszkowate, duże, o maksymalnym wyđęciu brzuśca umieszczonym na wys. ok. $\frac{3}{4}$ wys. naczynia. Wylewy facetowane. Ze względu na ukształtowanie szyjki jak i opracowanie powierzchni naczynia wydzielono podtypy:

I.1 – o powierzchni gładkiej, z szyjką cylindryczną postawioną prawie pionowo;

I.2 – o powierzchni chropowaczonej „międko” od maksymalnego wyđęcia brzuśca, z szyjką ustawioną stożkowato;

I.3 – o powierzchni wygładzanej w górnej partii i być może chropowaczonej dolnej lecz z łagodnie rozchylającą się szyjką przechodzącą w brzusec.

Typ II – duże naczynia odwrotnie gruszkowate z maksymalnym wyđęciem brzuśca jak w typie I z chropowaczeniem jak w podtypie I.2, lecz z dwudzielną pogrubianą szyjką i cylindrycznym wylewem.

Typ III – obejmuje zróżnicowaną wielkościowo grupę naczyń o cylindrycznie ustawionym krótkim wylewie. Ze względu na uformowanie brzuśca jak i potraktowanie powierzchni wyróżniono podtypy:

III.1. – duże szerokootworowe naczynia formy odwrotnie gruszkowatej, z maksymalnym wyđęciem brzuśca umieszczonym tuż poniżej wylewu, powierzchnia chropowaczone na „międko” od wylewu po dno.

III.2. – naczynie o formie j.w. o powierzchni szorstkiej z wyraźnymi ciągami palcowymi powyrównywanymi w układzie horyzontalnym od wylewu do maksymalnego wyđęcia brzuśca, i wertykalnego poniżej.

III.3. – średniej wielkości garnki o formie jak wyżej lecz o powierzchniach gładzonych.

III.4. – forma ta może stanowić oddzielny typ ze względu na prawie kuliste uformowanie brzuśca, o maksymalnym wyđęciu umieszczonym ok. $\frac{1}{2}$ wysokości naczynia, powierzchnie wygładzane.

Typ IV – obejmuje formy o mniej lub bardziej esowatym profilu, z wylewami wychylonymi na zewnątrz, o różnie potraktowanej powierzchni jak i wielkości. Wydzielono podtypy:

IV.1. – Duże naczynie o maksymalnym wyđęciu brzuśca położonym nieco powyżej połowy wys. naczynia, z wylewem o krawędzi silnie pogrubionej co daje wrażenie wychylenia na zewnątrz, powierzchnie nieco poniżej szyjki chropowaczone po dno

IV.2. – Duże naczynie o łagodnej linii wyđęcia brzuśca, z max. wyđęcia ok. $\frac{1}{2}$ wys. naczynia, powierzchnie wygładzane.

IV.3. – forma j.w. naczyń średnich rozmiarów o maksymalnym wyđęciu brzuśca powyżej połowy wys. naczynia, powierzchnie wygładzane dość szorstkie.

IV.4. – naczynia z maksymalnym wyđęciem brzuśca umieszczonym ok. $\frac{2}{3}$ wys. nac. i silnie zwężającym się ku dołowi. Powierzchnia obrzucana na „międko”.

Typ V – obejmuje fragmenty dużych szerokootworowych naczyń zasobowych zdobionych listwami plastycznymi z dołkami palcowymi, oraz o chropowaczonych powierzchniach. Ze względu na ukształtowanie wylewów jak i chropowaczenie itd. wyróżniono dwa podtypy.

V.1. – forma o łagodnie wywiniętym na zewnątrz wylewie, z szyjką opasaną listwą plastyczną ornamentowaną dołkami palcowymi. Do poziomu nieco ponad maksymalnym wyđęciem brzuśca powierzchnia wygładzana, poniżej chropowaczone przez potraktowanie wiechciem lub też dłonią maczaną w „mleczku” glinianym. Maksymalne wyđęcie brzuśca umieszczone powyżej (około?) połowy wysokości naczynia.

V.2. – duże szerokootworowe naczynia z wylewem ustawionym pionowo i pogrubioną krawędzią zakończoną poziomo. Tyż pod wylewem na przejściu w brzusec dookoła listwa plastyczna z ornamentem dołków palcowych, poniżej listwy brzusec chropowaczone przez obrzucanie i zatarcie na „międko”.

Typ VI – obejmuje różnorodnie uformowane kubki z uchami jak i bez (?) o powierzchniach wygładzanych aż do polerowanych, wyróżniono pięć podtypów.

VI.1. – kubki z wylewem facetowanym i powierzchniach polerowanych, z brzuścami silnie zwężającymi się ku dołowi, zaopatrzone w „X” ucha.

VI.2. – kubki o jajowatym brzuścu z facetowaną krawędzią i uszkiem, o powierzchniach wyświecanych.

VI.3 – kubki z taśmowatym uchem i lekko wyđętym brzuścu z rozchylonym zaokrąglonym wylewem, powierzchnia wygładzana.

VI.4 – kubki j.w. lecz zdecydowanie niższe, o innych proporcjach, pow. gładzone.

VI.5 – forma kubka zbliżona do poprzedniego lecz chyba bez ucha, pow. gładzone.

Typ VII - obejmuje formy misowate w czterech podtypach.

VII.1 – naczynia o facetowatych krawędziach, wychylonych na zewnątrz wylewach, z wydętym profilowanym brzuścem i powierzchniach czernionych, wyświecanych.

VII.2. – miski o brzuścu z wycinka kuli i z podkreślonym przewężeniem przejścia w wychylony na zewnątrz wylew, powierzchnie gładzone.

VII.3. – miski o formie półkulistej z zaokrągloną krawędzią wylewu, zaopatrzone pod wylewem w małe uszko (?), powierzchnie wygładzane.

VII.4. – miski o formie stożkowej brzuśca, z zaokrągloną krawędzią wylewu i lekko podkreślonym dnem, powierzchnie wygładzane.

Osada w Kobielicach 1 dostarczyła materiału, który po pierwszym rozpoznaniu zaklasyfikowano jako materiały późnolateńskie fazy A1 i A2 kultury przeworskiej. W inwentarzu znajdujemy podstawowe formy naczyń jak i sposoby formowania krawędzi uwzględniane przez T. Dąbrowską (1973, 1988). Mamy tutaj brzegi odm. A - szerokie, płaskie, wielokrotnie facetowane; B - jw. lecz ostro facetowane, C- brzegi szerokie pogrubione bez facetowań, D- krawędzie mniej lub bardziej zgrubiałe ale o zaokrąglonych kształtach.

Zestaw form facetowanych krawędzi oraz całych naczyń wykonany dla Karczewca jednoznacznie wskazuje, że materiały z Kobielic odpowiadają fazie wczesnej i środkowej, ale głównie wczesnej (T. Dąbrowska 1973, s. 518-519). Jednak w Karczewcu brak w zasadzie form grubej roboty jak i szeregu innych, które stanowią znaczny udział w naszym zbiorze. Również zestawienia form zaproponowane przez T. Dąbrowską w pracy o początkach kultury przeworskiej są w znacznym stopniu nie wystarczające w zestawieniu z inwentarzem kobielickim (T. Dąbrowska, 1988, tabl. I-V). Materiały pozyskane w Kobielicach jednoznacznie nawiązują natomiast do materiałów publikowanych przez K. Jażdżewskiego z osadu w Brześciu Kujawskim (1948). Autor ten wskazywał na silne nawiązania odkrytych materiałów do terenów Półwyspu Jutlandzkiego i kręgu kultury jastorfskiej. Temat ten został podniesiony przez T. Dąbrowską, która stwierdziła: „współistnienie różnych kulturowo cech może być wyrazem tworzenia się nowego stylu przeworskiego, który w tym przypadku powstałby na bazie kultury pomorskiej, ale przy udziale kultur kręgu północnego, lub też być może odbiciem procesu kulturowego ujednoczenia się ziem polskich, w których obok kultur wcześniejszych brała już udział nowo powstała kultura przeworska” (1988, s.104). Badaczka ta wykazała, że szereg nawiązań do form przeworskich znajdujemy na terenie kręgu jastorfskiego. Wyniknęła w tym punkcie sprawa grupy czerniczyńskiej

(T. Dąbrowska, 1988, s. 198). Porównując materiały tej grupy z kobielickimi zauważamy zbieżność m.in. w wewnętrznym facetowaniu krawędzi wylewów, co jest jedną z cech charakterystycznych kultury jastorfskiej (W. Mazurek 1995, s.256).

Bardzo wyrazistą formą w naszym zbiorze są naczynia typu V. Znajdują one analogie w materiałach jutlandzkich (T. Dąbrowska, 1988, ryc. 16 a, b, h), jak i w grupie czerniczyńskiej. Szereg doskonałych analogii zawiera dla interesującego nas tematu praca J. Martensa (1994, s. 37-69) oraz będąca rozszerzeniem wcześniejszego ujęcia praca T. Dąbrowskiej „Wpływy jastorfskie na kulturę przeworską w młodszym okresie przedrzymskim” (1994, s. 72-87). Nasze naczynia typu IV prawie w całości odpowiadają formom z południowej Jutlandi (J. Martens, 1994, fig. 5). Typ III to świetne nawiązania do materiałów z tego samego rejonu (T. Dąbrowska, 1994, ryc. 7, a, b, g, h, i), oraz garnków kultury wielbarskiej. Typ VI jak i V2 z Kobielic to formy ze stan. Amt Ribe w Danii (T. Dąbrowska, 1994, ryc. 7 c-e). Zwraca również uwagę obecność karbowania krawędzi poprzecznymi nacięciami w typie naszego z Kobielic (ryc. 37,7) do takiego zdobnictwa na stanowiskach duńskich. Szereg analogii znajdujemy na stan. w typie Brześć Kujawski (mapa 1). Należy zwrócić uwagę na stwierdzenie, że materiały z tych stanowisk mają powierzchnie potraktowane odmiennie niż w kulturze przeworskiej, na ostro (T. Dąbrowska, 1994 s. 73). Z tą cechą spotykamy się zdecydowanie najczęściej w Kobielicach. Również chropowacenie aż do dna jest cechą głównie naczyń jastorfskich z kontynentu (tamże, s. 74), mamy z tym do czynienia również w Kobielicach. Należy zwrócić uwagę ponadto na kołnierzowato formowane wylewy i wysoko ustawione „barki”, które są powszechne na Półwyspie Jutlandzkim, a które znajdujemy także na osadzie w Ciechankach Łańcuchowskich jak i w Werbkowicach-Kotorowie, występujące nagminnie w naszym typie IV3. Tendencje do wysokich, kołnierzowatych wylewów, obserwuje się na rdzennie jastorfskich terenach jak i w grupie Poionesti-Łukasevka (T. Dąbrowska, 1994, s. 74).

4.2.2. Inne wyroby

Grupa ta jest nieliczna i składa się na nią: nóż żelazny (ryc. 41: 2) o dużych rozmiarach, który możemy jednoznacznie określić mianem bojowego, krążek wykonany ze skorupy (ryc. 37: 3) oraz fr. kamienia żarna rotacyjnego.

Noże podobnego typu występują na cmentarzyskach kultury przeworskiej, m.in. w Dobrzankowie w gr. 32 (pow. Przasnysz) wystąpił egzemplarz o identycznej formie jak i wielkości, datowany zapinką odm. K (J. Okulicz, 1971, s. 127-169) na A2 (P. Łuczkiwicz, 1997, s. 169-213). Tego typu noże wg

R. Wołagiewicza nawiązują do mieczy jednosiecznych kultury pomorskiej będących ich prototypami (M.D.R Wołagiewicz, 1963).

Krażki wykonane ze skorup występują na osadach sporadycznie, analogiczne są znane z osad celtyckich z Górnego Śląska, z grupy tynieckiej a także z grupy Poienesti-Lukasevka (T. Dąbrowska, 1988, s. 130, Z. Woźniak, 1990, tabl. II, v.).

Obecność fr. żarna rotacyjnego nie powinno dziwić w obiekcie nr 1, gdyż ogólnie się przyjmuje, że żarna rotacyjne pojawiają się na naszych ziemiach wraz z osadnictwem celtyckim. Literatura na ten temat jest dość bogata. Należy jednak w tym miejscu wspomnieć, że jeszcze nie tak dawno, pewnie datowane późnolateńskie żarna rotacyjne były znane na obszarze Polski tylko z Małopolski i Śląska, gdzie są potwierdzone liczne osady i cmentarzyska ludności celtyckiej (T. Wiślański, 1959, s. 88). Na Kujawach pierwszego odkrycia żarna rotacyjnego dokonano w Strzelcach (pow. mogileński), Głogówce stan. 4 w Lachmirowicach, pow. inowrocławski (tamże, s. 87), jak również w Janikowie stan. 11 (T. Dąbrowska, 1988, s. 220). Ważne jest stwierdzenie T. Wiślańskiego, że na stanowisku w Strzelcach funkcjonował warsztat wytwarzający tego typu żarna. Datowanie odnosi się do około połowy I w. n. e. (T. Wiślański, 1959, s. 89). Datowanie fragmentu żarna z Kobielic stan. 1 jest starsze, bo odnosi się do fazy A1-A2. Takie datowanie potwierdza porównanie kobieliczkich materiałów ceramicznych z osady w Strzelcach (T. Wiślański, 1959), czy też w Janikowie (T. Makiewicz, 1976). Powyższa znaleziska żaren rotacyjnych jak i warsztatów je produkujących potwierdzają znaczenie Kujaw w okresie późnolateńskim i być może obecność grup celtyckich na tym terenie.

4.2.3 Rozplanowanie i chronologia osady

Zbyt małym dysponujemy zakresem obserwacji aby można było określać zasięg jak i charakter zabudowy osady. Z rozrzutu obiektów datowanych na wczesne fazy okresu przedrzymskiego tj. fazy A1 i ewentualnie A2 (ryc. 2), możemy wnioskować iż jest to osada rozległa. Nie jest ona osamotniona, gdyż w najbliższej okolicy były już notowane materiały zbliżone chronologicznie tak w samych Kobielicach jak i w pobliskich miejscowościach Sędzin i Michałów. Materiały te zebrał B. Zielonka (1970, ryc. 1, s. 174, 191-192) a uzupełniła A. Cofta-Broniewska (1979, mapa 10 nr katalogu: 724-726, 728, 1097, 1662, 1666-68). Stanowiska te tworzą pewne skupisko osadnicze, do grupy tej należy dodać również jeszcze jedno stanowisko w Kobielicach, będące tematem oddzielnego opracowania, a również badane na gazociągu, jest to stan. nr 19, położone kilkaset metrów na zachód od stan. Kobielice 1.

W Kobielicach 1 nie odkryto pozostałości palenisk ani też nie zidentyfikowano jednoznacznie dołów posłupowych po budowlach naziemnych, które moglibyśmy łączyć z tym horyzontem osadniczym. Nie stwierdzono również obiektów typu półziemiankowego. Odkryte obiekty możemy identyfikować z jamami gospodarczymi jak i gliniankami. Taki charakter, tj. glinianki mają niewątpliwie obiekty nr 111, 119/119a. Być może ob. nr 1 stanowił studnię. Nie ulega jednak wątpliwości że była to osada zamieszkiwana przez dość znaczną grupę ludzką, która zajmowała się szerokim wachlarzem zajęć. Części z nich możemy się domyślać, ale dla niektórych mamy dowody materialne. Zwróćmy tutaj uwagę na obecność brył rudy darniowej w ob. nr 1 oraz grudek żużła w obiekcie 119. Te elementy świadczą o możliwości funkcjonowania w pobliżu osady części przemysłowej zajmującej się wytopem żelaza.

Podstawą do wyznaczenia chronologii osady są materiały ceramiczne, nie jest to zbyt dokładny wyznacznik ale w naszym przypadku jednoznacznie wskazuje na wczesną fazę okresu przedrzymskiego A1 może także A2. Jakkolwiek ogólnie możemy zaliczyć materiały pozyskane w Kobielicach do kultury przeworskiej, to naszym zdaniem ich znaczna część odbiega od charakterystyki przeworskiej i niedwuznacznie wskazuje na krąg jastorfski będący ich źródłem pochodzenia. W takiej sytuacji posiłkując się mapą T. Dąbrowskiej (1994, ryc. 8) dla stanowisk z ceramiką o cechach jastorfskich w młodszym okresie przedrzymskim na obszarze kultury przeworskiej, stanowisko w Kobielicach jest najbardziej wysuniętym na NW (mapa 1, nr. 11). Leży ono na ciągu domniemanej trasy przemieszczania się przez obszar obecnej Polski plemion Bastarnów i musi być łączone w takiej sytuacji, wg ustaleń T. Dąbrowskiej z importami jastorfskimi fazy A1-2 zgrupowanymi wzdłuż Noteci jak i środkowej Wisły (T. Dąbrowska, 1994 s. 75). Na załączonej mapie umieszczono następne dwa stanowiska z materiałami o proveniencji jastorfskiej, jest to osada w Antoniewie, pow. Sochaczew (mapa 1, nr. 13), odkryta i badana przez Justyna Skowrona (za udostępnienie informacji serdecznie dziękuję) oraz osada kultury przeworskiej gdzie wystąpiło kilkanaście fragmentów tzw. kozłów ogniowych w Nowej Wsi stan. 1, 12 gm. Bledzew (mapa 1, nr 12, W. Dzeduszycki, T. Makiewicz, A. Sobucki, 1998, s.155-159).

Stanowisko Kobielice 1 dostarczyło, jak na kilka obiektów, znacznego zasobu form, które mogą się stać pozycją wyjściową do stworzenia w miarę pełnej klasyfikacji typologicznej materiałów z najwcześniejszych faz kształtowania się kultury przeworskiej. Na zakończenie należy jeszcze raz podkreślić, że inwentarz z Kobielic nie jest reprezentantem w pełnym tego słowa znaczeniu kultury

Tabela 9. Cechy technologiczne zbioru ceramiki wczesnośredniowiecznej z Kobielic stan. 1

Obiekt nr/ ilość fr.	Domieszka			Barwa		Przełom			Grubość		Rodzaj fragmentu		
	1	2	3	1	2	1	2	3	>0,9	0,9<	W	B	D
4/68	7	61		21	47	15	12	41	65	3	2	65	1
%	10,3	89,7		30,9	69,1	22,1	17,6	60,3	95,6	4,4	3	95,6	1,5
5/288	9	279		108	180	29	98	161	281	7	17	264	7
%	3,2	96,8		37,8	62,2	10,2	34,3	56,4	98,4	1,6	6	92,4	1,6
11/16		13	3	5	11	5	5	6	16		3	11	2
%		81,2	18,8	31,2	68,8	31,2	31,2	37,6	100		18,8	68,7	12,5
65/117	24	82	11	37	80	44	48	25	102	6	15	93	9
%	20,6	70,0	9,4	31,5	68,5	37,6	41,0	21,4	86,7	5,1	12,9	79,3	7,8
Suma	40	435	14	171	318	93	163	233	464	16	37	433	19
%	8,0	88,0	4,0	35,2	64,8	19,2	33,2	47,6	92,8	7,2	8,0	88,0	4,0

Objaśnienia:

domieszka- 1, drobnoziarnista do 0,1 cm; 2, średnioziarnista od 0,1 do 0,3 cm; 3, gruboziarnista powyżej 0,3 cm.

Barwa: 1- brunatna, 2 – popielata; przełom: 1- jednobarwny, 2- dwubarwny, 3- trójbarwny; rodzaj fragmentu: W – wylew, B – brzusiec, D – dno.

przeworskiej, lecz zespołem o bardzo odmiennych nawiązaniach kulturowych.

Osadnictwo wczesnośredniowieczne

Na obszarze wykopu zaliczono do horyzontu wczesnośredniowiecznego jedynie cztery obiekty, tj. ob. 4, 5, 11 i 65. Skupiły się one w północnej części środkowej partii wykopu (odcinki h, i, wyk. C oraz a, b wyk. D - ryc. 2).

5.1. Omówienie obiektów stałych

Obiekt 4 – wydłużona, zbliżona do prostokąta jama o zaokrąglonych narożach (ryc. 45), wymiary: 230 x 134 cm o profilu nieckowatym i głębokości do 26 cm. Wypełnisko stanowiła czarna próchnica z węgielkami drzewnymi oraz przepalonymi kamieniami. Zapewne można obiekt ten interpretować jako palenisko. Wydobyto z niego 68 fr. ceramiki (ryc. 46: 1-5) i 31 kości.

Obiekt 5 - największy, w formie owalnej jamy o wymiarach 260 x 260 cm (ryc. 45). Profil nieckowaty o dość pionowych ścianach i w miarę płaskim dnie, z głębokością do 44 cm. Na wypełnisko składała się czarna próchnica z fr. węgla drzewnych oraz przepalonymi rozdrobnionymi kamieniami w części SW obiektu oraz czarno-brunatna próchnica w pozostałej części, bez domieszki węgla drzewnych. Z jamy tej pozyskano 288 fr. naczyń glinianych średniowiecznych (ryc. 46: 6-21; 47: 1-11), 22 fr. naczyń pradziejowych, 1 narzędzie krzemienne odłupkowe w formie masywnego pseudodrapacza lub jest to obłupień do rdzenia typu łódkowatego (ogólnie neolit, krzemień bałtycki), jeden nożyk żelazny (ryc. 46: 23), dłuto żelazne (ryc. 46: 22) i kościany przebijak. Być może obiekt ten, ze względu na swe ukształtowanie jak i zawartość kulturową, można interpretować jako pozostałość budowli typu półziemiankowego.

Obiekt 11 - trudna do określenia owalna jama położona w sąsiedztwie obiektu 5, o wymiarach 106 x 130 cm

i głębokości rzędu 14 cm (ryc. 45). Wypełnisko stanowiła czarna próchnica z fr. węgielków drzewnych i drobnych kamieni. Z wnętrza obiektu pozyskano 16 fr. ceramiki (ryc. 48: 2-7) oraz szydełko kościane (ryc. 48: 1). Może jest to pozostałość paleniska.

Obiekt 65 - to rozczłonkowana nieregularna jama z pofałdowanym dnem (ryc. 45). Wymiary: 320 x 230 cm i głębokości do 60 cm. W partiach spagowych obiektu występowała szaro-brunatna silnie ubita próchnica przemieszana z gliną, nakryta czarną próchnicą z drobinami spieczonej gliny. Z wypełniska wydobyto 117 fr. naczyń średniowiecznych (ryc. 48: 8-21; 49: 2-6)), 3 fragmenty naczyń KAK, kilka fr. grzebienia kościanego (ryc. 49: 1) oraz ok. 70 fr. kości zwierzęcych. Interpretacja tego obiektu to uznanie go za jamę odpadkową.

5.2. Analiza materiału ruchomego

5.2.1 Ceramika

Ogółem cztery obiekty zaklasyfikowane jako wczesnośredniowieczne, dostarczyły 489 fr. Analizowany zbiór jest niestety bardzo rozdrobniony i jedynie w kilku przypadkach udało się uzyskać większe formy. Wśród ułamków zarejestrowano 37 wylewów, 433 fr. brzuśców oraz 19 fr. den (tabela 9). Pozyskany zbiór naczyń charakteryzuje się jednorodną technologią, są to naczynia całkowicie obtaczane o dość rozbudowanych już, profilowanych krawędziach.

Wykonano je z glin żelazistych, które schudzono głównie domieszką w postaci piasku i tłuczni w frakcjach średnioziarnistych (88% zbioru), domieszka drobna jak i gruba ma znaczenie marginalne (odpowiednio 8% i 4%). Barwa powierzchni to głównie różne odcienie popielatej (64,8%) oraz brunatne (35,2%). Przełomy są bardzo zróżnicowane, jedno (19,2%), dwu (33,2%) i trójbarwne (47,6%). Ponad 92 % zbioru charakteryzuje się grubością ścianek do 9 mm.

Zdobnictwo sprowadza się zasadniczo do powszechnych u tej kategorii naczyń żłobków dookolnych. Spotyka się także linie faliste wykonywane narzędziem wielozębnym (ryc. 47: 6,7; 48: 14,17) jak i pojedyncze (ryc. 48: 9,13) oraz podwójne (ryc. 49: 2). Zawsze współwystępują z gęstymi dookolnymi żłobkami. Ten zestaw wzbogaca ornament skośnych nakłuc wykonywanych narzędziem 3-4-5 zębnym (ryc. 46: 16; 47: 8, 9, 11; 48: 12) jak i kątów wsuwanych (ryc. 48: 16). Spotyka się, że ornament nakłuwany umieszczano na plastycznym żeberku – listwie (ryc. 46: 16; 47: 8; 49 2). Występuje również ornament dookolnych szlaczków, na który składają się drobne dołki (ryc. 46: 1; 47: 10). Dna naczyń są płaskie, lekko wklęsłe i silnie wysklepione dzięki podkładce koła garncarskiego, która najczęściej była mniejsza niż średnica dna. Na wszystkich zaobserwowano podsypkę tłuczniakami jak i piasku oraz również wapna lub popiołu. Często wyróżnia się na dnach dookolny wałek. Nie stwierdzono na dnach znaków garncarskich, jedynie odcisk osi koła ? (ryc. 46: 7).

Trudno mówić o formach naczyń, uzyskane fragmenty należą głównie do form esowatych z wychylonym na zewnątrz wylewem, o mniej lub bardziej rozbudowanej profilacji krawędzi. Większość naczyń ma bardzo krótką szyjkę, tworzącą jedynie przewężenie przejścia wylewu w brzusic. Wyjątkowo jest to szyjka postawiona prawie cylindrycznie (ryc. 48: 8) lub też stożkowato, podkreślona od dołu wałeczkiem (ryc. 46: 16). Jeden fragment może wskazywać na obecność naczyń typu mazowieckiego o cylindrycznym wylewie (ryc. 46: 21). Ogólnie materiał jest dość jednorodny z wyjątkiem może trochę archaizującej formy naczynia o wychylonym, niewielkim wylewie, z krawędzią ściętą na zewnątrz, przechodzącym w grubą ściankę brzuśca (ryc. 48: 16).

Odpowiedniki dla form, zdobnictwa i technologii znajdujemy w pobliskiej Kruszwicy. Nasze naczynia nawiązują głównie do grupy V i VIII (W. Dzieduszycki, 1982, tabl. IX-X). Szereg nawiązań występuje w ornamentyce jak i uformowaniu krawędzi w grupie VIII, XVI (tamże, tabl. XII-XIV) ich datowanie nie jest jednak zbyt precyzyjne i obejmuje przedział czasowy od poł. wieku XI po 2 poł. wieku XIII (tamże, tabl. XV). Porównując jednak struktury domieszki w materiałach z Kobielic z materiałami kruszwickimi jak i kolorystykę, możemy te granice, wydaje się, zawęzić do ram, 2 poł. wieku XI po poł. wieku XII.

5.2.2. Wyroby z żelaza

Z obiektów dysponujemy jedynie dwoma okazami: nożykiem i dłutem. Pozyskany nożyk (ryc. 46: 23) ma długość całkowitą: 11,5 cm, ostrza: 7,4 cm,

trzipienia: 4,1 cm. Szerokość ostrza przy ręczce 1,0 cm. Nożyk charakteryzuje się dwustronnie wydzielonym łukowato trzpieniem do nabijania rękojeści oraz prostym tyłcem (grzbietem ostrza) opadającym ku dołowi w partii sztychowej.

Dłuto z obiektu 5 ma długość 19,2 cm z ostrzem szerokości 1,3 cm, lekko podgiętym w stosunku do osi wzdłużnej dłuta. Wykonane zostało z czworobocznej w przekroju sztabki z wyraźnie wyrobioną główką do pobijania (ryc. 46: 22).

Oba powyższe znaleziska nie mają żadnego znaczenia przy datowaniu obiektów.

5.2.3. Wyroby kościane

W grupie tej dysponujemy dwoma szydłami kościanymi (ryc. 48: 1) oraz fragmentami grzebienia, który udało się w części zrekonstruować (ryc. 49: 1). Reprezentuje on grupę IB typ VI odm 1. Pojawiły się one na Pomorzu Zachodnim pod koniec 1 połowy XI wieku, a w Gdańsku pod koniec tegoż wieku. Najwcześniejsze okazy są zawsze zdobione, późniejsze coraz rzadziej (E. Cnotliwy, 1973 s. 91). Grzebienie ze skośnie krzyżującymi się liniami być może pochodzą z pracowni w Wolinie (tamże, s. 109).

5.2.4. Analiza szczątków kostnych

Analizie poddano jedynie kości z obiektu 5 oraz 65, gdzie tworzyły liczniejsze zbiory. W obiekcie 5 wyróżniono obecność fr. kości: krowy, świni jak i konia, natomiast w ob. 65 obok krowy i konia wystąpiły również szczątki kozy, świni może dzika oraz jelenia. Kości konia pozyskane z obu obiektów wskazują że było to pogłowie niskie. Ze składu widać że obok zwierząt udomowionych mieszkańcy osady również korzystali z mięsa zwierząt łownych, w tym przypadku jelenia i być może dzika.

5.3. Datowanie obiektów wczesnośredniowiecznych

Odslonięte obiekty wchodzą zapewne w skład niewielkiej osady położonej na północ od wykopu badawczego. Możemy dopuszczać możliwość, że w przypadku ob. 5 mamy do czynienia z reliktem budowli półziemiankowej typu mieszkalnego. Dwa obiekty nr 4 i 11 to zapewne pozostałości zagłębionych w grunt palenisk, zwłaszcza jeżeli chodzi o ob. nr 4. Obiekt 65 to jama odpadkowa. Całość materiałów nie wykazuje jakiś generalnych różnic chronologicznych i możemy je datować w przedziale: 2 połowa wieku XI po połowę wieku XII. Takie datowanie potwierdza również grzebień rogowy. Jako że osada leży na gruntach wsi Sędzin można łączyć tę osadę z zespołem sędzińskim. Miejscowość Sędzin została odnotowana po raz pierwszy w znanych dotychczas dokumentach pisanych pod rokiem 1252, kiedy to książę kujawski Kazimierz nadaje wsi pewne swobody (*Słownik Geograficzno-Historyczny...*, t. X, 1889 s. 465).

6. Obiekty bez przypisania kulturowego

W obrębie wykopu zlokalizowano również grupę obiektów liczącą sobie 52 pozycje, które nie zawierały materiałów datujących. Dla ich scharakteryzowania prezentujemy plany oraz profile (ryc. 50-53). W zdecydowanej większości są to dołki postłupowe, w kilku przypadkach mamy może do czynienia z pozostałościami jakiś niewielkich i płytkich jam.

7. Omówienie obiektów pochodzenia nowożytnego

Do grupy tej zaliczono 10 obiektów o nr. 77, 78, 92, 110, 113, 114, 115, 116, 117 i 118 (ryc. 2). Są to rowy przecinające wykop badawczy z N na S (ob. 77, 78) lub też krótsze, odcinkowe. Mają zawsze bardzo równe ściany i dno, jako przykład niech posłuży ob. 78 (ryc. 52). Ich wypełnisko stanowił czarnoziem lub czarnoziem przemieszany z gliną. Sporadycznie z ich wnętrza pozyskiwano przemieszany materiał pradziejowy jak i nowożytny. Wg słów mieszkańców wsi są to rowy do tzw. marglowania pól, które wykonywano dla podniesienia jakości gruntu. Z kopanych rowów wydobywano glinę, którą następnie rozwożono po polu mieszając z czarnoziemem. Zabiegów tych dokonywano już podobno od XIX wieku.

8. Podsumowanie

Na stan. nr 1 w Kobielicach, odkrytym w trakcie prac przygotowawczych do realizacji gazociągu jamalskiego doszło do znaczących odkryć. Pomimo charakteru prac udało się pozyskać materiały w liczbie i charakterze trudnym do przecenienia. Wyróżniono 7 poziomów chronologiczno-kulturowych z tego aż cztery łączą się z neolitem, są to: ślady osady kultury ceramiki wstęgowej rytej, jak się wydaje z jej schyłkowych faz, horyzont rozległej osady kultury ceramiki wstęgowej kłutej w czystej jak się wydaje postaci bez naleciałości lendzielskich datowaną na III fazę KCWK w Czechach. Będącą najstarszą w tym momencie osadą tej kultury na Kujawach, zaliczaną do tzw. fazy Ia KPCW wg. L. Czerniaka. Osada ta po raz pierwszy na Kujawach dostarczyła tak bogatego zestawu form ceramicznych jak i narzędzi krzemienych. Obie osady tak KCWR jak i KCWK należą do ludności pierwszego osadnictwa rolniczego kultur naddunajskich na Kujawach.

Wyróżniono również ślady osady grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej oraz obiekty, w tym grób zwierzęcy społeczności kultury amfor kulistych.

Po braku śladów na stanowisku z epoki brązu następny horyzont łączy się generalnie z fazą pomorsko-kloszową, datowaną na przełom okresu halsztackiego i lateńskiego. Na obszar Kujaw, które około tego przełomu ze swoim bogatym osadnictwem

kultury łużyckiej padło pastwą najazdu scytyjskiego docierają nowe grupy ludzkie, tak z południowo-wschodu jak i wschodu i północy. W przypadku Kobielic mamy do czynienia z grupą, która wykazuje wyraźne wpływy południowo-wschodnie, porównywane do znalezisk jama 806 w Brześciu Kujawskim.

Tworzą one nowe podłoże dla rozwoju następnej kultury, kultury przeworskiej. W Kobielicach chyba na największą w tym momencie skalę odsłoniłmy zespół kilku obiektów, które dostraczyły bardzo dużej liczby pełnych form ceramicznych, jednoznacznie wskazujących na bardzo silne wpływy kręgu jastorfskiego, tak z kontynentu jak i Półwyspu Jutlandzkiego. Materiały z Kobielic należą do najwcześniejszego odcinka kształtowania się kultury przeworskiej. Ponadto można je łączyć z przesuwaniem się plemion Bastarnów do południowo-wschodniej Europy (grupa Poienesti - Łukasevka). Znaczenie tych materiałów dla dokładnego poznania przemian zachodzących w fazie A1-2 wczesnego okresu przedrzymskiego jest znaczne.

Ostatnim odnotowanym horyzontem archeologicznym jest fragment osady wczesnośredniowiecznej z XI i XII wieku. Stanowisko w Kobielicach ze względu na nagromadzenie bardzo interesujących materiałów, a przez to i dyskusyjnych, ma szczególne znaczenie, i co należy podkreślić, bez zrozumienia ze strony Inwestora czyli EURO-POL-GAZU nie byłoby odkryte jak i poddane badaniom, w tak szerokim zakresie.

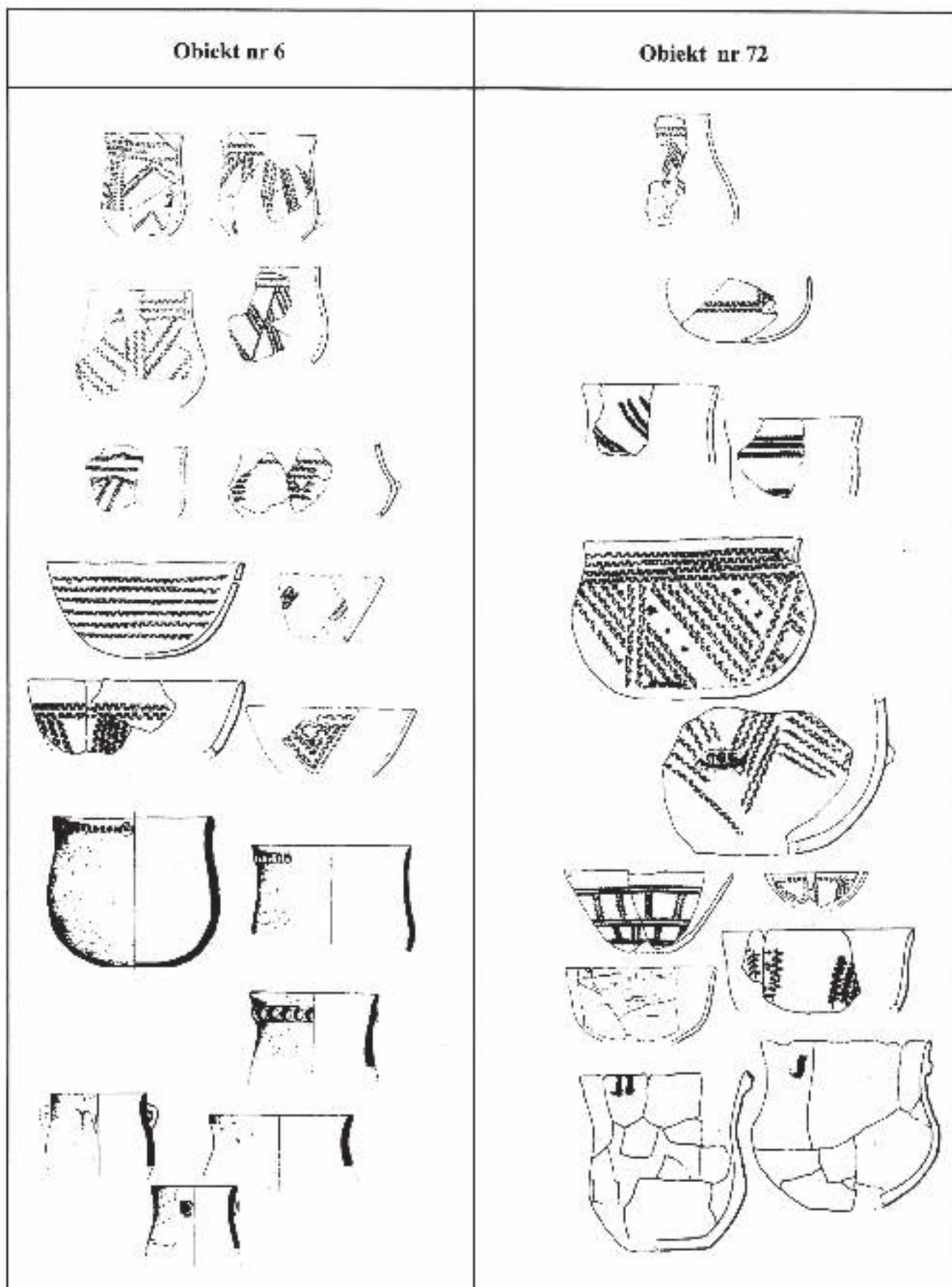
Literatura

- Bednarczyk J., Koško A., Krause E.
1979 *Z problematyki rozwoju kultur wstęgowych w rynnice Jeziora Pakoskiego (Ze studiów nad rozwojem kultur wstęgowych na Kujawach)*, „Pomorania Antiqua”, t. 8.
- Chomentowska B.
1975 *Osada kultury pomorskiej i kultury grobów kloszowych w Szeligach, pow. Płock, „Świątowitz”, t. XXXIV.*
- Cnotliwy E.
1973 *Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*, Ossolineum.
- Cofta-Broniewska A.
1979 *Grupa kruszańska kultury przeworskiej. Ze studiów nad rozwojem regionalizmu społeczeństw Kujaw*, Poznań.
- Czopek S.
1992 *Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej*, Rzeszów.
- Czerniak L.
1978 *Konary, woj. Bydgoszcz, stan. 20. Obozowisko ludności kultury lendzielskiej*

- (*Ze studiów nad rozwojem kultur wstępowych na Kujawach*), „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 30.
- 1979 *Z badań nad problematyką równoleżnikowych kontaktów kulturowych społeczeństw dorzeczy Odry i Wisły w młodszej epoce kamienia (Zagadnienia tzw. wpływów kultury rosseńskiej)*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 44 (2).
- 1980 *Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstępowej na Kujawach*, Poznań.
- 1989 *Teoretyczne problemy archeologicznej systematyki kulturowej. Przykład badań nad zróżnicowaniem cech technologicznych ceramiki kultur z kręgu naddunajskich*, [w:] *Kujawskie przyczynki do badań nad neolitem Europy*, Inowrocław.
- 1990 *Węgierce, gm. Pakość, stan. 12. Osiedle z fazy Ia kultury późnej ceramiki wstępowej na Kujawach*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 44.
- 1994 *Mozaika kulturowa środkowego neolitu Kujaw. Próba interpretacji genetycznej*, [w:] *Neolit i początki epoki brązu na Ziemi Chełmińskiej*, Grudziądz.
- Czerniak E., Czerniak L.
1985 *Z badań nad genezą i rozwojem kultury amfor kulistych na Kujawach*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. I.
- Czerniak L., Koško A.
1980 *Badania sondażowe w Inowrocławiu-Mątwach, stan. 5, woj. Bydgoszcz*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 32.
- Czerniak L., Szymt M.
1990 *Z badań nad periodyzacją rozwoju kultury amfor kulistych*, [w:] *Kultura amfor kulistych w rejonie Kujaw*, Poznań.
- Dąbrowska T.
1973 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Węgrów*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. 2, s. 381-531.
1977 *Próba ustalenia chronologii względnej cmentarzysk kloszowych z obszaru Mazowsza*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 42, s. 117-136.
1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej chronologia-zasięg-powiązania*, Warszawa.
1994 *Wpływy jastorfskie na kulturę przeworską w młodszym okresie przedrzymskim*, [w:] *Kultura przeworska*, t. 1, Lublin, s. 71-88.
- Domańska L.
1988 *Recepcja małopolskich surowców krzemienych wśród kujawskich społeczeństw cyklu wstępowego*, [w:] *Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy*, s. 81-91.
- Dzieduszycki W.
1982 *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2 połowy X w. do połowy XIV w.*, Poznań.
1998 *Święty Wojciech stan. 10 (GAZ nr 57) – badania wykopaliskowe*, [w:] *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, t. 1, Ziemia Lubuska, Poznań.
- Dzieduszycki W., Makiewicz T., Sobucki A.
1998 *Nowa Wieś, stan. 1 i 12 (GAZ nr 43/43a) – badania wykopaliskowe*, [w:] *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, t. 1, Ziemia Lubuska, Poznań.
- Gardawski A.
1979 *Czasy zaniku kultury lużyckiej. Okres halsztacki D i lateński*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. IV.
- Grygiel R.
1976 *Osada kultury ceramiki wstępowej rytej w Brześciu Kujawskim koło Włocławka*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, nr 23, s. 5-114.
1978 *Z problematyki oddziaływań zakarpaccich we wczesnym neolicie Polski. Pochodzenie i chronologia ornamentu wstęp wypełnianych nakłuciami w kulturze ceramiki wstępowej rytej na Kujawach*, „Acta Archaeologica Carpathica”, vol. 18, s. 75-100.
1986 *The household cluster as a fundamental social unit the Lengyel Culture in the Polish Lowlands*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, nr 31.
1995 *Sytuacja kulturowa w późnym okresie halsztackim i wczesnym lateńskim w rejonie Brześcia Kujawskiego*, [w:] *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?*, s. 319-359.
1996 *Wkład kultury malickiej w powstanie i rozwój grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej* [w:] *Kultura Malicka. Drugi etap adaptacji naddunajskich wzorców kulturowych w neolicie północnej części Środkowej Europy*, Kraków.
- Jadczykowa I.
1986-88 *Wczesnolateńskie cmentarzysko kultury lużyckiej na stanowisku 1 w Piaskach Bankowych, województwo skierniewickie*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, nr 33, Łódź.

- Jażdżewski K.
1948 *Kujawskie przyczynki do zagadnienia tubylczości Słowian na ziemiach polskich*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 16, s. 107-161.
- Kaczanowska M.
1990 *Uwagi o wczesnej fazie kultury lendzielskiej w Małopolsce*, „Acta Archeologica Carpathica”, t. XXIX.
1996 *Ceramika kultury malickiej z Krakowa Nowej Huty*, [w:] *Kultura Malicka. Drugi etap adaptacji naddunajskich wzorców kulturowych w neolicie północnej części Środkowej Europy*, Kraków, s. 5-29.
- Kamieńska J.
1973 *Grupa malicka tzw. kultury nadcisańskiej w Małopolsce. Z badań nad neolitem i wczesną epoką brązu w Małopolsce*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Kamieńska J. Kozłowski J.K.
1990 *Entwicklung und Gliederung der Lengyel- und Polgar-Kulturgruppen in Polen*, Kraków.
- Kaufmann D.
1976 *Wirtschaft und Kultur der Stichbandkeramiker im Saalegebiet*, Berlin.
- Kazdova E.
1989-90 *Hrob H.12 s vypichanou keramikou a cervenym barvirem z Tesetic-Kyjovic*, *Sbornik Praci F. F. Brnenske Univerzity*, E-34-35.
- Kirkowski R.
1987 *Kultury cyklu wstęgowego na ziemi chełmińskiej*, [w:] *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, Toruń, s. 55-74.
1990 *Firlus, gm. Papowo Biskupie, woj. toruńskie, stan. 8, obiekt 4*, [w:] *Z badań nad chronologią absolutną stanowisk neolitycznych z ziemi chełmińskiej*, Toruń.
1993 *Wielkie Radowiska, gm. Dębowa Łąka, stan. 22 i 24 - osada kultury ceramiki wstęgowej rytej. Ze studiów nad kurkocińskim mikroregionem osadniczym kultury ceramiki wstęgowej rytej*, [w:] *Badania archeologiczne ośrodka toruńskiego w latach 1989-1992*, Toruń.
- Koško A.
1990 *Kultura amfor kulistych a kultura pucharów lejkowatych*, [w:] *Kultura amfor kulistych w rejonie Kujaw*, Poznań.
- Koško A, Langer J.
1986 *Z badań nad wytwarzaniem i użytkowaniem dziegiu w neolicie*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 34.
- Kulczycka-Leciejewiczowa A.
1968 *Ze studiów nad kulturą ceramiki wstęgowej w Polsce*, „Archeologia Polski”, t. 13, s. 56-124.
1979 *Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich. Kultury kręgu naddunajskiego*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. II, s. 19-157.
- Łuczkiwicz P.
1997 *Miecze lateńskie z obszaru kultury przeworskiej*, [w:] *Kultura przeworska*, t. III, Lublin.
- Martens J.
1994 *On the so-called Krakhede-Group - The pre-roman iron age in North Jutland and its connections with the Przeworsk Culture*, [w:] *Kultura przeworska*, t. I, Lublin, s. 37-69.
- Mazurek W.
1995 *Kultura pomorska a tzw. kultura grobów kloszowych na Lubelszczyźnie*, [w:] *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy Osobno*, Warszawa, s. 159-170.
- Okulicz J.
1971 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w m. Dobrzankow, pow. Przasnysz*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. I.
- Pavuk J.
1996 *Poznamky k vztahu malickej a lengyelskej kultury*, [w:] *Kultura malicka. Drugi etap adaptacji naddunajskich wzorców kulturowych w neolicie północnej części Środkowej Europy*, Kraków, s. 119-137.
- Podborsky V.
1970 *Soucasý stav výskumu kultury s moravskom malovanom keramikou*, „Slovenska Archeologia”, t. 18, s. 235-310.
1993 *Vlastiveda Moravska zeme a lid*, Brno.
- Prinke A. Skoczylas J.
1980 *Neolityczne surowce kamienne Polski środkowo-zachodniej*, Warszawa-Poznań.
- Romanow J.
1977 *Trapezowate budowle naziemne ludności KCWK na Dolnym Śląsku*, „Silesia Antiqua”, t. XIX.
1979 *Węzłowe problemy kultury ceramiki wstęgowej klutej na Śląsku* [w:] *Początki neolityzacji Polski południowo-zachodniej*, Wrocław.
- Rybicka M.
1995 *Przemiany kulturowe i osadnicze w III tys. przed Chr. na Kujawach. Kultura pucharów lejkowatych i amfor kulistych na Pagórach Radziejowskich*, Łódź.
Słownik geograficzno-gistoryczny Królestwa Polskiego, 1889, t. X, s. 465.

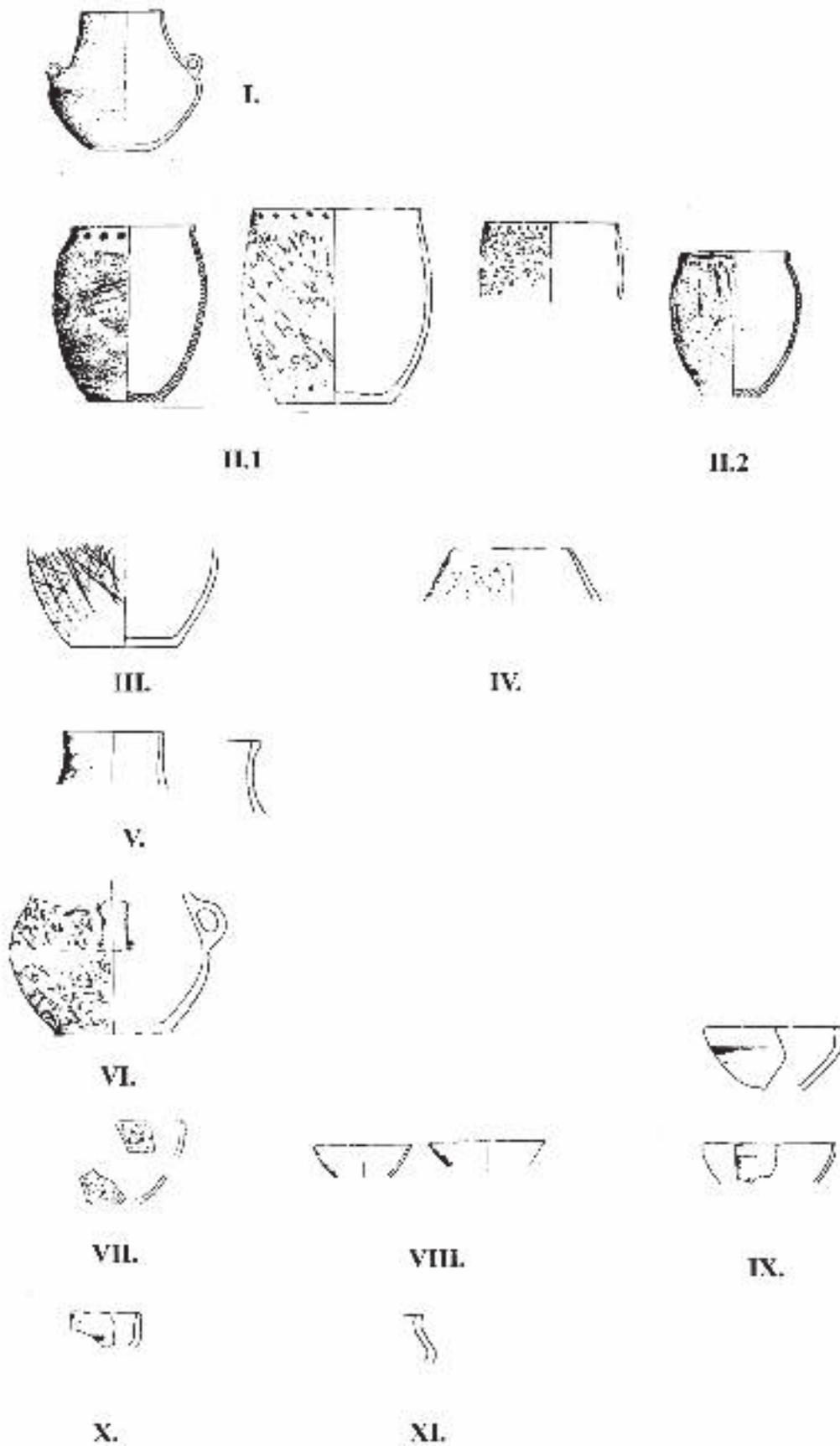
- Smoczyńska Ł.
1953 *Kultura ceramiki wstęgowej w Wielkopolsce*, „*Fontes Posnaniensis*”, t. 3, s. 1-84.
- Szamałek K.
1987 *Kruszwicki zespół osadniczy w młodszej epoce brązu i w początkach epoki żelaza*, Wrocław.
1995 *Ślady osadnictwa ludności kultury pomorskiej z badań archeologicznych nad Gopłem*, [w:] *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?*, Warszawa.
- Szmyt M.
1996 *Spoleczności kultury amfor kulistych na Kujawach*, Poznań.
- Vencel S.
1961 *Studie o sareckem type*, *Sbornik Narodniho Musea v Praze*, vol. XV nr 3.
- Węgrzynowicz T.
1973 *Kultura łużycka na Mazowszu Wschodnim i Podlasiu*, „*Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*”, t. II.
1978 *Uwagi o kulturze grobów kloszowych na Mazowszu i Podlasiu w świetle próby typologicznej klasyfikacji ceramiki*, „*Wiadomości Archeologiczne*”, t. XLIX, z. 1, s. 3-17.
- Wiślański T.
1966 *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Wiśniewski E.
1974 *Dolina Bachorzy - problem jej genezy i znaczenie w okresie wczesnośredniowiecznym*, [w:] „*Przegląd Geograficzny*”, t. XLVI, z. 4, s. 263-282.
- Wojciechowski W.
1976 *Ze studiów nad ciągłością osadnictwa wstęgowego w południowych rejonach Dolnego Śląska*, „*Studia Archeologiczne*”, t. 9.
1977 *Ze studiów nad ciągłością ewolucyjną kultur wstęgowych na Dolnym Śląsku*, „*Archeologia Polski*”, t. 22.
1987 *Periodyzacja młodszych kultur naddunajskich na Gornym Śląsku w świetle badań w Mochowie*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*”, nr 16, Wrocław.
1988 *Kontakty Dolnego Śląska z Małopolską w świetle tzw. importów*, „*Silesia Antiqua*”, t. XXX, s. 43-81.
1989 *Młodsze kultury kregu naddunajskiego* [w:] *Pradzieje ziem polskich*, t. I-1, Warszawa - Łódź.
- Wołagiewicz M. D. R.
1963 *Uzbrojenie ludności Pomorza Zachodniego u progu naszej ery*, „*Materiały Zachodniopomorskie*”, t. IX.
- Woźniak Z.
1990 *Osada grupy tynieckiej w Podłężu, woj. krakowskie*.
- Zapotocka M.
1970 *Die Stichbandkeramik in Bohmen und in Mitteleuropa. Die Anfänge des Neolithikums von Orient bis Nordeuropa*, [w:], *Fundamenta*, A, B3, Koln-Wien, s. 1-66.
1978 *Ornamentace neolitycke vypichane keramiky: technika, terminologie a zpusob dokumentace*, „*Archeologike rozhledy*”, t. XXX.
1986 *Lengyel und die Kultgruppen mit Stichverzierung*, [w:] *Inter...* Nitra-Wien.
- Zielonka B.
1970 *Rejon Gopła w okresie późnolateńskim i rzymskim*, *FAP*, t. 20.

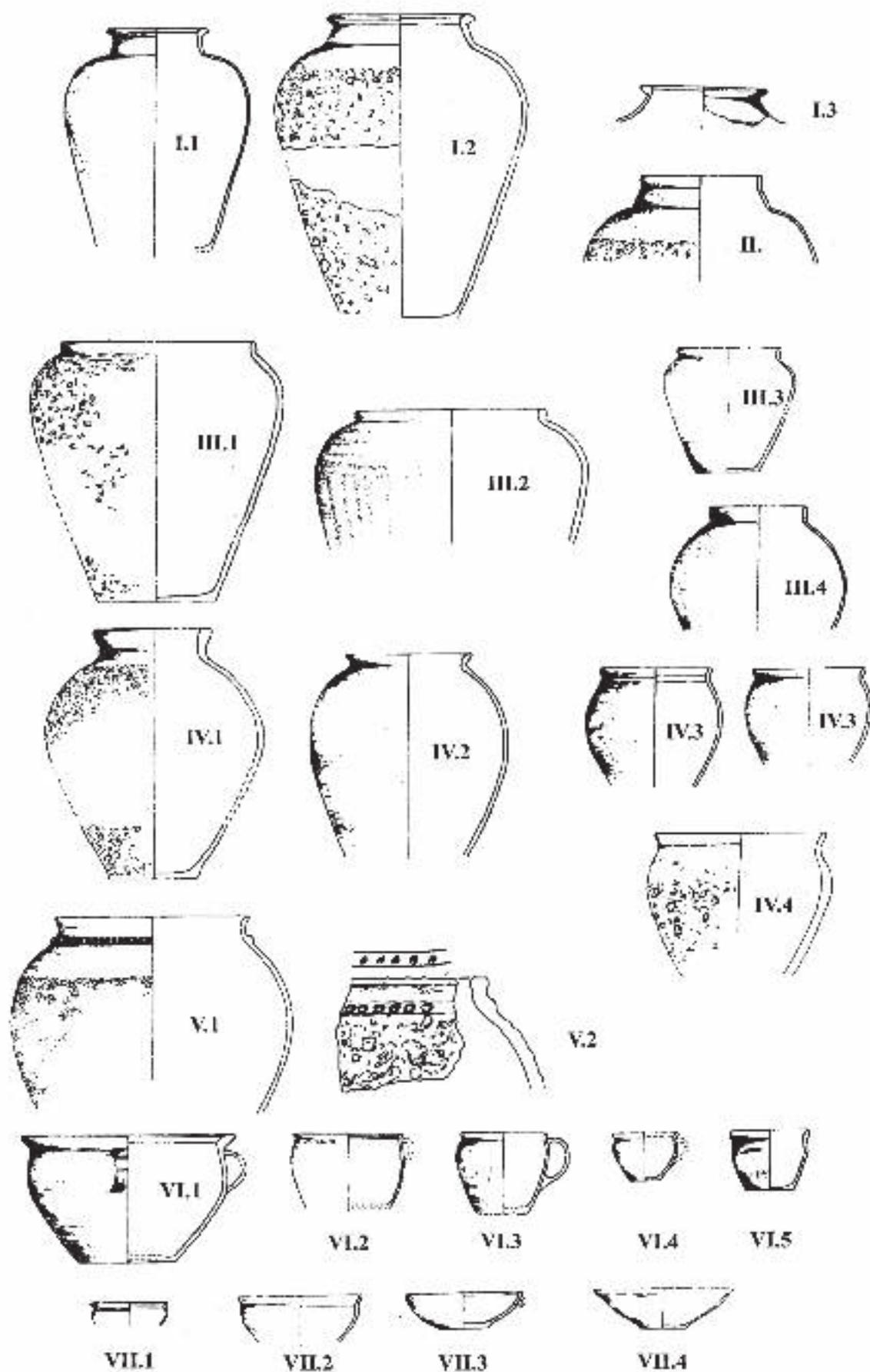
Zestawienie 1. Kobielice stan. 1. Formy naczyń kultury ceramiki wstęgowej klutej z obiektów 6 i 72.

	misy		naczynia gruszkowate		naczynia wazowate	
	Ob. 6	Ob. 72	Ob. 6	Ob. 72	Ob. 6	Ob. 72
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						

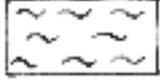
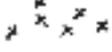
Zestawienie 2. Kobielice stan. 1. Zestawienie wątków zdobniczych ceramiki KCWK z ob. 6 i 72 z podziałem na poszczególne formy naczyń - każda kreska oznacza ścieg podwójnych nakłuć z wyjątkiem poz. 5 w misach.

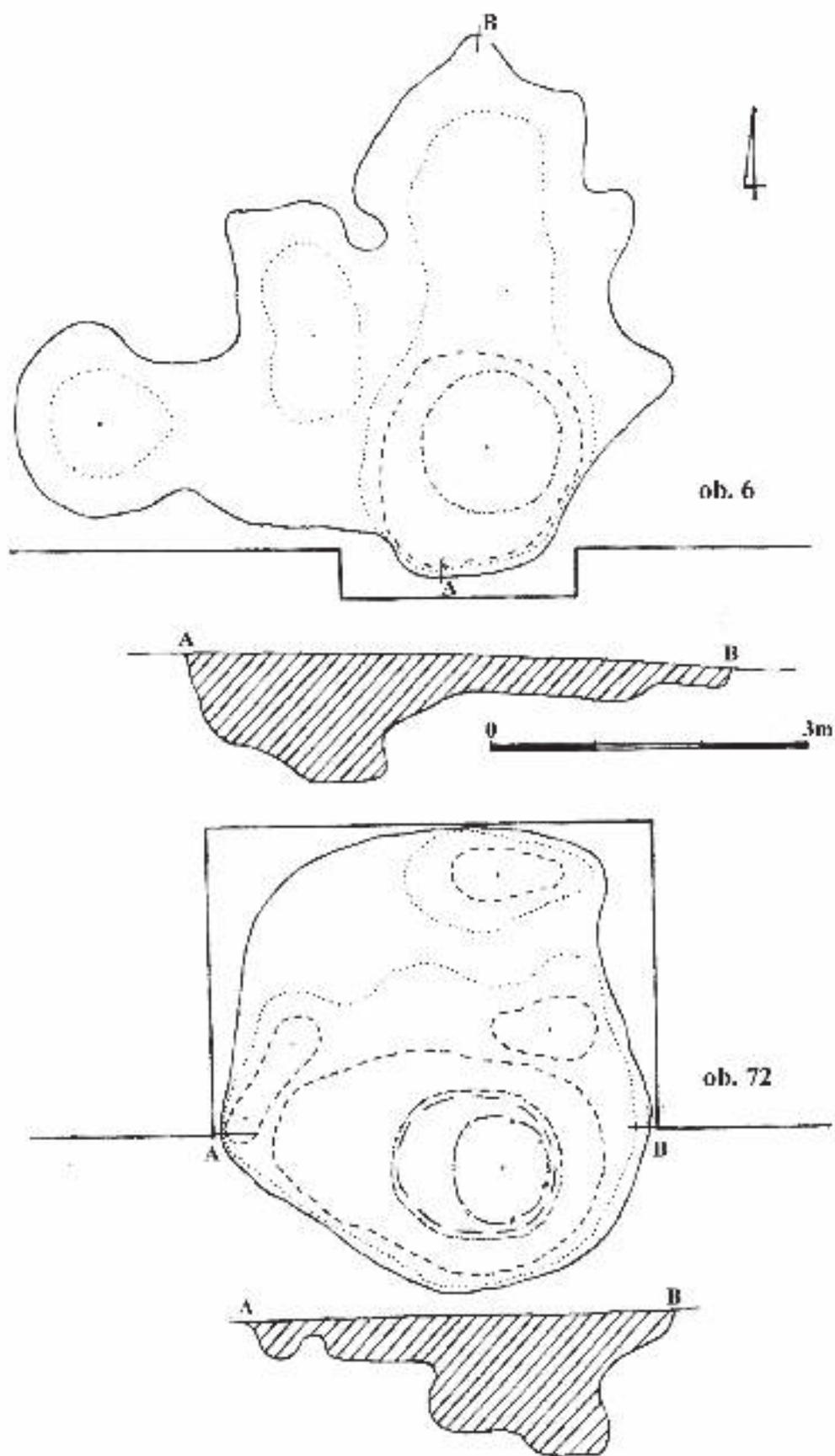
Zestawienie 3. Kobielice stan. 1. Wybór form naczyń tzw. horyzontu pomorsko-kloszowego.

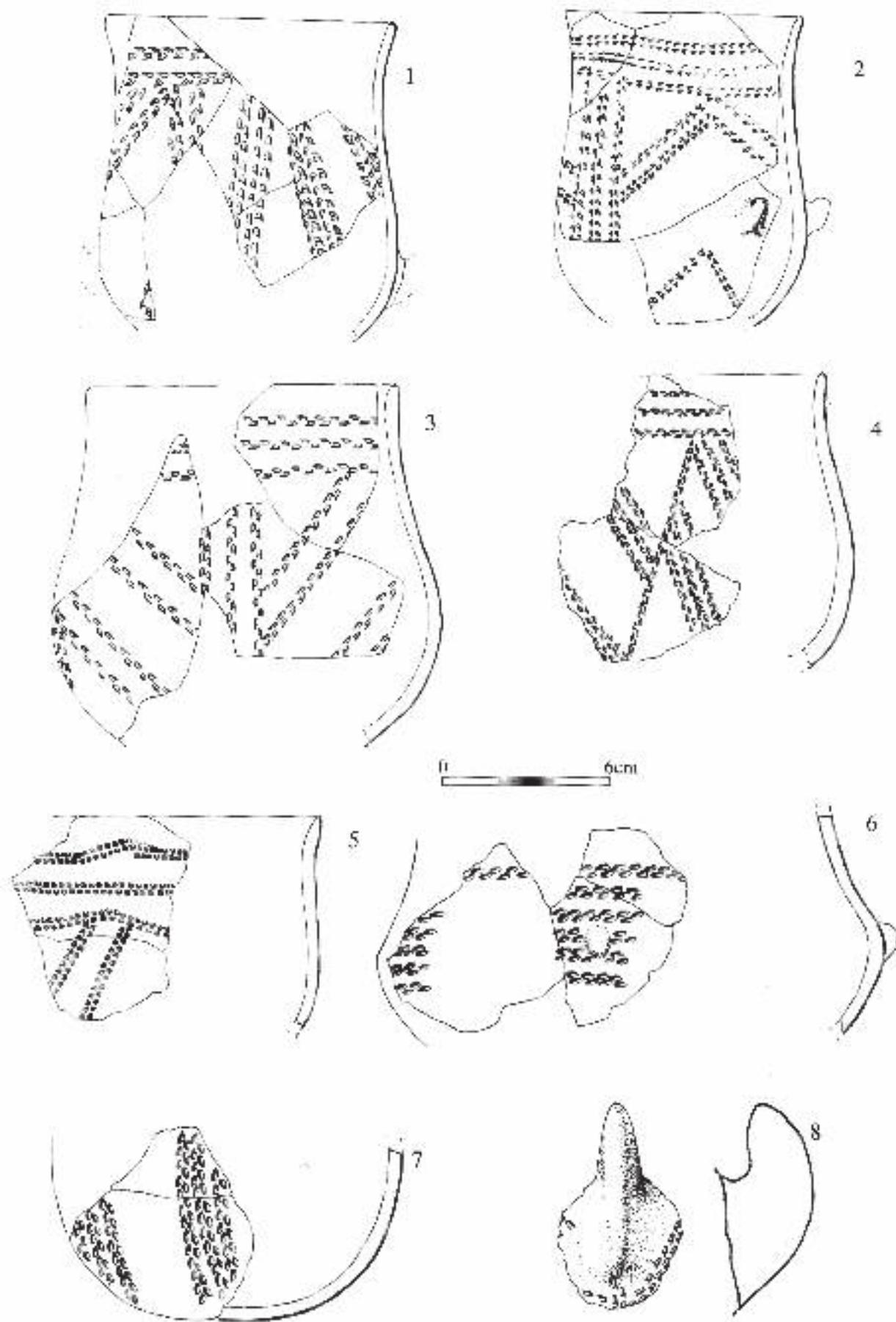
Zestawienie 4. Kobielice stan. 1. Wybór podstawowych form naczyń z okresu przedrzymskiego.

	2 - szaro-czarna próchnica
	3 - czarna próchnica (czarnoziem)
	4 - czarno-brunatna próchnica
	5 - brunatno-szara próchnica
	6 - ciemno-brunatno-szara próchnica
	7 - brunatna glina
	8 - piasek
	9 - węgle drzewne
	10 - kamienie

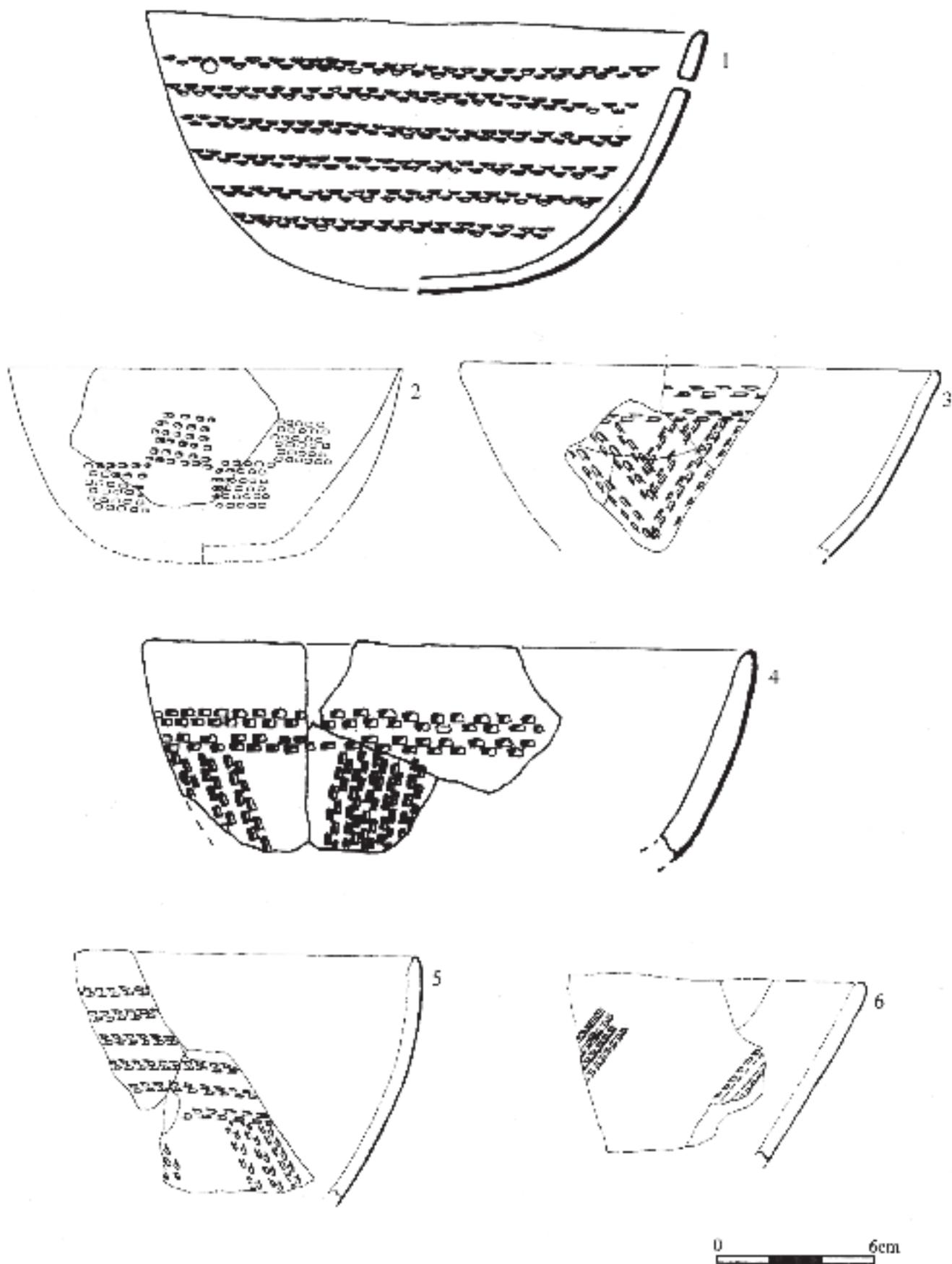
Ryc. 3. Kobielice stan. 1. Legenda oznaczeń graficznych do planów i profili obiektów.

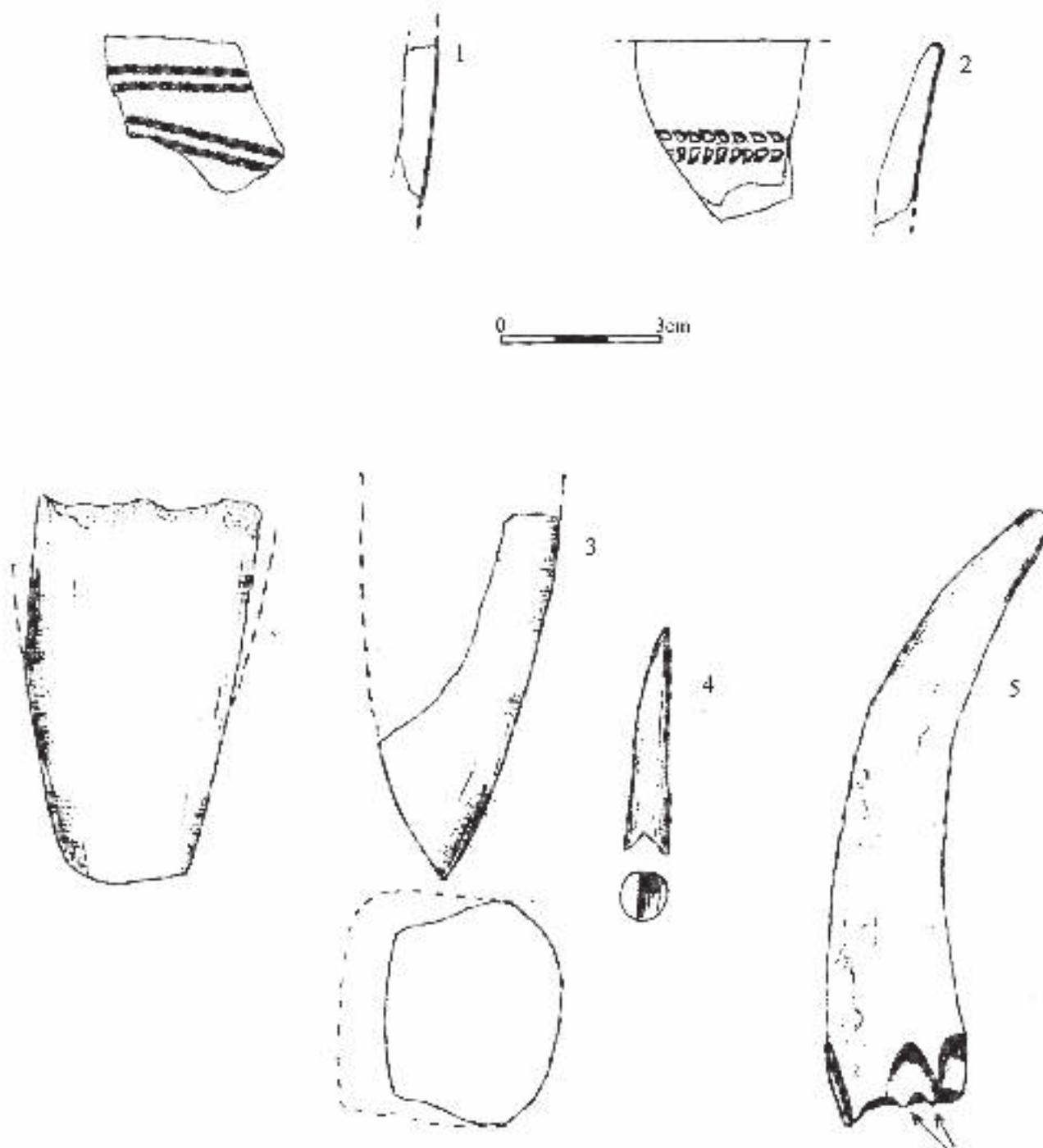
Ryc. 4. Kobielice stan. 1. Obiekty nr 6 i 72 kultury ceramiki wstęgowej klutej (KPCW) plany i profile.

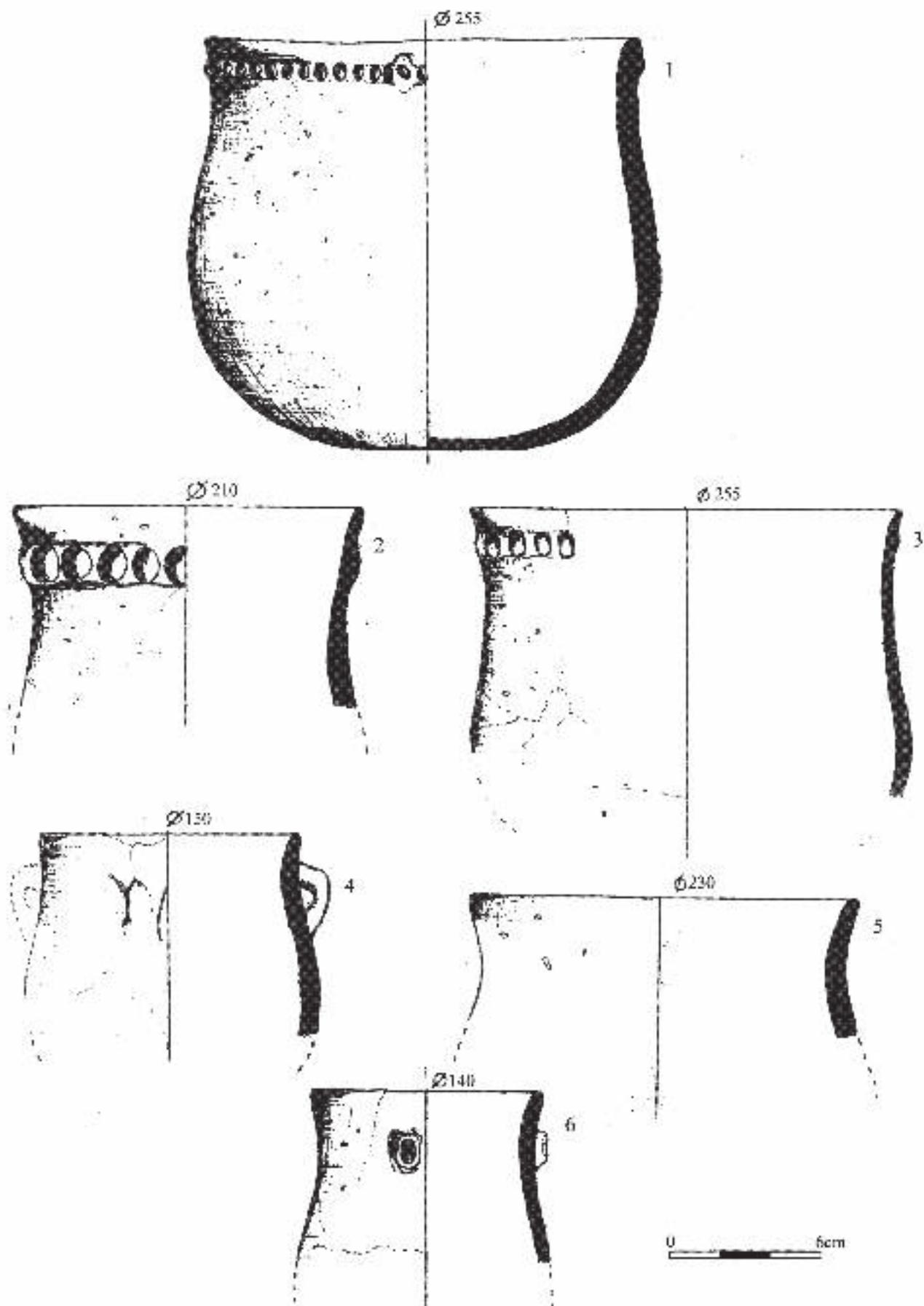
Ryc. 5. Obiekt nr 6, wybór ceramiki kultury ceramiki wstęgowej kłutej (KPCW).

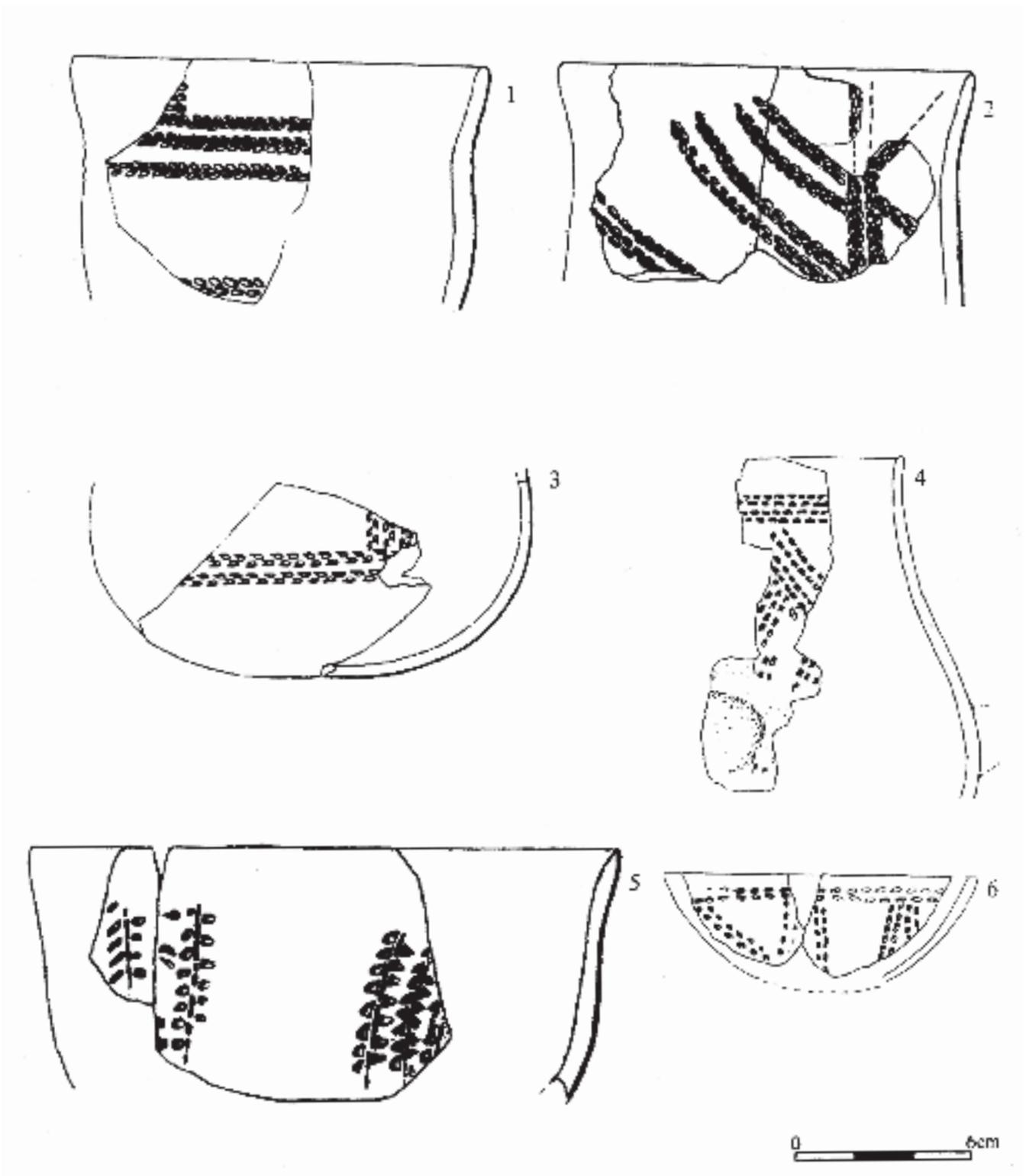
Ryc. 6. Obiekt nr 6, wybór ceramiki kultury ceramiki wstęgowej kłutej (KPCW).

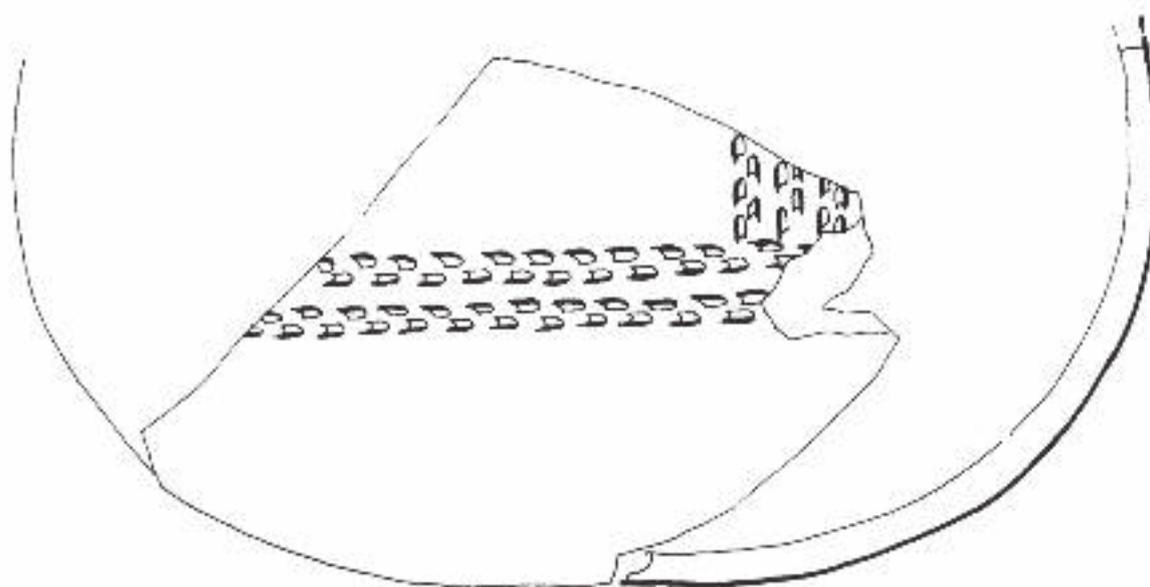
Ryc. 7. Obiekt nr 6, wybór ceramiki (1, 2) oraz narzędzi kamiennych (3) i rogowych (4, 5).

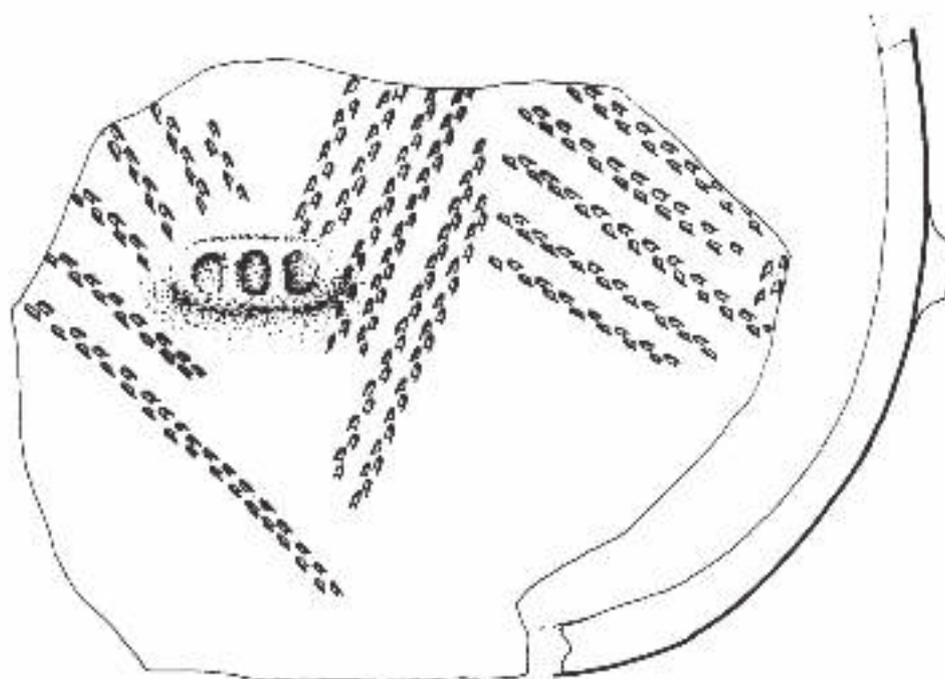
Ryc. 8. Obiekt nr 6, wybór ceramiki kultury ceramiki wstęgowej kłutej (KPCW).

Ryc. 9. Obiekt nr 72, wybór ceramiki kultury ceramiki wstęgowej klutej (KPCW).

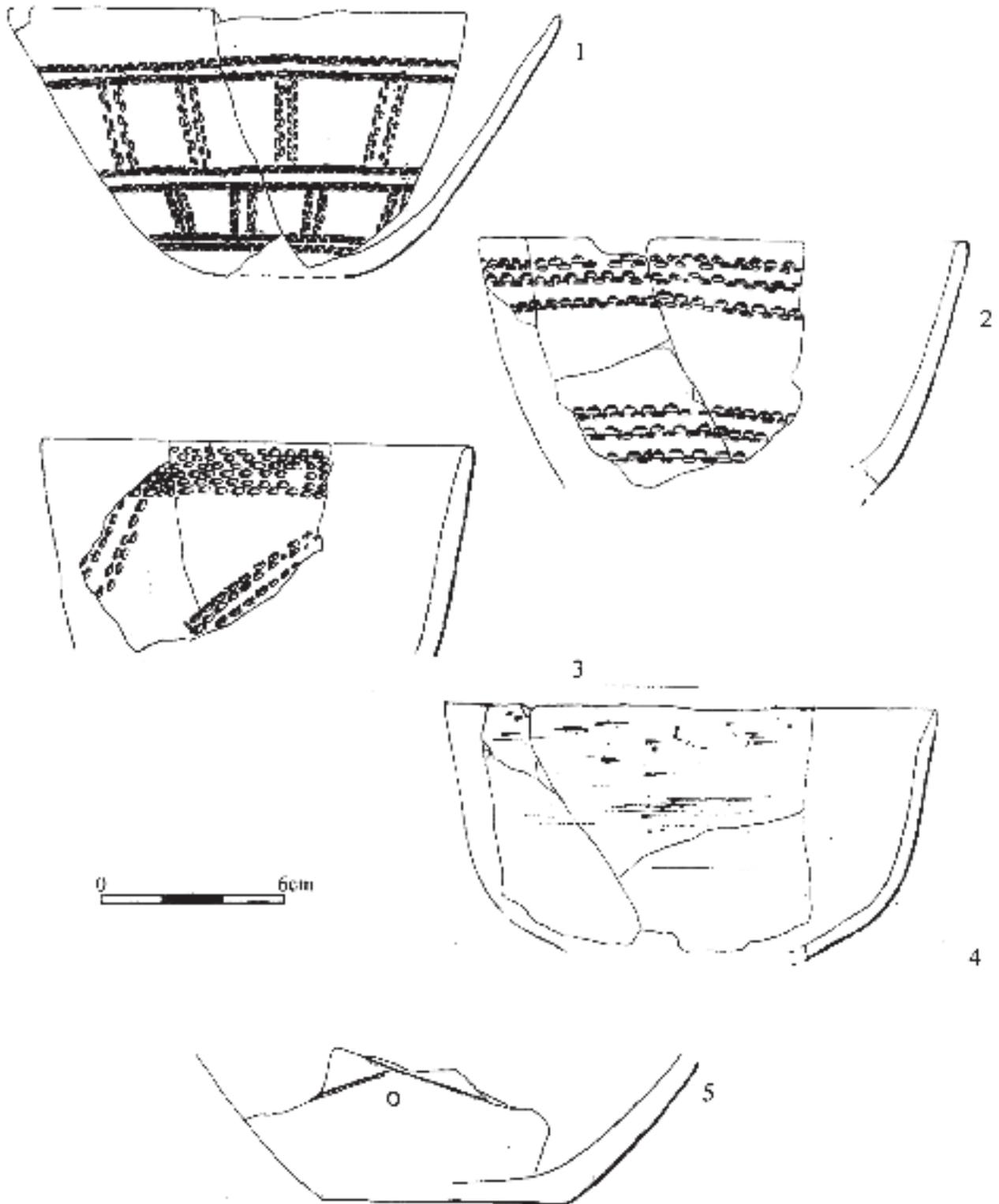

0 3 cm

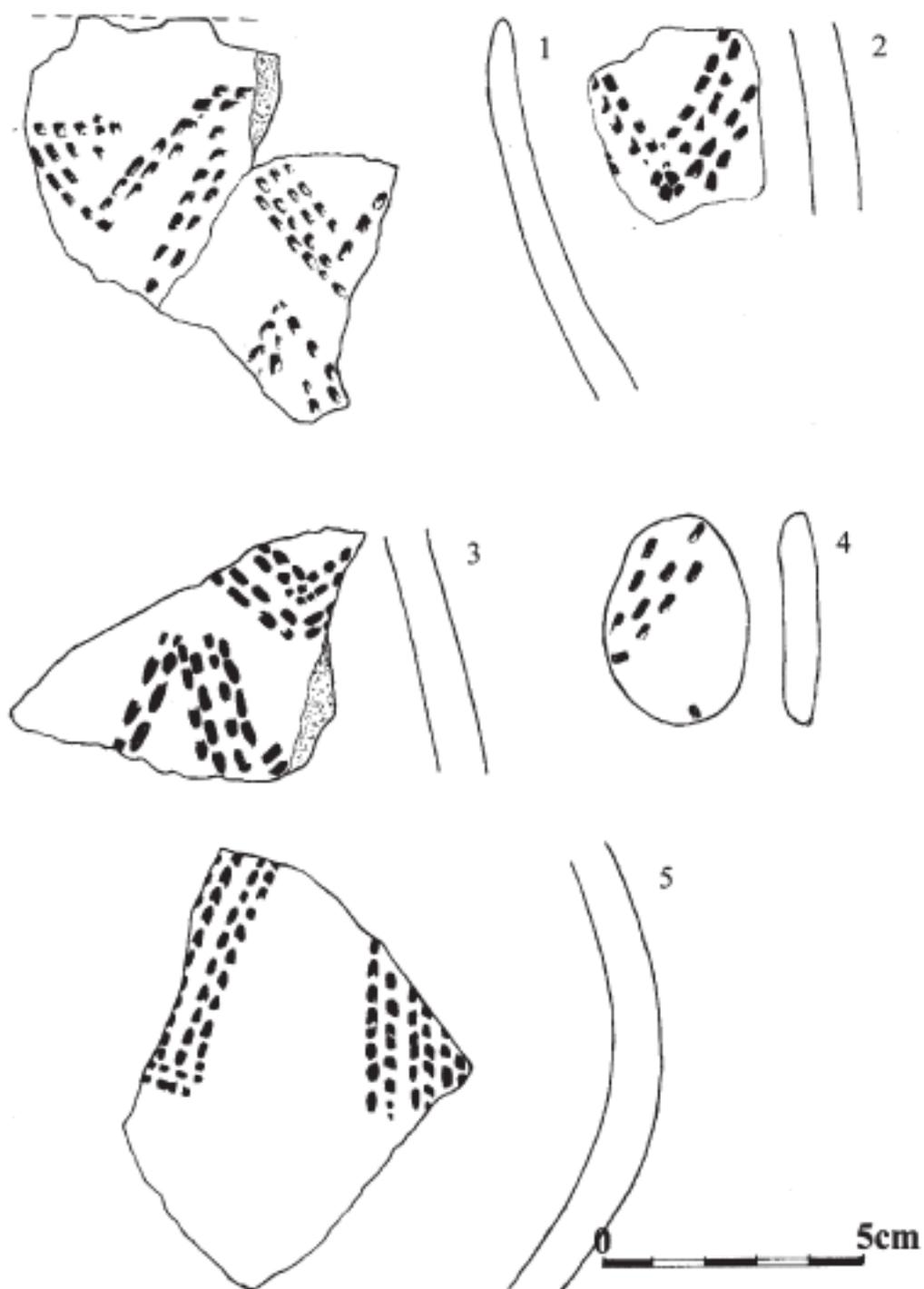

0 6 cm

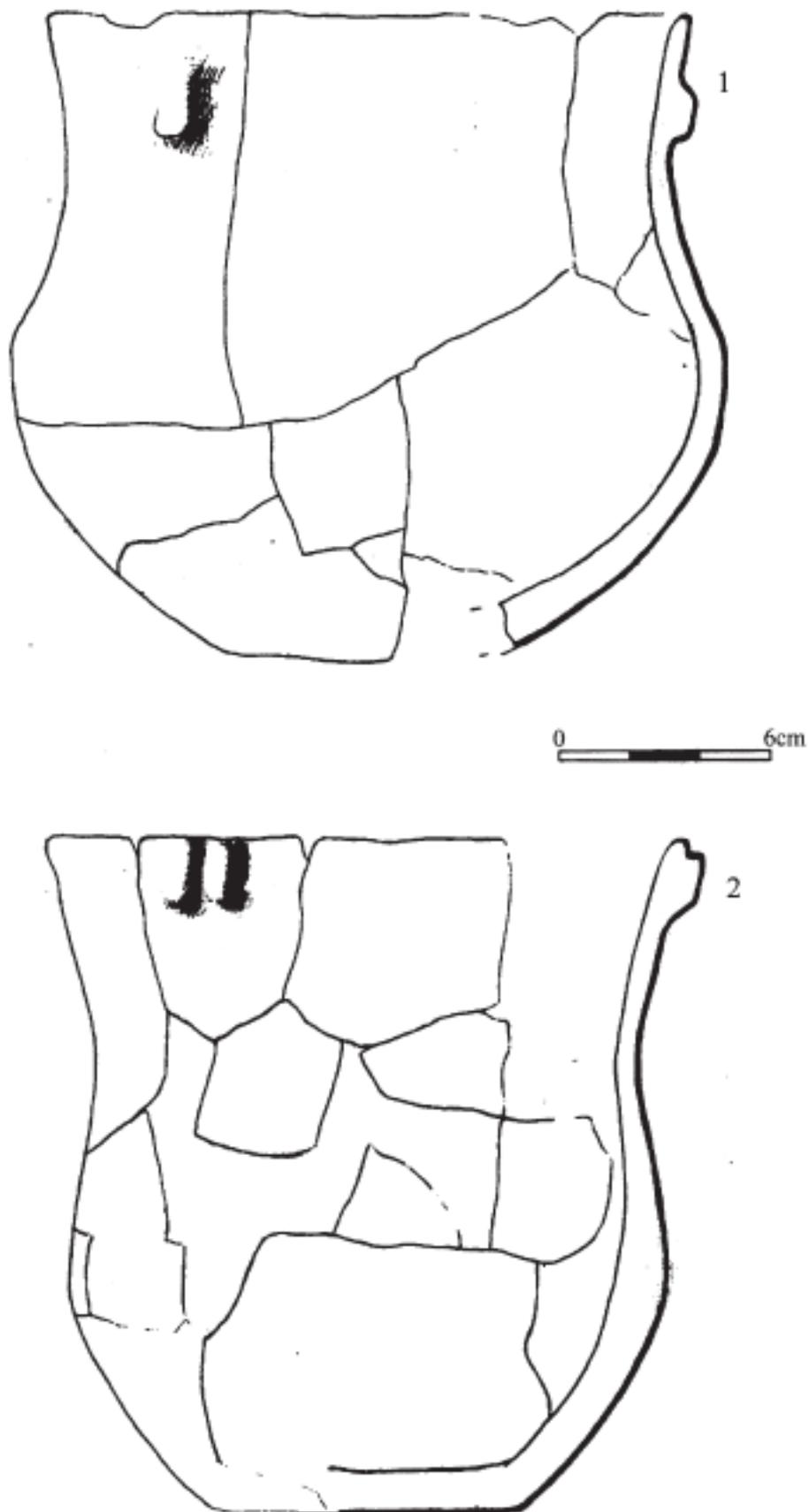
Ryc. 10. Obiekt nr 72, wybór ceramiki kultury ceramiki wstęgowej klutej (KPCW).

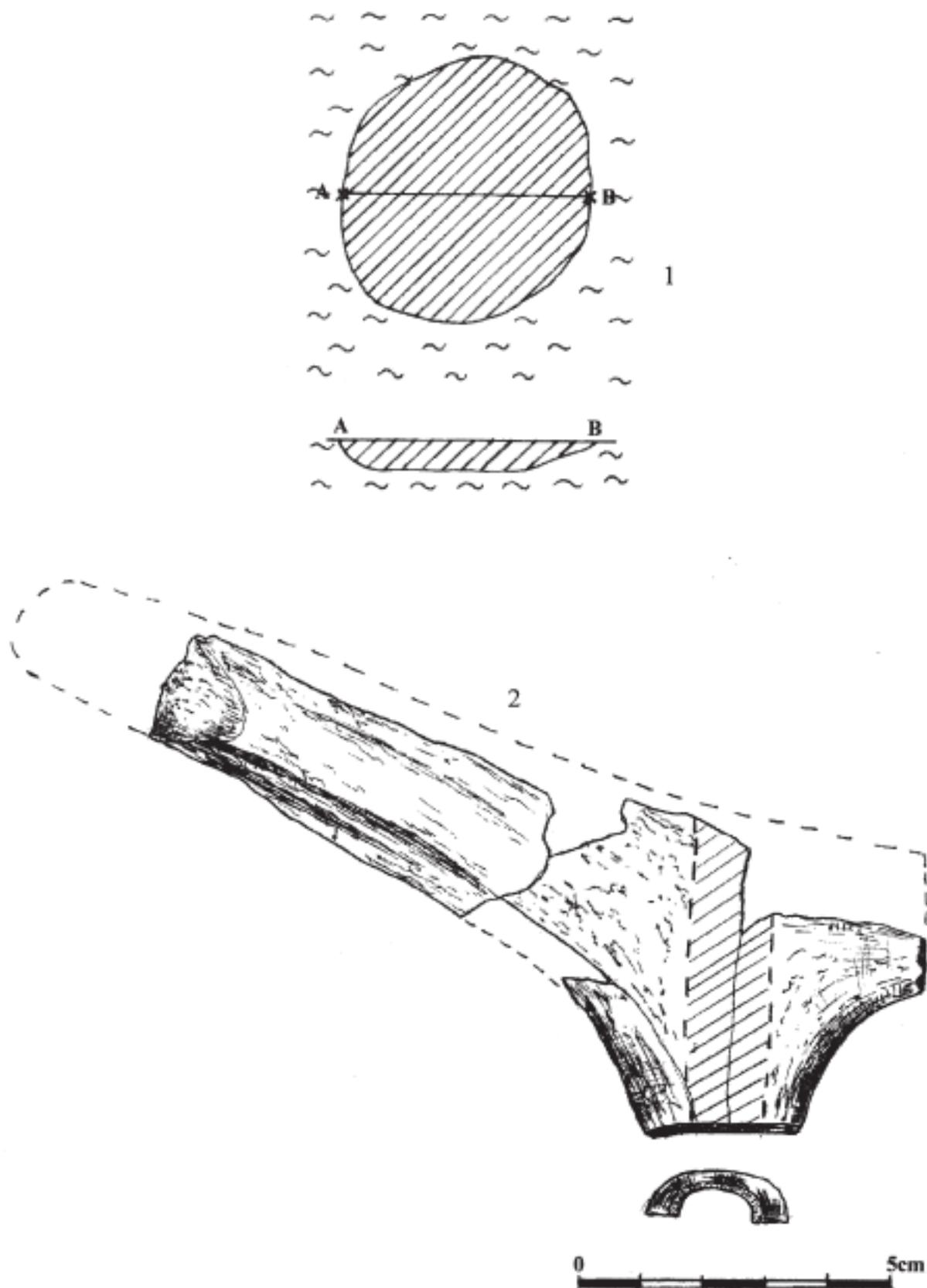
Ryc. 11. Obiekt nr 72, wybór ceramiki kultury ceramiki wstęgowej kłutej (KPCW) (1-4) oraz kultury ceramiki wstęgowej rytej (KCWR) (5). podstawowych form naczyń z okresu przedrzymskiego.

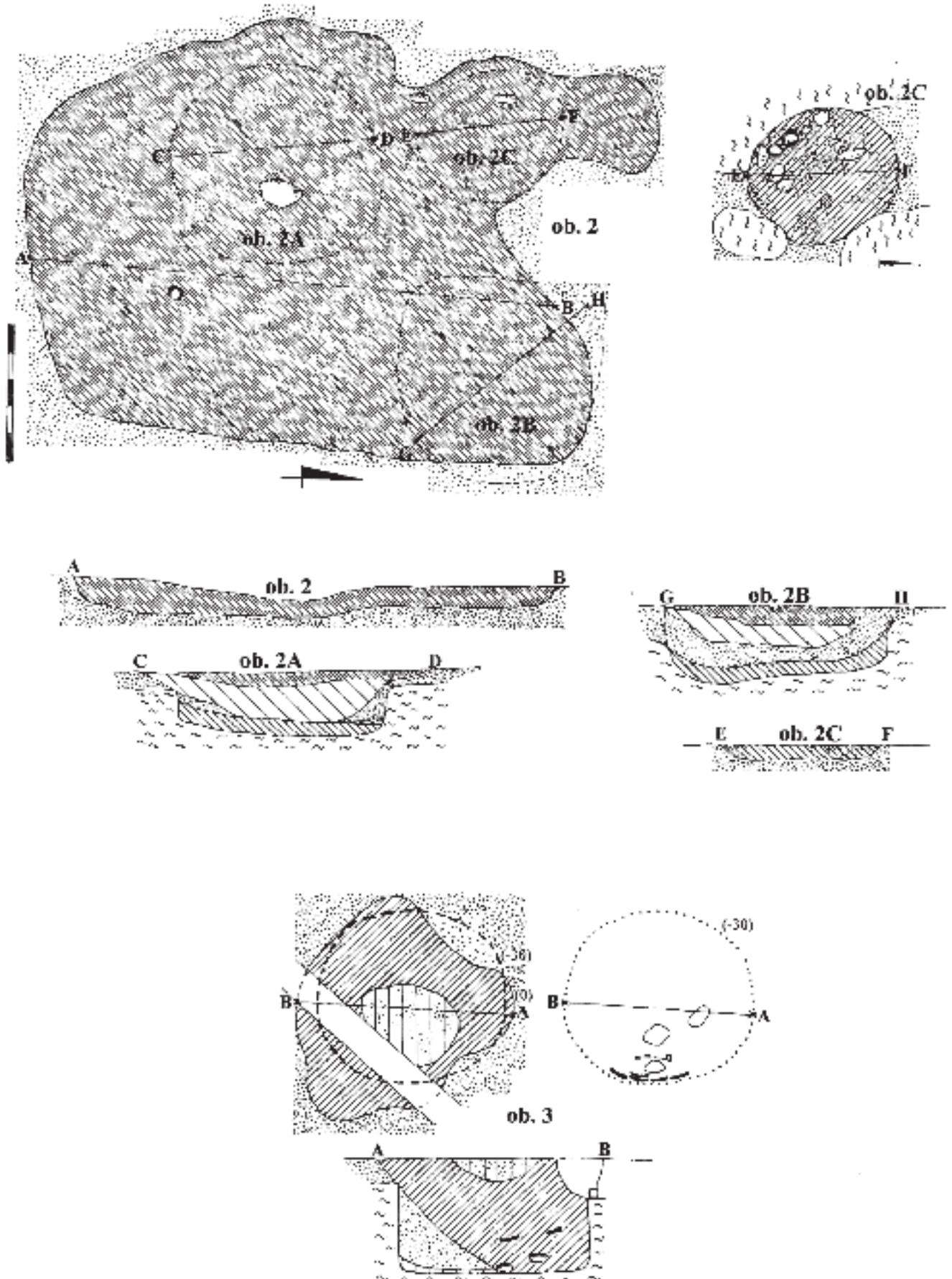
Ryc. 12. Obiekt nr 72, wybór ceramiki kultury ceramiki wstęgowej kłutej (KPCW), obrobiony krążek ze skorupy naczynia (4).

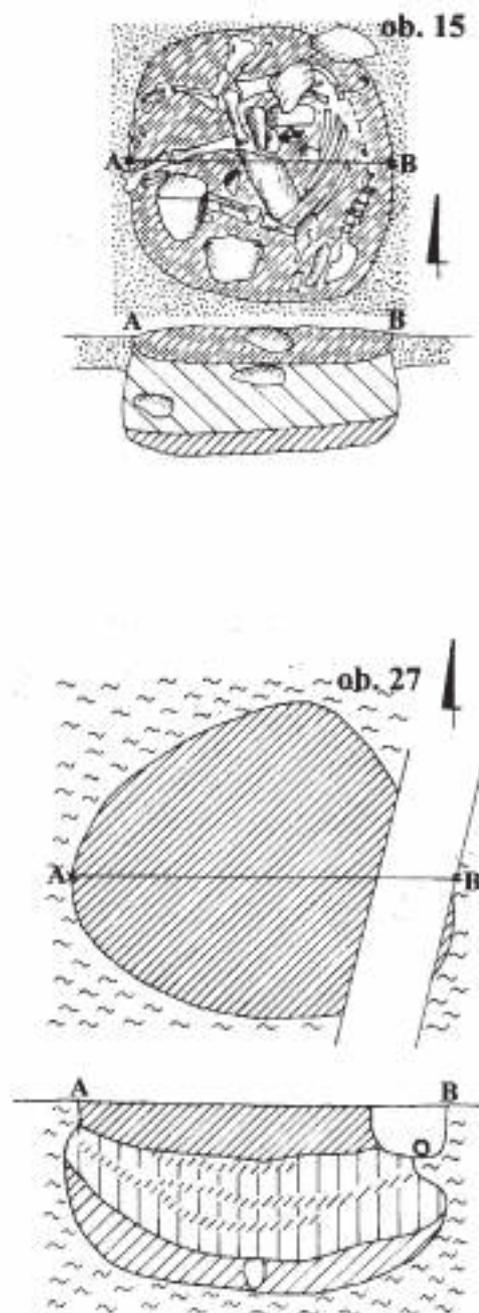
Ryc. 13. Obiekt nr 72, wybór ceramiki kultury ceramiki wstęgowej kłutej (KPCW).

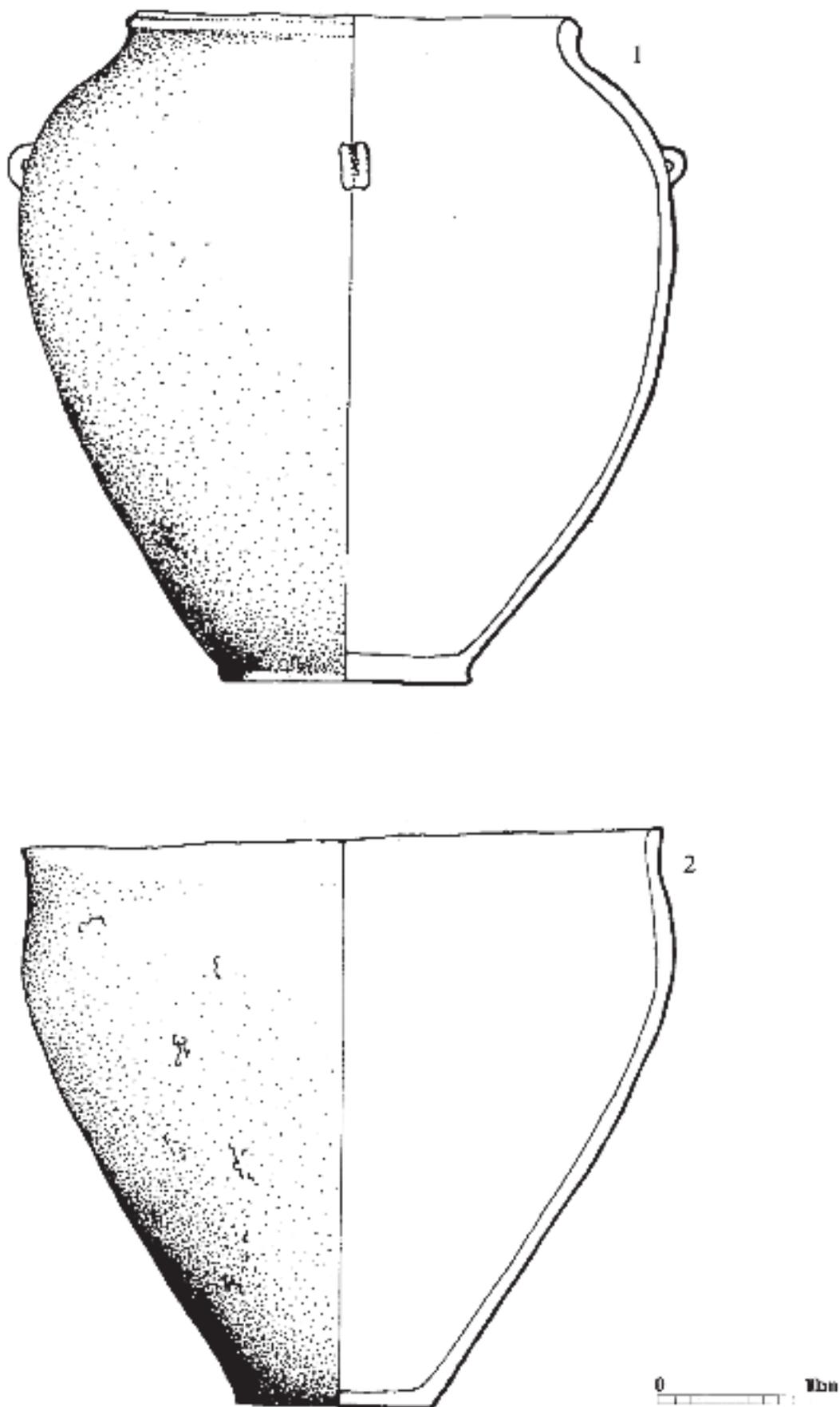
Ryc. 14. Obiekt nr 66, plan i profil obiektu (1) oraz fragmentarycznie zachowany toperek rogowy (KPCW?) (2).

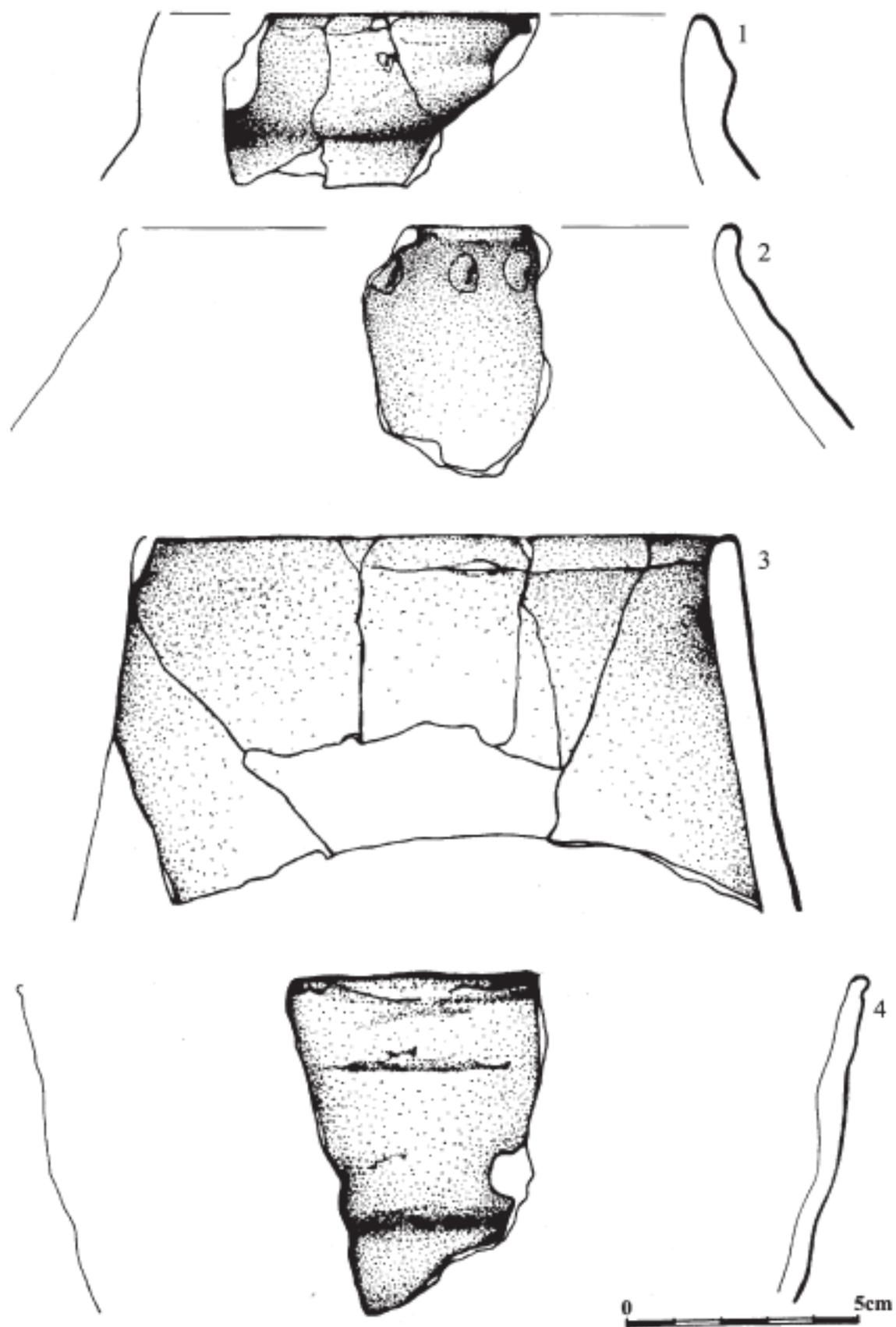
Ryc. 15. Obiekty nr 2A, 2B, 2C i 3 kultury amfor kulistych, plany i profile.

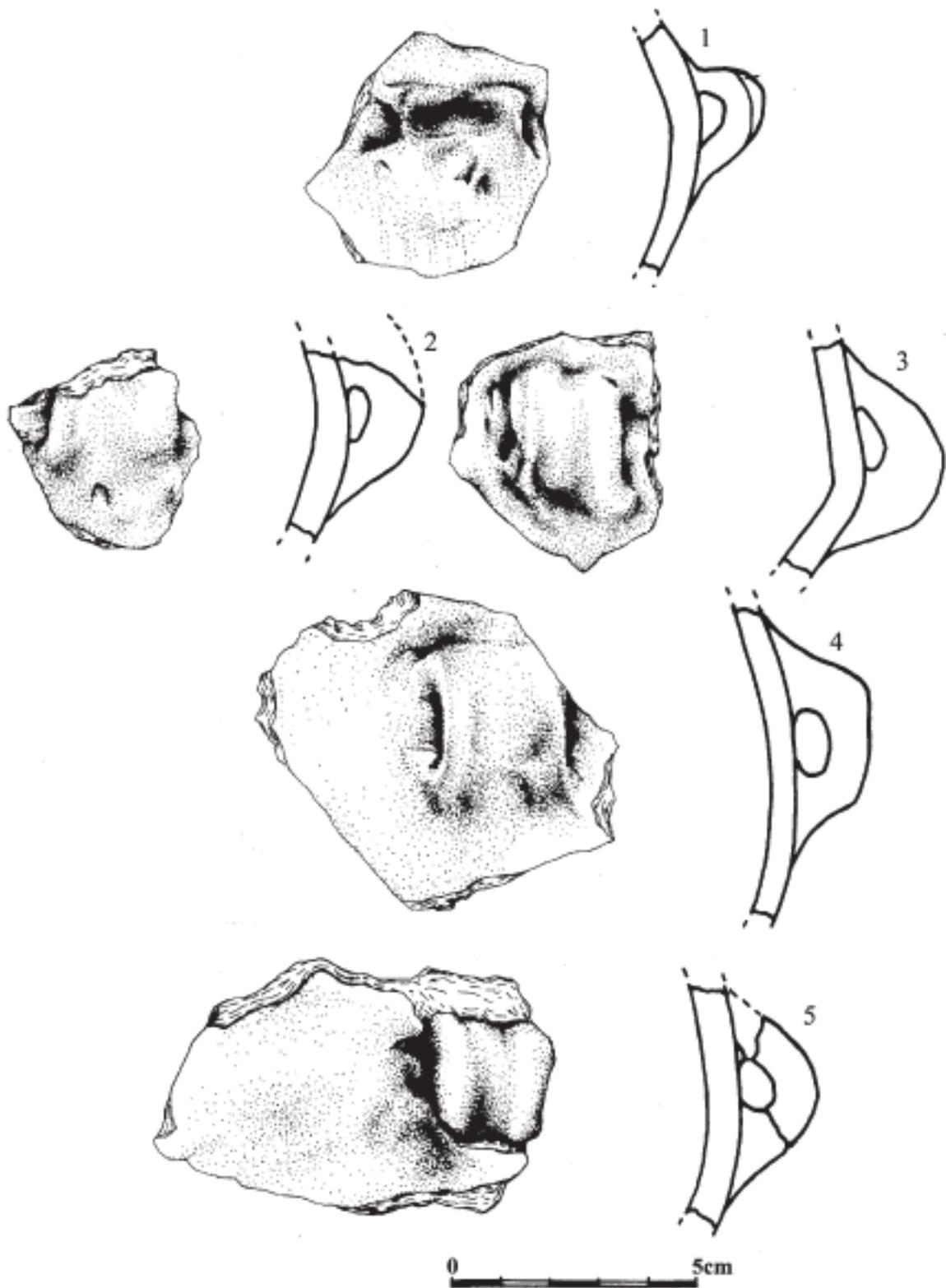
Ryc. 16. Obiekt nr 15 z pochówkiem krowy oraz obiekt nr 27 kultury amfor kulistych, plany i profile.

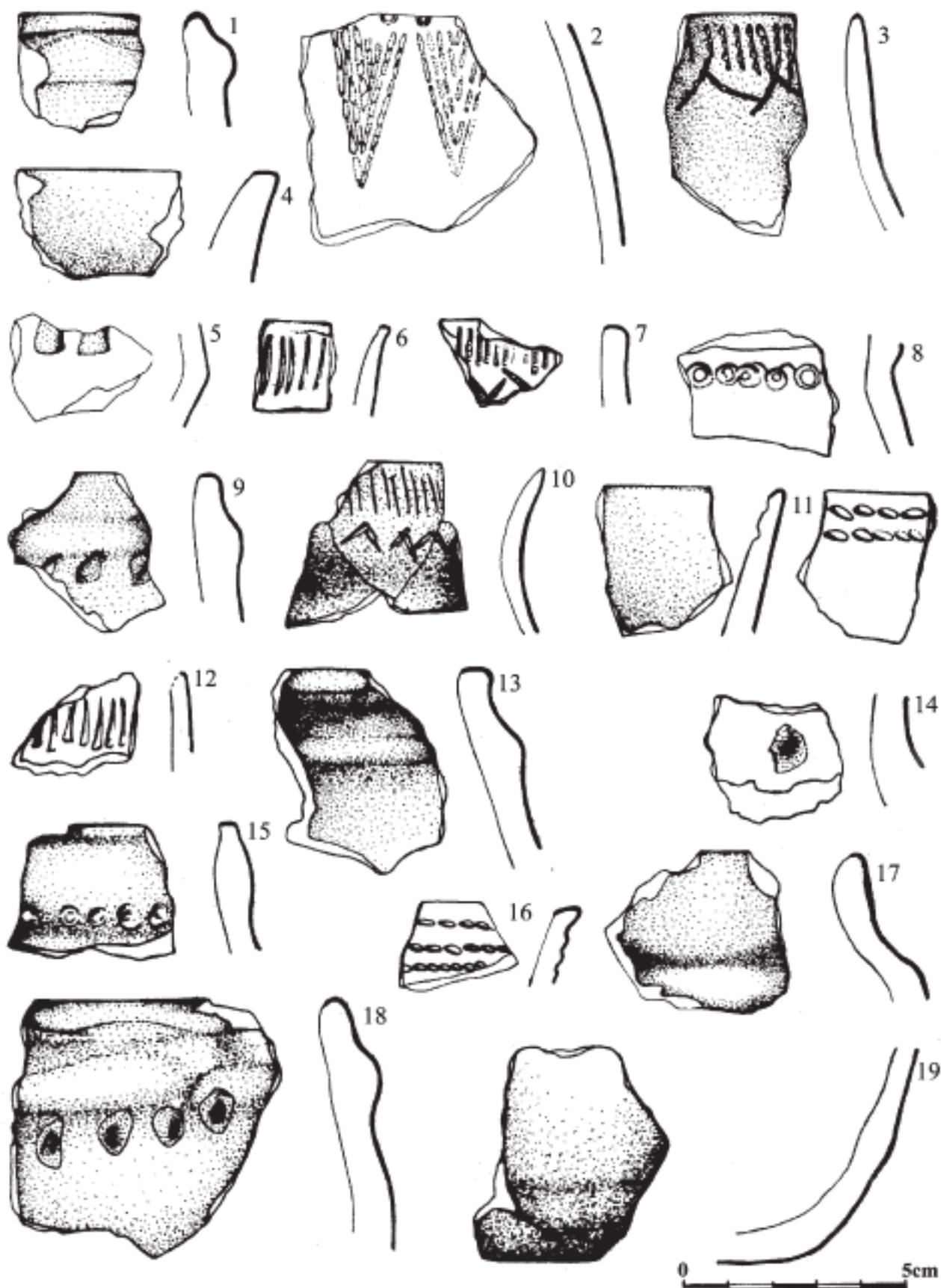
Ryc. 17. Obiekt nr 3, wybór ceramiki kultury amfor kulistych.

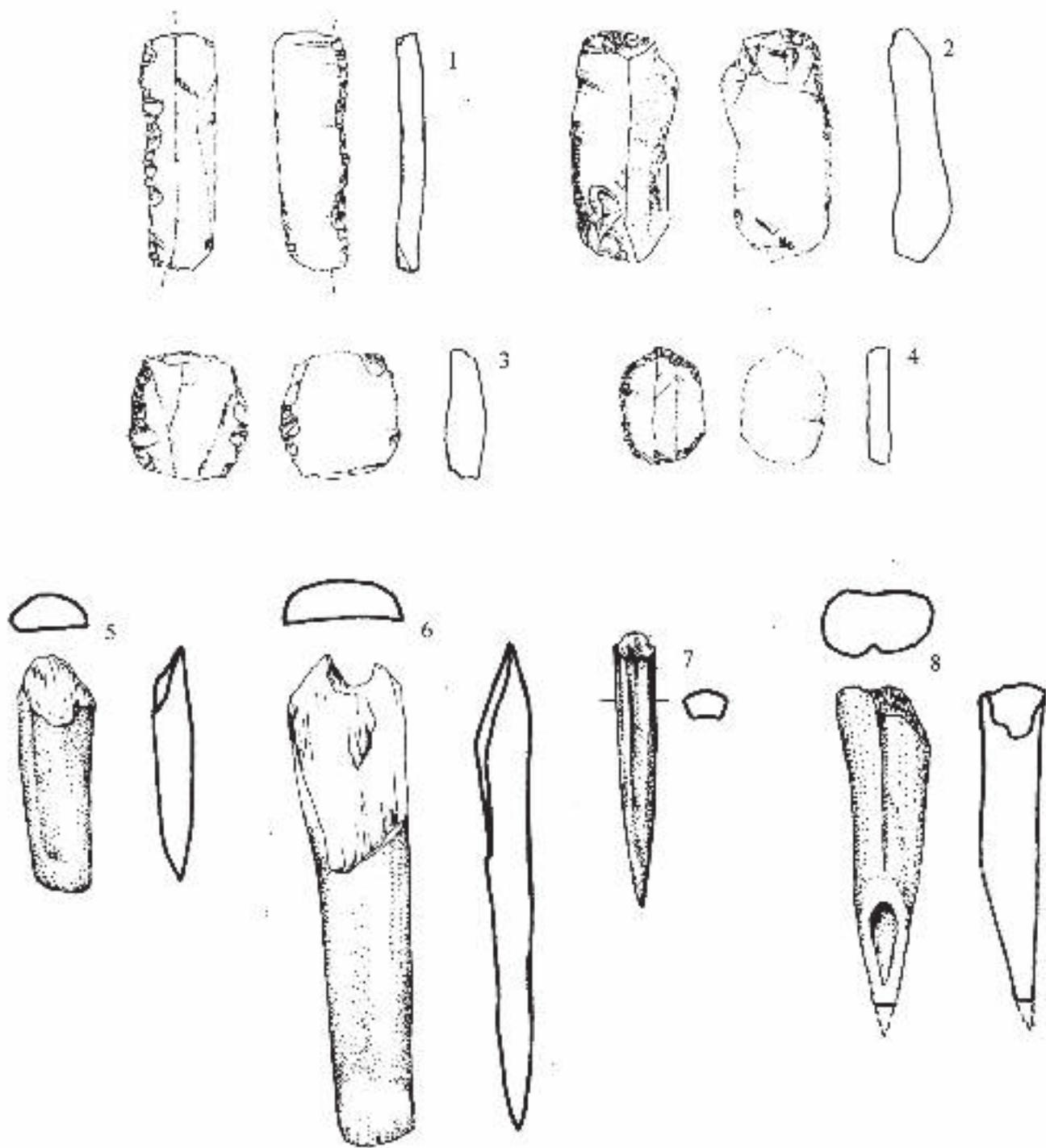
Ryc. 18. Obiekt nr 3, wybór ceramiki kultury amfor kulistych.

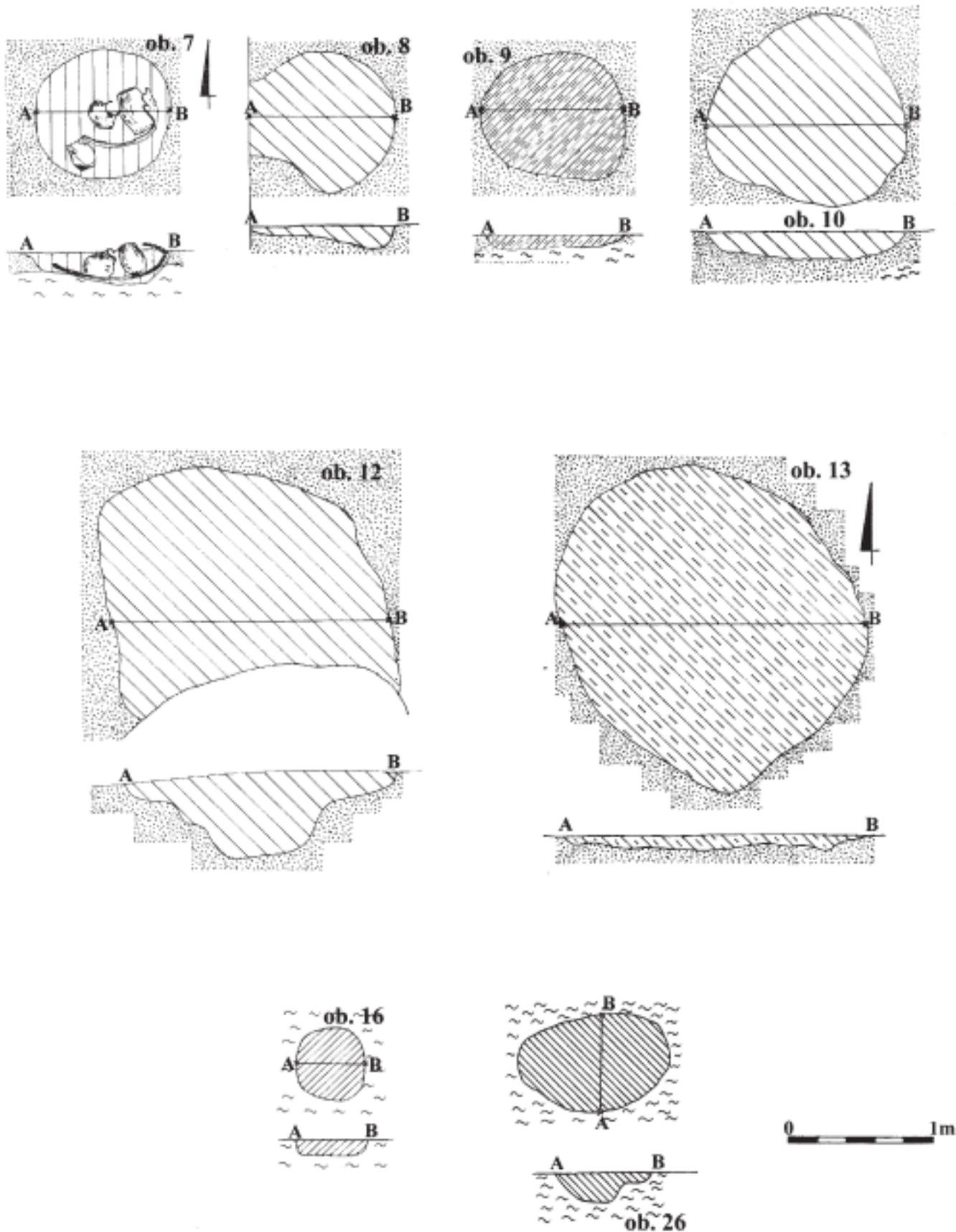
Ryc. 19. Obiekt nr 27 (1), nr 3 (2-4) i nr 15 (5), wybór ceramiki kultury amfor kulistych.

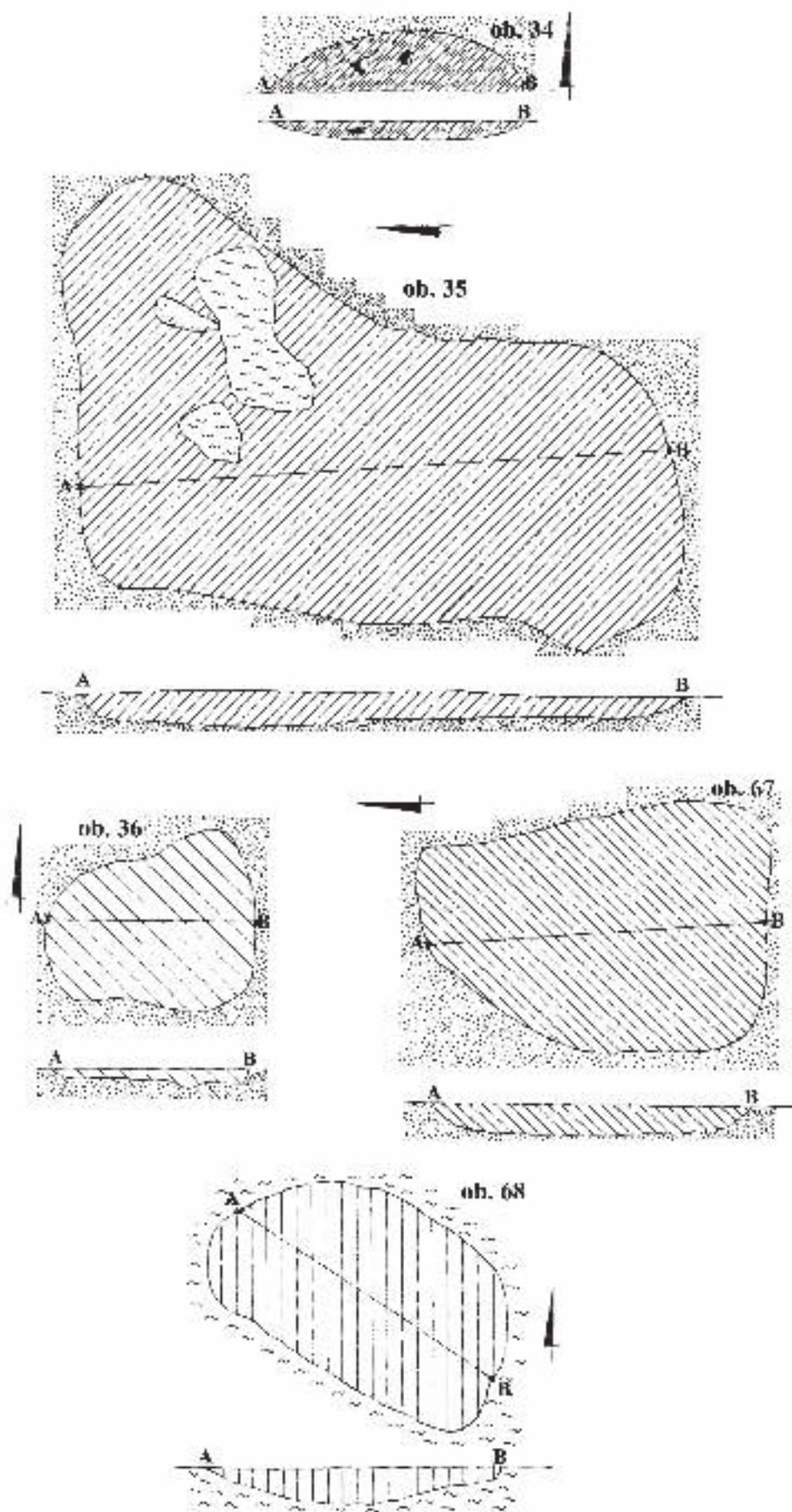
Ryc. 20. Obiekt nr 3 (1-4, 19), nr 67 (5-7), nr 27 (8-10), nr 2A (11), nr 2B (12-14, 17), nr 6 (15, 18) i nr 65 (16), wybór ceramiki kultury amfor kulistych.

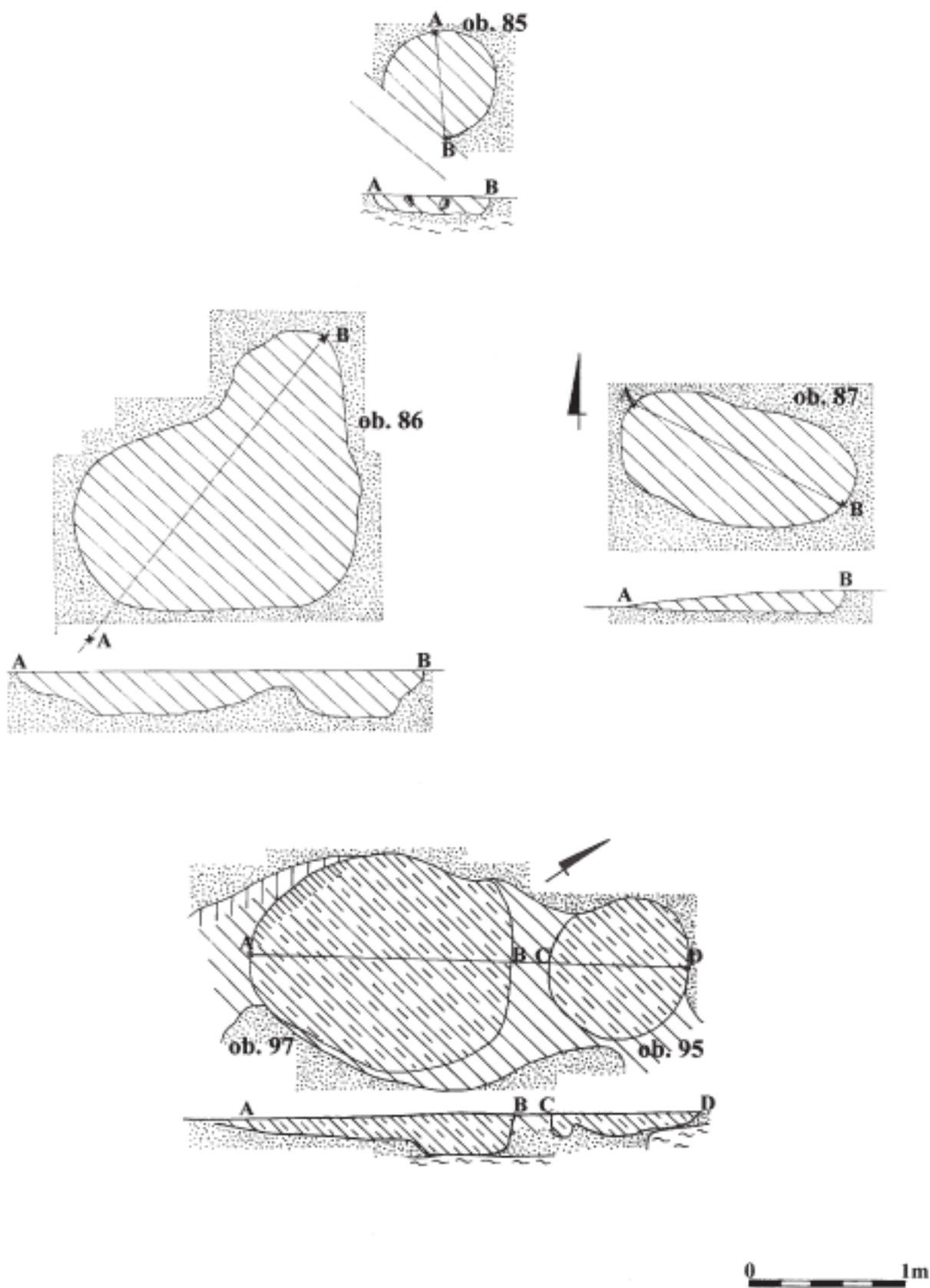
Ryc. 21. Obiekt nr 3, narzędzia krzemienne (1-4) oraz narzędzia kościane (5-8) kultury amfor kulistych.

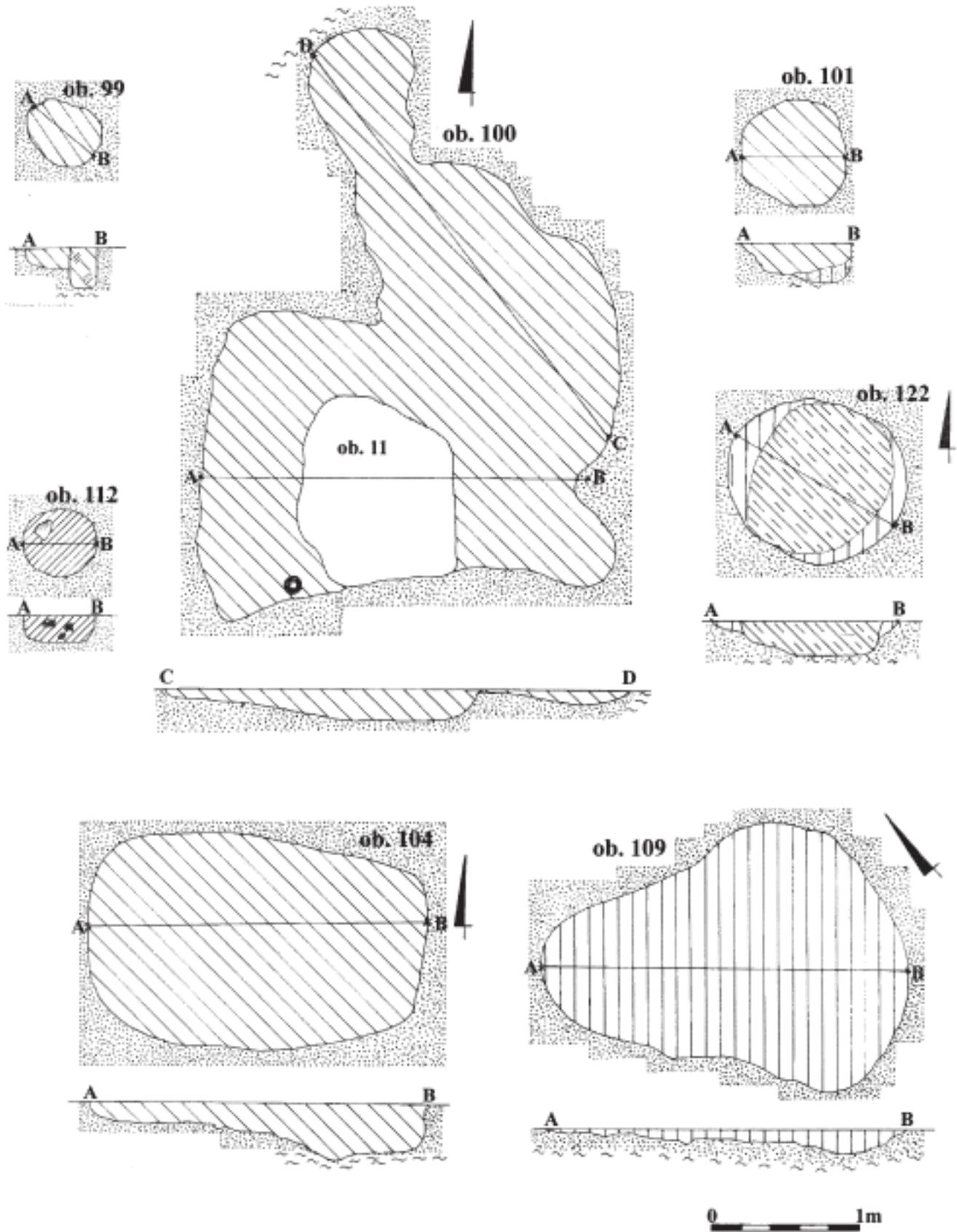
Ryc. 22. Obiekty nr 7, 8, 9, 10, 12, 13, 16 i 26 fazy lużycko-pomorsko-kloszowej, plany i profile.

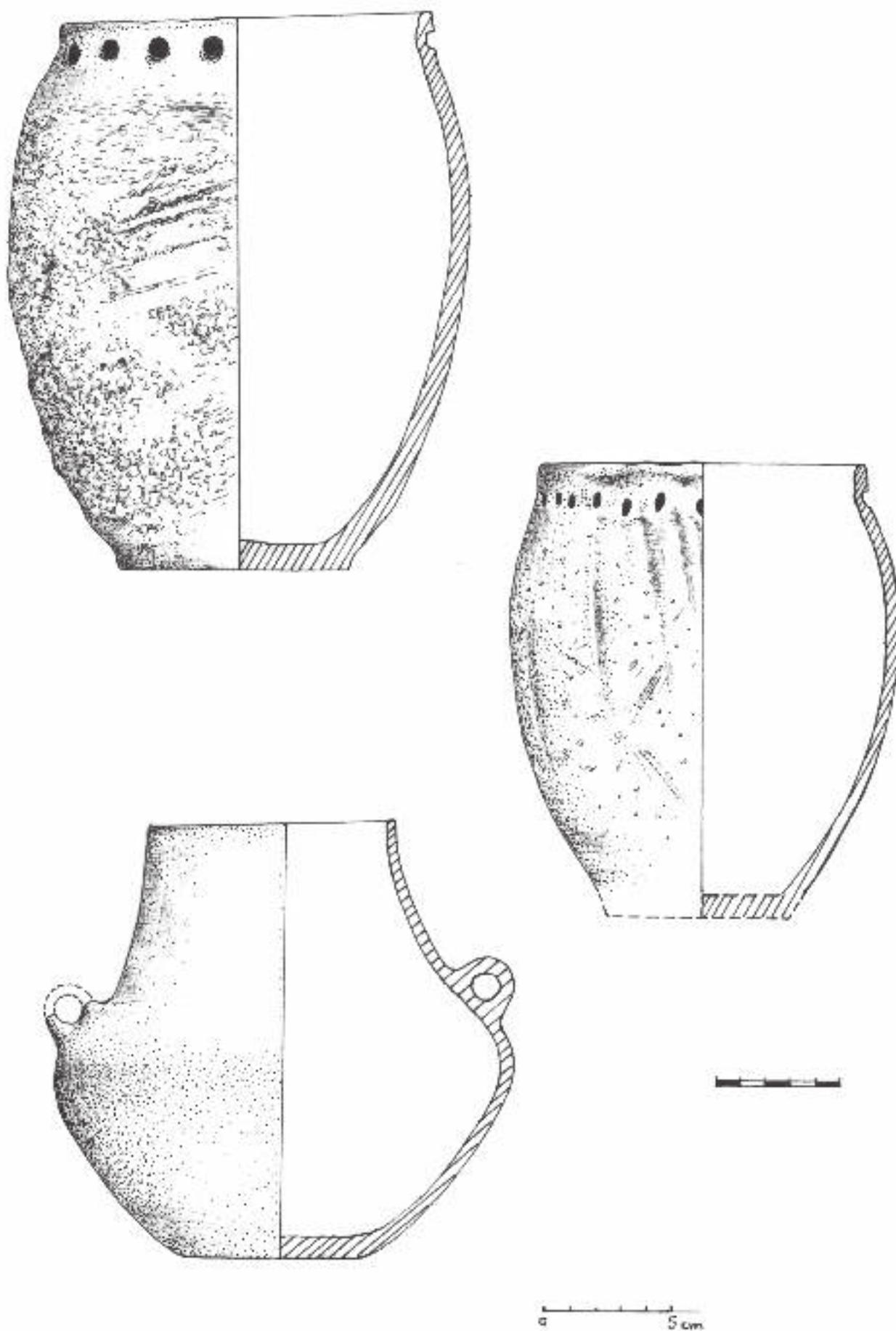
Ryc. 23. Obiekty nr 34, 35, 36, 67 i 68 fazy łużycko-pomorsko-kloszowej, plany i profile.

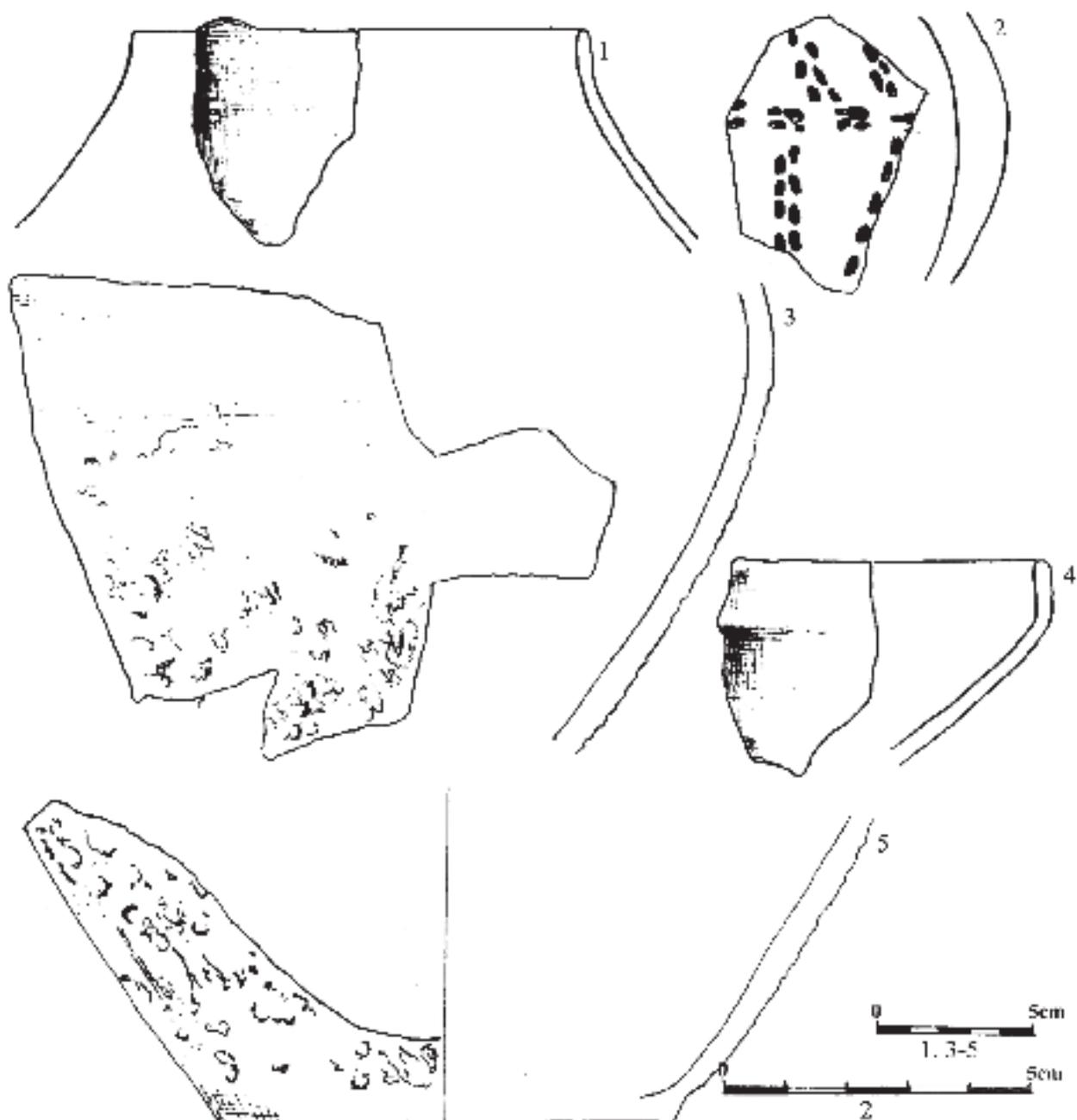
Ryc. 24. Obiekty nr 85, 86, 87, 95 i 97 fazy łużycko-pomorsko-kloszowej, plany i profile.

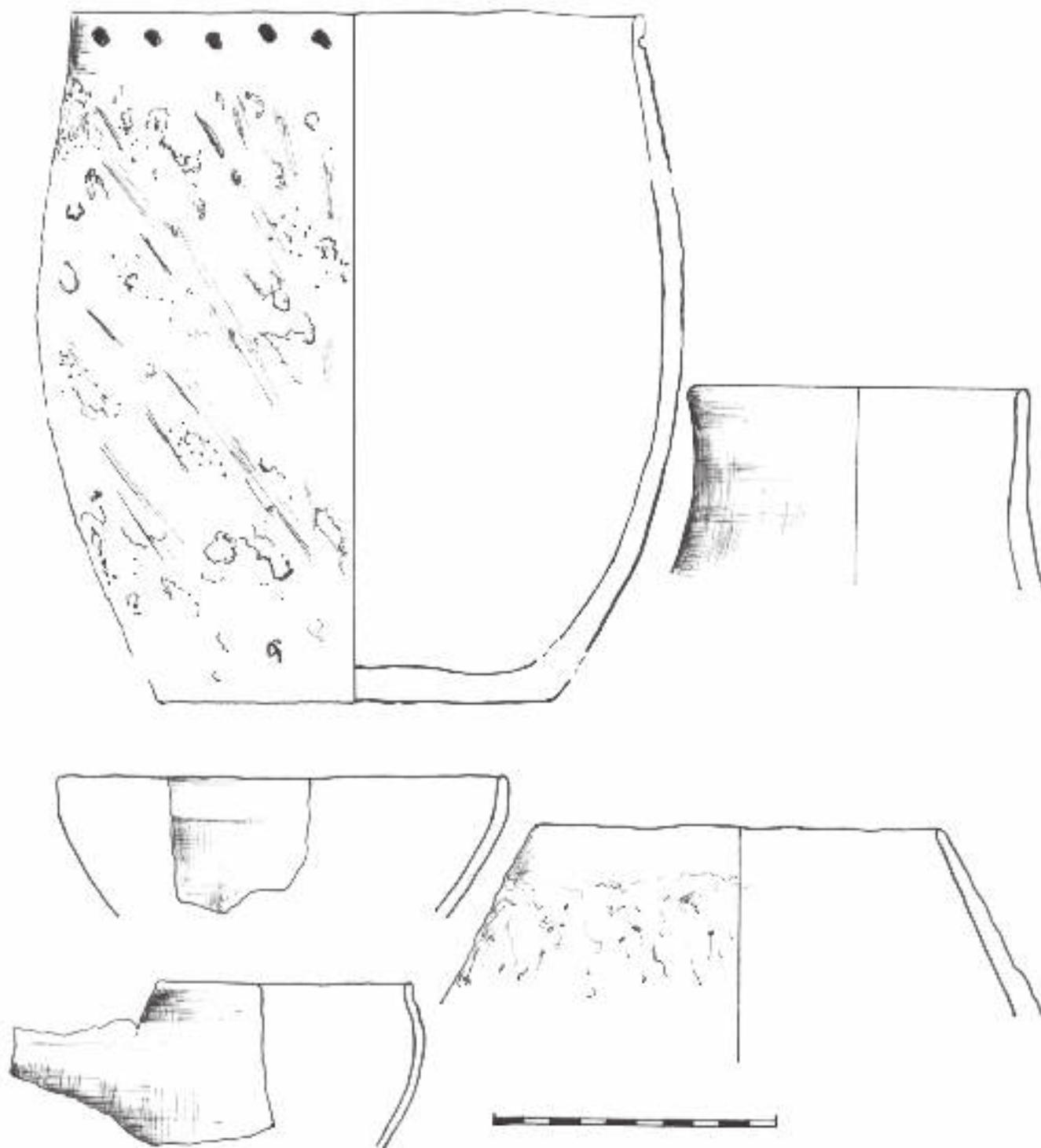
Ryc. 25. Obiekty nr 99, 100, 101, 104, 109, 112 i 122 fazy łużycko-pomorsko-kloszowej, plany i profile.

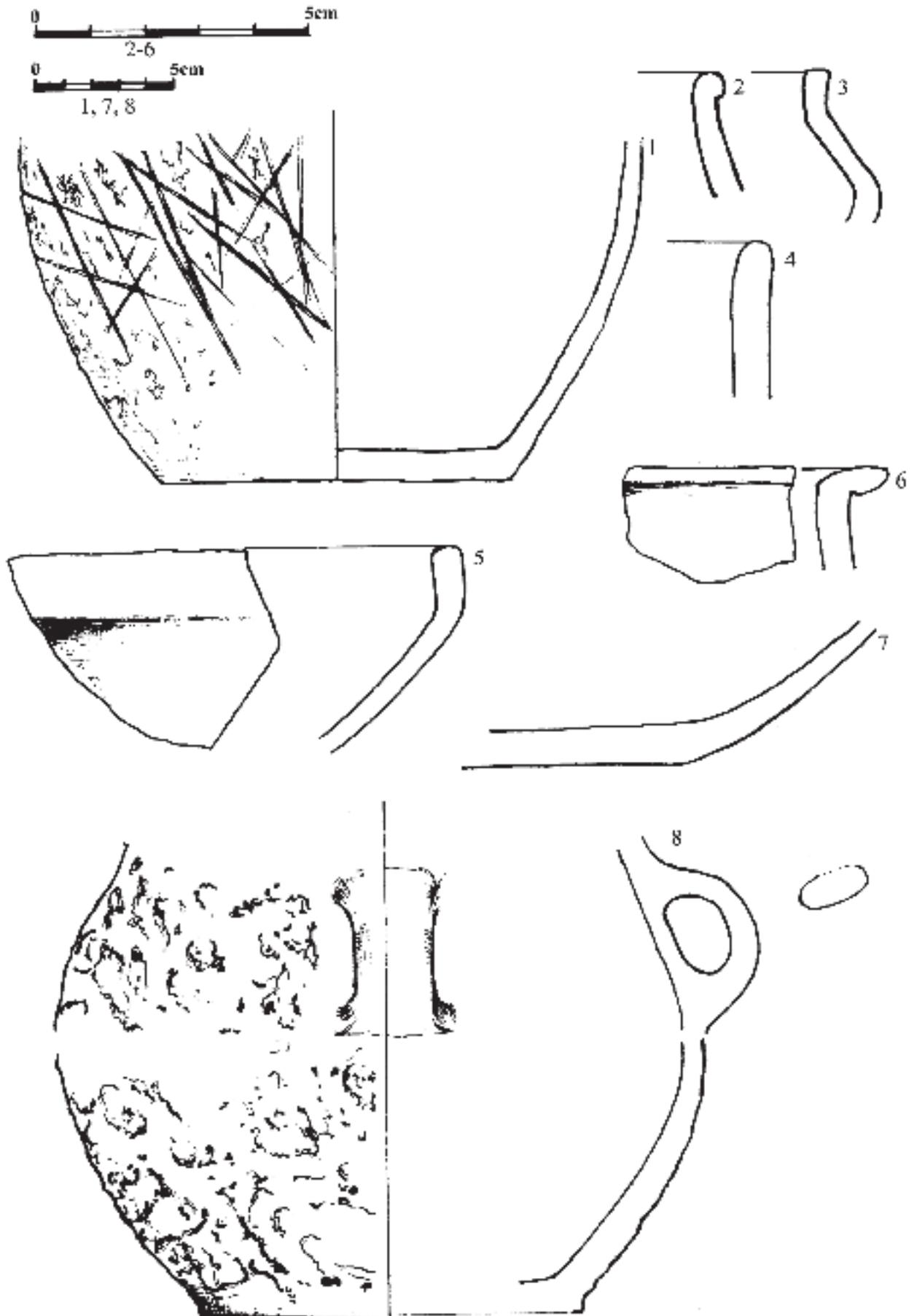
Ryc. 26. Obiekt nr 7, wybór ceramiki fazy łużycko-pomorsko-kloszowej.

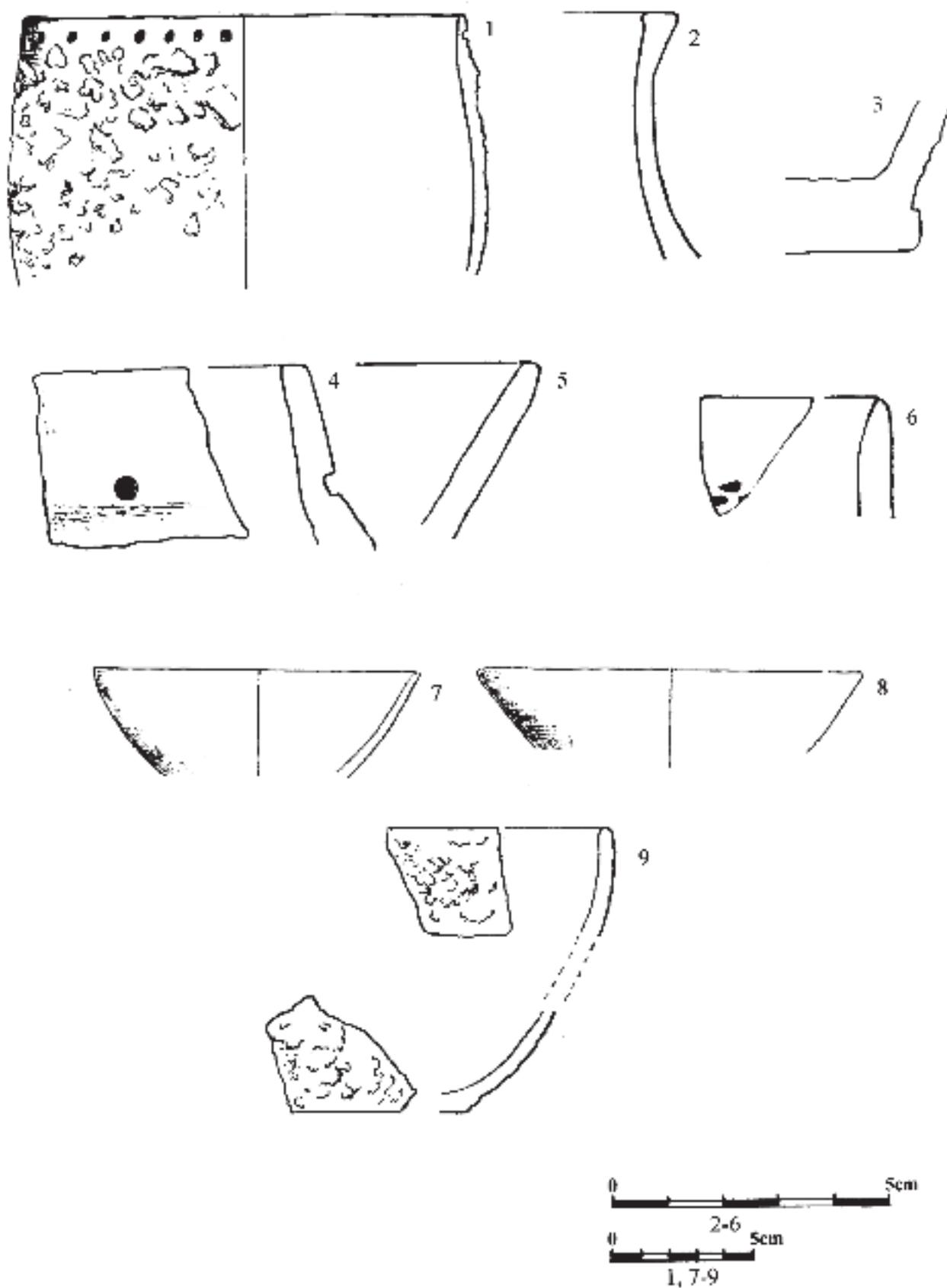
Ryc. 27. Obiekt nr 34, wybór ceramiki fazy łużycko-pomorsko-kloszowej.

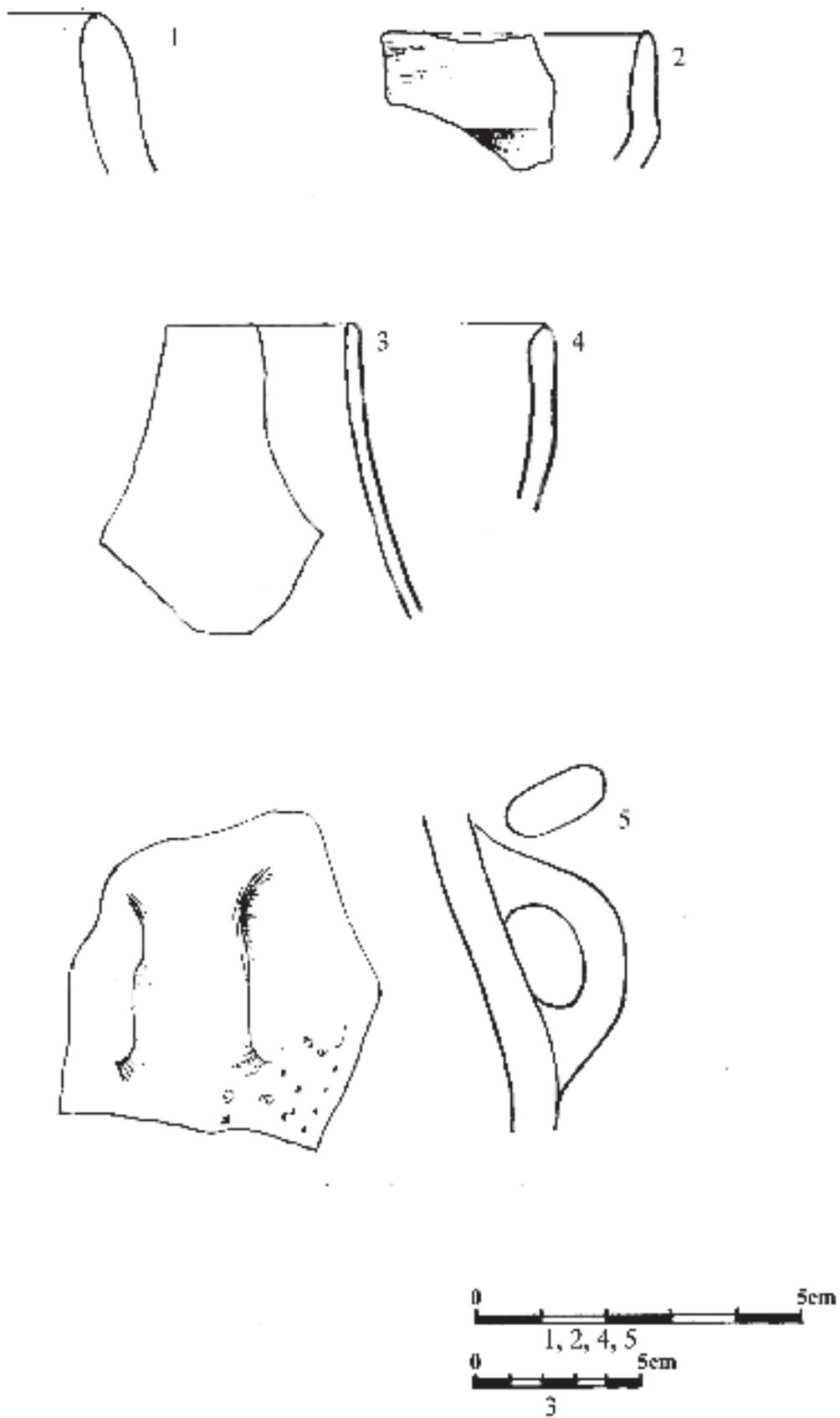
Ryc. 28. Obiekt nr 2, wybór ceramiki fazy łużycko-pomorsko-kłozowej.

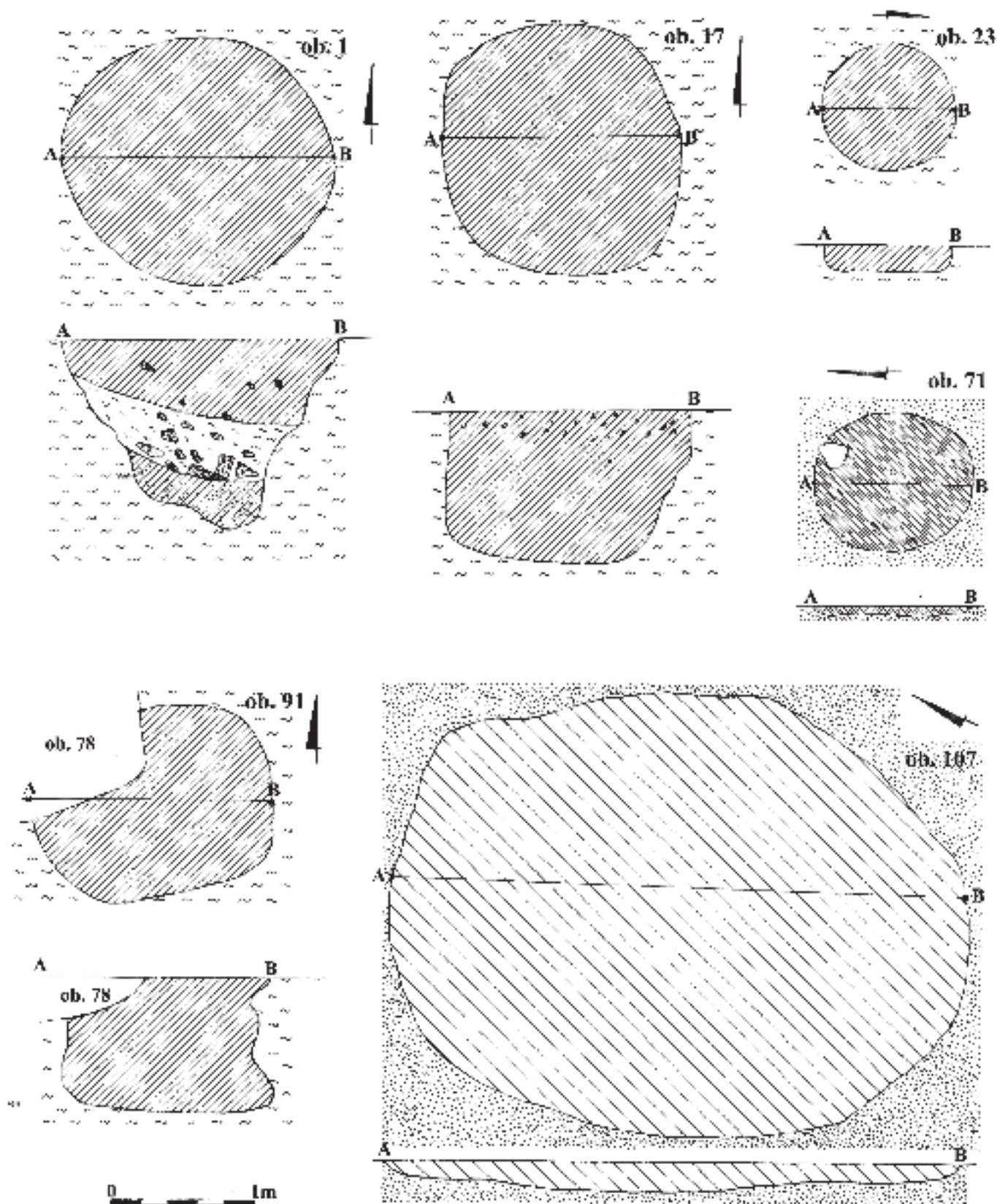
Ryc. 29. Obiekt nr 10, wybór ceramiki fazy łużycko-pomorsko-kłobuckiej.

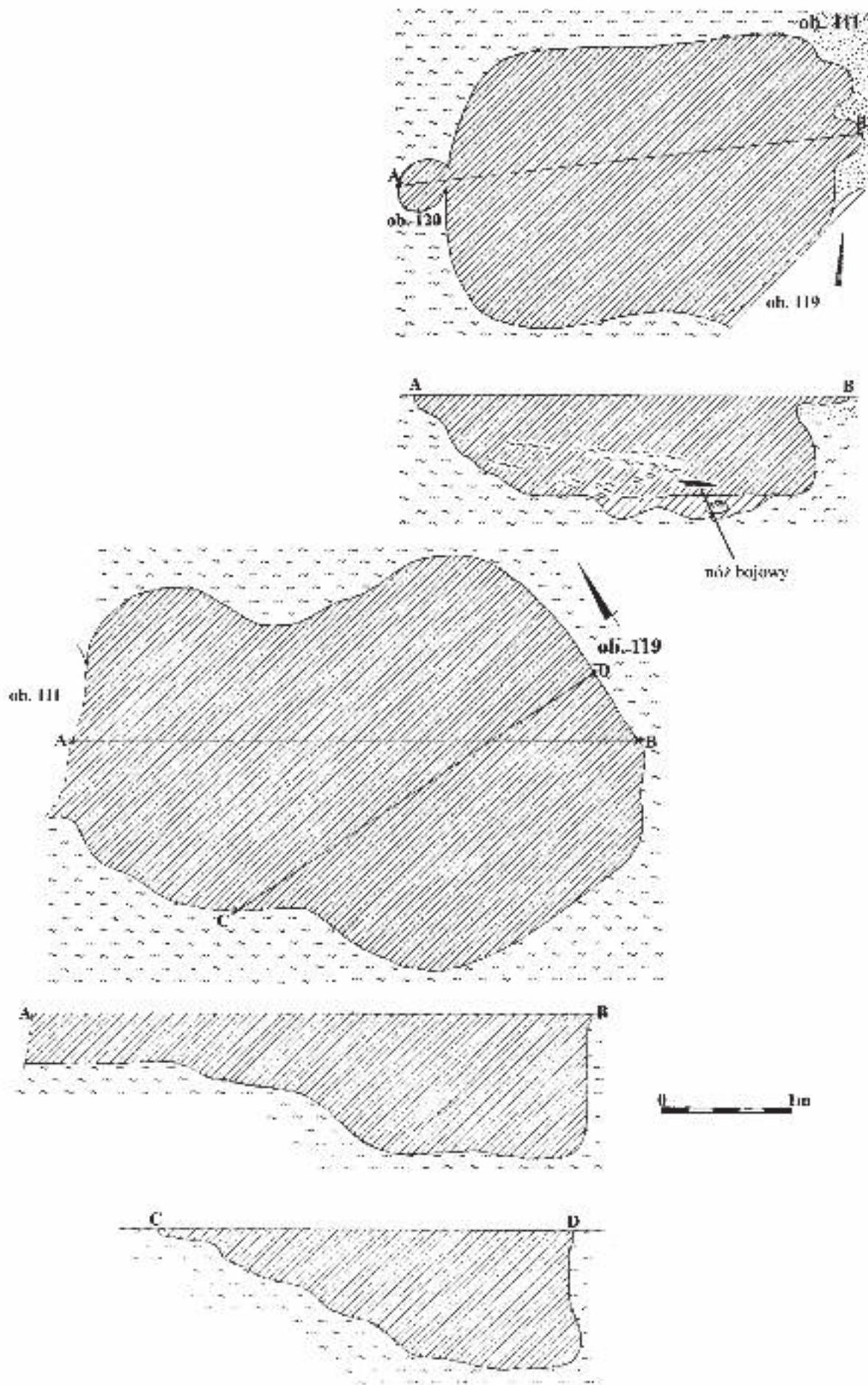
Ryc. 30. Obiekt nr 9 (1-3), nr 12 (4, 5), nr 13 (6), nr 35 (7-9), wybór ceramiki fazy łużycko-pomorsko-kloszowej.

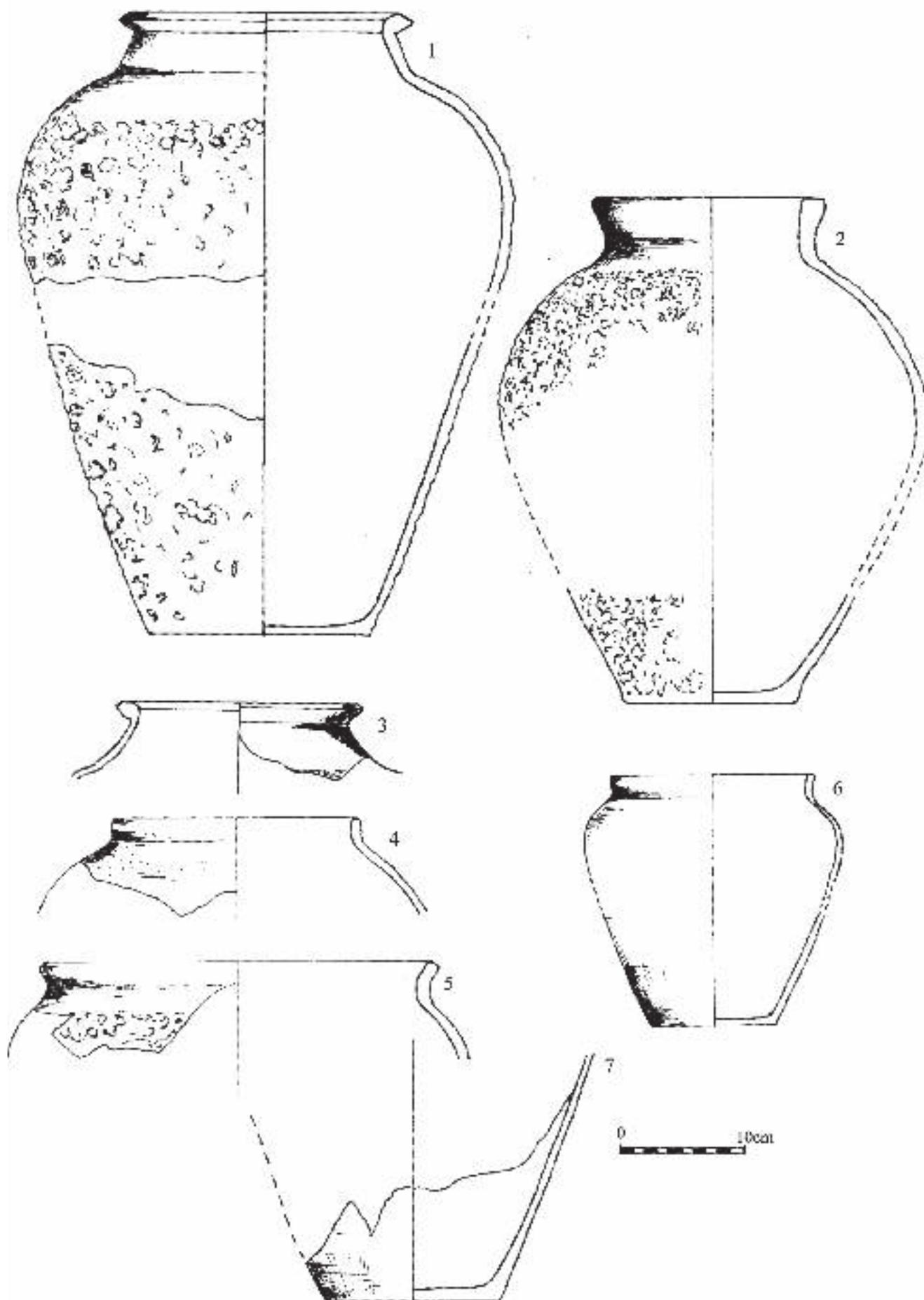
Ryc. 31. Obiekt nr 26 (1), nr 67 (2), nr 87 (3, 4), nr 109 (5), wybór ceramiki fazy łużycko-pomorsko-kloszowej.

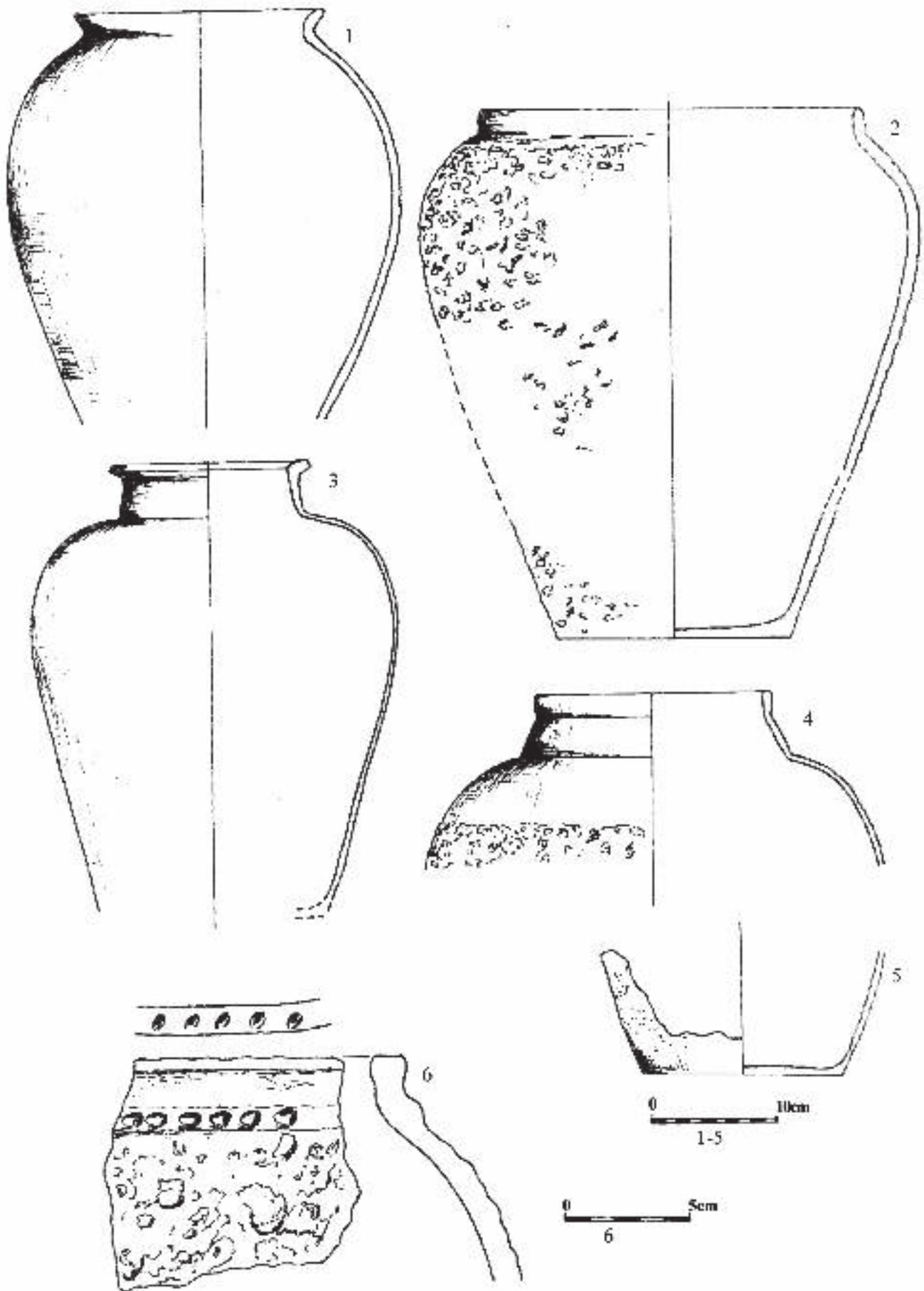
Ryc. 32. Obiekty nr 1, 17, 23, 71, 91 i 107 kultury przeworskiej, plany i profile.

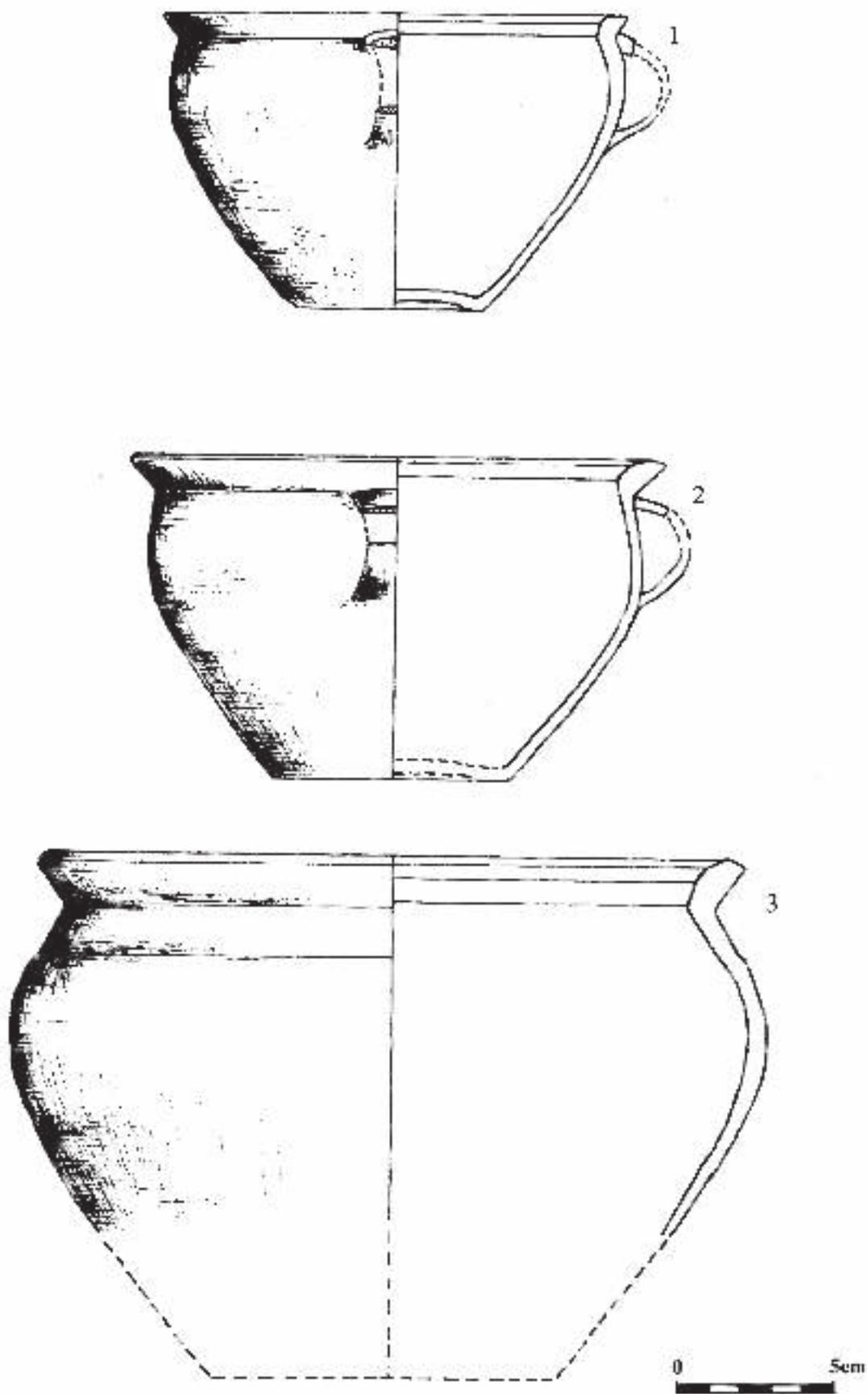
Ryc. 33. Obiekty nr 111 i 119 kultury przeworskiej, plany i profile.

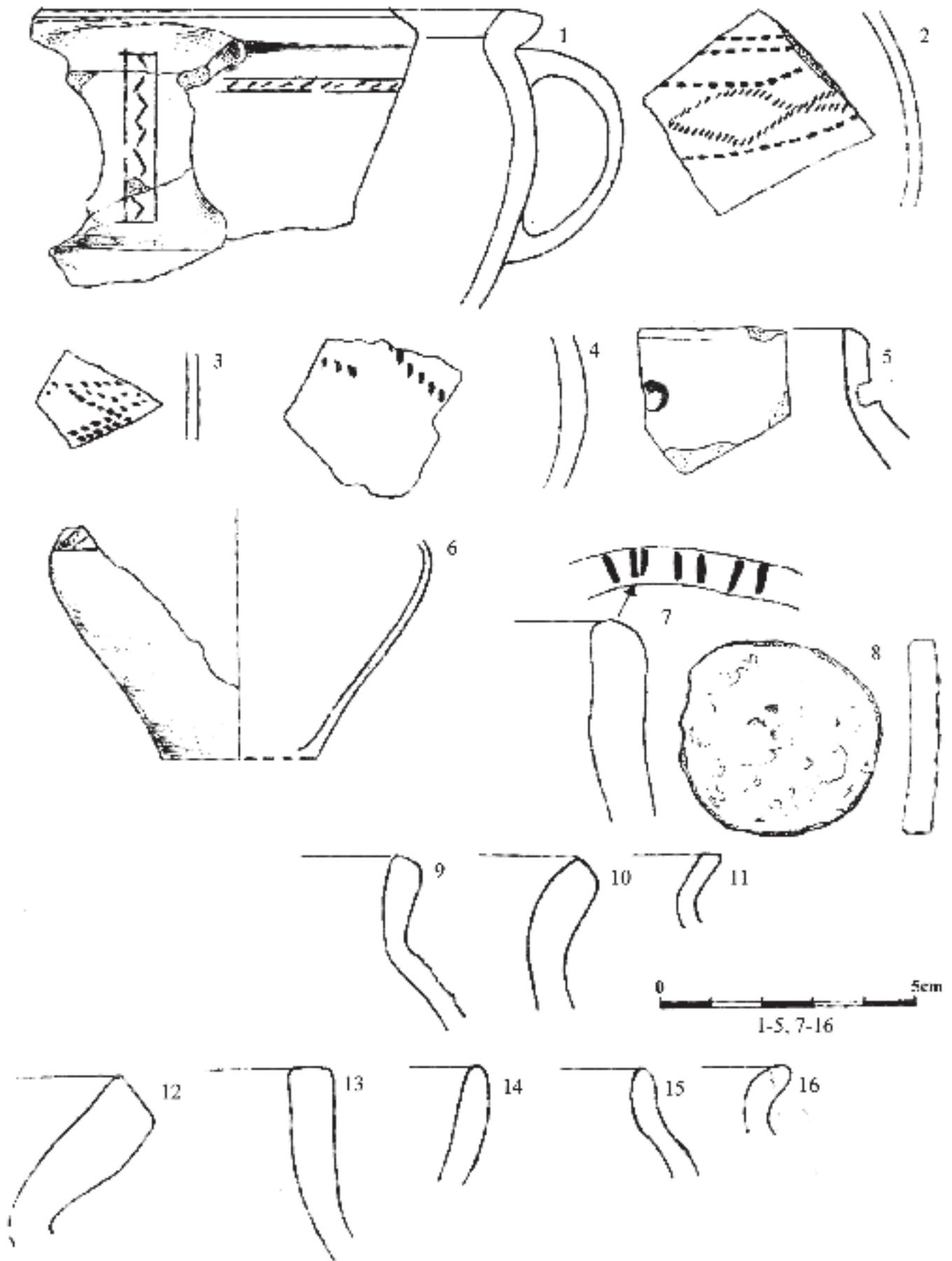
Ryc. 34. Obiekt nr 1, wybór ceramiki kultury przeworskiej.

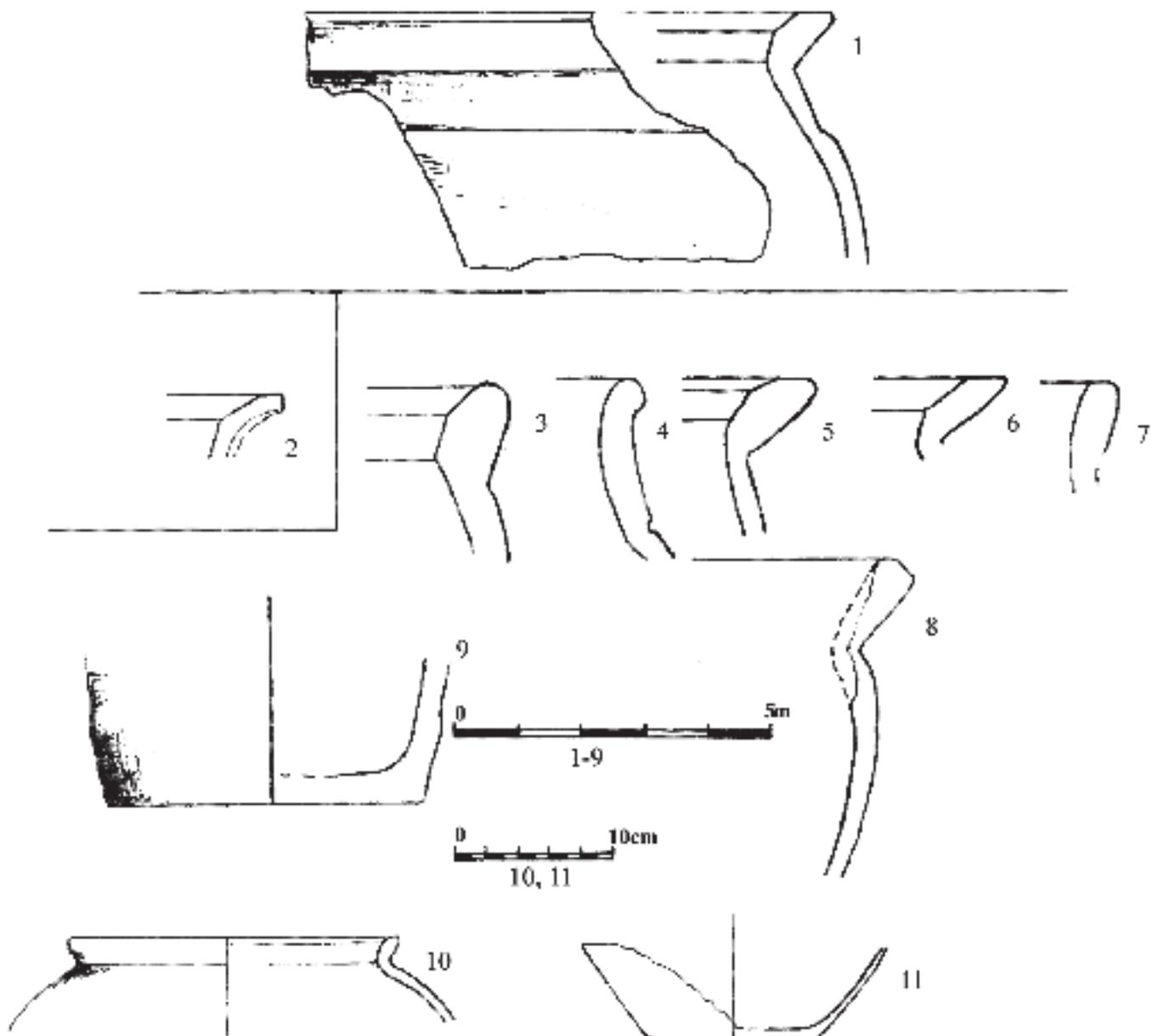
Ryc. 35. Obiekt nr 1, wybór ceramiki kultury przeworskiej.

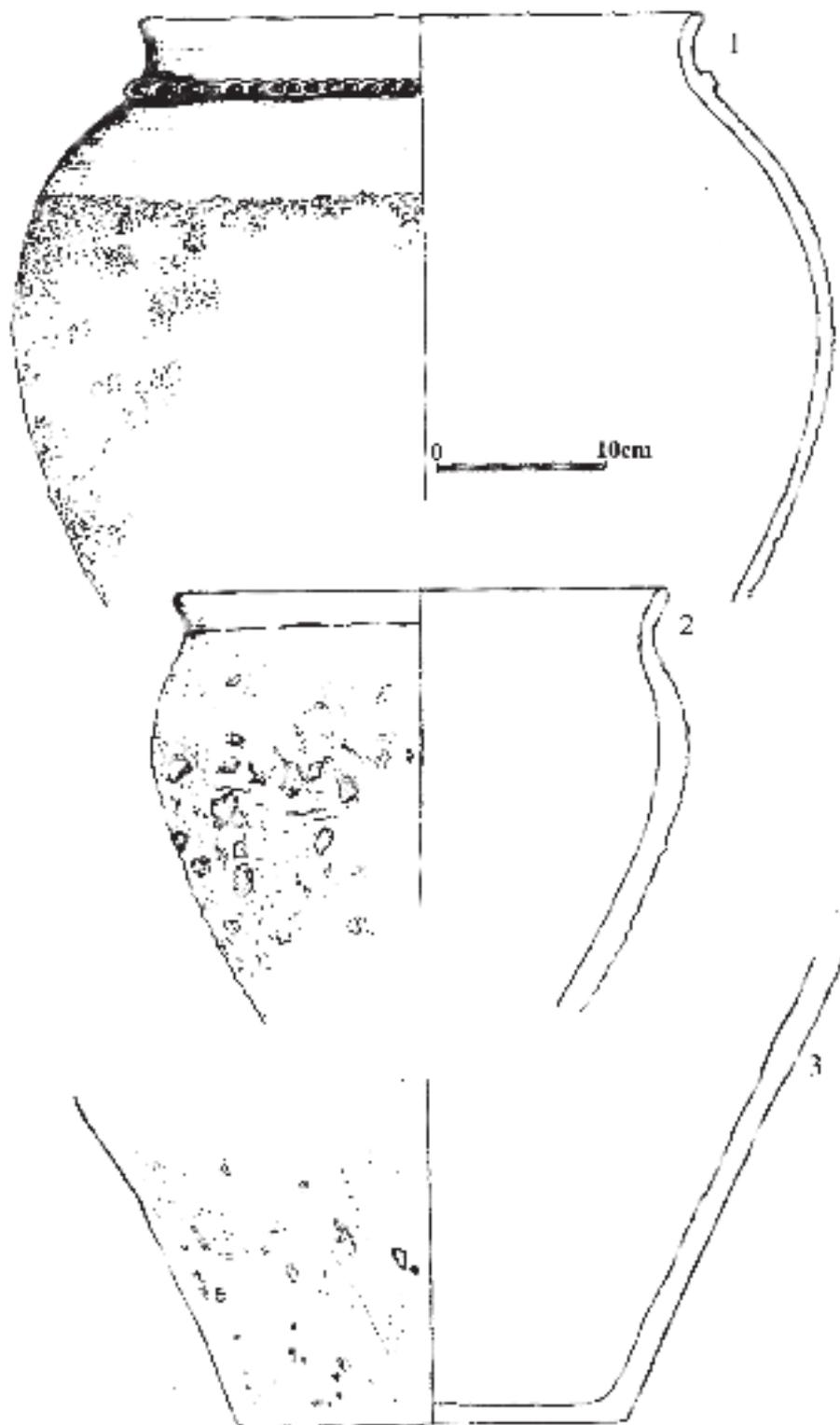
Ryc. 36. Obiekt nr 1, wybór ceramiki kultury przeworskiej.

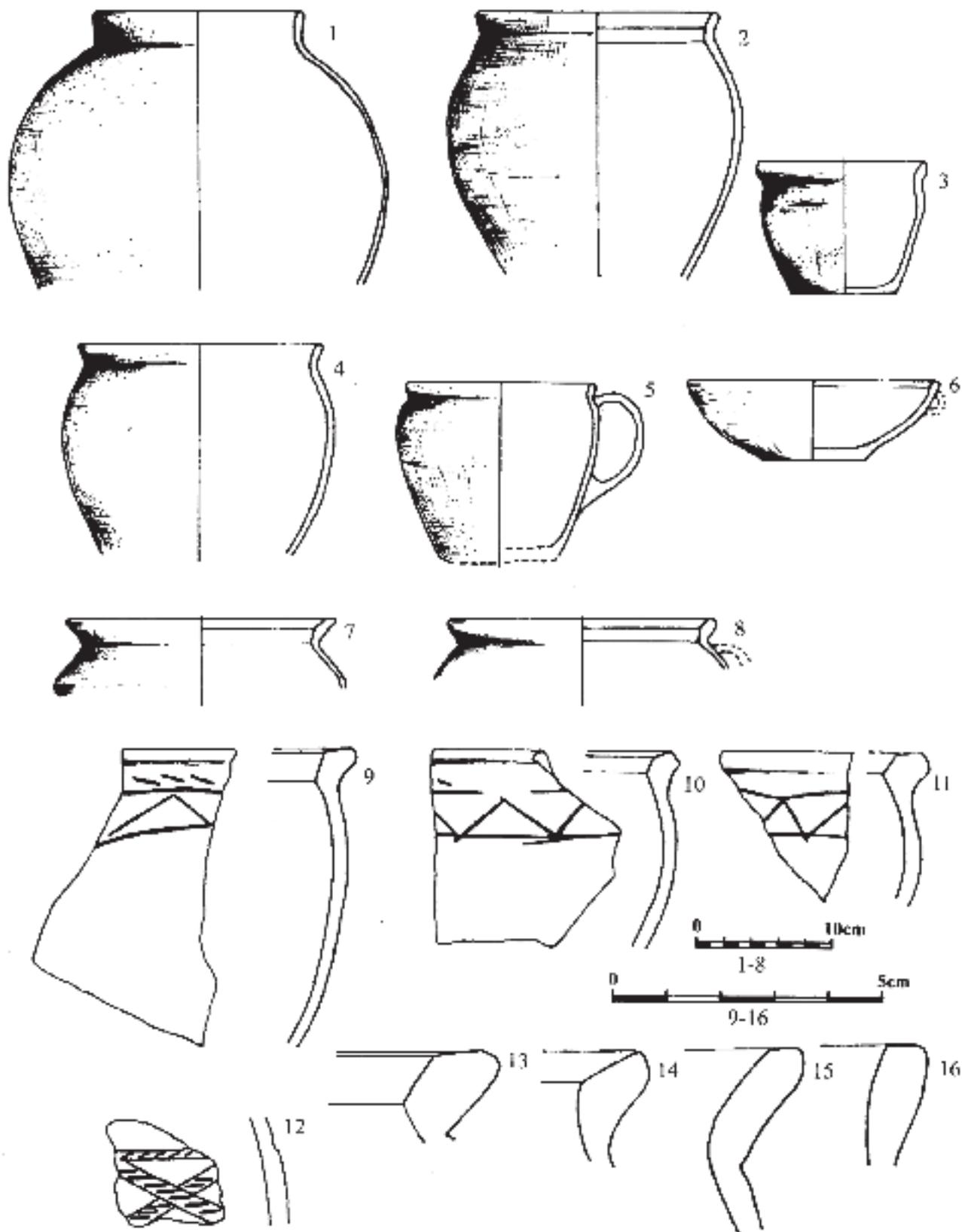
Ryc. 37. Obiekt nr 7, wybór ceramiki i krążek ze skorupy (8) kultury przeworskiej.

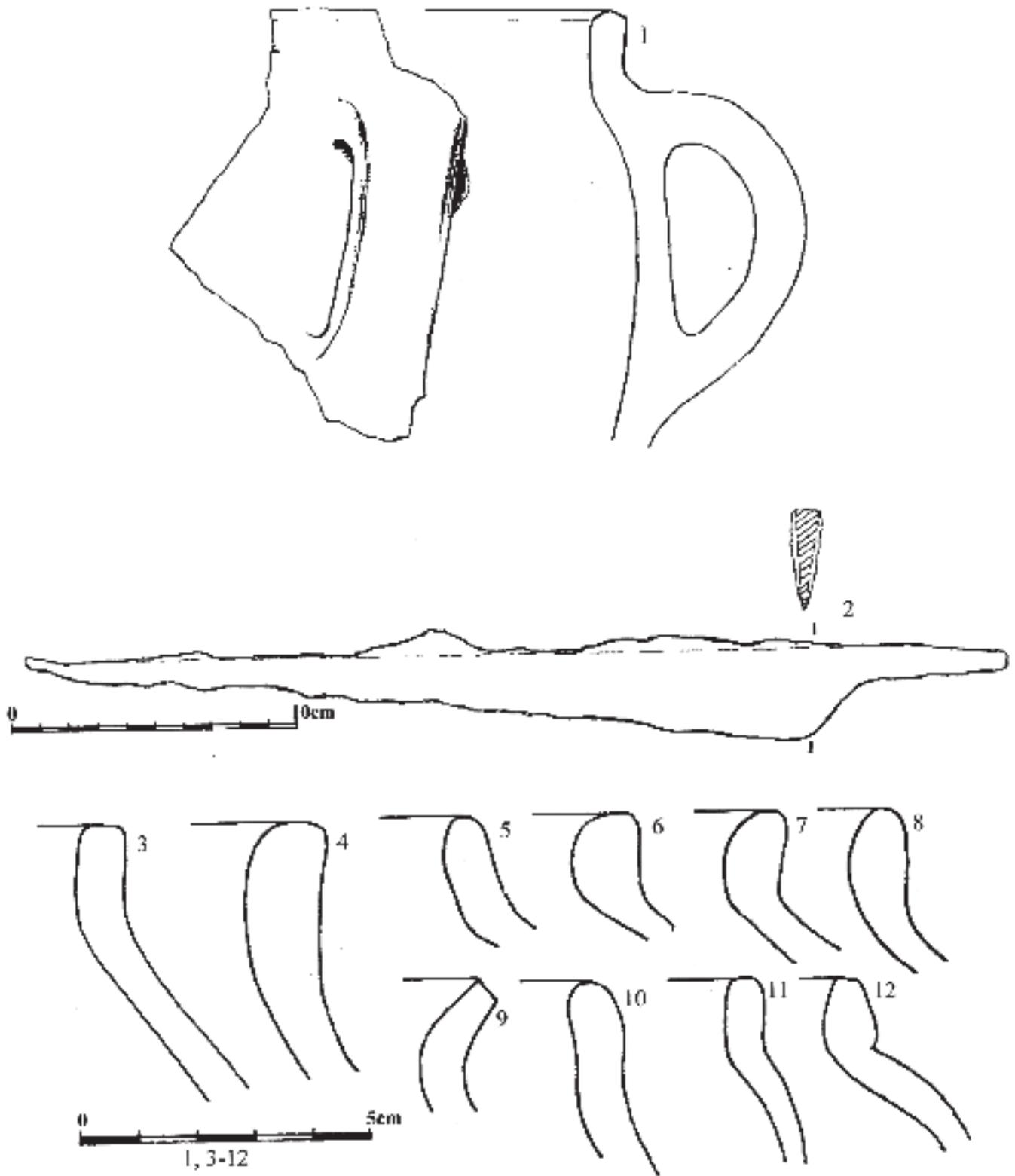
Ryc. 38. Obiekt nr 23 (1), nr 71 (2) i nr 91 (3-11), wybór ceramiki kultury przeworskiej.

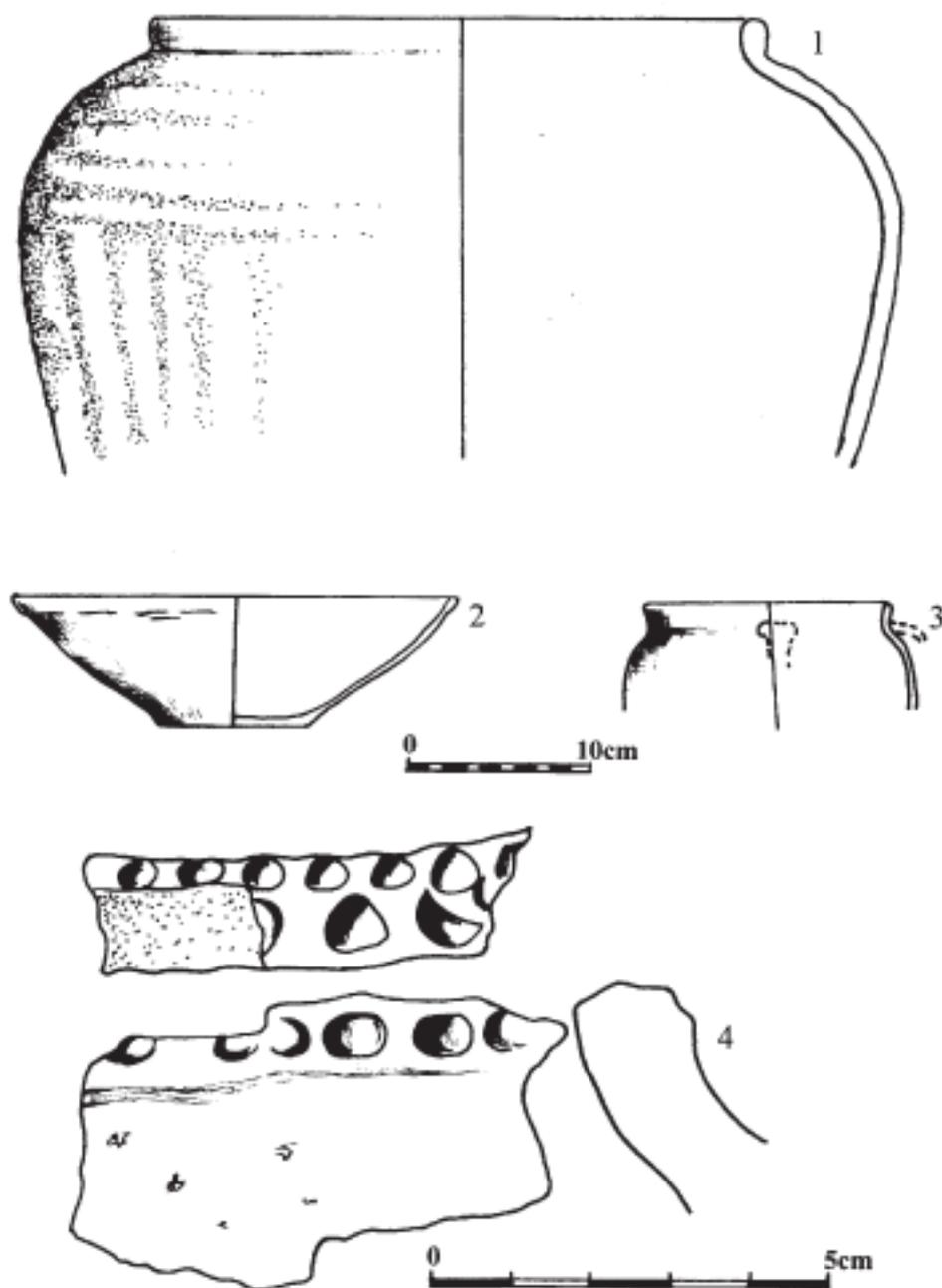
Ryc. 39. Obiekt nr 111, wybór ceramiki kultury przeworskiej.

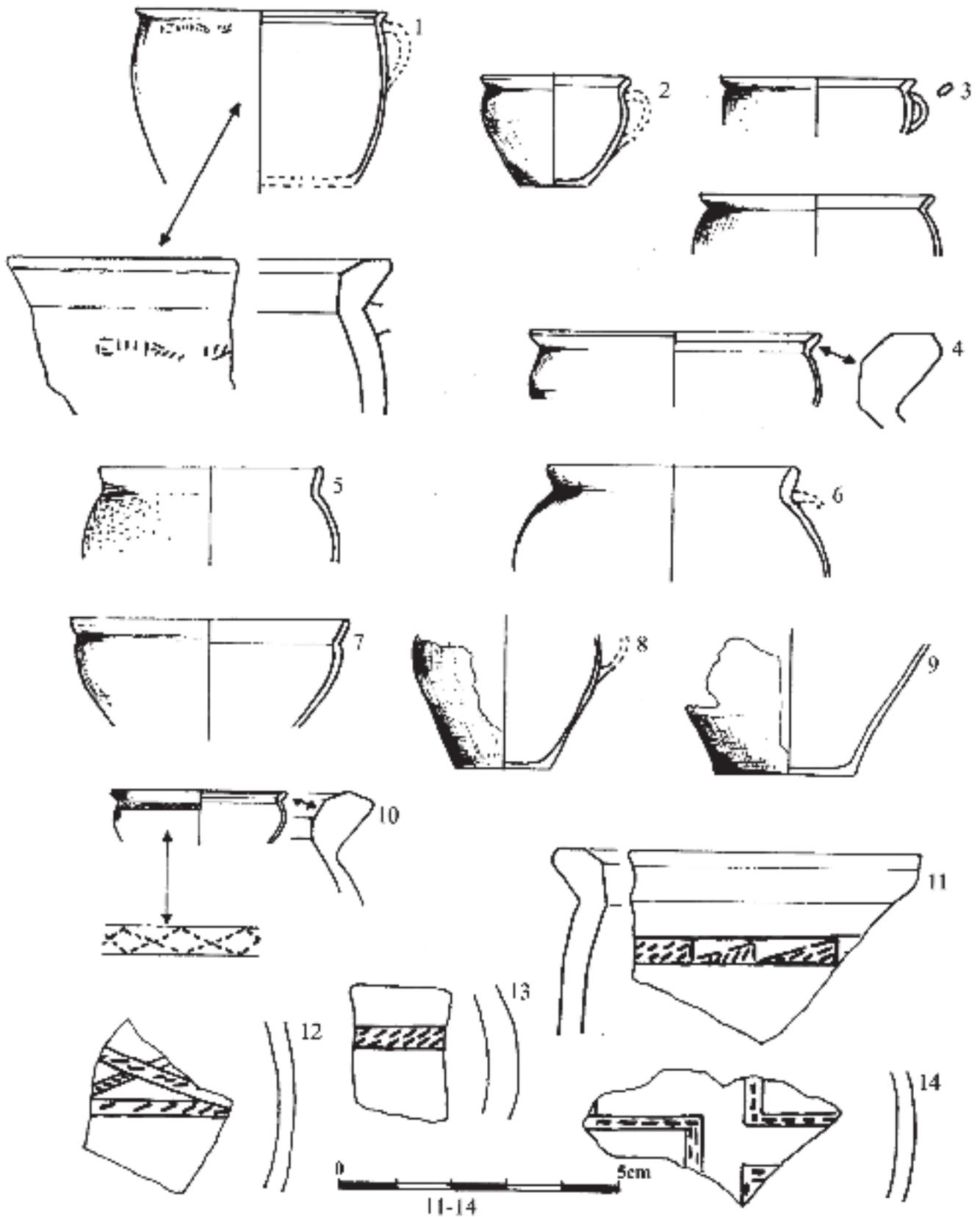
Ryc. 40. Obiekt nr 111, wybór ceramiki kultury przeworskiej.

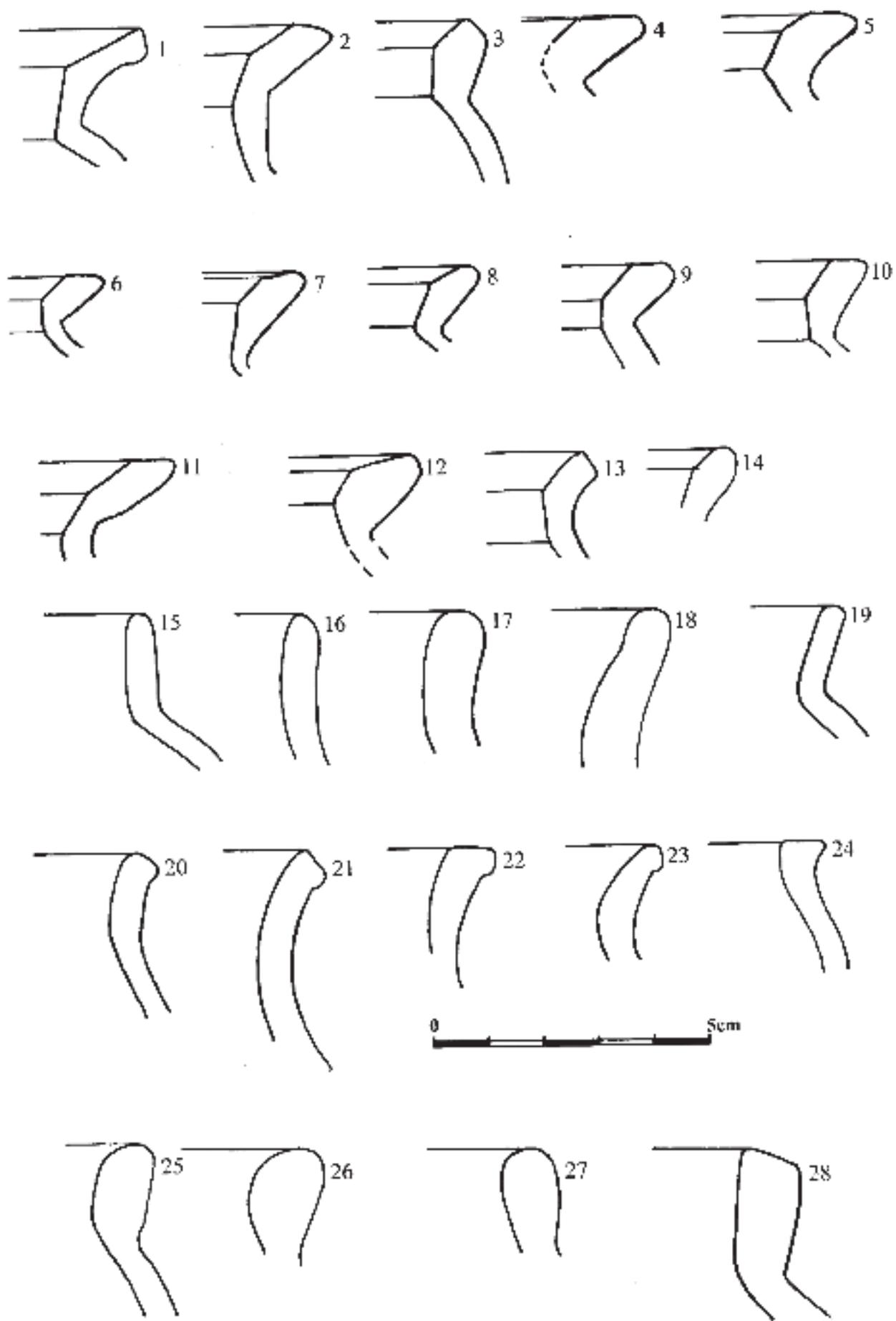
Ryc. 41. Obiekt nr 111, wybór ceramiki (1, 3-12) oraz nóż bojowy (2) kultury przeworskiej.

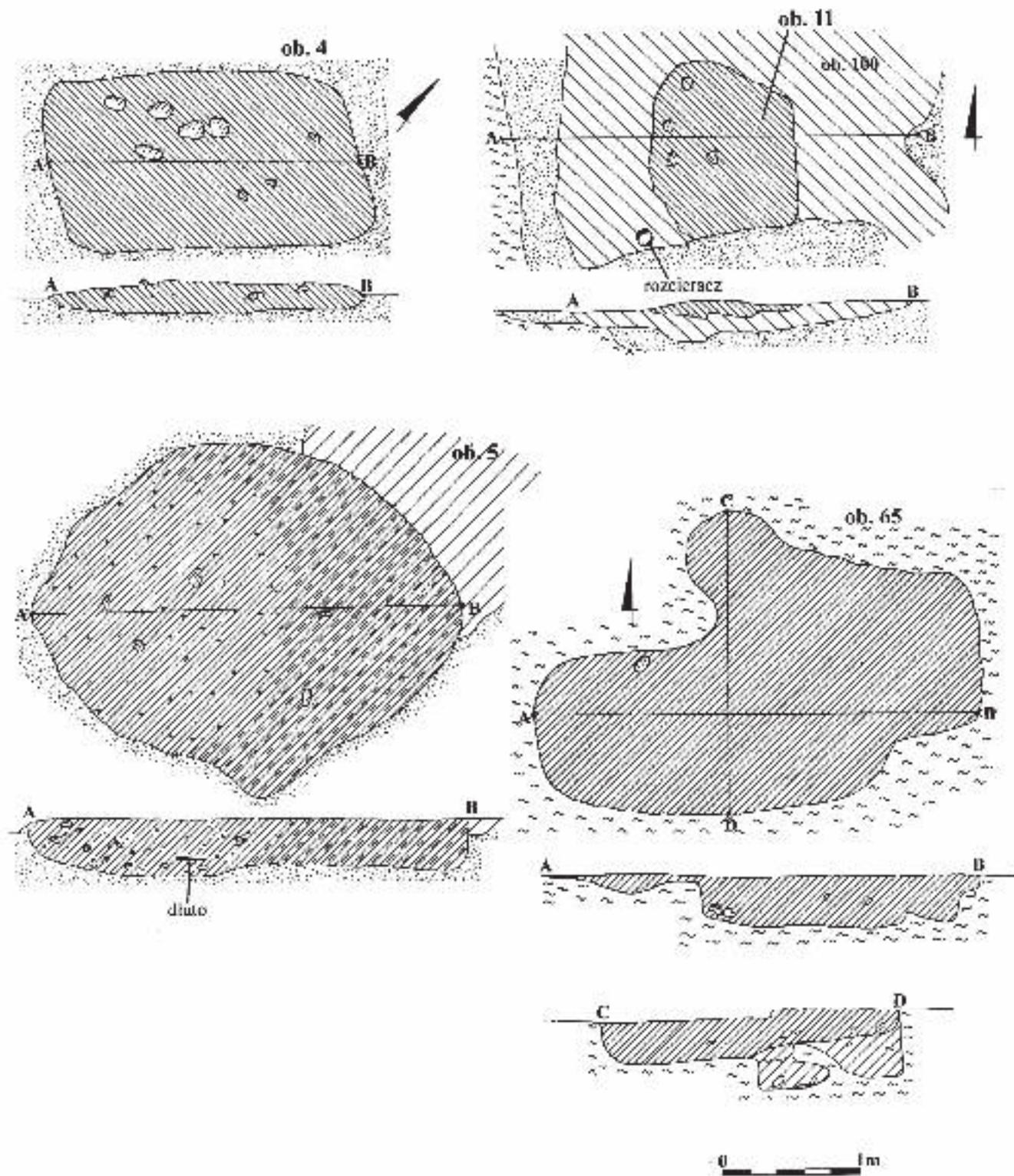
Ryc. 42. Obiekt nr 119/119a, wybór ceramiki kultury przeworskiej.

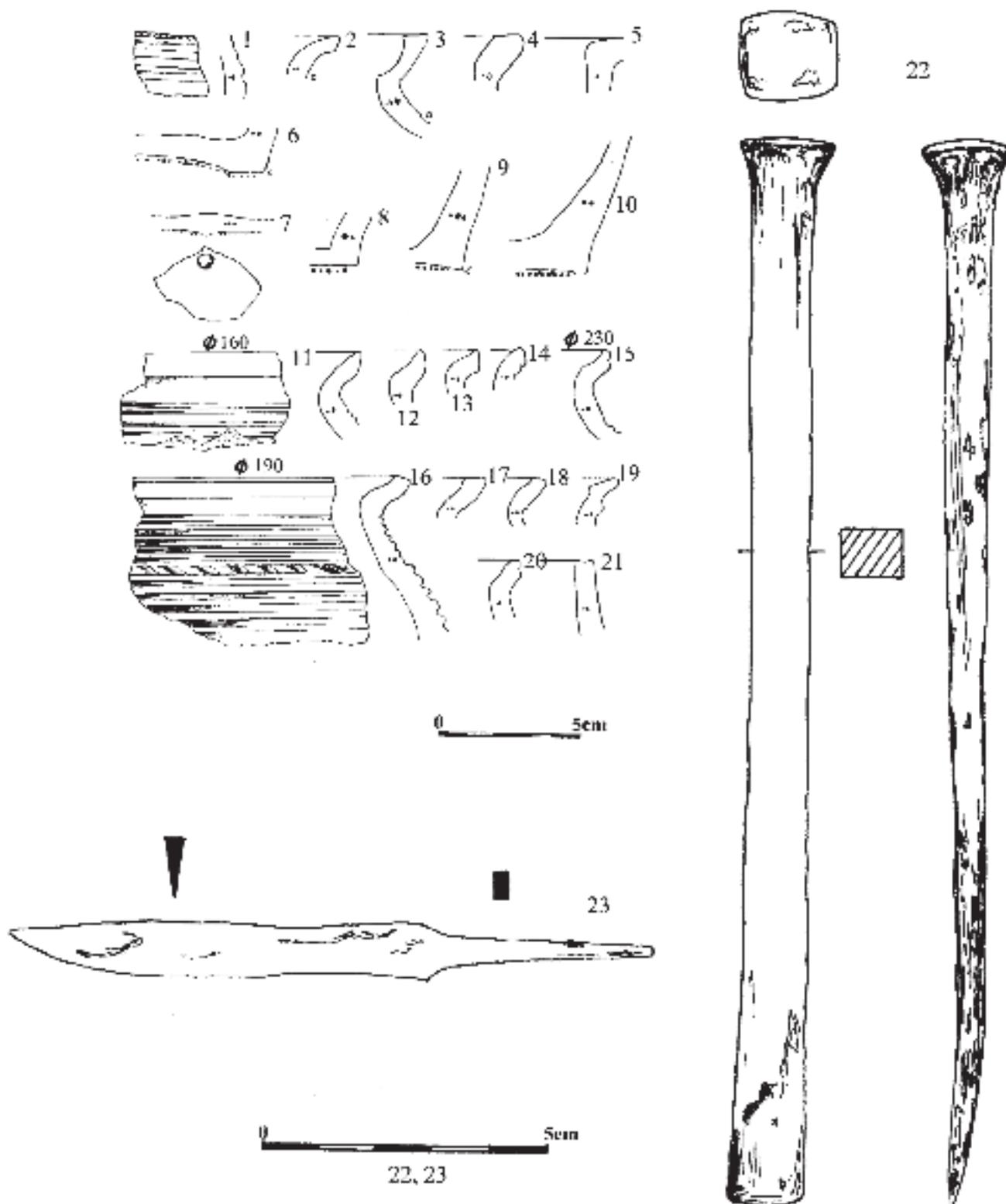
Ryc. 43. Obiekt nr 119/119a, wybór ceramiki kultury przeworskiej.

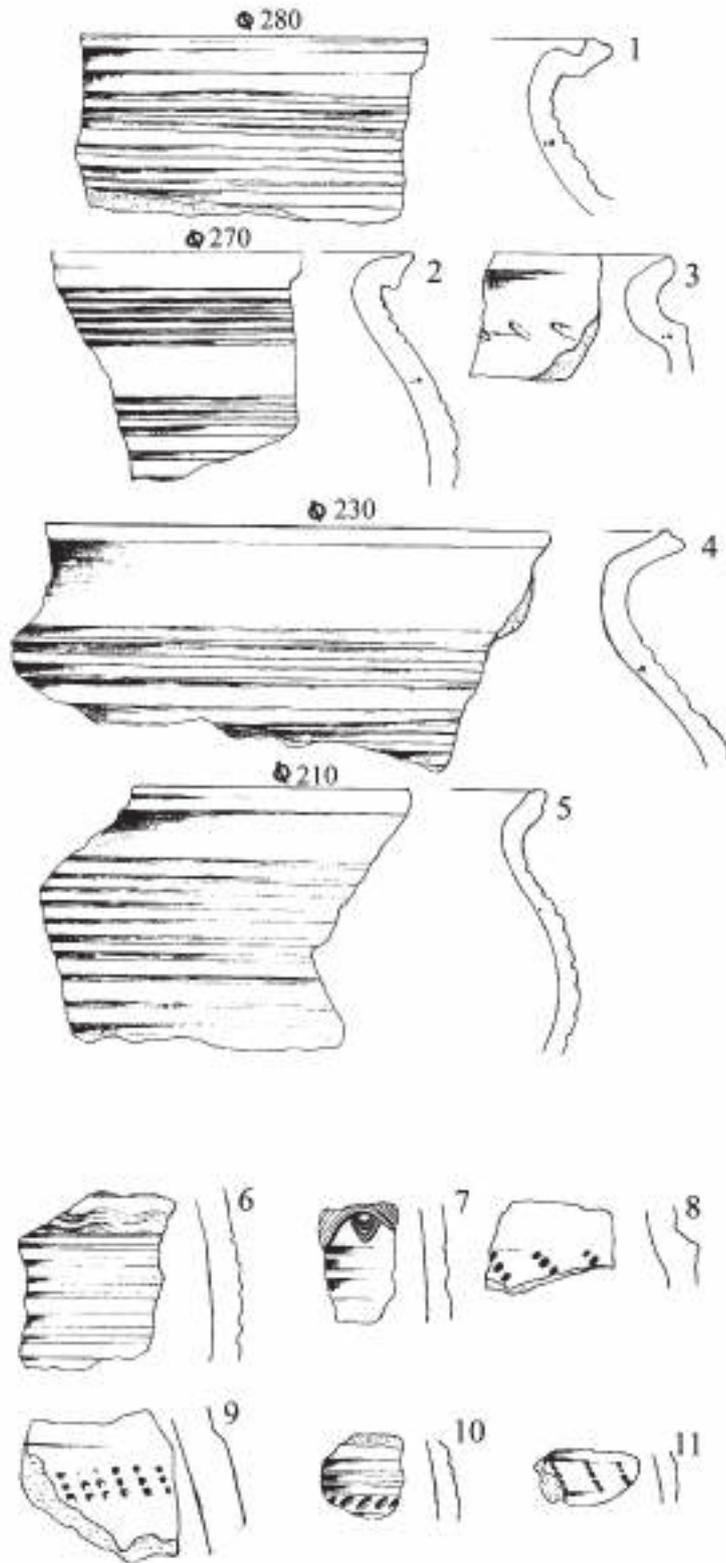
Ryc. 44. Obiekt nr 119/119a, wybór ceramiki kultury przeworskiej.

Ryc. 45. Obiekty nr 4, 5, 11 i 65 z okresy wczesnośredniowiecznego, plany i profile.

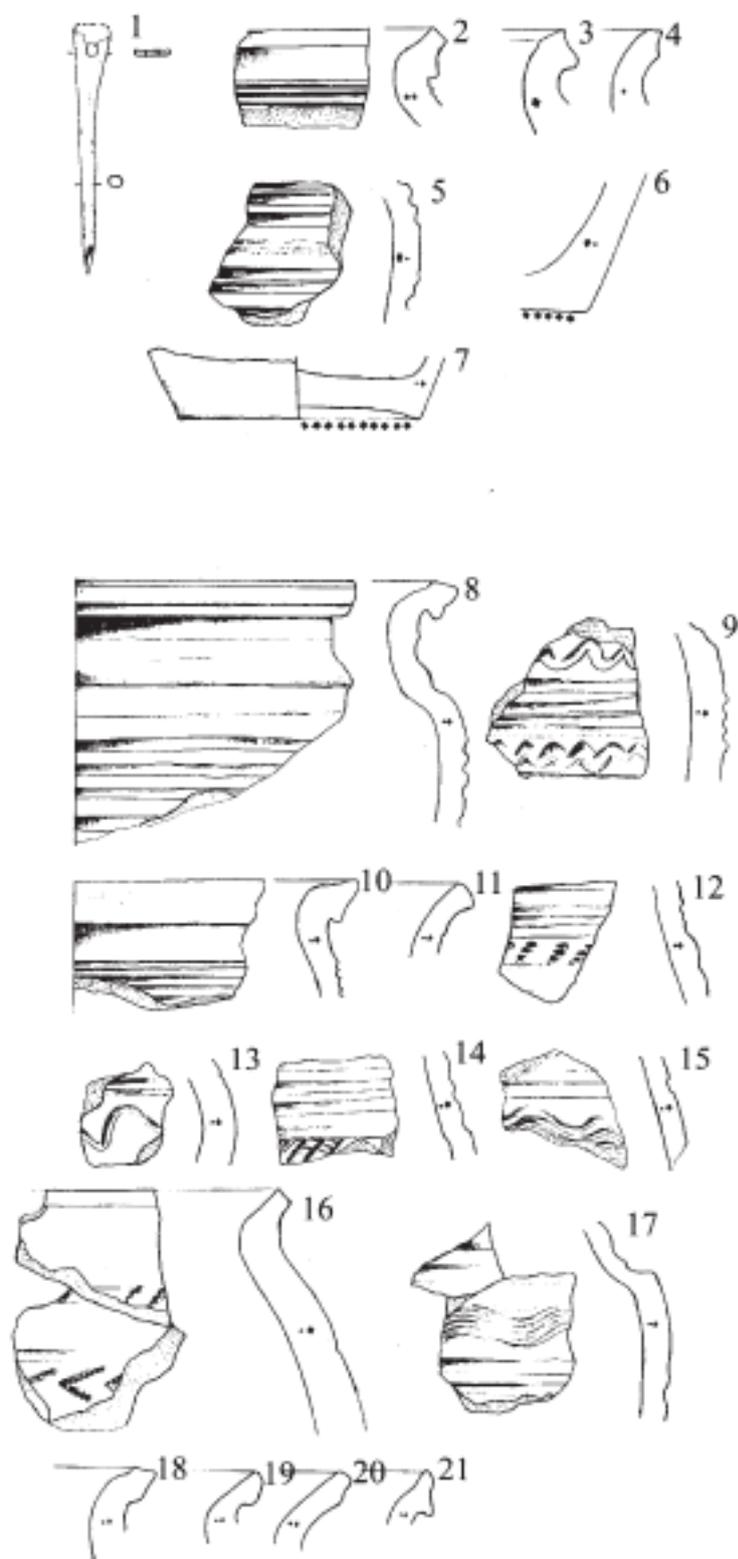

Ryc. 46. Obiekt nr 4 (1-5), nr 5 (6-23), wybór ceramiki oraz nożyk i dłuto (22, 23) z okresu wczesnośredniowiecznego.

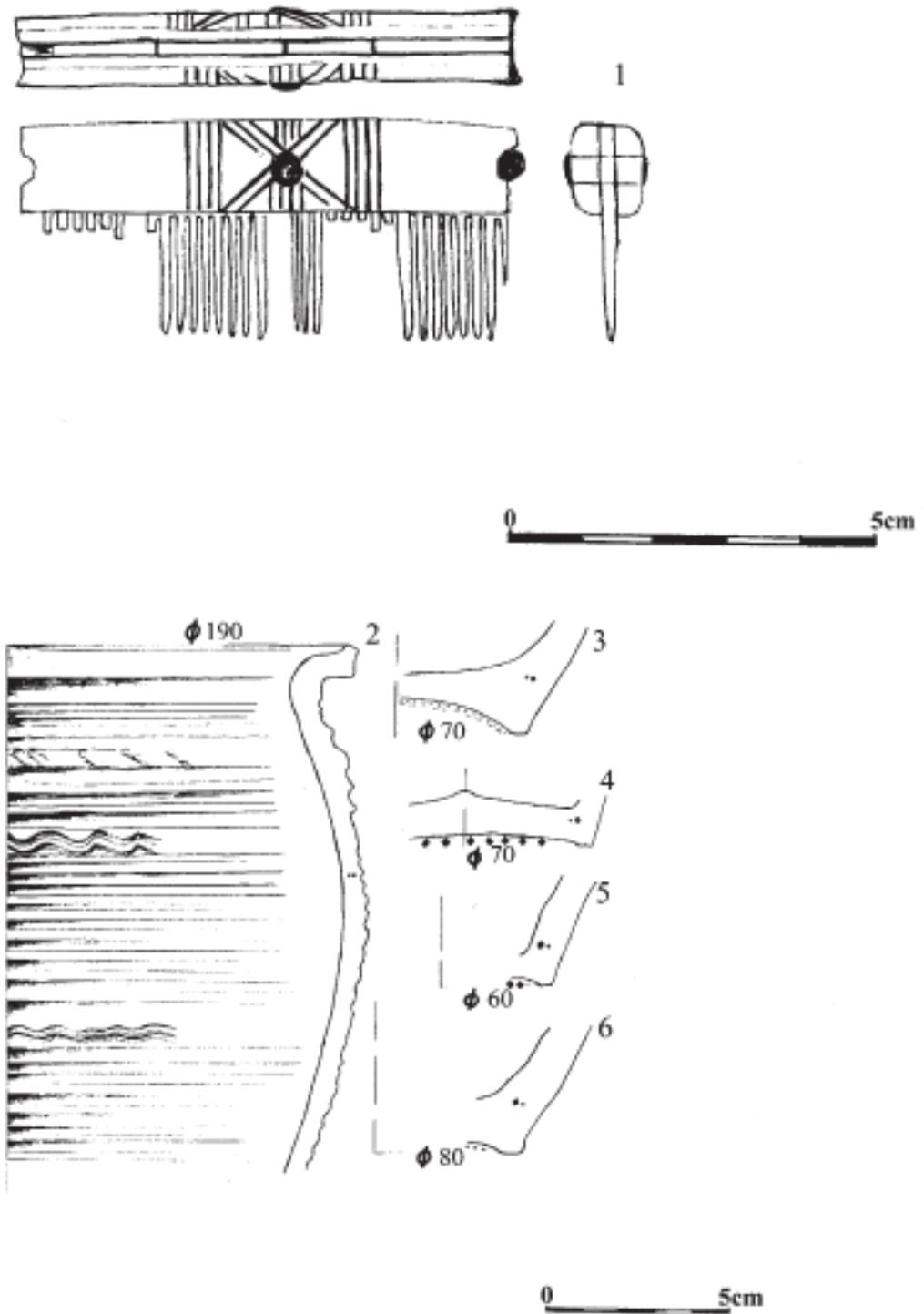

0 5cm

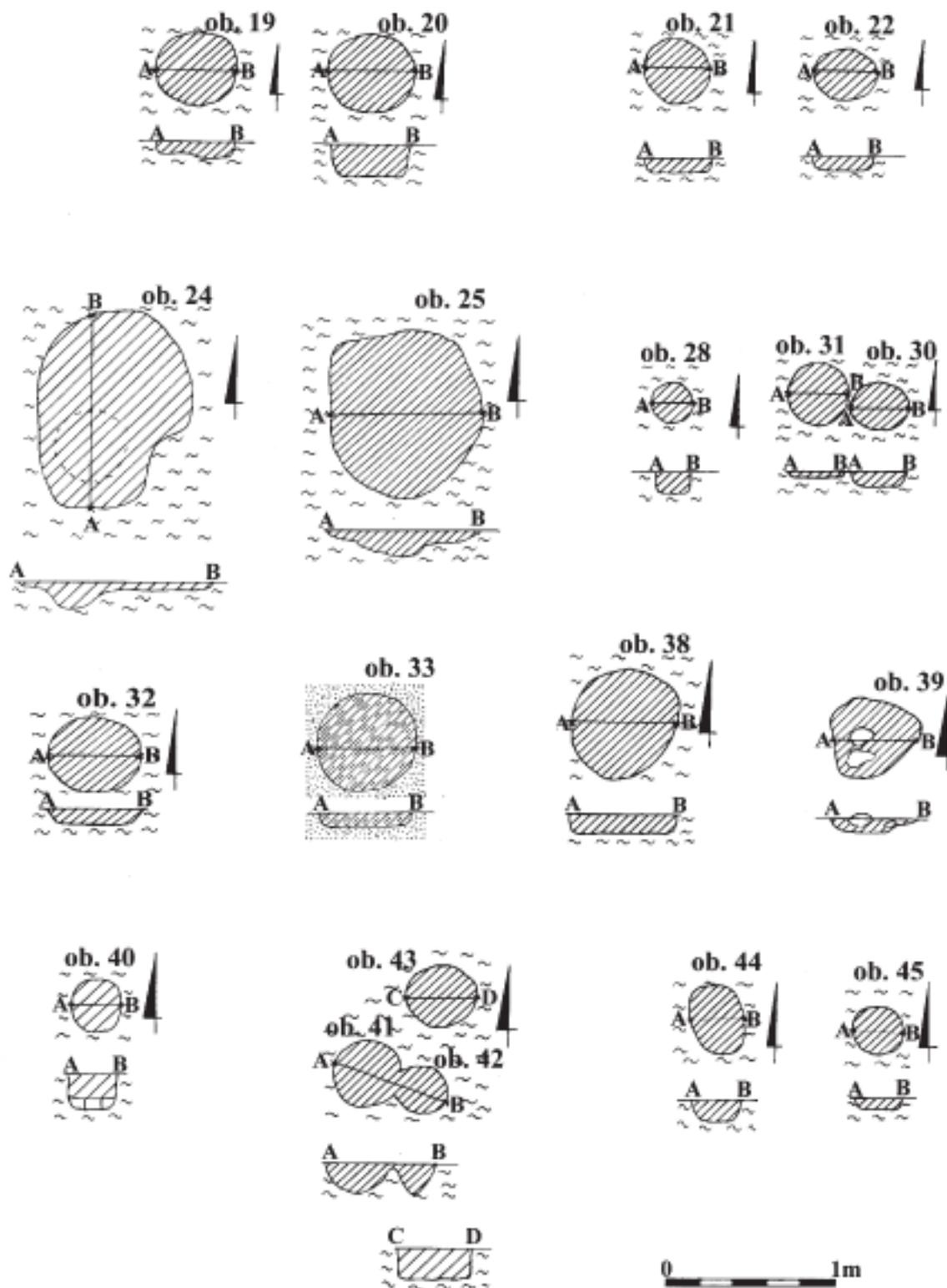
Ryc. 47. Obiekt nr 5, wybór ceramiki z okresu wczesnośredniowiecznego.

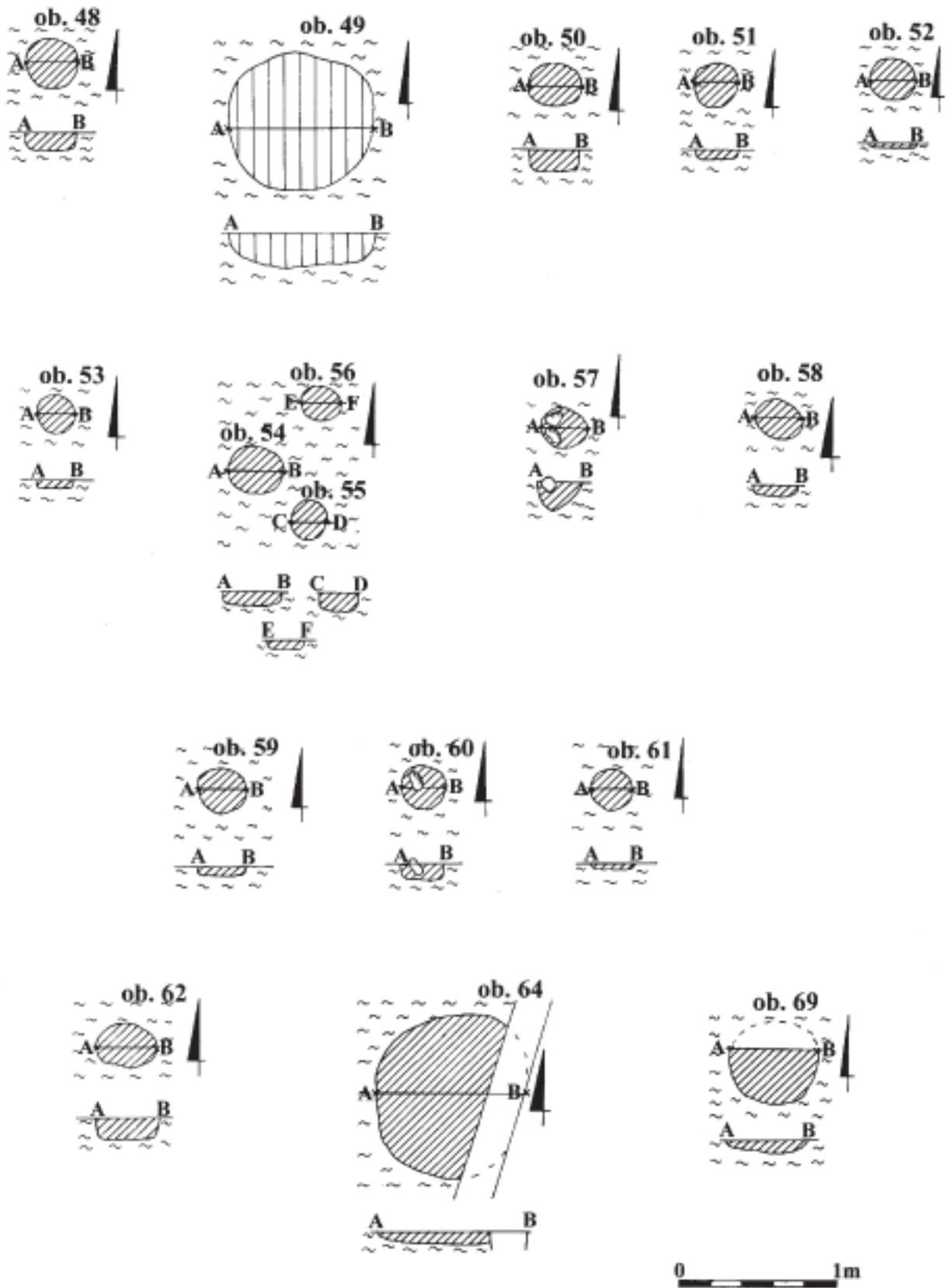
Ryc. 48. Obiekt nr 11 (1-7), nr 65 (8-21), wybór ceramiki i szydło kościane (1) z okresu wczesnośredniowiecznego.

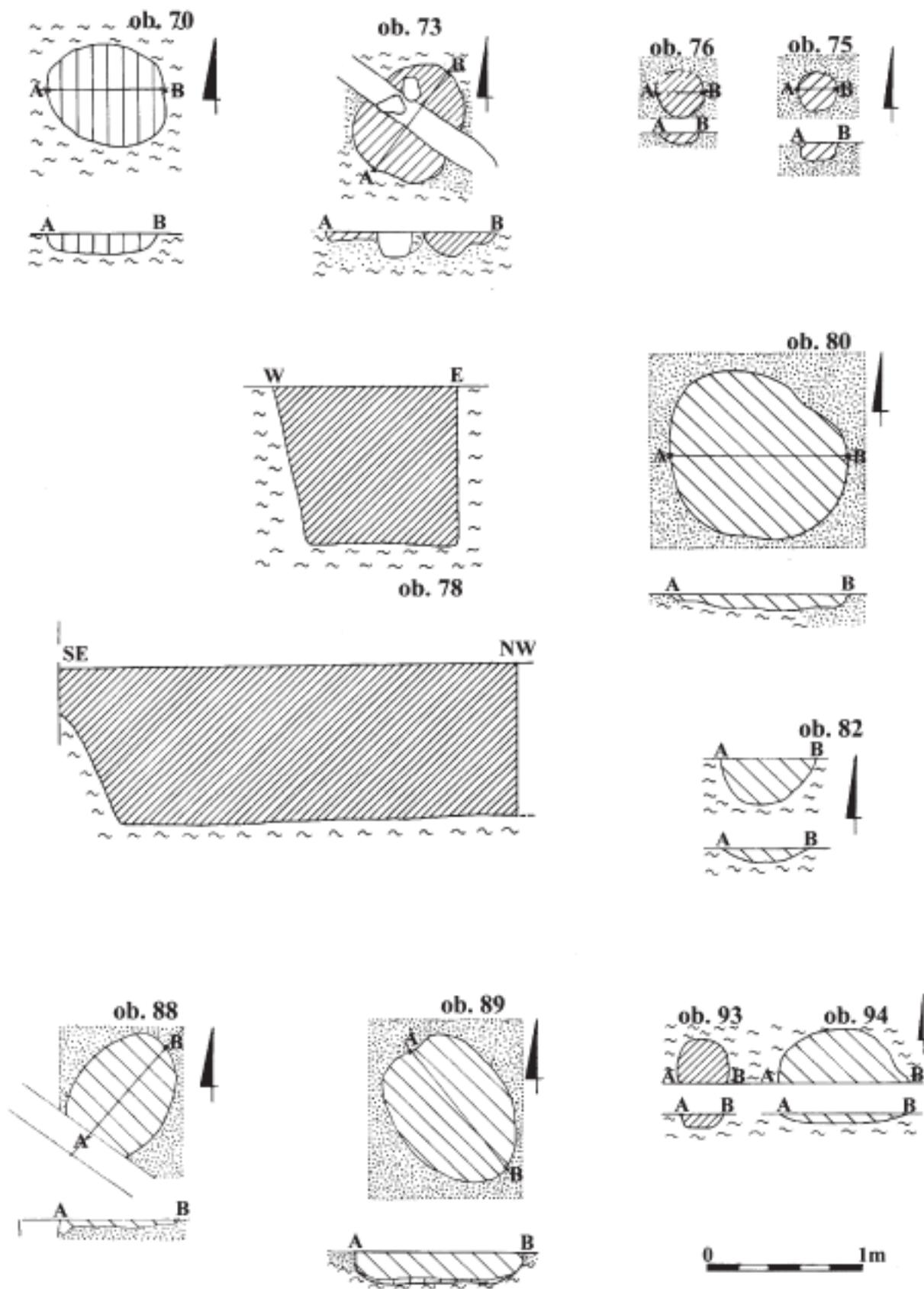
Ryc. 49. Obiekt nr 65, wybór ceramiki oraz kościany grzebień (1) z okresu wczesnośredniowiecznego.

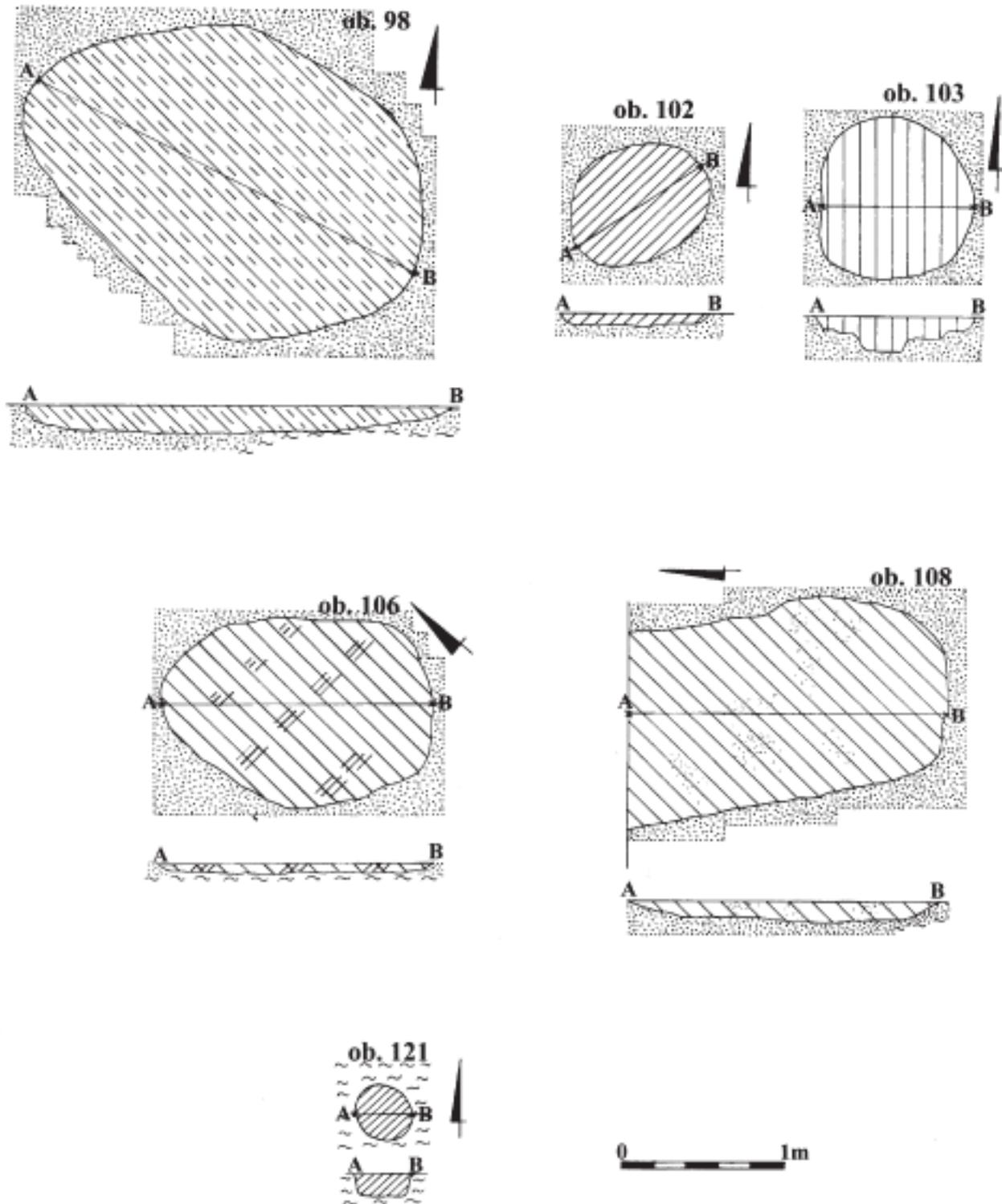
Ryc. 50. Obiekty nr 19-22, 24, 25, 28, 30-33, 38-45 bez przynależności kulturowej, plany i profile.

Ryc. 51. Obiekty nr 48-62, 64 i 69 bez przynależności kulturowej, plany i profile.

Ryc. 52. Obiekty nr 70, 73, 75, 76, 78, 80, 82, 88, 89, 93, 94 bez przynależności kulturowej.

Ryc. 53. Obiekty nr 98, 102, 103, 106 i 121 bez przynależności kulturowej, plany i profile.

WYNIKI RATOWNICZYCH BADAŃ WYKOPALISKOWYCH STANOWISKA 19 W KOBIELICACH, GM. ZAKRZEWO

1. Wstęp

1.1. Uwagi ogólne

Stanowisko w miejscowości Kobielice oznaczone nr 19 (na trasie gazociągu określone nr 120), gm. Zakrzewo, pow. Aleksandrów Kujawski, woj. kujawsko-pomorskie (ryc.1), zostało wyznaczone do nadzorów archeologicznych w oparciu o materiały zabytkowe pozyskane w trakcie prac przygotowawczych pod inwestycję gazociągu Jamał - Europa Zachodnia.

Na podstawie powyższych materiałów określono je jako pozostałości osadnictwa późnośredniowiecznego. To określenie okazało się prawie całkowicie mylne i uległo modyfikacji w wyniku przeprowadzonych prac. Prace prowadzono już po odhumusowaniu pasa gazociągu przez ekipy montażowe jesienią 1997 roku. Pierwsze rozpoznanie terenowe przeprowadzone 25.10.1997 roku na obszarze kolizji gazociągu ze stanowiskiem archeologicznym, pozwoliło stwierdzić, że mamy tutaj do czynienia z daleko bardziej złożoną sytuacją kulturową i stratygraficzną. Stwierdzono występowanie na odcinku około 60 mb. bardzo rozległych zaciemnień, z których pozyskano materiał późnolateński z domieszką materiału neolitycznego. Z tego powodu podjęto starania o przeklasyfikowanie stanowiska do grupy stanowisk poddanych badaniom, a nie jedynie nadzorom.

Badania terenowe przeprowadzono w okresie od 04.11. do 14.11.1997 roku pod kierunkiem autora. Ze względu na opóźnienia jakie wyniknęły w trakcie realizacji inwestycji, prace archeologiczne prowadzono w bardzo niesprzyjających warunkach atmosferycznych, przy częstych opadach deszczu, silnym mrozie, jak również i opadach śniegu.

Na odkrytym pasie wyznaczono ostatecznie pas kolizji stanowiska z gazociągiem o długości 80 mb. i szerokości 13 m, co daje obszar o powierzchni 10,4 arów. Wyznaczony wykop podzielono na odcinki o wymiarach 10 na 13 metrów, z podziałem na 6 działek. Odcinki oznaczono małymi literami alfabetu od „a” do „h”, podobnie oznaczono literami od „a” do „f” poszczególne działki każdego odcinka (ryc. 2).

Oś gazociągu przebiegając w odległości 3 m na północ od południowej krawędzi wykopu, wyznaczała dwie południowe działki o wymiarach 3 na 5 m, przy pozostałych o wymiarach 5 na 5 metrów.

Ze względu na tryb prowadzonych prac związanych z odhumusowywaniem pasa gazociągu, ich zakres w znacznym stopniu był niewystarczający. Zostało to spowodowane nierównomiernym zbieraniem nadkładu czarnoziemiu. Do poziomu podglebia zdejmowano nadkład w zasadzie jedynie w pasie „pod rurę” gazociągu, natomiast pozostała część wykopu była odsłonięta znacznie płycej. Spowodowało to konieczność przeprowadzenia dalszej eksploracji, mającej na celu całkowite zdjęcie warstwy czarnoziemiu o miąższości rzędu 15-30 cm.

Dopiero wykonanie tych prac pozwoliło uzyskać możliwość wglądu w pełny zarys obiektów zagłębionych w podłoże. Po zdjęciu warstwy czarnoziemiu, dalsze badania przebiegały w sposób tradycyjny. W trakcie prac wykonywano dokumentację rysunkową w skali 1:20 oraz zbiorczą w skali 1:100, uzupełnioną dokumentacją fotograficzną.

Ogółem na badanym obszarze zinwentaryzowano i eksplorowano 34 obiekty, oznaczone kolejnymi numerami od 1 do 29, z dodaniem w niektórych przypadkach liter alfabetu (np. ob. 5A, 5B itd.). Charakter tych obiektów jest zróżnicowany, ale w przeważającej mierze są to pozostałości glinianek. Ogółem wydobyto 384 fragmenty naczyń glinianych, 585 fr. kości zwierzęcych, 2 krzemienie oraz 28 innych wyrobów. Na tą ostatnią pozycję składają się rozcieracze kamienne, fragmenty polepy jak i żuźle żelazne. Pozyskany materiał zabytkowy tak z warstwy kulturowej jak i z poszczególnych obiektów, z nielicznymi wyjątkami, jest silnie rozdrobniony. Stopień jego zachowania uniemożliwia dokładniejsze określenie form naczyń.

W wyniku przeprowadzonej analizy pozyskanego materiału zabytkowego, wyróżniliśmy następujące poziomy chronologiczno-kulturowe:

- ślad osadnictwa kultury ceramiki wstęgowej rytej – wczesny neolit;
- ślady osadnictwa z przełomu okresu halsztackiego i lateńskiego tzw. fazy pomorsko-kłoszowej;

- osadnictwo późnej fazy okresu przedrzymskiego kultury przeworskiej,
- osadnictwo okresu wczesnorzymskiego kultury przeworskiej;
- ślady osadnictwa średniowiecznego.

W takiej też kolejności zostaną omówione w poniższym opracowaniu.

1.2. Lokalizacja stanowiska nr 19 w Kobielicach

Stanowisko leży na południe od zachodniego krańca zwartej zabudowy miejscowości Kobielice, na obszarze pól uprawnych, na wysokości szosy biegnącej do miejscowości Michałowo (ryc. 1). Rozciąga się ono o około 800 m na północ od kanału Bachorzy, poza terasą zalewową, na wysoczyźnie wznoszącej się ponad dolinę. W odległości około 200 m od zachodu jak i południowego zachodu obszar stanowiska otacza zmeliorowany ciek wpadający do Bachorzy. Ekspozycja stanowiska jest raczej południowo-zachodnia, ale można je również określić jako bez wyraźnej ekspozycji (tzw. ekspozycja zerowa).

1.3. Fizjografia i stratygrafia stanowiska

Stanowisko leży w centralnej części Kujaw, w szeroko pojętej strefie doliny Bachorzy. Obszar ten został dogłębnie omówiony i scharakteryzowany w szeregu pracach, m. in. M. Szmyt (1996, s. 79 i n. tam dalsza bogata literatura), a sama dolina Bachorzy w pracy E. Wiśniewskiego (1974, s. 263-282). Miejscowość Kobielice leży na Równinie Kujawskiej, którą tworzy morena denna o niewielkich zróżnicowaniach wysokościowych. W pokrywie Równiny Kujawskiej dominują czarne ziemie wytworzone na glinie zwałowej. Taka stratygrafia występuje właśnie na obszarze badanego stanowiska. Dlatego też stratygrafia pionowa stanowiska składa się jedynie z dwu podstawowych jednostek:

- I warstwę naturalną tworzy czarnoziem o miąższości rzędu 50-60 cm;
- II warstwę naturalną tworzy brunatna glina zwałowa, w miarę głębokości rozjaśniająca się;

Wszystkie obiekty zostały wkopane w glinę do głębokości ok. 160-180 cm, często do poziomu obecnych wód gruntowych.

2. Osadnictwo neolityczne

2.1. Ślad osadnictwa kultury ceramiki wstęgowej rytej (d. KCWR)

O obecności osadnictwa wczesnoneolitycznego w najbliższym sąsiedztwie badanego obszaru może świadczyć wydobyty fragment naczynia kultury

ceramiki wstęgowej rytej. Cechuje go charakterystyczna receptura technologiczna gliny z jakiej go wykonano, co odpowiada w pełni technologii KCWR, co zostało potwierdzone przez R. Grygiela, za co w tym miejscu serdecznie dziękuję. Jest to fragment pochodzący z naczynia grubej roboty ozdobiony szeregiem dołków palcowych, być może w sąsiedztwie guzka. Gлина tłusta, szlamowana z domieszką organiczną, o barwie brunatno-szarawej. Z osadnictwem tej kultury mamy do czynienia również na stanowisku Kobielice 1 (B. Muzolf, 1999, s. 5), położonego w odległości 800 m na wschód. Ale również tutaj nie spotkaliśmy obiektów stałych tej kultury. Około kilkuset metrów dalej na zachód, na stanowisku Sędzin 23 odkryto obok bogatych materiałów KCWR także i obiekty (K. Cyrek, 1996). Być może w Kobielicach 19 jak również na stan. 1 znajduje się osada KCWR dotychczas nie zlokalizowana. Powyższe znaleziska być może wskazują na obecność niewielkiego skupiska KCWR w omawianym obszarze.

3. Osadnictwo przełomu okresu halszackiego i lateńskiego

Ślady bytności grup ludności z tego okresu na obszarze poddanym badaniom są nieliczne. Materiał zabytkowy silnie rozdrobniony, znajdujący się na złożu wtórnym nie ułatwia identyfikacji, zwłaszcza, że może być również zaliczony do materiałów kultury przeworskiej. Jedynie w jednym przypadku dysponujemy kilkoma fragmentami naczyń które udało się wylepić, uzyskując w miarę pełną formę. Ogółem do tego poziomu chronologicznego przypisano 30 fragmentów naczyń. Wszystkie należą do grupy technologicznej charakteryzującej naczynia grubej roboty, tzw. kuchenne. Masa ceramiczna z jakiej je wykonano to często „mączysta” glina o domieszce schudzającej w postaci średniego i grubego tłuczni, powierzchnie są najczęściej silnie zniszczone, o barwach popielato-brunatnych, jasno szarych, po ceglaste. Ich powierzchnie w większości są szorstkie, sporadycznie chropowate przez obrzucanie. Kilka fragmentów (6) tworzy formę naczyń (ryc. 15: 1) o brzuścu wydętym i powierzchniach wyrównywanych, ale chropowatych dzięki wystającej grubej domieszce mineralnej. Powyżej max. wydęcia brzuśca, podkreślonego niewielkim uskokiem, powierzchnia jest wygładzana aż po wylew, który się nie zachował. Dno nie podkreślone. Powierzchnie wewnętrzne wygładzane, barwy czarnej, zewnętrzne ceglaste, szarawe, w partii przydennej po czarnej. Naczynie wydobyto z obiektu nr 7, który wchodzi w skład kompleksu obiektu 5 (ryc. 2 i 6) przypisanego w całości do kultury przeworskiej. Prezentowane naczynie to zapewne fr. formy określanej mianem naczyń wazowatych lub baniastych często występujących

w grobach kultury grobów kloszowych jako urny. Można go zapewne umieszczać w typie V k lub h wg T. Węgrzynowicz (1984, ryc. 1).

Powyższe materiały nie dają podstaw do dokładniejszego datowania jak i również przypisania kulturowego. Brak ornamentacji wydaje się wykluczać powyższe fragmenty z zasięgu grupy wschodnowielkopolskiej kultury łużyckiej (K. Szamałek, 1987). W takiej sytuacji wydaje się, że wypada je jedynie umieszczać w tzw. fazie pomorsko-kloszowej, schyłku okresu halszackiego i początków okresu lateńskiego.

4. Osadnictwo okresu przedrzymskiego i wczesnorzymskiego

4.1. Charakterystyka obiektów stałych

Z poziomem tym łączymy w zasadzie wszystkie odkryte obiekty (ryc. 2). W trakcie odsłaniania zarysowały się jako rozległe obszary wypełnione czarnoziemem, wyraźnie odcinające się od otoczenia, które stanowiła brunatna glina zwałowa. Różniły się też znacznie pomiędzy sobą rozmiarami, zajmując powierzchnię od kilku metrów kwadratowych przez kilkadziesiąt do stu kilkudziesięciu. Generalnie określiliśmy te obiekty jako pozostałości glinianek z oznaczeniem A, B, C, D, E. W trakcie eksploracji poszczególnych glinianek (A-E) okazało się, iż zachodzi konieczność wydzielenia w ich obrębie pomniejszych obiektów. Otrzymały one kolejne numery inwentarzowe, tworząc kompleksy obiektów składających się na poszczególne glinianki. Ostatecznie w obręb poszczególnych glinianek wchodzi następujące obiekty i skupiska materiału zabytkowego:

Glinianka A. Tworzy ją obiekt 5 z rozbiem na obiekty składowe: 5A, 5B, 5C, i 5D oraz wydzielający się ob. 7 (ryc. 2 i 6). Powierzchnia tej glinianki obejmuje obszar kilkudziesięciu metrów kwadratowych. Na jej wypełnisko składał się czarnoziem, bez obserwowalnego warstwowania. W jej wnętrzu wydzielono cztery nieckowate zagłębienia sięgające od 80 do 120 cm od stropu glinianki. Obiekt 7, zlokalizowany w części południowej, miał jedynie 45 cm głębokości. Z jego wypełniska pozyskano 11 fr. naczyń glinianych i 1 fr. kości.

Gliniankę eksplorowano warstwami mechanicznymi. Pierwsza warstwa o miąższości 20cm dostarczyła 4 fragmentów ceramicznych oraz 76 fr. kości i rogów. Eksploracja tej warstwy odsłoniła skupisko kamieni w centrum części 5A (ryc. 6). Skupisko kamieni tworzyło bruk, w przybliżeniu kolisty, o średnicy około 80 cm, charakteryzujący się szczególnym ułożeniem. Blisko jego centrum umieszczono największy kamień, wystający ponad wszystkie na około 10-15 cm. Reszta bruku, ułożona z niewielkich kamieni eratycznych, tworzyła

jego otoczenie, wśród których zalegały fr. dużych kości zwierzęcych jak i fr. rogów. Nie stwierdzono obecności węgla drzewnych i popiołu, również kamienie nie nosiły śladów działania ognia. W takiej sytuacji nie może być mowy o tym, iż jest to pozostałość paleniska. Brak znanej analogii, być może mamy tutaj do czynienia z jakimś obiektem o specjalnym przeznaczeniu. Należy zwrócić uwagę, że powyższe skupisko kamieni powstało już po zasypaniu (częściowym) glinianki, co wskazuje na pochodzenie z fazy młodszej osadnictwa.

Poniżej bruku kamiennego z wypełniska ob. 5A wydobyto 42 fragmenty ceramiczne (ryc. 14: 1-7), dwa kamienne rozcieracze kuliste oraz 8 fr. poroży, w tym obrobiony przedmiot rogowy wykonany na przepołowionym odrostku (ryc. 14: 8).

Glinianka B. Pierwotnie określona jako obiekt nr 4 (ryc. 2) ostatecznie objęła również wydzielony z niego jako część, ob. 6 (ryc. 7) oraz ob. 4A i 26.

Eksploracja glinianki B doprowadziła do rozdzielenia pierwotnej jednolitej plamy na dwie części: ob. 4A oraz ob. 6. Obiekt 6 to nieckowate zagłębienie wypełnione szaro-brunatną próchnicą (ryc. 7), z którego wydobyto 8 fragmentów ceramiki i 17 fr. kości. Wśród ceramiki wydzielono 1 fragment KCWR (o którym była już mowa powyżej), 4 fr. ceramiki kultury przeworskiej oraz 3, być może, z fazy pomorsko-kloszowej.

Eksploracja początkowa całej powierzchni glinianki B (ob. 4) dostarczyła 12 fr. ceramiki (ryc. 13: 9-10) oraz 13 kości.

Obiekt 4A został odsłonięty jedynie częściowo, reszta wnika w południowy profil wykopu (ryc. 5). Jego profil jak i uchwycony fragment zarysu wskazują, że możemy mieć tutaj do czynienia z obiektem odmiennym od glinianki, ale powstałym w jej obrębie. Być może jest to obiekt typu półziemianki, na co wskazuje jego profil oraz dość płaskie dno, o boku długości rzędu ok. 6,5 m. Na jego wypełnisko składa się szara próchnica z wtętami brył gliny i czarnej próchnicy. W dnie tej półziemianki odsłonięto kolisty „szyb” obiektu wkopanego w glinę, sięgający poniżej lustra wody gruntowej, wypełniony zapiaszczoną szarą próchnicą z gliną. Ze względu na jego głębokość i wodę nie udało się osiągnąć dna. Wydaje się, że mamy tutaj do czynienia ze „studnią”. Obok domniemanej studni, zarysował się ślad zapewne dołu postłupowego, określony jako ob. 26. Z wnętrza obiektu 4A wydobyto 12 fragmentów ceramiki, 17 fr. kości oraz 1 fr. przepalanej gliny z domieszką drobnego jak i grubego tłuczni i żwiru (?).

Glinianka C. Pierwotnie określona jako obiekt nr 2 obejmowała swym odsłoniętym zasięgiem około 200 metrów kwadratowych (ryc. 2). Jednorodna warstwa kulturowa pokrywała, jak się okazało w trakcie eksploracji, kompleks kilkunastu pomniejszych obiektów wgłębionych w podłoże oraz skupisk ceramiki.

Ostatecznie mianem ob. 2 określono jedynie niewielką część SW glinianki C, w której wystąpiło w partii stropowej 7 fr. ceramiki, w tym 4 fr. średniowieczne i 2 fr. kości (ryc. 13: 4). Ogółem w skład glinianki C, z pominięciem już ob. 2 (skupiska) wchodzi:

Ob. 3, to ponownie skupisko fragmentów ceramicznych w liczbie 18 w tym 1 fr. ceramiki toczonej, tzw. ceramiki siwej (ryc. 13: 5-8), ponadto 30 fragmentów kości i zębów zwierzęcych. Wśród ceramiki znajdują się trzy fragmenty przepalone (ryc. 13: 7) a wśród kości 2 fr. Jeden fragment charakteryzuje się białą barwą powierzchni i przełomu, ozdobiony cienkimi skośnymi liniami rytmami (ryc. 13: 7). Domieszka schudzająca glinę w postaci drobnego i średniego tłuczni. Fragment ceramiki toczonej (ryc. 13: 6) ma barwę szarą i zaopatrzone jest w plastyczną listewkę.

Ob. 8, jest skupiskiem ceramiki, które wystąpiło w partii stropowej eksplorowanej glinianki na wydzielającym się obszarze (ryc. 2). Pozyskano z niego 57 fragmentów, z których większość (?) jest przepalona, z tego też powodu jest niemożliwym określenie pierwotnego koloru ich powierzchni jak i częściowo faktury. Zespół ten dostarczył m. in. 4 fragmentów kubka doniczkowego o szarej wygładzonej powierzchni (ryc. 15: 2), ozdobionego dookołnymi delikatnymi rytmami liniami, fr. naczynia dwustożkowego, bez wydzielonej szyjki z kolankowatym uszkiem noszącym ślad nakłucia okrągłym stemplem (ryc. 15: 5), jak również fragmentów ornamentowanych pasmami, w postaci rytmów równoległych linii, pomiędzy którymi umieszczono skośne nacięcia (ryc. 15: 3) lub odciski okrągłego stempla (ryc. 15: 6). Obok fragmentów naczyń lepionych ręcznie wystąpiły także drobne fragmenty, w liczbie 4, naczyń toczonych, tzw. ceramiki siwej, w tym fragment dna (ryc. 15: 4) barwy szarej. Reszta fragmentów nosi ślady, jak się wydaje, przepalenia.

Dalsza eksploracja glinianki pozwoliła wydzielić obiekty zagłębione w podłoże.

Obiekt 14 A (ryc. 2) to nieregularne, nieckowate zagłębienie, z którego wydobyto kości w liczbie 8, oraz bryłki żuźla żelaznego.

Obiekt 14 B zarysował się, podobnie jak obiekt 4A, wzdłuż profilu południowego wykopu, jako, być może, pozostałość czworobocznego obiektu typu półziemiankowego, co może sugerować jego profil (ryc. 10). Długość odsłoniętego boku na linii W-E wynosi około 9 metrów. Na wypełnisko obiektu, poniżej warstwy czarnoziem, składa się brunatno-szara próchnica z wtrętami gliny. Dno jest dość równe, sięgające ok. 150 cm od powierzchni gruntu. W trakcie eksploracji wypełniska odsłonięto w jego dnie szereg pomniejszych obiektów, z których cztery (określone jako ob. 21, 22, 24 i 25) możemy interpretować jako doły posłupowe. Jeden z nich, ob. nr 22, nie przynależy

do fazy egzystowania obiektu 14 B, lecz jest młodszy. Obiekt 23, łączący się z ob. 24, to okrągła jama o średnicy około 80 cm i głębokości rzędu 40 cm, w której znajdowało się skupisko 3 kamieni. Najważniejsza jest partia centralna obiektu 14 B, gdzie zarysowało się, zbliżone do czworoboku, zaciemnienie wypełnione zapiaszczoną szarą próchnicą. Eksploracja tego zaciemnienia wykazała, że mamy tutaj do czynienia z sytuacją, podobną jak w obiekcie 4A. Jest to odmiennie wydrążony, „szyb” sięgający poniżej lustra wody gruntowej. Zapewne mamy tutaj, ponownie, do czynienia ze swego rodzaju studnią usytuowaną w obiekcie półziemiankowym. W wypełnisku tego szybu stwierdzono obecność konstrukcji drewnianych w postaci dranic jak i dragów. Ich częściowo zachowany układ może sugerować, że spełniać mogły funkcję swego rodzaju pomostu umożliwiającego czerpanie wody ze „studni”. Z wypełniska obiektu wydobyto ogółem 94 fragmenty ceramiki, 280 fr. kości oraz dużą bryłę żuźla żelaznego. Wśród wydobytych fragmentów kilka składa się na duże naczynie baniaste(?), o pogrubionej krawędzi (ryc. 16: 2), z powierzchnią wygładzoną, szorstką, barwy ceglastej, o domieszce schudzającej w postaci drobnego i średniego tłuczni. Wydobyty fragment dna o prosto postawionych ściankach partii przydennej ma czarne, wygładzone powierzchnie i charakteryzuje się bardzo dużą domieszką schudzającą, średniego i grubego tłuczni kamiennego (ryc. 16: 3). Jedyne pozyskany fragment profilowanej miseczki lub też czerpaka ma powierzchnie wygładzone, szarawe (ryc. 16: 4). Jeden fragment brzośca ornamentowany jest we wstęgę z dwóch równoległych linii rytmów, pomiędzy którymi występują skośne delikatne nacięcia (ryc. 16: 9).

Obiekt 15 stanowił część składową obiektu 18. Było to owalne zaciemnienie szaro-brunatnej próchnicy z kolistym centrum wypełnionym czarnoziemem (ryc. 11). Głębokość partii ciemniejszej wynosiła około 50 cm. Nie można wykluczyć iż mamy tutaj do czynienia z pozostałością dołu posłupowego.

Obiekt 16 to niewielka kolistą jama o średnicy około 40 cm i głębokości ok. 20 cm, wypełniona czarnoziemem. Również w tym wypadku mamy do czynienia, zapewne, z dołem posłupowym (jego spągiem).

Obiekty 17 i 18 tworzą kompleks o wyraźnej stratygrafii następstwa (ryc. 11). Obiekt 17 powstał w momencie kiedy obiekt 18 uległ już zasypaniu (zamuleniu).

Obiekt 17 to kolistą w przybliżeniu duża jama, o średnicy rzędu 280 cm i głębokości do 80 cm. (od stropu), z wyraźnym warstwowaniem wypełniska. Na wypełnisko składa się warstwa szaro-brunatnej próchnicy, z której wydobyto 3 fragmenty jednego dna, 6 fr. kości oraz duży płaski rozcieracz żarna nieckowatego. Poniżej, w spągu obiektu, występowała czarna próchnica z wtrętami brunatnej gliny.

Obiekt 18, starszy od obiektu 17, jest w planie owalny, o średnicach 312 x 260 cm i głębokości max. ok. 100 cm (ryc. 11). Na wypełnisko tego obiektu składają się trzy warstwy.

Pierwszą, wypełniającą zakłębienie zasypanego obiektu, tworzy szara próchnica zmieszana z brunatną gliną, drugą, stanowiącą główne zasypisko obiektu, tworzy czarno-brunatna próchnica. Z niej wydobyto 3 fragmenty ceramiki oraz 54 fr. kości zwierzęcych. Poniżej warstwy drugiej zalega warstwa trzecia, leżąca na dnie obiektu, na którą składa się ciemno-szara próchnica z bryłkami brunatnej gliny.

Obiekt 19 to, jak się wydaje, podwójny dół postłopowy (ryc. 8) wypełniony czarną próchnicą. Większy ma średnicę około 60 cm i głębokość ok. 45 cm, natomiast mniejszy średnicę ok. 40 cm i gł. rzędu 70 cm. Z obiektu tego pozyskano 1 fr. skorupy oraz 11 fr. kości.

Obiekt 20 o kolistym zarysie, średnicy ok. 150 cm i głębokości około 100 cm, wypełniał czarnoziem (ryc. 12). Stratygrafia obiektu może sugerować, iż pochodzi z fazy nieco młodszej niż inne opisywane dotychczas, to znaczy, że mógł powstać już po częściowym ich zasypaniu, stąd jednolite jego wypełnisko zgodne z warstwą czarnoziemu nakrywającą pozostałe obiekty z otoczenia. Wydobyto z niego 16 fr. ceramiki oraz 33 fr. kości. Materiał ceramiczny jest zróżnicowany, min. wystąpił fragment ceramiki średniowiecznej. Kolejny fragment o powierzchni chropowatej i zacieranej na mokro barwy ceglastej może być domieszką fazy pomorsko-kloszowej, podobnie jak fragment o dużej ilości grubego tłuczniaka jako domieszce schudzającej zdobiony dołkami paznokciowymi (ryc. 17: 3). Ponadto z obiektu tego pochodzi fragment zdobiony głęboko rytymi bruzdami (ryc. 17: 1) oraz przepalony fragment brzośca zdobiony złożonym ornamentem delikatnie rytymi liniami równoległych wypełnionych skośnymi nacięciami (ryc. 17: 2).

Obiekty 27 i 28 to owalne jamy wypełnione czarnoziemem bez zawartości materiału zabytkowego, będące pozostałością po eksploracji gliny. Obiekt 27, w planie owalny, miał średnicę 350 x 260 cm i głębokość do 80 cm. Średnice jamy ob. 28 to 155 x 112 cm i głębokość rzędu 75 cm.

Gliniankę D kreślono pierwotnie jako ob. 1 (ryc. 2 i 4), z której następnie wydzielono część NE jako obiekt 11 (ryc. 8).

Obiekt 1 to owalna jama o średnicach 400 x 356 cm i złożonej stratygrafii pionowej (ryc. 4). W jej dnie, w partii centralnej, odsłonięto w przybliżeniu kolisty „szyb” średnicy około 180 cm, zwężający się ku dołowi, do głębokości około 100 cm. Pierwszą warstwę tworzy szaro-brunatna próchnica, z której wydobyto 8 fr. ceramiki, w tym 4 fr. wygładzanego dużego naczynia o czarnych powierzchniach. Drugą warstwę

zasypiska tworzy brunatno-szara próchnica z bryłkami i wtrętami brunatnej gliny, pod nią zalega warstwa ciemno-brunatno-szarej próchnicy. Obie warstwy nie dostarczyły zabytków ruchomych. Bezpośrednie wypełnisko tworzy warstwa czwarta, składająca się z brunatno-szarej próchnicy. Dostarczyła ona 22 fragmentów naczyń, dużego płaskiego rozcieracza żarna nieckowatego oraz 8 fr. kości.

Należy zwrócić uwagę, że warstwa nr 4 nakrywa zespół warstewek gliny i szarej próchnicy zalegającej na skraju „szybu”, co może sugerować, że jeszcze w trakcie zasypywania (zamulania) istniało jakieś wzmocnienie ścian szybu, być może drewnem. W obiekcie 1 mielibyśmy ponownie do czynienia z umiejscowieniem w gliniance (?) domniemanego miejsca czerpania wody z poziomu wód gruntowych.

Z warstwy czwartej, obiektu 1, pochodzą fragmenty jedynej dużej formy, którą udało się częściowo zrekonstruować. Jest to baniasty garnek o pogrubionej, słabo facetowanej i lekko wychylonej krawędzi wylewu, o jednym zachowanym iksowatym uchu dolepionym tuż pod szyjką na barkach naczynia (ryc. 13: 1). Powierzchnie starannie wygładzane, barwy czarno-szarej, pow. wewnętrzne jasno-szare. Domieszka schudzająca masę ceramiczną w postaci dużej ilości drobnego i średniego tłuczniaka. Obok tej formy wystąpił również fragment, być może, z naczynia o odwrotnie gruszkowatym brzoścu, o powierzchni szaro-popielatej szorstkiej. Domieszka schudzająca liczna w postaci drobnego i średniego tłuczniaka.

Ob. 11 tworzący poniekąd zespół z powyższym ob. 1 w ramach glinianki D, jest silnie rozczłonkowaną jamą o nierównym dnie z bardzo złożoną stratygrafią (ryc. 8). Podstawowym składnikiem zasypiska jest ciemno-brunatno-szara próchnica. Materiał ceramiczny wydobyto jedynie z warstwy zalegającej na dnie obiektu w postaci 7 fragmentów (które pochodzą z jednego większego) o cechach analogicznych jak rekonstruowany garnek z ob. 1. Być może nawet z niego pochodzą.

Glinianka E to najmniejsza z jam identyfikowanych jako glinianki, określona mianem obiektu nr 13 (ryc. 2 i 9). Jej długość wynosiła około 480 cm, a szerokość rzędu 360 cm. Zawierała w swym wnętrzu dwa przegłębienia, które można określić ewentualnie jako pozostałości po jakichś konstrukcjach oraz w centrum, podobnie jak w przypadku glinianki D i ob. 1, kolisty w przekroju, biegnący pionowo w dół, następny „szyb” domniemanej studni. Zasypisko obiektu jest silnie warstwowane, tworzą je warstwy ciemno-szaro-brunatnej próchnicy, brunatno-szarej próchnicy, szarej próchnicy, ciemno-szarej próchnicy jak i czarnoziemu z wtrętami grudek i warstw brunatnej gliny. Zasypisko samego „szybu” tworzy szara zapiaszczona próchnica z wtrętami gliny oraz czarnoziemem.

Do dna nie sięgnięto ze względu na poziom wody gruntowej. Materiał ceramiczny pozyskano jedynie z warstwy wierzchniej, ciemno-szaro brunatnej próchnicy, w liczbie 10 fragmentów, które składają się na m. in. fragmenty dużego baniastego garnka o silnie pogrubionej facetowanej krawędzi i wygładzanych powierzchniach barwy czarnej, barwa pow. wewnętrznej ciemno-szara, domieszka schudzająca w postaci dużej ilości drobnego i średniego tłucznia, sporadycznie nawet grubego (ryc. 16: 1). Z warstwy zalegającej poniżej (szaro-brunatnej próchnicy z grudkami brunatnej gliny) wydobyto natomiast kilka kości zwierzęcych i duży płaski rozcieracz granitowy od żarna nieckowatego.

Oprócz powyższych pięciu glinianek, wystąpiły jeszcze pomniejsze obiekty, które ze względu na ich formę trudno interpretować jak również datować, z powodu braku materiału zabytkowego w ich wypełniskach, są to:

Obiekt 9 w formie podłużnego, nieckowatego zagłębienia wypełnionego szarą próchnicą z jednym kamieniem eratycznym (ryc. 7).

Obiekt 10, w formie owalnej jamy o nieckowatym profilu był wypełniony brunatno-szarą próchnicą i trzema kamieniami eratycznymi (ryc. 7).

Obiekt 12, również w postaci rozczłonkowanej podłużnej jamy i nieckowatym profilu miał wypełnisko z szaro-brunatnej próchnicy (ryc. 8).

Ostatnim dużym obiektem jest ob. nr 29 zlokalizowany przy profilu południowym wykopu, w odcinku a (ryc. 2), uchwycony jedynie fragmentarycznie, może być pozostałością po obiekcie typu półziemianka.

Długość jej boku wynosiła ok. 360cm, a głębokość od powierzchni gruntu ok. 100cm. Charakteryzuje się płaskim dnem i lekko skośnymi ścianami bocznymi. Na wypełnisko składa się nie warstwowany czarnoziem (ryc. 12), może to wskazywać, że powstał w młodszej fazie okupacji terenu. Z wnętrza nie pozyskano materiału zabytkowego.

4.2. Analiza materiałów ruchomych

4.2.1. Ceramika - cechy technologiczno-morfologiczne

Ogółem z kulturą przeworską powiązano 266 fragmentów naczyń (po wylepieniu). Pozyskany zespół podzielono na dwie grupy technologiczne, tj. I. grupę naczyń tzw. „stołowych” oraz II. grupę naczyń tzw. „kuchennych”. Zamieszczona poniżej tabela (Tabela1) prezentuje skład ilościowy wyróżnionych materiałów. Ze względu na liczebność zbioru trudno operować wyliczeniami procentowymi, można jednak stwierdzić zdecydowaną przewagę materiałów II grupy technologicznej nad I grupą.

Sytuacja jednak ulega gwałtownej zmianie, gdy się podzieli cały zespół na materiały wydobyte z obiektów wgłębionych w podłoże (pierwsza część tabeli) z materiałami pozyskanymi ze skupisk powierzchniowych i warstwy kulturowej z odcinka h/8 (druga, dolna część tabeli). Tutaj obserwujemy prawie równowagę obu grup technologicznych. Dodatkowej wymowy nabiera fakt, że w poziomie tym występują także drobne fragmenty ceramiki toczzonej tzw. siwej. To zróżnicowanie pomiędzy oboma zespołami materiałów pogłębi się przy analizie szczegółowej.

Analiza taka jest utrudniona ze względu na rozdrobnienie materiału i znikomą ilość fragmentów ornamentowanych. Ze względu na brak większych form ceramicznych, podstawowa analiza bazuje na ukształtowaniu wylewów.

Już wstępna analiza materiałów pozwoliła stwierdzić, że materiały z obiektów: 1 (ryc.13: 1,3), 4 (ryc. 13: 9-10), 4A, 5A (ryc.14: 1-7), 7, 13 (ryc. 16: 1), 14B (ryc. 16: 2-9), 16, 17, 18 i 19, charakteryzują się dużą zawartością krawędzi facetowanych. Facetowanie to jest sporadycznie ostre (ryc. 13: 2), w większości jest dość niestaranne, słabe. Jest to m.in. wyznacznik schyłkowej fazy okresu przedrzymskiego w rozwoju ceramiki kultury przeworskiej. Towarzyszą im krawędzie pogrubione zewnętrznie, uformowane na kształt kopytka (ryc. 14: 4-7; 16: 5,7). Wśród form możemy wyróżnić fragmenty dużych naczyń baniastych, w jednym przypadku o brzuścu prawie kulistym (ryc. 13: 1) zaopatrzone w iksoвате ucho tuż poniżej szyjki (mogły być dwa-trzy), o czarnych, wygładzanych powierzchniach. Inne formy zachowane tylko we fragmentach nie pozwalają na stwierdzenie, jakie były kształty brzuśców (ryc. 16: 1-2). Dwa fragmenty pochodzą z form wazowatych. Pierwszy charakteryzuje się ostrym chropowaceniem poniżej max. wyęcia brzuśca (ryc. 14: 1), natomiast drugi fragment, pochodzący być może z dużego kubka, jest zaopatrzone we fragmentarycznie zachowane, iksoвате ucho (ryc. 14: 2). Obie formy mają czernione powierzchnie. Trudno wskazywać formę z jakiego pochodzi dno z cylindrycznie ustawionymi ściankami w partii przydennej (ryc. 16: 3). Być może jest to dno naczynia odwrotnie gruszkowatego lub też naczynia na nóżce. Również ten fragment ma powierzchnie czernione. Jedynie dwa fragmenty możemy identyfikować z miseczkami. Jeden pochodzi z miseczki profilowanej (ryc. 16: 4), drugi, być może, z miski o brzuścu półkulistym (ryc. 16: 6). Tylko jeden fragment z tego zespołu był ornamentowany w postaci wstęgi z dwóch delikatnie rytych linii równoległych, pomiędzy którymi wykonano nacięciami drobne linie skośne (ryc. 16: 9). Jest to ornament typowy dla kultury przeworskiej ale wykonany znacznie głębiej i „szerzej” niż w początkowych okresach formowania się kultury przeworskiej.

Odpowiedniki dla naszych form jak i krawędzi znajdujemy w inwentarzach ceramicznych szeregu stanowisk, tak cmentarzysk jak i osad kultury przeworskiej. Materiały te odpowiadają charakterystyce III fazy (A3) wg T. Dąbrowskiej (1988, s. 44). Podobne inwentarze pochodzą ze stan. w Janikowie, zwłaszcza krawędzie „kopytkowe”, analogiczne do naszych (ryc. 14: 1,6,7), jak i pogrubione (ryc. 14: 4), są datowane na schyłkowe fazy okresu późnolateńskiego (T. Makiewicz, 1976, s. 155, ryc. 4,1,12), podobnie jak w Dobieszkowie (J. Bednarczyk, A. Koško, 1975, s. 197-226). Do naszej formy dużego naczynia o prawie kulistym brzuścu (ryc. 13: 1) pewną zbliżoną analogią może być naczynie z grobu 5a w Garwolinie datowane na schyłek fazy A3 (A. Niewęglowski, 1991, ryc. 8a, s. 74), mające wg tego autora nawiązania do naczyń kultury wejherowsko-krotoszyńskiej (określenie A. Niewęglowskiego). Brak dokładnych nawiązań pomiędzy zestawem form z Kobielic 19, a stanowiskiem Kobielice 1, leżącym kilkaset metrów na wschód (ryc. 1) wydatowanym na fazę A1 i A2, z silnymi wpływami jastorfskimi (B. Muzolf, 1999). Materiały ze stan. Kobielice 19, należy uznać za młodsze i sytuować w fazie A3.

Drugi zespół materiałów, o którym już wzmiankowałem powyżej, pochodzi ze skupisk: 2, 3, 8, ob. 20 i warstwy kulturowej z odcinka h/8. Dostarczył on kilku wyznaczników chronologicznych, które wskazują, że mamy tutaj do czynienia z horyzontem wczesnorzymskim. Jest to m. in. fragment naczynia o dwustożkowatym brzuścu bez wydzielonej szyjki, z kolankowatym, iksowatym uchem (ryc. 15: 5). Odpowiada ono typowi II/3 wg T. Liany, występującemu przez cały wczesny okres rzymski, przy zbliżonych formach notowanych już w późnym okresie lateńskim (T. Liana, 1970, s. 439, tabl. II,3,13).

Z zestawień tej autorki wynika, że formy takie współwystępują także z naczyniami o facetowanych krawędziach, min. w Młodzikowie gr. 49 (T. Liana, 1970, zestawienie I), inne datowane są na B1 jak i B2. A. Niewęglowski wskazuje, że analogie takich form naczyń znamy z młodszej fazy okresu przedrzymskiego w kulturze jastorfskiej i oksywskiej (A. Niewęglowski, 1991, s. 72). Na Kujawach wystąpiły m. in. na cmentarzysku w Piotrkowie Kujawskim (Kaszewska E. 1962, tabl. X,7; XXI,1). Innym elementem chronologizującym zbiór jest fragment ornamentowany liniami rytymi oraz dołeczkami wykonanymi okrągłym stemplem (ryc. 15: 6). W kulturze wielbarskiej R. Wołagiewicz umieszcza ten typ ornamentu głównie w fazie B2/C1 (R. Wołagiewicz, 1993, s. 26, 21-22). W Garwolinie taki ornament na popielnicy z gr. 61 również jest datowany na ten okres (T. Dąbrowska, 1996, s. 113, A. Niewęglowski, 1991, s. 55-56, ryc. 38, s. 95). Jednak kwestia ta nie jest taka

jednoznaczna, gdyż przykładowo wstęgi z dołeczkami na brzuścu ze stanowiska w Węgiercach, dawne woj. bydgoskie, datowane są na schyłek okresu lateńskiego (H. Modrzewska, K. Musianowicz, 1974, tabl. II,23, s. 336). Podobnie ma się sprawa przy gr. 13 jak i 17 na stan. 1 w Łęgonicach Małych, gm. Odrzywół, dawne woj. radomskie, gdzie współwystąpił ornament dołeczek i facetowane krawędzie (T. Liana, 1976a, tabl. IV,7, s. 466; tabl. VII, 6, s. 474) datowane na PLIII. Również znamy ten typ z gr. 3 na stan. 2 w Łęgonicach Małych, datowany na B1 (T. Liana, 1976 b, tabl. I, 22, s. 68). H. Dobrzańska stwierdza istnienie takiego ornamentu od C1a (H. Dobrzańska, 1990, s. 27). Ogólnie należy jednak stwierdzić, że większość autorów ten typ ornamentu datuje na B2 i później. Ornament wstęg linii rytym równoległym z wypełnieniem liniami skośnymi jest elementem długotrwałym w kulturze przeworskiej, aczkolwiek zdecydowanie delikatniejszy jest w fazach wczesnych, w naszym wypadku jest on grubszy i głębszy, co nakazuje go umieszczać już w okresie wczesnorzymskim. Potwierdza to, jak się wydaje, zwłaszcza ornament rozbudowanych wstęg w złożonym układzie, tak jak na naszym fragmencie (ryc. 17: 2). Ornament wielokrotnych skośnych itp. głęboko rytym linii na brzuścach naczyń (ryc. 17: 1), jakkolwiek ma starą tradycję, to zdecydowanie pojawia się na materiałach kultury przeworskiej dopiero w okresie wczesnorzymskim, w fazie B2 (T. Liana 1970, tabl. V). Jednak T. Makiewicz na stanowisku w Janikowie stwierdza występowanie takiego ornamentu także w schyłkowej fazie okresu późnolateńskiego (T. Makiewicz, 1976, ryc. 4, 6-8, s. 155). Ornament ten, wg Z. Woźniaka, pochodny ornamentu grzebykowego, licznie występuje na stanowiskach grupy tynieckiej kultury lateńskiej faz późnolateńskich (Z. Woźniak, 1990, s. 54-55). Również tutaj znajdujemy analogie do fragmentu zdobionego cienkimi skośnymi liniami (ryc. 13: 7). Innym elementem zdobniczym są cienkie, głęboko ryte dookólne rowki wykonywane na brzuścu (ryc. 17: 8), lub podkreślające krawędź (ryc. 13: 7; 17: 5). Według T. Dąbrowskiej maniera ta pojawia się na kubkach i miseczkach już w fazie A3 (T. Dąbrowska, 1988, s. 44), powszedniejac w następnym fazach.

Ostatnim elementem, który ma podstawowe znaczenie dla datowania tego zespołu to pozyskane fragmenty naczyń toczonych tzw. ceramiki siwej (ryc. 13: 6; 15:4). Fragmentaryczność ich nie pozwala nic powiedzieć o formach z jakich pochodzą. Można stwierdzić tylko, że były to naczynia o powierzchniach gładkich, wykonane z gliny silnie szlamowanej, barwy szarej. Z ceramiką toczoną tzw. siwą możemy mieć do czynienia w dwóch fazach, w fazie późnolateńskiej, w powiązaniu z kontaktami celtyckimi oraz ponownie w fazie B2/C1 (H. Dobrzańska, 1990, s. 110). Jednak od schyłku fazy B2 i pocz. C1

Tabela 1. Charakterystyka technologiczna inwentarza ceramicznego

Obiekt numer		I grupa technologiczna								II grupa technologiczna								Suma		
		Faktura		Barwa				I. or.	S. fr.	Faktura				barwa			I. or.		S fr.	
		1	2	1	2	3	4			1	2	3	4	5	6	1				2
1/1	B													7	4		3		7	7
1	K													2	2				2	18
	B								1	4	10	7	8						15	
	D									1				1					1	
	U									1						1			1	
4	K													2		2			2	8
	B												5	2		3			5	
	D									?				1					1	
4A	B	1			1			1		1				2	1	1	1		3	5
	D										1					1			1	
5	B								1		1	1	1	1	1	1			3	4
	D										1					1			1	
5A	K										2	6	4	4					8	40
	B								5		1	16	7	4	13	12		29		
	D											3				3		3		
6	B												1	1					1	1
7	B										2	2	1	1	2				4	5
	D											1		1					1	
13	K										1			1						6
	B										3	2	3	1	1				5	
14B	K		1		1			1				3	1	2	2				4	69
	B		3	2			1	1	3	4	5		38	7	23	14	17		54	
	D		2	1			1		2				2	2	2	2			4	
	U													1			1		1	
16	B										1	3	3	1					4	4
17	D										1		1						1	1
18	B								1							1			1	3
	D												2		2				2	
19	B										1			1					1	1
2	B		1			1		1						2			2		2	3
3*	K	2				2	1	2												17
	B	5			5			5				8	2	1	7	2			10	*1
8*	K	3		1	2			3												46
	B	26			9	17	6	26	1	1			16	9		9			18	*4
20	K												1		1				1	15
	B	1			?			1	1		1		9	3		11	2	2	13	
Odc. h/8*	K	1				1	1	1	1							1			1	12
	B	10			6	4		1	10											*1
		49	7	3	14	16	22		56	6	15		2	103	84	63	76	63	210	266 *6

I grupa technologiczna – ceramika „stołowa”
 Faktura powierzchni: 1 – gładka, 2 – polerowana
 Barwa powierzchni: 1 – czarna, 2 – szara, 3 – szaro-popielata, 4 – ceglata

II grupa technologiczna – ceramika „kuchenna”
 Faktura powierzchni: 1 – obrzucana i zacierana na mokro, 2 – chropowata na ostro, 3 – obmazywana ze śladami palców, 4 – chropowata wiechciem,
 5 – o powierzchniach szorstkich, 6 – o powierzchniach gładkich
 Barwa powierzchni: 1 – czarno-szara, 2 – popielato-szara, 3 – ceglasto-popielate

* obecność i ilość fragmentów ceramiki toczonej tzw. siwej
 K – krawędzie, B – brzośnie, D – dna, U – ucha, I. or. – ilość fr. z ornamentem, S. – suma fragmentów w grupach technologicznych.

możemy mówić o rodzimej produkcji ceramiki tocznej. Z obszaru Kujaw znamy szereg stanowisk, z których pochodzą fragmenty naczyń toczonych kultury lateńskiej (T. Dąbrowska, 1988, mapa 15, s. 129), to jednak przyjmowanie przez niektórych badaczy,

jakoby była tam wytwarzana jest jej zdaniem mylny (tamże, s. 149). Podobne stanowisko zajmuje, negujące produkcję naczyń toczonych w okresie późnolateńskim na Kujawach H. Dobrzańska (1990, s. 107). Fragmenty ceramiki tocznej kultury lateńskiej towarzyszą

na Kujawach materiałom kultury przeworskiej w fazach A2 i A3. W naszym przypadku w obiektach, które w oparciu o ceramikę datowaliśmy na końcowe fazy A3, fragmentów toczonych nie znaleźliśmy. Wystąpiły takie natomiast m.in. na stan. w Janikowie (T. Makiewicz, 1976, s. 154-155). W takiej sytuacji opowiadamy się, za przynależnością fragmentów ceramiki toczonej z Kobielic 19 do fazy ponownego jej pojawienia się w materiałach kultury przeworskiej, czyli przełomu faz B2/C1. Na takie datowanie pozwala także towarzyszący im inny materiał ceramiczny, pomimo że większość form jak i ornamentyki ma nawiązania do materiałów schyłkowo lateńskich fazy A3.

Za rozdzieleniem chronologicznym obu omówionych zespołów ceramicznych przemawia również stratygrafia pionowa obiektów jak i skupisk, o czym była mowa już powyżej. W takiej sytuacji mamy niewątpliwie do czynienia z dwoma fazami zasiedlenia tego samego obszaru, pierwszy etap to faza A3 (II jej połowa ?) oraz drugi etap faza B2/C1.

4.2.2. Inne wyroby

Oprócz ceramiki ze stanowiska w Kobielicach 19 pozyskaliśmy 1 przedmiot rogowy (ryc. 14: 8) z obiektu 5A datowanego na A3. Został on wykonany z przypołowionego fragmentu poroża, z którego częściowo usunięto sitowaty rdzeń. Wszystkie krawędzie jak i wcięcia zostały dość starannie obrobione nożem. Brak śladów wytarć, wyświeceń jak i otworów. Interpretacja tego przedmiotu jest trudna. Być może mamy tutaj do czynienia z przedmiotem niedokończonym. Nie można wykluczyć, że ma on jakiś związek np. z oporzędzeniem jeździeckim (krępulec, pobocznica?). Brak znanych mi analogii.

Innymi wyrobami są pozyskane z obiektów okrągłe rozcieracze-tłuki (3 szt.) oraz duże masywne, płaskie rozcieracze żaren nieckowatych (2 szt.). Wykonano je z kamieni eratycznych. Należy tutaj zwrócić uwagę na jeden aspekt. Na szeregu stanowiskach z obszaru Kujaw stwierdzono, po Małopolsce i Śląsku, najwcześniejsze występowanie żaren obrotowych, których pojawienie się, jednoznacznie łączone jest z wpływami celtyckimi. Ale na Kujawach odkryto także pracownie wykonujące tego typu żarna, m.in. na stan. Janikowo 11, Lachmirowice 5 i Strzelce (T. Wiślański, 1957-1958, T. Dąbrowska, 1988, s. 220). Również na pobliskim stanowisku 1 w Kobielicach znaleziono fr. żarna obrotowego z fazy A1. W przypadku Kobielic 19 takich fragmentów brak, natomiast egzystują rozcieracze żaren nieckowatych. Być może ma to jakieś znaczenie, wykazujące nie tylko różnice w poziomie gospodarki dwóch grup ludzkich okupujących teren na obu stanowiskach, czy też specjalistycznego zastosowania obu typów żaren do odmiennych czynności.

Do listy innych „wyrobów” należy także zaliczyć grudki i bryłę żużla żelaznego wydobyte z ob. 14 A i 14 B. Te znaleziska świadczą, że w fazie A3 na tym stanowisku zajmowano się również metalurgią.

4.3. Rozplanowanie oraz chronologia osady

Na stanowisku mamy do czynienia z dwoma horyzontami osadniczymi kultury przeworskiej i wydaje się, że o dwojakim charakterze.

Pierwszy horyzont, to osadnictwo fazy A3, z którego pochodzą wszystkie wyróżnione przez nas glinianki, określone jako A, B, C, D i E oraz może ob. 29. Tworzą one wyraźną część gospodarczo-produkcyjną, położonej gdzieś w pobliżu osady właściwej. Same glinianki nie byłyby takie interesujące, gdyby nie elementy dodatkowe, które odkryliśmy w ich obrębie. Są to, interpretowane przez nas jako „studnie”, zlokalizowane w gliniankach B (ob. 4A), C (ob. 14B), D (ob. 1) i E (ob. 13). Wydaje się nam, że oczywiście nie są to typowe studnie lokowane na obszarze osady właściwej, lecz źródła poboru wody do działalności produkcyjnej jaka się odbywała w pobliżu glinianek. Uchwycenie zarysów być może czworobocznych obiektów z konstrukcjami słupowymi w gliniance B (ob. 4A) oraz C (ob. 14B) może wskazywać na istnienie pewnej formy wiat produkcyjnych, częściowo wkopanych w ziemię z bezpośrednim dostępem do wody. Łatwość dostępu do wody odgrywała widać tutaj niebagatelną rolę. Była wyraźnie potrzebna do przeróbki gliny na miejscu jej pozyskiwania. Nie możemy wykluczyć w takiej sytuacji, że może tutaj chodzić o produkcję garncarską. Z jednego z obiektów pozyskano formowaną bryłę wypalanej gliny z domieszką schudzającą w postaci tłuczni kamienno-ego. Ten element może wskazywać m.in. na produkcję ceramiczną. Możemy tutaj przywołać zbliżoną sytuację odsłoniętą w Janikowie, gdzie w sąsiedztwie dużej glinianki odkryto konstrukcję interpretowaną jako piec (T. Makiewicz, 1976, s. 160). Podobna sytuacja wystąpiła na innym stanowisku z Kujaw, w Dobieszkowie stan. 2 (J. Bednarczyk, A. Koško, 1975, s. 197-226). T. Makiewicz jednoznacznie sugeruje, że mamy tam do czynienia z kompleksem zespołu produkcji garncarskiej, składającego się z glinianki, jako źródła surowca i pieca (pieców). W naszym przypadku mielibyśmy miejsce pozyskiwania surowca, wody i może przerobu gliny w wiatkach, brak nam niestety pieca (pieców), który kryje się, być może, poza obrębem naszych badań, na południe od nich.

Drugi etap zasiedlenia terenu to faza B2/C1. Z tym poziomem możemy łączyć jak się wydaje obiekt 20, skupiska ceramiki określone jako ob. 3 i 8 oraz materiały z warstwy kulturowej w odc. h. Również do tej grupy należy zapewne zaliczyć kamienną konstrukcję bruku zlokalizowaną w ob. 5A glinianki A, który

powstał już po częściowym zasypaniu glinianki. Wydaje się, że materiały tej fazy grupują się bardziej w partiach północnych badanego obszaru i wykraczają na N poza wykop. Należy zwrócić uwagę, że większość tych materiałów pochodzi z form tzw. stołowych, małych i w naszym przypadku jest najczęściej poddana działaniu ognia- przepalona. Wraz z nimi znaleziono także dwa małe fragmenty przepalonych kości (bez analizy osteologicznej). Nie można jednoznacznie tych znalezisk interpretować jako pochodnych niszczonego gdzieś w pobliżu cmentarzyska ciałopalnego, ale też nie można takiej możliwości wykluczyć. Biorąc zwłaszcza pod uwagę znaleziska i informacje tak B. Zielonki z późniejszymi uzupełnieniami A. Cofta-Broniewskiej, odnoszącymi się do znalezisk m.in. grobowych z tego okresu w najbliższej okolicy (B. Zielonka, 1970, ryc. 1, s. 174, 191-192, A. Cofta-Broniewska, 1979, mapa 10, nr. kat. 724-726, 728, 1097, 1662, 1666-68).

Ze stwierdzeń ogólnych należy zwrócić uwagę, że na omawianym stanowisku urywające się osadnictwo fazy A3 (na obszarze badanym) jak i kończące się osadnictwo w fazie A2 na stanowisku Kobielice 1 jest odzwierciedleniem szerszych zmian jakie zachodzą w tym okresie m.in. na Kujawach. Związane jest to zapewne ze znacznym odpływem grup ludzkich z tego terenu, być może na południe. Zwracał na to uwagę K. Godłowski (K. Godłowski, 1985, s. 37-38 i n.).

5. Osadnictwo średniowieczne

Jakkolwiek badane stanowisko według pierwotnego określenia miało zawierać materiały późnośredniowieczne, to w trakcie prac okazało się, że stanowią one znikomy ułamek całości materiałów. Jedynie ze skupiska - ob. nr 2 na obszarze glinianki C pozyskano 4 fragmenty naczyń średniowiecznych, w tym 1 fr. wylewu (ryc. 13: 4). Nie stwierdzono żadnego obiektu stałego tego poziomu chronologicznego. W oparciu o taki zespół trudno cokolwiek powiedzieć, oprócz stwierdzenia, że można je umiejscawiać w XIV-XV wieku. Należy zwrócić uwagę, że znaczne stanowisko z materiałami średniowiecznymi rozciąga się na NW od badanego obszaru wokół niewielkiego pagórka z krzyżem (ryc. 1), gdzie miał stać pierwotnie kościół wsi Kobielice. Wg informacji miejscowych mieszkańców, znacznie większy nasyp (?), na którym wznosił się niegdyś kościół został rozepchnięty spychaczem przez miejscowego rolnika kilka-kilkanaście lat temu.

Podsumowanie

Obszar poddany badaniom, pomimo ograniczonych możliwości badawczych jak i pozyskania nielicznego zespołu materiałów zabytkowych dostarczył interesujących danych dla przeobrażeń

jakie zachodziły w obrębie kultury przeworskiej w okresie przedrzymskim jak i wczesnorzymskim. Odkrycie zaplecza produkcyjnego osady z fazy A3 stwarza duże potencjalne możliwości badawcze samej osady jak i pozostałej części produkcyjnej, ale nie jest to sytuacja na Kujawach odosobniona. Należy zwrócić uwagę na pojedyncze znalezisko fragmentu kultury ceramiki wstęgowej rytej z wczesnego neolitu, co może sugerować lokalizowanie w pobliżu następnego punktu osadniczego tej kultury w dolinie Bachorzy. Umożliwienie przeprowadzenia tych badań pomimo spóźnionego terminu zawdzięczamy ponownie Spółce EURO-POL-GAZ, za co należą się słowa podziękowania.

Literatura

- Bednarczyk J., Koško A.
1975 *Badania archeologiczne na stanowisku 2 w Dobieszowie, pow. Mogilno*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. XXVII, s. 197-226.
- Cofta-Broniewska A.
1979 *Grupa kruszańska kultury przeworskiej. Ze studiów nad rozwojem regionalizmu społeczeństw Kujaw*, Poznań.
- Dąbrowska T.
1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej, chronologia-zasięg-powiązania*, Warszawa.
1996 *Uwagi o ornamentyce ceramiki przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich*, [w:] *Studia Gothica*, t. I, Lublin, s. 111-121.
- Dobrzańska H.
1990 *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igołomi, woj. krakowskie*, Wrocław.
- Godłowski K.
1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Wrocław.
- Kaszewska E.
1962 *Cmentarzysko kultury wenedzkiej w Piotrkowie Kujawskim, pow. Radziejów*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, t. 8, s. 5-76.
- Liana T.
1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXXV, z. 4, s. 429-492).
1976a *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Łęgonicach Małych gm. Odrzywół, woj. radomskie na stan. 1*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XLI, z. 4.

1976b *Kurhan i cmentarzysko płaskie kultury przeworskiej na stan. II w Łegonicach Małych pow. Opoczno*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XLI, s. 64-127.

Niewęglowski A.

1991 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Garwolinie, woj. siedleckie*, Warszawa.

Makiewicz T.

1976 *Późnolateński piec garncarski z Janikowa, woj. bydgoskie*, „Slavia Antiqua”, t. XXIII, s. 153-164

Modrzewska H. Musianowicz K.

1974 *Wyniki badań na wielokulturowym stanowisku w Węgiercach woj. bydgoskie, w roku 1974*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XLI, 1976, z. 3, s. 325-341.

Muzolf B.

1999 *Badania archeologiczne wielokulturowego stanowiska w miejscowości Kobielice stan. I (nr GAZ.-119), gm. Zakrzewo, woj. kujawsko-pomorskie*, mps w EURO-POL-GAZ, Warszawa.

Szamałek K.

1987 *Kruszewicki zespół osadniczy w młodszej epoce brązu i w początkach epoki żelaza*, Wrocław.

Szmyt M.

1996 *Spoleczności kultury amfor kulistych na Kujawach*, Poznań.

Węgrzynowicz T.

1984 *Uwagi o kulturze grobów kloszowych na Mazowszu i Podlasiu w świetle próby typologicznej klasyfikacji ceramiki*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XLIX, z. 1, s. 3-15.

Wiślański T.

1957-58 *Wyniki prac wykopaliskowych w Strzelcach w pow. mogileńskim w latach 1952-1954*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. VIII-IX.

Wiśniewski E.

1974 *Dolina Bachorzy – problem jej genezy i znaczenie w okresie wczesnośredniowiecznym*, „Przegląd Geograficzny”, t. XLVI, z. 4, s. 263-282.

Wołagiewicz R.

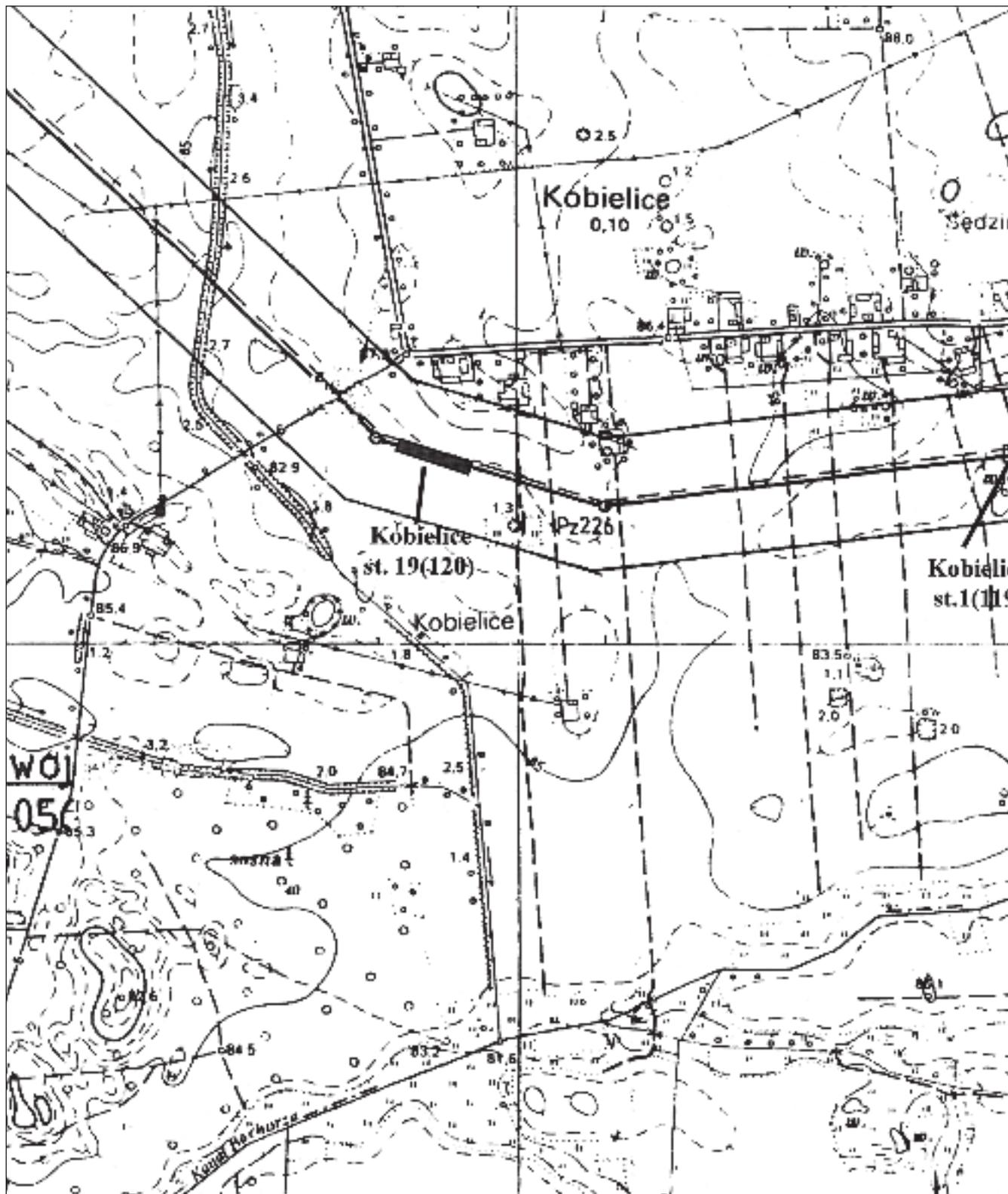
1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, Szczecin.

Woźniak Z.

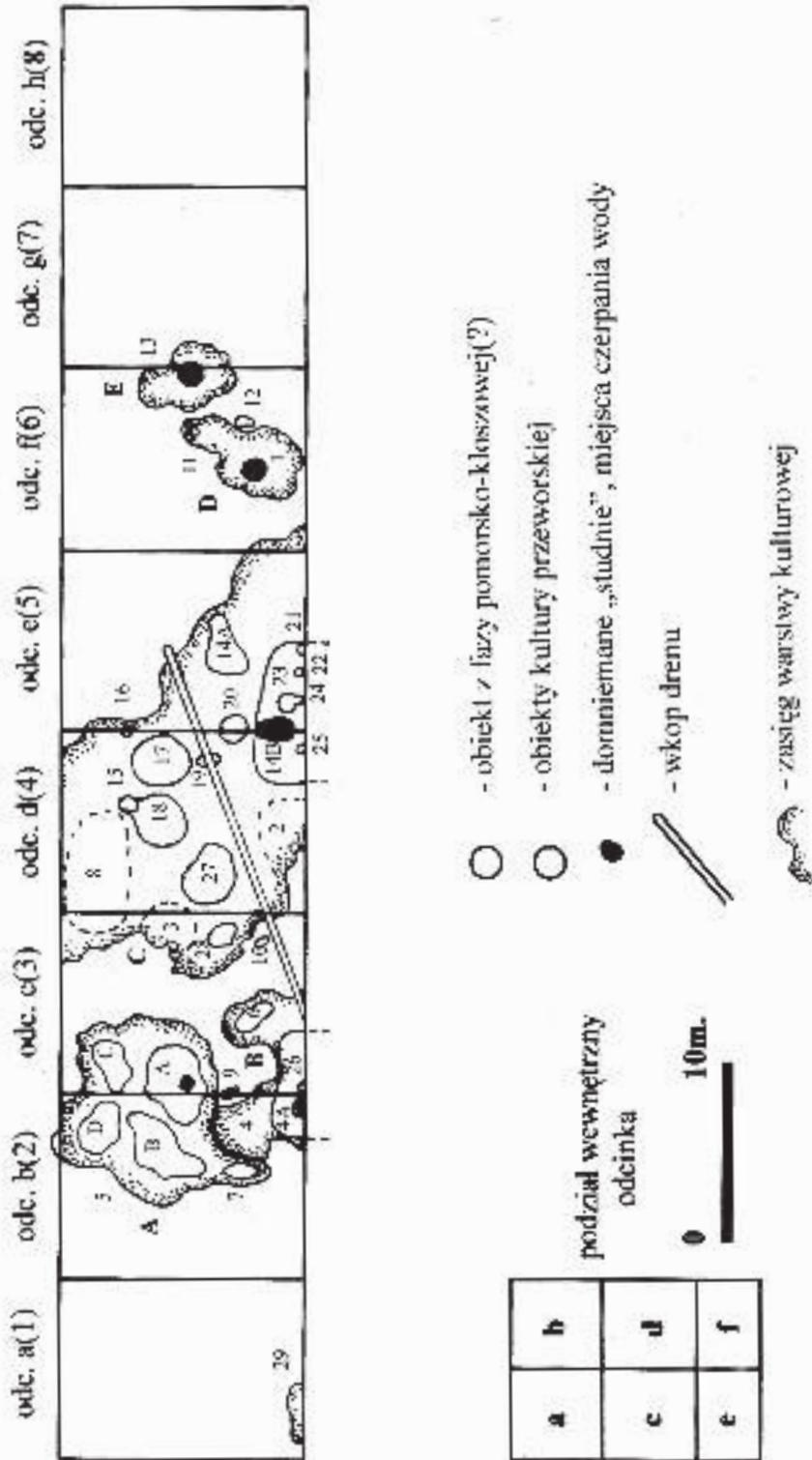
1990 *Osada grupy tynieckiej w Podłężu, woj. krakowskie*, Wrocław - Warszawa - Kraków.

Zielonka B.

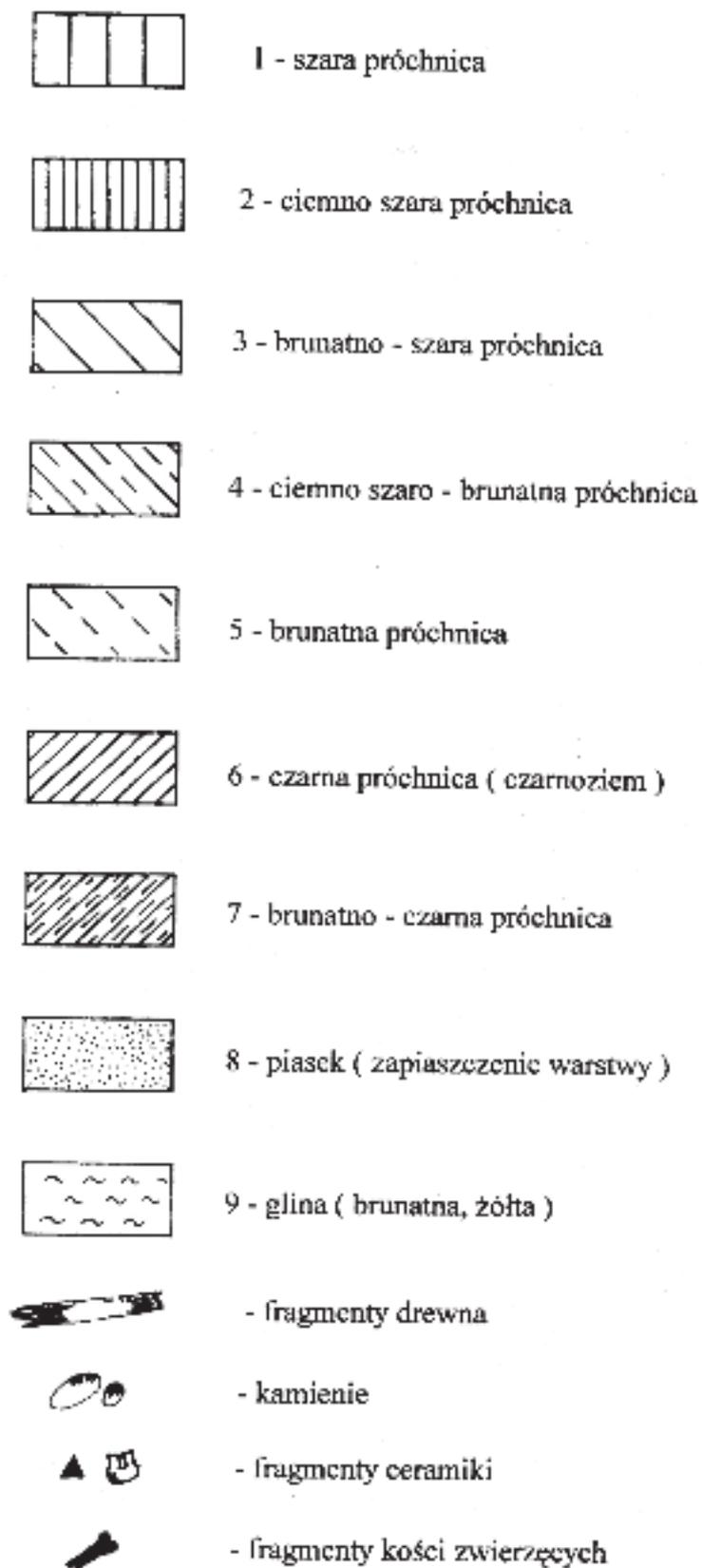
1970 *Rejon Gopła w okresie późnolateńskim i rzymskim*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 20.

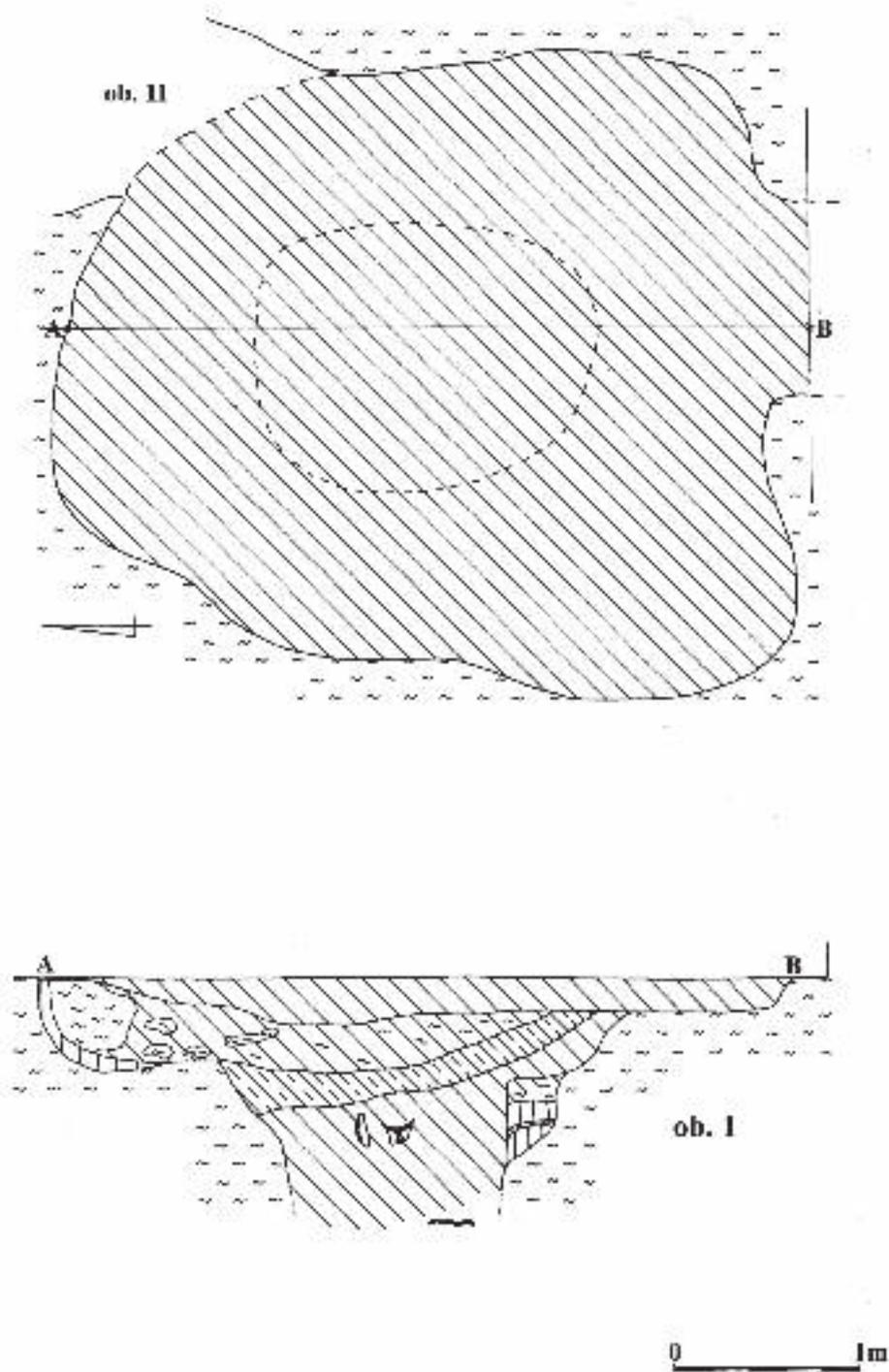
Ryc. 1. Kobielice st. 19 (120-gaz.), gm. Zakrzewo, woj. kujawsko-pomorskie. Lokalizacja wykopu badawczego.

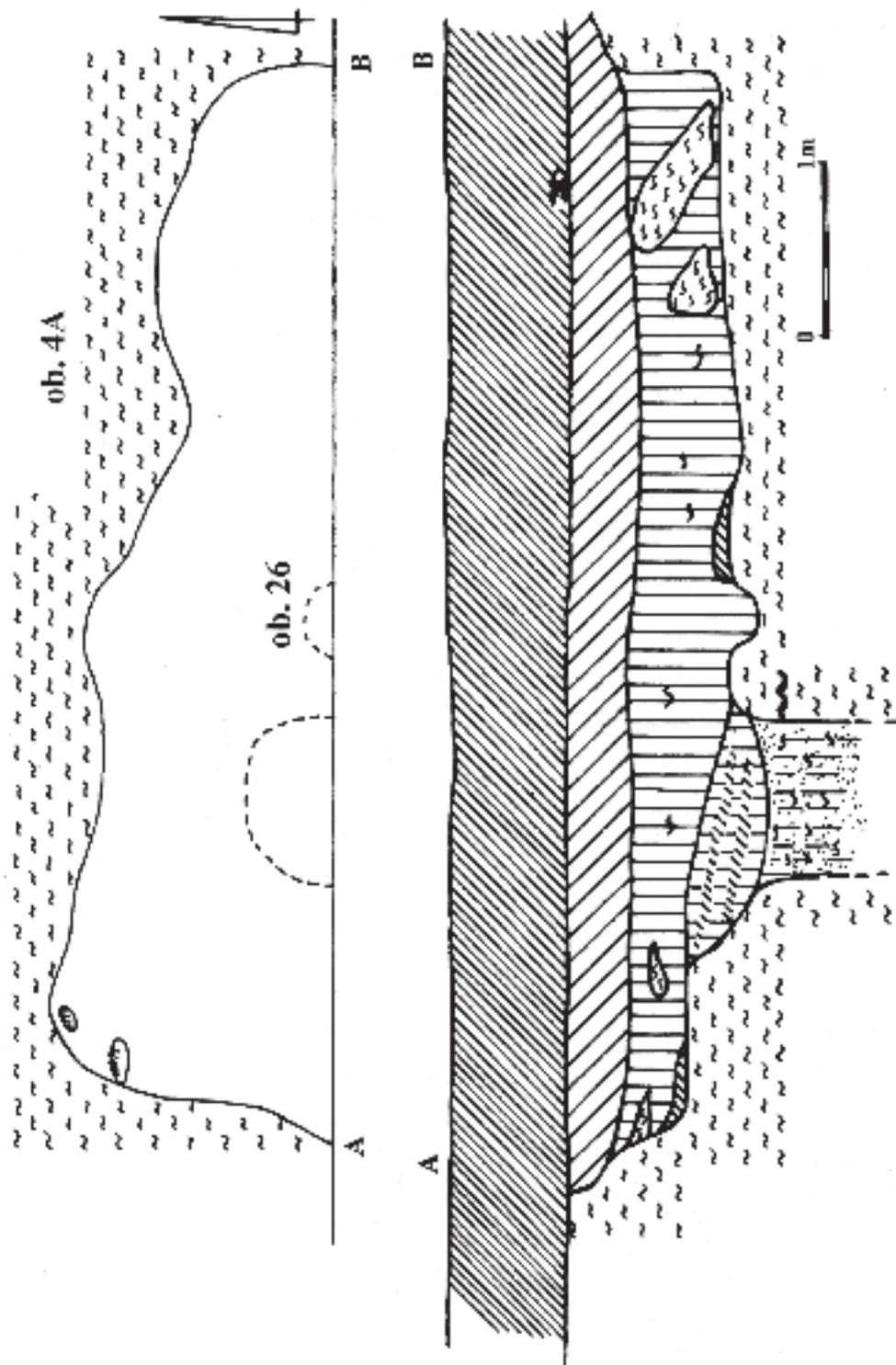
Ryc. 2. Kobielice st. 19, gm. Zakrzewo. Wykop badawczy z lokalizacją obiektów archeologicznych.

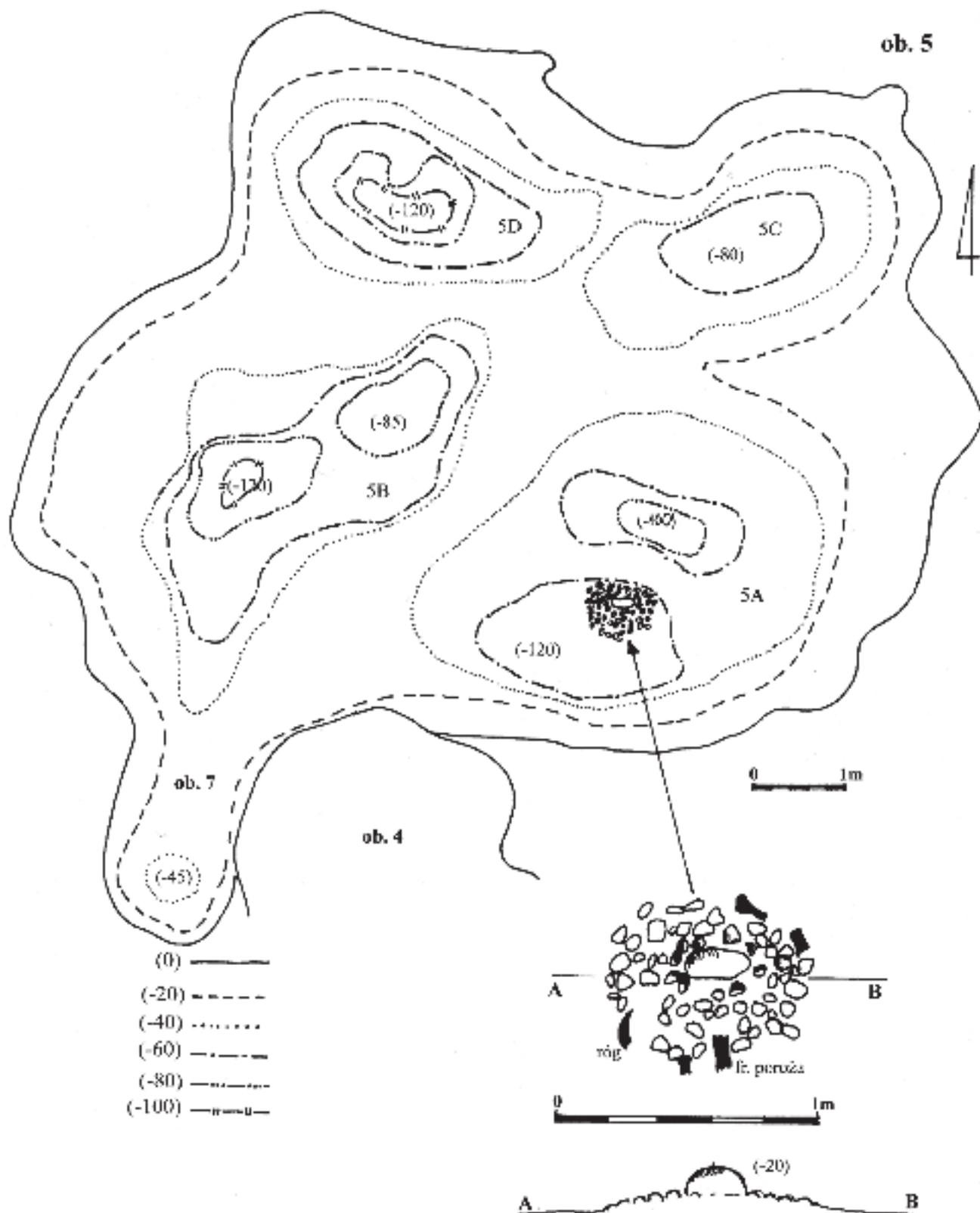
Ryc. 3. Legenda do planów i profil.

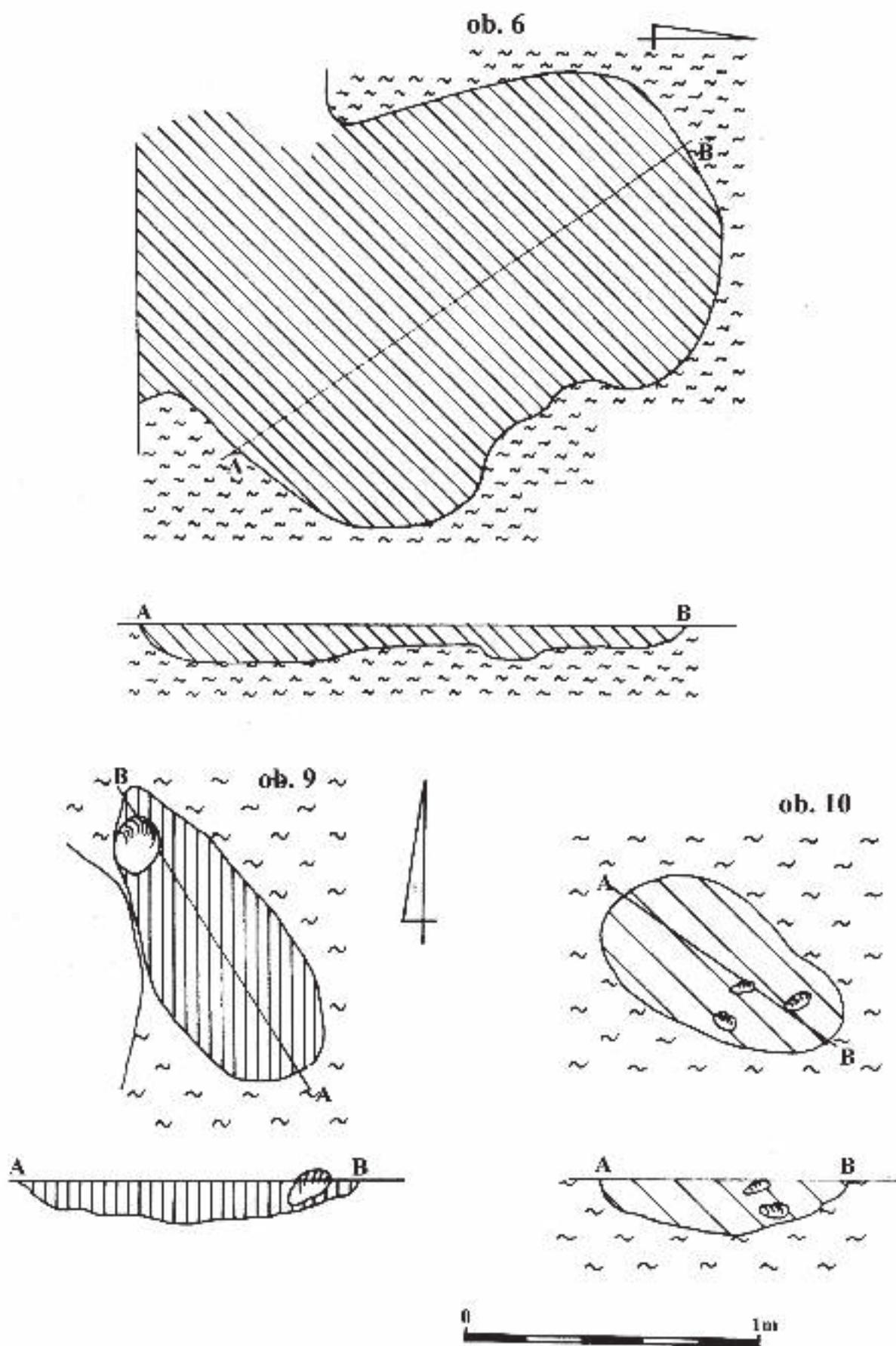
Ryc. 4. Kobielice st. 19. Obiekt nr 1, plan i profil.

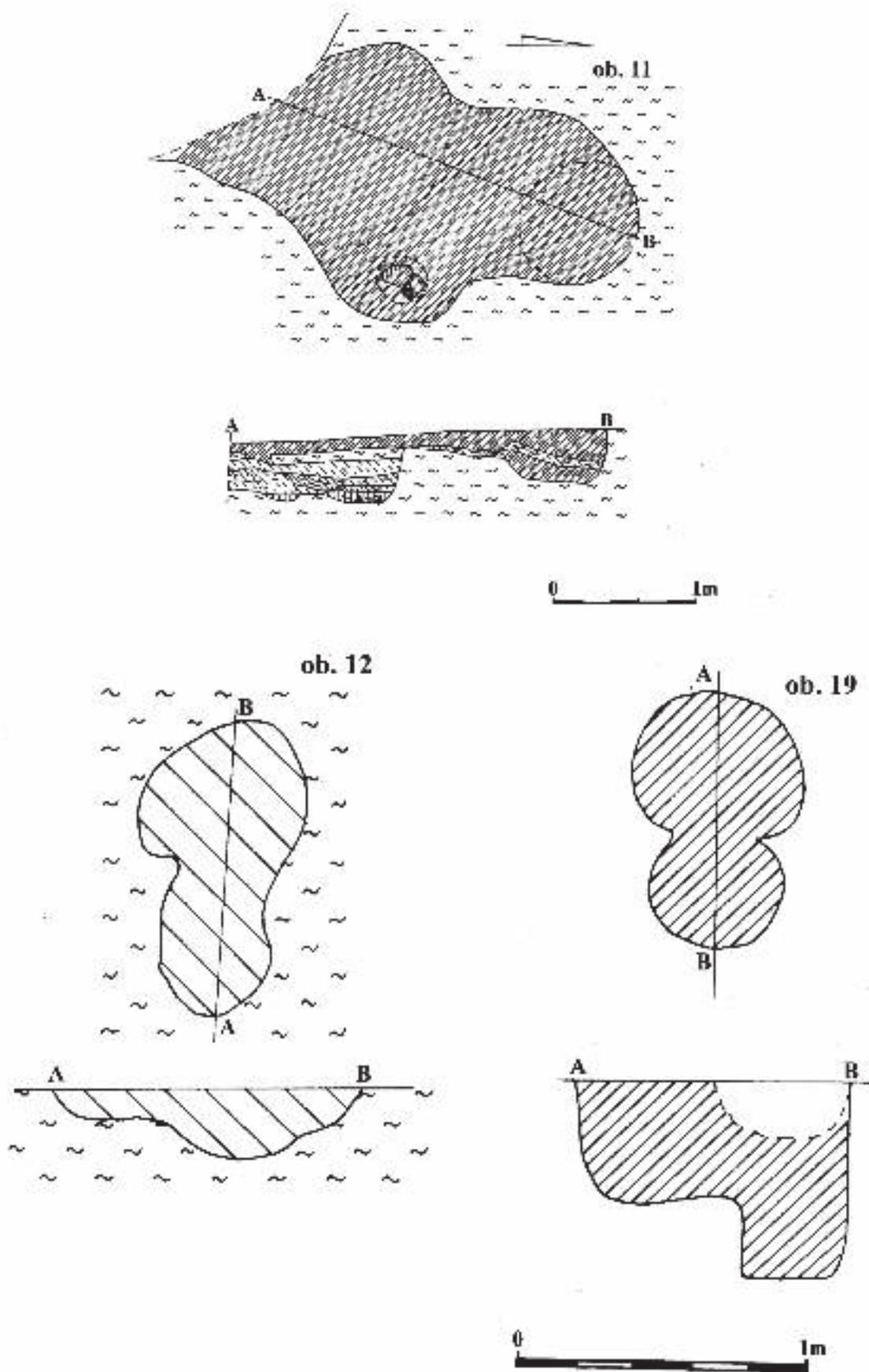
Ryc. 5. Kobielice st. 19. Obiekt nr 4A i 26, plany i profil.

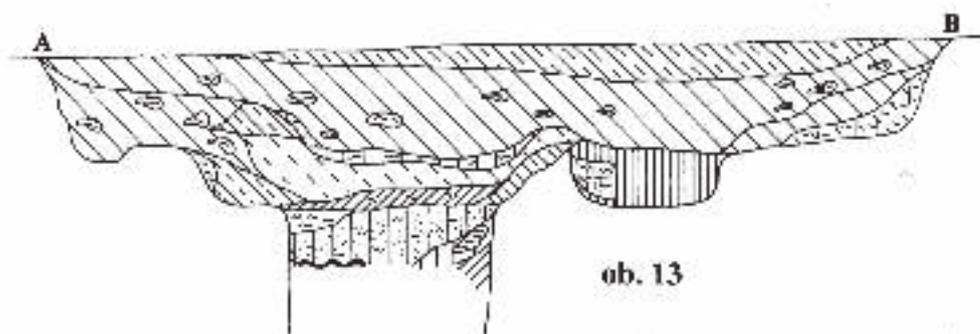
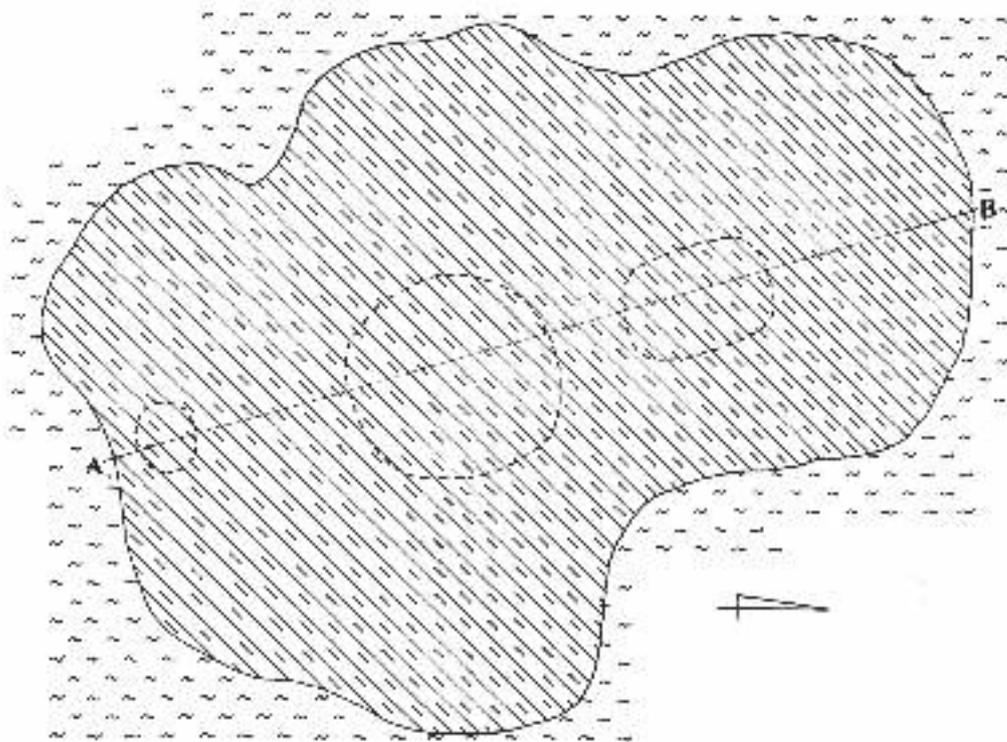
Ryc. 6. Kobielice st. 19. Obiekt nr 5 (5A, 5B, 5C, 5D) i 7, plany i profile.

Ryc. 7. Kobielice st. 19. Obiekt nr 6, 9 i 10, plany i profile.

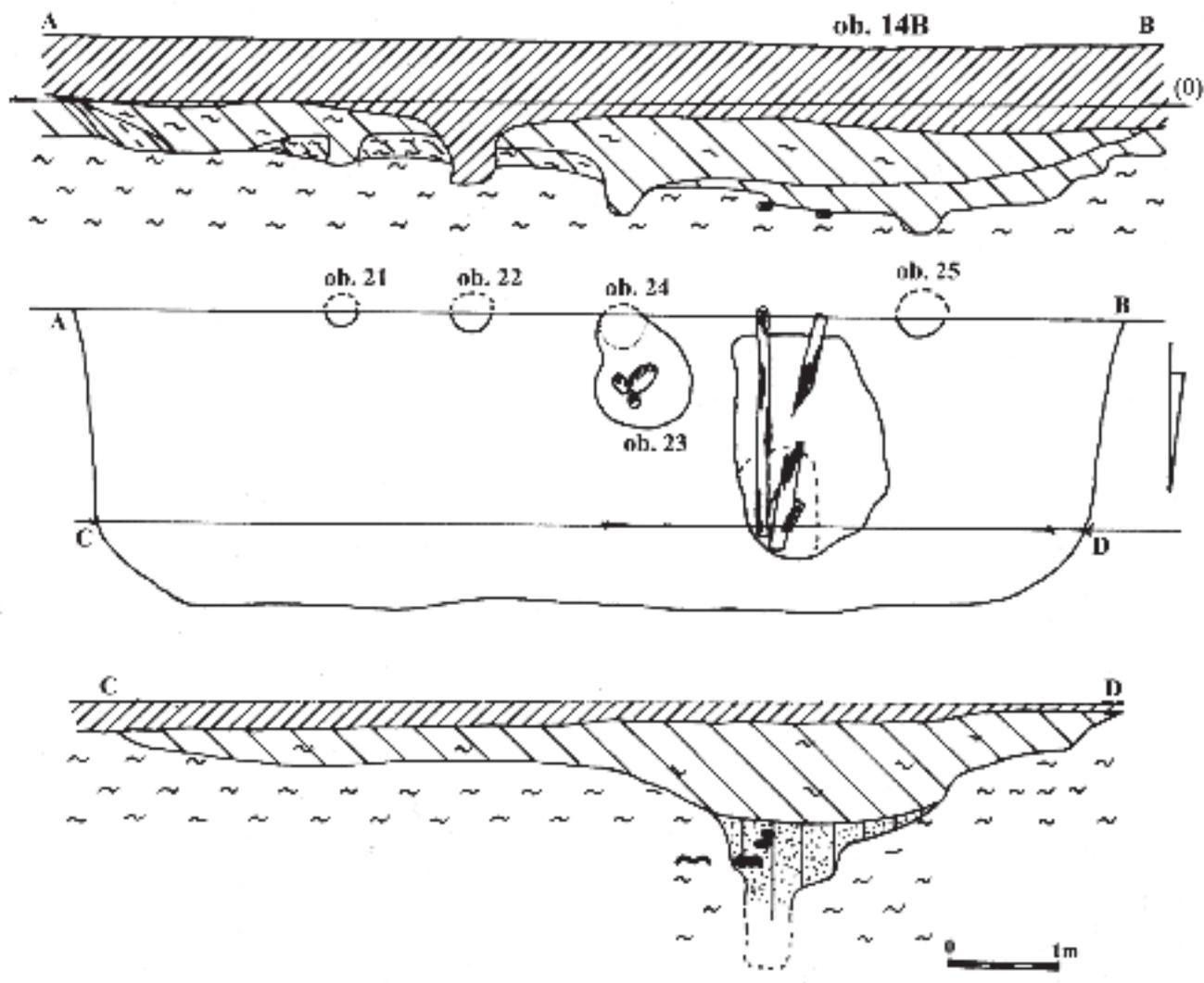

Ryc. 8. Kobielice st. 19. Obiekt nr 11, 12 i 19, plany i profile.

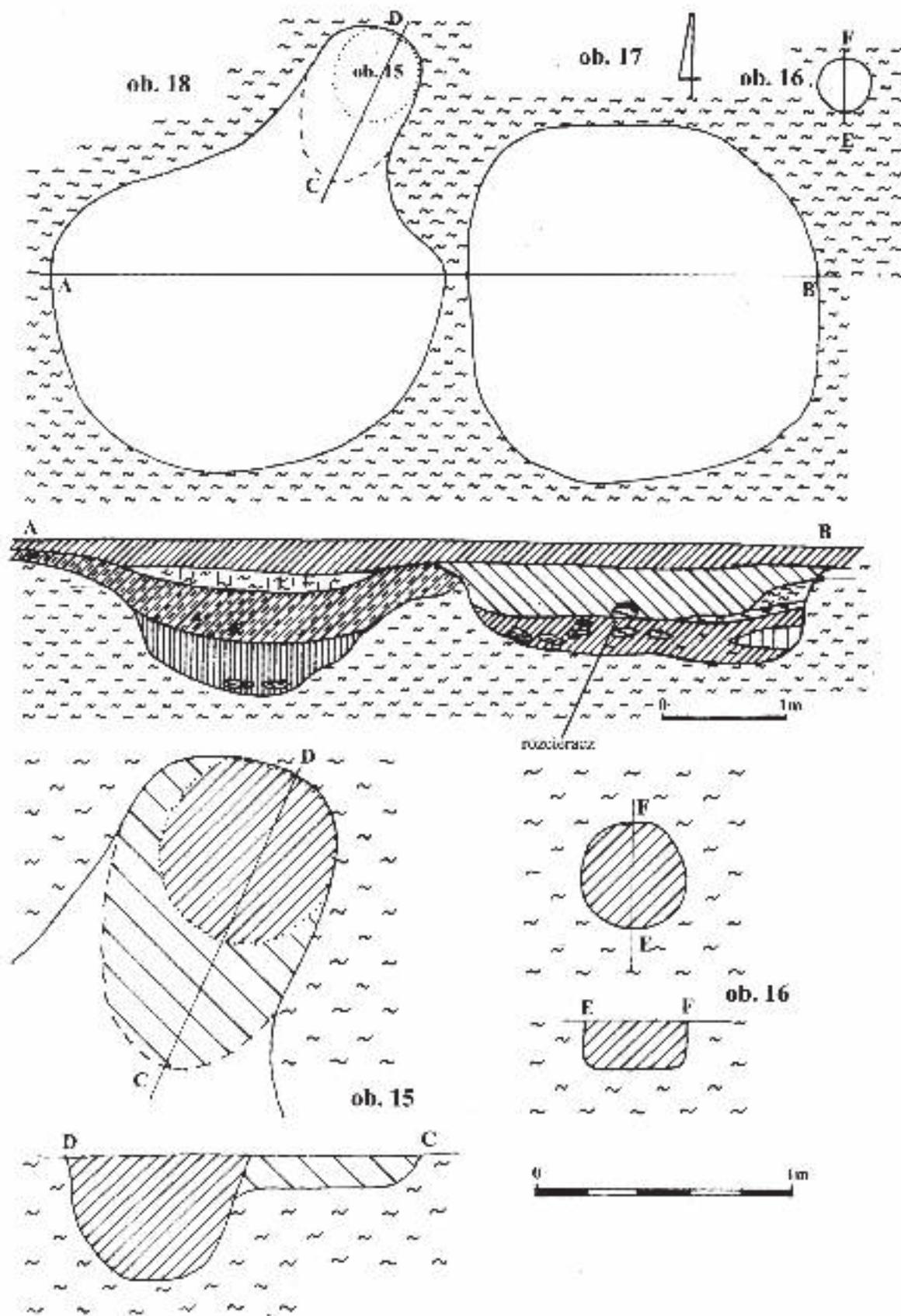

0 1m

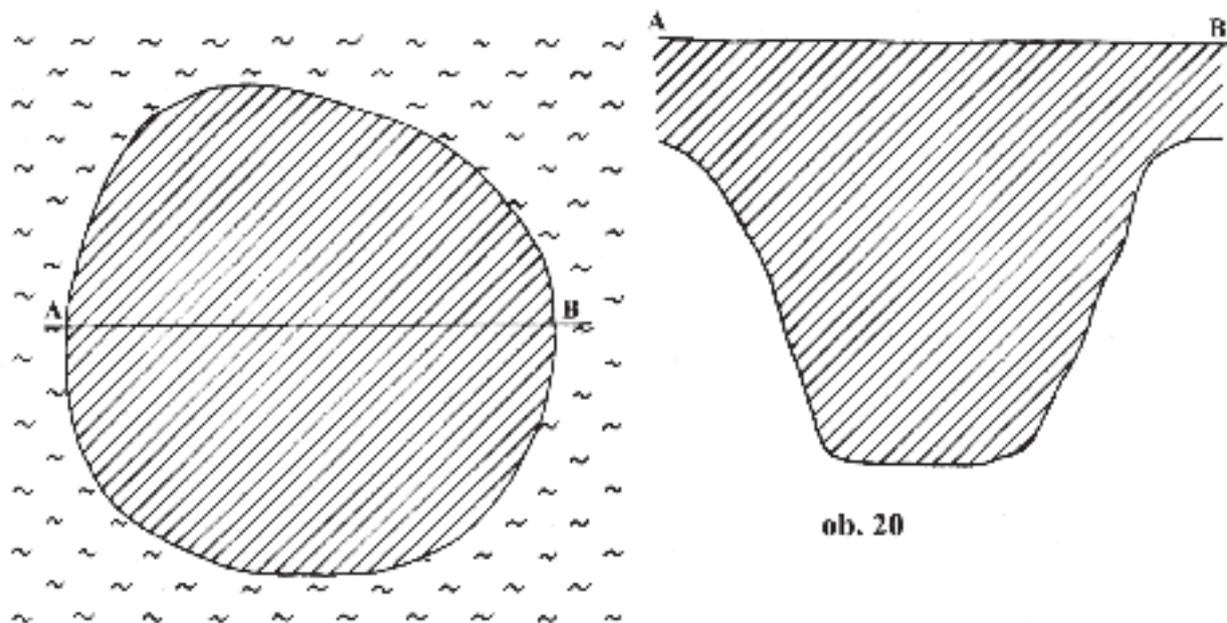
Ryc. 9. Kobielice st. 19. Obiekt nr 13, plan i profil.

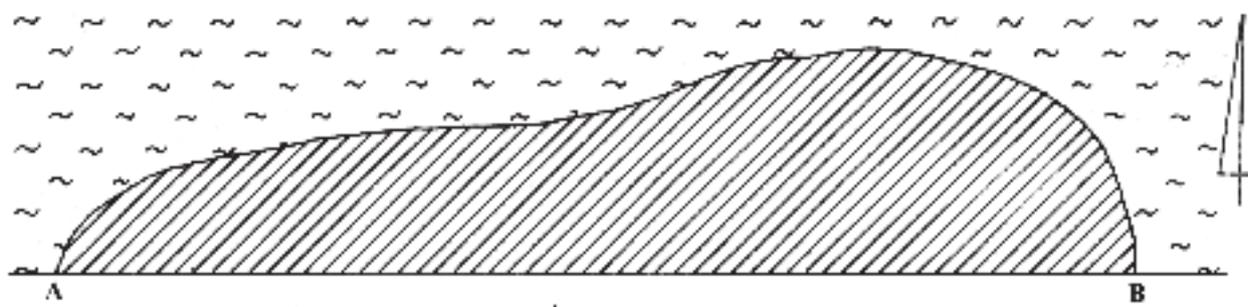
Ryc. 10. Kobielice st. 19. Obiekt nr 14B, 21, 22, 23, 24 i 25, plany i profile.

Ryc. 11. Kobielice st. 19. Obiekt nr 15, 16, 17 i 18, plany i profile.

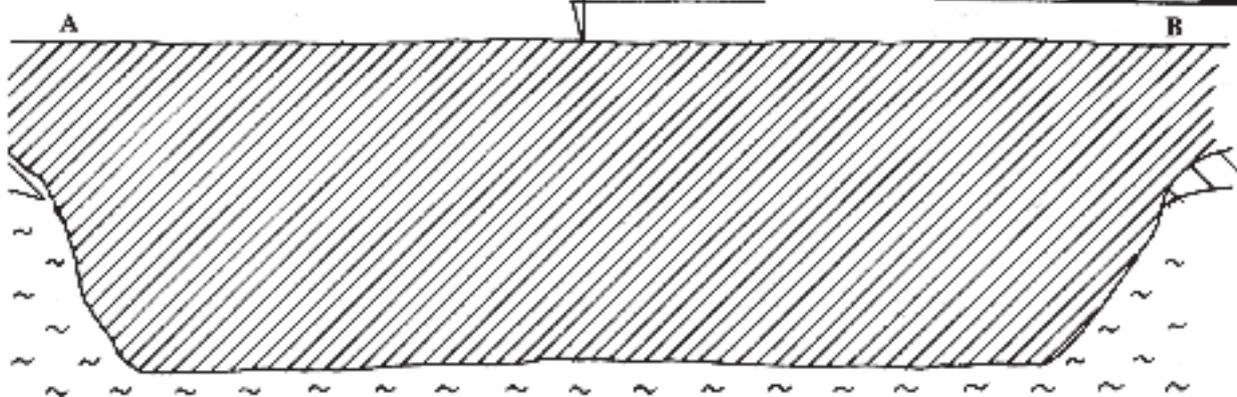

ob. 20

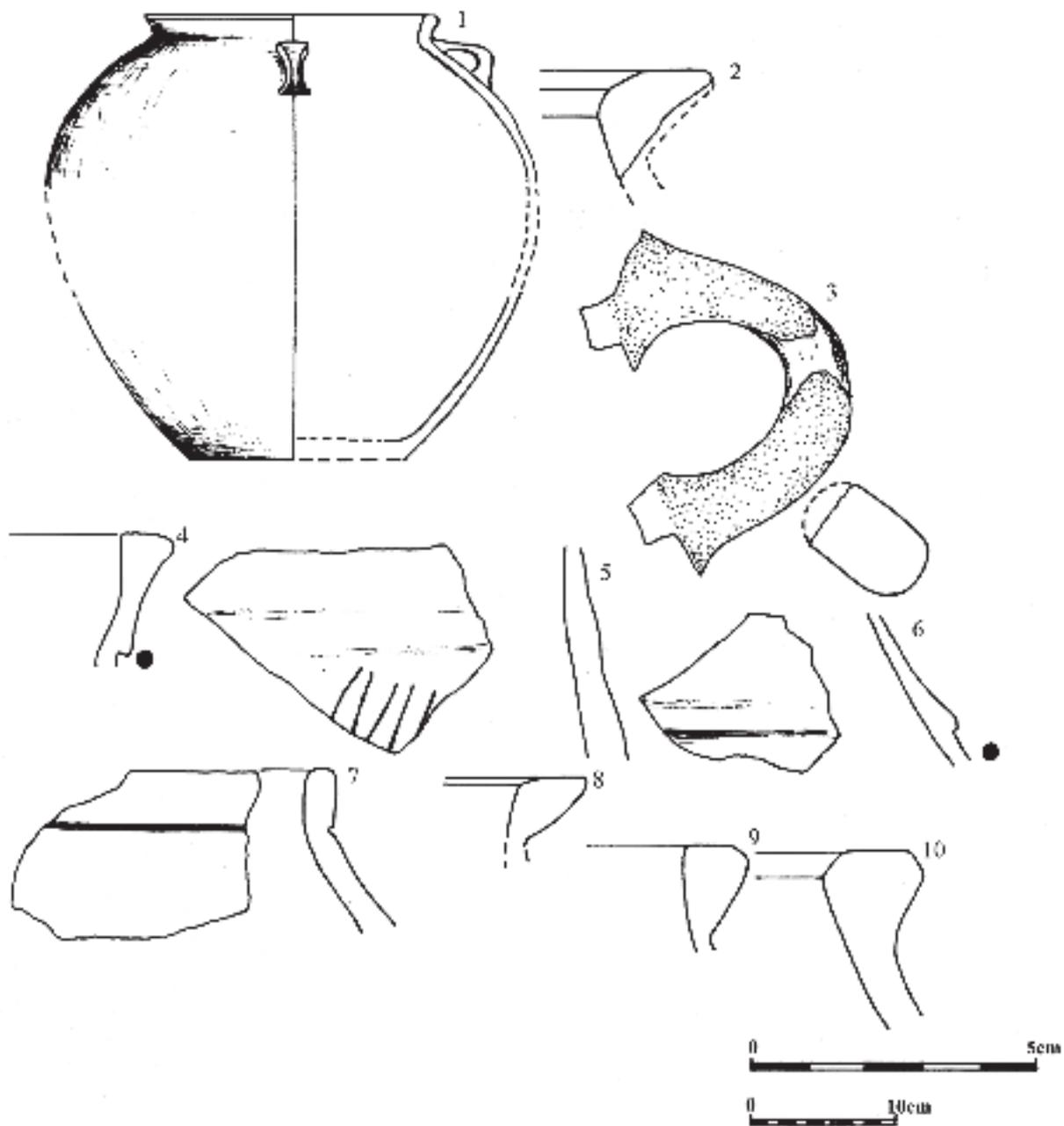

ob. 29

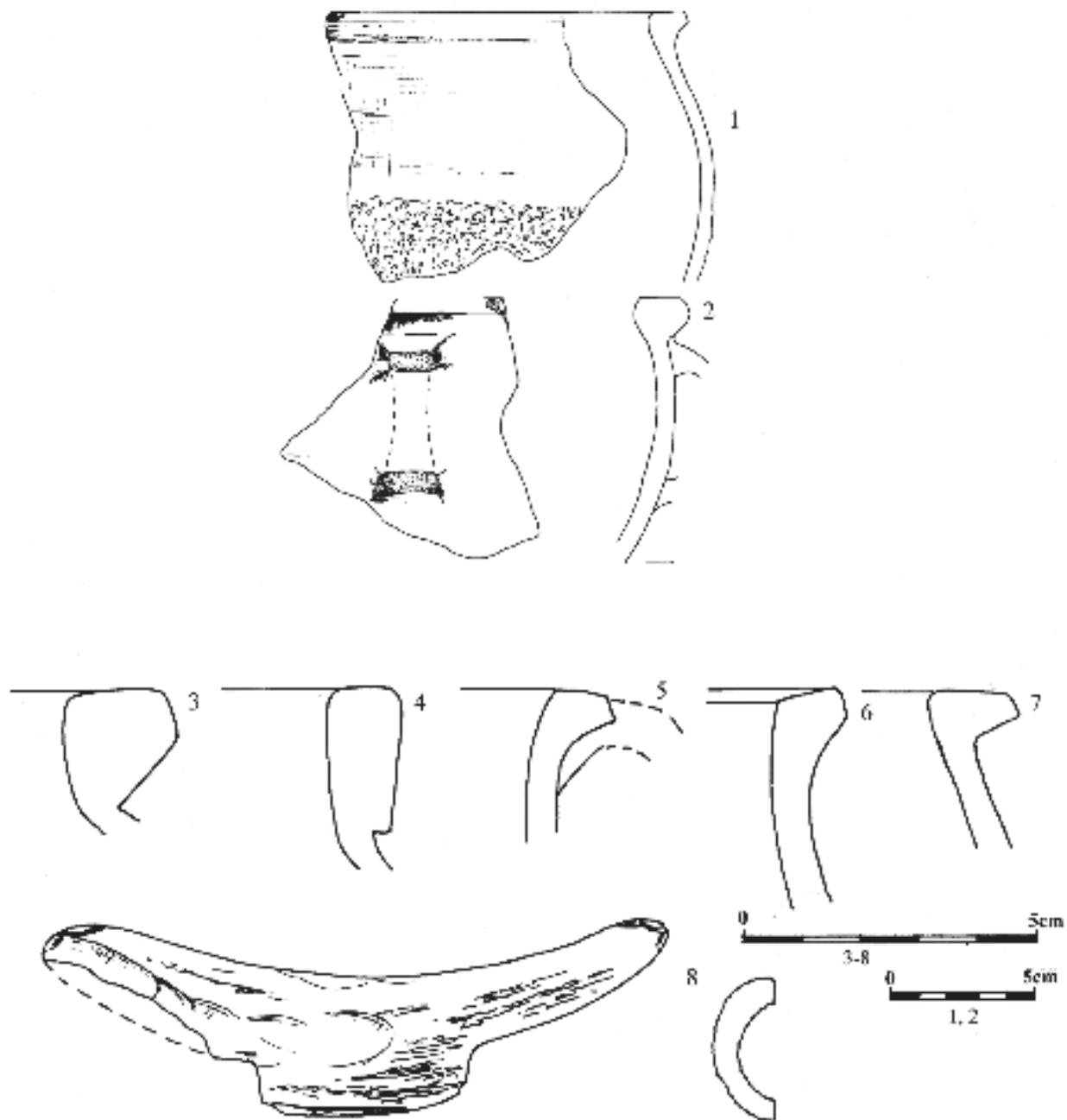
powierzchnia terenu

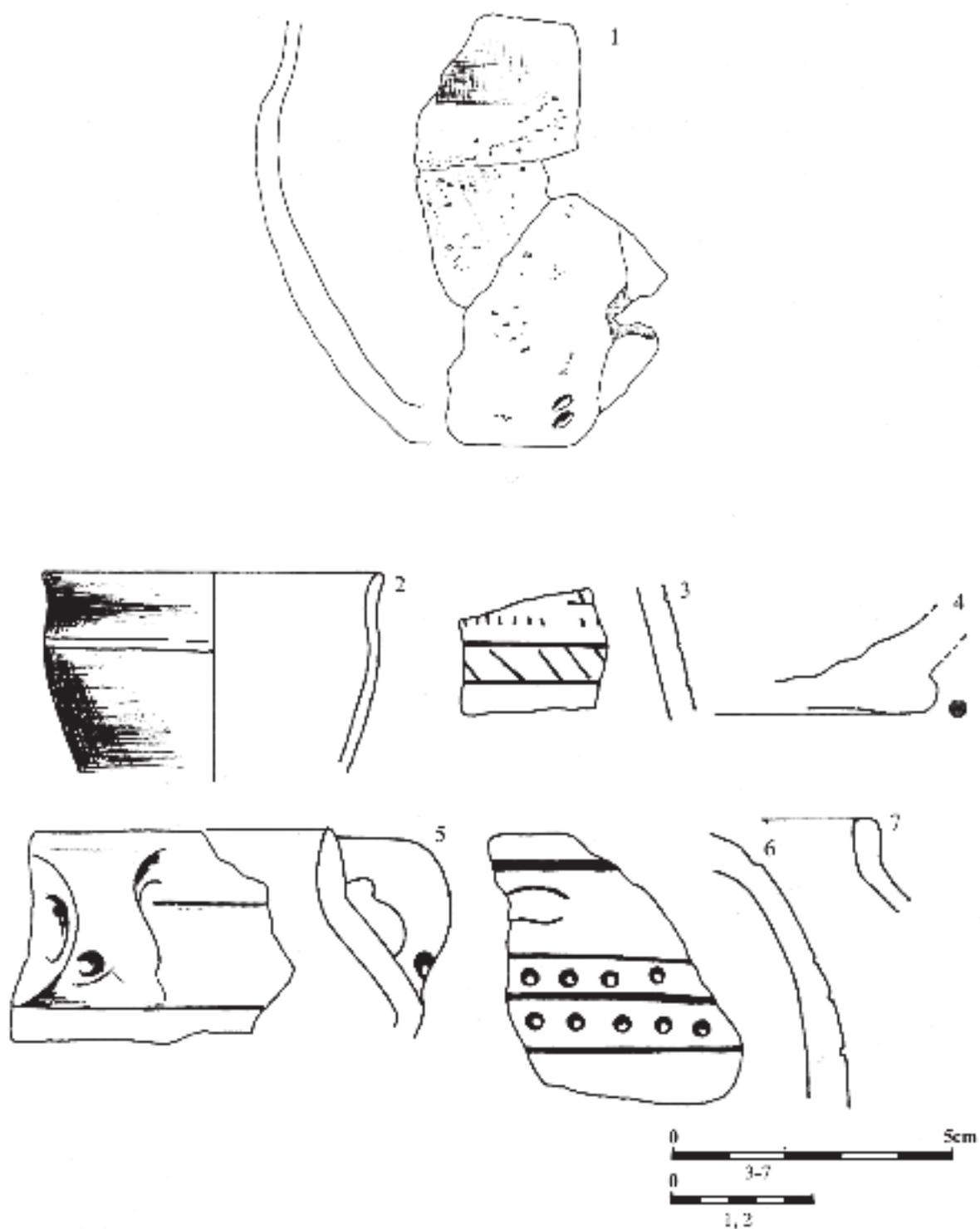
Ryc. 12. Kobielice st. 19. Obiekt nr 20 i 29, plany i profile.

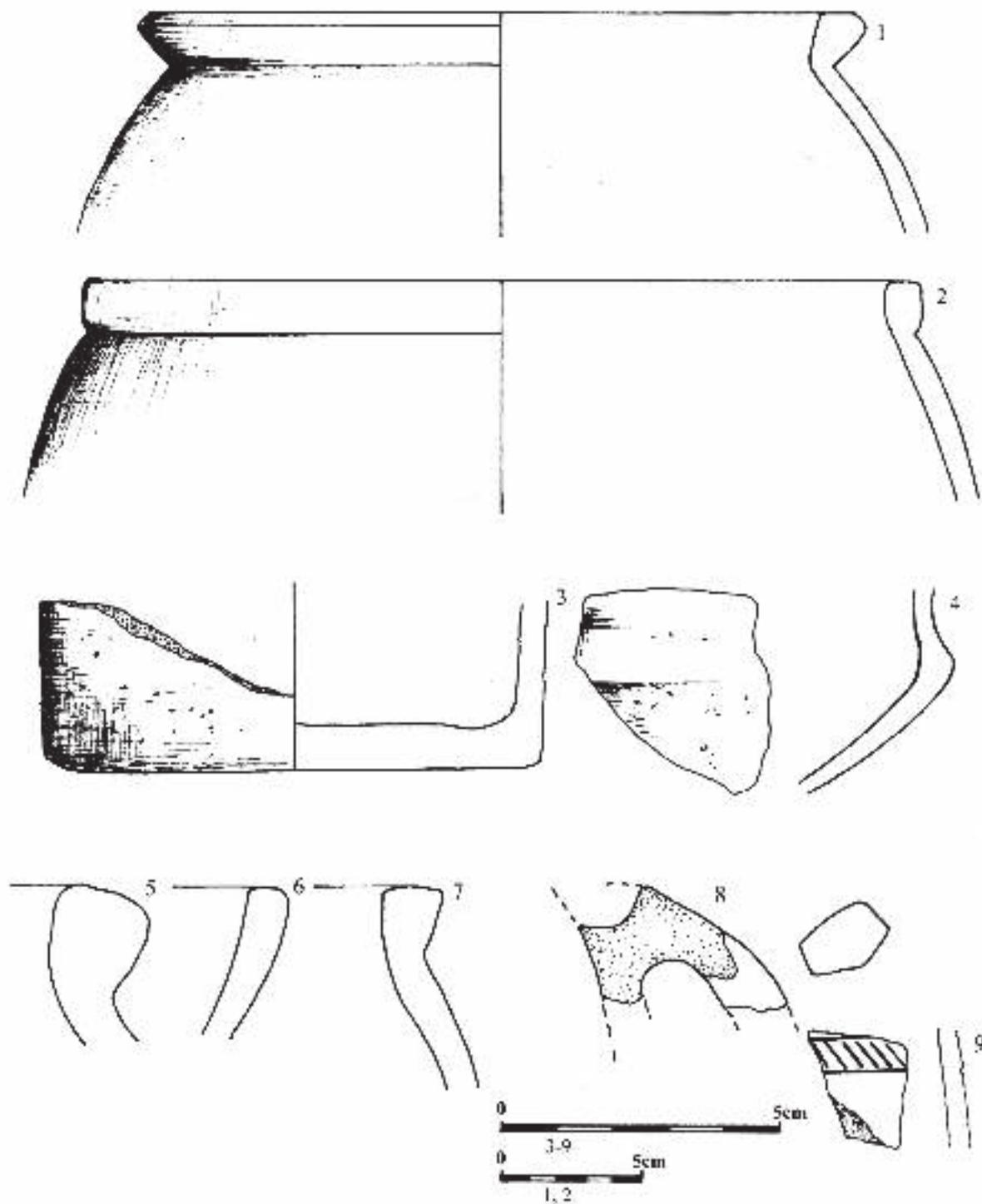
Ryc. 13. Kobielice st. 19. Obiekt nr 1 (1-3), 2 (4), 3 (5-8) i 4 (9,10), wybór ceramiki.
 • fragmenty toczone; 4 - fr. średniowieczny, 6 - tzw. ceramika siwa.

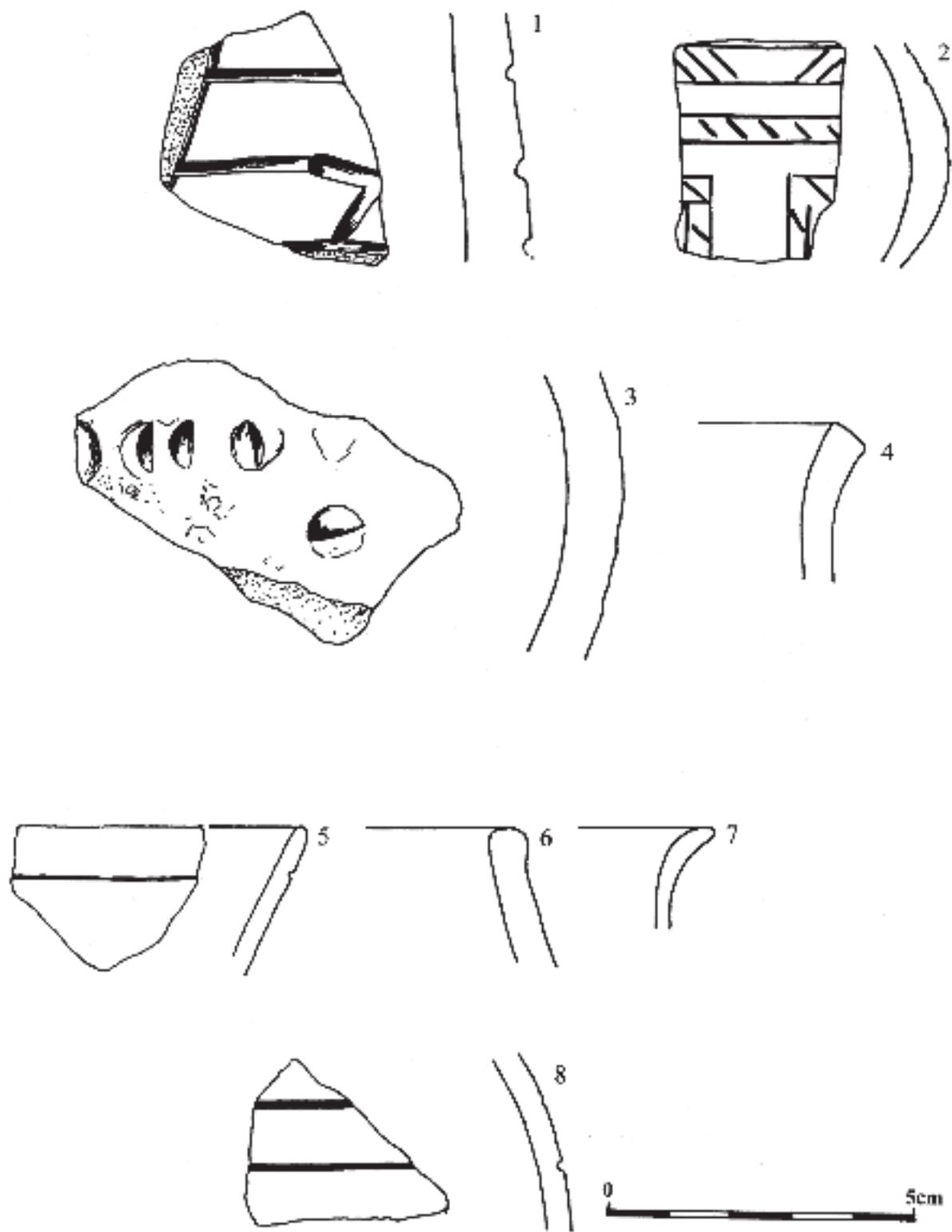
Ryc. 14. Kobielice st. 19. Obiekt 5A, wybór ceramiki oraz przedmiot rógowy (8).

Ryc. 15. Kobielice st. 19. Obiekt nr 7 (1) i 8 (2-7), wybór ceramiki.
 • fragmenty toczone; 4 - tzw. ceramika siwa.

Ryc. 16. Kobielice st. 19. Obiekt nr 13 (1) i 14B (2-9), wybór ceramiki.

Ryc. 17. Kobielice st. 19. Wybór ceramiki z warstwy (5-8) i ob. 20 (1-4).

WYNIKI RATOWNICZYCH BADAŃ WYKOPALISKOWYCH WIELOKULTUROWEGO STANOWISKA 53 W SĘDZINIE, GM. ZAKRZEWO

Uwagi wstępne

Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 53 (nr 115 na linii gazociągu) w Sędzinie Drugim, gm. Zakrzewo, woj. wrocławskie przeprowadzono na zlecenie firmy EuroPol Gaz S. A., jako badania poprzedzające prace ziemne związane z budową gazociągu między Rosją a Europą Zachodnią. Badania prowadzono w ramach ekspedycji Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Łodzi. Przed rozpoczęciem badań uzyskano zgodę Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu i właściciela terenu Pana Stanisława Kudłaka z Sędzina. Prace terenowe polegały na podczyszczeniu, odhumusowanej przez inwestora, powierzchni stanowiska oraz zadokumentowaniu i eksploracji odsłoniętych obiektów. Badaniami kierował Krzysztof Cyrek przy pomocy studenta IV roku archeologii UŁ - Pana Michała Wąsa. Wykopiska trwały od 27 do 31 października 1997 roku i były prowadzone równoległe z dozorami archeologicznymi na sąsiednich odcinkach gazociągu. Stanowisko 53 w Sędzinie Drugim zostało odkryte podczas badań powierzchniowych prowadzonych w 1995 roku przez Instytut Archeologii UŁ. Metodą wykopaliskową nie było dotychczas badane.

Niniejsze opracowanie wyników badań terenowych powstało dzięki współpracy Małgorzaty Rybickiej (materiały kultury pucharów lejkowatych), Ireneusza Marcheluka (materiały wczesnośredniowieczne) i Krzysztofa Cyrka (pozostałe fragmenty tekstu oraz koordynacja całości). Natomiast autorem analizy kości zwierzęcych jest Henryk Jakubowski.

Charakterystyka stanowiska

Lokalizacja

Rejon stanowiska Sędzin 53 leży na granicy między Równiną Inowrocławską a Pojezierzem Kujawskim (J. Kondracki, 1978, s. 294-298). Jest to obszar moreny dennej fazy kujawskiej ostatniego zlodowacenia (W. Stankowski, 1978, ryc. 39) przecięty doliną Bachorzy – głównego ciekę osi hydrograficznej całych Kujaw, którą tworzą Zgłowiączka, Bachorza i Noteć (A. Cofta-Broniewska, A. Koško, 1982, s. 5). Stanowisko leży na

zdenudowanej krawędzi tej doliny, co stanowi o bardzo korzystnym położeniu komunikacyjnym w stosunku do reszty Kujaw centralnych.

Aktualnie obszar ten jest pokryty urodzajną glebą czarnoziemną (por. dalej).

Stanowisko Sędzin 53 znajduje się na 289 km nitki gazociągu na gruntach wsi Sędzin Drugi. Koliduje z osią gazociągu leży ok. 400 m na S od drogi wzdłuż której stoją zabudowania wsi (ryc. 1).

Rodzaj i metoda badań

Prace wykopaliskowe rozpoczęto od penetracji, odhumusowanej wcześniej przez inwestora, powierzchni stanowiska oraz od jego dokładnego odmierzenia w obrębie wykopu pod gazociąg (292 km gazociągu). W chwili odkrycia stanowiska podczas wspomnianych wyżej badań powierzchniowych określono jego zasięg w ten sposób, że miało 50 m kolizji z osią gazociągu. Po odczyszczeniu tej powierzchni (50 m x 13 m) i dokładnym spenetrowaniu wykopu pod gazociąg na przestrzeni ok. 200 m zarówno na wschód jak i na zachód od st. 53, okazało się, że w odległości do 30 m od granic wytyczonego wykopu, w profilu rowu pod gazociąg znajdują się częściowo zniszczone jamy kulturowe. Spowodowało to konieczność powiększenia wykopu z 50 do 100 m wzdłuż osi gazociągu (ryc. 2).

Na całym wykopie, w odległości 3 m od jego południowej krawędzi, zaznaczono oś gazociągu (ryc. 2). Wykop podzielono na 10-cio metrowe odcinki od a do g oraz a, b i c (w ten sposób oznaczono 3 dodatkowe odcinki) Następnie zniwelowano powierzchnię wykopu. Po wyrównaniu krawędzi wykopu, przystąpiono do podczyszczania poszczególnych odcinków. W trakcie tej czynności usunięto od 20 do 60 cm humusu w którym znaleziono kilkanaście fragmentów ceramiki, kilka wyrobów krzemienych, kilka fr. kości zwierzęcych i kilka kamieni ze śladami użytkowania. Czasem już w humusie, a najczęściej dopiero w stropie gliny morenowej lub szaro-żółtego piasku rejestrowano zarysy stałych obiektów kulturowych. Obiekty te nanoszono na plan 1:100, niwelowano ich stropy, przecinano na dwie lub na cztery części, eksplorowano, dokumentowano fotograficznie i rysunkowo (w skali 1:20 lub 1:10).

Tabela 1.

Nr obiektu	Lokalizacja	Treść geologiczna	Kształt obiektu i głębokość	Zawartość kulturowa	Przypuszczalna funkcja
1	odcinek a	pgH	owalny i nieckowaty, 30 cm	ceramika, kości, krzem.	A/C
2	a	pgH	owalny, nieckowaty, 30 cm	ceramika, kości	A
3	a	pgHG	nieregularny, nieckowaty, 40 cm	ceramika, kości	A
4	b	pgH	owalny z wnęką, nieckowaty, 65 cm	ceramika	A
5	b	plH / plS	owalny, nieckowaty, 90 cm	ceramika, krzem.	A/C
6	b	plH/o	owalny, nieckowaty, 60 cm	ceramika	D
7	b	plHS	nieregularnie owalny i nieckowaty, 45 cm	ceramika	C
8	c	plO	okrągły, nieckowaty, 30 cm	ceramika, kości przepalone	B
9	a	plO	owalny, nieckowaty, 20 cm	kości ludzkie, ceramika	B
12	g	pgH	okrągły, workowaty, 50 cm	ceramika, kości	A
13	c,	plH	okrągły nieckowaty, 50 cm	jama zniszczona	A
14	a,	plO	owalny, workowaty, 120 cm	ceramika, kości	A
15	a,	plO	owalny, nieckowaty, 70 cm	ceramika, kości	D

Objaśnienia: pl-piasek luźny, O-rozłożona substancja organiczna (organika), H- humus, pg-piasek gliniasty.

Tabela 2.

Nr obiektu	Kult. Arch.	Wylewy bez ornam.	Wylewy z ornam.	Brzuśce bez ornam.	Brzuśce z listwą	Brzuśce z ornam.	Dna	Nieokreśl. fragm.	Łączna ilość	Polepa	Chronologia
1	KPR	2		20	2			5	29	10	p. Rz.
2	KŁ	3	1	16	3			5	28		p.Br./ H.
3	KPL	2	2	7		2		2	15		Neolit
4	KPR	1		10	1		1	1	14		p. Rz.
5	Trz	14			14	1		132	161		Wcz.Br.
6	KPR			6			1	2	9		p. Rz.
7	KPL		4	23		3		8	38	5	Neolit
8	KŁ			37				10	47		p.Br./ H.
9	KŁ			3					3		p.Br./H.
12	KPR	2		4				6	12		p. Rz.
14 i 15	Prap.								108	20	Wcz.śr.
Razem									468	35	

Objaśnienie skrótów: kultury archeologiczne: KPR – przeworska, KŁ – lużycka, Trz. – trzyniecka, KPL – kultura pucharów lejkowatych, Prap. – prapolska. Okresy chronologiczne: p. Rz. - późny okres wpływów rzymskich, Wcz.Br. – wczesny okres epoki brązu, p.Br./H. – późny okres epoki brązu/okres halsztacki, Wcz.śr. – okres wczesnośredniowieczny.

Stratygrafia

Naturalna stratygrafia pionowa na obszarze stanowiska jest przejrzysta i nieskomplikowana. Uderza jej duże podobieństwo do sytuacji na, położonym po sąsiedzku, stanowisku Sędzin 23. W jej skład wchodzi następujące (wymienione od powierzchni) warstwy:

- współczesna w-wa orna (od 0 do 30 cm miąższości) z pojedynczymi fragmentami ceramiki,
- ciemnoszara, piaszczysto-gliniasta w-wa humusu (od 30 do 60 cm),
- płowa lub pomarańczowa glina morenowa z niewielkim udziałem obtoczonego bruku morenowego,

- wyerodowane w w/w glinie, usytuowane poprzecznie do osi doliny, szerokie od 3 do 5 m, bruzdy wypełnione szaro-żółtym, różnoziarnistym piaskiem warstwowanym.

Opisany wyżej profil glebowy wykazuje cechy charakterystyczne dla czarnych ziem właściwych lub zdegradowanych wytworzonych w zależności od partii stanowiska, albo z gliny morenowej, albo z piasków wodnolodowcowych (F. Kuźnicki, S. Białousz, P. Skłodowski, 1977, s. 136-139).

Stropy obiektów kulturowych występowały w humusie, natomiast ich dolne partie aż do spągów, w glinie morenowej lub w piasku. Należy tu zaznaczyć,

że wszystkie obiekty zostały wtórnie pozbawione górnych partii.

Analiza znalezisk

Nieruchomości

Pomijając wkopy nowożytnie (rowki melioracyjne i rowy kopane w celu odchudzenia gleby) oraz jamy po wykrotach drzew (ob. 10 i 11) zarejestrowano 13 pradziejowych stałych obiektów kulturowych, różniących się między sobą kształtem, rozmiarami i charakterem wypełniska (ryc. 2).

Na podstawie wstępnej analizy wśród wszystkich obiektów wyróżniono cztery hipotetyczne kategorie funkcjonalne. Pierwsza z nich to jamy zasobowe lub śmietniskowe (A w tabeli 1), nieregularnie okrągłe lub owalne w planie, nieckowate lub trapezowate w przekroju, głębokie od 30 do 120 cm (najgłębsze te trapezowate), o piaszczysto-gliniastym, szaro-czarnym wypełnisku z obecnością od kilku do kilkudziesięciu fr. ceramiki i kości zwierzęcych. Tego rodzaju obiektów odkryto od 6 do 8 w zależności od interpretacji trzech z nich (obiekty 1, 2, 3, 4, 5, 12, 13, 14), (ryc. 3, 5, 6).

Druga kategoria to dwie jamy grobowe: grób ciałopalny i szkieletowy (B w tabeli 1). Pierwszy z nich (ryc. 13: 1) to okrągła w planie i nieckowata w przekroju, słabo widoczna, jama o średnicy w stropie 25 cm i głębokości 30 cm, szczelnie wypełniona fragmentami ceramiki i niewielką ilością przepalonych kości (ob. 8). Natomiast pochówek szkieletowy znajdował się w owalnej jamie o wymiarach 130 x 70 x 20 cm. W piaszczysto-gliniastym szarym wypełnisku znaleziono słabo zachowane, skupione w trzech miejscach, fragmenty szkieletu ludzkiego oraz 3 fragmenty ceramiki. Jama grobowa była silnie zniszczona przez dołek melioracyjny i głęboką orkę (ob. 9) (ryc. 6).

Trzecia kategoria obiektów to ewentualne jamy paleniskowe (C w tabeli 1). Były to obiekty nieregularne lub owalne w stropie o zbliżonej do 100 cm średnicy, nieckowate w przekroju o głębokości od 10 do 30 cm, z intensywnie czarnym, piaszczystym wypełniskiem zawierającym pewną ilość pyłu węglowego. Na skraju tych obiektów wystąpiły pojedyncze, lekko przegrzane kamienie. Wewnątrz odkryto od kilku do kilkunastu fragmentów ceramiki. Jako palenisko można interpretować od 1 do 3 obiektów (ob. 7 i ew. 1 i 5), (ryc. 4).

Najbardziej kontrowersyjną jest grupa ewentualnych obiektów mieszkalnych (D w tabeli 1) do której można zaliczyć 1 lub 2 jamy o różnej morfologii (ryc. 5). Pierwsza z nich (obiekt 6) jest nieregularnie owalna w stropie, nieckowata w przekroju i posiada wymiary: 350 x 250 x 30 cm. Ciemnoszare i piaszczyste wypełnisko, z domieszką rozłożonych substancji organicznych, zawierało 9 fr. ceramiki i 1 fr.

zagładzonego kamienia. Od strony zachodniej zaobserwowano dwa ewentualne dołki posłupowe.

Zaliczenie tutaj drugiego z obiektów (ob.15) jest jeszcze bardziej wątpliwe głównie z uwagi na jego stosunkowo małe rozmiary (200 x 150 x 80 cm). Nieregularnie owalny kształt w stropie, nieckowaty ze stopniem w przekroju i piaszczysto-gliniaste nasycone humusem i organiką, czarne wypełnisko to charakterystyka tej jamy (ryc. 14: 2, 3, 4). W jej wypełnisku znaleziono wyjątkowo dużą ilość fragmentów ceramiki pochodzących z kilku naczyń (por. aneks 3).

Ruchomości

Najliczniejszą grupę wśród zabytków ruchomych stanowią fragmenty naczyń glinianych. Większość z nich znaleziono w obiektach, a pozostałe w dolnej partii humusu będącej jednocześnie pozostałością zniszczonej w-wy kulturowej. W sumie znaleziono 468 fr. ceramiki naczyniowej i 35 grudek polepy. W pięciu jamach ceramice towarzyszyły kości zwierzęce w łącznej ilości 74 sztuk. Natomiast w dwóch jamach grobowych zachowało się 156 fragmentów kości ludzkich. Uzupełnieniem znalezisk były 2 wyroby krzemienne i 2 kamienie ze śladami gładzenia.

Wśród stałych obiektów, na podstawie analizy typologicznej materiału ceramicznego, wyróżniono trzy obiekty neolityczne kultury pucharów lejkowatych, jedną jamę z wczesnej epoki brązu, trzy obiekty z późnej epoki brązu bądź okresu halsztackiego oraz trzy z późnego okresu rzymskiego. Z dwóch obiektów (14 i 15) udało się zrekonstruować 8 naczyń, wśród których są formy z VII i VIII w. n.e.

W poniższej tabeli 2 przedstawiono ogólną klasyfikację fragmentów ceramiki znalezionych w stałych obiektach kulturowych z jednoczesnym podaniem przynależności kulturowej i chronologii. W przypadku ceramiki wczesnośredniowiecznej podano tutaj tylko jej łączną ilość, ponieważ szczegółowa klasyfikacja została przedstawiona oddzielnie (por. tabelę 1 w aneksie 3). Nie uwzględniono tutaj 33 fragmentów ceramiki znalezionych poza obiektami stałymi z powodu ich silnego zniszczenia uniemożliwiającego chronologiczno-kulturową identyfikację.

Osadnictwo kultury pucharów lejkowatych zadokumentowano w postaci dwóch lub trzech stałych obiektów kulturowych. Dwa z nich (ob. 3 i 7) (ryc. 3, 4) wykazują podobną wielkość i wzajemne podobieństwo morfologiczne. Ich zarys w górnej partii jest zbliżony do owalu, natomiast przekrój jest nieregularnie nieckowaty. Natomiast zachowana głębokość wynosiła od 40 do 60 cm, a należy pamiętać o uszkodzeniu górnych partii tych jam przez orkę. Piaszczysto-humusowe wypełnisko z niewielkim udziałem pyłu węgla drzewnego, obecność pojedynczych kamieni

i kilkudziesięciu fr. ceramiki, to kolejne, wspólne elementy opisywanych jam. Różni je obecność w jamie 3 kilku kości krowy przy zupełnym braku kości w jamie 7. Jednak bardzo słaby stan zachowania wszystkich kości znalezionych na stanowisku nie wyklucza ich pierwotnej obecności również w jamie 7. Wydaje się, że w/w spore podobieństwa obydwu obiektów sugerują ich analogiczną, choć trudną do sprecyzowania, funkcję gospodarczą. Z całą pewnością, choćby z uwagi na rozmiary, nie były to konstrukcje mieszkalne. Również ich paleniskowa funkcja jest wątpliwa (brak przegrzania kamieni). Wykluczyć należy także ich śmietniskowy charakter z powodu braku większej ilości ruchomości o odpadkowym charakterze. Również nieobecność fitolitów (np. ziaren zbóż) nie ułatwia określenia przeznaczenia analizowanych obiektów.

Podobne obiekty wchodziły w skład rozległych i długotrwałych osad KPL w pobliskim Radziejowie Kujawskim st. 4 (M. Rybicka, 1995, ryc. 19 i 19).

Zbliżone wymiary i podobny kształt miał należący do kultury trzcinieckiej obiekt 5. Różnił się on jednak inną strukturą polegającą na obecności humusu jedynie w spągowej partii piaszczystego wypełniska. Tam też leżały fragmenty ceramiki i przegrzany kamień. Szczegóły te sugerują, że być może, mamy tu do czynienia z paleniskiem.

Trudne do sprecyzowania jest określenie funkcji jednej z trzech jam kultury łużyckiej (ob. 2). Stosunkowo niewielkie rozmiary, mała głębokość oraz obecność w organicznym wypełnisku 9 fragmentów kości różnych gatunków zwierząt hodowlanych obok 23 fr. ceramiki, sugerują śmietniskowe przeznaczenie tej jamy (ryc. 3). Oczywiście funkcję miał obiekt 8. Był to silnie zniszczony ciałopalny grób popielnicowy z bardzo słabo uchwytną jamą grobową. Niewielka ilość bardzo drobnych fragmentów przepalonych kości, zachowanych w partii dennej popielnicy, uniemożliwiła wykonanie analizy antropologicznej. Z tej samej przyczyny nie wykonano takiej analizy w przypadku grobu szkieletowego (obiekt 9). Zachowała się tylko spągowa partia jamy grobowej (ryc. 6) z silnie rozdrobnionymi i częściowo zmiażdżonymi przez spychacz ludzkimi kośćmi, przy czym z czaszki zachował się jedynie kilkucentymetrowy fragment kości potylicznej. Nie ma pewności, czy znalezione w jamie grobowej 3 fragmenty ceramiki kultury łużyckiej są z nią współczesne. Dlatego, przy braku jakiegokolwiek wyposażenia, grób ten tylko hipotetycznie można wiązać z kulturą łużycką. Równie prawdopodobny jest jego związek np. z obecnym na stanowisku osadnictwem wczesnośredniowiecznym.

W trzech jamach (ob. 1, 4 i 12) znaleziono wyłącznie ceramikę kultury przeworskiej z późnego okresu rzymskiego, a w przypadku obiektu 6 (ryc. 5) współwystąpiła ona z ceramiką kultury pucharów lejkowatych

(na 9 fr. ceramiki, 1 to fr. ceramiki KPL). Biorąc to pod uwagę oraz podobny charakter wypełnisk wszystkich czterech obiektów (ciemnoszary piasek z domieszką rozłożonych substancji organicznych), również tę jamę można zaliczyć do kultury przeworskiej. Jest to jama nieregularnie owalna w stropie, nieckowata w przekroju, o wymiarach 350 x 250 x 30 cm. Te stosunkowo duże rozmiary, obecność w bezpośrednim sąsiedztwie ewentualnych dołków posłupowych oraz niewielka głębokość, sugerują, że była to konstrukcja naziemna lub lekko zagłębiona w podłoże o niesprecyzowanej bliżej funkcji (chaty były z reguły większe). Zbliżony kształt, chociaż mniejsze rozmiary miał obiekt nr 1). Wyróżniał się obecnością w wypełnisku 5 fr. kości świni i kozy. Natomiast pozostałe dwie jamy (obiekt 4 i 12) charakteryzowały się większą głębokością i bardzo regularnym kształtem i obecnością niewielkiej ilości fragmentów ceramiki. Cechy te nie pozwalają na bliższe określenie ich gospodarczej funkcji.

Najbogatsze w ruchomości były jamy 14 i 15 (ryc. 4, 6) datowane na podstawie typologicznej analizy naczyń glinianych (por. Aneks 3) na okres od II połowy VII do I połowy VIII wieku n.e. Jedna z nich (ob. 14) była głęboka (ok. 120 cm) i wyróżniała się regularnie trapezowatym przekrojem. Na skraju okrągłego (średnica 80 cm) stropu jamy leżał duży kamień. Usytuowana po sąsiedzku druga z jam (obiekt 15) była owalna w planie, nieckowata z podcięciem w przekroju, o wymiarach 200 x 100 x 80 cm. Wyróżniała się szczególnie dużą ilością ceramiki (por. aneks 3). W obydwu jamach wystąpiło stosunkowo dużo kości jelenia i kozy (ob. 14) oraz świni (ob. 15). Ponieważ w chwili odkrycia stropy obydwu jam były usunięte przez spychacz, a obiekt 14 został w połowie zniszczony przez koparkę, sporą część materiału ceramicznego uzyskano ze wspólnej dla obydwu obiektów hałdy. Sklejenie się kilku fragmentów ceramiki pochodzących z dwóch różnych jam (ob. 14 i 15), zdaje się świadczyć o ich jednoczasowości. W konsekwencji nie można wykluczyć przynależności obydwu jam do jednego większego obiektu, którego jedynymi zachowanymi elementami byłyby w/w, zagłębione w podłoże, obiekty (por. Aneks 3). Tego rodzaju interpretację wzmacnia obecność fragmentów polepy w wypełnisku obiektu nr 15. Oczywiście, równie prawdopodobna jest interpretacja traktująca obydwie jamy rozdzielnie, tym bardziej, że w odległości 22 m na W znajdował się obiekt 13 o analogicznym – trapezowatym przekroju i podobnych wymiarach. Niestety zupełny brak w wypełnisku ceramiki (być może wynikający ze zniszczenia połowy obiektu) uniemożliwia wiarygodne określenie jego chronologii. Zwraca natomiast uwagę obecność w analizowanej jamie wyjątkowo licznych kości świni domowej (por. aneks 4).

Kolejne etapy okupacji stanowiska

Zwraca uwagę zupełny brak śladów osadnictwa kręgu kultur wstęgowych w kontekście ich obecności na sąsiednim stanowisku Sędzin 23.

Natomiast najstarsze osadnictwo na stanowisku Sędzin 53 (jak wynika z analizy technologiczno-stylistycznej - por. aneks 1) wiąże się z klasyczną fazą wiórecką kultury pucharów lejkowatych. Chronologicznie były to lata 2800 - 2900 p.n.e. (wg A. Kości, 1981). Z uwagi na ograniczony charakter badań terenowych trudno o wiarygodną ocenę charakteru tego osadnictwa. Jednak stosunkowo duża głębokość tych obiektów i silne nasycenie wypełnisk humusem sugerują, że było to osadnictwo stosunkowo stabilne. Nie wykluczone, że mamy tutaj do czynienia z fragmentem większej osady. Prawdopodobnie była to peryferia osady rozciągającej się na północ lub na wschód (biorąc pod uwagę brak obiektów KPL na sąsiadującym od zachodu st. 23) od wykopu. Podobne obiekty na rozległych i długotrwałych osadach KPL w Radziejowie Kujawskim st. 4 i w Opatowicach st. 3 znajdowały się na skraju strefy z obiektami mieszkalnymi (M. Rybicka, 1995, ryc. 17 i informacja ustna autorki), co może być przesłanką ich podobnego usytuowania również w Sędzinie.

Kolejnym, uchwytnym w źródłach archeologicznych, etapem okupacji stanowiska było osadnictwo kultury trzcinieckiej (por. aneks 2) obecne na Kujawach we wczesnej epoce brązu około 1300 l. p.n.e. Odkrycie jednej, stosunkowo dużej i głębokiej jamy paleniskowej z fragmentami siedmiu naczyń zdaje się sugerować, że mamy tutaj do czynienia z elementem składowym stosunkowo stabilnej jednostki osadniczej. Funkcjonowała ona w ramach słabo jeszcze rozpoznanej łubieńskiej grupy kultury trzcinieckiej (A. Cofta-Broniewska, A. Kosko, 1982, s. 125).

Trzy, zróżnicowane funkcjonalnie jamy, są pozostałością kultury łużyckiej z późnego okresu epoki brązu lub z wczesnej fazy okresu halsztackiego bez możliwości dokładniejszego określenia. Jest to jama gospodarcza (ob. 2) z zawartością kości świni, kozy i krowy oraz 2 jamy grobowe. Interesujące jest zróżnicowanie obrządku pogrzebowego (o ile grób szkieletowy można zaliczyć do k. łużyckiej) na ciałopalny (ob. 8) i szkieletowy (ob. 9) co byłoby zgodne z pojawiającą się wówczas na Kujawach tendencją do birytualizmu (A. Cofta-Broniewska, A. Kości, 1982, s. 142). Ludzkie groby oraz ślady hodowli świadczą o stałym osadnictwie w tym miejscu społeczności kultury łużyckiej.

Najliczniej, biorąc pod uwagę ilość nieruchomości, jest reprezentowany okres wpływów rzymskich ze słabo wyrażonymi cechami jego późnej fazy (ustna konsultacja W. Sicińskiego i J. Moszczyńskiego). Spośród czterech jam kultury przeworskiej (ob. 1, 4, 6 i 12) trzy leżą w bezpośrednim sąsiedztwie tworząc wyraźne skupisko (ryc. 2). Tego rodzaju koncentracje obiektów

są charakterystyczne dla osad grupy kruszańskiej kultury przeworskiej (A. Cofta-Broniewska, A. Kości, 1982, s. 203). Niewielka łączna ilość ceramiki a jednocześnie spora głębokość jam gospodarczych nie pozwala na wiarygodne określenie charakteru tej fazy okupacji stanowiska.

Zakładając późnorzymski wiek osadnictwa kultury przeworskiej na stanowisku, po stukilkudziesięcioletniej przerwie, prawdopodobnie pod koniec VII wieku (por. Aneks 3), pojawiła się tutaj kolejna – wczesnośredniowieczna faza osadnicza (ob. 14, 15 i 13). Była to prawdopodobnie osada stosunkowo długotrwała i rozległa. Obok rolnictwa zajmowano się przede wszystkim hodowlą trzody chlewnej i kozy, a jednocześnie polowano na zwierzyne płową (por. aneks 4).

Zakończenie

Na stanowisku Sędzin 53 pomimo ograniczonego zasięgu ratowniczych badań wykopaliskowych udało się odkryć pozostałości osadnictwa z pięciu co najmniej pradziejowych faz chronologicznych. Uchwycona tutaj sekwencja osadnicza przedstawia się następująco (orientacyjną chronologię podano w latach konwencjonalnych):

- faza wiórecka kultury pucharów lejkowatych 2900-2800 l. p.n. e.
- kultura trzciniecka 1500-1300 l. p.n.e.
- kultura łużycka 900-600 l. p.n.e.
- kultura przeworska 200-500 l. n.e.
- kultura prapolska 650-720 l. n.e.

Jak widać z powyższego zestawienia przerwy pomiędzy poszczególnymi etapami zasiedlenia stanowiska od neolitu po późny okres wpływów rzymskich wynosiły od 1300 do 400 lat. Były to okresy na tyle długie, że nie można mówić o istnieniu w tym miejscu jakiegokolwiek tradycji osadniczej. Wydaje się natomiast, że sytuacja mogła ulec zmianie na przestrzeni VI i VII wieku n.e. Zarejestrowana tutaj około 150-letnia przerwa w osadnictwie, w kontekście obserwowanej na kilku innych stanowiskach centralnych Kujaw osadniczej i kulturowej ciągłości w okresie od V do VIII wieku (por. A. Cofta-Broniewska, A. Kości, 1982, s. 235-238, 246-246), pozwala domyślać się możliwości funkcjonowania również w tej okolicy słabo wyrażonej tradycji osadniczej między społecznościami późnej fazy kultury przeworskiej i wczesnej fazy kultury prapolskiej.

Oceniając znaczenie omawianego stanowiska dla pradziejów centralnych Kujaw, wydaje się, że największym jego walorem jest obecność wczesnośredniowiecznej fazy osadniczej datowanej na przełom VII i VIII wieku. Tak wczesne datowanie było możliwe dzięki typologicznej analizie zespołu ośmiu zrekonstruowanych naczyń glinianych (ryc. 17-24), które same w sobie stanowią znaczącą wartość muzealno-naukową.

Literatura

- Cofta-Broniewska A., Koško A.,
1982 *Historia pierwotna społeczeństw Kujaw*,
Warszawa-Poznań.
- Kondracki J.,
1978 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.
- Koško A.,
1981 *Z badań nad grupą radziejowską kultury
pucharów lejkowatych*, [w:] *Kultura pucha-
rów lejkowatych w Polsce*, Poznań.
- Kuźnicki F., Białousz S., Skłodowski P.,
1977 *Podstawy gleboznawstwa*, Warszawa.
- Rybicka M.,
1995 *Przemiany kulturowe i osadnicze w III tys.
przed. Chr. na Kujawach*, Łódź.
- Stankowski W.,
1978 *Rozwój środowiska fizyczno-geograficznego
Polski*, Warszawa.

Aneks I

Małgorzata Rybicka

Sędzin 53. Kultura pucharów lejkowatych

W czasie ratowniczych badań wykopaliskowych przeprowadzonych w roku 1997 w Sędzinie, st. 53, woj. wrocławskie odkryto nieliczny zbiór ceramiki kultury pucharów lejkowatych (dalej: KPL). Większość fragmentów naczyń tej kultury pochodzi z 2 obiektów. Ponadto kilka ułamków ceramiki znaleziono na wtórnym złożu. W sumie z Sędzina, st. 53 dysponujemy zbiorem 53 fragmentów naczyń KPL. Zostanie tutaj przedstawiona ich analiza z uwzględnieniem metod wypracowanych przez A. Koško (1981, s. 22-61).

Obiekty

Obiekt 3 (ryc. 3)

Zarys obiektu był owalny, profil natomiast regularny i nieckowaty. Głębokość jamy sięgała do 40 cm. Uchwycono jedynie jej spąg. Z obiektu 3 pochodzi 15 ułamków naczyń. W zbiorze tym wyróżniono 5 charakterystycznych fragmentów ceramiki.

Obiekt 7 (ryc. 4)

W rzucie poziomym obiekt 7 był owalny (średnica około 100 cm) o profilu nieregularnym, nieckowatym. Głębokość sięgała 45 cm. Zarejestrowano spąg jamy. W sumie w jamie tej odkryto 27 fragmentów ceramiki KPL (waga: 0, 65 kg). Większość (14) z nich pochodzi z szerokootworowego, zdobionego naczynia. Ponadto w zbiorze z obiektu 7 znajduje się fragment dna i 12 niecharakterystycznych brzuśców.

Technologia

W zbiorze materiałów KPL z Sędzina, st. 53 można wyróżnić dwie - zróżnicowane pod względem stosowanej domieszki do schudzania gliny - grupy ceramiki. Z pierwszą z nich można łączyć ułamki szerokootworowego naczynia z jamy 7. Wykonane jest ono w technologii charakterystycznej dla mkk-A (A. Koško 1981, 74-75), czyli jako domieszkę schudzającą wykorzystano dużą ilość tłuczonych muszli. W „przełamach” pozostałych ułamków naczyń z jamy 7 i 3 wyróżniono jedynie drobno- lub średnioziarniste tłuczone skorupy oraz piasek. W analizowanym zbiorze nie ma cienkościennych fragmentów ceramiki. Kilka (4) ułamków naczyń z jamy 3 ma ponadto chropowate ścianki zewnętrzne.

Morfologia

W zbiorze ceramiki KPL z Sędzina, st. 53 można wyróżnić ułamki naczyń jednoczłonowych (jama 7) i w jamie 3 co najmniej trzy formy dwuczłonowe (ryc. 7). Dwie z nich można łączyć z pucharami, trzecią natomiast garnkiem.

Zdobnictwo

Do ozdabiania ceramiki KPL z Sędzina, st. 53 wykorzystano 5 elementów zdobniczych palec; paznokcie; stempelek prostokątny; pionowe linie ryte; ukośne linie ryte. Zbudowano z nich 5 wątków zdobniczych, w tym dwa jednoelementowe proste, jeden jednoelementowy rozwinięty, dwa dwuelementowe. Szczególnie interesujący jest układ zdobniczy charakteryzujący jednoczłonowe naczynie z jamy 7. Zbudowano go z połączenia dookólnych, poziomych pasm wykonanych paznokciem i zygżaka utworzonego z linii rytých. Układ ten zdobi całą powierzchnię naczynia. Do schudzania gliny tego naczynia wykorzystano tłuczone muszle. Prawdopodobnie również do bezstrefowych wątków można zaliczyć rozbudowany motyw zarejestrowany na ułamku naczynia w tradycyjnej technologii „pucharowej” z jamy 3. Ponadto strefę podkrawędzną zewnętrzną wylewów z tego obiektu ozdobiono prostymi wątkami: stempełkowym i paznokciowym, natomiast górną strefę brzuśca prawdopodobnie pucharu dwoma rodzajami linii rytých.

Analiza chronologiczna

Cechy stylistyki ceramiki z Sędzina, st. 53 wykończonej w typowej dla KPL technologii „szamotowej” są charakterystyczne dla fazy wióreckiej tej kultury (K. Jażdżewski 1936). Należy natomiast określić bardziej szczegółowo ich chronologię. Stylistyka ceramiki z jamy 3 bliska jest materiałom z Opatowic, st. 1, woj. wrocławskie, które można łączyć z klasyczną fazą

wiórecką KPL (M. Rybicka 1995, tablica I-IV). Interesująca jest natomiast chronologia mątewskiego komponentu typu A wyróżnionego m. in. na podstawie „muszlowej” technologii (A. Koško 1981, s. 98), który to sposób przygotowywania gliny charakteryzuje naczynie z jamy 7 z Sędzina, st. 53.

Stosowanie tego rodzaju domieszki pojawia się już w kujawskich zespołach datowanych metodą 14C na lata około 2900 conv. p.n.e. (A. Koško 1988). Technologia „muszlowa” w grupie mątewskiej - wyróżnionej przez A. Koško (1981) łączona jest z ceramiką z ornamentem pasmowo-grzebykowym. Badacz ten stwierdził ponadto, że omawiany komponent typu A „odnotowywano na tle materiałów z faz IIIB-IIIC (A. Koško 1988, s. 97). Na około 3100 conv. p.n.e. można natomiast łączyć pojawienie się domieszki muszlowej w grupie chełmińskiej KPL (S. Kukawka, 1997, s. 73). Nie wyróżniono w tak datowanych zbiorach z chełmińskiego regionu ornamentyki pasmowo-grzebykowej. Naczynie z jamy 7 z Sędzina, st. 53 ozdobiono motywem utworzonym z dookólnych pasm wykonanych paznokciem współwystępujących z zygzakiem. W kujawskim materiałach ceramiki „mątewskiej” publikowanych przez A. Koško (1981, 1988) nie odnotowano wykorzystywania do ozdabiania naczyń tego typu motywu. Stylistyka tej formy nawiązuje do stylistyki wyróżniającej KPL z ziemi chełmińskiej (S. Kukawka 1991, tabl. XII:2, 7; XVIII:12; XX:5). Należy tutaj podkreślić, że motywy zdobnicze bliskie charakteryzującemu naczynie z jamy 7 w Sędzinie, st. 53 zarejestrowano na stanowiskach z wymienionego wyżej regionu - w zbiorach w których udział ceramiki z domieszką muszli dochodzi do kilkudziesięciu procent - datowanych na fazy III-B-IIIC (wg. periodyzacji S. Kukawki 1991, s. 121-122, czyli IIIC- VA (wg. A. Koški 1981, ryc. 14), a co szczególnie jest interesujące w materiałach o bardzo wczesnej chronologii z Węłcza Wielkiego, st. 10B (S. Kukawka 1997, s.73; ryc. 9:1, 4). Na podstawie przedstawionych wyżej danych nie jest możliwe jednoznaczne określenie chronologii naczynia z jamy 7 z Sędzina, st. 53, woj. wrocławskie. Pojawia się również pytanie, czy zbiór materiałów z Sędzina można uznać za „jednoczasowy”. Fragmenty naczyń z jamy 3 i odkryte na złożu wtórnym nie mają „lubońskich” cech technologicznych i stylistycznych (M. Rybicka, 1991, s. 57, 68, 72). Również wykonanie ceramiki o glinie schudzonej tłuczonymi skorupami z jamy 3 i 7 jest bardzo zbliżone. Odległość między tymi obiektami sięgała 10 m. Jednakże elementem jednoznacznie wskazującym na homogeniczność tego zbioru jest ułamek naczynia z jamy 3 ozdobiony prawdopodobnie bezstrefowym, rozbudowanym, paznokciowym motywem, do którego nawiązania można znaleźć m. in. na kujawskich stanowiskach o stylistyce wiórecko-mątewskiej (A. Koško 1981, tabl. IX:3). Fakty te wskazują na „jednoczasowość” zbioru

z Sędzina, st. 53. Można go więc łączyć - uwzględniając cechy stylistyczne ceramiki wykonanej w tradycyjnej technologii KPL - z klasyczną fazą wiórecką tej kultury.

Literatura

- Jażdżewski K.
1936 *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce Zachodniej i Środkowej*, Poznań.
- Koško A.
1981 *Udział południowo-wschodnio-europejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.
1988 *Osady kultury pucharów lejkowatych w Inowrocławiu-Mątwach woj. Bydgoszcz, stanowisko 1*, Inowrocław.
- Kukawka St.
1991 *Kultura pucharów lejkowatych na ziemi chełmińskiej*, Toruń.
1997 *Na rubieży środkowoeuropejskiego świata wczesnorolniczego*, Toruń.
- Rybicka M.
1991 *Materiały kultury pucharów lejkowatych ze stanowiska 1 w Radziejowie Kujawskim, woj. Włocławek*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 43, s. 39-74.
1995 *Przemiany kulturowe i osadnicze w III tys. przed Chr. Na Kujawach. Kultura pucharów lejkowatych i amfor kulistych na Pagórach Radziejowskich*, Łódź.

Aneks 2

Małgorzata Rybicka

Sędzin 53. Kultura trzciniecka

W czasie badań przeprowadzonych w Sędzinie, st. 53, woj. wrocławskie odkryto 161 ułamków naczyń (waga: 2, 2 kg) o cechach technologicznych odpowiadających charakteryzujących ceramikę z wczesnych etapów epoki brązu. W zbiorze tym wyróżniono 14 wylewów, 3 dna. Materiały te odkryto w wypełnisku, bardzo regularnego, obiektu 5 (ryc. 5). W „rzucie poziomym” miał kształt kolisty (średnica 110 cm), profil natomiast nieckowaty (głębokość do 90 cm). Strop tworzyła warstwa szarego piasku natomiast spąg stanowił piasek ze spalenizną.

Technologia

Doschudzaniagliny ceramiki z tej jamy wykorzystano domieszkę mineralną: biały tłuczeń kamienny o ziarnach zróżnicowanej granulometrii współwystępujący z różnej wielkości mika. Ilość domieszki jest różna

w poszczególnych naczyniach. W zbiorze naczyń z Sędzina można wyróżnić naczynia o powierzchniach lekko mączystych gładzonych, ze śladami lekkiego miotłkowania powierzchni zewnętrznej. Do schudzenia gliny tych form wykorzystano małą ilość domieszki białego skalenia o ziarnach drobnych i średnich i niewielką ilość miki. Na ściankach zewnętrznych i wewnętrznych jednego z naczyń ozdobionego listwami plastycznymi widoczne są liczne spęknięcia. Do schudzenia gliny tego naczynia wykorzystano średnią ilość miki i białego skalenia o ziarnach zróżnicowanej wielkości. Dużą ilość domieszki drobnej i średniej można natomiast wyodrębnić w naczyniu również ozdobionym listwą plastyczną. Jest ono kruche, pękające. W zbiorze z tego obiektu dominują formy średniościenne.

Morfologia

W zbiorze z obiektu 5 można wyróżnić fragmenty co najmniej 7 naczyń w tym wazę, esowate garnki, misy. Krawędzie tych naczyń można łączyć m. in. z różnymi odmianami typu k (wg A. Koško 1981; J. Czebreszuk 1996, s. 36), w tym z okapem półkolistym. Ponadto wyróżniono diagonalne proste.

Zdobnictwo

Do ozdabiania ceramiki z Sędzina, st. 53 wykorzystano dookolne listwy plastyczne (ryc. 16: 3, 7). Wyróżniono je na 14 fragmentach ceramiki. W większości są one pojedyncze. Tylko jeden fragment ceramiki ozdabiano podwójnymi pasami listew plastycznych. Ponadto jedno naczynie zostało ornamentowane plastycznymi guzkami.

Chronologia

Na ściankach naczyń z Sędzina, st. 53 zaobserwowano liczne spęknięcia, która to cecha traktowana jest jako jeden z wyróżników materiałów trzcinieckich (J. Miśkiewicz 1978, s. 176-177). Ponadto w zbiorze tym wyróżniono ścięte i pogrubione krawędzie. Cechy te są również wyznacznikami kultury trzcinieckiej (J. Miśkiewicz 1978, s. 176-177). Jednostce tej odpowiadają również smukłe, esowato profilowane garnki z listwą plastyczną przy przejściu szyjki w brzusiec odkryte także w Sędzinie (J. Czebreszuk 1996, s. 157). Analogią natomiast do wazy z jamy 5 może być naczynie z Goszczewa, st. 14 (J. Czebreszuk 1988, s. 205, ryc. 6:1). Na podstawie tych danych można łączyć zbiór z Sędzina, st. 53 z kulturą trzciniecką.

Literatura

Czebreszuk J.

- 1988 *Wpływy społeczeństw kotliny karpackiej na procesy integracji kulturowej w okresie BB-BD na Kujawach*, [w:] *Kontakty*

pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy, Inowrocław, s. 197-217.

- 1996 *Spoločności Kujaw w początkach epoki brązu*, Poznań.

Koško A.

- 1981 *Udział południowo-wschodnio-europejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.

Miśkiewicz J.

- 1978 *Kultura trzciniecka*, [w:] *Prahistoria ziem zolskich. Wczesna epoka brązu*, t. III.

Aneks 3

Ireneusz Marcheluk

Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku Sędzin nr 53

Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku Sędzin nr 53 reprezentują obiekty nr 14 i 15 (ryc. 4, 6). Obiekt nr 15 o nieregularnym, owalnym kształcie, wymiarach 180 x 130 cm i powierzchni ok. 2 m² był nieckowato zagłębiony w gliniasty calec ok. 70 cm od poziomu jego zaobserwowania. Wypełnisko stanowił gliniasty piasek z substancją organiczną. Obiekt nr 14 o kształcie owalnym, wymiarach 50 x 80 cm i powierzchni ok. 0,4 m² posiadał przekrój nieregularnie workowaty, z niszowym rozszerzeniem dolnej partii, z dnem ok. 120 cm poniżej zachowanego stropu (należy tu pamiętać o zniszczeniu górnej partii obiektu). Wypełnisko stanowił luźny piasek z „organiką” o intensywnie ciemnoszarym zabarwieniu. Wypełniska obydwu obiektów zawierały w równomiernym nasyceniu fragmenty ceramiczne. Obiekt nr 15 należy do kategorii charakterystycznej dla najstarszego horyzontu wczesnośredniowiecznych obiektów nieruchomych na Nizinie Polskiej, wiązanych z pozostałościami budownictwa osad otwartych. W toczącej się dyskusji na temat rekonstrukcji naziemnych partii tych obiektów odrzuca się raczej pogląd utożsamiający ich powierzchnię z pierwotną powierzchnią użytkową. Ze względu na małe rozmiary większości z nich, przyjmuje się raczej, że stanowiły zagłębienia w ramach większej budowli (Chudziak 1988, s. 194; Parczewski 1988 b, s. 61; Kobyliński 1988a, s. 102-103). Rekonstruując wygląd domniemanych budynków, z jednej strony zakłada się możliwość wykorzystania tutaj konstrukcji zrębowej, która jednak na ziemiach polskich w starszych fazach wczesnego średniowiecza jest słabo poświadczona (Chudziak 1988, s. 195; Kobyliński 1988a, s. 110, 117; 1988b s. 206), z drugiej zaś, przyjmuje się możliwość stosowania lekkiej konstrukcji plecionkowej nie wspieranej słupami lub konstrukcji

szałasowej z wykorzystaniem prostokątnej ramy spoczywającej na ziemi, nie wykluczając także obecności słupów podtrzymujących zadaszenie wstawianych jedynie do nieckowatego zagłębienia, bez wbijania ich w podłoże (Kobyliński 1988a, s. 110, ryc. 61; 1988b, s. 208). Interpretacja funkcjonalna obiektu nr 15 może więc iść w kierunku uznania go za relikw budynku mieszkalnego, ale z powyżej przytoczonymi założeniami lub też w kierunku łączenia go z budowlą gospodarczą (Parczewski 1988b, s. 61). Fakt bliskiego sąsiedztwa obiektów nr 14 i 15 (ok. 1 m) oraz wyklejania się poszczególnych naczyń z fragmentów pochodzących z obydwu wypełników pozwala owe obiekty uznać za jednoczasowe. Obiekt nr 14 z jednej strony można uznać za jamę odpadkową, bądź gospodarczą o nieokreślonej bliżej funkcji usytuowaną na obrzeżu budynku którego częścią składową była jama nr 15, z drugiej zaś, za jamę zasobową bądź gospodarczą funkcjonującą wraz z jamą nr 15 w obrębie jednego budynku.

Materiał ruchomy z obiektów nr 14 i 15 stanowi około 450 fragmentów ceramiki naczyniowej, kilkanaście fragmentów polepy i 3 fragmenty kości.

Technologia ceramiki (tabela 1 i 2)

Wyróżniono 5 grup mas surowcowych (MS I - MS V) wyodrębnionych na podstawie obserwacji makroskopowej rodzaju domieszki schudzającej, jej ilości i granulacji oraz charakteru faktury powierzchni.

Pierwsza grupa surowcowa (MS I) charakteryzuje się dużą domieszką ostrokrawędzistego tłucznia kamiennego grubo- (od 1 do 3 mm) i bardzo gruboziarnistego (powyżej 3 mm), o nierównym rozkładzie w masie ceramicznej. Powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna mocno poprzebijana grubszymi ziarnami. Na powierzchni ślady wielokierunkowego zagładzania, wewnątrz - wyraźniejsze, poziome i ukośne, na zewnątrz - słabsze, głównie pionowe. Wynikiem tego zabiegu jest efekt pseudo - angoby. Powierzchnia miejscami nierówna. Faktura gładko - gruzelkowata, momentami bardziej gładka, pylista (głównie na zewnątrz). Wypał masy ceramicznej dosyć słaby.

Grupa MS I nawiązuje do I grupy surowców wydzielonych przez J. Zemana, szczególnie charakterystycznej dla początków garncarstwa wczesnośredniowiecznego (Parczewski 1988a, s. 28, 29).

Drugą grupę surowcową (MS II) cechuje liczna domieszka tłucznia grubo- i średnioziarnistego, przeważnie o frakcjach poniżej 2 mm, choć występują także grubsze. Powierzchnia poprzebijana grubszymi ziarnami tłucznia. Faktura zewnętrzna jest szorstka i szorstko - gładka, wewnętrzna zaś szorstko - chropowata. Powierzchnia wewnętrzna bardziej nierówna od zewnętrznej. Bardziej równomierny rozkład domieszki niż w grupie MS I.

Grupa surowcowa MS III charakteryzuje się średnią domieszką średnio- i drobnoziarnistego oraz małą gruboziarnistego (do 2 mm) tłucznia, z przebijającymi się na powierzchnię ziarnami grubszymi. Faktura zewnętrzna lekko szorstka i gładko-szorstka, wewnętrzna bardziej szorstka. Ślady poziomego i ukośnego przecierania wewnątrz oraz głównie pionowego na zewnątrz, dosyć słabo uchwytnie w porównaniu do grupy MS I. Dosyć równomierny rozkład domieszki.

Grupę MS IIIa cechuje większa obecność tłucznia na powierzchni wewnętrznej (średnio- i gruboziarnistego do 2 mm), tworzącego powierzchnię silnie szorstką.

Grupa MS IV posiada dużą domieszkę głównie drobno- i średnioziarnistego tłucznia. Powierzchnia dosyć równa o szorstkiej fakturze. Równomierny rozkład domieszki.

Grupa MS V charakteryzuje się małą domieszką tłucznia drobno- i średnioziarnistego z pojedynczymi ziarnami grubszymi (głównie od wewnątrz). Powierzchnia zewnętrzna równa, pylista, wewnątrz miejscami nierówności.

Grupy surowcowe MS II - IV nawiązują do II grupy surowców wg J. Zemana charakterystycznych dla wytwórczości środkowych faz wczesnego średniowiecza (Parczewski 1988a, s. 28, 29).

W zakresie techniki formowania 88% brzegów należy do naczyń słabo formująco przykrawędnie obtaczanych strefą dochodzącą do 2-3 cm poniżej brzegu (choć brzegi naczyń nr 6, a szczególnie nr 7 posiadają krawędź silniej formująco obtaczaną), 8 % do grupy naczyń być może słabo przykrawędnie obtaczanych, zaś 4 % (3 fragmenty) do jednego naczynia lepionego ręcznie. Cztery dna posiadają odciski osi koła usytuowane mniej lub bardziej acentrycznie. Większość den nie wykazuje podsypki (wyjątkiem jest naczynie nr 6 z podsypką tłucznią). Niektóre dna posiadają odciski faktury drewna (naczynia nr 1 i 2) oraz ślady podważenia (naczynie nr 2). Jako wynik formowania ścianek wystąpiły na wewnętrznej stronie pionowe (gł. od dna do załomu brzuśca) i poziome fałdy (naczynie nr 7). 46 % fragmentów pochodzi ze ścianek średniej grubości (0,7 - 1 cm), 33 % do grubych (powyżej 1 cm), zaś 8% do cienkich. Nie zanotowano na żadnym fragmencie ornamentu. Pod krawędzią naczynia nr 10 wystąpił otwór reparacyjny, zabieg charakterystyczny dla całej wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny (Parczewski 1988 a, s. 69). We wnętrzu naczynia nr 11 wystąpiła natomiast pozostałość dziegiu (Hensel 1987, s. 254, przyp. 231).

Wszystkie naczynia wykazują się nieregularną barwą (często w postaci plamistych przebarwień), będącą kombinacją koloru beżowego, ceglatego, szarego i brązowego do czarnego.

Tabela 1. Zestawienie ceramiki

NACZYNIA CAŁE ZREKONSTRUOWANE									NACZYNIA FRAGM. ZREKONSTRUOWANE			
Nr naczynia	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Typ naczynia	Ia	IV	Ib	II	III	V	VI	VII	IB	I	VIII	
Technika lepienia	Obt.	Obt.	Obt.	Obt.	Obt.	Obt.	Obt.	Ręcznie	Obt	Obt..	Obt.	
Grupa surowcowa	MS I	Ms I	Ms II	MS III	MS III	MS III	MS IV	MS IIIa	MS II	MS I	MS III	
Brzeg	ilosc	6	4	9	2	3	4	9	3	8	6	3
	grub.	8-9	7	7-10	6-7	5-6	4-6	8-10	7-8	7-8	7-8	5
Brzusiec	ilość	5	18	9	5	7	10	10	12	6	2	-
	grub.	10-14	7-12	11-12	8-11	6-9	5-8	8-11	6-10	8-13	8-9	6-8
Dno	ilość	1	1	8	3	2	4	3	1			
	grub.	11-16	11	12-15	11-14	13-14	18	13	13			
	Podsypka	-	-	-	-	-	+	-	-			
	odcisk osi	?	+	+	?	+	+	?	?			
Wymiary (cm)	D ₁	29	21,5	30	17,5	20	21	25	20	29	26	14
	D ₂	28	20,5	28,5	16,5	19	19,5	24	18,5	27	24,5	13,5
	D ₃	28,5	23	29	17	22	23	25	21	27,5	26	15
	D ₄	10,5	9,5	13	7,5	9	11	11,5	12			
	H	25,5	26,5	30,5	15,5	21	19	19	21,5			
	H ₁	17	19,5	23,5	10,5	13,5	13	13,5	14,5			
	H ₂	8,5	7	6,5	5	7,5	6	5,5	7	6,5	9	6,5
	H _z									18,5	10	8,5
	H ₁ :H	0,67	0,73	0,77	0,67	0,645	0,68	0,71	0,67			
	D ₃ :H	1,12	0,87	0,95	1,10	1,05	1,21	1,31	0,98			
D ₃ :H	1,68	1,18	1,23	1,62	1,63	1,77	1,85	1,45				
Cechy szczególne Naczynia Rycina	a ₁		a/b		F		C	c/g			D	E
		16: 1	18: 2 22: 2	17: 1 21: 1	16: 3	19: 2 22: 1	20: 2 23: 1	20: 1 21: 2	19: 1	18: 1 23: 2	17: 2 23: 2	17: 2

Legenda do tabeli: D1 - średnica wylewu, D2 - średnica szyjki, D3 - największa wydatłość brzuśca, D4- średnica dna, H-wysokość, H_z - wysokość zachowana, H1- wysokość od dna do największej wydatłości brzuśca, H2 - wysokość od brzegu do największej wydatłości brzuśca (wskazniki metryczne wg Parczewskiego, 1988a,b z modyfikacjami), a - odcisk faktury drewna, a1 - odcisk faktury drewna (płytki odcisk osi?), b - ślady podważenia, c - krawędź silniejsz formująco obtaczana, d - otwór reparacyjny, e - ślad dziegiu wewnątrz, f - wyraźne omazywanie poziome wewnątrz, g - od dna do największej wydatłości brzuśca wyrazne pionowe zagłębienia palcowe, powyżej poziome (wewnątrz naczynia).

Tabela 2. Fragmenty naczyń

Grupa surowcowa		MS I	MS II	MS III	MS IV	MS V
Brzeg	ręcznie	-	-	-	-	-
	Obtacz.	3	-	4	-	1
	?	3	-	2	-	1
Brzusiec		180	13	39	-	17
Dno		11	-	10	-	2
Grub. ścianek	< 0,7	2	-	4	-	1
	0,71-1	55	2	41	-	18
	> 1 cm	88	11	9	-	2
	?	48	-	1	-	-
Razem		193	13	55	-	21

Zrekonstruowane całkowicie formy ośmiu naczyń stały się podstawą wyróżnienia typów formalnych od I do VIII.

Typologia ceramiki

Typ I : duże naczynia szerokootworowe, słabo

profilowane, workowate, D1 zbliżone do D3 (ryc. 17: 1, 19: 1, 18: 2) w 2/3 wysokości lub nieco powyżej, obtaczane przykrawędnie, D1 = 26 – 30 cm, brzeg lekko wychylony na zewnątrz, krawędź ukośnie ścięta.

Odmiana I a : naczynie bardziej przysadziste (ryc. 8).

Odmiana I b : naczynie bardziej smukłe.

Analogie:

Kujawy: Dobre st.6, jama 30 (Jażdżewski 1939, s.112,113, tabl.16:12)

Radziejów st.5, jama 12 - naczynia szerokootworowe, obtaczane przykrawędnie typu D (Gabałówna, Nowakowski 1964, s.248,249, ryc.14, 15)

Pd. - zach. Wielkopolska: Daleszyn st. 2, w-wa VII oraz Bonikowo st. 1, tzw. ofiara zakładzinowa pod wałem I : naczynia workowate typu I w grupie chronologicznej B (Hilcerówna 1967, s. 78-81, ryc. 12 d, 15 n)

Mazowsze : Szeligi st. 1, faza I (VI/VII - pocz. VII w.?) oraz st. 2, faza IV (koniec VII - pocz. VIII w.) (Szymański 1987, ryc. 1)

Dorzecze dolnej Drwęcy: Lubicz st. 17, typ GT II: V (VII-VIII w.?) (Chudziak 1991, ryc. 16a).

Typ II : małe naczynie szerokootworowe, workowate, o proporcjach zbliżonych do typu I a, obtaczane przykrawędnie. Brzeg lekko wychylony na zewnątrz, krawędź ukośnie ścięta (ryc. 18: 3).

Typ III : przysadziste naczynie garnkowate średniej wielkości, słabo profilowane, obtaczane przykrawędnie, D3 lekko poniżej 2/3 wysokości, krawędź wychylona, ukośnie ścięta (ryc. 10).

Analogie:

Kujawy: Kruszwica st.17 jama IA (Cofta-Broniewska 1963, s. 233,234, ryc. 7)

Mazowsze: Szeligi st.1, faza II (I poł. VII w.) (Szymański 1987, ryc. 1)

Polska środkowa: Sieradz st. 5, palenisko 1 (Chmielowska 1962, tabl. I: 8)

Typ IV: naczynie jajowate dosyć smukłe, D3, ponad 2/3 wysokości, przykrawędnie obtaczane, brzeg słabo wychylony, krawędź ukośnie ścięta (ryc. 10).

Analogie:

Kujawy: Polanowice st. 3, z jamy (Parczewski 1988 a, tabl. LXXXVIII: 3)

Mazowsze: Szeligi st. 2, faza IV (Szymański 1987, ryc. 1)

Dorzecze dolnej Drwęcy: Lubicz st. 17, typ GT II: III2 (Chudziak 1991, ryc. 16 e).

Typ V : krępe naczynie średniej wielkości o esowatym profilu, zbliżonym do dwustożkowatego, obtaczane przykrawędnie D3 w 2/3 wysokości, brzeg średnio wychylony, krawędź ukośnie ścięta, silniej formująco obtaczana od wewnątrz (ryc. 11).

Analogie:

Kujawy : Dobre st. 6, jama 19 (Jażdżewski 1939, ryc. 6)

Brześć Kujawski st. 2, jama 6 z ceramiką ręcznie lepioną (Parczewski 1988, tabl. LXXIX: 2)

Polska środkowa: Witów st. 3, jama 9 - typ II (VII -VIII w.) (Barnycz-Gupieniec R., Golczyńska A. 1970, ryc. 15: 6)

Pomorze: Dziedzice st. 4, półziemianka w arze 35, półziemianka w arze 96/95

(Parczewski 1988 a, tabl.LXXII: 3, LXXVI: 1)

Mazowsze: Szeligi st. 1, faza III (2 poł. VII w.) oraz st. 2a, faza I (Szymański 1987, ryc. 1)

Typ VI : krępe naczynie szerokootworowe średniej wielkości słabo profilowane, zbliżone do dwustożkowatego, o prawie pionowej, wyodrębnionej tylko od wewnątrz szyjce i wyciągniętej na zewnątrz poziomo ściętej krawędzi, silniej formująco obtaczanej. D3 powyżej 2/3 wysokości (ryc. 12).

Analogie:

Mazowsze: Szeligi st. 2, faza I, st. 1, faza III (Szymański 1987, ryc. 1)

Pomorze: Dziedzice st. 4, półziemianka w arze 35 (Parczewski 1988 a, tabl. LXXII: 3, 5)

typ Kędrzyno odm. II (VIII-IX w.) (Łosiński 1972, s. 40, ryc. 5 ł)

Typ VII : naczynie średniej wielkości, o profilu esowatym, lepienie ręczne, na wyodrębniającej się stopce. Brzeg wychylony, krawędź ukośnie ścięta. D3 w 2/3 wysokości (ryc. 11).

Analogie:

Brak ścisłych analogii, pewne nawiązania stylistyczne w postaci podciętego dna - stopki widoczne w dużych naczyniach krępych np. Dziedzice st. 4, jama w arze 90 (Parczewski 1988 a, tabl. LXXIII: 3) lub w formach misowatych np. Kruszwica st. 9, jama x1 (Parczewski 1988 a, tabl. LXXVIII:2), Szeligi st. 1, faza IV (Szymański 1987, ryc. 1).

Typ VIII : małe naczynie słabo profilowane, o słabo wychylonym brzegu, lekko ukośnie ściętej krawędzi, z dosyć nisko umieszczoną D3, przykrawędnie obtaczane (ryc. 8).

Analiza chronologiczno - formalna

Podstawową cechą zespołu ceramicznego z jam 14 i 15 na stanowisku nr 53 w Sędzinie jest zdecydowana dominacja naczyń przykrawędnie obtaczanych. W świetle najnowszych ustaleń początek pojawienia się naczyń formowanych w górnej partii za pomocą koła garncarskiego należy na Niżu Polskim odnosić do około połowy VII wieku (Parczewski 1988 a, s. 74). Pod względem technologicznym analizowany tutaj zespół nie odbiega od ceramiki z innych rejonów ziem polskich odpowiadając ceramice grupy II (wczesnośredniowieczna ceramika archaiczna) wydzielonej dla Małopolski (Dąbrowska 1973, s. 39, 41) czy też ceramice grupy B w Wielkopolsce

(Hilczerówna 1967, s. 78, 85-86), łączonych zasadniczo z VII w. W strukturze formalnej mamy tutaj przejawę form szerokootworowych, workowatych (typy I i II) oraz przysadzistych (typ III), z których niektóre nawiązują do form dwustożkowatych (typy V i VI). Taka struktura jest wyrazem tendencji charakterystycznych dla Kujaw w zróżnicowaniu kulturowym ziem polskich starszego odcinka wczesnego średniowiecza (Kurnatowska 1984, s. 383). Dla poszczególnych naczyń możemy znaleźć odpowiedniki zarówno na samych Kujawach (Radziejów, Kruszwica, Dobre, Brześć Kujawski, Polanowice) jak też na Mazowszu (Szeligi), w Wielkopolsce (Bonikowo, Daleszyn), w Polsce Środkowej (Witów, Sieradz), nad dolną Drwęcą (Lubicz) czy na Pomorzu (Dziedzice). Wymienione rejony tworzą obszar pozostający poza zwartym zasięgiem praskiej prowincji kulturowej, tworząc domniemane „drugie centrum krystalizacyjne” kultury wczesnosłowiańskiej (Parczewski 1988 b, s. 102, 103). Naczynia typu V i VI odpowiadają szczególnej cesze „wariantu północnego” kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce, za jaką uznaje się większy udział naczyń krępych i misowatych co odróżnia go od zespołów małopolskich, w których naczynia z reguły trzymają się proporcji garnków (Parczewski 1988 b, s. 22). Typ IV to forma słabo profilowanego garnka jajowatego, nawiązująca do typów 2.1, 2.1 i 3.1 w klasyfikacji ceramiki najstarszego horyzontu wczesnosłowiańskiego w Polsce wg M. Parczewskiego, z czego pierwsze dwa należą do przewodniej formy ceramiki praskiej (Parczewski 1988 b, s. 20, ryc. 3, 5). Smukłe proporcje tych typów są charakterystyczne dla południowych i południowo-wschodnich terenów polskich, nawiązując także do naczyń klasycznej formy tzw. typu Korczak z prawobrzeżnej Ukrainy (Parczewski 1988 b, s. 21, 22).

Linia łącząca rejon ujścia Nysy Łużyckiej z Kujawami i Mazowszem (Jazów-Bruszczewo-Nowiny-Nieporęt) wyznacza granicę najstarszych zespołów wczesnośredniowiecznych wiążących się m.in. z wystąpieniem kwadratowych półziemianek, przy braku elementów VI-wiecznych na północ od niej. Struktury zespołów „północnego” wariantu, z którymi wiąże się m.in. horyzont Suków-Dziedzice, są obecnie uznawane raczej za wyraz późniejszej chronologii w stosunku do klasycznej fazy praskiej, niż za odbicie odrębności kulturowych. Najstarsze jego kompleksy wyłoniły się w środkowym dorzeczu Odry i być może na Kujawach, gdzie następowałaby transformacja klasycznego modelu kultury praskiej (Parczewski 1988 b, s. 104, ryc. 21).

Dla typów III, V i VI można upatrywać pewnych genetycznych nawiązań z niektórymi przysadzistymi formami w materiale z osady na st. 1 w Nowinach (Parczewski 1988 a, ryc. 9, 11, 12). Z drugiej strony typ IV

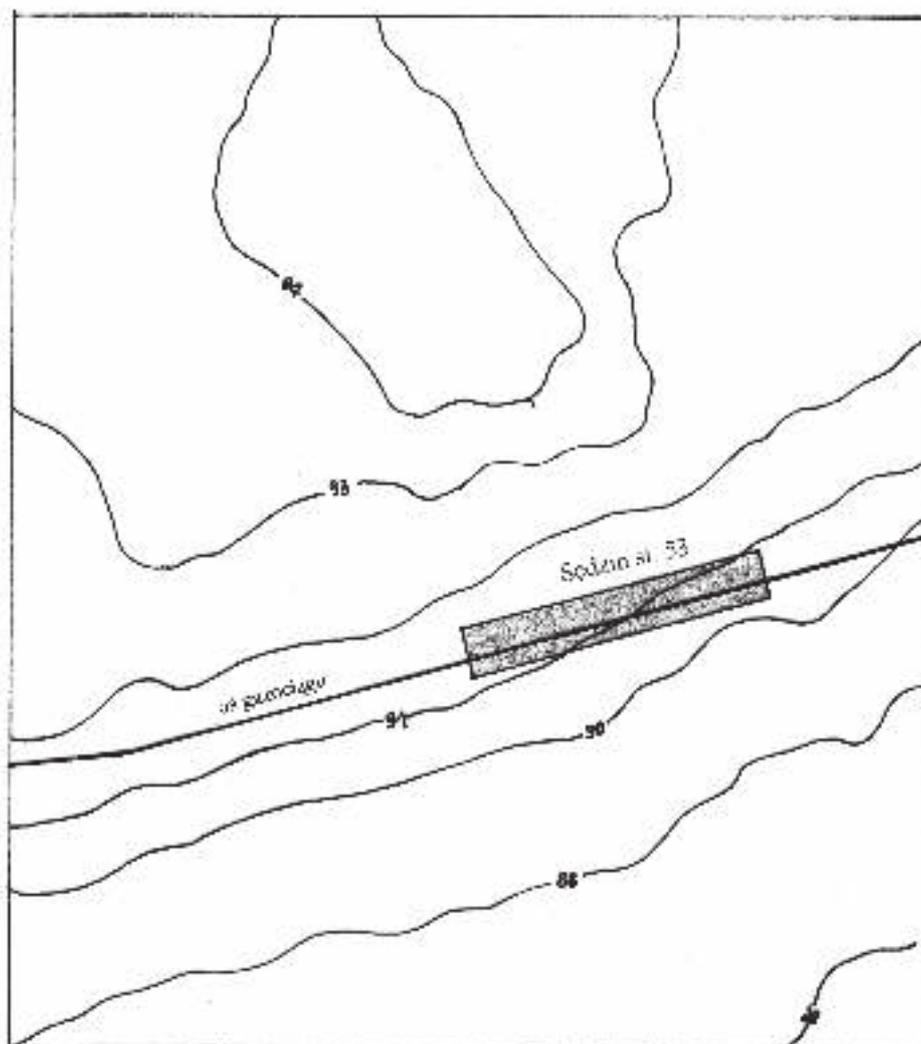
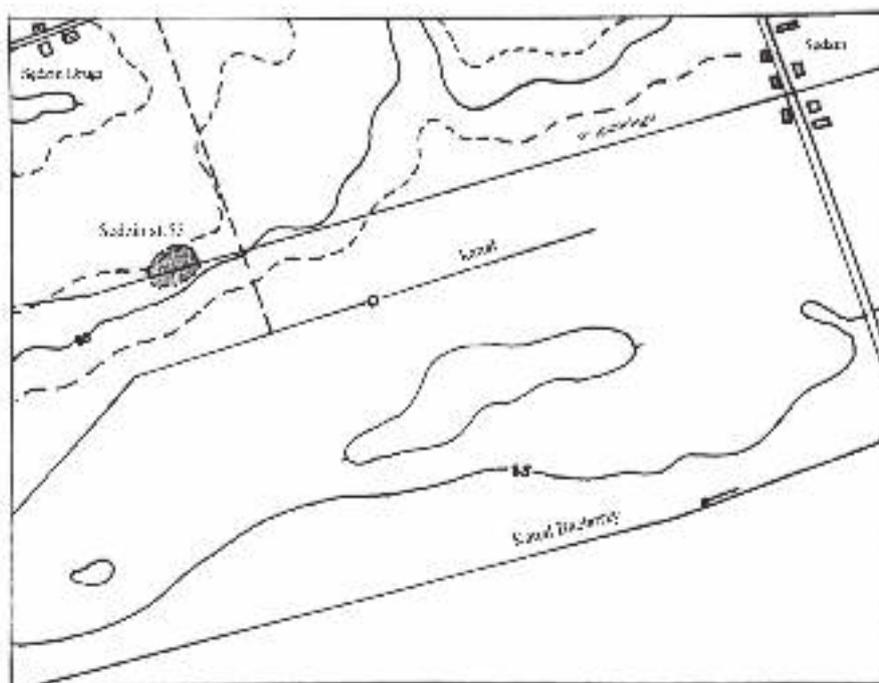
posiada korzenie „praskie”, wykazując analogie choćby z naczyniem ze st. 3 w Polanowicach. Taka mieszana struktura potwierdzałaby więc koncepcję traktowania Kujaw jako jednego z obszarów owej transformacji.

Reasumując, należy stwierdzić, że zespół naczyń z obiektów 14 i 15 stanowi kolejny szczebel w rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki na Kujawach, zapoczątkowany materiałami ze st.1 w Nowinach i dalej częścią zespołów z Radziejowa st. 5 czy w Polanowicach st. 3. Cechom starszym, jak obecność w technologii m.in. bardziej archaicznej grupy surowcowej MS I, brak zdobienia i słabo profilowane formy (w tym m.in. nawiązująca do typu praskiego), towarzyszy cecha progresywna w postaci przykrawędnego obtaczania. Wskaźnik procentowego udziału brzegów obtaczanych wynosi tutaj 88 %. Wg Szymańskiego kolejność chronologiczna czterech horyzontów czasowych kompleksu osadniczego w Szeligach byłaby ściśle powiązana z frekwencją ceramiki obtaczanej w zespołach, przy jej przewadze (30 do 58 %) ujawniającej się w fazie III obejmującej 2 poł. VII w., zaś z wyraźną jej dominacją (59-82 %) w fazie IV przypadającej na koniec VII - pocz. VIII w. (Szymański 1987, s. 369, tabela 1). Biorąc pod uwagę powyższą charakterystykę ceramiki z jam 14 i 15 na st. 53 w Sędzinie, można pokusić się o jej ramowe datowanie na 2 poł. VII w. z ewentualnym wskazaniem na koniec tego stulecia i możliwością wkroczenia w początki VIII w.. Takie datowanie tworzy horyzont czasowy, do którego zapewne należą również inne zespoły z Kujaw na takich stanowiskach jak Radziejów st. 5 (obiekty nr 3, 9, 11, 12), Kruszwica st. 17 (jama 1A), Dobre st. 6 (jamy nr 19, 30).

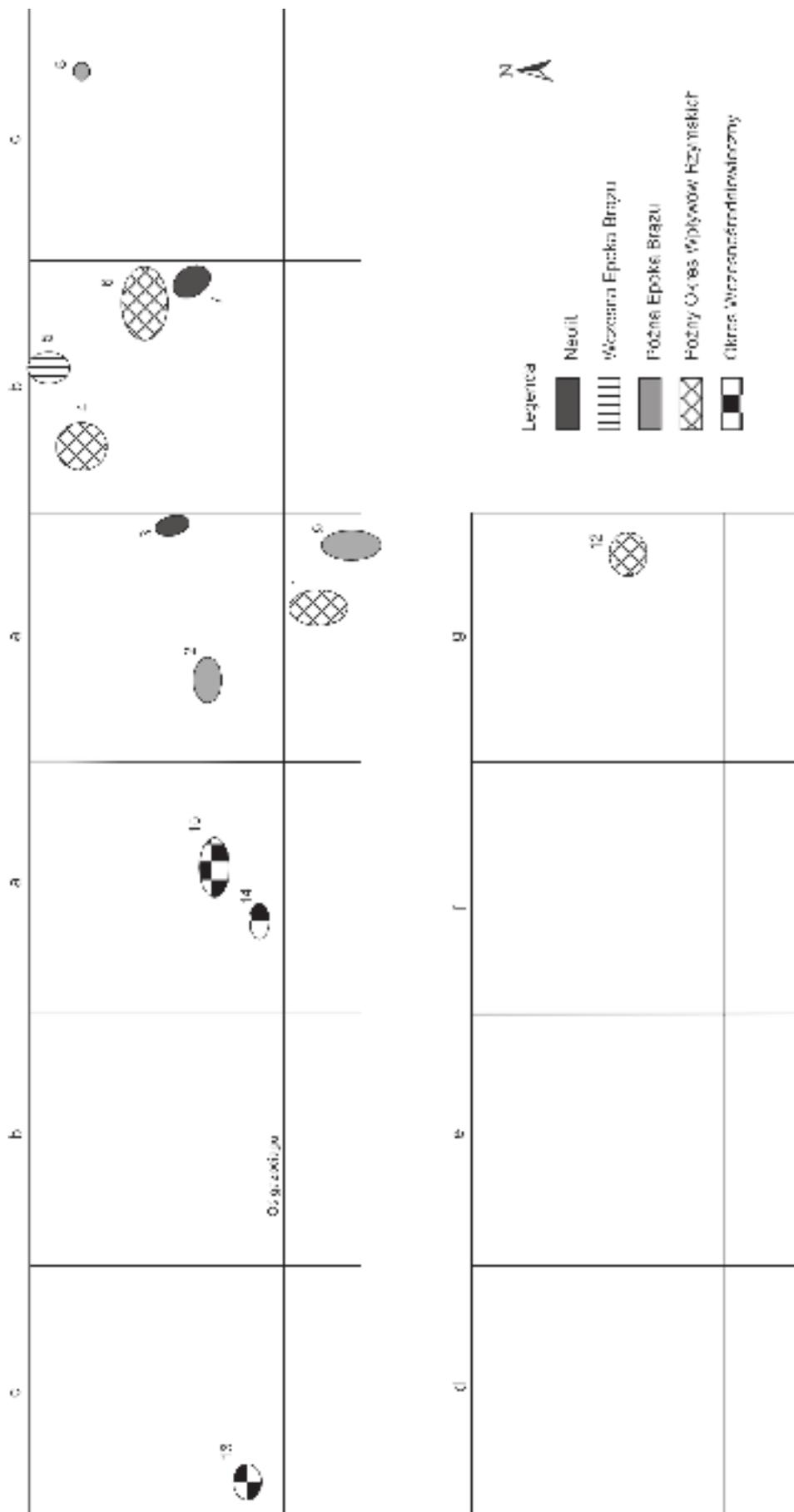
Literatura

- Barnycz-Gupieniec R., Golczyńska A.
1970 *Osada wiejska z wieków VII-VIII w Witowie [w:] Rozwój osadnictwa w rejonie Burzenina nad Wartą od VI do XIV wieku*, Wrocław, s. 36-74.
- Chmielowska A.
1962 *Osada otwarta z VI-VII w. na stanowisku 5 w Sieradzu*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, t. 7, s. 73-82.
- Chudziak W.
1988 *W kwestii budownictwa Słowian na Niżu Polskim w VI-VII wieku*, „Archeologia Polski”, t. 33, z. 1, s. 193-203.
- 1991 *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcą (VII-XI / XII w.). Podstawy chronologii procesów zasiedlenia*, Toruń.

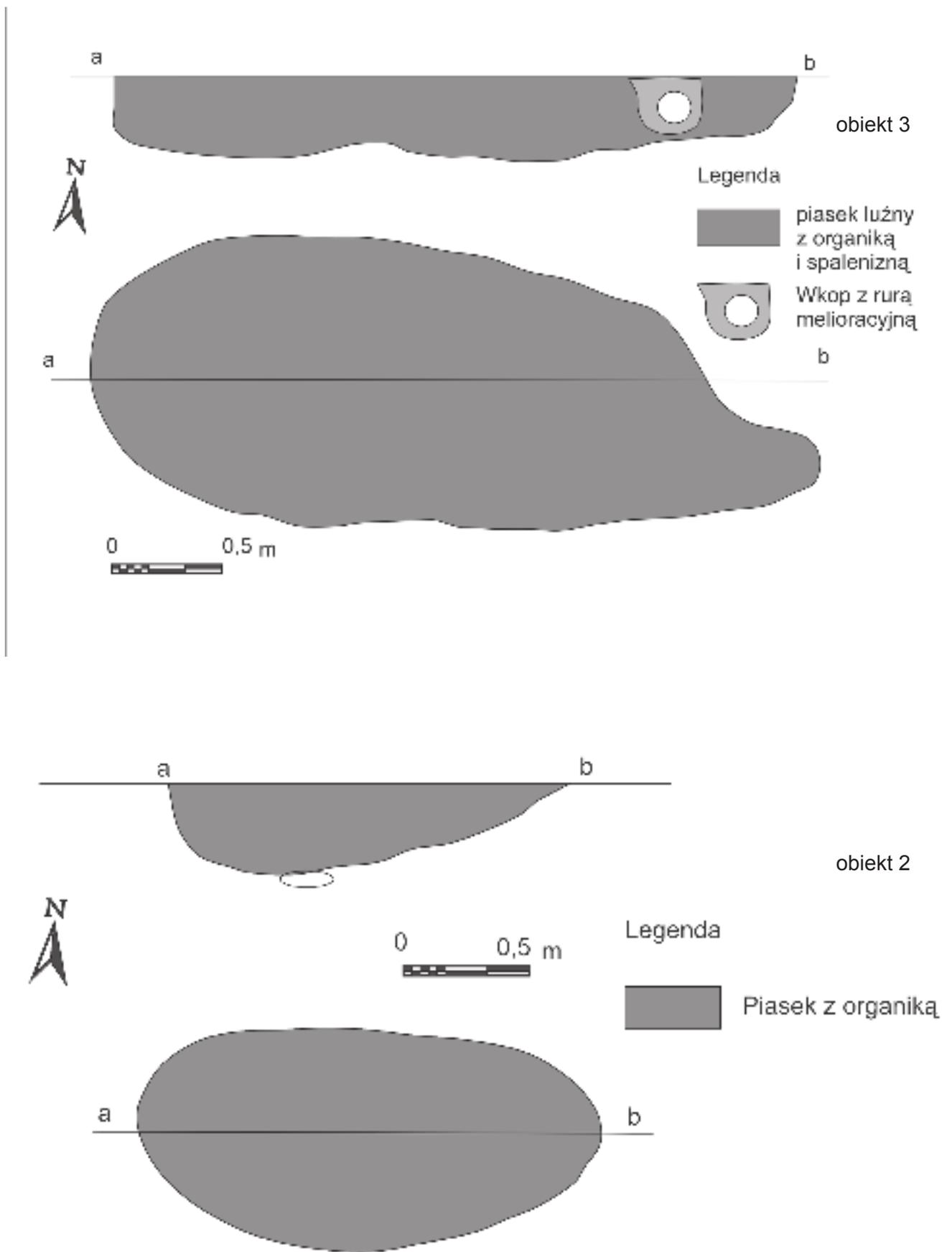
- Cofta-Broniewska A.
1962 *Przeszłość Kruszwicy w świetle badań 1959 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t.14, s. 227 – 243.
- Cofta - Broniewska A., Springer E., Tymieniecka K.
1962 *Wyniki prac terenowych w 1960 roku w Kruszwicy, pow. Inowrocław*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t.14, s. 244-243.
- Dąbrowska E.
1973 *Wielkie grody dorzecza górnej Wisły*, Wrocław.
- Gabałówna L., Nowakowski A.
1964 *Wczesnośredniowieczna osada na stanowisku 5 w Radziejowie*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, t. 11, s. 233-296.
- Hensel W.
1987 *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, wyd. 4, Warszawa.
- Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z.
1972 *Studia i materiały do osadnictwa Polski wczesnohistorycznej*, t. 4, Wrocław.
1980 *Studia i materiały do osadnictwa Polski wczesnohistorycznej*, t. 5, Wrocław.
- Hilczerówna Z. zob. Kurnatowska Z.
- Jażdżewski K.
1948 *Kujawskie przyczynki do zagadnienia tubylczości Słowian na ziemiach polskich*, „Wiadomości Archeologiczne, t. XVI (1948), s. 107-161.
- Kobyliński Z.
1988a *Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza*, Wrocław.
1988b *Konstrukcje, destrukcje i rekonstrukcje: w sprawie budownictwa starszych faz wczesnego średniowiecza na ziemiach polskich*, „Archeologia Polski”, t. 33, z. 204-210.
- Kurnatowska Z.
1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków IX wieku*, Wrocław
1984 *Próba uchwycenia zróżnicowania kulturowego ziem polskich w VI-VII w.* „Archeologia Polski”, t. 29, s. 371-398.
- Łosiński W.
1972 *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII-X/XI w.)*, Wrocław.
- Parczewski M.
1988a *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych*, Wrocław.
1988b *Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce*, Kraków.
- Szymański W.
1967 *Szeligi pod Płockiem na początku wczesnego średniowiecza*, Wrocław.
1987 *Próba weryfikacji datowania zespołu osadniczego ze starszych faz wczesnego średniowiecza w Szeligach woj. płockie*, „Archeologia Polski”, t. 32, z. 2, s. 349-376.

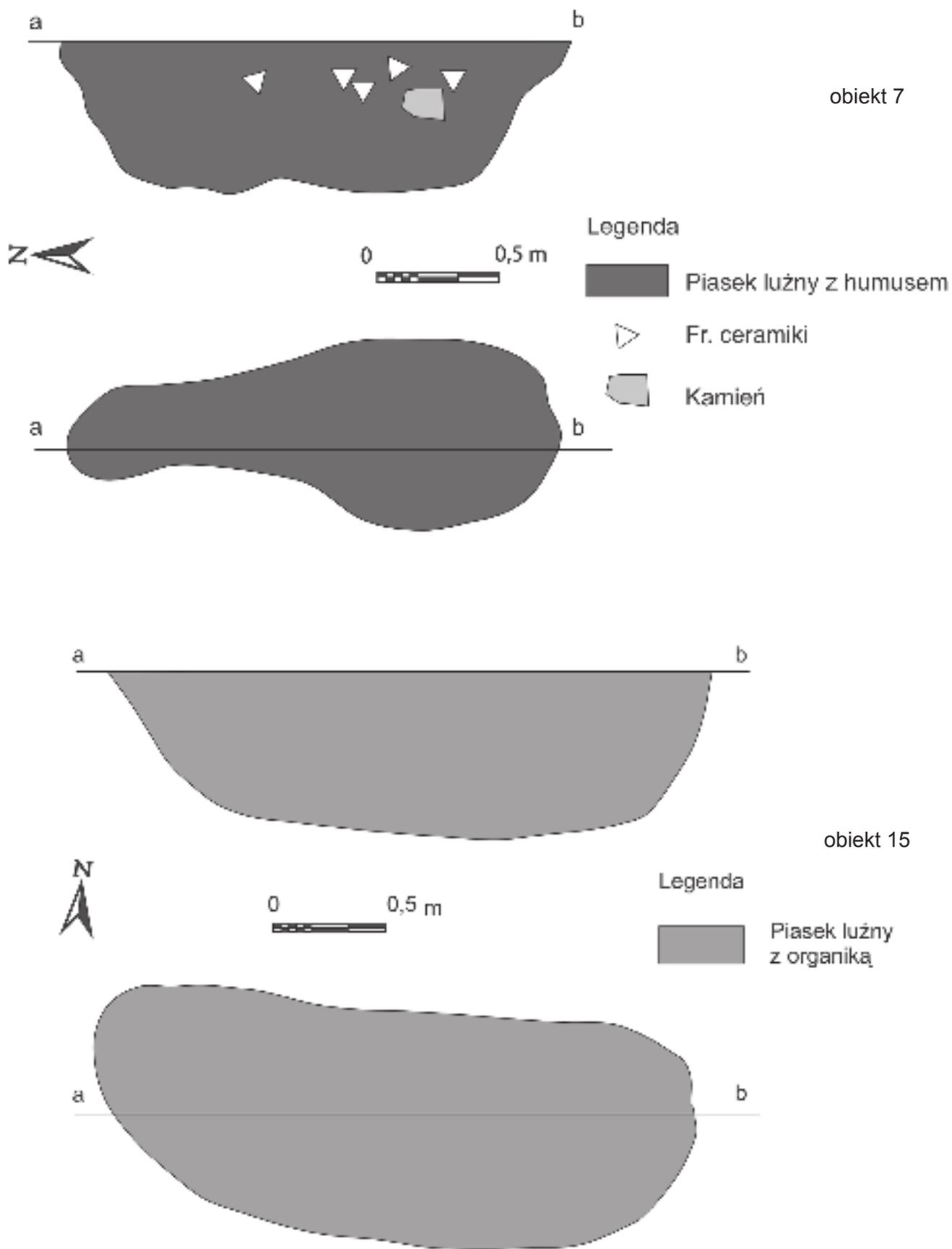
Ryc. 1. Sędzin st. 53. Lokalizacja stanowiska.

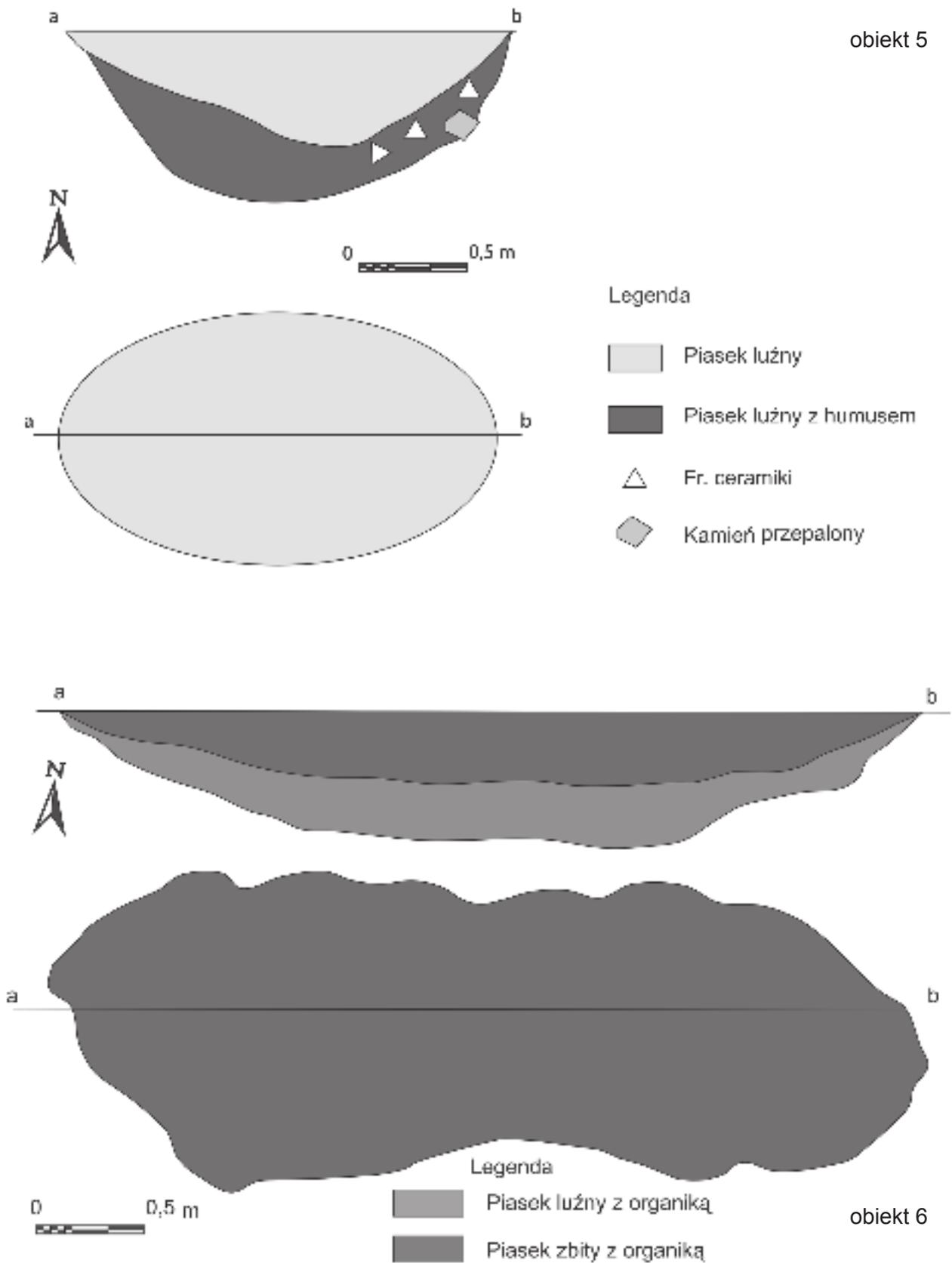
Ryc. 2. Sędzina st. 53. Położenie stałych obiektów kulturowych w obrębie wykopu badawczego.

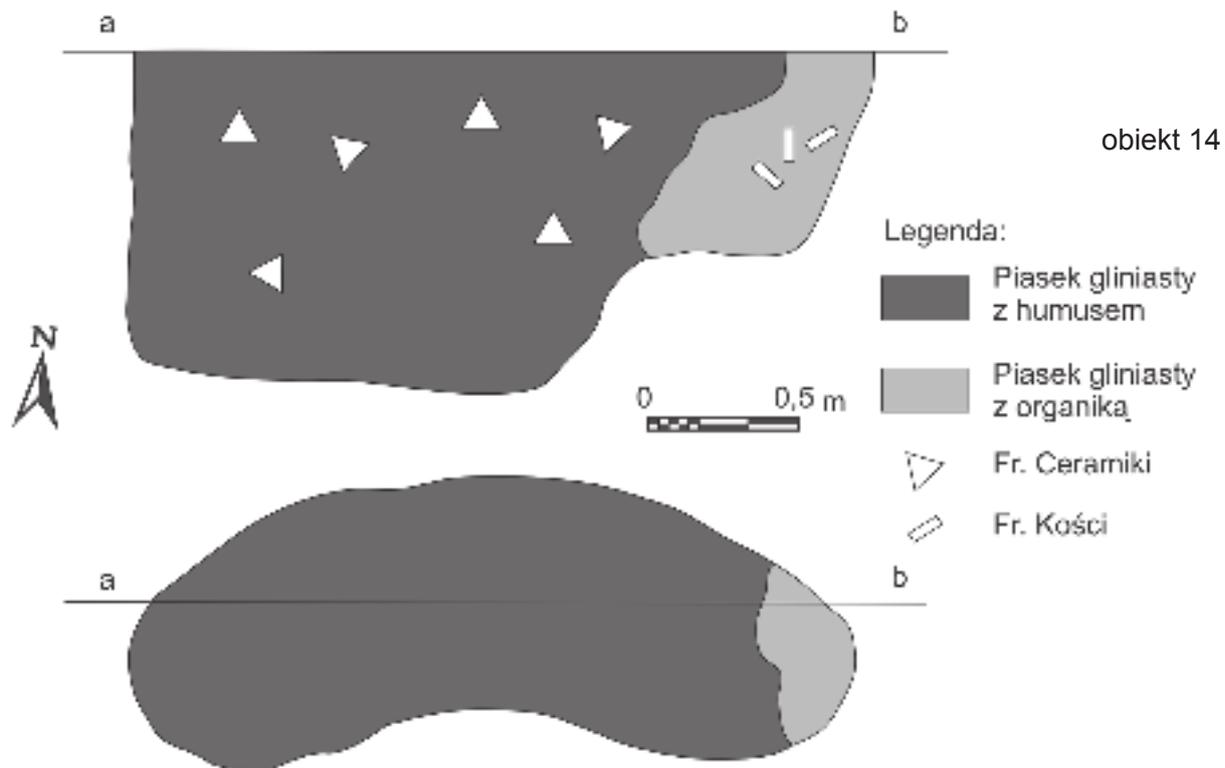
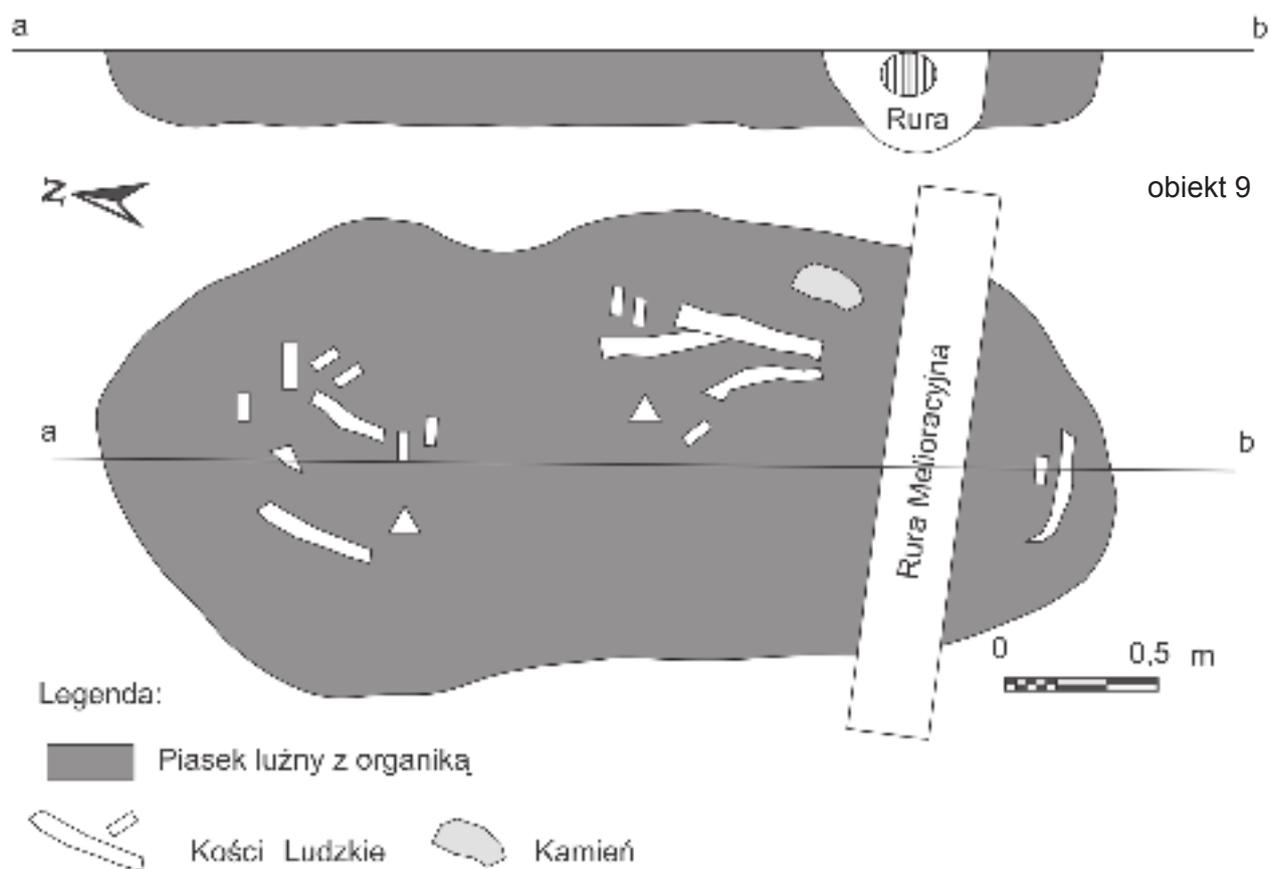
Ryc. 3. Sędzin st. 53. Przekroje i plany obiektu 3 (u góry) i obiektu 2 (u dołu).

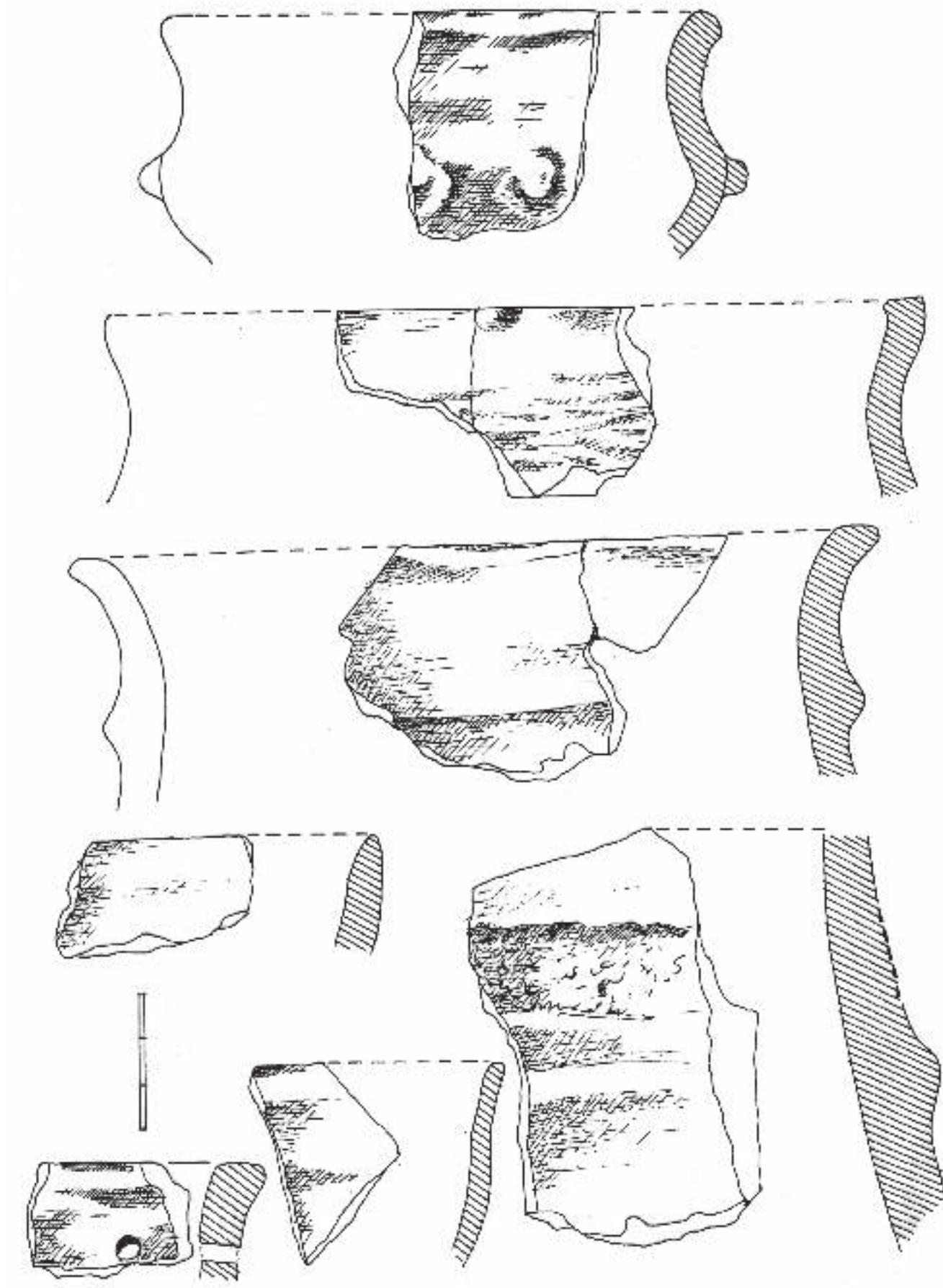
Ryc. 4. Sędzin st. 53. Przekroje i plany obiektu 7 (u góry) i obiektu 15 (u dołu).

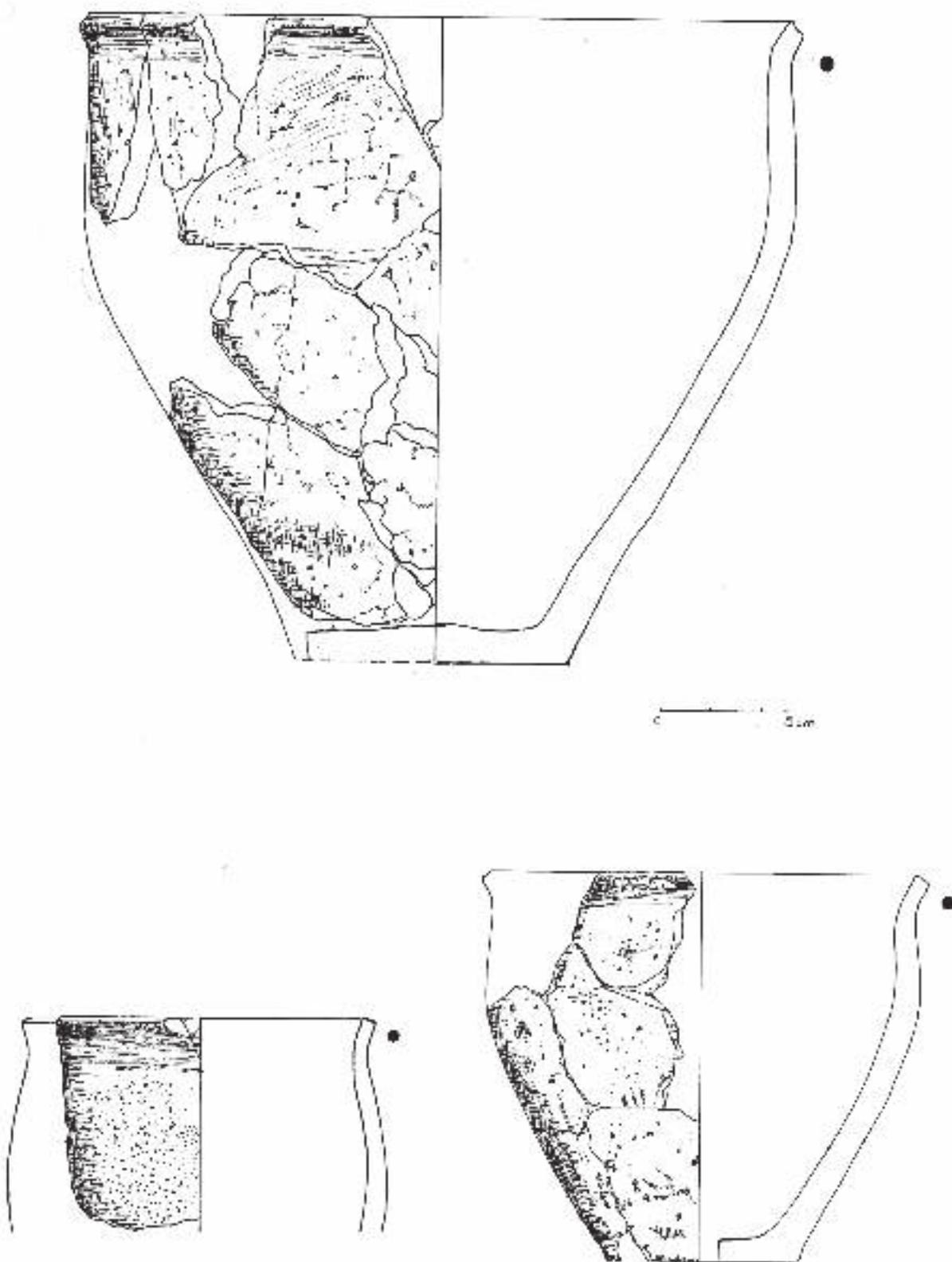
Ryc. 5. Sędzin st. 53. Przekroje i plany obiektu 5 (u góry) i obiektu 6 (u dołu).

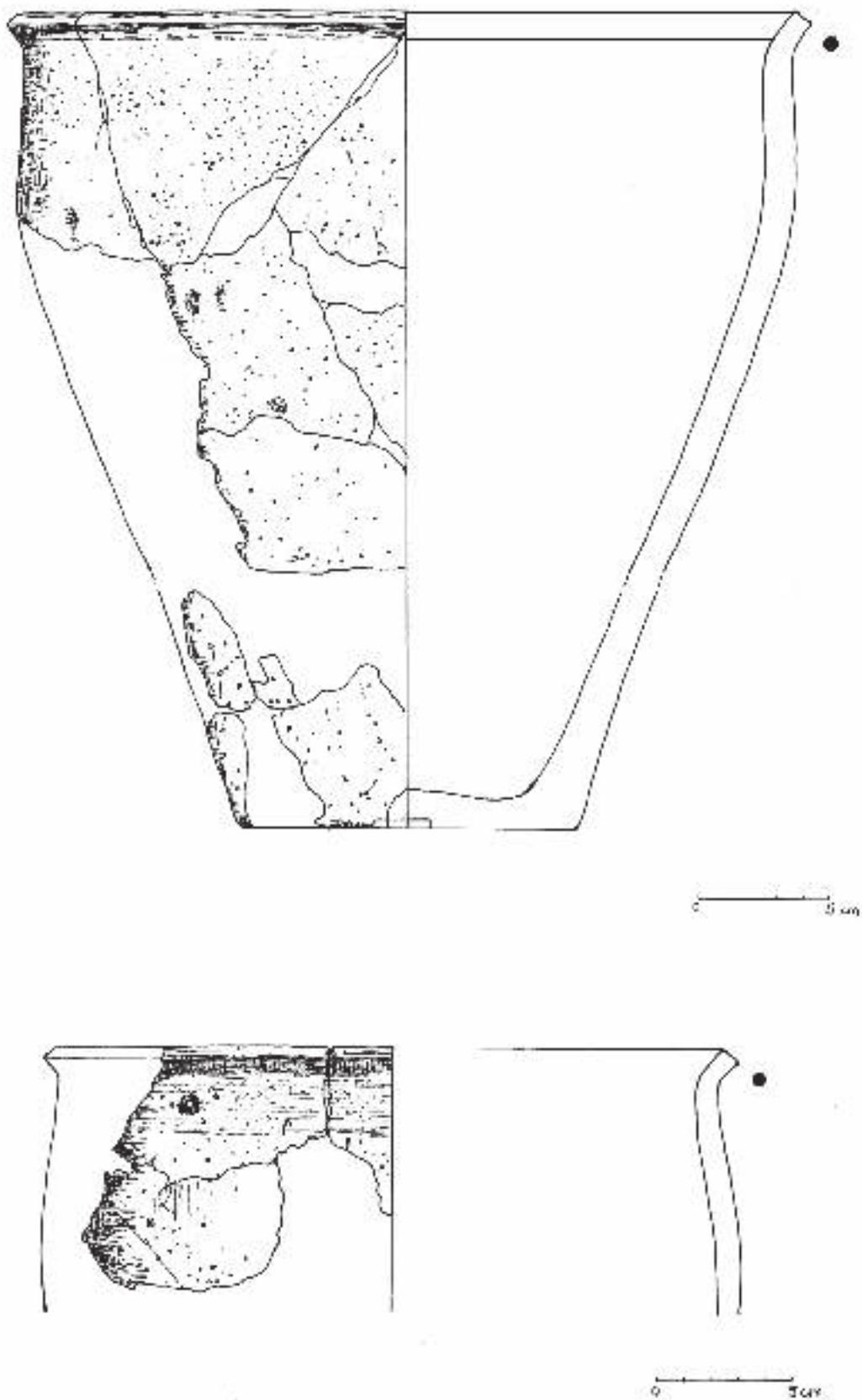
Ryc. 6. Sędzin st. 53. Przekroje i plany obiektu 9 (u góry) i obiektu 14 (u dołu).

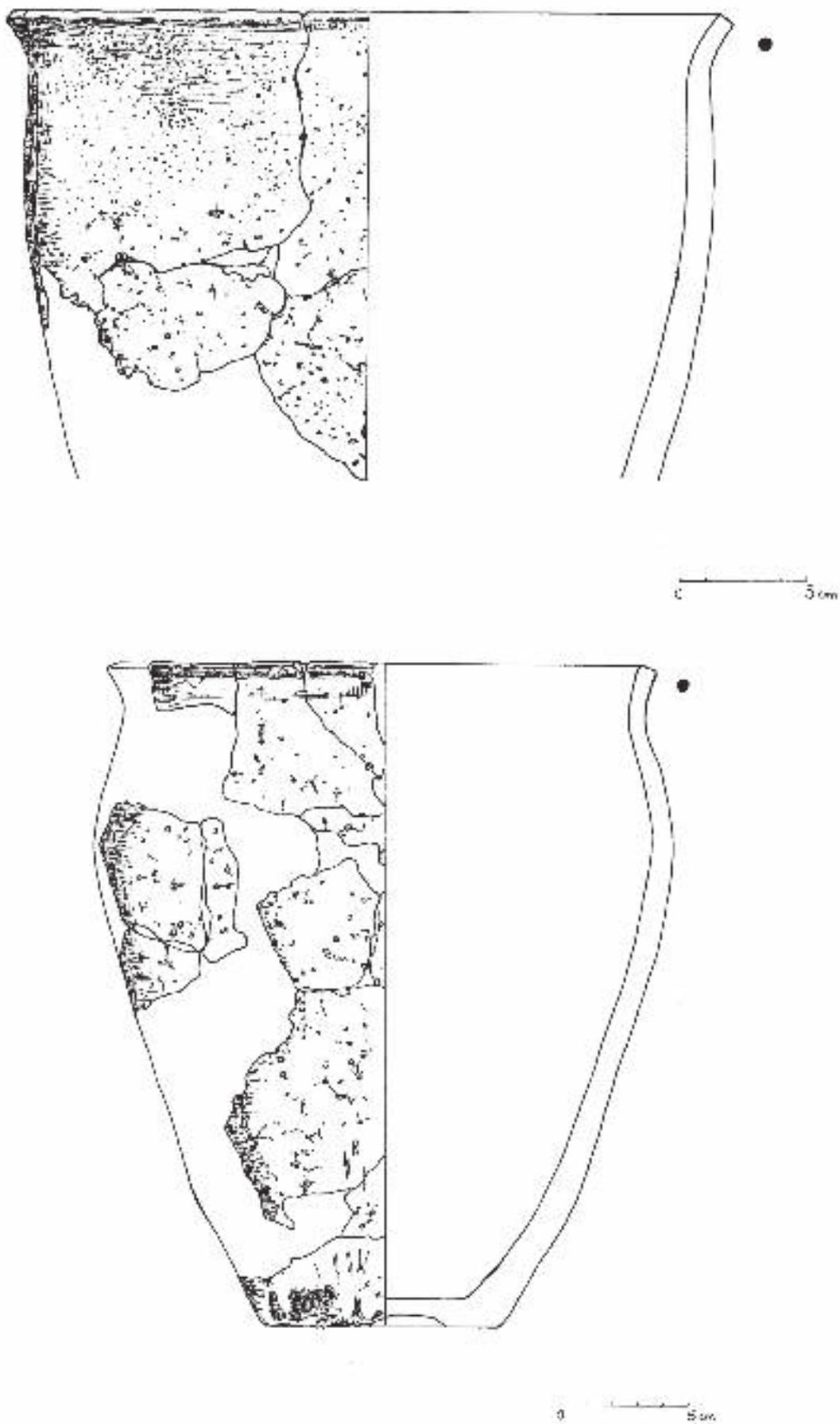
Ryc. 7. Sędzin st. 53. Fragmenty naczyń kultury pucharów lejkowatych.

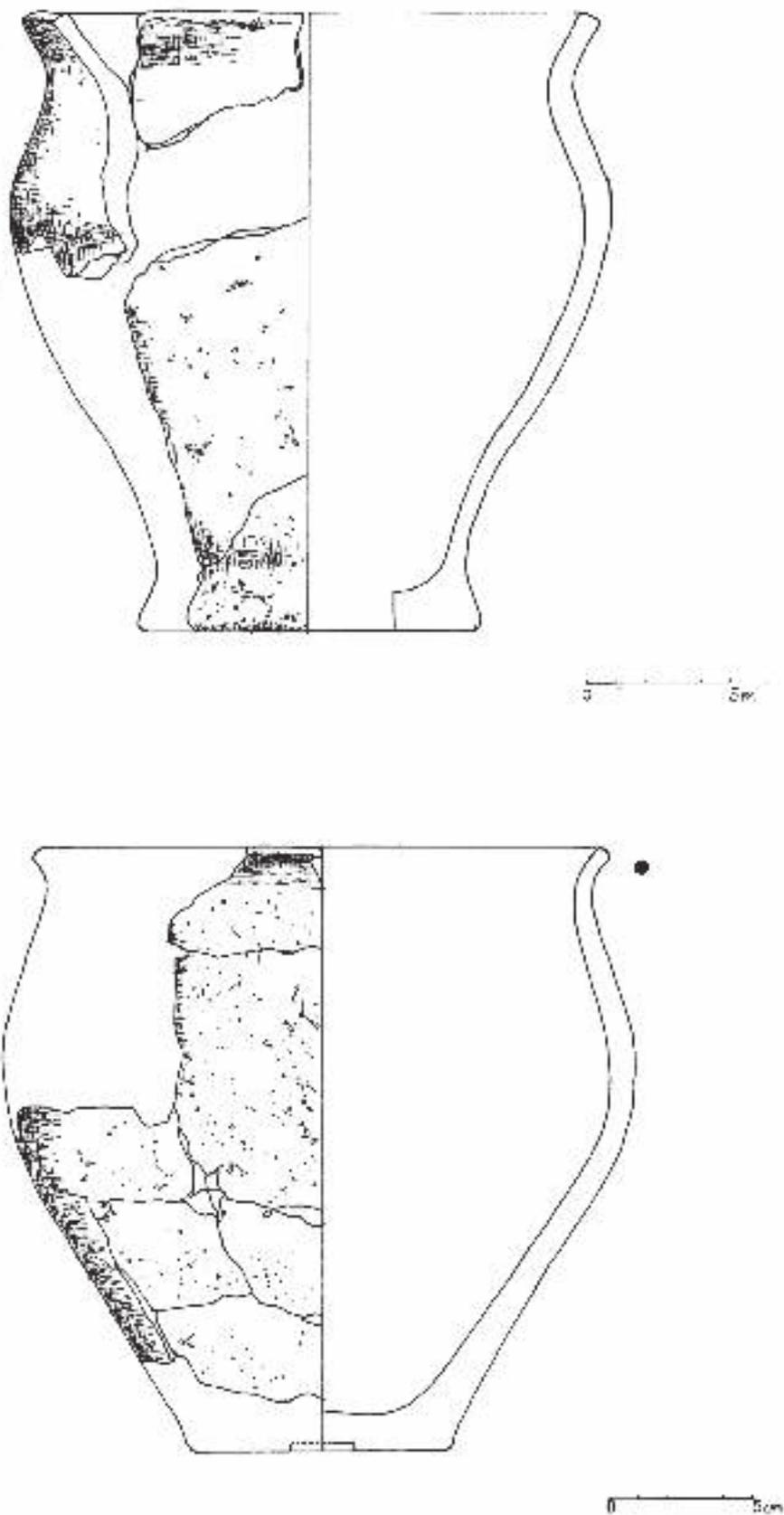
Ryc. 8. Sędzin st. 53. Naczynia typu Ia (u góry i u dołu po prawej), naczynie typu VIII (u dołu po lewej).

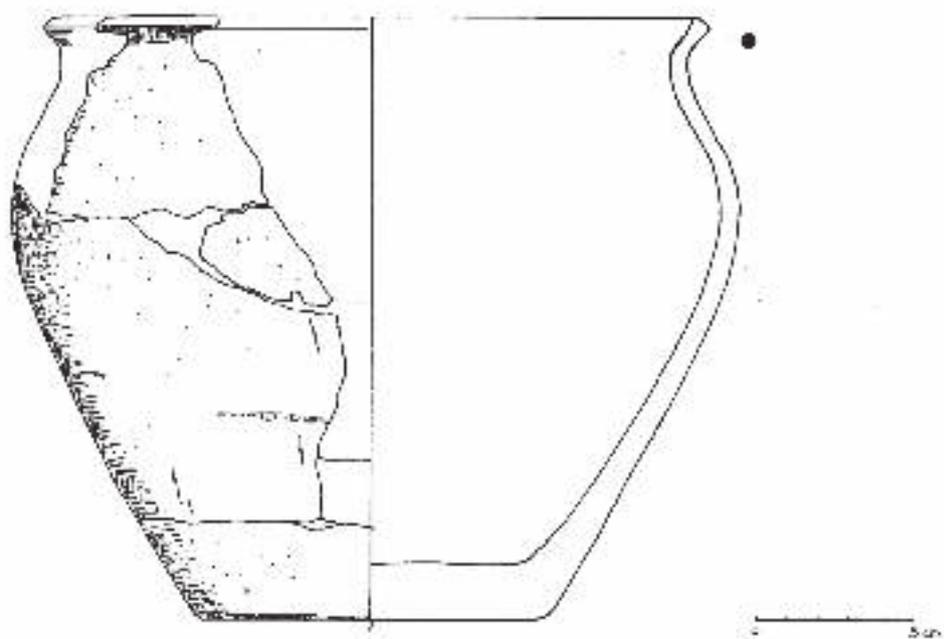
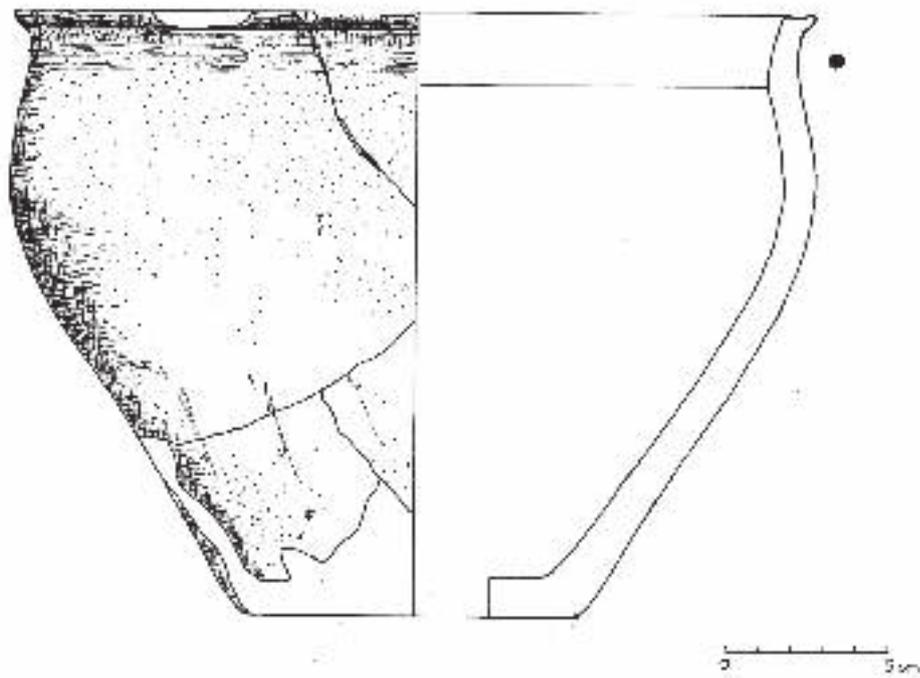
Ryc. 9. Sędzin st. 53. Naczynie typu Ib.

Ryc. 10. Sędzin st. 53. Naczynie typu III (u góry) i naczynie typu IV (u dołu).

Ryc. 11. Sędzin st. 53. Naczynie typu VII (u góry) i naczynie typu V (u dołu).

Ryc. 12. Sędzin st. 53. Naczynie typu VI.

WYNIKI RATOWNICZYCH BADAŃ WYKOPALISKOWYCH STANOWISKA 23 W SĘDZINIE, GM. ZAKRZEWO

Uwagi wstępne

Ratownicze badania wykopaliskowe przeprowadzono na tym stanowisku (nr 116 na linii gazociągu) z ramienia łódzkiego oddziału SNAP na zlecenie firmy EuroPolGaz S. A., jako wyprzedzające prace na trasie przebiegu gazociągu między Rosją a Europą Zachodnią. Badania trwały z przerwami w okresie od połowy lipca do początku października i były prowadzone przez autora opracowania w ramach ekspedycji Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Łodzi, którą kierował T. Poklewski. W wykopaliskach uczestniczyli studenci archeologii Uniwersytetów: Łódzkiego i Warszawskiego.

Archeologiczna penetracja rejonu Sędzina miała miejsce już pod koniec lat czterdziestych naszego wieku, kiedy to powierzchniowe badania prowadzili tam Konrad Jażdżewski oraz B. Zielonka, a później (w latach pięćdziesiątych) ówczesny Wojewódzki Konserwator Zabytków Archeologicznych J. Kmiecinski (T. Wiślański, 1966, s. 133). Natomiast w 1967 roku wykopaliska na stanowisku Sędzin 1, oddalonym o ok. 300 m od Sędzina 23, przeprowadził wspomniany już B. Zielonka (J. Czembreszuk, P. Makarowicz, 1990, s. 305). Później, w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, m.in. właśnie okolice Sędzina stały się przedmiotem zainteresowania Zespołu Badań Kujaw z Katedry Archeologii Uniwersytetu im A. Mickiewicza w Poznaniu pod kierunkiem A. Cofty-Broniewskiej.

W trakcie wykopalisk w 1996 roku prace terenowe rozpoczęto od wyznaczenia pasa zniszczeń o 28-metrowej szerokości w skład którego wchodził wykop archeologiczny o wymiarach 13 m x 140 m (ryc. 2). W obrębie wykopu, w odległości 3 m od jego południowej krawędzi zaznaczono oś gazociągu. Cały wykop podzielono na 10-cio metrowe odcinki, których powierzchnię zniwelowano. Przy pomocy spychacza usunięto humus, którego górną część stanowiła warstwa orna. Następnie przystąpiono do ręcznego podczyszczania poszczególnych odcinków. Podczas tej czynności

usunięto od 20 do 60 cm humusu w którym znaleziono sto kilkadziesiąt ceramicznych, krzemienych i kamiennych zabytków. Czasem już w humusie, a najczęściej w stropie gliny morenowej zaobserwowano zarysy stałych obiektów kulturowych. Obiekty te nanoszono na plan w skali 1:100, dokumentowano rysunkowo (skala 1:20) i fotograficznie, przecinano na dwie lub na cztery części, pobierano próbki oraz eksplorowano poszczególne naturalne warstwy wypełniska, aż do uzyskania negatywu jamy.

Lokalizacja

Stanowisko nr 23 w Sędzynie znajduje się na 289 km nitki gazociągu na gruntach wsi Sędzin Drugi, na zdenudownej krawędzi doliny Bachorzy (ryc. 1).

Dolina ta urozmaica równinę moreny dennej fazy poznańskiej ostatniego zlodowacenia. W podziale mikroregionalnym Sędzin leży na granicy między Równiną Inowrocławską a Pojezierzem Kujawskim (J. Kondracki, 1978, s. 297). Powierzchnia stanowiska to rozwinięte na gliniasto-piaszczystym podłożu urodzajne czarnoziemy kujawskie. Brak badań geomorfologicznych uniemożliwia bliższą charakterystykę terenu (M. Rybicka, 1995, 24), można jedynie opisać naturalną stratygrafię tego miejsca.

Składają się na nią następujące warstwy:

- współczesna w-wa orna (do 30 cm miąższości),
- ciemnoszara, piaszczysto-gliniasta warstwa humusu (od 30 do 60 cm),
- płowa lub pomarańczowa glina morenowa z niewielkim udziałem obtoczonego bruku morenowego,
- wyerodowane w w/w glinie bruzdy wypełnione szaro-żółtym, różnoziarnistym piaskiem.

Stropy stałych obiektów kulturowych pojawiały się w humusie, natomiast ich spągi sięgały do gliny lub w/w piasku.

Autorką chemicznej analizy gruntu jest H. Młodecka z MAiE w Łodzi (Aneks 3), petrograficzną analizę kamieni wykonał P. Czubła z Instytutu Geologii UŁ, a analizę osteologiczną - H. Jakubowski z Instytutu Zoologii UŁ. Rysunki wykonała M. Cyrek.

Szczególne podziękowania należą się M. Rybickiej i P. Papiernikowi z MAiE w Łodzi za pomoc udzieloną autorowi podczas opracowywania zabytków z Sędzina.

Analiza materiałów

Analiza stałych obiektów kulturowych

Wśród 24 zachowanych jam kulturowych zwraca uwagę spora ich morfologiczna różnorodność (ryc. 5). Poniższe zestawienie pokazuje różnicowanie podstawowych cech poszczególnych obiektów.

Jak wynika z tabeli 1 cechą podobną wszystkich obiektów była geologiczna treść wypełniska. W zależności od charakteru podłoża danej jamy był to albo piasek gliniasty, albo też piasek luźny, zawsze z humusem lub też z fragmentami nie do końca rozłożonej substancji organicznej (czasem w postaci węgli drzewnych). Nadawało to wypełniskom ciemnoszare lub czarne zabarwienie w zależności od stopnia nasycenia „organiką”, a zupełnie niezależnie od kulturowej zawartości poszczególnych jam.

Bardziej różnicowana jest forma poszczególnych obiektów (ryc. 3-4). Można wydzielić pięć zasadniczych ich rodzajów pod względem wielkości, kształtu i głębokości. Należy tu pamiętać o zniszczeniu górnych partii obiektów przez głęboką orkę, co oznacza, że pierwotnie wszystkie jamy były głębsze. Oto ich podział:

- grupa I: jamy regularnie okrągłe w stropie, o średnicy od 60 do 130 cm, w przekroju trapezowate, workowate lub walcowate, o głębokości od 60 do 180 cm. Grupę tą tworzą następujące obiekty: nr 1, 2, 4a, 6, 16;
- grupa II: owalne lub nieregularne w stropie, o średnicy od 120 do 200 cm, nieckowate w przekroju, o głębokości od 20 do 40 cm. Grupę tą tworzą następujące obiekty: nr 5, 10 i 24;
- grupa III: nieregularnie owalne lub prostokątne (o zakolonych narożnikach) w stropie, o wymiarach od 600 do 800 cm szerokości i od 700 do 1000 cm długości, nieckowate w przekroju, o głębokości od 80 do 200 cm. Obiekty te wyróżniają się złożoną morfologią

polegającą na obecności w ich obrębie mniejszych jam. Grupę tą tworzą następujące obiekty: nr 3, 4, 19, 21;

- grupa IV: okrągłe w stropie, o średnicy od 20 do 60 cm, nieckowate w przekroju, o głębokości od 25 do 40 cm. Wszystkie towarzyszą innym, większym obiektom. Grupę tą tworzą następujące obiekty: 7a, 9, 14, 17, 18 i kilka innych nie oznaczonych numerami;
- grupa V: jama nieregularnie owalna w stropie, o średnicy 450 cm, nieckowata w przekroju, o głębokości do 30 cm z usytuowanym centralnie dołkiem posłupowym: nr 7 i 7a;
- grupa VI: skupiska kamieni: obiekt 14 i 20.

Zróznicowana i to częściowo niezależnie od powyższego podziału jest zawartość w poszczególnych obiektach zabytków ruchomych. W 14 jamach występuje po kilka fragmentów ceramiki, natomiast tylko w dwóch przypadkach (ob. 19 i 21) znaleziono więcej tego rodzaju znalezisk. W czterech przypadkach (ob. 1, 2, 10 i 15) ceramice towarzyszyły wyroby krzemienne (od 1 do 3 sztuk), a 7 razy wystąpiły w jamach kamienie ze śladami obróbki lub użytkowania. Tylko trzykrotnie znaleziono w jamach kości zwierzęce (ob. 2, 16 i 21c). Natomiast w 13 przypadkach obiekty były pozbawione jakichkolwiek zabytków. Generalnie należy podkreślić małą ilość zabytków obecnych w wypełniskach stałych obiektów kulturowych, przy większej ich ilości między obiektami. Świadczy to o częściowym (górne partie) lub całkowitym zniszczeniu pewnej liczby obiektów.

Powyższe uwagi dotyczące zawartości kulturowej poszczególnych obiektów, skorelowane z ich morfologią i chemicznym składem wypełnisk, upoważniają do podjęcia próby przypisania im określonych funkcji. Wydaje się, że w tym względzie, powyższy podział obiektów na 6 grup jest dosyć bliski ich pierwotnemu różnicowaniu funkcjonalnemu.

I tak obiekty zaliczone do grupy I, charakteryzujące się intensywnie organicznym wypełniskiem, regularnym kształtem i dużą głębokością oraz obecnością (w 4 na 5 przypadków) w wypełnisku pojedynczych fr. ceramiki i czasem tylko odosobnionych wyrobów krzemianych i kamiennych, są być może jamami w których przechowywano ziarno zbóż, bądź innego rodzaju pożywienie roślinne (?). W trzech przypadkach obecność w jamie kilku kości zwierzęcych świadczyć może o przechowywaniu w nich również mięsa. Tak więc byłyby to tzw. jamy zasobowe, powszechnie spotykane na neolitycznych osadach. Jednak odpadkowy - pokonsumpcyjny charakter obecnych w tych

Tabela 1. Charakterystyka stałych obiektów kulturowych

nr obiektu	kształt w stropie	kształt w przekroju	głębokość i pole	charakter wypełniska	zawartość kulturowa	kultura	funkcja	uwagi
1	okrągły	workowaty	180 cm	piasek gliniasty/humus	ceramika, drapacz i wkładka, kamienie użytk.	KAK	jama zasobowa/wędzarnia	2 fazy ?
2	okrągły	trapezowaty	120 cm	piasek gliniasty/humus	ceramika, wiórodłupek zał., kości	KCWR	jama zasobowa?	
3	nieregularnie owalny	nieckowaty	80 cm	piasek gliniasty/humus	ceramika	KCWR	chata ?	obiekt częściowo zniszczony
4	nieregularny	nieckowaty	50 cm	piasek gliniasty/humus	ceramika, kamienie użytk.	KCWR	chata ?	
4a	okrągły	workowaty	45 cm	piasek gliniasty/humus	ceramika, kamienie użytk.	KCWR	jama zasobowa w chacie	organiczna otoczka
4b	nieokreślony	stożkowaty	60 cm	piasek gliniasty/humus	ceramika	KPR	jama zasobowa ?	jama wkopana w starszy obiekt
5	okrągły	nieckowaty	40 cm	piasek gliniasty/humus	ceramika	KPR	jama zasobowa ?	
6	okrągły	trapezowaty	80 cm	piasek gliniasty/humus	brak	?	jama zasobowa ?	
7	nieregularny	nieckowaty	20 cm	piasek gliniasty/humus/kamienie	ceramika	KCWR ?	szalas ?	
7a	okrągły	nieckowaty	50 cm	piasek gliniasty/spalenizna	brak	KCWR ?	dołek postłupowy w szalasiu	
8	?	?	?	piasek gliniasty/humus	ceramika	KCWR	?	obiekt zniszczony
9	okrągły	nieckowaty	30 cm	piasek gliniasty/spalenizna	brak	KCWR ?	dołek postłupowy ?	
10	okrągły	walcowaty	40 cm	piasek/humus/gлина/kamienie	ceramika, polepa, odłupki	KAK	palenisko ?	
11	okrągły	nieckowaty	30 cm	piasek gliniasty/humus	brak	KCWR ?	dołek postłupowy	
12	okrągły	nieckowaty	30 cm	piasek gliniasty/humus	brak	KCWR ?	dołek postłupowy	
13	okrągły	nieckowaty	30 cm	piasek gliniasty/humus	brak	KCWR ?	dołek postłupowy	
14	owalny	?	10 cm	piasek/kam.	brak	?	palenisko	
15	?	?	?	piasek/humus	ceramika, wyroby krzem.	KCWR ?	?	obiekt zniszczony
16	owalny	nieckowaty	140 cm	piasek gliniasty/humus/organika	ceramika, kości	KPR	jama zasobowa	
17	owalny	?	20 cm	piasek/humus	ceramika, kości	KAK	?	
18	okrągły	nieckowaty	15 cm	piasek/humus	brak	?	?	
19	nieregularny	nieckowaty	200 cm	piasek gliniasty/humus/organika	ceramika, kamienie użytk.	KCWR	chata ?	

19a	okrągły	trapezowaty	55 cm	piasek gliniasty/ humus/ organika	ceramika	KCWR ?	jama zasobowa w chacie	
19b	nieregularny	nieregularny	?	piasek gliniasty/ humus	ceramika	KAK	?	
20	nieregularny	nieregularny	?	piasek/ humus/ kamienie	brak	?	palenisko ?	
21	nieregularny	nieckowaty	80 cm	piasek gliniasty/ humus/ organika	ceramika	KCWR	chata ?	
21a	nieregularny	nieckowaty	80 cm	piasek gliniasty/ humus/ kamienie	ceramika, kamienie użytk.	KCWR	jama zasobowa w chacie?	
21b	okrągły	nieckowaty	40 cm	piasek gliniasty/ humus	brak	KCWR ?	jama zasobowa	
21c	okrągły	nieckowaty	80 cm	piasek gliniasty/ humus/ organika	ceramika, kamienie użytk.	KCWR	jama zasobowa w chacie?	
22	okrągły	nieckowaty	80 cm	piasek gliniasty/ humus/ organika	ceramika, kamienie użytk.	KCWR	jama zasobowa	
23	nieokreślony	nieokreślony	?	piasek/ humus	ceramika	KCWR/ KAK ?	?	obiekt zniszczony
24	owalny	nieckowaty	?	piasek gliniasty/ humus	brak	KCWR?	dołek postłupowy	

jamach kości sugeruje raczej ich śmietniskowe przeznaczenie. W obrębie tej grupy wyróżnia się obiekt 1 (ryc. 3) swoim złożonym przekrojem poprzecznym, w którym można wyróżnić 2 fazy jego funkcjonowania. Starsza z nich, z kamieniami i dwoma czarnymi warstewkami organicznymi zawierającymi węgielki drzewne (szczególnie duża ilość węgla organicznego oraz fosforu mogła pełnić funkcję wędzarni (?), natomiast w młodszej fazie (górną część przekroju) była tutaj prawdopodobnie jama zasobowa lub śmietniskowa.¹

Płytsze i mniej regularne były jamy zaliczone do II grupy, wśród których wyróżniał się obiekt 10. Jego odmienność polegała na charakterze partii przydennej. Była to, leżąca horyzontalnie na granicy piasku i gliny warstewka intensywnie czarnego humusu z węgielkami drzewnymi. W wypełniku wystąpiło kilka grudek polepy, kilka lekko przegrzanych kamieni, a znajdująca się bezpośrednio pod jamą glina była przepalona. Zwracała również uwagę, większa niż w innych obiektach, ilość zabytków ruchomych.

Wymienione cechy oraz kształt jamy w przekroju poprzecznym upodabniają ją do dolnej partii obiektu 1, co przez analogię pozwala przypuszczać o „ogniskowo-wędzarnianej” funkcji obiektu 10 (obydwie jamy na podstawie obecnej w nich ceramiki zaliczono do KAK). Trudniej wnioskować o sposobie użytkowania pozostałych jam z tej grupy. Można jedynie domyślać się ich niesprecyzowanego bliżej, gospodarczego charakteru.

Największą wielkością i złożoną strukturą wyróżniają się obiekty III grupy. Ich złożoność polegała na obecności w obrębie większej, nieregularnej jamy, mniejszych obiektów jamowych. Wszystkie zaliczone tutaj obiekty charakteryzują się ponadto nieregularnym zarysem, nieckowatym przekrojem, silnie nasyconym humusem wypełniskiem, obecnością w nim ceramiki i kamieni ze śladami użytkowania. Pomimo, że zaliczono tutaj 4 obiekty, każdy z nich posiada swoje specyficzne cechy. Dwa (ob. 3 i 4) są mniejsze (do 18 m²), a dwa pozostałe (ob. 19 i 21) wyróżniają się swoją rozległością (56 m² i 54 m²). Zniszczenie przez współczesny wkop obiektu 3 uniemożliwia jego dokładny opis. Wśród innych, obiekt ten wyróżnia się stosunkowo wysokim udziałem węgla organicznego, fosforu i potasu, świadczącym o szczególnie silnym nasyceniu substancjami organicznymi. Był on, jak się wydaje, podobny do lepiej zachowanego obiektu 4. Ten ostatni różnił się jednak obecnością w spągu głównej jamy, drugiej - mniejszej i regularnie okrągłej. W jamie

¹ Nie powiodła się próba bezwzględnej wydatowania jamy przy pomocy metody radiowęglowej. Węgielki drzewne pobrane z wypełniska otrzymały datę liczoną w latach konwencjonalnych, bez kalibracji: 3450±130 BP-(Lod-684). Ta, nie przystająca do chronologii KAK data, w sytuacji braku na stanowisku jakichkolwiek śladów osadnictwa z wczesnej epoki brązu jest najprawdopodobniej efektem naturalnego „odmłodzenia” jamy przez późniejszą vegetację roślinną (?).

tej, podobnie jak w głównej, znaleziono pojedyncze tylko fragmenty ceramiki KCWR. Wspólną cechą obydwu jam była intensywnie czarna smuga widoczna na ich zewnętrznym obrysie, stanowiąca najprawdopodobniej relikw spalonej, organicznej wyściółki. Warstewka ta wskazuje na konstrukcyjną jedność tych dwóch jam. W centralnej partii głównej jamy widoczne jest przyciemnienie barwy wypełniska w kształcie nieregularnego stożka skierowanego wierzchołkiem ku dołowi. Jest to, jak się wydaje, ślad młodszej stratygraficznie jamy wkopanej w starszy obiekt.

Za taką interpretacją przemawia również współobecność w obrębie w/w zaciemnienia obok pojedynczych fragmentów ceramiki KCWR również fragmentów naczyń kultury przeworskiej. Kolejnym argumentem jest identyczna barwa wypełnisk tej jamy i jam KPR (por. uwagi o przynależności kulturowej obiektów) oznaczonych jako obiekty 5 i 16.

Równie złożoną stratygrafię zaobserwowano w obiekcie 19 (ryc. 2). Zwracają tutaj uwagę trzy elementy: duża powierzchnia (ok. 48 m²) i duża głębokość, obecność na skraju i w najbliższym sąsiedztwie siedmiu małych jam, które można interpretować jako dołki posłupowe, obecność dwóch mniejszych jam (z tym, że jedna z nich to jama KAK) wewnątrz obiektu głównego oraz obecność w spągu obiektu dwóch lub trzech warstw organicznych sugerujących kolejne fazy zasiedlenia.

Z najstarszą fazą wiąże się, wykopana w spągu obiektu zasadniczego, jama 19a. Kształtem i charakterem wypełniska nawiązuje ona do obiektu 2, co sugeruje analogiczną funkcję i analogiczną przynależność kulturową (KCWR).

Ten element konstrukcyjny polegający na wykopaniu poniżej podłogi obiektu głównego, związanej z nim jamy jest analogią do sytuacji w obiekcie 4. Warto podkreślić dużą (dochożącą do 2 m) głębokość obiektu 19, a należy tu pamiętać o usunięciu jego pierwotnego stropu przez głęboką orkę i częściowo przez spychacz podczas usuwania humusu. Głębokość ta oraz regularnie nieckowaty kształt dna w centralnej partii sugerują półziemiankowy charakter obiektu. Zachowane w północnej części niewielkie jamy (obiekty grupy IV) swoją formą nawiązują do obiektów interpretowanych zazwyczaj jako dołki posłupowe. Być może śladami po słupach są również charakterystyczne „wypustki” widoczne w planie na obrysie obiektu. Przyjmując właśnie taki ich charakter można wysunąć przypuszczenie, że mamy tutaj do czynienia z półziemiankowym obiektem mieszkalnym o słupowej konstrukcji części naziemnej, która mogła się składać ze ścian

i dachu lub tylko ze wspartego na słupach dachu. Tak więc byłaby to chata o słupowo - ziemiankowej konstrukcji, co można próbować korelować z kilkoma fazami użytkowania chaty poświadczonymi przez obecność w partii spągowej 2 lub 3 organicznych poziomów antropogenicznych (?). Nie można mianowicie wykluczyć, że w 1-szej fazie budowy była to ziemianka, natomiast później, przy kolejnym zasiedleniu obiektu, z czym wiązało się podniesienie poziomu podłogi, dodano do konstrukcji słupy jednocześnie podwyższając prawdopodobnie część naziemną.

Znaleziony w północnej części obiektu wyjątkowo duży głaz narzutowy być może pełnił trudną do odtworzenia rolę konstrukcyjną albo też spełniał nieznaną funkcję gospodarczą.

Uderza niewielka ilość znalezionych w omawianym obiekcie zabytków ruchomych (30 fr. ceramiki i 2 wyroby krzemienne) przy stosunkowo dużym udziale fosforu sugerującym pierwotną obecność kości (?).

Charakterystyczny jest brak paleniska wewnątrz chaty przy jego obecności (ob. 14) na zewnątrz w bezpośrednim sąsiedztwie zachodniej ściany obiektu 19. Było to owalne skupisko przeważnie płaskich i lekko spękanych termicznie kamieni z rozproszonymi między nimi pojedynczymi drobinami węgla drzewnego. Jama paleniskowa miała w planie zarys zbliżony do owalnego (100 x 60 cm), natomiast w przekroju była to płytka (do 20 cm) niecka. Podobne nieco skupisko kamieni, ale pozbawione jamy oraz śladów ognia wystąpiło po przeciwnej stronie chaty. Być może było to palenisko dopiero przygotowane na którym nie rozpalono jeszcze ognia, bądź też palił się on bardzo krótko. Prawdopodobny jest jednak naturalny charakter opisywanego skupiska kamieni w związku z czym nie nadano mu kolejnego numeru obiektu kulturowego.

Nieco mniejszy (ok. 40 m²) i płytszy (do 80 cm) ale o podobnie złożonej morfologii był obiekt 21 (ryc. 21). W partiach stropowych rysował się on jako, rozległa, o nieregularnym zarysie, jednolita jama. Natomiast około 20 cm od stropu wyodrębniły się trzy mniejsze jamy (21a, b, c). Największa z nich (21a) zajmując centralną pozycję odznaczała się nieregularnym w planie i nieckowatym w przekroju kształtem oraz czarnym, gliniasto-piaszczystym wypełniskiem.

W wypełnisku tym znaleziono 81 fragmentów (w większości grubościennych) ceramiki KCWR oraz kilka kamieni ze śladami użytkowania. Było to 5 gładzików-rozcieraczy wykonanych z granitu (3 okazy), piaskowca i diabazu (por. aneks 1). Zwraca uwagę ich liczba, wyróżniająca tę jamę

spośród innych, w których znajdowano jedynie pojedyncze tego typu artefakty.

Ciekawa jest stratygrafia pionowa jamy 21a. Bezpośrednio na glinie calcowej odkryto nieregularne, plamiste zaciemnienie ze skupiskiem kamieni bez widocznych śladów obróbki termicznej, z kilkunastoma fragmentami ceramiki i kilkoma fragmentami zwierzęcych kości. Byłby to najstarszy w tym miejscu ślad działalności gospodarczej związanej z osadnictwem KCWR. Skupisko to było przykryte 5-cio centymetrową, jałową kulturowo warstwą gliny, na której zalegała czarna warstwa piasku gliniastego z humusem i organiką będąca śladem drugiej fazy użytkowania tego miejsca. Sądząc po miąższości w/w poziomów osadniczych były to krótkotrwałe epizody. Dopiero kolejna - trzecia faza zaznaczyła się obecnością dużej jamy (21a) z dołkami posłupowymi oraz leżącymi również wzdłuż krawędzi pojedynczymi kamieniami, które mogły mieć znaczenie konstrukcyjne.

W kwestii dwu- lub trzyfazowości omawianego obiektu nasuwa się tutaj analogia z omówionym już obiektem 19. Podobny jest też nieckowaty kształt głównej jamy, jej zagłębienie w podłoże, obecność w północnej części mniejszej jamy o regularnie kolistym zarysie w stropie (ob. 21b) oraz brak wewnątrz paleniska. Z tym, że w przypadku obiektu 21 wystąpiły trzy jamy składowe. Trzecia z nich (ob. 21c) była zlokalizowana w południowym skraju zasadniczego obiektu i wyróżniała się szczególnie intensywnym, czarnym zabarwieniem piaszczysto-gliniastego wypełniska. Blisko dna jamy, w jej części centralnej leżało, w układzie zbliżonym do liniowego, kilka dużych kamieni. Obok nich znaleziono 83 fragmenty grubościennych ceramiki pochodzącej, jak się wydaje, z jednego naczynia. Były też pojedyncze węgielki drzewne i kilka małych fragmentów kości zwierzęcych. Nie wykluczone, że było to palenisko (?).

Wiele przemawia za tym, że podobnie jak w przypadku obiektu 19 i tutaj można domyślać się mieszkalno-gospodarczego charakteru obiektu 21. Byłaby to więc kolejna chata w której funkcjonowały również jamy gospodarcze.

Odosobnionym zjawiskiem jest obiekt 7 (ryc. 2). Wyróżnia się on spośród wszystkich innych jam zbliżonym do koła zarysem w stropie, małą głębokością jamy, obecnością w części centralnej dołka posłupowego oraz kilku dużych kamieni. Wszystkie te cechy sugerują, że być może jest to ślad obiektu szałasowego z centralnie usytuowanym masztem. Na podstawie obecności w wypełnisku ceramiki KCWR właśnie z tą tradycją kulturową należy połączyć omawiany szałas.

Kolejne etapy okupacji stanowiska

Ratowniczy, związany z budową gazociągu, charakter prac terenowych narzucił określony zasięg wykopu badawczego (140 x 13 m). Szczególnie jego niewielka szerokość uniemożliwiła uchwycenie w całości większych struktur osadniczych i pełną analizę związków przestrzennych między poszczególnymi ich elementami. Można jedynie, traktując przebadany obszar jako przypadkowy fragment większej całości, zanalizować charakter i wzajemne położenie odkrytych obiektów (ryc. 2), przypuszczając tylko (na podstawie wyników badań powierzchniowych) o ich szerszym kontekście.

Ujawniony w trakcie wykopalisk planigraficzny obraz wszystkich stałych obiektów kulturowych jest, jak wykazała ich analiza kulturowa obrazem nałożonych na siebie kilku faz osadniczych związanych z różnymi kulturami archeologicznymi.

Najstarszą z nich, a jednocześnie najliczniejszą jeśli chodzi o liczbę obiektów kulturowych, jest osadnictwo kultury ceramiki wstęgowej rytej do której zaliczono 7 głównych jam kulturowych, a jeśli policzymy osobno również mniejsze jamy znajdujące się w obrębie większych, liczba ta wyniesie 12. Spośród nich 2 (ob. 19 i 21), a być może nawet 3 lub 4 pełniły funkcję obiektów mieszkalnych. Charakterystyczne, że posiadały one w swoim wnętrzu jamy zasobowe i śmietnikowe. Nie można jednak wykluczyć, że jeden z tych obiektów (ob. 3) jest śladem po gliniance.

Zwraca uwagę skupienie osadnictwa KCWR w środkowej części wykopu, gdzie na powierzchni ok. 500 m², wystąpiło 10 jam tej kultury. Być może takie nagromadzenie obiektów KCWR na stosunkowo niewielkim obszarze jest efektem więcej niż jednej fazy osadniczej. Sugeruje to również wspomniana już trójdzielność stratygrafii dennych partii kilku jam. W związku z tym można przypuszczać, że dolne poziomy antropogeniczne uchwycone w obiektach 19 i 21 oraz obiekt 7 (szałas) są śladem najstarszej fazy zasiedlenia przez `społeczność KCWR omawianego stanowiska (?). Było to stosunkowo krótkotrwałe osadnictwo, o czym świadczy mała miąższość obiektów i niewielka liczba materiału ceramicznego, po której prawdopodobnie opuszczono stanowisko. Ewentualnym śladem kolejnego, równie krótkiego epizodu, byłyby drugie od dołu warstewki organiczne zadokumentowane w dolnych partiach obiektów 19 i 21. Najbardziej wyrazista na stanowisku jest kolejna (III na stanowisku w Sędzinie) faza osadnictwa

KCWR. Prawdopodobnie dużo dłuższa niż dwie w/w, pozostawiła po sobie zasadnicze jamy obiektów 19 i 21 wraz ze zlokalizowanymi w ich obrębie oraz być może z położonymi obok mniejszymi jamami gospodarczymi (ob. 2, 14 i 20). Należy się spodziewać obecności na okolicznym, nie przebadanym obszarze, kolejnych obiektów KCWR.

Kolejną fazą zasiedlenia stanowiska w Sędzynie było osadnictwo KAK zachowane w postaci trzech jam gospodarczych (obiekty: 1, 10 i 19b). W tym przypadku nie ma wystarczających danych, które umożliwiłyby wydzielenie ewentualnych faz osadnictwa tej kultury. Te trzy obiekty były rozmieszczone na 40-sto metrowym odcinku, a jeden z nich wkopano w wypełnisko opuszczonej chaty KCWR.

Następną kulturą archeologiczną rozpoznaną w odkrytych jamach kulturowych była późna faza kultury łużyckiej. Wydaje się, że można z nią wiązać dwie, zlokalizowane obok siebie, jamy gospodarcze (ob. 17 i 18).

Najmłodszym na stanowisku osadnictwem, poświadczonym obecnością stałych obiektów kulturowych, była kultura przeworska z późnego okresu rzymskiego. Zaliczono do niej 2, położone blisko siebie, jamy gospodarcze (ob. 5 i 16).

Wszystkie opisane wyżej fazy kulturowe (przede wszystkim KCWR), były zaznaczone również poprzez obecność fragmentów ceramiki w przypowierzchniowej warstwie kulturowej co wskazuje z jednej strony na intensywność użytkowania osady przez twórców tej kultury, a z drugiej strony na zniszczenie pewnej liczby płytko zalegających stałych obiektów kulturowych.

Ruchomości

Wyroby krzemienne

Opis zabytków krzemiennych:

Obiekt 1:

- 1) Drapacz smukły wiórowy o niskim, lekko zakolonym drapisku, załuskany użytkowo, zębato na stronie dolnej obydwu krawędzi. Drapisko i krawędzie boczne lekko wyświecone. Okaz pokryty białą patyną (47 x 17 x 4 mm) (ryc. 5: 1).
- 2) Fragment dwustronnie przełamane wiórka z mikrownęką na krawędzi. Krzemień czekoladowy (21 x 9 x 3 mm) (ryc. 5: 2).

Obiekt 2:

- 1) Wióroodłupek załuskany użytkowo na krawędzi. Krzemień czekoladowy (25 x 16 x 4 mm) (ryc. 5: 3).

Obiekt 3:

- 1) Drapacz smukły wiórowy o niskim, lekko zakolonym drapisku, załuskany użytkowo na stronie dolnej jednej krawędzi. Załuskanie krawędzi poprzecznego przełamania przy podstawie. Krzemień jurajski (33 x 19 x 8 mm) (ryc. 5: 4).
- 2) Fragment nieokreślonego bliżej rdzenia łuszczeniowego. Krzemień kredowy - bałtycki (15 x 13 x 6 mm) (ryc. 5: 5).

Obiekt 4:

- 1) Narzędzie zębato-wnękowe z odłupka łuszczeniowego. Krzemień kredowy-bałtycki (22 x 20 x 3 mm) (ryc. 5: 6).
- 2) Łuska. Krzemień czekoladowy .

Domniemany (zniszczony) obiekt 15:

- 1) Rdzeń łuszczeniowy, dwubiegunowy, dwustronny, przerobiony na narzędzie klinowate. Krzemień jurajski (40 x 44 x 16) (ryc. 5: 7).
- 2) Drapacz krótki odłupkowy o półstromym, lekko zębato drapisku, z płaskim łuskaniem wzdłuż krawędzi na stronie dolnej. Krzemień kredowy-bałtycki (31 x 37 x 9 mm) (ryc. 5: 9).
- 3) Drapacz krótki, podokółkowy, o drapisku załuskany na stronę dolną. Okaz przepalony (33 x 40 x 9 mm) (ryc. 6: 1).
- 4) Drapacz krępy wiórowy, o stromym, lekko zakolonym drapisku, złamany przy podstawie. Krzemień czekoladowy (27 x 16 x 7) (ryc. 6: 2).
- 5) Drapacz smukły o lekko zakolonym półstromym drapisku, o załuskany częściowo boku. Okaz wykonany z wióra-podtępca. Krzemień jurajski podkrakowski (32 x 14 x 7 mm) (ryc. 6: 3).
- 6) Wiórowiec obuboczny, retuszowany zwrotnie, przełamany przy wierzchołku. Krzemień czekoladowy (30x15x4 mm) (ryc. 6: 4).
- 7) 2 odłupki. Krzemień jurajski (23 x 21 x 3 mm) i kredowy-bałtycki (22 x 25 x 5 mm).

Obiekt 21a:

- 1) Drapacz krępy o skośnym, prostym, niskim i półstromym drapisku, załuskany użytkowo na krawędziach bocznych. Krzemień czekoladowy (25 x 22 x 4 mm) (ryc. 6: 5).
 - 2) Fragment odłupka. Krzemień czekoladowy (15 x 4 mm)
- Zabytki z warstwy kulturowej poza obiektami:
- 1) Dyskoidalny rdzeń odłupkowy, krążkowaty. Faza przejściowa do łuszczenia. Krzemień jurajski (?) (łuszczeniowy jednobiegunowy, dwustronny, szczątkowy. Krzemień kredowy-bałtycki (19x14x7 mm) (ryc. 6: 7).

- 3) Półtylczak skośny w wierzchołkowej partii wióra, przełamany przy podstawie i załuskany użytkowo na krawędzi bocznej. Krzemień czekoladowy (42 x 18 x 3 mm) (ryc. 6: 8).
- 4) Półtylczak w typie zbrojnika janisławickiego z retuszowaną podstawą z użytkowym załusaniem na stronę dolną, przeciwległego do półtylca, boku. Krzemień czekoladowy (30 x 15 x 5 mm) (tabl. II: 9).
- 5) Wiertnik o słabo wyodrębnionym kolcu, wykonany z wiórka. Krzemień kredowy - bałtycki (25 x 9 x 3 mm) (ryc. 5: 8).
- 6) Wiertnik z silnie wydzielonym kolcem, wykonany z wióroodłupka. Krzemień kredowy - bałtycki (40 x 15 x 5 mm) (ryc. 5: 10).
- 7) Rylczak ze śladami zaprawy zatępińskiej. Krzemień kredowy-bałtycki (40 x 8 x 5 mm) (ryc. 6: 10).
- 8) 7 odłupków. Krzemień czekoladowy (40 x 20 x 12 mm), krzemień kredowy-bałtycki (30 x 20 x 8, 43 x 25 x 10, 30 x 20 x 15, 18 x 32 x 4, 25 x 20 x 9, 30 x 15 x 6 mm).
- 9) 2 łuski. Krzemień kredowy-bałtycki i krzemień jurajski.

Analiza zabytków krzemiennych:

Inwentarz kultury ceramiki wstęgowej rytej 15 wyrobów krzemiennych znalezionych w obiektach, zaliczonych do KCWR na podstawie obecności charakterystycznej ceramiki, to zbyt mała liczba aby podjąć próbę pełnej charakterystyki odkrytego inwentarza. Natomiast podobna ilość wyrobów (16 szt.) wystąpiła w warstwie kulturowej poza obiektami. Prawdopodobnie część z nich wiąże się z osadnictwem KCWR, a część z KAK reprezentowaną na stanowisku przez 4 jamy kulturowe. Najwięcej (8) zabytków krzemiennych wystąpiło na obszarze domniemanego (por. uwagi o planigrafii) obiektu 15, natomiast w obiektach: 2, 3, 4, i 21a znaleziono po 2 zabytki. W związku z tym trudno mówić o jakimkolwiek skupisku wyrobów krzemiennych. Jednak duża stylistyczna i technologiczna jednolitość wszystkich znalezionych zabytków pozwala na ich całościową analizę.

Na 15 wyrobów 6 wykonano z krzemienia czekoladowego, 5 z krzemienia jurajskiego i 3 z krzemienia kredowego-bałtyckiego (w 1 przypadku na skutek silnego przegrzania, surowca nie określono).

Spośród 6 wyrobów „czekoladowych” 4 to narzędzia, w tym dwa półtylczaki i jedyny na stanowisku wiórowiec. Pomimo braku rdzeni z tego surowca, obecność takich form jak podstępiec

(z którego wykonano drapacz) czy wióroodłupek zdejmujący większą część odłupni rdzenia oraz łuski, świadczy że na stanowisku dysponowano krzemieniem czekoladowym prawdopodobnie w postaci zaprawionych rdzeni. Ten znaczący udział krzemienia czekoladowego na stanowisku w Sędzinie jest kolejnym potwierdzeniem dużej roli tego krzemienia w gospodarce surowcowej KCWR na Kujawach (B. Balcer, 1983, s. 58, R. Schild, H. Królik, M. Marczak, 1985, ryc. 70).

Zagadkowe jest pochodzenie obecnych w Sędzinie krzemieni jurajskich. Prawdopodobny jest ich import z terenu Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, co byłoby zgodne z południowymi związkami kujawskich społeczności KCWR (A. Kulczycka-Leciejewiczowa, 1979, s. 77). Z drugiej jednak strony, nie można wykluczyć zastosowania krzemieni pochodzących z erodowanych przez lodowiec skał jurajskich znajdujących się m.in. w okolicach Inowrocławia.

Odnosnie krzemienia kredowego, wydaje się, że był to miejscowy surowiec narzutowy nazywany powszechnie bałtyckim.

Oto skład całego inwentarza: 2 rdzenie łuszczniowe, 6 drapaczy, 1 wiórowiec, 1 narzędzie zębato-wnętkowe, 1 mikrołuskany użytkowo wióroodłupek, 3 odłupki i 1 łuska.

Wydaje się, że nawet w tym niewielkim inwentarzu można mówić o dominacji drapaczy wśród narzędzi, co jest powszechne niemal we wszystkich zespołach KCWR (B. Balcer, 1983, s. 72). W Sędzinie są to formy krępe lub krótkie, zarówno odłupkowe jak i wykonane ze skróconych wiórów, o rozmaicie ukształtowanych drapiskach. To ich formalne zróżnicowanie sugeruje nieco odmienne funkcje poszczególnych egzemplarzy.

Szczególnie interesującym zabytkiem jest, znaleziony poza obiektami i wykonany z krzemienia czekoladowego, zbrojnik janisławicki z retuszowaną podstawą (ryc. 6: 9), zastosowany prawdopodobnie jako wkładka o czym świadczy użytkowe załuskanie dolnej strony przeciwległego do półtylca boku. Ta, typowa dla mezolitycznej kultury janisławickiej, forma może być tutaj dwojakiego pochodzenia. Albo jest reliktem wcześniejszej, mezolitycznej penetracji tego miejsca, albo też trafiła do neolitycznego inwentarza podczas kontaktów między neolitycznymi i mezolitycznymi grupami. Zakładając przynależność do KCWR, kontakty takie mogły mieć miejsce w II połowie V tysiąclecia p.n.e., kiedy to społeczności te zajmowały sąsiednie tereny (J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski, 1975, mapa 19). Kontakty takie mogły być możliwe również przy okazji ewentualnego zaopatrywania się

w krzemień czekoladowy przez grupy wstępowe za pośrednictwem grup kultury janisławickiej (J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski, 1975, s. 263, K. Cyrek, 1995, s. 104), bądź też przy okazji wspólnego korzystania z pól górniczych leżących na złożach krzemienia czekoladowego (R. Schild, H. Królik, M. Marczak, 1975, s. 70-71).

Prawdopodobny jest związek z KCWR, wykonanego z krzemienia czekoladowego, wiórowego półtylczaka poprzecznego (ryc. 6: 8), powszechnie spotykanego w zespołach tej kultury (B. Balcer, 1983). Natomiast trudno sugerować przynależność do określonej kultury 2 wiertników (ryc. 5: 8 i 10).

Wszystkie wyroby retuszowane nie przekraczają 5 cm długości i 4 cm szerokości nawiązując do typowych dla tej kultury wymiarów instrumentarium krzemienno- (B. Balcer, 1983, s. 74).

Półsurowiec uzyskiwano zarówno z rdzeni odłupkowych jak i wiórowych, przekształcanych w końcowej fazie obróbki w łuszczenie. Świadczy o tym ich obecność w inwentarzu przy braku innych form rdzeniowych. Zabieg ten był spotykany również na innych stanowiskach kultury ceramiki wstępowej rytej (B. Balcer, 1983, s. 74).

Podsumowując, można stwierdzić, że analizowany inwentarz, pomimo swojej małej liczebności i wynikającej z tego braku niektórych form (np. sierpaków), wykazuje szereg cech charakterystycznych dla krzemieniarstwa kultury ceramiki wstępowej rytej na Niżu.

Wyroby kultury amfor kulistych

Jedynie 2 zabytki krzemienne, na podstawie współwystępowania z charakterystyczną ceramiką w obiekcie I, można uznać za niewątpliwe wytwory kultury amfor kulistych. Jeden z nich to silnie spatynowany, smukły drapacz o wyświeconych i załuskanych użytkowo na stronę dolną krawędziach (ryc. 5: 1), a drugi to wiórek z krzemienia czekoladowego pełniący prawdopodobnie funkcję wkładki (ryc. 5: 2). Obydwa okazy mieszczą się w spektrum form obecnych w zespołach kultury amfor kulistych na Kujawach (B. Balcer, 1983, s. 221-222).

Wyroby kościane

Niewielka ilość kości zwierzęcych znalezionych na stanowisku współgra z obecnością jednego tylko wyrobu z tego surowca (ryc. 6: 11). Jest to fragment, przeciętej podłużnie, kości długiej z klinowato uformowanym zakończeniem. Okaz ten został znaleziony poza obiektami, co uniemożliwia powiązanie go z któryś z dwóch, obecnych na stanowisku, neolitycznych zespołów kulturowych.

Analiza ceramiki

Kultura ceramiki wstępowej rytej

Wśród 873 fragmentów ceramiki najliczniejszą grupę stanowi ceramika KCWR (617 fragmentów) (ryc. 7-9). Przy jej analizie posłużono się podziałami dotyczącymi technologii, morfologii i ornamentyki naczyń zastosowanymi przez R. Grygla odnośnie materiałów z Brześcia Kujawskiego (1976). Dominują fragmenty grubościennych naczyń kulistych o zróżnicowanej ornamentyce (457 szt.) nad również kulistymi ale cienkościeniami (100 szt.).

W przełomach ceramiki grubościennej obserwuje się niewielką domieszkę tłuczni ceramicznego. W tej grupie materiału przeważają fragmenty naczyń z uchami (108 szt.) i z ornamentem paznokciowo-guzkowym (97 szt.). Przykładem jest tutaj jedyne zrekonstruowane w całości naczynie.

Jednak najwięcej było fragmentów pozbawionych jakiegokolwiek ornamentu (232 szt.).

Natomiast na cienkościennej ceramice przeważa ornament wolutowy (28 fr.), czasem z dołkami nutowymi (10 fr.), nad kątowym z dołkami nutowymi (20 fr.) i kątowym bez dołków (13 fr.). Wystąpił też jeden fragment z ornamentem paznokciowym, dwa z wstęgami wypełnianymi oraz 27 fragmentów nieornamentowanych.

Dominujące na stanowisku naczynia kuliste (czarki i misy) uzupełniały pojedyncze formy z cylindryczną szyjką i odosobnione naczynia sitowate (ryc. 10: 8).

Stosunkowo silnie zróżnicowane wątki ornamentacyjne obecne w analizowanym materiale sugerują możliwość wydzielenia więcej niż jednej fazy w rozwoju ceramiki. Z uwagi na dominację ornamentu linearnego połączonego z ornamentem nutowym można próbować określić chronologię zasadniczej obecności KCWR na stanowisku na fazę środkową (II) wg A. Kulczyckiej-Leciejewiczowej (1968). Natomiast obecność ornamentu wstęg wypełnianych jest być może świadectwem słabo zaznaczonej obecności również najmłodszej (III) fazy wyróżnianej w rozwoju tej kultury.

Kultura amfor kulistych

Znaleziono 145 fragmentów naczyń KAK, w tym jedynie 4 ornamentowane. Kulturowej klasyfikacji tej ceramiki dokonano na podstawie niektórych cech technologicznych, takich jak: średnio- i gruboziarnista mineralna (piasek i tłuczeń kamienny) domieszka czy jednolity z tendencją do warstwowania przełom. Część skorup charakteryzowała się ciemniejszą barwą

Tabela 2. Klasyfikacja ceramiki

ID	Numer	lokali- zacja	I/A-B- E/b	I/A-B- E/h	I/A-B- E/d	I/A-B- E/i	I/A-B- E/f	I/A-B- E/e	I/A-B- E/g	I/A-B- E/k	I/C- D/g	I/C-D/ g1	I/C-D/ gg1	I/C- D/r	I/C- D/m	I/C- D/k	II/A- B-E/k	I/A- B-E/ k	II/C- D/k	V	pole- pa	nie- okre- ślona	uwagi	
1	80/96	obiekt 21a											45 fr. brzu- śca, 7 fr. wyle- wu, 5 fr. dna										wyklejo- ne na- czynie	
2	78/96	obiekt 21a			1 fr. wyle- wu					6 fr. brzu- śca			25 fr. brzu- śca, 4 fr. wyle- wu						2 fr. wyle- wu		7 fr.			
3	77/96	obiekt 21a			17 fr. brzu- śca			1 fr. brzu- śca																
4	76/96	obiekt 21a			1 fr. brzu- śca																			
5	82/96	obiekt 21c												6 fr. wyle- wu, 70 fr. brzu- śca										
6	51/96	obiekt 15		2 fr. brzu- śca	1 fr. brzu- śca					5 fr. brzu- śca				32 fr. brzu- śca								8 fr.		
7	65/96	obiekt 15		5 fr. brzu- śca			1 fr. brzu- śca			6 fr. brzu- śca	2 fr. brzu- śca	4 fr. brzu- śca				3 fr. wyle- wu, 80 fr. brzu- śca,							9 fr. brzu- śca	
8	48/96	obiekt 2										1 fr. wyle- wu, 3 fr. brzu- śca												

9	68/96	obiekt 3							1 fr. brzuśca							6 fr. brzuśca								
10	50/96	obiekt 4				1 fr. brzuśca						1 fr. brzuśca				12 fr. brzuśca						5 fr.		
11	69/96	obiekt 4				2 fr. brzuśca										3 fr. brzuśca								
12	71/96	obiekt 4a														16 fr. brzuśca								
13	59/96	obiekt 19		1 fr. brzuśca		1 fr. brzuśca					1 fr. wylewu		3 fr. wylewu, 8 fr. brzuśca							2 fr.		2 fr.		
15	2/96	obiekt 7				1 fr. wylewu																		
16	70/96	ca-n, w-wa kulturowa z podczyszczania	1 fr. wylewu	20 fr. brzuśca		8 fr. brzuśca	4 fr. brzuśca	1 fr. brzuśca, 1 fr. wylewu		10 fr. brzuśca		6 fr. brzuśca			1 fr. brzuśca	108 fr. brzuśców, 4 fr. wylewów	2 fr. wylewu, 1 fr. brzuśca				1 fr.	23 fr.	3 fr.	
17	Razem		1	28	20	13	5	2	1	27	3	15	97	108	1	232	3		2	1	32	27	Razem: 617	

Objaśnienie skrótów zastosowanych w tabelce (por. R. Grygiel, 1976):

- I/A-B-E/b - ceramika cienkościenna, kulista z ornamentem kątowym pod krawędzią i wolutowym na brzuścu
- I/A-B-E/h - ceramika cienkościenna, kulista z ornamentem wolutowym
- I/A-B-E/d - ceramika cienkościenna, kulista z ornamentem kątowym i dołkami nutowymi
- I/A-B-E/i - ceramika cienkościenna, kulista z ornamentem kątowym, I/A-B-E/f - ceramika cienkościenna, kulista z ornamentem wolutowym i dołkami nutowymi
- I/A-B-E/e - ceramika cienkościenna, kulista z ornamentem wstęg wypełnianych
- I/A-B-E/g - ceramika cienkościenna, kulista z ornamentem paznokciowym
- I/A-B-E/k - ceramika cienkościenna, kulista bez ornamentu
- I/C-D/g - ceramika grubościenna, kulista z ornamentem paznokciowym
- I/C-D/g1 - ceramika grubościenna, kulista z guzkami
- I/C-D/g1 - ceramika grubościenna, kulista z ornamentem paznokciowym i z guzkami
- I/C-D/r - ceramika grubościenna, kulista z uchami
- I/C-D/m - ceramika grubościenna, kulista z odciskami palców
- I/C-D/k - ceramika grubościenna, kulista bez ornamentu
- II/A-B-E/k - ceramika cienkościenna z cylindryczną szyjką, bez ornamentu
- I/A-B-E/k - ceramika cienkościenna bez ornament, II/C-D/k - ceramika grubościenna z cylindryczną szyjką, bez ornamentu

V - naczynia sitowate – piecyki

powierzchni wewnętrznej. Na skutek silnego rozdrobnienia materiału trudno o jakiegokolwiek rekonstrukcję form naczyń. Można jedynie stwierdzić, że m.in. były to formy o lekko wychylonych wylewach. Natomiast jeśli chodzi o ich zdobienie mamy tu do czynienia z guzkami i ornamentem stempelkowo-słupkowym pod krawędzią, wzbogaconym motywem jodełki. Wątki te są charakterystyczne dla I fazy KAK na Kujawach (L. Czerniak, 1990, s. 30-31) jak i dla fazy IIb (L. Czerniak, M. Szmyt, 1990, ryc. 7). Taki chronologiczny rozrzut odpowiedników jest zrozumiałą w sytuacji pojedynczej obecności w Sędzinie jedynie trzech wątków ornamentacyjnych. Dlatego też, próbując określić chronologię osadnictwa KAK na stanowisku, można jedynie wskazać na 1-szą połowę III tysiąclecia p.n.e. (A. Koško, 1990, ryc. 1 i 2).

Kultura pucharów lejkowatych

W warstwie kulturowej znaleziono 35 fragmentów ceramiki zaliczonych do tej kultury, w tym 7 ornamentowanych (ryc. 10: 1-7, 9). Były to słupki pod krawędzią oraz bogate zdobnictwo uch. Szczególnie to ostatnie posiada bliskie analogie w tzw. stylu wiórecko-jezuickim (D. Prinke, 1988, ryc. 3 i 4), co pozwoliłoby datować „pucharowy” epizod na stanowisku na lata około 2900 - 2800 p.n.e. (A. Koško, 1990, ryc. 1 i 2).

Kultura łużycka

W warstwie kulturowej środkowej części wykopu wystąpiła koncentracja 40 fr. ceramiki kultury łużyckiej (KŁ). Były to fragmenty nieornamentowane spośród których udało się wykleić w całości 1 naczynie o wczesnolateńskiej stylistyce.

Kultura przeworska

W trzech jamach oraz w warstwie kulturowej łącznie znaleziono 36 fragmentów ceramiki kultury przeworskiej (KPR). Były to niecharakterystyczne fragmenty o niemożliwej do sprecyzowania chronologii. Pomimo tak niewielkiej ilości ceramiki obecność jam kulturowych świadczy o istnieniu na stanowisku osadnictwa kultury przeworskiej, którego liczniejsze pozostałości znajdują się być może poza przebadanym obszarem.

Średniowiecze i nowożytność

Na obszarze całego wykopu znaleziono w rozproszeniu kilkanaście ułamków naczyń późnośredniowiecznych i kilkanaście fragmentów ceramiki nowożytnej.

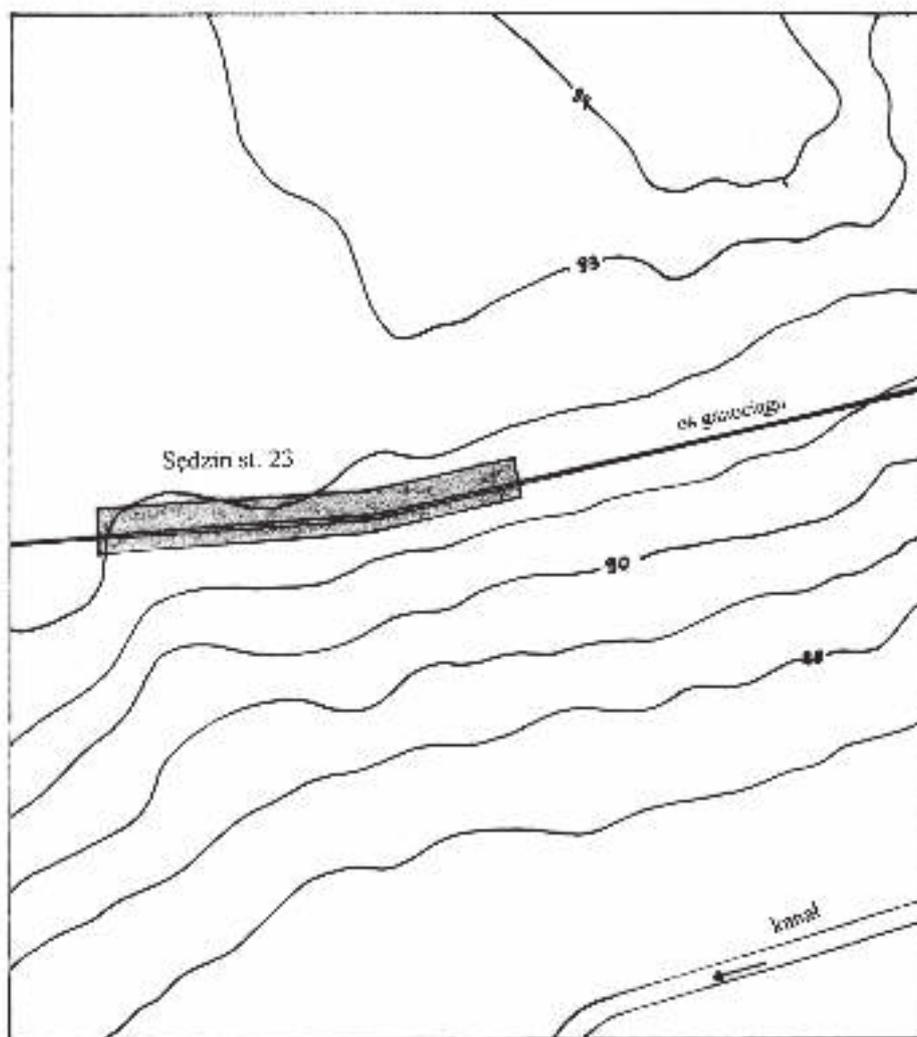
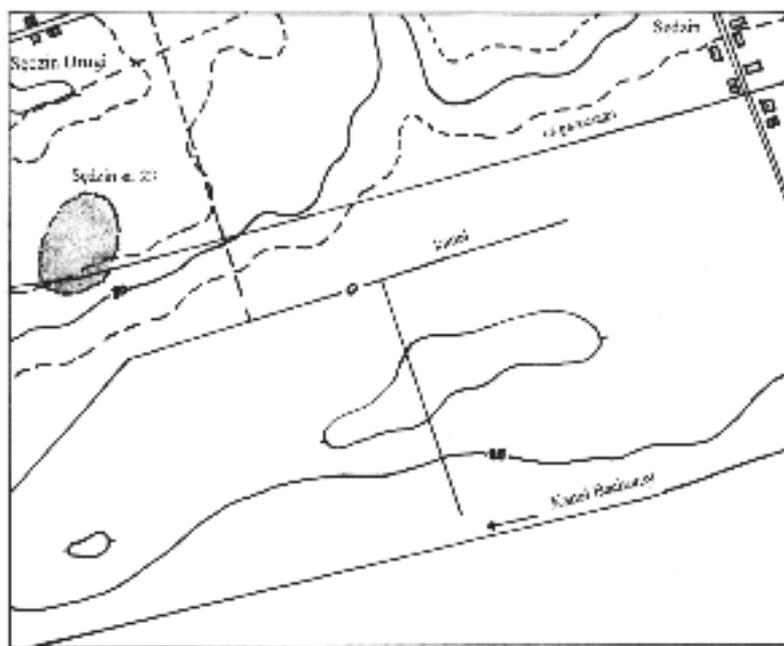
Podsumowanie

Wydaje się, że najbardziej znaczące na stanowisku, osadnictwo kultury ceramiki wstęgowej rytej, miało kilka faz. Podczas trzeciej - najdłuższej z nich, istniała tutaj rozległa osada z dwoma conajmniej chatami (tyle odkryto w ratowniczym wykopie). Nie natrafiono na bezpośrednie dowody informujące o gatunkach uprawianych zbóż, ale nie ma też żadnych przesłanek wskazujących na jakiegokolwiek odchylenia od panującego wówczas w tym względzie standardu. Natomiast ewidentnym dowodem na hodowlę krów są kości tych zwierząt obecne w kilku jamach śmietniskowych. Były to osobniki młode należące do gatunku wyraźnie mniejszego od bydła współczesnego (por. aneks 2). Prawdopodobnie do przerobu ziarna oraz do obróbki kości i skór intensywnie używano kamiennych rozcieraczy-gładzików. Charakterystyczne, że wykonano je ze skał dostępnych na miejscu, co może pośrednio świadczyć o dosyć długiej zasiedloności ich użytkowników na Kujawach. Chociaż z drugiej strony skład surowcowy inwentarza krzemienno sugeruje ciągłe żywe kontakty grupy mieszkającej na stanowisku w Sędzinie z południem naszego kraju.

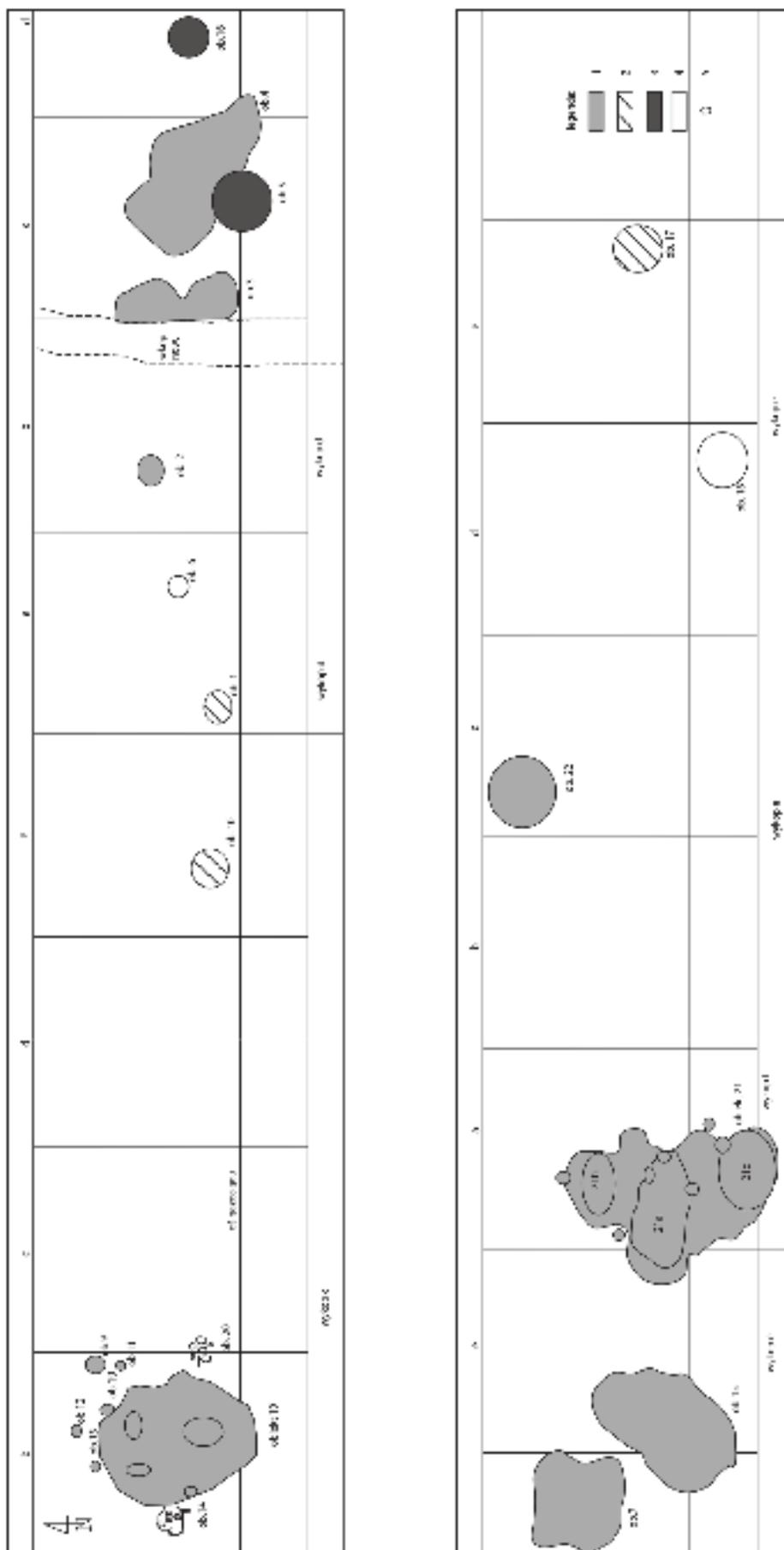
Literatura

- Balcer B.
1983 *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski*, Wrocław.
- Cofta-Broniewska A.
1988 *Metodyka badań regionalnych*, [w:] *Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy*, Inowrocław, s. 15-17.
- Cyrek K.
1995 *On the distribution of chocolate flint in the Late Mesolithic of the Vistula basin*, „Archeologia Polona”, vol. 33, s. 99-109.
- Czebreszuk J., Makarowicz P.
1990 *Badania osadnictwa kultury amfor kulistych w rejonie zlewni środkowej Bachorzy*, [w:] *Kultura amfor kulistych w rejonie Kujaw*, Poznań, s. 301-327.
- Czerniak L.
1990 *Kultura amfor kulistych a późnowstęgowy model kultury neolitycznych społeczeństw niżu. Problem genezy systemu.*, [w:] *Kultura amfor kulistych*, Poznań, s. 29-44.

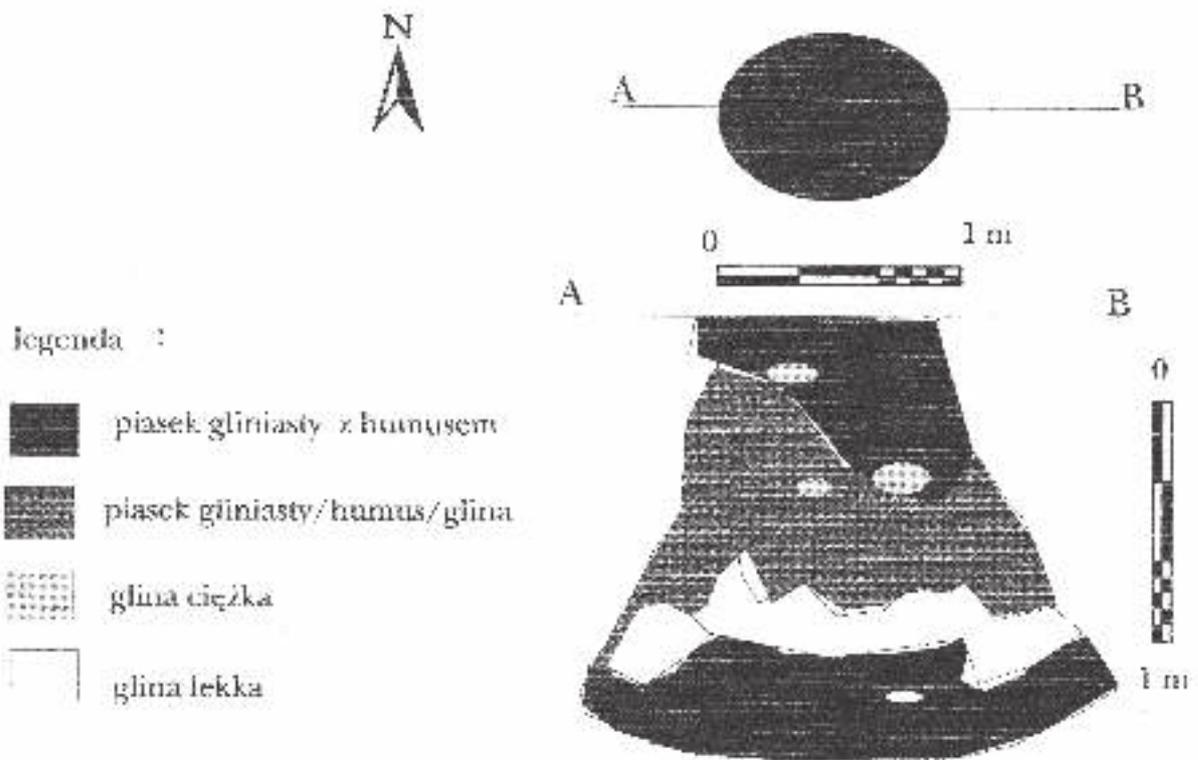
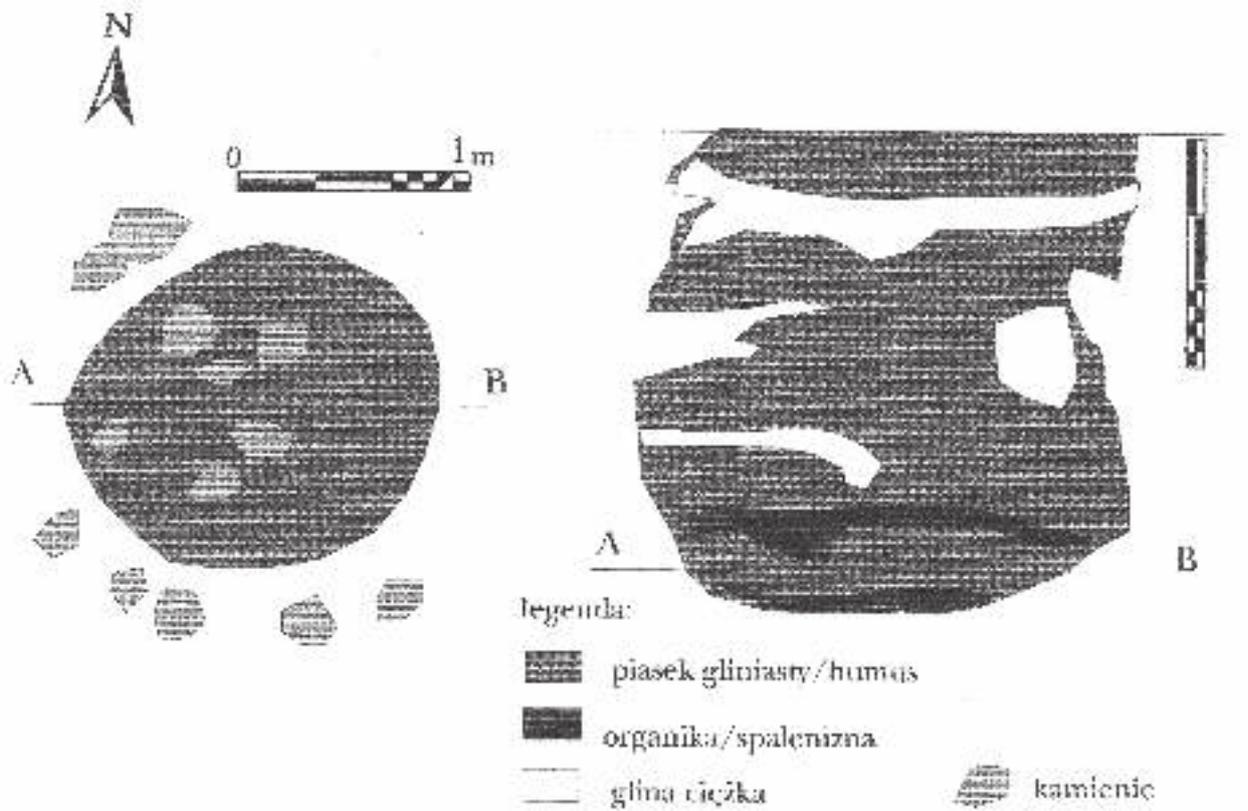
- Czerniak L., Szmyt M.
1990 *Z badań nad periodyzacją rozwoju kultury amfor kulistych*, [w:] *Kultura amfor kulistych*, Poznań, s. 53-78.
- Grygiel R.
1976 *Osady kultury ceramiki wstęgowej rytej w Brześciu Kujawskim koło Włocławka*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria archeologiczna”, nr 23, s. 5-114.
- Kondracki J.
1978 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.
- Kośko A.
1990 *Kultura amfor kulistych a kultura pucharów lejkowatych*, [w:] *Kultura amfor kulistych*, Poznań, s. 87 - 113.
- Kozłowski J. K., Kozłowski S. K.
1975 *Pradzieje ziem polskich*.
- Kulczycka-Leciejewiczowa A.
1968 *Ze studiów nad kulturą ceramiki wstęgowej w Polsce*, „Archeologia Polski”, t. 13, s. 56-124.
1979 *Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich. Kultury kręgu nad-dunajskiego* [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 2, Wrocław, s. 19-94.
- Prinke D.
1988 *Środkowoneolityczne załączki procesów synkretyzacji kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, [w:] *Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy*, Inowrocław, s. 93-105.
- Rybicka M.
1995 *Przemiany kulturowe i osadnicze w III tys. przed Chr. na Kujawach*, Łódź.
- Schild R., Królik H., Marczak M.
1985 *Kopalnia krzemienia czekoladowego w Tomaszowie*, Wrocław.
- Wiślański T.
1966 *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław, Warszawa, Kraków.

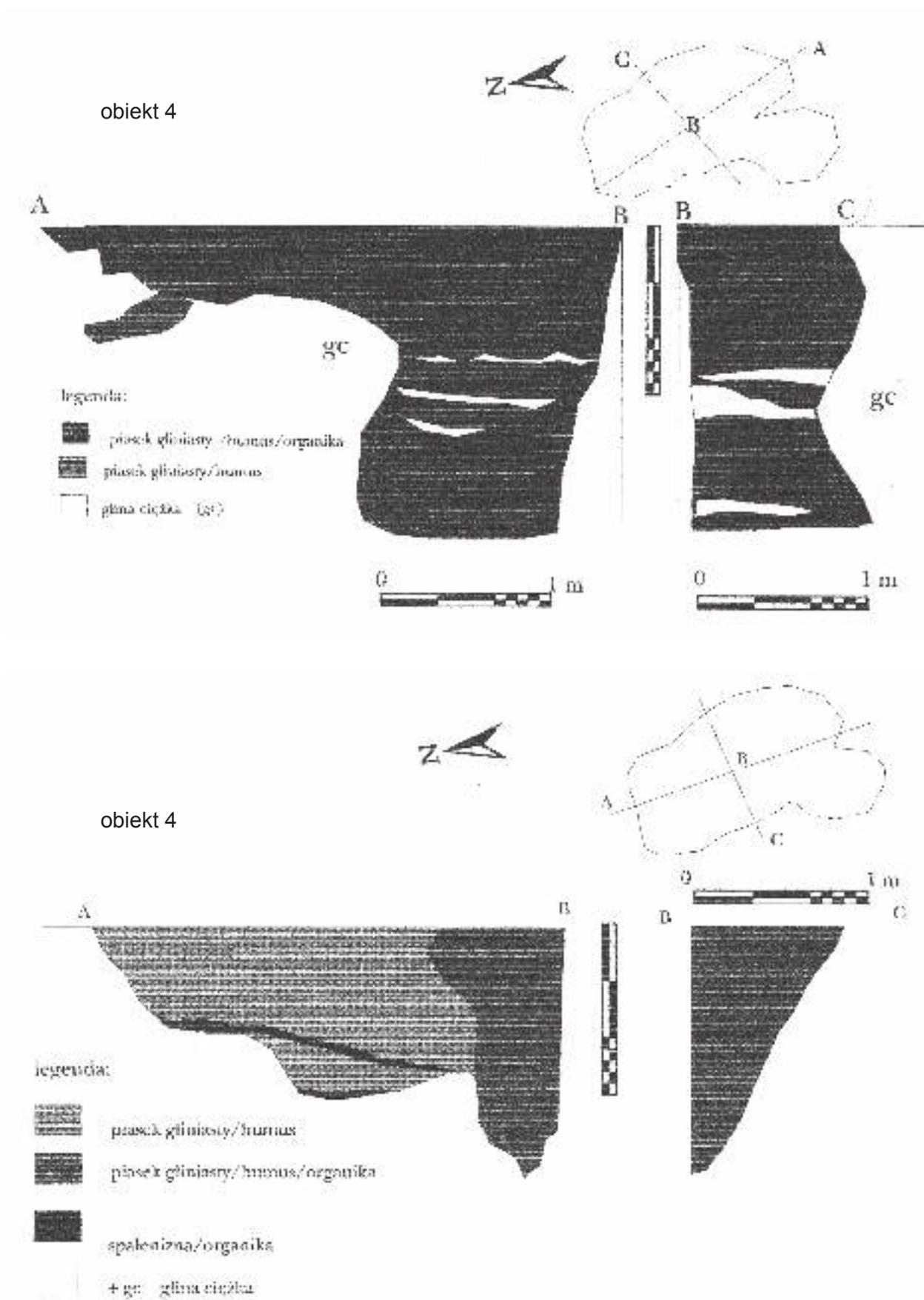
Ryc. 1. Sędzin st. 23. Lokalizacja stanowiska.

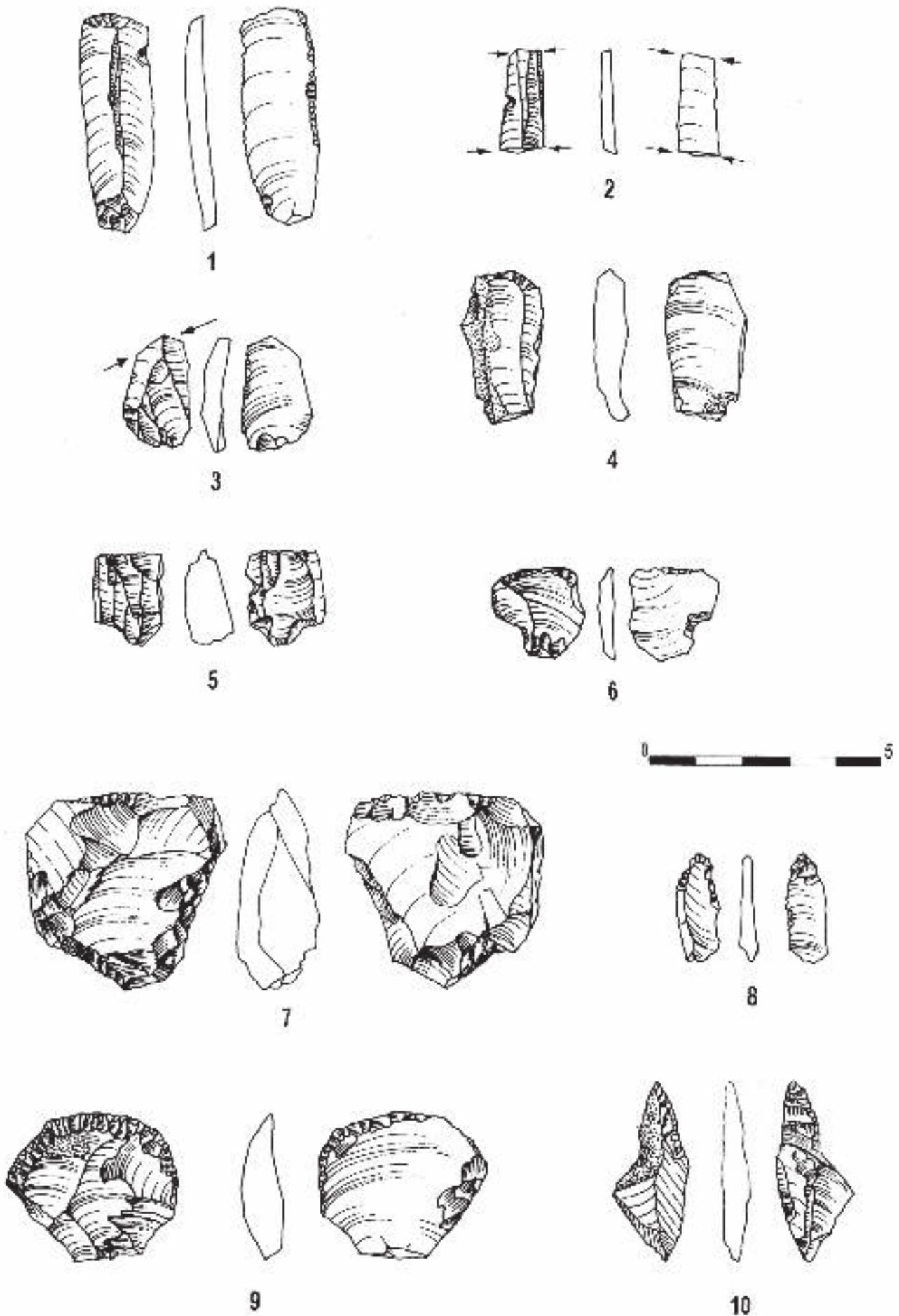
Ryc. 2. Sędzin st. 23. Położenie stałych obiektów kulturowych w obrębie wykopu badawczego. Legenda: 1 – obiekty kultury ceramiki wstęgowej rytej, 2 – obiekty kultury amfor kulistych, 3 – obiekty kultury przeworskiej, 4 – obiekty o nieokreślonym charakterze kulturowym, 5 – kamienie.

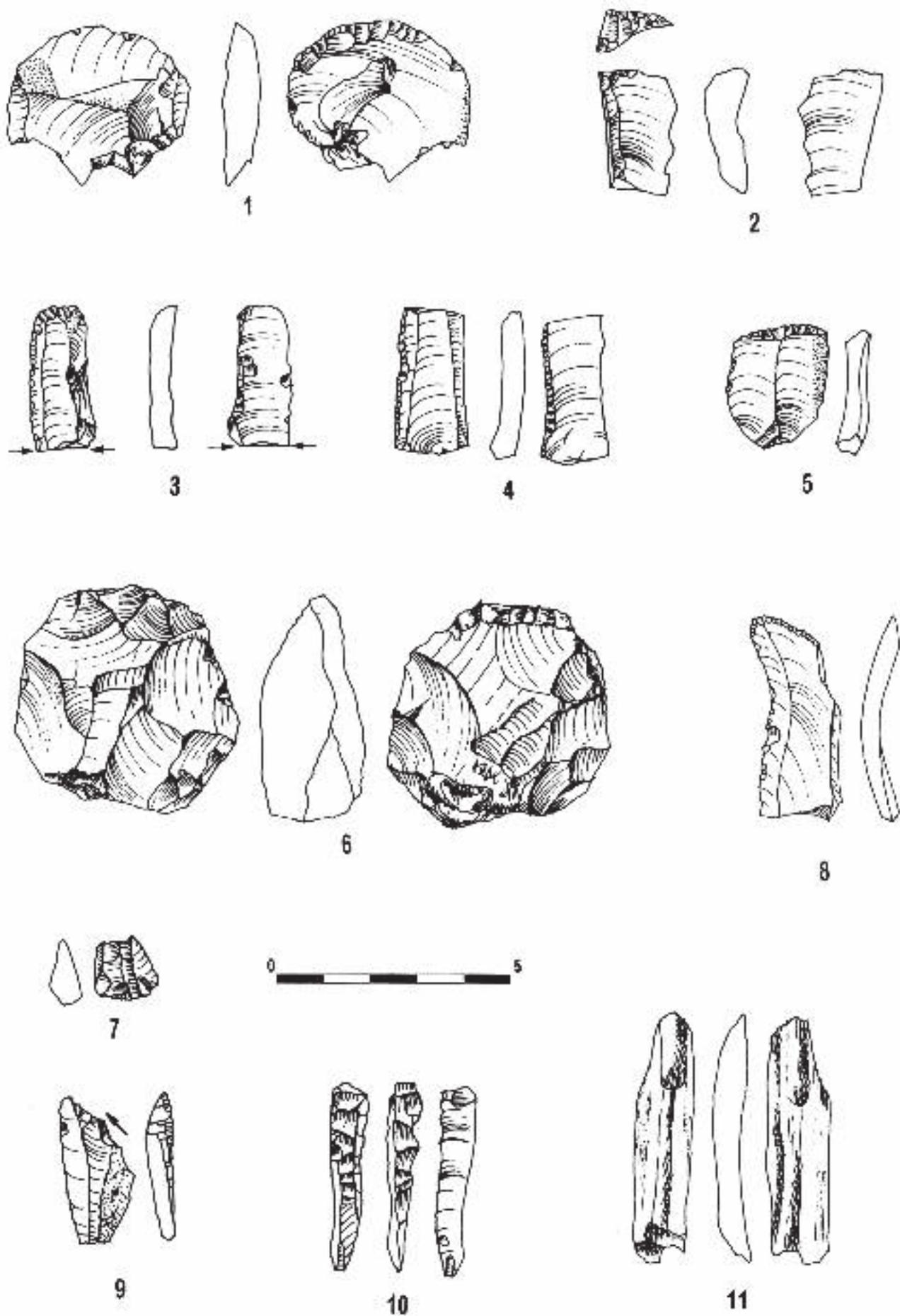
Ryc. 3. Sędzin st. 23. Plany i przekroje obiektu 1 (u góry) i obiektu 2 (u dołu).

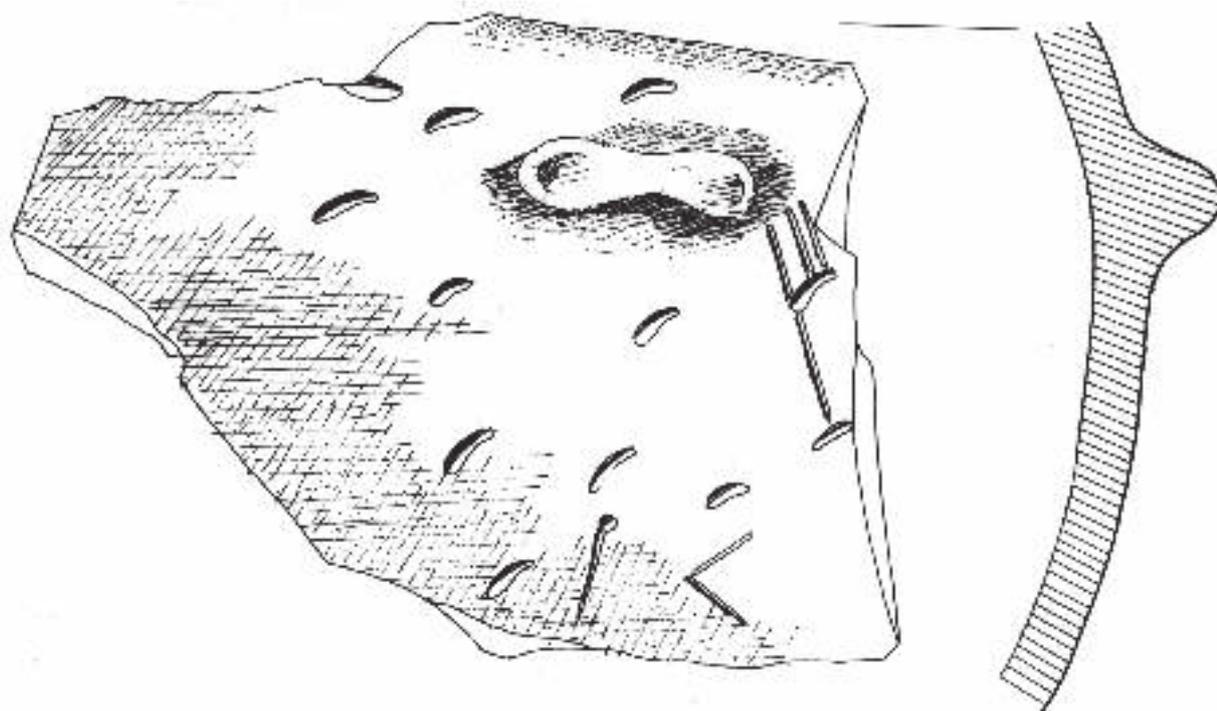
Ryc. 4. Sędzin st. 23. Przekroje przez obiekt 4 (u góry) i obiekty 4 i 5 (u dołu).

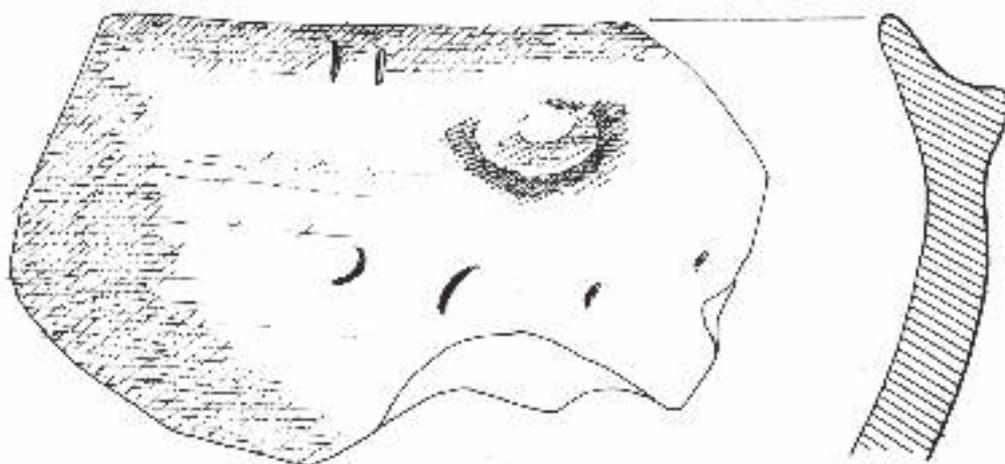
Ryc. 5. Sędzin st. 23. Wybór wyrobów krzemiennych (objaśnienia w tekście).

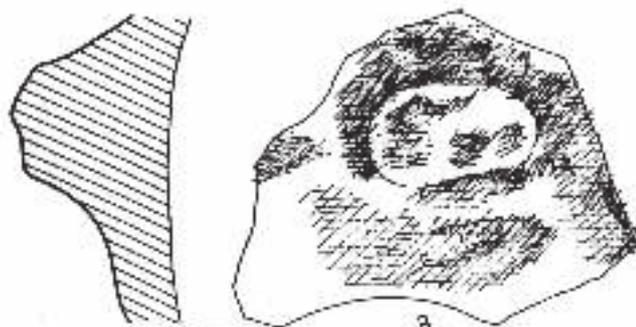
Ryc. 6. Sędzin st. 23. Wybór wyrobów krzemiennych (objaśnienia w tekście).

1

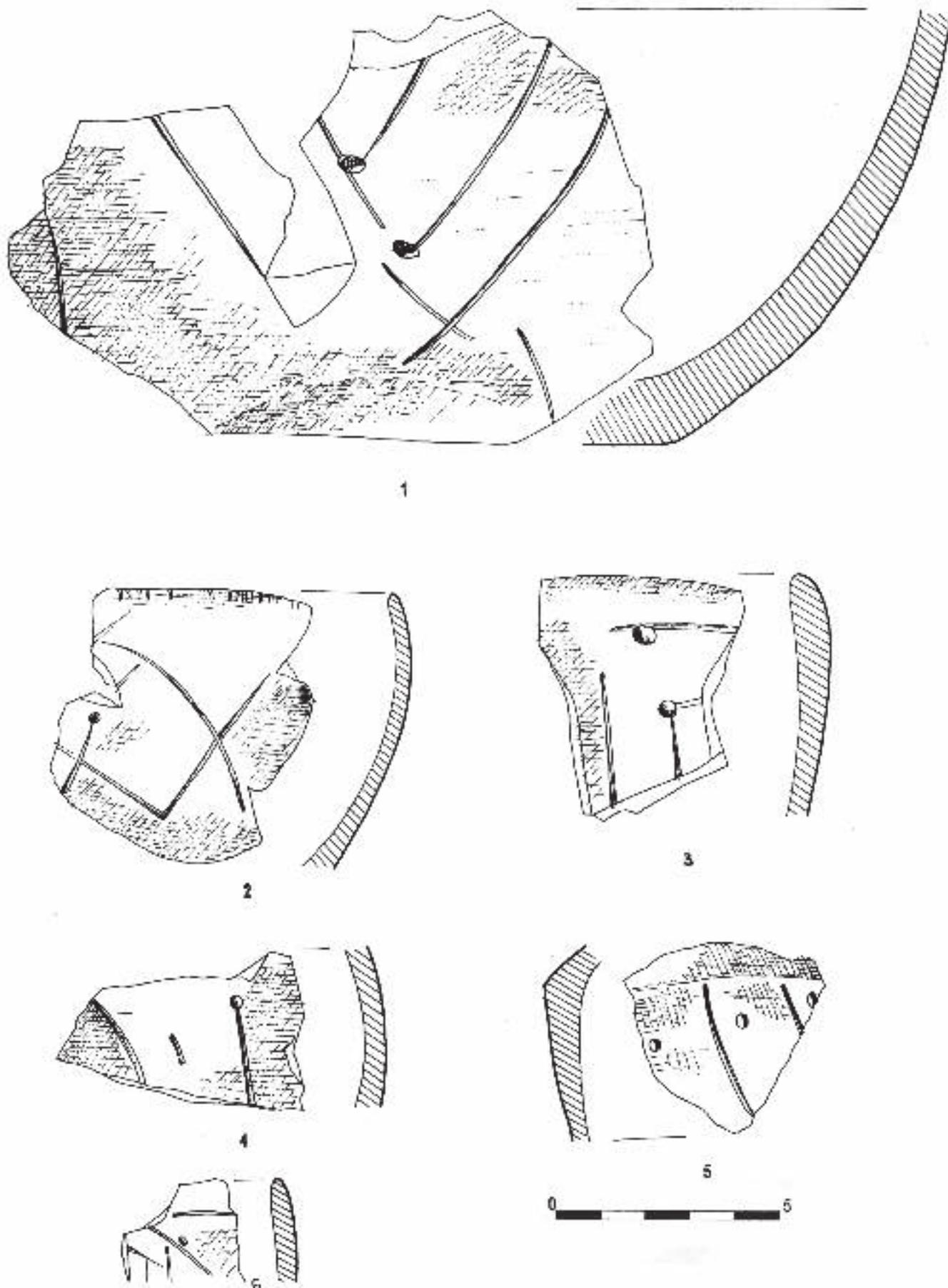
2

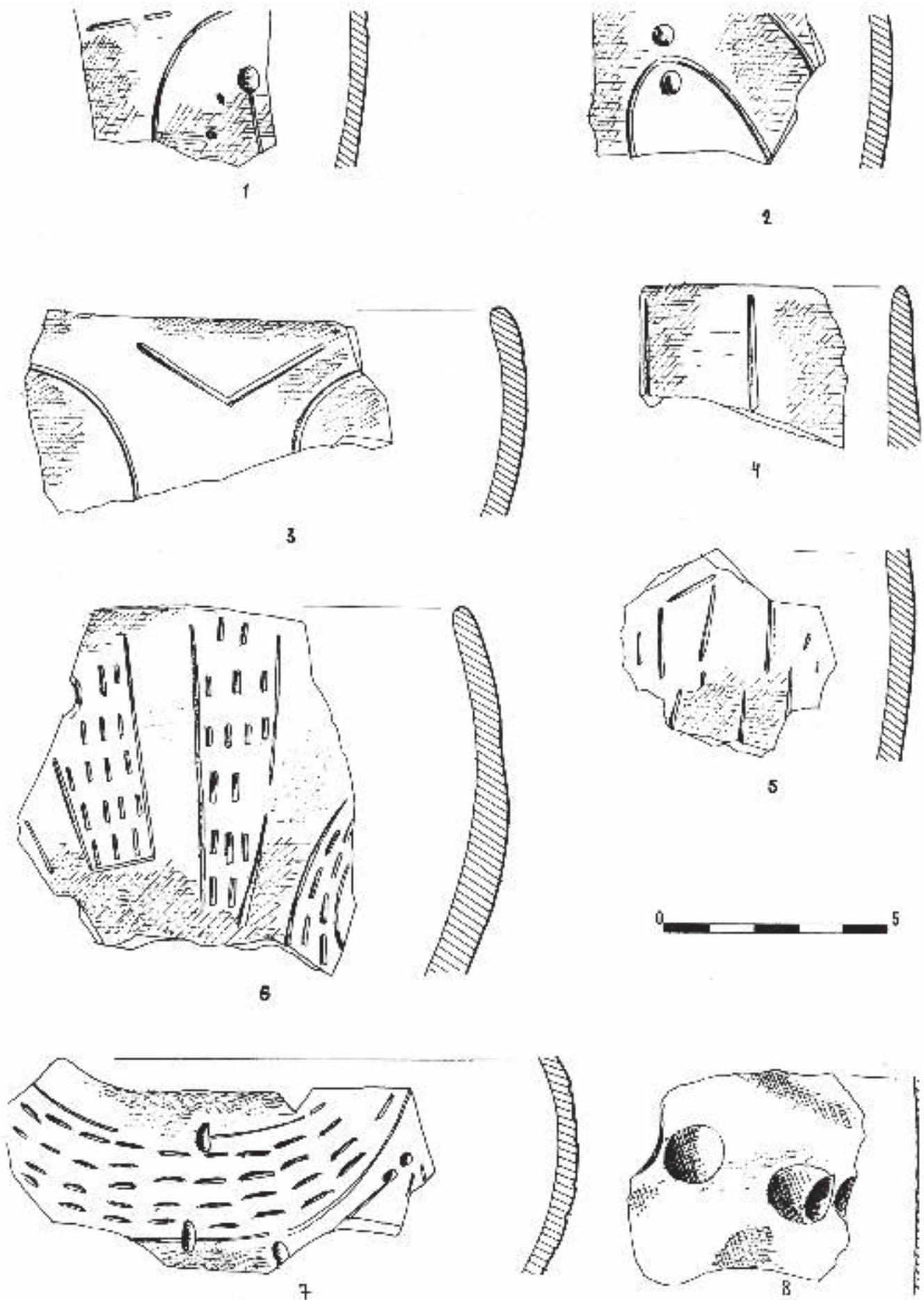
3

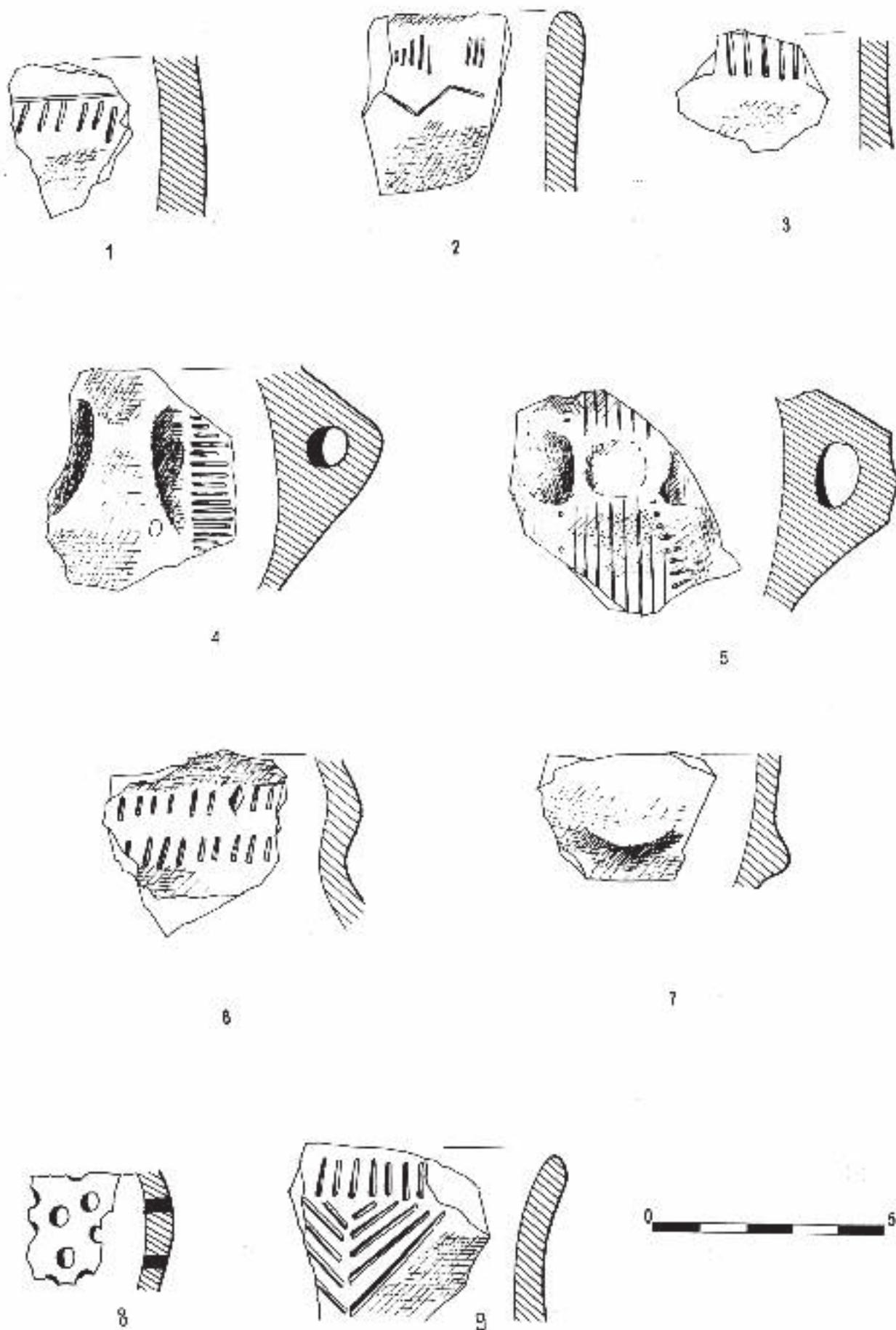
Ryc. 7. Sędzin st. 23. Wybór fragmentów ceramiki kultury ceramiki wstęgowej rytej.

Ryc. 8. Sędzin st. 23. Wybór fragmentów ceramiki kultury ceramiki wstęgowej rytej.

Ryc. 9. Sędzin st. 23. Wybór fragmentów ceramiki kultury ceramiki wstęgowej rytej.

Ryc. 10. Sędzin st. 23. Wybór fragmentów ceramiki kultury pucharów lejkowatych (1 – 7, 9) i kultury ceramiki wstęgowej rytej (8).

WYNIKI RATOWNICZYCH BADAŃ WYKOPALISKOWYCH I ŚCISŁYCH NADZORÓW STANOWISK 86, 87 I 88 W SĘDZINIE, GM. ZAKRZEWO

1. Wstęp

Badania archeologiczne stanowisk 86, 87 i 88 (na linii gazociągu nr nr: 111, 112, 113) w Sędzinie, gm. Zakrzewo, woj. kujawsko-pomorskie przeprowadzono jesienią 1997 r. na zlecenie firmy EuroPol Gaz S. A.

Stanowiska nie były dotąd badane wykopaliskowo. Występowanie archeologicznych materiałów zabytkowych (pradziejowych i średniowiecznych) stwierdzono tu podczas badań prowadzonych w ramach AZP (na obszarze 46-43 stanowisko nr 168). Podczas rekonesansu powierzchniowego, poprzedzającego prace archeologiczne na linii przyszłego gazociągu, odnotowano szerszy zasięg występowania materiałów, niż wynikało to z dokumentacji AZP i ostatecznie wyróżniono trzy stanowiska przeznaczone częściowo do badań wykopaliskowych, częściowo zaś objęte nadzorami ścisłymi. Znalezione wówczas na powierzchni stanowisk ułamki naczyń glinianych datowano na epokę brązu i okres halsztacki oraz średniowiecze. W wyniku przeprowadzonych badań wykopaliskowych i nadzorów rozszerzono zakres chronologiczny oraz ustalono, iż dwa stanowiska położone w bezpośrednim sąsiedztwie (87 i 88) są identycznie datowane i mają ten sam charakter. Wyniki ich badań zdecydowano się zamieścić w jednym, wspólnym opracowaniu. Dołączono do niego także wyniki badań stanowiska 86, zbyt skromne (jeden obiekt z pojedynczym ułamkiem ceramiki pradziejowej i jeden obiekt współczesny), by poświęcić im odrębne opracowanie.

1.1. Lokalizacja stanowisk

Stanowiska Sędzin 86, 87 i 88 znajdują się na polach uprawnych położonych na południe od zabudowań wsi Sędzina, po obu stronach drogi prowadzącej z Sędzina do Radziejowa. Na zachód od drogi znajduje się stanowisko 88, na wschód od niej - stanowiska 87 i 86. Długość kolizji gazociągu ze stanowiskami wynosiła 823 m, zaś łączny obszar poddany badaniom równał się 107 aom. Stanowiska zajmują północny stok doliny dawniej rzeki, a obecnie kanału Bachorza, o ekspozycji umiarkowanej, południowej. Na wschód od stanowisk

znajduje się niewielka dolinka, obecnie sucha. Dawniej był tu ciek spływający na południe w kierunku Bachorzy. Dolinka ta stanowi wyraźną granicę stanowisk od wschodu. Od zachodu takiej wyraźnej granicy nie ma.

Badany teren jest niezabudowany, wykorzystywany rolniczo, głównie dla uprawy zbóż. Gleba jest urodzajna: czarnoziem na podłożu piaszczystym o małej kamienistości. Kilkaset metrów na południe od stanowisk znajduje się pas łąk, dawniej nadrzecznych, obecnie ciągnących się wzdłuż kanału Bachorzy. W przeszłości, podczas okresowego podwyższania się lustra wody, mógł to być szeroki pas bagien.

1.2. Opis badań

Prace prowadzono w pasie o szerokości 13 m, który został odhumusowany mechanicznie jeszcze przed przybyciem archeologów. Została w ten sposób zdjęta warstwa próchnicy ornej, a jej resztki, pozostałe po przejściu spychaczy, zdejmowano ręcznie, oczyszczając teren aż do piasku.

Podczas badania stanowisk 86, 87 i 88 zastosowano dwa rodzaje badań: wykopaliska oraz nadzory ścisłe. Na stanowisku 88 wykopaliskowo zbadano 12 arów (odcinki fd-fh, he-hi) zaś na stanowisku 87 - 9 arów (odcinki dh-dk, ea-ed), łącznie 21 arów. Pozostały teren na wymienionych stanowiskach oraz całość stanowiska 86 - łącznie 85 arów - zbadano nadzorami ścisłymi.

Zastosowano następujący system podziału i określania powierzchni. Terminem „wykop” określono fragment odsłoniętej powierzchni o długości 100 m, oznaczony małą literą łącińską. Wykop podzielony był na 10 odcinków, każdy o szerokości 10 m, określonych małymi literami łącińskimi (od „a” do „k” - z pominięciem litery „j”). Odcinki dzieliły się na sześć działek, określonych małymi literami łącińskimi (od „a” do „f”). Działki zlokalizowane na N od osi przyszłego gazociągu miały wymiar 5 x 5 m, natomiast działki na S od osi przyszłego gazociągu: 5 x 3 m. Stanowiska 86, 87 i 88 objęte zostały wykopami a-g i częścią wykopu h (ryc. 2-4).

Wysokości niwelacyjne podawane są w osnowie państwowej.

1.3. Określenie kolejnych etapów okupacji terenu

Stwierdzono występowanie na badanym obszarze śladów obecności grup ludzkich: w epoce kamienia (schyłkowy paleolit i neolit), w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza oraz w średniowieczu i w czasach współczesnych.

2. Opracowanie analityczne

2.1. Epoka kamienia

Na stanowiskach w Sędzinie znaleziono 5 wyrobów krzemienych posiadających cechy schyłkowopaleolityczne (ryc. 25: 5-7; 26: 14-15)¹. Wszystkie one wystąpiły na złożu wtórnym w datowanych na średniowiecze obiektach 16 i 17.

W obiektach 26 i 33, na złożu wtórnym, razem z fragmentami naczyń średniowiecznych i współczesnych, znaleziono 4 ułamki neolitycznych naczyń glinianych należących do kultury amfor kulistych (ryc. 30: 5-7). Według klasyfikacji T. Wiślańskiego byłyby to ułamki wazy (grupa VA2) oraz misy (grupa IVC)². Charakteryzują się one dobrym wypałem, beżowoceglastą i gładką powierzchnią, domieszką grubego tłucznia, niekiedy do 4 mm. Ponadto w ob. 26 znaleziono siekierkę kamienną długości 65 mm (ryc. 31: 19). Wiązać ją należy z kulturą amfor kulistych³. Ponieważ w obiekcie tym znaleziono datowane na późne średniowiecze liczne ułamki naczyń glinianych oraz kilka przedmiotów żelaznych, uznać należy, iż siekierka ta do wypełniska obiektu dostała się wtórnie.

2.2. Epoka brązu i wczesna epoka żelaza

W Sędzinie na stanowiskach 86-88, w obiektach 16, 17, 20, 34 znaleziono 28 ułamków naczyń glinianych posiadających cechy kultury łużyckiej. Ułamki są niewielkie, bardzo zniszczone, mało charakterystyczne. 21 z nich określiliśmy jako pozostałości garnków (grupa A). Charakteryzują się one: chropowatą powierzchnią barwy jasnobrązowej lub ceglastej z zewnątrz, gładką, jasnobrązową lub ciemnoszarą wewnątrz. Przełom jest w zasadzie jednobarwny, zaś domieszkę mineralną stanowi najczęściej piasek o grubości do 2 mm. Pozostałe 7 ułamków zaliczyliśmy do waz (grupa B) i czerpaków (grupa D). Charakteryzują

się gładką zewnętrzną i wewnętrzną powierzchnią, barwy jasnobrązowej i ciemnoszarej, przełomami jednobarwnymi i domieszką piasku o średnicy ziaren poniżej 1 mm. Ułamki naczyń kultury łużyckiej znaleziono w większości na wtórnym złożu, wraz z materiałem średniowiecznym. Natomiast w obiekcie 34 jedynym znaleziskiem był maleńki kawałek naczynia, zapewne grupy A.

2.3. Średniowiecze

W trakcie badań na stanowiskach Sędzin 87 i 86 odkryto 31 obiektów z materiałem pozwalającym datować je na średniowiecze.

2.3.1. Obiekty

Obiekty średniowieczne rozdzielono na:

- jamy o powierzchni zarysu na poziomie stropu calca poniżej 7 m²;
- półziemiankę (?) o powierzchni zarysu na poziomie stropu calca ok. 20 m²;
- relikw budynku gospodarczego (?) o powierzchni zarysu na poziomie stropu calca powyżej 80 m²;
- rowy;
- studnię.

2.3.1.1. Jamy

Zaliczono do nich 24 obiekty nr: 1-6 (ryc. 5-6), 8-15 (ryc. 7-8), 18-24 (ryc. 10-12), 28-30 (ryc. 14-15). Ich kształty były zróżnicowane. Większość z nich miała owalny zarys na poziomie calca (16 obiektów). W 4 przypadkach zarys był nieregularny, w 3 - kolisty, w jednym zaś zbliżony do prostokąta. Wielkość powierzchni zarysów wahała się od 0,5 do ok. 7 m². Przekroje tych jam były nieckowate (14 obiektów), nieregularne (8 obiektów) lub zbliżone do prostokąta (2 obiekty). Głębokości jam wahały się od 0,14 do 0,7 m. Ich wypełniska były stosunkowo jednolite. Tworzyła je próchnica przemieszana z piaskiem, niekiedy ze śladami spalenizny i nielicznymi węgielkami drzewnymi. Jedynie w obiektach 4 i 21 wystąpiła znaczna domieszka spalenizny i liczne przepalone kamienie. We wszystkich 24 jamach znaleziono od 2 do 100 ułamków naczyń glinianych. W 5 obiektach były przedmioty metalowe, w 2 narzędzia kościane, w 1 ośleka kamienna. W 2 jamach znaleziono także bryłki żużla, w 5 zaś bryłki polepy. W 21 obiektach odkryto także kości zwierząt, a w jamie 22 również rybie łuski. Pod względem liczby znalezionych wyrobów z metali i kości szczególnie wyróżnił się obiekt 13. Znaleziono w nim miedziany kabłączek skroniowy, miniaturowy toporek żelazny, żelazną pobocznice wędzidła, 3 szydła kościane i 2 nieokreślone bliżej wyroby z kości. Poza ową szczególnie dużą liczbą zabytków obiekt ten nie wyróżniał się wśród pozostałych obiektów zaliczonych do tej grupy.

¹ K. Cyrek, *Analiza wyrobów krzemienych ze stanowisk w Sędzinie*, masz., Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

² T. Wiślański, *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966, s. 23, 146 ryc. 8/23, zestawienia: III, IVC oraz IV, VA2.

³ Pragniemy w tym miejscu podziękować Panu doc. dr hab. R. Gryglowi za pomoc przy ocenie materiałów neolitycznych.

2.3.1.2. Półziemianka (?)

Obiekt nr 25 (ryc. 12) miał na poziomie stropu otaczającego go calca zarys nieregularny o wymiarach 3,2 x 6 m. Również jego przekrój był nieregularny, głębokość maksymalnie sięgała 0,54 m. Wypełniskiem obiektu była próchnica przemieszana z piaskiem. Znalaziono w nim 124 ułamki naczyń glinianych i 34 kości i zwierzęce.

2.3.1.3. Relikt budynku gospodarczego (?)

Znacznymi rozmiarami wyróżniał się obiekt 26 (ryc. 14). Nie został on całkowicie odsłonięty, zaś jego przebadana część miała kształt prostokąta o szerokości 6 m i długości ponad 13 m. Przekroje tego obiektu były nieregularne, maksymalna głębokość sięgała 0,78 m. Jego wypełnisko stanowiła próchnica z piaskiem. Znalaziono w nim 96 ułamków naczyń glinianych, 93 kości zwierzęce, nóż żelazny z trzpieniem, 2 duże gwoździe żelazne, 1 nieokreślony przedmiot żelazny (gwoździownica?) oraz neolityczną siekierkę kamienną. Obiekt ten był prawdopodobnie pozostałością budowli naziemnej, niefundamentowanej i niepodpiwniczonej – zapewne o przeznaczeniu gospodarczym (stodoła?). Brak śladów dołków postłupowych oraz pozostałości ewentualnego fundamentowania wskazuje, iż budynek ten mógł być wykonany techniką zrębową.

2.3.1.4. Rowy

4 obiekty z materiałami średniowiecznymi odkryte w Sędzinie na st. 86 nr: 16 (ryc. 9), 17 (ryc. 9), 31 (ryc. 15) i 32 (ryc. 16) były pozostałościami rowów. W wykopie odsłonięto niestety jedynie ich fragmenty, co nie pozwoliło w pełni odtworzyć ich układu. Trzy z nich (nr 16, 17 i 32) w częściach przebadanych były proste, jeden zaś (nr 31) składał się z trzech odcinków połączonych pod kątemi prostymi.

Rów 1 (obiekt 16) miał 1,7 m szerokości, 0,5 m głębokości i przekrój nieckowaty. Przebiegał wzdłuż linii SW-NE. Wypełniała go próchnica z piaskiem. Znalaziono w nim 33 ułamki naczyń glinianych, 24 kości zwierzęce, 1 gwoździe żelazny oraz 4 schyłkowopaleolityczne wióry krzemienne.

Rów 2 (obiekt 17) był szeroki na 2 m i głęboki na 0,8 m. Miał nieckowaty przekrój. Wykopano go wzdłuż linii S-N. Także i jego wypełniskiem była próchnica przemieszana z piaskiem. Łącznie znalaziono w nim 33 ułamki naczyń glinianych, 31 kości zwierzęcych oraz 1 schyłkowopaleolityczny rdzeń krzemienisty.

Rów 3 (obiekt 31) miał 1,7 m szerokości i 0,8 m głębokości. Przekrój nieckowaty, a wypełnisko tworzyła próchnica z piaskiem i miejscami spalenizną. Znalaziono w nim 8 ułamków naczyń glinianych, 22 kości zwierzęce i 1 bryłkę żuźla.

Rów 4 (obiekt 32) miał 3 m szerokości i 0,82 m głębokości. Przekrój miał nieckowaty. Przebiegał wzdłuż

linii SE-NW. Wypełniała go próchnica z piaskiem i występująca miejscowo spalenizna. Znalaziono w nim 170 fragmentów naczyń glinianych, 25 kości zwierzęcych, oselkę oraz bryłki polepy.

2.3.1.5. Studnia

Obiekt 27 mający na poziomie stropu calca zarys owalny o wymiarach 3,6 x 2,9 m i prostokątny przekrój sięgający 1,5 m głębokości zawierał w dolnej części pozostałości studni z belek dębowych (ryc. 13). Zachowały się po 4 warstwy bierwion ze ścian zachodniej i wschodniej oraz po 3 ze ścian południowej i północnej.

Studnię zbudowano w uprzednio wykopanej jamie i obsypano z zewnątrz piaskiem z próchnicą. Wykonano ją z nieokorowanych bierwion dębowych o długości ok. 1,1 m i przekroju 0,1-0,15 m, połączonych na zrąb. Dno studni było wysypane drobnoziarnistym piaskiem, bezpośrednio na nim zalegała cienka warstwa faszyny z gałązek brzoźowych. W wypełnisku obiektu, zarówno we wnętrzu studni (również w warstwie faszyny), jak i na zewnątrz jej ścian znalaziono ułamki naczyń glinianych (12 na zewnątrz i 5 wewnątrz) oraz 7 kości zwierzęcych.

Belki studni poddano analizie dendrochronologicznej. Pozwoliła ona ustalić, iż dęby, z których pochodziły, były drzewami młodymi, ok. 50-cio letnimi, ściętymi zimą 1377 r. lub na przełomie zimy i wiosny 1378 r.⁴

2.3.2. Przedmioty

2.3.2.1. Naczynia gliniane

Znalaziono ponad 1200 ułamków naczyń glinianych. Wyklejono z nich jedno naczynie w całości oraz kilkanaście w części. Uzyskano w ten sposób 966 jednostek taksonomicznych, które zostały poddane analizie statystycznej występowania poszczególnych cech technologicznych⁵.

Większość jednostek stanowi ceramika wypalona w atmosferze utleniającej, nie posiadająca jednolitej barwy powierzchni zewnętrznej. Można na niej zaobserwować głównie różne odcienie beżu i szarości, przełom ułamków jest najczęściej wielobarwny, a domieszka gruba, składająca się głównie z tłuczni. Jednak część ułamków, które zostały wypalone w atmosferze utleniającej, pochodzi z naczyń wyraźnie wyższej jakości. Barwa powierzchni zewnętrznej jest jednolita - beżowa, w niektórych wypadkach bardzo jasna lub beżowa z odcieniem czerwonym, zbliżonym do ceglatego. Domieszka jest drobniejsza niż w pierwszej grupie, bardzo często składa się z piasku, przełom jest jedno- lub wielobarwny.

⁴ A. Zielski, Datowanie dendrochronologiczne drewna ze studni w Sędzinie, masz., Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

⁵ Wszystkie cechy technologiczne zostały określone wyłącznie na podstawie analizy makroskopowej.

Pozostałe ułamki pochodzą z naczyń wypalonych w atmosferze redukcyjnej. Ich przełom jest najczęściej jednobarwny, a domieszka drobna - piaszczysta. Część ułamków ma wielobarwny przełom, a niektóre również grubszą domieszkę, choć nie zdarza się w nich tłuczeń. Ponieważ jednak na niektórych, większych fragmentach stwierdzono jedno- oraz wielobarwny przełom, zdecydowano się ostatecznie naczynia wypalone w atmosferze redukcyjnej omówić łącznie.

Nie zaobserwowano ułamków pochodzących z naczyń ręcznie lepionych, nieobtaczanych. Wydaje się, że wszystkie były wylepione z wałków lub tzw. metodą taśmowo-ślizgową, a następnie obtoczone, choć jakość tego obtaczania wydaje się być różna. Ponieważ jednak są to wnioski pochodzące wyłącznie z obserwacji makroskopowych, a zatem subiektywne, nie zdecydowano się na poddawanie analizie statystycznej występowania tych cech technologicznych.

Ostatecznie zatem naczynia gliniane, których pozostałości znaleziono w Sędzinie, zostały podzielone na 3 grupy: I. naczynia słabo wypalone w atmosferze utleniającej, o niejednolitej barwie powierzchni zewnętrznej (74,0% całości zbioru), II. naczynia dobrze wypalone w atmosferze utleniającej, o jednolitej barwie powierzchni zewnętrznej (7,0%), III. naczynia wypalone w atmosferze redukcyjnej (19,0%).

Drugim rodzajem analizy, jakiej poddano znalezione w Sędzinie fragmenty naczyń glinianych, jest analiza ich cech morfologicznych. Za podstawę podziału zdecydowano się przyjąć za A. Buko stopień złożoności profilu naczynia. Wyróżnił on przy tym formy powszechne (garnki, misy i donice), które oznaczył literą „A”, formy szczególne (puchary na nóżkach, flasze, naczynia wiaderkowate, dzbany), które zostały oznaczone literą „B”, formy specjalne (antropo- i zoomorficzne), oznaczone literą „C” oraz elementy dodatkowe (ucha i pokrywki), oznaczone literami „ed”.

Najbardziej złożone, w wypadku form powszechnych, są struktury czteroelementowe, esowate, w których naczynie ma krawędź otworu, szyjkę, górną część brzuśca, oraz podstawę, którą stanowi dolna część brzuśca wraz z dnem. Najprostszą, według tego podziału, strukturą jest jednoelementowa misa lub donica.

Grupa technologiczna I

Stanowi ją 718 jednostek taksonomicznych. Naczynia te zostały wykonane z masy ceramicznej schudzonej najczęściej tłuczniem i żwirem, którego ziarna mają średnicę dochodzącą do 2 mm (37,8%) lub 3 mm (41,9%). Piasek o średnicy ziaren do 1 mm zaobserwowano w 5,8% jednostek, zaś gruby tłuczeń o wielkości ponad 3 mm w 14,5% jednostek taksonomicznych. Przełom w naczyniach grupy I jest najczęściej dwubarwny (55,5%) lub jednobarwny (36,5%).

Natomiast w 8,0% analizowanych jednostek taksonomicznych był przełom trójbarwny.

Naczynia grupy I mają grubości ścianek zróżnicowane - od 3 do 13 mm, jednak ich większość mieści się między 5 i 8 mm (92,0%), grubsze (9-13 mm) stanowią 7,0%, zaś cieńsze (3-4 mm) należą do wyjątków (1,0%).

Naczynia tej grupy mają najczęściej krawędź otworu wychyloną na zewnątrz, bez okapu (78,2%) lub prostą, będącą kontynuacją cylindrycznej lub zbliżonej do cylindra szyjki (15,4%). Rzadziej wystąpiły krawędzie mające różnie, przeważnie słabo ukształtowane okapy, zwane często pseudookapami (6,4%). Tylko jedno naczynie, z którego zachowało się kilka ułamków przykrawędnych, ma krawędź otworu ukształtowaną w wyraźny, wywinięty okap (ryc. 33: 1).

Dna naczyń grupy I są zarówno płaskie (47,7%), jak i wklęsłe (52,3%). Prawie wszystkie spośród den płaskich mają wyodrębnioną stopkę, natomiast wszystkie dna wklęsłe posiadają stopkę niewyodrębnioną. Na części den widoczne są ślady podsypki, na innych wyraźnie odbiły się ślże desek, z których zrobiono nakładki na koła garncarskie (ryc. 22: 10, 29: 2).

Na 5 dnach widać odciski znaków garncarskich, przy czym 2 z nich są w kształcie zbliżonym do krzyża maltańskiego (ryc. 25: 9; 28: 7), natomiast pozostałe zachowały się jedynie w części. Są to chyba odmiany strzałek, ale dokładnego ich typu nie da się ustalić (ryc. 17: 1; 25: 11).

Prawie połowa (40,0%) spośród analizowanych jednostek taksonomicznych ma ornament, przy czym w 93,0% jednostek z ornamentem są to linie dookolne. Najczęściej w górnej partii brzuśca są gęściej rozmieszczone, im niżej, tym linii jest mniej, partie przydenne są najczęściej gładkie.

Ponadto zaobserwowano następujące wątki ornamentacyjne: linie faliste - same, bądź w kombinacji z liniami dookolnymi lub jodełką (ryc. 19: 2, 3; 21: 8; 25: 10), dołki paznokciowe i skośne nacięcia lub zygzaki, również w połączeniu z liniami dookolnymi (ryc. 17: 1; 19: 5; 20: 3; 21: 5-7; 32: 4-5). Linie falistą umieszczoną na krawędzi ukształtowanej w okap posiada jedno naczynie (ryc. 33: 1).

W wyniku przeprowadzonej analizy cech morfologicznych do grupy A.I zaliczono 22 jednostki taksonomiczne, do grupy A.II - pięć jednostek, do grupy A.III - 15 jednostek, do grupy A.IV - 6 jednostek, do grupy A.V - 5 jednostek, do grupy A.IV lub A.V - 5 jednostek, do grupy A.VIII - 1 jednostkę.

Grupa A. I (ryc. 17: 1; 21: 3-6; 24: 1; 27: 1; 28: 3; 29: 1; 32: 4)

Najpowszechniejszą formą wśród naczyń grupy technologicznej I jest esowaty garnek, będący czteroelementową strukturą morfologiczną. Jest

wśród nich jedyne naczynie, które zostało wyklejone i zrekonstruowane w całości. Jego wysokość wynosi 230 mm, średnica otworu - 220 mm, szyjki - 180 mm, maksymalna średnica brzuśca - 250 mm, średnica dna - 150 mm. Maksymalna wydętość brzuśca tego garnka znajduje się w około 2/3 jego wysokości, jest on więc stosunkowo smukły. Jego szyjka ma kształt esowaty, dno jest płaskie, nie ma wyodrębnionej stopki. Widoczny jest na nim znak garncarski, jednak z powodu zniszczenia centralnej części dna, jego typu nie można było ustalić. Na brzuścu naczynia są linie dookolne, górą gęściejsze, dołem rzadsze. Ponad nimi, tuż pod szyjką, są skośne żłobki.

Pozostałe naczynia grupy A. I zachowały się jedynie w ich górnych partiach - krawędzie otworów, szyjki oraz górne części brzuśców, zazwyczaj do maksymalnej ich wydętości umieszczonej tuż pod szyjką. Były to zatem garnki dość smukłe. Średnice otworów tych naczyń mieszczą się między 150 i 260 mm, krawędzie otworów są wychylone na zewnątrz, czasem krawędzie mają słabo zarysowane wręby. Szyjki są dwójakiego rodzaju - esowate, takie, jak w opisanym powyżej garnku lub ostro zarysowane, chciałoby się rzec - kanciaste.

Grubość ścianek tych naczyń mieści się pomiędzy 4 i 9 mm, z tym, że ponad 72% to ścianki o grubości 6 mm.

Ponad połowa garnków opisanego typu ma na brzuścu dookolne rowki, czasem w połączeniu z innymi wątkami zdobniczymi: skośnymi żłobkami, dołkami paznokciowymi, trójkątnymi dołkami. Wystąpiły ponadto linie faliste oraz linie faliste ze skośnymi dołkami.

Analogie dla garnków grupy A. I występują bardzo licznie na stanowiskach archeologicznych z terenu Polski. W pobliskiej Zgłowiączce są datowane na okres od przełomu XI/XII w. po 2 ćwierć XIV w.⁶ W Kruszwicy naczynia takie wystąpiły w warstwach z okresu od 1 połowy XI w. do przełomu XIII/XIV w.⁷, zaś w Strzelnie z okresu od końca XII do 2 połowy XIII w.⁸ W Tumie pod Łęczycą garnki A. I są bardzo typowe dla XII i XIII w.⁹ Również na grodziskach z ziemi chełmińskiej (Jedwabno, Napole,

Osieczek, Bachotek) znaleziono takie naczynia, datowane od 1 połowy XII w. do 1 połowy XIV w.¹⁰

Grupa A. II (ryc. 20: 3-4)

Grupę tę stanowią garnki o strukturze trzelementowej, na którą składają się: wychylona na zewnątrz krawędź otworu, szyjka, zazwyczaj zwięzająca się ku górze i - bezpośrednio pod nią - dolna część brzuśca z dnem. Bardzo charakterystyczną cechą tych naczyń jest to, że maksymalna wydętość brzuśca znajduje się właśnie pod szyjką. Wszystkie one zachowały się jedynie w postaci górnych partii naczyń - krawędzi otworów, szyjek oraz ostrego ich przejścia w dolną część brzuśca.

Średnice otworów naczyń grupy A. II wynoszą od 140 do 240 mm, w jednym wypadku krawędź ma wrąb. Grubość ścianek wynosi 5 mm. Wszystkie naczynia opisywanej grupy mają ornament w postaci dookólnych linii, a w dwóch wypadkach, ponad nimi - na przejściu w szyjkę są skośne dołki paznokciowe.

Naczynia o formach analogicznych do opisanych wyżej znaleziono m.in. w Zgłowiączce (przełom XI/XII w. - 2 ćwierć XIV w.)¹¹, Kruszwicy (XI w.)¹², Tumie pod Łęczycą (XII-XIII w.)¹³, w ziemi chełmińskiej (Jedwabno, Mędrzyce, Osieczek), gdzie są datowane na okres od 1 połowy XII w. do przełomu XII/XIII w.¹⁴

Grupa A. III (ryc. 17: 3; 19: 1, 5; 21: 2, 7-8; 28: 4-5; 29: 5; 30: 2)

Jest to również grupa o strukturze trzelementowej, ale składają się na nią: wychylona na zewnątrz krawędź, górna i dolna część brzuśca z dnem. Istnieją dwie podstawowe odmiany tej grupy: naczynia o brzuścu zaoblonym, baniastym i naczynia o ostrym, dwustożkowatym załomie brzuśca. Obie są reprezentowane w materiale z Sędzina.

Średnice otworów naczyń grupy A. III mieszczą się w przedziale między 110 i 240 mm, lecz nie zaobserwowano przy tym wyraźniejszej koncentracji wyników pomiarów. Grubość ścianek wynosi od 4 do 6 mm, a 60,0% z nich ma grubość 5 mm.

Większość naczyń tej grupy jest zdobiona na brzuścu dookólnymi rowkami, które dochodzą niemal do przejścia w wychyloną krawędź. W jednym wypadku

⁶ A. Andrzejewska, *Średniowieczny zespół osadniczy w Zgłowiączce na Kujawach*, Włocławek 1996, tabl. XXIV. 6, XXXIII. 1, XXXVII. 1, 2, LVIII.6, LXXVI. 6, LXXXVI. 1, LXXXIX. 1, CXVII. 2.

⁷ W. Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2 połowy X w. do połowy XIV w.*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1982, tabl. XXVII. 4, XXXI. 2, XXXIII. 1, XXXVIII. 1, XL. 1, 5.

⁸ K. Sulowska-Tuszyńska, *Średniowieczne naczynia ceramiczne z klasztoru norbertanek w Strzelnie*, Toruń 1997, tabl. XV. 3, 4, 8, XVIII. 3, 10, XIX. 11, 14.

⁹ L. Gabałówna, *Ceramika z XII i XIII w. z grodziska łączycyckiego*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. 3, 1955.

¹⁰ D. Poliński, *Przemiany w wytwórczości garncarskiej na ziemi chełmińskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza*, Toruń 1996, ryc. 46. b, 47. d, 50. k, 58. b.

¹¹ A. Andrzejewska, *Średniowieczny zespół...*, tabl. XXV. 2, LXXIX. 1, XLV. 6, CIII. 2, CXIV. 2, CXVII. 1.

¹² W. Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika...*, tabl. XXX. 1, XXXIII. 1, XXXIV. 5, 6.

¹³ L. Gabałówna, *Ceramika z XII i XIII w. ...*, ryc. 100 b.

¹⁴ D. Poliński, *Przemiany w wytwórczości...*, ryc. 45. f, 46. g, 50. d, i, j, 52. h.

ponad rowkami jest linia falista, w jednym skośne żłobki i w jednym skośne dołki paznokciowe.

Liczne analogie do naczyń grupy A. III są w m.in. w Zgłowiączce (przełom XI/XII - 2 ćwierć XIV w.)¹⁵, w Kruszwicy (przełom XI/XII w. - przełom XII/XIII w.)¹⁶, w Strzelnie (2 połowa XII w. - przełom XIII/XIV w.)¹⁷ i na grodziskach w ziemi chełmińskiej (Napole, Bachotek), z okresu od 2 połowy XII w. do 2 połowy XIV w.¹⁸

Grupa A. IV (ryc. 22: 9)

Stanowią ją naczynia o strukturze trzejelementowej, w skład której wchodzi: szyjka oraz górna i dolna część brzuśca wraz z dnem. Szyjka może mieć ścianki pionowe lub pochylone do wnętrza czy na zewnątrz. Krawędzie są proste, na obrzeżu mają rowek. Średnica otworu wynosi od 160 do 240 mm, grubość ścianek 5-7 mm.

W dwóch wypadkach naczynia zostały ozdobione liniami dookólnymi, a w jednym - skośnymi nacięciami na liniach falistych.

Materiały analogiczne znaleziono m.in. w Zgłowiączce (1 połowa XII-2 ćwierć XIV w.)¹⁹, Kruszwicy (3 ćwierć XIII w.)²⁰, Strzelnie (2 połowa XIII w.)²¹ oraz na grodziskach w ziemi chełmińskiej (Jedwabno, Mędrzyce) - 2 połowa XII-przełom XII/XIII w.²²

Grupa A. V (ryc. 19: 2; 24: 4)

Do grupy tej należą naczynia o strukturze dwuelementowej, mające szyjkę podobną do szyjek naczyń poprzedniej grupy oraz dolną część brzuśca z dnem. Naczynia tej grupy często posiadają ostre przejście między szyjką i brzuścem, czasem podkreślone karbowaną listwą.

Średnice otworów mieszczą się w przedziale od 140 do 200 mm, krawędzie są zaoblone lub mają na obrzeżu rowek.

Dookolne linie na brzuścu stwierdzono w jednym wypadku, również w jednym była w górnej części brzuśca dość niezdarnie wryta linia falista, zaś w dwóch zaobserwowano opisane wyżej karbowane listwy.

Analogie do tej grupy naczyń pochodzą m.in. ze Zgłowiączki (przełom XI/XII w. - 2 ćwierć XIV w.)²³, z Kruszwicy (połowa XI w.)²⁴, ze Strzelna (koniec XII-XIII w.)²⁵ oraz z Napola w ziemi chełmińskiej (1 połowa XII/przełom XII/XIII w.)²⁶.

Grupa A. IV lub A. V

W 5 wypadkach zachowały się zbyt małe fragmenty cylindrycznych szyjek, aby można było stwierdzić, o który typ naczynia chodzi. Na ich obrzeżach są każdorazowo rowki, średnice otworów wynoszą od 160 do 200 mm.

Grupa A. VIII (ryc. 24: 5)

Grupa ta, o strukturze jednoelementowej, jest w materiale z Sędzina reprezentowana przez fragment płaskiej misy, z której zachowały się wyłącznie ścianki o wysokości 55 mm. Średnica otworu wynosi 190 mm, średnica nie zachowanego dna z wyodrębnioną stopką - 200 mm. Grubość prawie pionowych ścianek wynosi od 7 mm w górnej części do 10 mm w dolnej części misy. Na całej wysokości ścianek są dookolne rowki.

Nie znaleźliśmy dla tej misy analogii w Polsce środkowej ani na ziemi chełmińskiej. Najbliższą jest, jak się wydaje, misa znaleziona w Czermnie, datowana na XI w.²⁷

Na podstawie przytoczonych wyżej analogii naczynia z Sędzina należące do grupy technologicznej I można datować na okres między XI w. lub może przełomem XI/XII w. a 2 połową XIV w. Wydaje się jednak, że w praktyce datowanie opisanych wyżej naczyń można ograniczyć do okresu od początku XII do 2 ćwierci XIV w., z którego pochodzi większość analogii, a zwłaszcza analogie ze Zgłowiączki, osady oddalonej od Sędzina o 28 km w linii prostej.

Grupa technologiczna II

Stanowi ją 55 jednostek taksonomicznych²⁸. Gлина, z której zostały one wykonane jest schudzona

¹⁵ A. Andrzejewska, *Średniowieczny zespół...*, tabl. XXVII. 1, XL. 6, XLIII. 4, LIII. 3, LXXXIV. 2, XC. 9, CIII. 6, CXXI. 3.

¹⁶ W. Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika...*, tabl. XXXIV. 4, XXXVII. 6, 7.

¹⁷ K. Sulowska-Tuszyńska, *Średniowieczne naczynia...*, tabl. XVII. 7, XX. 1, XXIII. 5, 12.

¹⁸ D. Poliński, *Przemiany w wytwórczości...*, ryc. 56. d, 57. k, 61. n, o.

¹⁹ A. Andrzejewska, *Średniowieczny zespół...*, tabl. XXIX. 4, LXXIII. 4.

²⁰ W. Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika...*, tabl. XXXIX. 11.

²¹ K. Sulowska-Tuszyńska, *Średniowieczne naczynia...*, tabl. XX. 5.

²² D. Poliński, *Przemiany w wytwórczości...*, ryc. 51. a, b, 54. a, c, e.

²³ A. Andrzejewska, *Średniowieczny zespół...*, tabl. XXIII. 13, XXVI. 5, 6, XL. 2, LXIII. 3, XCV. 6.

²⁴ W. Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika...*, tabl. XXX. 2.

²⁵ K. Sulowska-Tuszyńska, *Średniowieczne naczynia...*, tabl. XV. 2, XX. 3, 5.

²⁶ D. Poliński, *Przemiany w wytwórczości...*, ryc. 47. h, 54. a, e.

²⁷ A. Abramowicz, *Ceramika z Czermna nad Huczwą*, „*Archeologia Polski*”, t. 4, 1959, z. 1, ryc. 39.

²⁸ Jako jedną jednostkę taksonomiczną określono 64 ułamki pochodzące najwyraźniej z jednego naczynia, mimo że nie udało się go wykleić. Jednak cechy technologiczne (identyczny wypał, domieszka, przełom), zdobienie dookólnymi liniami, a przede wszystkim fakt wtórnego przepalenia świadczą, że było to jedno naczynie.

najczęściej domieszką żwiru o średnicy ziaren do 2 mm (47,3%), rzadziej grubego tłucznia o wielkości ponad 3 mm (25,5%), żwiru lub tłucznia o średnicy poniżej 3 mm (18,1%). Piasek o średnicy ziaren poniżej 1 mm wystąpił w 9,1% wypadków. W 42,5% jednostek taksonomicznych zaobserwowano przełom dwubarwny, w 34,0% - trójbarwny, w 23,5% - jednobarwny.

Grubość ścianek naczyń grupy II mieści się między 5 i 12 mm, z tym, że 74,0% naczyń ma grubość od 6 do 8 mm. Cieńsze i grubsze stanowią po 13,0%.

Krawędzie są najczęściej wychylone na zewnątrz, niepogrubione (12 jednostek), jedynie 2 fragmenty, pochodzące najprawdopodobniej z tego samego naczynia mają okap, a w 2 kolejnych wypadkach krawędzie mają tzw. pseudookap.

Jedynie dno ma średnicę 170 mm, jest płaskie i ma niewyodrębnioną stopkę.

Około 30% jednostek taksonomicznych ma ornament w postaci dookólnych linii. W jednym wypadku nad liniami dookólnymi wyryto grzebykiem linie faliste i w jednym między liniami falistymi były skośne dołki.

Pod względem morfologicznym określonych zostało 14 jednostek taksonomicznych grupy technologicznej II.

Grupa A. I (ryc. 20: 1-2)

Zaliczono do niej 7 jednostek taksonomicznych. Są to garnki, z których zachowały się jedynie górne części - krawędzie otworów, szyjki i górne partie brzuśców. Tylko w jednym wypadku brzusiec zachował się także poniżej swej maksymalnej wydętości.

Średnice otworów mieszczą się w przedziale od 140 do 260 mm. Krawędzie są wychylone na zewnątrz, grubości ścianek wynoszą 5-7 mm, niektóre mają wrąb.

Ornament w postaci linii dookólnych wystąpił w 3 wypadkach, a w postaci linii falistych - w jednym.

Analogie dla tych form znaleźć można m.in. w Zgłowiączce, Kruszwicy, Strzelnie, Tumie pod Łęczycą, Jedwabnie, Napolu, Osieczku i Bachotku. Są one datowane na czasy od XI w. do 1 połowy XIV w.²⁹

Grupa A. III (ryc. 25: 2; 28: 1; 29: 6; 30: 4; 33: 2)

Do tej grupy należy 7 jednostek taksonomicznych, również pochodzących z górnych części naczyń.

Średnice otworów wynoszą od 110 do 260 mm. Krawędzie są wychylone na zewnątrz, część posiada wrąb. Dwa z opisywanych fragmentów naczyń mają okap - jeden mocno wywinięty na zewnątrz, drugi płaski, słabo zarysowany. Grubość ścianek wynosi od 5 do 7 mm.

Jedyny rodzaj ornamentu, jaki został zaobserwowany na naczyniach grupy A. III, to linie dookolne,

przy czym w jednym wypadku zostały one wyrysowane bardzo niedbale, nierówno cienkim ryłcem.

Również w tym wypadku analogie do form grupy A. III znajdują się na takich stanowiskach, jak Zgłowiączka, Kruszwica, Strzelno, Napol, Bachotek i są datowane na okres od przełomu XI/XII w. do 2 połowy XIV w.³⁰

Na bliższe omówienie zasługuje także morfologia jeszcze jednego naczynia grupy technologicznej II, mimo, że nie udało się go wykleić w takim stopniu, aby zrekonstruować jego kształt³¹. Jest to naczynie o baniaстым brzuścu, mające nietypową, zawiniętą do wnętrza krawędź otworu. W górnej części brzuśca ozdobionego dookólnymi rowkami został wykonany otwór. Linie dookolne są wokół niego zatarte, zapewne miało ono doklejony dziobek (ryc. 33: 3-4).

Wydaje się, że mamy tu do czynienia z resztkami naczynia takiego, jakie znaleziono między innymi w Ptakowicach na Dolnym Śląsku³², Laskach koło Kostrzyna³³ i Raciążu w Borach Tucholskich³⁴. Naczynia z Ptakowic i Lasek są wykonane w podobnej, jak naczynie z Sędzina technologii i także mają cegląstą barwę. Natomiast naczynie z Raciąża zostało wypalone w atmosferze redukcyjnej. Naczynie z Ptakowic znaleziono w pozostałościach młyna zbudowanego najwcześniej w 2 połowie XIII w. i spalonego w 1 połowie XV w.³⁵ W naczyniu z Lasek został ukryty w końcu XIII w. (1283 r.) skarb³⁶, zaś naczynie z Raciąża pochodzi z II fazy grodu datowanej na 2 połowę XIII-przełom XIII/XIV w.³⁷ Można zatem przyjąć, że opisywane naczynie z Sędzina pochodzi z 2 połowy XIII lub z XIV w.

Grupa ed. I

Do grupy tej należy niewielki fragment taśmowatego ucha, z pogrubionymi brzegami, wyciśniętymi w dołki. Wydaje się, że jest to pozostałość dzbana³⁸.

Jeśli wziąć pod uwagę formy naczyń należących do grupy technologicznej II, to są one datowane równie szeroko, jak naczynia grupy I. Ważniejszy wydaje się

³⁰ Por przyp. 15-16.

³¹ Por. przyp. 6.

³² Z. Bagniewski, P. Kubów, *Średniowieczny młyn wodny z Ptakowic na Dolnym Śląsku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 25: 1977, nr 1, s. 18, ryc. 14f.

³³ K. Strauss, *Studien zur mittelalterlicher Keramik*, Mannus-Bibliothek, nr 30, 1923, tabl. III, ryc. 3:2.

³⁴ M. Kowalczyk, *Raciąż - średniowieczny gród i kasztelanía na Pomorzu w świetle źródeł archeologicznych i pisanych*, „Archaeologia Baltica”, vol. VI, Łódź 1986, tabl. L, a.

³⁵ Z. Bagniewski, P. Kubów, *Średniowieczny młyn...*

³⁶ A. Mikołajczyk, *Naczynia datowane skarbami monet XIV-XVIII w. na ziemiach polskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 103.

³⁷ Kowalczyk, *Raciąż - średniowieczny...*, s. 45.

³⁸ J. Kruppé, *Garncarstwo późnośredniowieczne...*, cz. 2, tabl. 51: 1.

²⁹ Por. przyp. 6-10.

być w tym wypadku aspekt technologiczny, mianowicie rodzaj i jakość wypału. Pisaliśmy wcześniej, że naczynia te, podobnie jak naczynia grupy I, zostały wypalone w atmosferze utleniającej, jednak wypał jest wyraźnie lepszy i widać to nawet przy obserwacji makroskopowej, bez wykonywania specjalistycznych badań. Barwa powierzchni jest jednolita - beżowa, w niektórych wypadkach bardzo jasna lub beżowa z odcieniem czerwonym, zbliżonym do ceglatego.

Takie naczynia są dość często odnotowywane w literaturze. W cytowanej tu wielokrotnie publikacji zespołu osadniczego w Zgłowiączce zostały one zaliczone do odrębnej grupy III1. Pojawiły się tam w śladowych ilościach w 2 połowie XII w. (1,94% ogółu ułamków naczyń glinianych 1 poziomu osadniczego na stanowisku 3). W większej liczbie naczynia te wystąpiły jednak dopiero w 4 ćwierci XIII w. (6,04% w 5 poziomie osadniczym na stanowisku 2, 8,81% w 3 poziomie osadniczym na stanowisku 3 i 9,84% w 3 poziomie osadniczym na stanowisku 4)³⁹. W Kruszwicy naczynia o ceglastej barwie pojawiają się dopiero w 1 połowie XIV w. i stanowią wtedy 2,17% ogółu ułamków⁴⁰. Jeszcze później, bo w 2 połowie XIV w., naczynia takie wystąpiły w materiale z grodziska w Bachotku na ziemi chełmińskiej, gdzie stanowiły 4,5% ułamków⁴¹. W Poznaniu ceglaste naczynia wystąpiły najwcześniej w materiale ceramicznym ze Starego Rynku w warstwach z końca XIII i 1 połowy XIV w. i stanowiły tam 5,8%⁴², zaś we Wrocławiu, na Nowym Targu, w śladowych ilościach (0,1%) najpóźniej w 1 połowie XIV w.⁴³

W świetle tych analogii należy sądzić, że naczynia grupy II z Sędzina, niezależnie od ich formy, mogą być datowane nie wcześniej niż na 2 połowę, a raczej schyłek XIII lub początek XIV w.

Grupa technologiczna III

Stanowią ją 172 jednostki taksonomiczne. Domieszka schudzająca glinę jest najczęściej bardzo drobna: piasek o średnicy ziaren poniżej 1 mm stwierdzono w 53,0% wypadków, zaś żwir o średnicy poniżej 2 mm w 41,9% wypadków. Wyjątkowo tylko, bo w 5,1% wypadków domieszka była grubsza - ponad 2 mm. Przełom ścianek naczyń był najczęściej jednobarwny (69,4%), rzadziej dwu- (19,7%) lub trójbarwny (10,9%).

Grubość ścianek naczyń grupy III wynosi od 3 do 12 mm, najczęściej mieści się w przedziale od 5 do 7 mm (79,8%), cieńszych jest 5,5%, zaś grubszych 14,7%. Większość krawędzi otworów tych naczyń została ukształtowana w okap (19 szt.), z tym, że w jednym wypadku mamy do czynienia z okapem podwójnym i w jednym wypadku z okapem mocno wychylonym na zewnątrz, prawie poziomym. Ponadto 2 krawędzie są proste, stanowią zakończenie cylindrycznych szyjek, 4 są wychylone na zewnątrz, a 2 - również wychylone na zewnątrz - mają pseudookap.

Dna naczyń grupy 3 są zarówno płaskie, jak i wklęsłe, przy czym dna płaskie mają stopkę wyodrębnioną, zaś wśród den wklęsłych zaobserwowane jedynie dna niewyodrębnione.

Niewiele naczyń tej grupy zostało ozdobionych ornamentem: jedynie w 10 wypadkach były to linie dookolne.

Analiza morfologiczna naczyń grupy technologicznej III była utrudniona ze względu na znaczne rozdrobnienie materiału. Nie udało się zrekonstruować żadnego naczynia w całości, a największy fragment posiadający krawędź otworu, jest zachowany jedynie do maksymalnej wydętości brzuśca.

Grupa A. I (ryc. 21: 1; 25: 4; 26: 12-13; 30: 10-11; 33: 5)

Są to fragmenty garnków o strukturze czteroelementowej, trzeba jednak przy tym zaznaczyć, że naczynia te mają słabo zaznaczone szyjki. Wszystkie one mają krawędzie otworów uformowane w okap, zaś średnice otworów mieszczą się w zakresie od 150 do 200 mm.

Takie formy są najbardziej, jak się wydaje, typowe dla naczyń wypalonych w atmosferze redukcyjnej, zwanych często siwakami lub naczyniami stalowo-szarymi. Jako analogie podać tu można garnki z Kruszwicy z XIV w.⁴⁴, Strzelna⁴⁵, z grodzisk z ziemi chełmińskiej (Bachotka, Napola, Jedwabna, Gronowa) z faz datowanych na okres od 4 ćwierci XIII do połowy XIV w.⁴⁶

Grupa A. III (ryc. 17: 2)

Znaleziono tylko jedno naczynie tej grupy. Zachowała się jedynie jego górna część - od krawędzi do około największej wydętości brzuśca. Średnica otworu wynosi 190 mm, krawędź jest uformowana w mocno wywinięty, niemal poziomy okap z wrębem na pokrywkę. Ścianki mają grubość 4 mm.

Garnek z podobnie, prawie poziomo wywiniętym okapem, znaleziono na Starym Mieście we Wrocławiu,

³⁹ A. Andrzejewska, *Średniowieczny zespół...*, s. 51-69.

⁴⁰ W. Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika...*, tab. 3, s. 10.

⁴¹ D. Poliński, *Przemiany w wytwórczości...*, s. 160.

⁴² J. Kruppé, *Garncarstwo późnośredniowieczne...*, cz. 1, tab. 9, s. 99.

⁴³ J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, cz. 2.

⁴⁴ W. Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika...*, tabl. XL: 1.

⁴⁵ K. Sulowska-Tuszyńska, *Średniowieczne naczynia...*, tabl. XXII: 5, XXV: 14.

⁴⁶ D. Poliński, *Przemiany w wytwórczości...*, ryc. 57: n, p, s, u, 59: b, c, d, h.

a jest ono datowane na 2 połowę XIII w.⁴⁷ Również na 2 połowę XIII w. jest datowane naczynie z Kołobrzegu, posiadające mocno wywiniętą krawędź, ukształtowaną jednak nieco inaczej⁴⁸.

Grupa A. VIII lub B. IV (ryc. 30: 3; 32: 1)

Grupę A. VIII stanowią misy, zaś B. IV - dzbany. W materiale z Sędzina znajdują się 2 fragmenty krawędzi naczyń o średnicy otworu 170 i 140 mm. Krawędzie są od góry płaskie, wychylone na zewnątrz. Ścianki mają dookolne żłobki. Zachowały się w tak niewielkich fragmentach, że nie jest możliwe określenie czy mamy do czynienia z szyjkami dzbanów, czy z pozostałościami niewielkich misek.

W wypadku, gdyby ułamki z Sędzina były resztkami dzbanów, to jako analogię można przywołać dzban z Kołobrzegu z około połowy XIV w.⁴⁹ gdyby zaś były to pozostałości mis, to analogią może być misa z Warszawy z początku XIV w.⁵⁰

Grupa ed. I (ryc. 30: 13; 32: 2-3; 33: 9)

Do grupy tej należą ucha. W analizowanym materiale jedno ucho całe i fragmenty trzech innych. Wszystkie one są taśmowate i mają pogrubione krawędzie. Jedno z nich ma na tych pogrubieniach dołki paznokciowe. Dwa inne ucha mają pośrodku podłużny grzbiet. Należy sądzić, że są pozostałościami dzbanów⁵¹.

Grupa ed. II (ryc. 30: 12; 33: 6-7)

W Sędzinie znaleziono fragmenty 4 pokrywek. Trzy z nich, kształtu kopulastego, mają średnice 170, 180 i 190 mm. Czwarta zachowana jest w bardzo małym fragmencie.

Przyjmuje się, że naczynia wypalone w atmosferze redukcyjnej zaczynają się na ziemiach polskich pojawiać około połowy lub w 2 połowie XIII w., przy czym - zależnie od dzielnicy - wypał ten upowszechnia się wolniej lub szybciej⁵². Na Kujawach naczynia te pojawiają się zasadniczo dopiero w końcu XIII i w początku XIV w. W Strzelnie, w końcu XIII w. stanowiły one około 4%, a w XIV w. około 53% ogółu naczyń. Podobnie było w Kruszwicy, gdzie pierwsze tzw. siwaki pojawiły się u schyłku XIII w., a w 1 połowie XIV w. stanowiły

58,4% ogółu. Natomiast w Zgłowiączce nie znaleziono naczyń wypalonych w atmosferze redukcyjnej.

Naczynia wypalone w atmosferze redukcyjnej upowszechniają się na ziemi chełmińskiej również w 2 połowie XIII i w XIV w. (Bachotek, faza I - 13,9%, Gronowo, faza III - 68,9%, Jedwabno, faza V - 75,9%, Napole, faza V - 49,9%)⁵³. Trzeba tu jednak zauważyć, że na zamku w Toruniu naczynia takie pojawiły się już przed połową XIII w.⁵⁴

Zatem, w świetle tych analogii sądzimy, że naczynia z Sędzina, wypalone w atmosferze redukcyjnej, datować należy w większości na XIV w., choć - być może - niektóre, najstarsze pochodzą z końca XIII w.

2.3.2.2. Przedmioty miedziane

W obiekcie 13 znaleziono miedziany kabłączek skroniowy o średnicy 60 mm, wykonany z drutu o grubości 3 mm (ryc. 22: 11; fot. 16). Jeden jego koniec jest rozklepany i esowato wygięty, drugi zaś zakończony prosto. Zaszeregować go można do typu III wg K. Musianowicz⁵⁵. Zdaniem tej autorki kabłączki typu III licznie występujące na terenach środkowej i wschodniej Europy należy datować na wieki od X do XIII⁵⁶. Natomiast wg bardziej szczegółowej klasyfikacji H. Kóćki-Krenz znaleziony w Sędzinie okaz należy do typu IIIC, datowanego głównie na okres od XII po 1. poł. XIV w.⁵⁷ Za datowaniem na XII-XIII w. dużych kabłączków skroniowych (o średnicy powyżej 50 mm), wykonanych z drutu, mających jeden koniec rozklepany i uformowany esowato, opowiadał się natomiast przed publikacją studium H. Kóćki-Krenz⁵⁸. Potwierdzają je także liczne analogie pochodzące ze stanowisk terytorialnie bliskich Sędzinowi, znane zarówno ze starszych badań⁵⁹, jak i najnowszych (np. Zgłowiączka)⁶⁰. Należy jednakże w tym miejscu przypomnieć, iż znamy również, choć mniej liczne, przykłady znalezisk analogicznych kabłączków datowanych już na przełom X i XI w. (np. Lutomierni)⁶¹.

⁵³ D. Poliński, *Przemiany w wytwórczości...*, ryc. 37.

⁵⁴ D. Poliński, *Przemiany w wytwórczości...*, s. 205.

⁵⁵ K. Musianowicz, *Kabłączki skroniowe – próba typologii i chronologii*, „Światowit”, t. XX, 1948/1949, s. 115-232.

⁵⁶ Tamże, s. 201.

⁵⁷ H. Kóćka-Krenz, *Esowate kabłączki skroniowe z terenu Polski północno-zachodniej*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 22, 1971, s. 97-143.

⁵⁸ A. Abramowicz, *W sprawie typologii i zasięgów kabłączków skroniowych*, „Przegląd Archeologiczny”, t. IX, 1953, z. 2-3, s. 387-389; tenże, *Badania wykopaliskowe na cmentarzysku Łęczysca-Emaus*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. III, s. 296, tabl. 92.

⁵⁹ H. Kóćka-Krenz, *Esowate kabłączki skroniowe z terenu Polski północno-zachodniej*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 22, 1971, s. 105.

⁶⁰ A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski, *Średniowieczny zespół ...*, tabl. CXXVIII, 1-2.

⁶¹ A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski, *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomierni pod Łodzią*, Łódź 1959, tabl. LVI, 8-11.

⁴⁷ K. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny...*, cz. 2, ryc. 81: 5.

⁴⁸ M. Rębkowski, *Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu*, Kołobrzeg 1995, tabl. XIII: 11.

⁴⁹ M. Rębkowski, *Średniowieczna ceramika...*, tabl. XX: 2.

⁵⁰ J. Kruppé, *Garncarstwo późnośredniowieczne...*, cz. 2, tabl. 77: 1.

⁵¹ J. Kruppé, *Garncarstwo późnośredniowieczne...*, cz. 2, tabl. 43: 3, 46: 17, 47: 12.

⁵² J. Kruppé, *Garncarstwo późnośredniowieczne...*, cz. 1, s. 81-119.

Należy jeszcze dodać, że w obiekcie 26 znaleziono niewielką, bezkształtną bryłkę o wysokiej procentowej zawartości miedzi (63,79%), cyny (31,60%) i ołowiu (2,44%) (ryc. 31: 17)⁶².

2.3.2.3. Przedmioty żelazne

Najliczniejszą grupę przedmiotów żelaznych znalezionych podczas badań stanowisk w Sędzinie stanowią noże. Odkryto je w obiektach: 1, 6, 22 i 26. Nóż z obiektu 1 ma 135 mm długości całkowitej, ostrze 100 mm długości i 18 mm szerokości (ryc. 18: 7). Jego trzpień jest krótki (30 mm długości), być może ułamany, lekko wygięty w stronę ostrza, sztych łukowaty. Długość całkowita egzemplarza z obiektu 6 wynosi 90 mm (ryc. 19: 4). Jego ostrze ma 75 mm długości i 9 mm szerokości. Również i on ma trzpień krótki (15 mm), może ułamany, sztych łukowaty. Małych rozmiarów jest także nóż z obiektu 22 o długości całkowitej wynoszącej 95 mm (ryc. 28: 8). Ma on ostrze długości 55 mm i szerokości 80 mm. Długość jego trzpienia liczy 40 mm. Sztych jest łukowaty. Nóż z obiektu 26 ma ułamany sztych (ryc. 31: 18). Zachowana jego długość całkowita wynosi 110 mm, zaś szerokość ostrza 15 mm. Trzpień jest krótki (20 mm), ułamany.

Wszystkie znalezione w Sędzinie noże należą do form typowych, pospolicie występujących na stanowiskach średniowiecznych. Uściślenie ich chronologii nie jest w chwili obecnej możliwe.

Interesującym znaleziskiem z obiektu 13 jest żelazna pobocznica wędzidła o długości 110 mm (ryc. 23: 13). Wykonana starannie, ma prętowate wąsy o grubości ok. 7 mm i rozklepaną część centralną z otworem (średnica 14 mm) do umocowania międzyzębia, przechodzącą w ucho z prostokątnym otworem (7 x 15 mm) na ramię wodzy. Ucho zakończone jest łukowato z ozdobnymi wcięciami. Również wąsy były zdobione o czym świadczą częściowo zachowane jodełkowate nacięcia, pierwotnie pokrywające zapewne całą ich powierzchnię.

Wędzidła z pobocznicami z uchami przyniesione zostały do Europy środkowej przez koczowników (głównie Awarów) w VI-VII w. z euroazjatyckiego Wielkiego Stepu. W wiekach od IX do XIII były popularną odmianą tej części rzędu końskiego, powszechnie wykonywaną m. in. przez zachodniosłowiańskich kowali. Dowodzą tego liczne ich znaleziska pochodzące z obszarów dzisiejszych Węgier, Słowacji i Czech. W tych wiekach były one również

popularne na terenach Słowiańszczyzny wschodniej, gdzie przejęto je bezpośrednio od koczowników ze stepów nadczarnomorskich⁶³. Znaleziska tej odmiany wędzideł znane są także z ziem polskich. Ogólnie datowane są one na wieki od X do XIII. Występowanie wielu form, różniących się kształtem i techniką wykonania może być w przyszłości podstawą ustalenia bardziej precyzyjnej chronologii poszczególnych rodzajów tej części rzędu końskiego. W chwili obecnej możemy jedynie wspomnieć, iż najbliższą kształtem analogia do pobocznicy sędzińskiej, odkryta we Wrocławiu, datowana jest stosunkowo precyzyjnie na koniec XII – 1. poł. XIII w.⁶⁴

Kolejnym zabytkiem, również pochodzącym z obiektu 13, jest miniaturowy toporek (ryc. 22: 12). Długość jego wynosi 65 mm, maksymalna szerokość ostrza 40 mm, zaś wysokość szyjki przy osadzie 10 mm. Część osady nie zachowała się. Kształtem okaz ten najbardziej zbliżony jest do toporów odmiany c lub d typu IV wg A. Nadolskiego, różniąc się od nich jedynie małymi rozmiarami. Dobrze datowanych okazów obu odmian typu IV nie znamy niestety wiele. A. Nadolski, wymienia jedynie trzy znane mu tylko egzemplarze odmiany c pochodzące z XI w. i jeden egzemplarz odmiany d z X w.⁶⁵. Natomiast M. Głosek, w monografii późnośredniowiecznej broni obuchowej, przytacza kilka przykładów toporów znalezionych w Polsce, należących do odmiany c typu IV, datowanych na XIII-XIV w. oraz jeden okaz odmiany d tego typu pochodzący z okresu od końca XIII w. do początku XV w.⁶⁶ Uwagi powyższe wyraźnie dowodzą, iż topory kształtu zbliżonego do egzemplarza z Sędzina używane były przez kilka wieków i chronologii ich nie można niestety uściślić. Na sprecyzowanie datowania toporka z ob. 13 nie pozwala również fakt iż jest on małych rozmiarów. Miniaturowe toporki występowały bowiem na ziemiach polskich zarówno we wczesnym, jak i późnym średniowieczu⁶⁷.

Znalezione w obiekcie 1 zgrzebło żelazne zachowało się w złym stanie (ryc. 18: 5-6). Część pracująca, mająca pierwotnie postać prostokątnej blaszki, rynienkowato wygiętej, zachowała się w dwóch fragmentach. Mniejszy ma wymiary 70 na 40 mm.

⁶³ A. N. Kirpičnikov, *Snarżenie vsadnika i verchovogo konja na Rusi IX-XIII vv.*, [w:] *Archeologija SSSR. Svod Archeologičeskich Istočnikov*, Leningrad 1973, s. 13-15.

⁶⁴ J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu, cz. I*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966, s. 239, ryc. 68,10.

⁶⁵ A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954, s. 44-45.

⁶⁶ M. Głosek, *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*, Warszawa – Łódź 1996, s. 34-35.

⁶⁷ A. Nadolski, *Miniaturowy toporek z grodziska w Tumie pod Łęczycą*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 9, 1953, z. 2-3, s. 389-391.

⁶² Hensel, Wyniki analizy składu chemicznego przedmiotów zabytkowych z Sędzina, masz., Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

Do drugiego zaś o długości 90 mm i szerokości 30 mm przynitowany jest uchwyt z drutu w kształcie litery U, przechodzący w trzpień, na którym osadzona była rękojeść, zapewne drewniana. Podobne zgrzebła, służące do pielęgnacji końskiej skóry, używane są po dzień dzisiejszy. Znane były na ziemiach polskich od średniowiecza. Dowodzą tego analogie z terenów Wielkopolski (Trzemsze, woj. wielkopolskie – XIV w.)⁶⁸, Śląska (Będzin, woj. śląskie – XIV w.)⁶⁹, Małopolski (Piekary, woj. małopolskie – 2. poł. XIII - pocz. XIV w.)⁷⁰. Na ziemiach dawnej Rusi zgrzebła w kształcie zbliżonym do okazu sędzińskiego datowane są na wieki XII-XIII, choć z zastrzeżeniem, że znano je tu i później⁷¹. W Czechach bliską analogię do opisywanego zabytku znaleziono m.in. na grodzisku Ujezd, datowanym na późne średniowiecze⁷².

Trudnym do zinterpretowania znaleziskiem jest przedmiot żelazny znaleziony w obiekcie 26 (ryc. 31: 14). Ma on 135 mm długości, przy czym jeden jego koniec jest odłamany. Maksymalna szerokość wynosi 30 mm. Wykuto go z jednej sztabki. Do połowy jest masywny o maksymalnej grubości 10 mm, w przekroju prostokątny, w drugiej części cieńszy, o przekroju w kształcie smukłego trójkąta. Cieńszy koniec jest ułamany, grubszy natomiast nieco rozszerzony z trójkątnym zakończeniem i centralnie umieszczonym prostokątnym otworkiem o wymiarach 10 x 7 mm. Nie znana jest bliska analogia tej sztabki. Najbardziej podobne do niej znaleziska pochodzą z okresu od XIII do pocz. XV w. (np. z Wrocławia⁷³, Kołobrzegu⁷⁴, Plemięt⁷⁵, Raciąża⁷⁶). W niektórych opracowaniach określono je, choć z pewnym wahaniem, jako gwoździownice. Różnią się one od okazu sędzińskiego brakiem cienkiej, trójkątnej w przekroju części. Trudno jednak w chwili obecnej przesądzić, czy interpretacja funkcji tego przedmiotu jest trafna, tym bardziej, iż są także w dotychczasowej

polskiej literaturze archeologicznej opublikowane przedmioty odmiennego kształtu, również interpretowane jako średniowieczne gwoździownice⁷⁷.

Na stanowisku Sędzin 88 znaleziono trzy gwoździe żelazne – jeden w obiekcie 16 (rów) (ryc. 25: 8), dwa zaś w obiekcie 26 (budynek gospodarczy?) (ryc. 31: 15-16). Wszystkie mają ten sam kształt. Ich trzpień są w przekroju prostokątne, główki płaskie – prostokątne, sklepane na jedną stronę. Dwa z nich zachowały się w całości. Gwóźdź z obiektu 16 ma 70 mm długości, maksymalnej szerokości trzpienia wynosi 4 mm, zaś główki ma 9 mm długości. Zachowany w całości jeden z gwoździ z ob. 26 jest nieco krótszy. Jego długość wynosi 60 mm, maksymalna szerokość trzpienia 4 mm, natomiast długość główki 8 mm. Drugi gwóźdź z ob. 26 jest ułamany. Zachowana długość wynosi 30 mm. Jego trzpień ma 4 mm szerokości, zaś główka 8 mm długości. Wszystkie trzy gwoździe są więc nie tylko tego samego kształtu, ale i podobnych wymiarów. Podkreślić także należy, iż analiza metaloznawcza tych zabytków wykazała bardzo podobny procentowy skład pierwiastków w nich występujących, w tym, co szczególnie istotne, pierwiastków śladowych⁷⁸. Wskazywać to może, iż wszystkie trzy gwoździe wykonano z jednej porcji surowca.

Trudną kwestią jest sprecyzowanie datowania gwoździ sędzińskich. Na ziemiach polskich gwoździe liczniej pojawiają się we wczesnym średniowieczu, poczynając od późnego okresu tej epoki należą już do znalezisk powszechnych. Zdaniem niektórych badaczy ich masowa rodzima produkcja na naszych ziemiach zapoczątkowana została w wieku XIII. Wtedy też upowszechniły się wyraźnie wyodrębnione główki, potrzebne do mocowania coraz częściej stosowanych w gospodarstwie domowym różnorodnych okuć metalowych⁷⁹. Główki gwoździ sędzińskich, prostokątne i sklepane na jedną stronę są typowe dla późnego średniowiecza. Zaliczyć je można do typu B lub C wg systematyki B. Gierlacha, który typy te datuje na XIII-XV w.⁸⁰

W obiekcie 1 znaleziono m.in. nieokreślony przedmiot żelazny w postaci blachy w przybliżeniu prostokątnej o wymiarach 105 x 45 mm, skutej z dwóch części, rozdzielających się wzdłuż jednej z dłuższych krawędzi (ryc. 18: 4). W krawędzi tej widoczny jest również mały otworek. Niewątpliwie jest to pozostałość okucia połączonego pierwotnie z innym elementem.

⁶⁸ *Broń średniowieczna z ziem polskich. Katalog wystawy*, red. A. Nadolski, Łódź 1978, s. 47, tabl. 40.

⁶⁹ W. Błaszczuk, *Będzin przez wieki*, Poznań 1982, ryc. 411, s. 517-518. W podpisie pod ryciną przedstawiającą znalezioną w Będzinia bardzo bliską analogię, określona jest ona jako pochodząca z XI-XIII w. natomiast w tekście znaleźć można informację, iż zgrzebło to pochodzi z warstwy datowanej na wiek XIV – tamże, s. 517.

⁷⁰ R. Jamka, G. Leńczyk, K. Dobrowolski, *Badania wykopaliskowe w Piekarach w powiecie krakowskim*, Kraków 1939.

⁷¹ A. N. Kirpičnikov, *Snarżenie vsadnika ...*, s. 84, ryc. 50,3.

⁷² V. Nekuda, J. Unger, *Hrádky a tvrže na Moravě*, Brno 1981.

⁷³ J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny ...*, s. 98-99, ryc. 25 g-k.

⁷⁴ *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu*, t. III, red. M. Rębkowski, Kołobrzeg 1998, tabl. LXXXI: 10. Egzemplarz kołobrzegi datowano na 3 ćw. XIV w., tamże, s. 114.

⁷⁵ *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, red. A. Nadolski, Warszawa-Poznań-Toruń 1985, tabl. XIX, 1-4, s. 144.

⁷⁶ M. Kowalczyk, *Raciąż średniowieczny ...*, tabl. XXXVIII.

⁷⁷ W. Błaszczuk, *Będzin ...*, ryc. 424 I, s. 548.

⁷⁸ Z. Hensel, Wyniki analizy składu chemicznego przedmiotów zabytkowych z Sędzina, masz., Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

⁷⁹ B. Gierlach, *Kowalstwo mazowieckie XIII-XVIII w.*, Ciechanów 1972, s. 123-124.

⁸⁰ B. Gierlach, *Kowalstwo mazowieckie ...*, s. 125.

2.3.2.4. Przedmioty kościane

Ogółem na stanowiskach sędzińskich znaleziono 6 przedmiotów kościanych. Z obiektu 20 pochodzi szydło długości 100 mm, stosunkowo prymitywnie wykonane z kości długiej z zachowaną główką (ryc. 27: 3).

Pozostałe 5 przedmiotów wykonanych z kości znaleziono w obiekcie 13. Są wśród nich: dwie rurki (ryc. 23: 15), ułamek nieokreślonego bliżej narzędzia lub półproduktu (ryc. 23: 14) oraz para identycznych rozmiarów narzędzi, z których jedno zidentyfikować możemy jako szydełko (ryc. 23: 16), drugie zaś jest zapewne szydełkiem wtórnie przerobionym na małe szydło lub iglicę (ryc. 23: 17).

Rurki wykonane z kości długich mają zbliżony rozmiar. Długość ich wynosi 80 mm, średnica zaś ok. 12 mm. Powierzchnia zewnętrzna rurek oraz krawędzie są starannie wygładzone. Ich funkcji nie ustalono.

Pozostałością narzędzia lub półproduktu jest wykonany z płytki kościanej dwustronnie ściętej ułamek długości 55 mm. Ustalenie funkcji tego przedmiotu nie jest możliwe.

Interesującymi znaleziskami kościanymi są dwa narzędzia zachowane w całości, wykonane z kości o długości 98 mm, zaokrąglonych w jednym końcu, w drugim z pozostawionymi główkami. Ostre końce są wypolerowane niewątpliwie w wyniku pracy. Główki ułatwiały trzymanie w dłoniach. Jedno z nich ma starannie wykonany zadziór przy ostrzu, co pozwala interpretować je jako szydełko. Bliskie analogie formalne, datowane na XIII w., znane są m. in. z Gdańska⁸¹, jednak znajomość szydełek na ziemiach polskich potwierdzona jest co najmniej od X w.⁸²

Drugi okaz nie ma zadziora, ale zauważalne ślady obróbki ostrza wskazują, iż mógł on pierwotnie występować. Pod główką tego narzędzia widoczne są dwustronne małe nacięcia, być może do mocowania nici, co sugeruje, iż pierwotne szydełko (lub narzędzie wykonywane z takim zamierzeniem) przerobiono następnie na iglicę.

2.3.2.5. Przedmioty kamienne

W obiektach 20 i 32 znaleziono oselki kamienne.

Oselka z obiektu 20 wykonana została z drobnziarnistego piaskowca w kształcie równoległoboku o pierwotnych wymiarach 55 x 33 x 30 mm (ryc. 27: 2). Nosi ślady znacznego zużycia. Oselki tego kształtu

i wymiarów znane są ze stanowisk kujawskich datowanych na XII-XIII w.⁸³

Przedmiot kamienny z obiektu 32 tylko hipotetycznie uznać można za oselkę (ryc. 33: 10). Jest to otoczak o długości 50 mm, mający wyraźne ślady ścierania. Chronologii jego nie można uściślić.

2.3.3. Chronologia

Do określenia chronologii badanego stanowiska posłużyliśmy się zarówno ruchomym materiałem archeologicznym, jak i wynikami badań dendrochronologicznych drewna z konstrukcji studni (obiekt 27).

Na okres średniowiecza datujemy większość badanych obiektów, przy czym dokładność datowania jest różna, w zależności od znajdującego w obiektach materiału. W części obiektów jedynym materiałem ceramicznym były ułamki zaliczone do grupy technologicznej I. Są to następujące obiekty: 2-6, 8, 12, 13, 15, 18, 20 i 30. Analogie dla tej ceramiki cytowane w rozdz. 2.3.2.1. pozwalają zasypiska tych obiektów datować jedynie bardzo szeroko: od przełomu XI/XII po 2 ćwierć lub nawet połowę XIV w. W obiekcie 13 były ponadto: kabłączek skroniowy, pobocznicza wędzidła i szydełko kościane. Kabłączki typu IIIC, występują najczęściej w okresie od 2 połowy XII do początku XIV w., pobocznicza wędzidła, jakie są w materiałach wykopaliskowych datowane na czasy od końca X do XIII w. Bardzo bliska analogia dla tego znaleziska pochodzi z Wrocławia i jest datowana na koniec XII lub 1 połowę XIII w. Szydełka na terenie Polski występują od X w., a na XIII w. jest datowany egzemplarz znaleziony w Gdańsku, niemal identyczny jak szydełko z obiektu 13. Powyższe znaleziska potwierdzają zatem datowanie obiektu 13 na XII lub XIII w. Wydaje się, że bliższe określenie chronologii tego i innych, wymienionych powyżej obiektów, nie będzie możliwe.

Druga grupa obiektów, to te, w których oprócz fragmentów naczyń glinianych grupy technologicznej I znaleziono również pozostałości naczyń grupy technologicznej II. Są to obiekty: 9, 10, 14, 21. W świetle przywołanych wcześniej analogii naczynia grupy II pojawiają się na Kujawach nie wcześniej niż w 2 połowie XIII w. Natomiast naczynia grupy I są w użytkowaniu co najmniej do połowy XIV w. Należy zatem sądzić, że zasypiska obiektów tej grupy pochodzą z 2 połowy XIII lub z 1 połowy XIV w.

W trzeciej grupie obiektów znaleziono oprócz ułamków naczyń grupy I lub II także fragmenty naczyń grupy technologicznej III. Są to obiekty: 1, 16, 17, 19, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 31 i 32. Ułamki naczyń grupy

⁸¹ J. Kamińska, A. Nahlik, *Włókiennictwo gdańskie X-XIII w.*, Łódź 1958, ryc. 16 a, s. 50.

⁸² M. Michałowska, *Słownik terminologiczny włókiennictwa*, Warszawa 1995, s. 223.

⁸³ A. Andrzejewska, *Średniowieczny zaspól ...*, tabl. XXXI, 5; LVII, 13.

III świadczą, że zasypiska wyżej wymienionych obiektów pochodzi z okresu nie wcześniejszego niż XIV w. Ponadto w obiekcie 1 znaleziono fragment zgrzebla, jakie na innych stanowiskach archeologicznych jest datowane na XIV lub 2 połowę XIII-początek XIV w. Natomiast z obiektów 16 i 26 pochodzą gwoździe z rozklepanym łebkiem, datowane zazwyczaj na okres od XIII do XV w.

Badania dendrochronologiczne studni (obiekt 27) wykazały, że dęby, których drewno użyto do jej budowy, zostały ścięte zimą 1377 r. lub zimą, ewentualnie wczesną wiosną 1378 r. Ceramika znaleziona wewnątrz studni pochodzi z naczyń o wypale redukcyjnym bardzo dobrej jakości, a analogie dla niej są datowane najczęściej na połowę i 2 połowę XIV w., ewentualnie na przełomie XIV/XV w. Wydaje się zatem, że studnia powstała w 4 ćwierci XIV w. i mogła być używana jeszcze w XV w. Należałaby zatem do najmłodszych obiektów na terenie osady, a wśród zbadanych byłaby zapewne najmłodsza.

Określając datowanie poszczególnych obiektów pisaliśmy o datowaniu ich zasypisk. W większości wypadków były to jamy, a zatem określanie czasów zasypania jest w praktyce również określeniem czasów ich wykopania i używania. Nie można tego jednak powiedzieć o rowach, których prawie na pewno nie zasypano zaraz po wykopaniu. Możemy jedynie powiedzieć, że były zasypane nie wcześniej niż w XIV w., a może dopiero po opuszczeniu osady.

Jak z powyższych wywodów wynika, osada w Sędzinie powstała zapewne nie wcześniej niż na przełomie XI/XII w. i prawdopodobnie nie później niż w XIII w. Istniała natomiast nie krócej niż do przełomu XIV/XV w. lub do początków XV w.

2.3.4. Wnioski

Na całym przebadanym odcinku określonym jako Sędzin st. 86-88 wyodrębnić można trzy strefy, odmienne zarówno charakterem obiektów, jak i ich zagęszczeniem.

Strefa 1 (st. 86) obejmuje fragment wykopu na W od drogi Sędzin – Radziejów. Wystąpiła tu jedynie odosobniona jama z fragmentem naczynia, zapewne kultury lużyckiej oraz rów pochodzący z czasów nowożytnych.

Strefa 2 (st. 87) to fragment wykopu o długości ok. 330 m na E od drogi Sędzin - Radziejów. Znaleziono tu 15 małych jamy średniowiecznych, zapewne odpadkowych, nie tworzących wyraźnych skupisk.

Strefa 3 (st. 88) obejmuje odcinek wykopu pomiędzy ok. 330 a ok. 500 m na E od drogi Sędzin – Radziejów. Wystąpiło tu znaczne zagęszczenie różnorodnych obiektów średniowiecznych: rowy, pozostałości zabudowań, studnia, jamy odpadkowe.

Interesującymi obiektami, sporadycznie spotykanymi na innych stanowiskach średniowiecznych,

są rowy. W chwili obecnej znanych jest kilkanaście analogii, pochodzących zarówno z terenów Kujaw, jak i z innych ziem polskich⁸⁴. Datowanie tych obiektów występujących na osadach jest szerokie, najstarsze pochodzą z VII-VIII w., najmłodsze zaś z XIV w. Interesującymi analogiami są bardzo bliskie formalnie i terytorialnie do obiektów sędzińskich rowy odkryte w Zgłowiączce. Aczkolwiek wystąpiły one na terenie wczesnośredniowiecznego cmentarzyska, jednak przecinały groby i wyraźnie otaczały młodsze od cmentarzyska skupiska palenisk i pozostałości domostw, datowane na XIII - pocz. XIV w. Zdaniem autorki badań średniowiecznego kompleksu osadniczego w Zgłowiączce uznać je należy za związane z osadą „elementy ograniczające przestrzeń podwórka”. Odleglejsze analogie, znane z terenów Czech, Moraw, Słowacji i Węgier wskazują, iż rowy takie pełnić mogły różnorodne funkcje. Wyznaczały podziały wewnętrzne osad i służyły jako lokalne systemy melioracyjne⁸⁵. Bywały także rowy przeznaczone do działań przetwórczo-produkcyjnych, np. przy pozyskiwaniu soli. Jednak w przypadku rowów sędzińskich wykluczyć należy możliwość interpretowania ich jako pozostałości systemu wydobywania i przetwórstwa soli. Takie właśnie rowki znane np. z Wieliczki i Inowrocławia różnią się od obiektów z Sędzina mniejszymi rozmiarami oraz posiadaniem dodatkowych elementów, np. obudów drewnianych lub ścianek oblepianych gliną⁸⁶. Rowy sędzińskie uznać raczej należy za przekopy ograniczające wyodrębnione przestrzenie osady, być może poszczególne siedliska, a wewnątrz nich partie o szczególnym przeznaczeniu (np. miejsca przetrzymywania zwierząt domowych?). Za takim interpretowaniem rowów sędzińskich zdaje się również przemawiać układ obiektów, który wystąpił pomiędzy rowami: 1 (lub 2 i 4). Jeśli przyjąć,

⁸⁴ E. Byrska-Kaszewska, *Cmentarzysko średniowieczne w Starym Brześciu powiat Włocławek (stan. 4) (część I)*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, seria archeologiczna, nr 2, 1957, s. 91-92; W. Chudziak, *Zasiedlenie strefy chełmińsko-dobrzyńskiej we wczesnym średniowieczu (VII-XI wiek)*, Toruń 1996, s. 159-161; K. Przybysz, Kobierniki, gm. Biała Stara, woj. płockie, stan. 2 i 2a, „Informator Archeologiczny. Badania 1976”, Warszawa 1977, s. 199-200; D. Jankowska, *Wczesnośredniowieczne osady typu wiejskiego na Nizinie Wielkopolskiej*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 10, 1971, z. 2, s. 11-42; J. Kowalewski, *Rola rowów we wczesnym średniowiecznych osadach z rejonu Pojezierza Chełmińsko-Dobrzyńskiego*, „Archeologia Historica Polona”, t. 6, 1997, s. 101-121; J. Marciniak, *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy z miejscowości Bazar Nowy, pow. Maków Mazowiecki*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. V, 1960, s. 128-129; Andrzejewska, *Średniowieczny zespół ...*, s. 134-135.

⁸⁵ M. Ruttikay, *Žil'aby na středovekých sídliskách juhozápadného Slovenska*, „Archeologia Historica”, t. 18, 1993, s. 285-287.

⁸⁶ A. Jodłowski, *Eksploracja soli na terenie Małopolski w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce”, t. IV, Wieliczka 1971, s. 93-108.

iz stanowią one fragmenty granic dawnego siedliska, to oczywistym staje się występowanie wewnątrz tak ograniczonej przestrzeni śladów dwóch obiektów mieszkalnych lub gospodarczych (25 i 26) oraz studni (27). Podkreślić również należy, iż odkryta studnia dowodzi obecności podwórza zagrody na wschód od obiektu 26. Nie przypadkowo na tym właśnie fragmencie wykopu, na odcinku ok. 60 m od obiektu 26 na wschód odkryto jedynie studnię oraz małą jamę (ob. 23). Jama ta nie zawierała materiałów zabytkowych, nie można więc raczej uznać jej z odpadkową. Było to skupisko kamieni ze spalenizną, być może ślad prac gospodarczych. Dopiero ok. 60 m na wschód od obiektu 26 wystąpiły 3 jamy, zapewne śmietniskowe. Bezpośrednio za nimi odkryto rów 3 w kształcie trzech boków kwadratu i tuż za nim rów 4 – zapewne graniczny. Mógł to więc być koniec zagrody, nie objęty zabudową. Rów 3 z pewnością miał odmienną od rowów 1, 2 i 4 funkcję, o czym niewątpliwie świadczy jego kształt. Ograniczał on małą przestrzeń (ok. 60 m²) o specjalnym, trudnym obecnie do ustalenia przeznaczeniu (miejsce dla przetrzymywania zwierząt domowych?).

Wyraźne skupisko jam śmietniskowych odsłonięto natomiast na małej przestrzeni pomiędzy rowem 2 a obiektem 26, być może na zapleczu dużego budynku mieszkalnego lub gospodarczego. Również tutaj odkryto obiekt 25 mogący być śladem innego budynku gospodarczego⁸⁷.

Interesujących danych o hodowli zwierząt i konsumpcji mięsa dostarczyła analiza znalezionych na stanowiskach sędzińskich kości zwierzęcych. Podano jej 523 jednostki⁸⁸. Z obiektów: 1-6, 8-10, 12-15, 18-22, 24-25, 27-32, datowanych na XII-XIV w., pochodzi 365 jednostek, natomiast z obiektów: 16-17, 20, 26, które zawierają materiał przemieszany (pradziejowy i średniowieczny), pochodzi 158 jednostek.

⁸⁷ Na marginesie kwestii rowów sędzińskich należy jeszcze zauważyć, iż odległość pomiędzy rowem 1 a rowem 4, od zachodu i wschodu ograniczającymi odcinek wykopu, na którym odkryto kilka rowów, obiektów mieszkalno-gospodarczych, jamy śmietniskowe i studnię wynosi ok. 140 m. Zdaniem B. Rogalskiego długość działki siedliskowej średniowiecznej wsi wielkopolskiej wynosiła 130,6 m (B. Rogalski, *Kształtowanie się form przestrzeni sieci osadniczej Wielkopolski średniowiecznej*, Poznań 1988, s. 86). Może być to zbieżność przypadkowa, może jednak potwierdzać, iż na stanowisku 88 w Sędzinie odkryto m.in. fragment zabudowy i granic wiejskiej działki. Układ tej działki - dłuższy bok wzdłuż linii E-W (równoległe do rzeki Bachorzy) - odpowiada układowi działek południowej części obecnej wsi Sędzina, znajdującej się kilkaset metrów na N od badanego odcinka. Również i na współczesnych działkach sędzińskich położonych w pobliżu wykopu zabudowa koncentruje się w części zachodniej, tak jak to stwierdzono w odsłoniętym fragmencie działki średniowiecznej.

⁸⁸ H. Jakubowski, *Analiza kości zwierzęcych ze stanowiska w Sędzinie*, masz., Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

Próbie odtworzenia struktury spożycia mięsa podjęliśmy na podstawie analizy zbior liczącego 365 jednostek. Resztki zwierząt konsumpcyjnych stanowią 80,3%. Jadano zatem: świnie domową (21,4%) i dziką (1,6%), krowę (15,9%), jelenia (10,7%), kozę (12,6%), sarnę (15,6%) oraz ptaki - może kaczkę i kurę (2,5%). Nie jedzono psa (3,0%), wydaje się, że i konia (16,7%). Stanowi to łącznie 19,7%. Procent kozy i sarny w całym zbiorze kształtował się w proporcji 1:1. Dokładnie określonych szczątków kozy było 20, a sarny 21. Pozostałe 71 jednostek rozpoznanych jako koza lub sarna podzieliłiśmy w tej samej proporcji. Otrzymaliśmy zatem 46 jednostek kozy i 57 jednostek sarny, co stanowi odpowiednio 12,6% i 15,6% całego zbioru. Kości końskie są połamane i pogryzione przez drapieżniki, zapewne psy, ale nie noszą śladów, które wskazywałyby na poddanie ich obróbce kulinarnej⁸⁹.

W dalszych rozważaniach ogół szczątków kostnych z tusz spożytych (77,8% zbioru podstawowego) przyjmujemy za 100%. Spożyte mięso pochodzi ze zwierząt hodowlanych (64,1%). W tym świnia stanowiła 27,5%, krowa 20,4%, koza 16,1%. Zwierząt dzikich było 35,9%: sarny 20,1%, jelenia 13,7%, dzika 2,1%. Stosunek zwierząt hodowlanych do dzikich jest jak 5:3 na korzyść zwierząt hodowlanych. W okresie od XII do XIV wieku na omawianym terenie nie hodowano by owcy. Spożywano także ryby. W jednej z jam znaleziono ości i łuski siedmioletniej płoci, długiej na około 30 cm, złowionej latem (lipiec, sierpień).

Zastanowienia duży procent udziału zwierzyny łownej w strukturze konsumpcji mięsa (35,9%). W XIII-XIV-wiecznej wsi Wieścice, położonej w dolinie Warty koło Uniejowa, stwierdzono podobną sytuację w zakresie spożycia zwierząt dzikich. Stanowiły one tam ponad połowę całej mięsnej konsumpcji (56,4%)⁹⁰. Zwrócił na to już wcześniej uwagę T. Poklewski wskazując, że chłop wieścicki, którego kondycja gospodarza była zła, zmuszony był uzupełniać spożycie mięsa hodowanego zwierzyną upolowaną⁹¹. Mimo oddalenia obu miejscowości (Sędzina - Kujawy, Wieścice - wschodnia Wielkopolska) natrafiamy w nich na podobne proporcje spożywanego mięsa. Zbliżoną sytuację obserwujemy także w bardziej odległym od Sędzina miejscu, bo na Łotwie, na stanowiskach Olinkalns (X-XIII w.)

⁸⁹ Ślady konsumpcji na kościach końskich zaobserwowano w Zgłowiączce, A. Andrzejewska, *Średniowieczny zespół ...*, s. 147.

⁹⁰ F. J. Cemka, *Osada wczesnośredniowieczna w Wieścicach, pow. Poddębice*, Łódź 1971, masz. pracy magisterskiej, Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

⁹¹ T. Poklewski, *Spicymierska włość grodowa w średniowieczu. Obraz gospodarczy*, Łódź 1975, s. 106-107.

i Lokstene (XIV-XV w.)⁹², gdzie udział zwierząt dzikich w ogólnej konsumpcji zwierzęcej wyniósł odpowiednio 19,9% i 21,4%. Jest to mniej niż w Sędzinie (35,9%) i w Wieścicach (56,4%), ale znacznie więcej niż w Zgłowiączce (ok. 7,5 %) ⁹³. Analogie łotewskie przywołaliśmy tutaj dla wskazania, iż struktura konsumpcji mięsa we wsi średniowiecznej na obszarze Europy środkowej i wschodniej zdaje się podlegać prawom niezależnym od granic etnicznych i państwowych.

W Sędzinie konsumowano całe tusze zwierzęce⁹⁴ we wszystkich kategoriach wieku, ale z przewagą zwierząt dojrzałych, a nawet starych (świnie 12-15-letnią, wagi tylko około 50 kg). Świnie dojrzałe miały około 80 kg wagi, krowy osiągały wagę współczesnych cieląt, były małe, niewyrośnięte.

Konie rozpoznano dwojakiej wielkości. Małe liczyły w kłębie 130 cm, natomiast duże - 165 cm. Żyły one w stadzie około 10, 12, 15 lat. Jeden z nich po przebytej chorobie kopyta (ochwatu), całkowicie dyskwalifikującej zwierzę do pracy, dożył w stadzie 14-16 lat. Szczątki kości konia w Sędzinie stanowią 16,7% całości zbioru. Na stanowiskach średniowiecznych na ogół dochodzą do kilku procent całości zbiorów⁹⁵. Natomiast dużo szczątków kości konia znaleziono w Zgłowiączce (15%)⁹⁶ i na Łotwie w Olinkalns i Lokstene (13,8%)⁹⁷.

Stado hodowane przez chłopa w Sędzinie było złej kondycji fizycznej. Było niedożywione, o małej wadze ciała. Przypomnijmy, że krowy dorosłe ważyły tyle, ile współcześnie waży cielę, a stare świnie dochodziły najwyżej do wagi około 80 kg. Zwierzęta były w dużej mierze schorowane, świadczą o tym zniekształcenia stawów i kopyt, a mimo to trzymane w stadzie. Nie dziwi zatem fakt, iż chłop, dla osiągnięcia właściwego poziomu konsumpcji mięsa musiał je uzupełniać kłusując (35,9%).

Powróćmy jeszcze do problemu hodowli owiec. Jej szczątków nie stwierdzono w Sędzinie. Może brak tego zwierzęcia należy łączyć z lokalnym środowiskiem. Zagadnienia na tym etapie badań nie próbujemy rozstrzygać.

2.4. Czasy współczesne

Na stanowisku Sędzin 86, w przemieszonym wypełniku obiektu 33 zalegał fragment szklanego naczynia koloru brązowego. Razem z nim były ułamki naczyń glinianych neolitycznych (amfory kuliste) oraz średniowiecznych. Obiekt datować należy na czasy współczesne.

2.5. Podsumowanie

Badania archeologiczne stanowisk Sędzin 86-88 dowodzą, iż teren ten był zasiedlany wielokrotnie. Najstarsze ślady obecności człowieka pochodzą ze schyłkowego paleolitu. Wyroby krzemienne z tego okresu zostały jednak znalezione na złożu wtórnym - w obiektach datowanych na średniowiecze. Również na złożu wtórnym wystąpiły ułamki neolitycznych naczyń i siekierka kamienna łączone z kulturą amfor kulistych. Po raz kolejny w miejscu tym osadnictwo pojawiło się w czasach kultury łużyckiej. Ich skromnym śladem jest obiekt 34.

Kolejny etap zasiedlenia badanego terenu jest datowany na średniowiecze. Ludzie osiedlili się tu najprawdopodobniej w XII lub w XIII w. i mieszkali co najmniej do końca XIV w. Odkryliśmy pozostałości, jak się wydaje, gospodarstwa, w skład którego wchodziłyby dwa duże obiekty, może półziemianka i budynek gospodarczy, studnia oraz jamy odpadkowe. Otoczone ono było rowami spełniającymi raczej funkcje porządkowe niż obronne.

Z czasów współczesnych pochodzi tylko jeden obiekt - najprawdopodobniej rów do kopcowania warzyw, zaś teren zajmowany wcześniej przez osadnictwo jest uprawiany rolniczo.

⁹² T. Poklewski, rec. E. Mugurevics, *Olinkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3-15. gs. arheologiskie pieminekli*, Riga 1977, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 4, R. 26, 1978, s. 543-545.

⁹³ A. Andrzejewska, *Średniowieczny zespół osadniczy ...*, s.151, 154-155.

⁹⁴ Całe tusze zjadano również w pobliskiej Zgłowiączce (A. Andrzejewska, *Średniowieczny zespół ...*, s. 154-155.

⁹⁵ Tum (2,5%), Gdańsk (3,0%), Dąbrówno (2,0%), Wieścice (7,5%). Pisali o tym: K. Krysiak, *Wykopalskie szczątki zwierzęce z grodziska koło Łęczycy*, „Studia wczesnośredniowieczne”, t. 3, Warszawa-Wrocław 1955, s. 360-363; tenże, *Szczątki zwierzęce z wykopalisk w Gdańsku*, [w:] *Gdańsk wczesnośredniowieczny*, t. 6, Gdańsk 1967, s. 7-51.

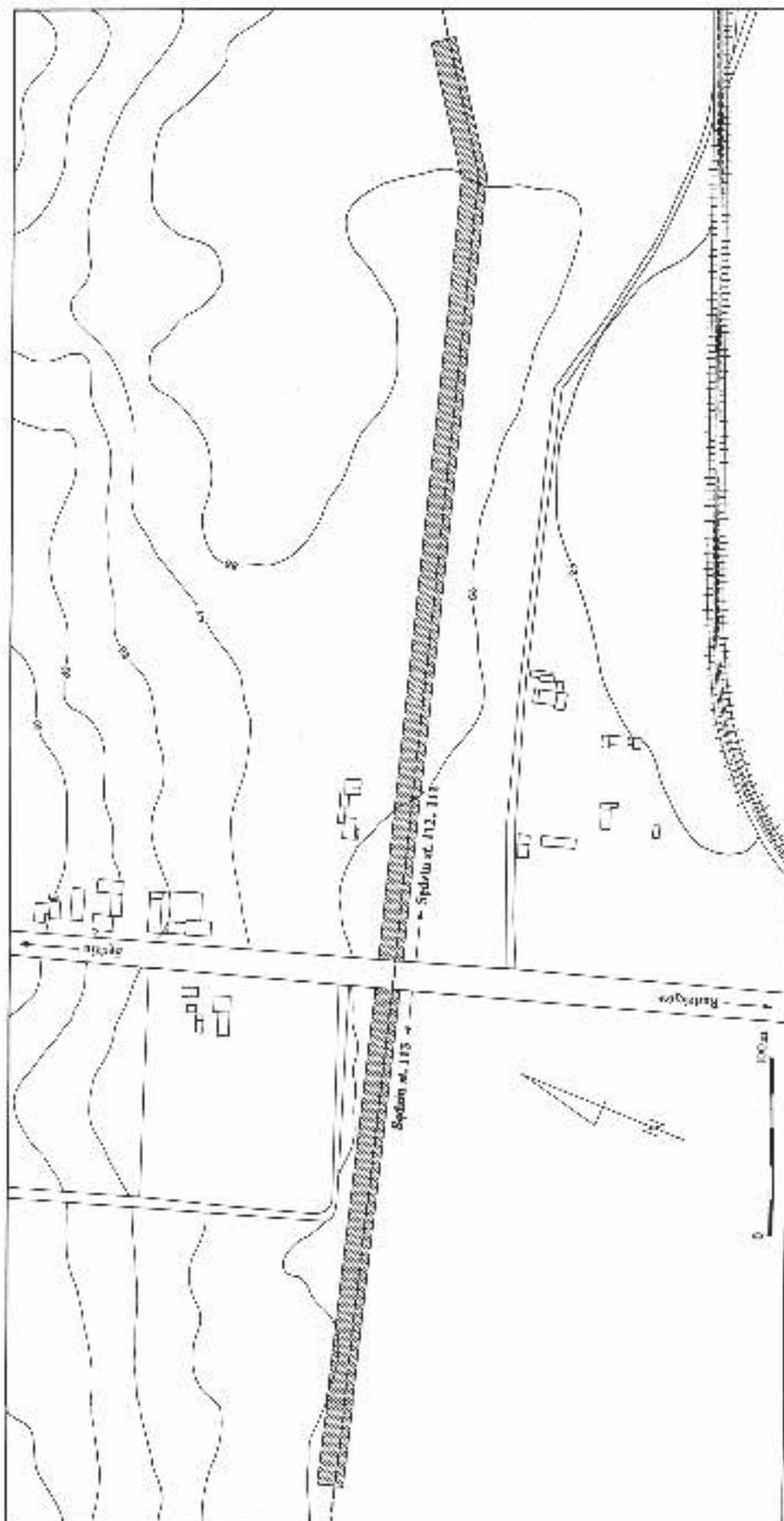
⁹⁶ A. Andrzejewska, *Średniowieczny zespół ...*, s. 147, 151, 155.

⁹⁷ T. Poklewski, rec. E. Mugurevics ..., s. 543-545.

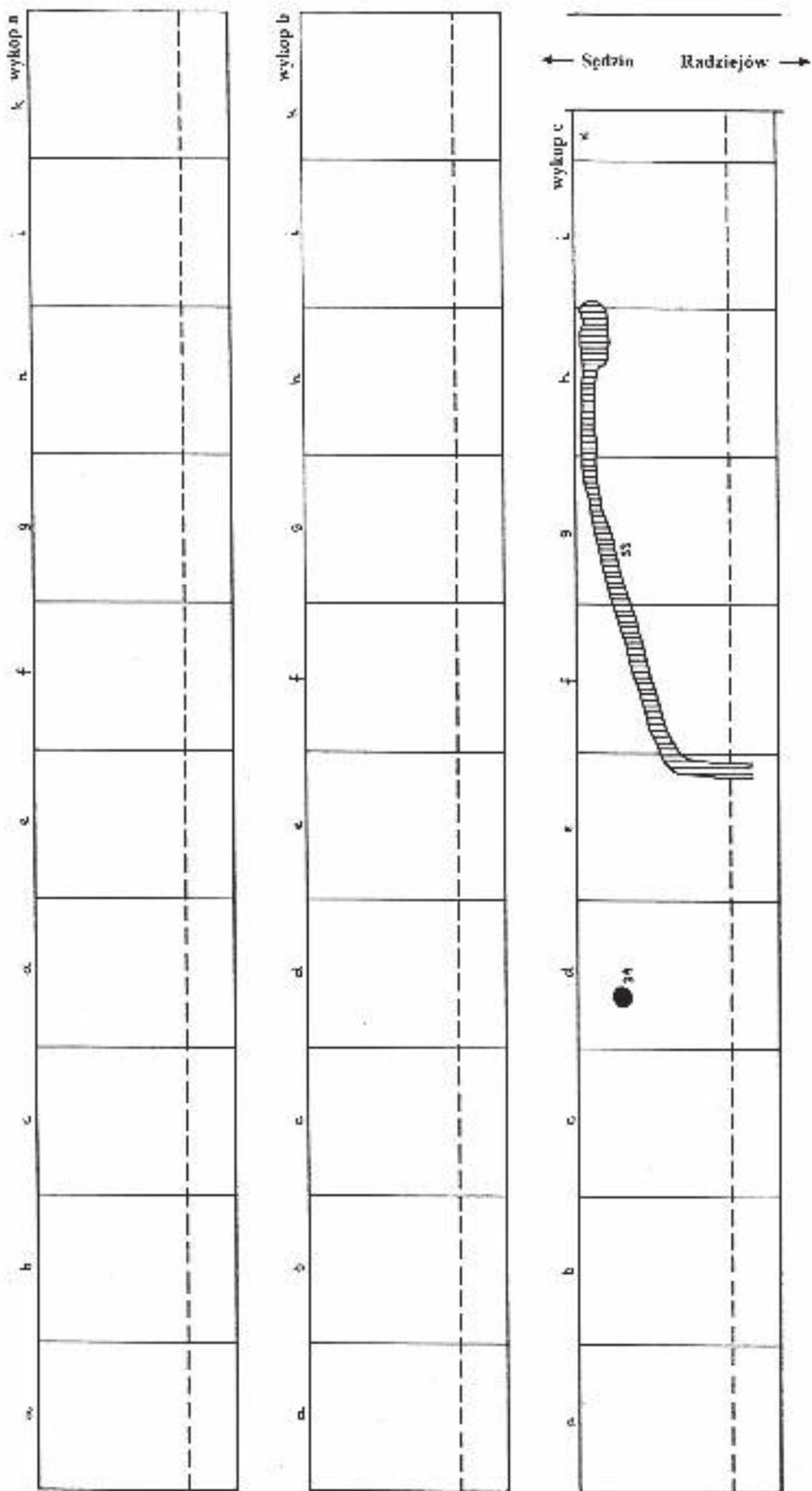
Nr obiektu	Lokalizacja (wykop)	Rodzaj obiektu	Opis	Ceramika	Kości zwierzęce	Inne	Uwagi	Chronologia
1	dka	jama 1	zarys: owalny, wym. 1,8 x 1,0 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,2 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem, ślady spalenizny,	26 jedn.	13 jedn.	1 nóż żelazny, 1 zgrzebło żelazne, 2 nieokr. przedm. żel., 14 brytek żużla	1 cały garnek wrzucony do góry dnem	średniowiecze
2	ee-ee	jama 2	zarys: owalny, wym. 2,8 x 1,6 m; przekrój: nieregularny, gł. max 0,3 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem,	13 jedn.				średniowiecze
3	eh-eh	jama 3	zarys: owalny, wym. 1,3 x 0,8 m; przekrój: nieregularny, gł. max 0,26 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem, spalenizna i węgle drzewne,	3 jedn.	5 jedn.			średniowiecze
4	eh	jama 4	zarys: nieregularny, wym. 3,3 x 0,8 m; przekrój: nieregularny, gł. max 0,4 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem, spalenizna,	13 jedn.	5 jedn.	1 bryłka żużlu	duża liczba przepalonych kamieni	średniowiecze
5	ei	jama 5	zarys: owalny, wym. 1,2 x 0,9 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,26 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem,	10 jedn.	6 jedn.	duże bryły polepy		średniowiecze
6	ek	jama 6	zarys: kolisty, średn. 1,5 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,4 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem, węgle drzewne,	45 jedn.	10 jedn.	1 nożyk żelazny, niewielkie bryłki polepy		średniowiecze
7	ek	jama 7	zarys: kolisty, średn. 0,8 m; przekrój: nieregularny, gł. max 0,14 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem,					
8	fa	jama 8	zarys: owalny, wym. 1,7 x 0,7 m; przekrój: nieregularny, gł. max 0,4 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem,	20 jedn.	5 jedn.			średniowiecze
9	fb-fb	jama 9	zarys: owalny, wym. 1,5 x 0,7 m; przekrój: nieregularny, gł. max 0,6 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem,	42 jedn.	26 jedn.			średniowiecze
10	fb	jama 10	zarys: owalny, wym. 1,7 x 0,8 m; przekrój: nieregularny, gł. max 0,3 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem, węgle drzewne,	43 jedn.	8 jedn.			średniowiecze
11	fc	jama 11	zarys: owalny, wym. 1,1 x 0,6 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,18 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem,	6 jedn.				średniowiecze
12	fd-fd	jama 12	zarys: owalny, wym. 2,4 x 0,7 m; przekrój: prostokątny, gł. 0,14 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem,	6 jedn.	5 jedn.			średniowiecze

13	fg	jama 13	zarys: owalny, wym. 1,9 x 1,6 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,5 m; wypełniko: próchnica z piaskiem,	48 jedn.	75 jedn.	1 kabłączek skroniowy miedz., 1 miniaturowy toporek żelazny, 1 pobocznica wędzidla żelazna, 1 szydełko koś. 2 szydła kościane, 2 nieokr. przedm. kościane,		średniowiecze
14	fi	jama 14	zarys: kolisty, średn. 1,7 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,2 m; wypełniko: próchnica z piaskiem,	25 jedn.	2 jedn.			średniowiecze
15	fi	jama 15	zarys: zbliżony do prostokąta, wym. 1,7 x 2,1 m; przekrój: prostokątny, gł. 0,3 m; wypełniko: próchnica z piaskiem,	8 jedn.	12 jedn.			średniowiecze
16	gd-gd-gd-ge	rów 1	szerokość 1,7 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,5 m; wypełniko: próchnica z piaskiem,	21 jedn.	24 jedn.	4 wióry krzemienne, 1 gwóźdź żelazny		średniowiecze
17	gf-gf-gf	rów 2	szerokość 2 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,8 m; wypełniko: próchnica z piaskiem,	26 jedn.	31 jedn.	1 rdzeń krzemienny		średniowiecze
18	gf-gf	jama 16	zarys: kolisty, średn. 0,8 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,3 m; wypełniko: próchnica z piaskiem,	9 jedn.	2 jedn.			średniowiecze
19	gg	jama 17	zarys: nieregularny, wym. 1,4 x 0,7 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,4 m; wypełniko: próchnica z piaskiem, drobne węgielki drzewne,	2 jedn.	1 jedn.			średniowiecze
20	gg	jama 18	zarys: owalny, średn. 2,6 x 2,1 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,7 m; wypełniko: próchnica z piaskiem, spalenizna,	82 jedn.	32 jedn.	1 szydło kościane, 1 osełka kamienna, małe grudki polepy		średniowiecze
21	gg	jama 19	zarys: nieregularny, wym. 1 x 0,9 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,24 m; wypełniko: próchnica z piaskiem, spalenizna, kamienie,	19 jedn.	3 jedn.	małe grudki polepy		średniowiecze
22	gg	jama 20	zarys: nieregularny, wym. 2,2 x 3 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,6 m; wypełniko: próchnica z piaskiem,	58 jedn.	34 jedn. łuski rybie	1 nóż z trzpieniem żelazny, 1 przedm. żel. nieokr.		średniowiecze

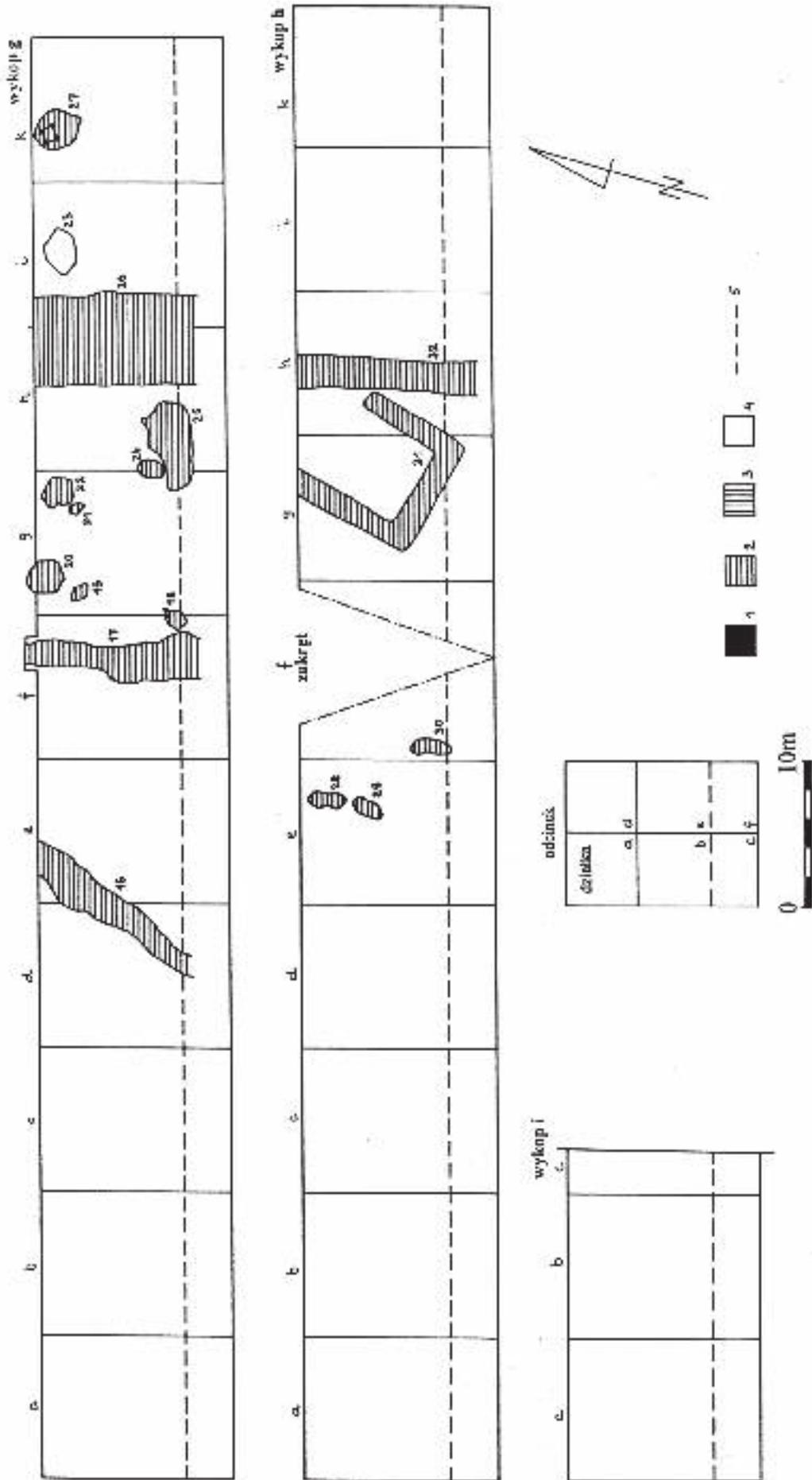
23	gi-gi	jama 21	zarys: owalny, wym. 3,2 x 2,2 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,16 m; wypełnisko: intensywnie czarna spalenizna, kamienie,			mała grudka polepy		średniowiecze
24	gg-gh	jama 22	zarys: owalny, wym. 2,7 x 1,4 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,4 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem,	15 jedn.	8 jedn.			średniowiecze
25	gg-gg-gh-gh	jama (półziemianka?)	zarys: nieregularny, wym. 3,2 na 6 m; przekrój: nieregularny, gł. max 0,54 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem,	106 jedn.	34 jedn.			średniowiecze
26	gh-gh-gh-gi-gi-gi	jama (stodoła?)	szerokość około 6 m, długość nieustalona - ponad 13 m; przekrój: nieregularny, gł. max 0,78 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem,	90 jedn.	93 jedn.	1 nóż z trzpieniem żelazny, 2 gwoździe żelazne, 1 siekierka kamienna, 1 przedm. żel. nieokreślony		średniowiecze
27	gk	jama, studnia	zarys: owalny, wym. 3,6 x 2,9 m; przekrój: prostokątny, gł. 1,52 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem, w dolnej partii pozostałość studni z belek dębowych o dł. 1,1 m i średnicach 0,1-0,15 m, w partii dennej cienka warstwa faszyny;	6 jedn.	7 jedn.		dębowe belki dolnej partii studni poddano analizie dendrochronologicznej	średniowiecze
28	he	jama 23	zarys: owalny, wym. 2,6 x 0,8 m; przekrój: nieregularny, gł. max 0,6 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem,	6 jedn.	1 jedn.	małe bryłki polepy		średniowiecze
29	he-he	jama 24	zarys: owalny, wym. 2,1 x 0,9 m; przekrój: nieregularny, gł. max 0,2 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem,		2 jedn.			średniowiecze
30	hf-hf	jama 25	zarys: owalny, wym. 3,2 x 1,2 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,34 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem, spalenizna,	15 jedn.	13 jedn.			średniowiecze
31	hg-hg-hg-hg-hg	rów 3	szerokość 1,7 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,8 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem, spalenizna,	9 jedn.	22 jedn.	1 bryłka żużla		średniowiecze
32	hi-hi-hi-hi-hi	rów 4	szerokość 3 m; przekrój: nieckowaty, gł. max 0,82 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem, spalenizna,	146 jedn.	25 jedn.	1 osetka kamienne, mała bryłka polepy		średniowiecze
33	ce-ee-cf-cf-cg-cg-ch-ch	rów 5	długość 36 m, szerokość 1 m; przekrój: nieckowaty, gł. max 0,28 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem,	4 jedn.		1 fragment szkła butelkowego		współczesność
34	cd	jama 26	zarys: kolisty, średn. 1 m; przekrój: nieckowaty, gł. 0,16 m; wypełnisko: próchnica z piaskiem,	1 jedn.				pradzieje

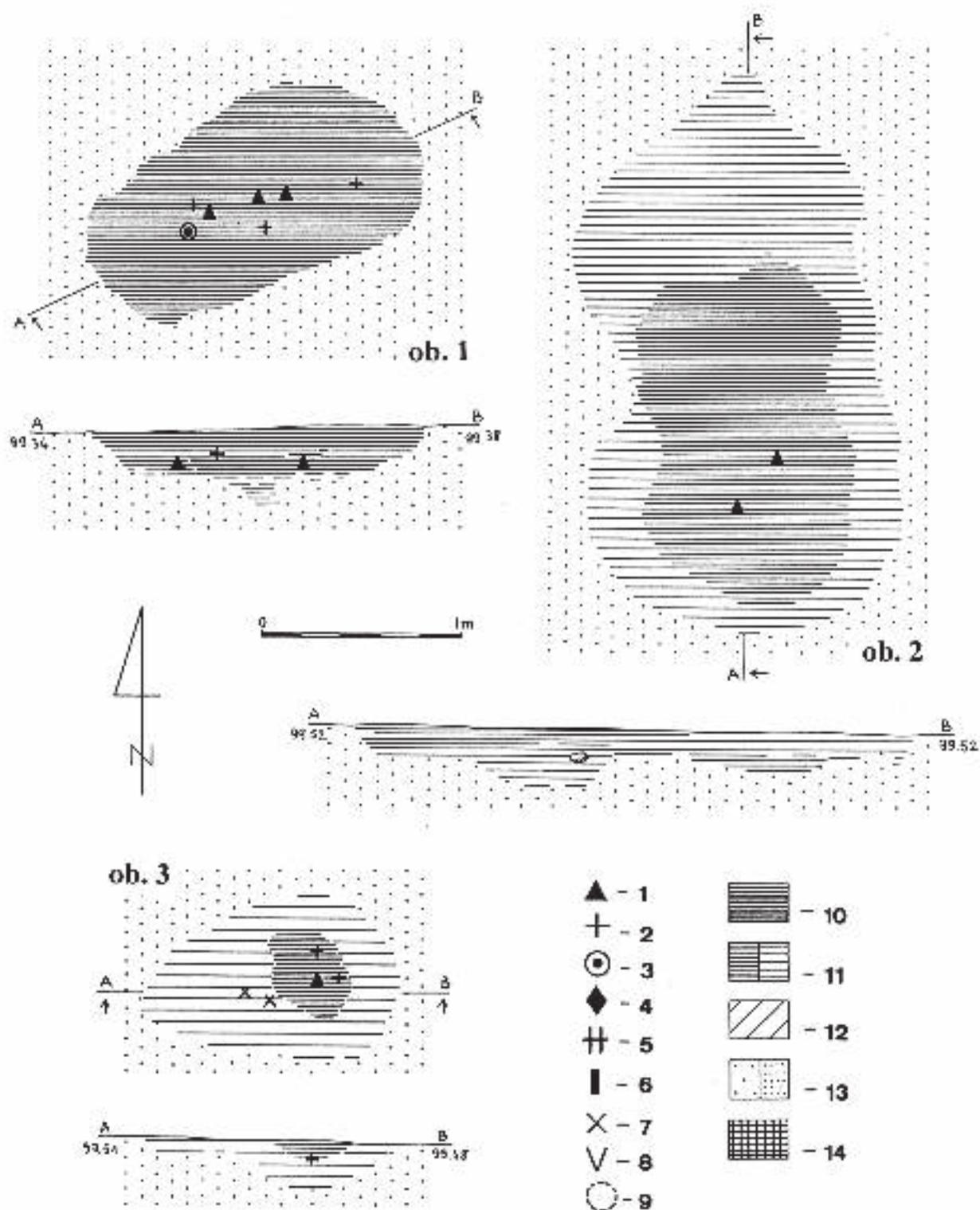
Ryc. 1. Sędzin, st. 86-88. Plan sytuacyjny wykopów.

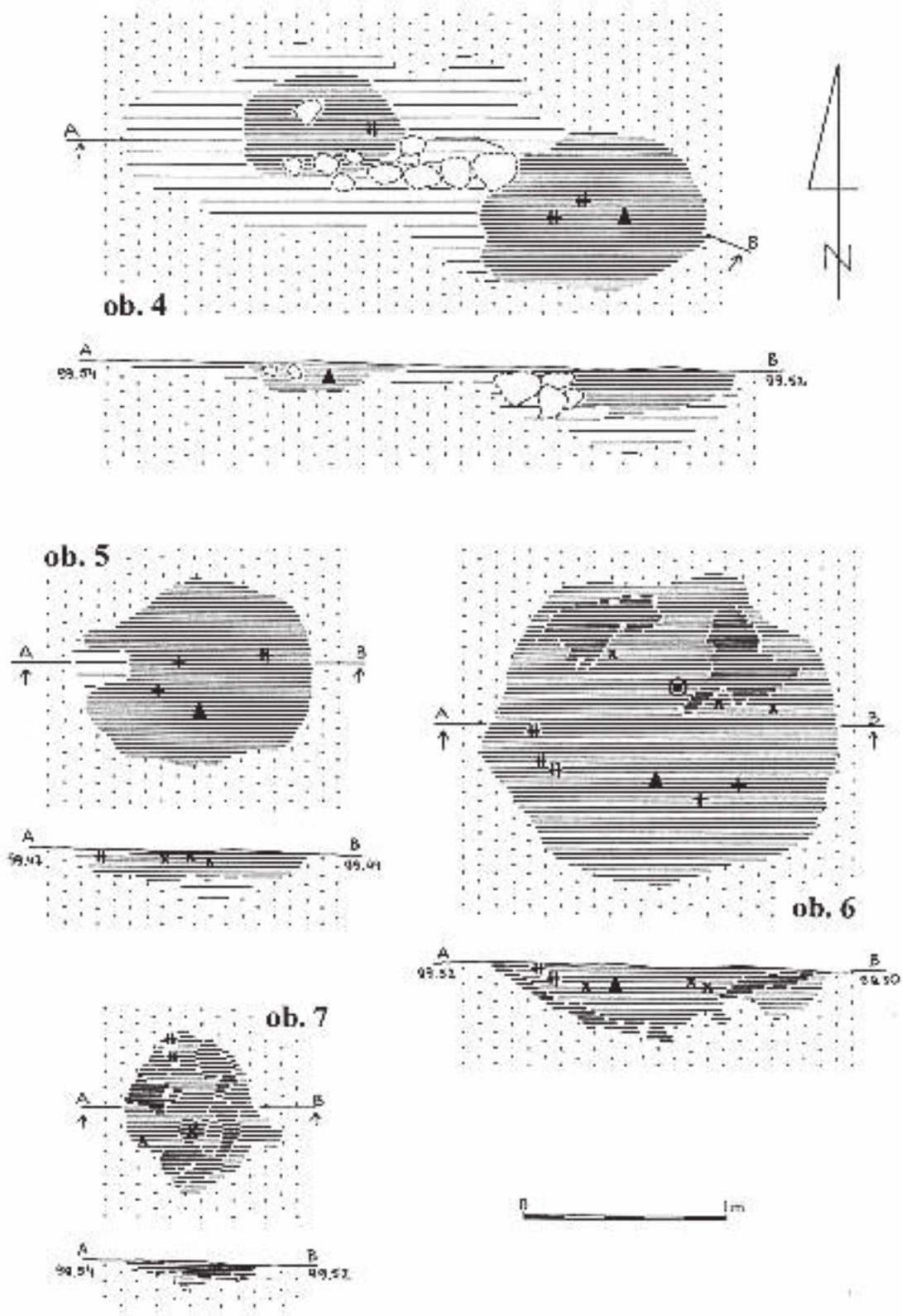
Ryc. 2. Sędzin, st. 86-88. Rozplanowanie obiektów. Legenda: patrz ryc. 4.

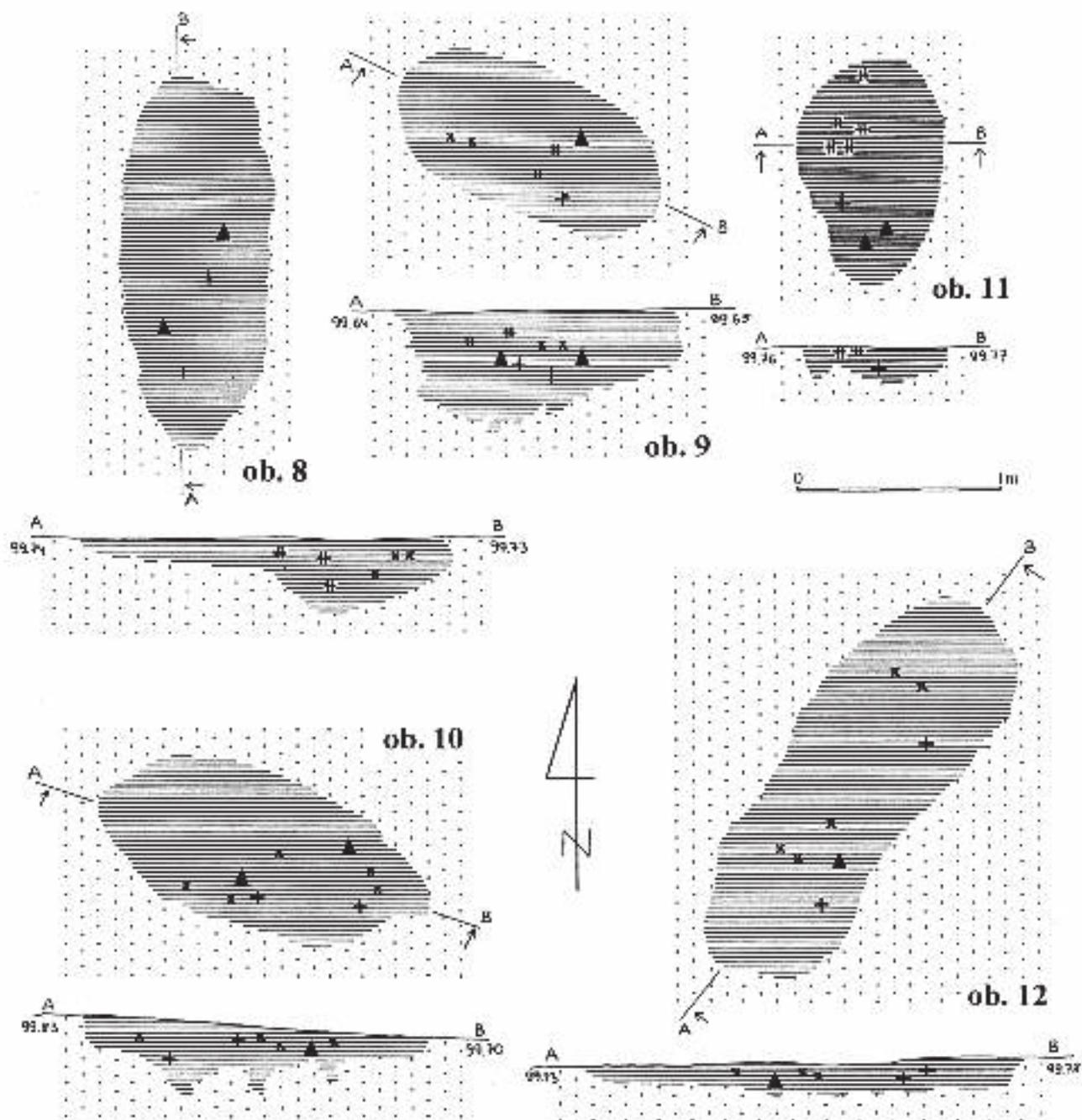
Ryc. 4. Sędzin, st. 86-88. Rozplanowanie obiektów. Legenda: 1 – obiekt pradziejowy; 2 – obiekty średniowieczne; 3 – obiekt współczesny; 4 – obiekty bez materiału ruchomego; 5 – linia gazociągu.

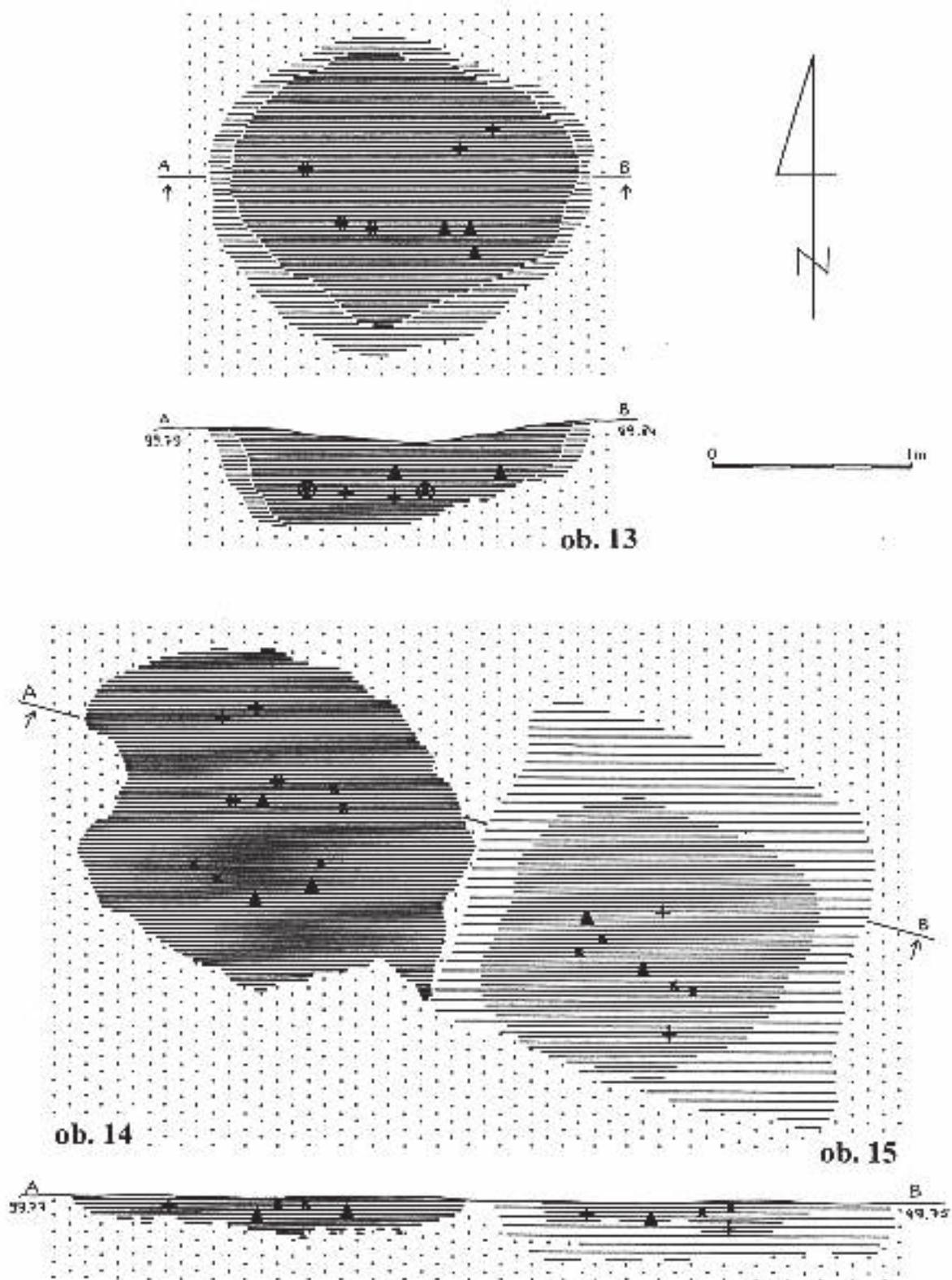
Ryc. 5. Sędzin, st. 86-88. Rzuty i profile obiektów: 1-3. Legenda: 1: fragmenty naczyń glinianych; 2: fragmenty kości; 3: przedmioty metalowe; 4: rozcieracze kamienne; 5: grudki polepy; 6: krzemienie; 7: węgle drzewne; 8: faszyna; 9: przepalone kości; 10: próchnica ze spalenizną; 11: próchnica z piaskiem; 12: glina; 13: piasek; 14: zbutwiałe drewno.

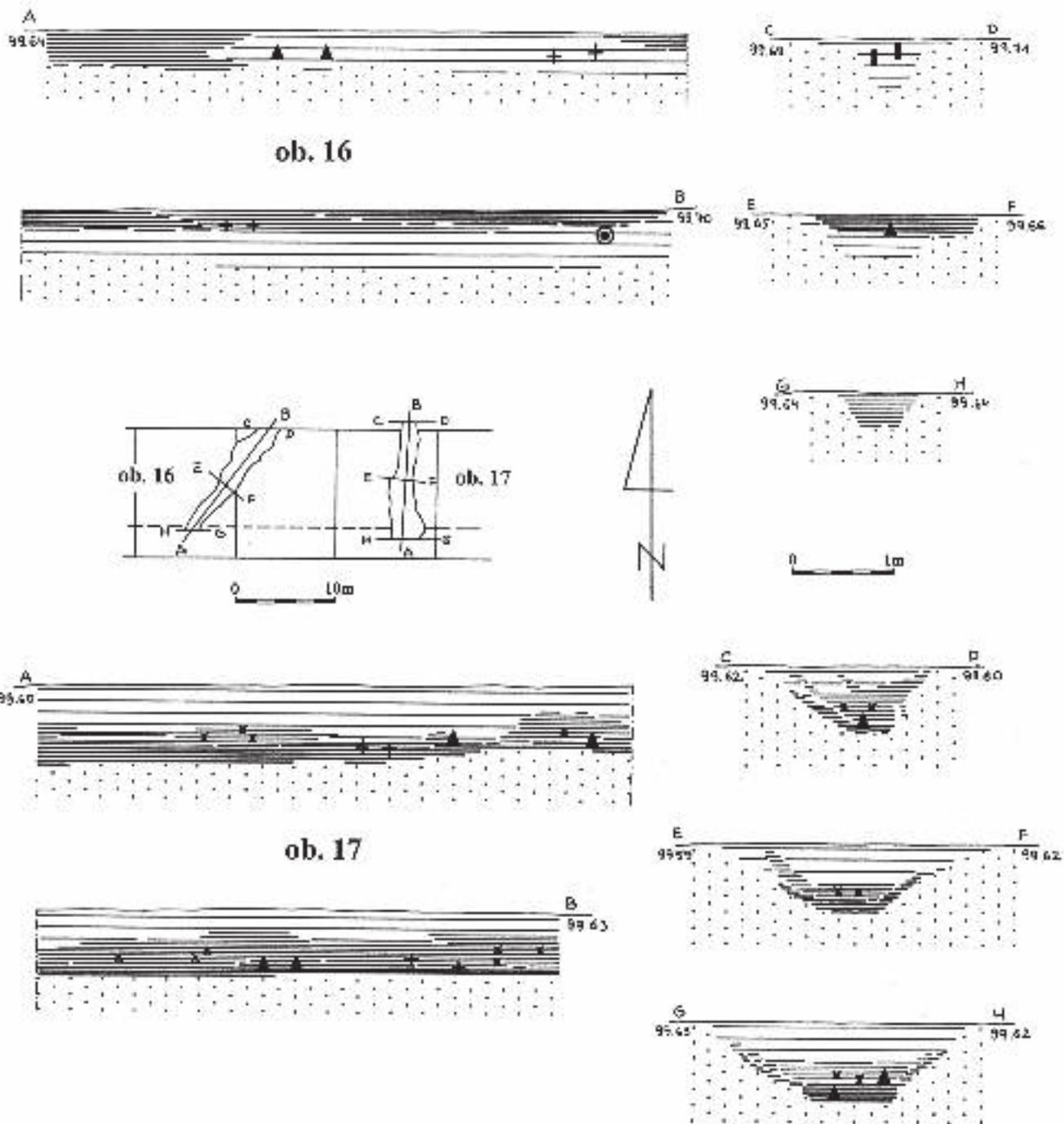
Ryc. 6. Sędzin, st. 86-88. Rzuty i profile obiektów: 4-7.

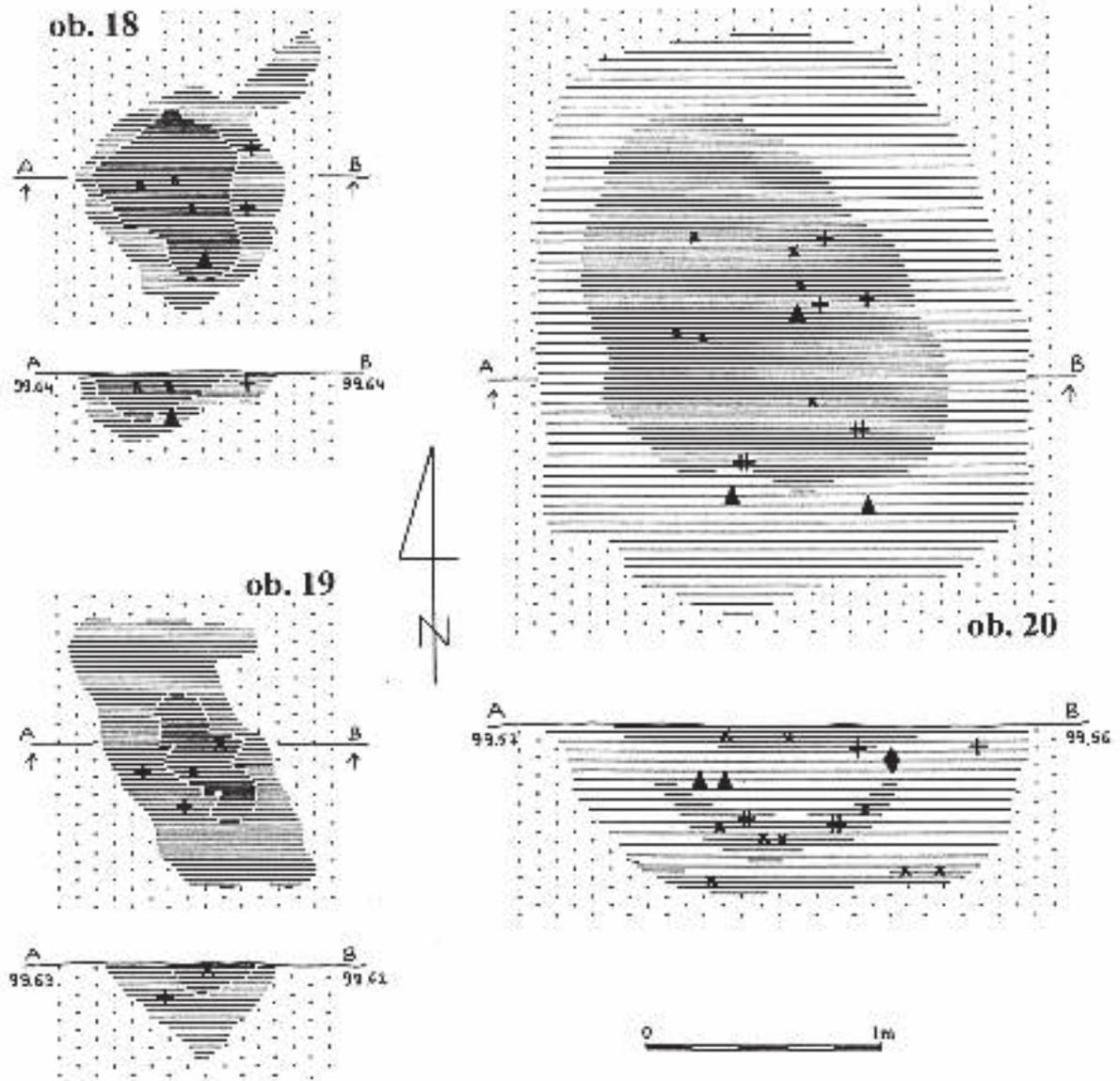
Ryc. 7. Sędzin, st. 86-88. Rzuty i profile obiektów: 8-12.

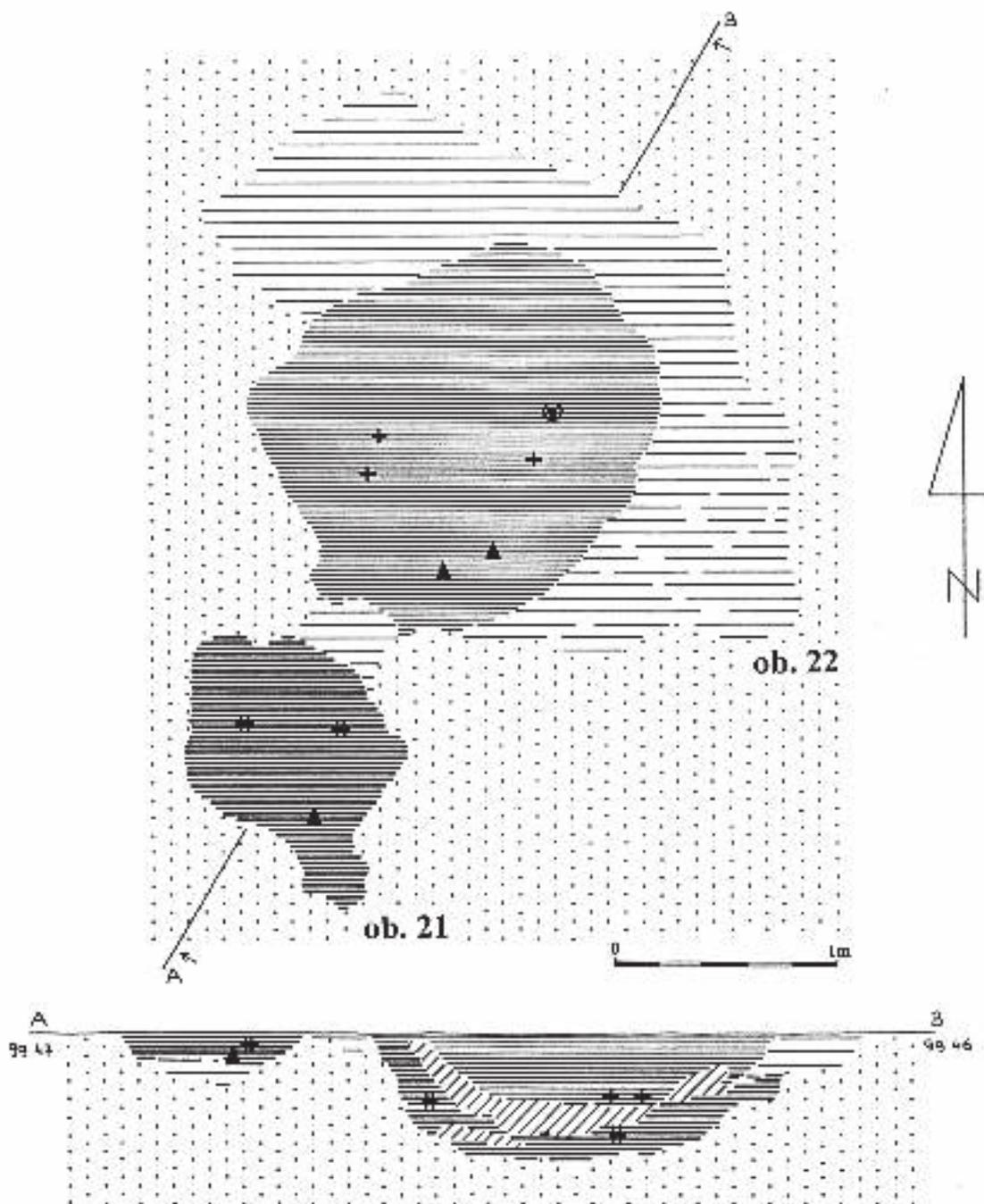
Ryc. 8. Sędzin, st. 86-88. Rzuty i profile obiektów: 13-15.

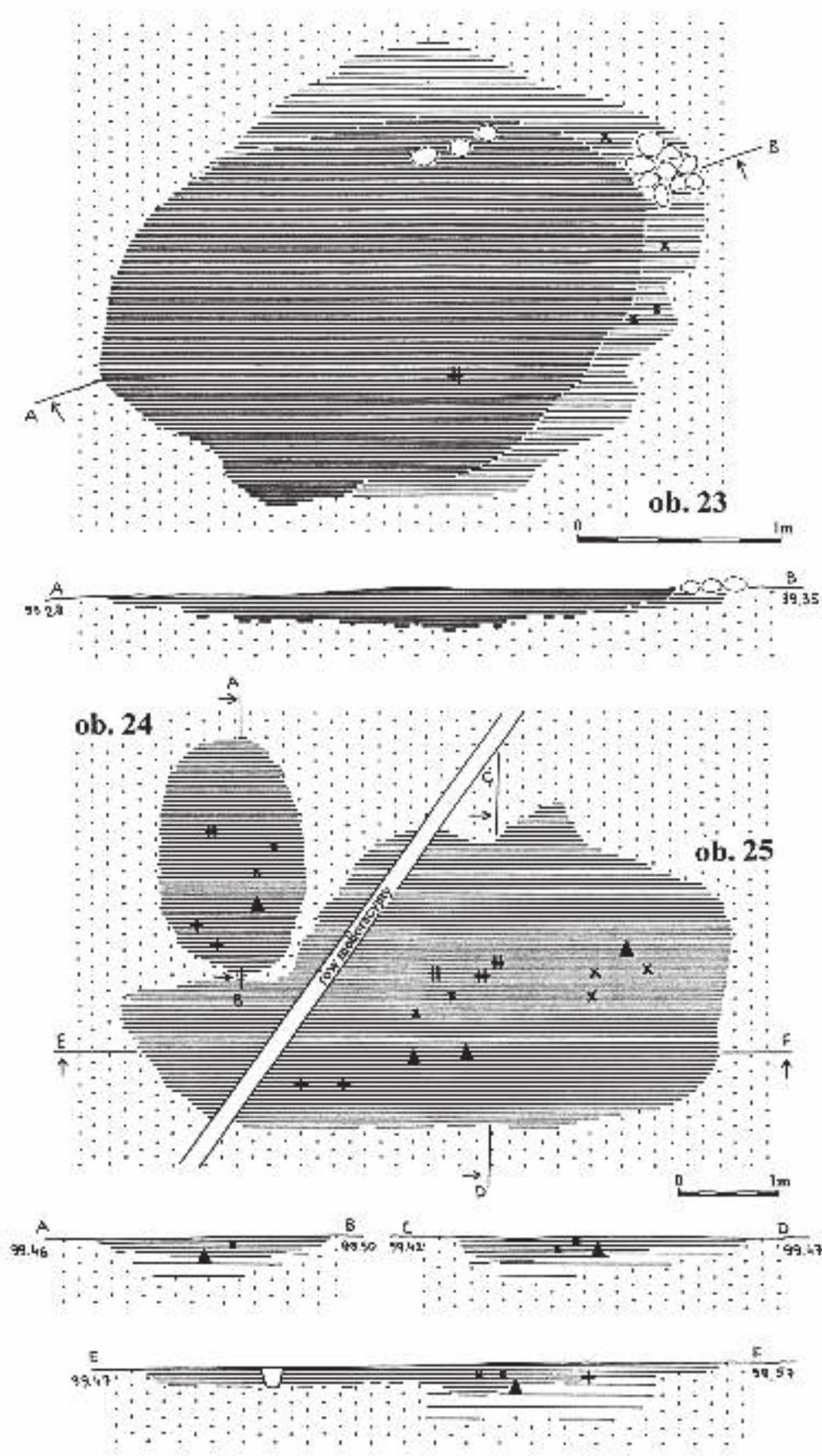
Ryc. 9. Sędzin, st. 86-88. Rzuty i profile obiektów: 16-17.

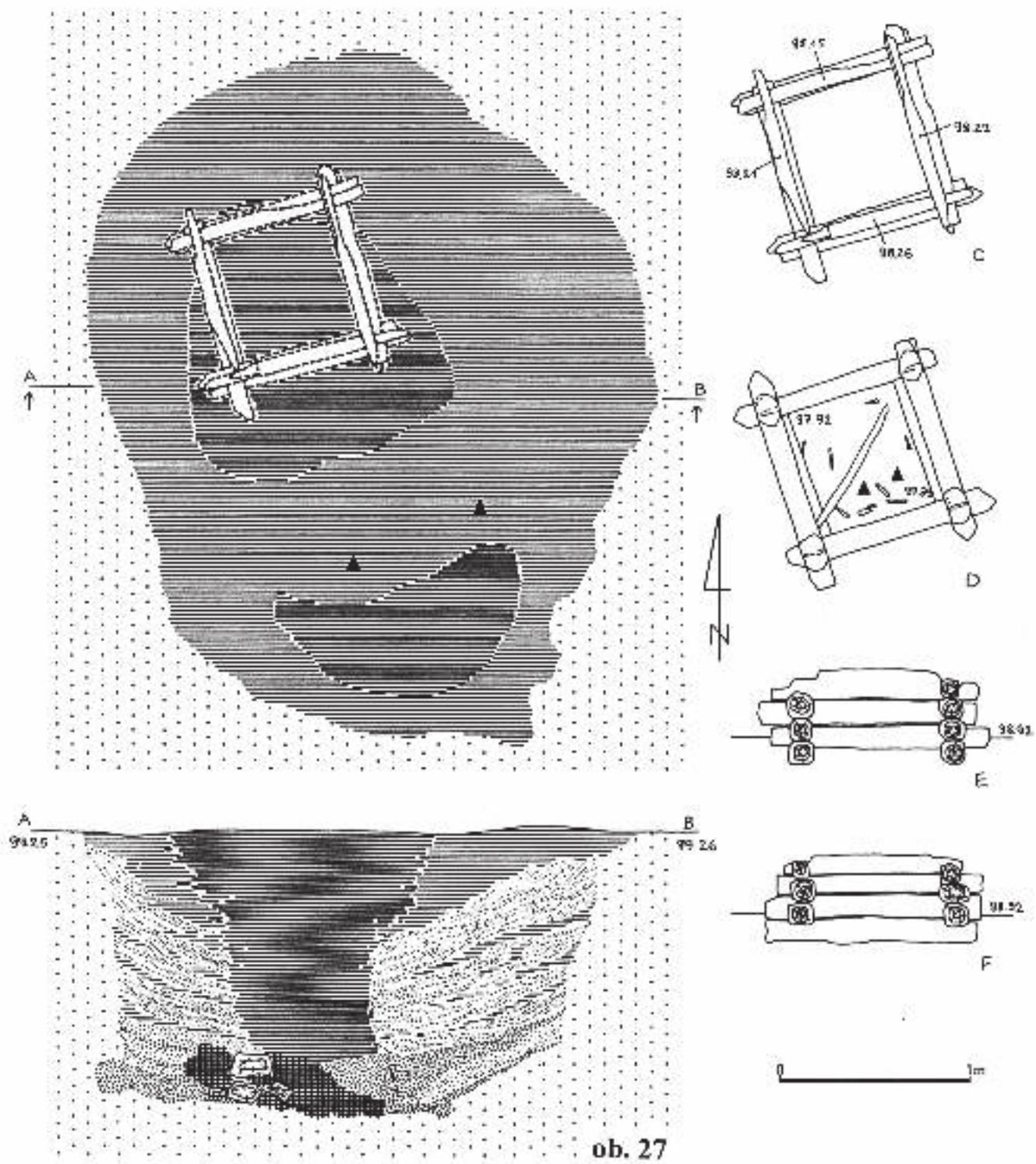
Ryc. 10. Sędzin, st. 86-88. Rzuty i profile obiektów: 18-20.

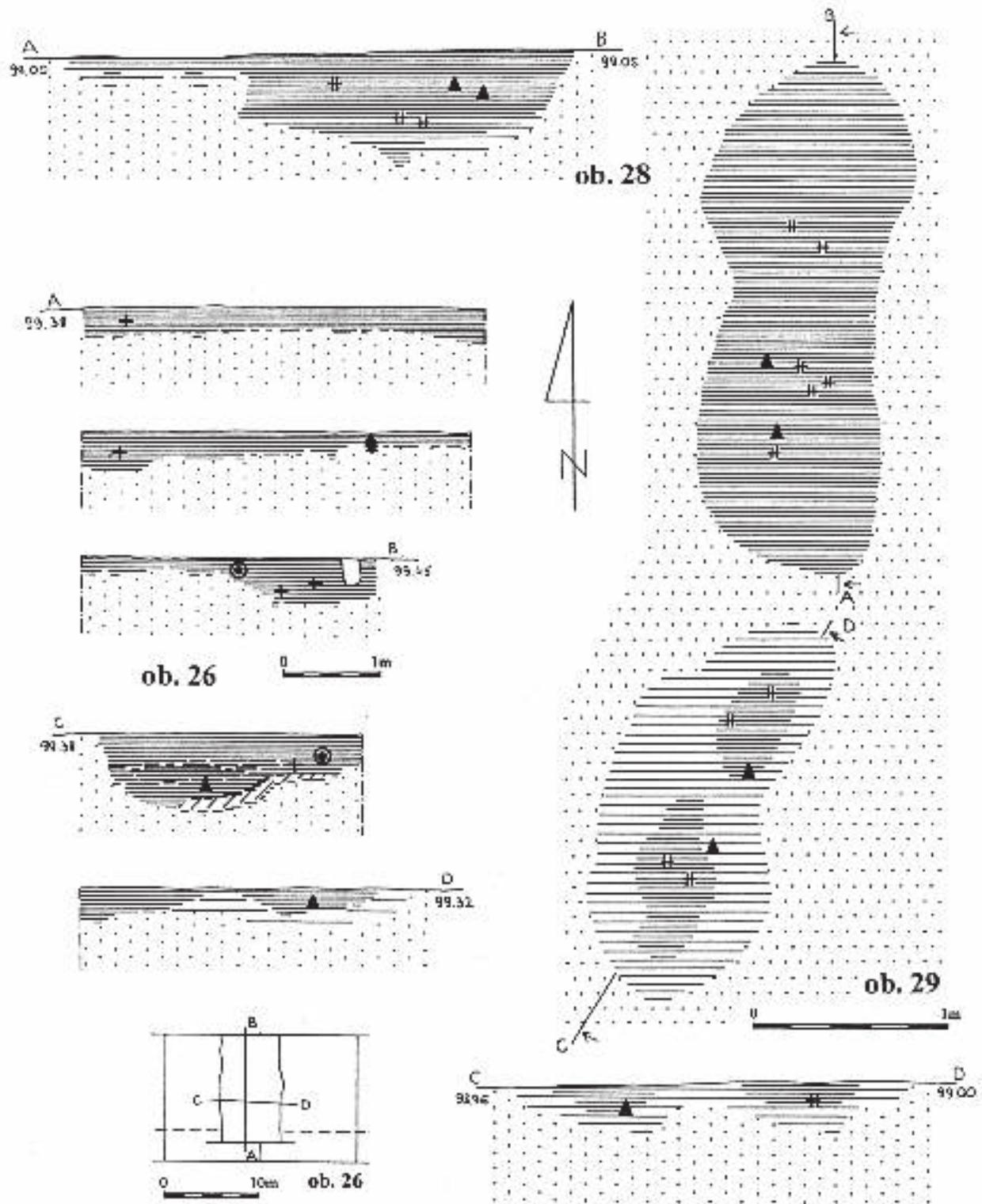
Ryc. 11. Sędzin, st. 86-88. Rzuty i profile obiektów: 21-22.

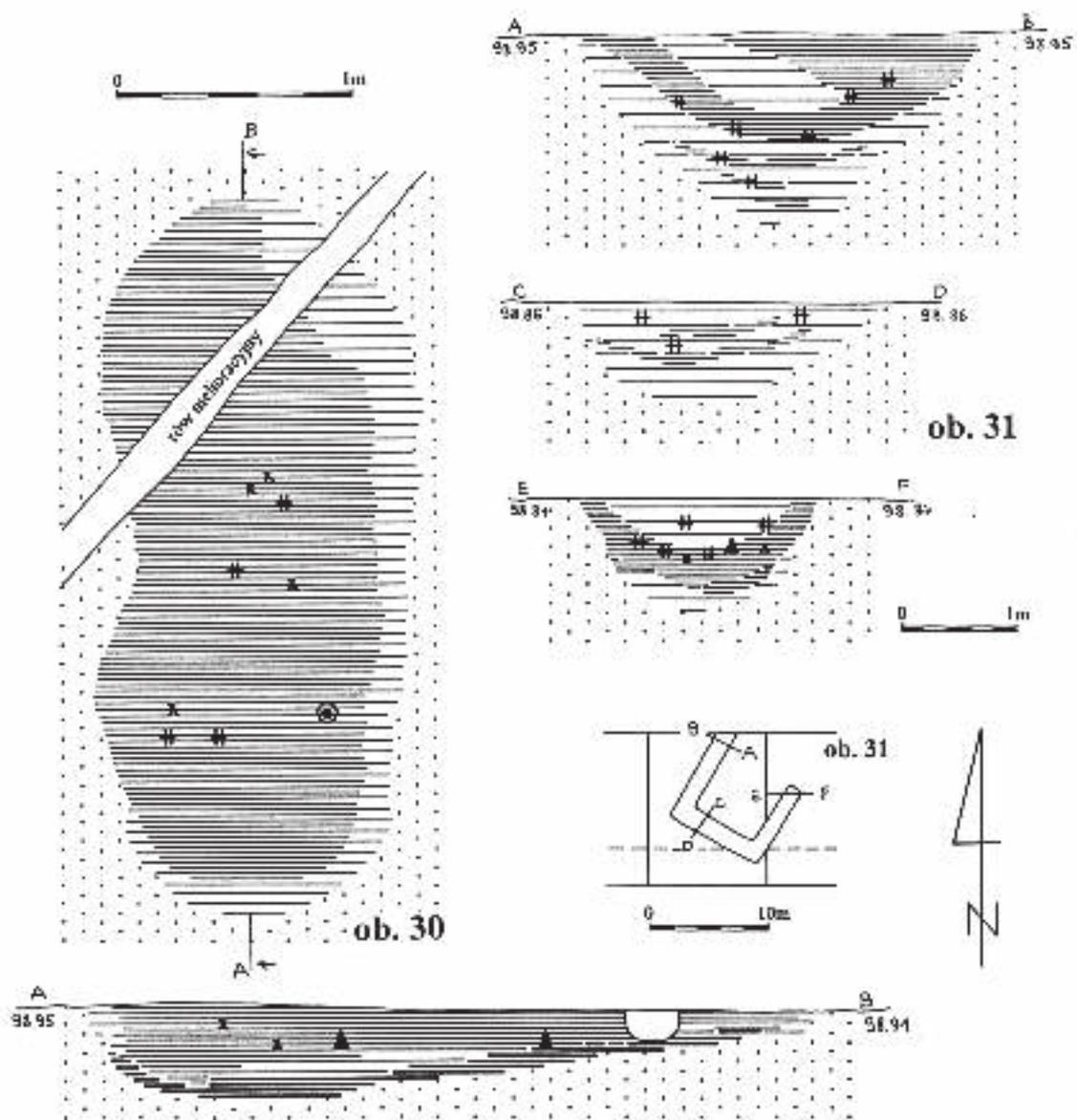
Ryc. 12. Sędzin, st. 86-88. Rzuty i profile obiektów: 23-25.

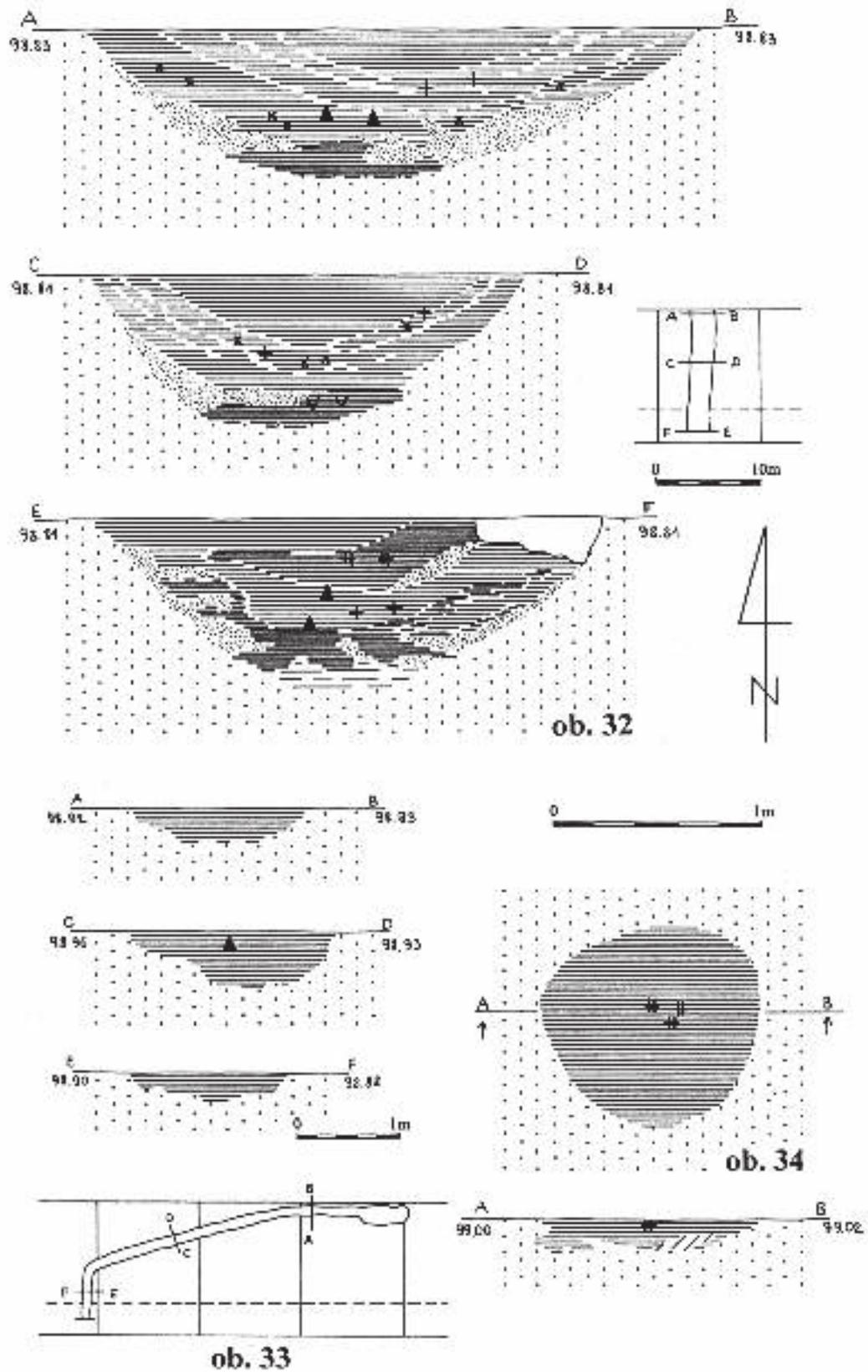
Ryc. 13. Sędzin, st. 86-88. Rzuty i profile obiektów: 27.

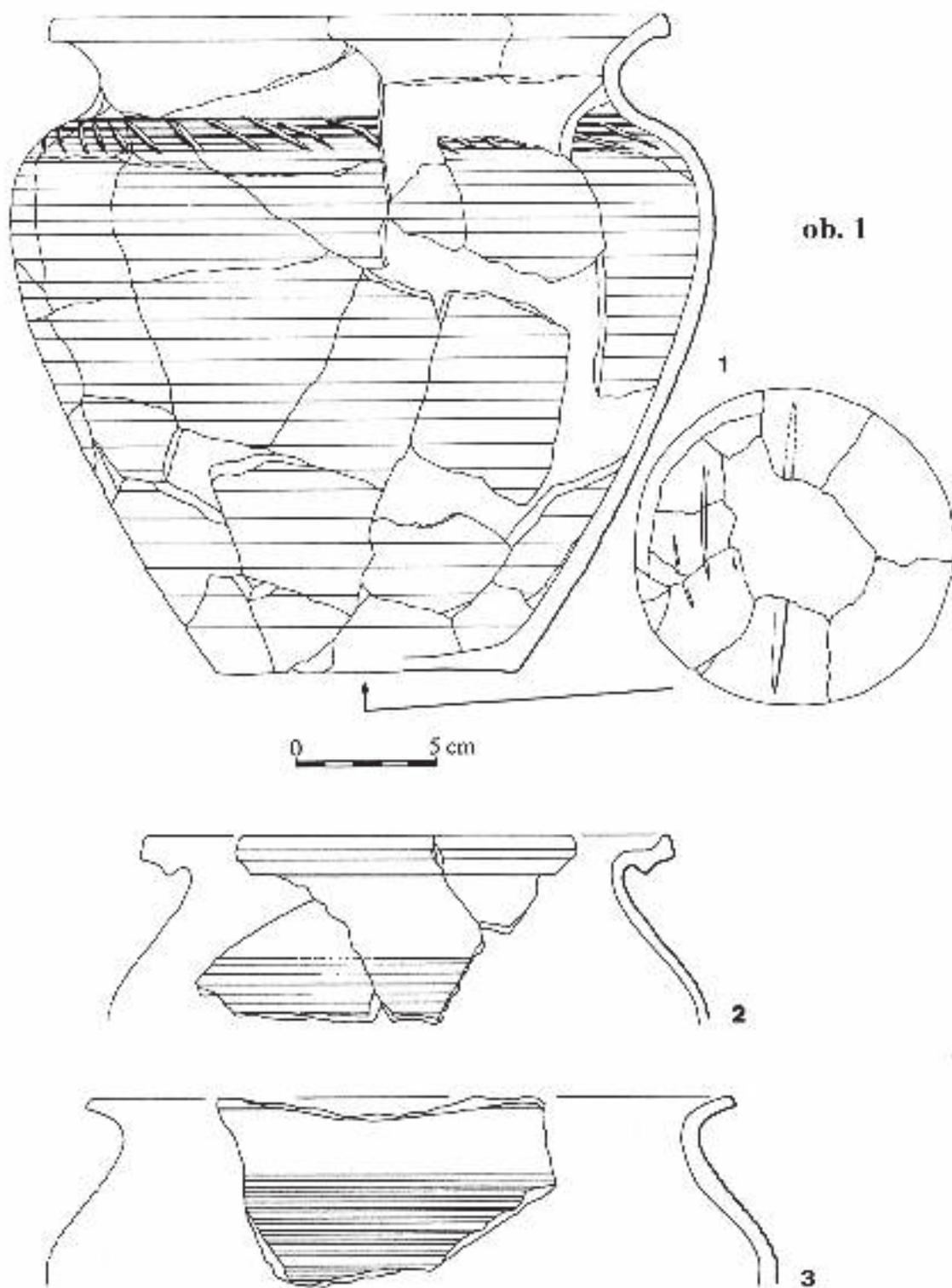
Ryc. 14. Sędzin, st. 86-88. Rzuty i profile obiektów: 26, 28-29.

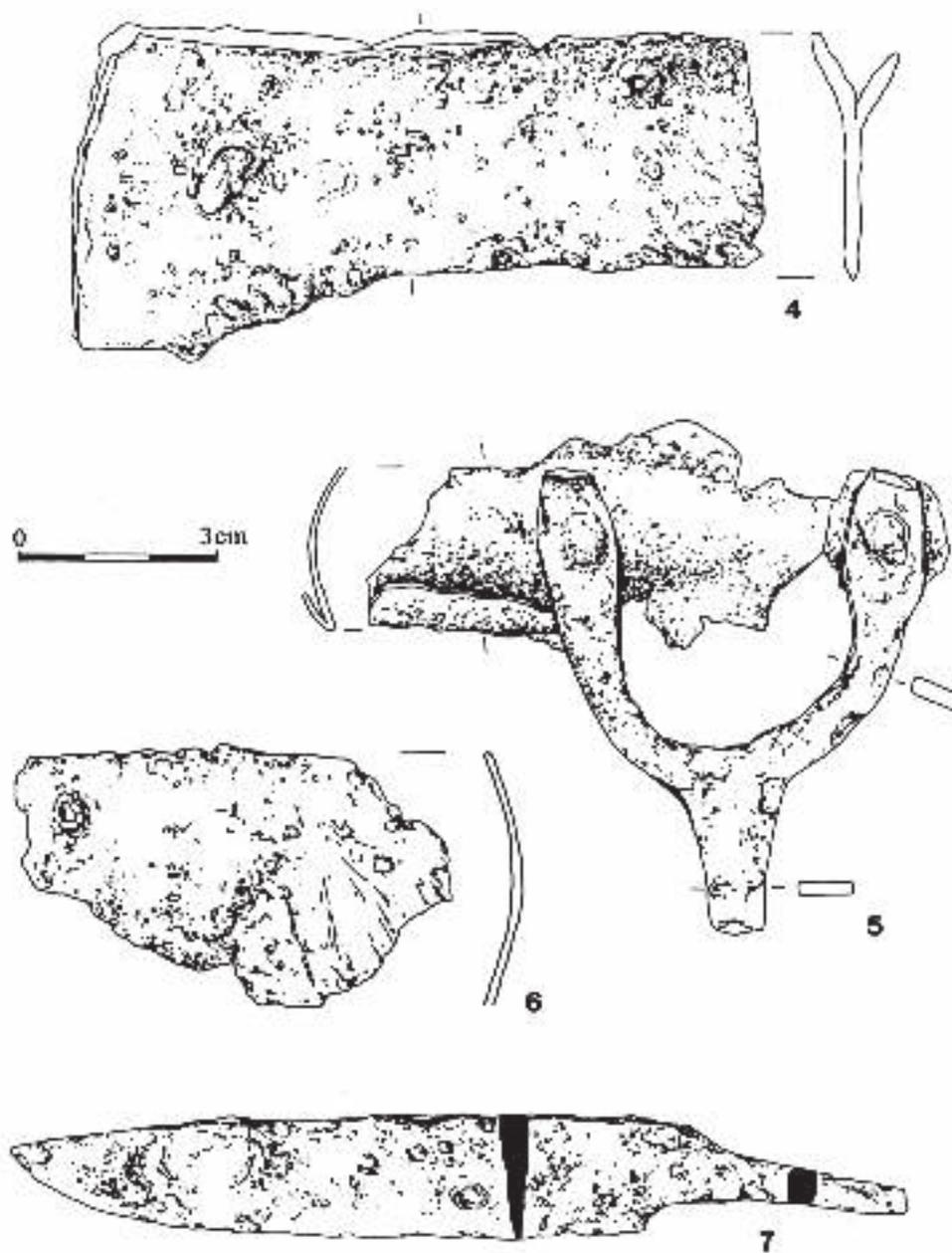
Ryc. 15. Sędzin, st. 86-88. Rzuty i profile obiektów: 30-31.

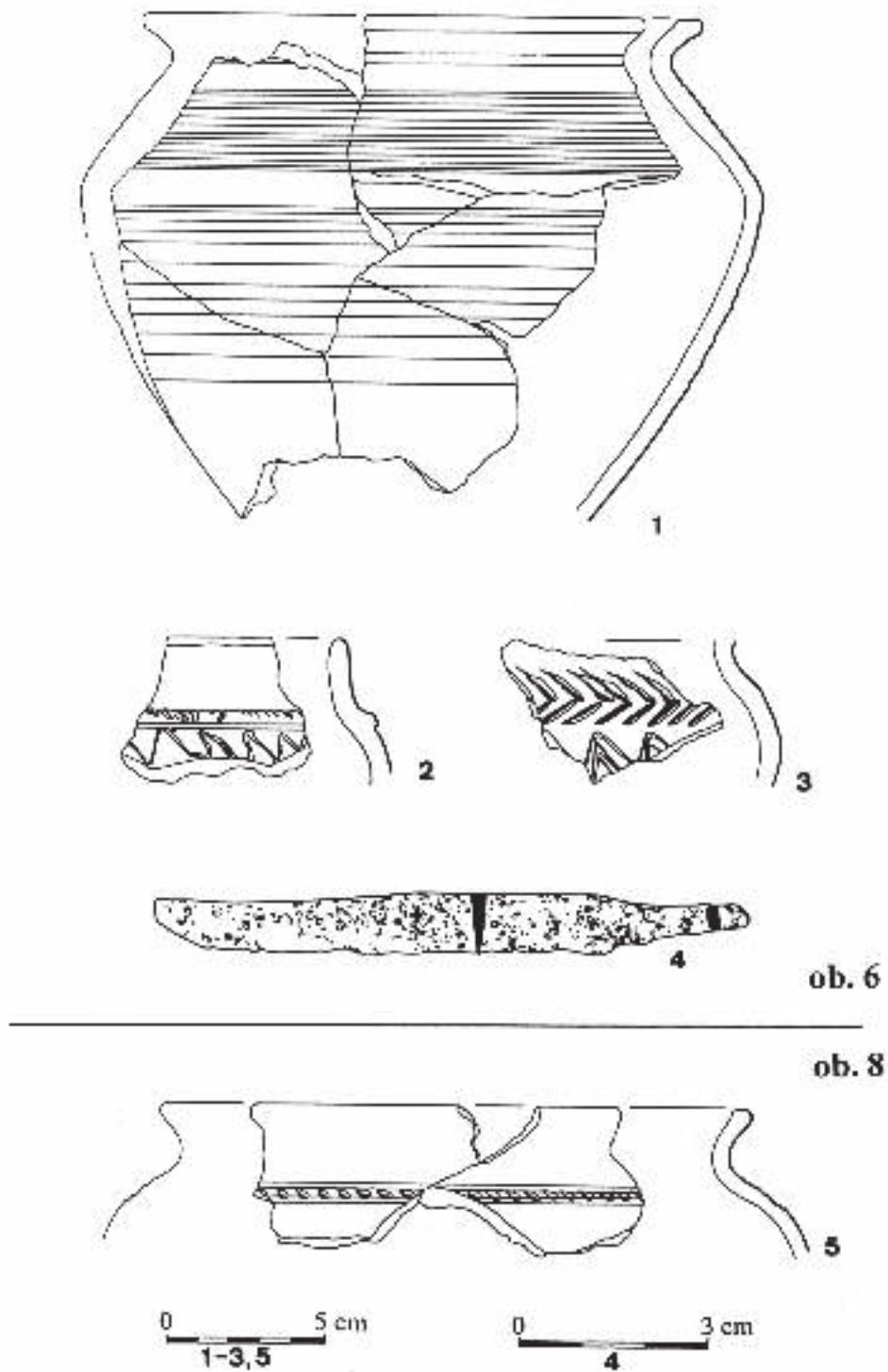
Ryc. 16. Sędzin, st. 86-88. Rzuty i profile obiektów: 32-34.

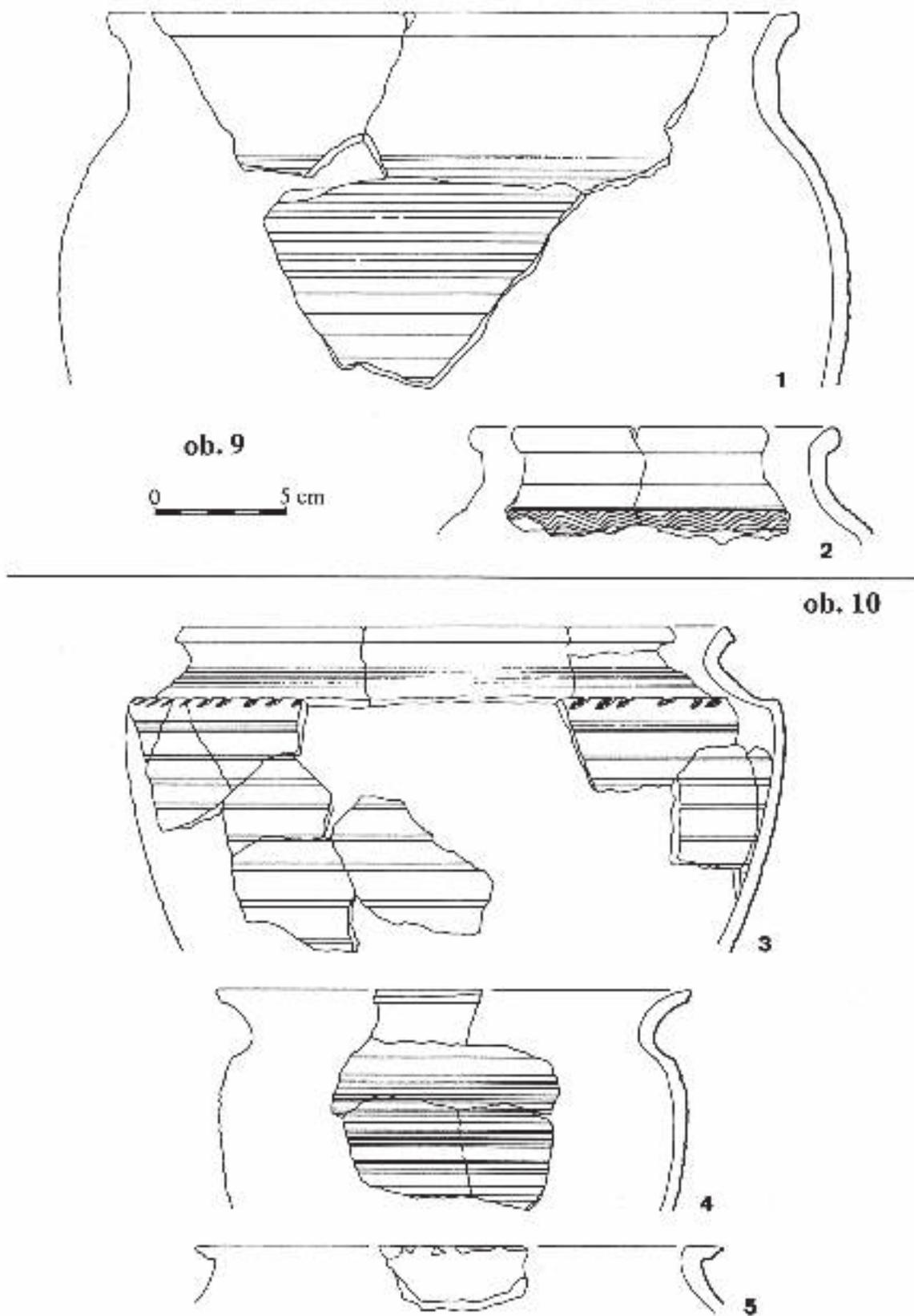
Ryc. 17. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 1. Fragmenty naczyń średniowiecznych.

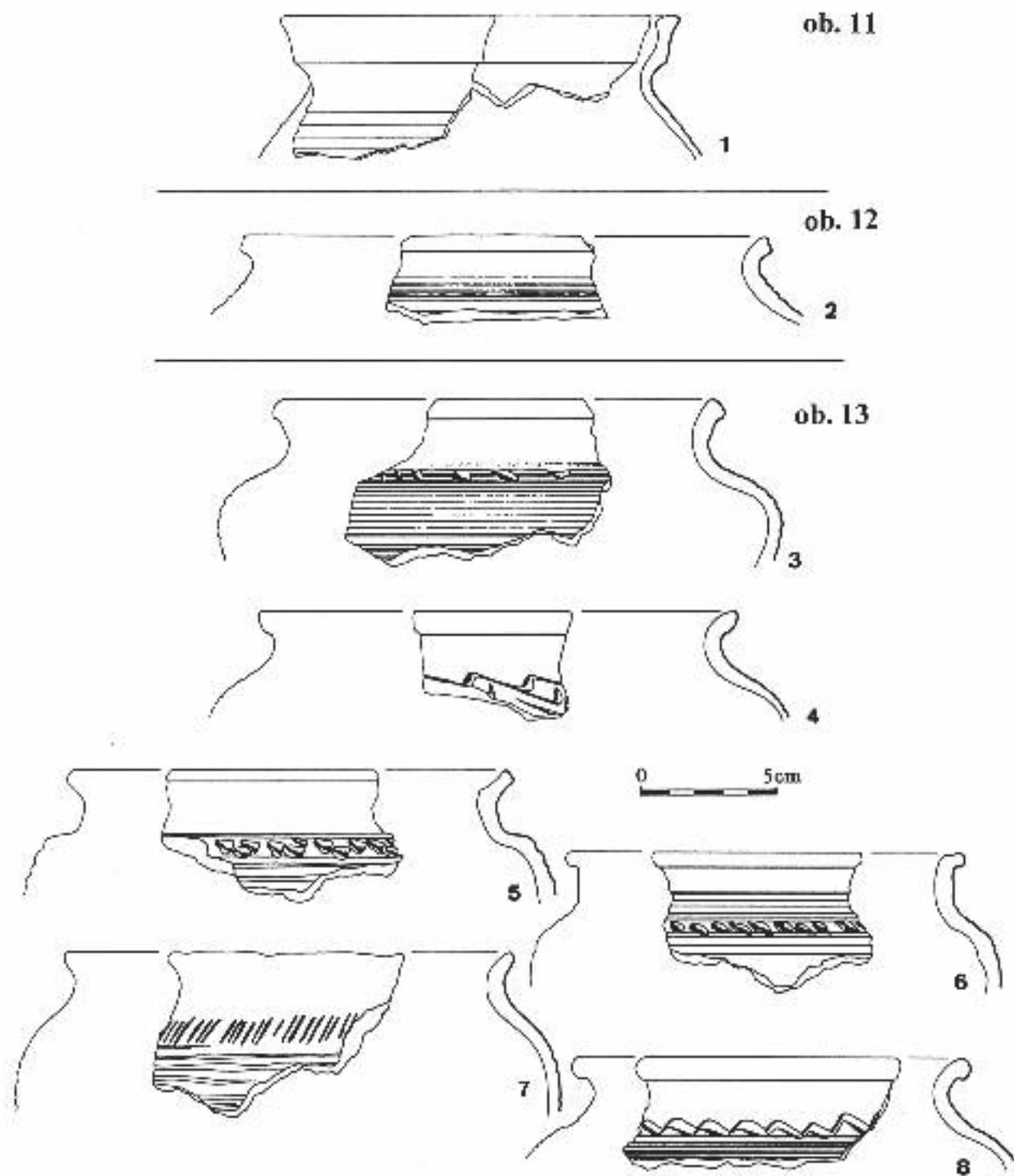
Ryc. 18. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 1. 4: fragment przedmiotu żelaznego; 5-6: fragmenty zgrzebla; 7: nóż.

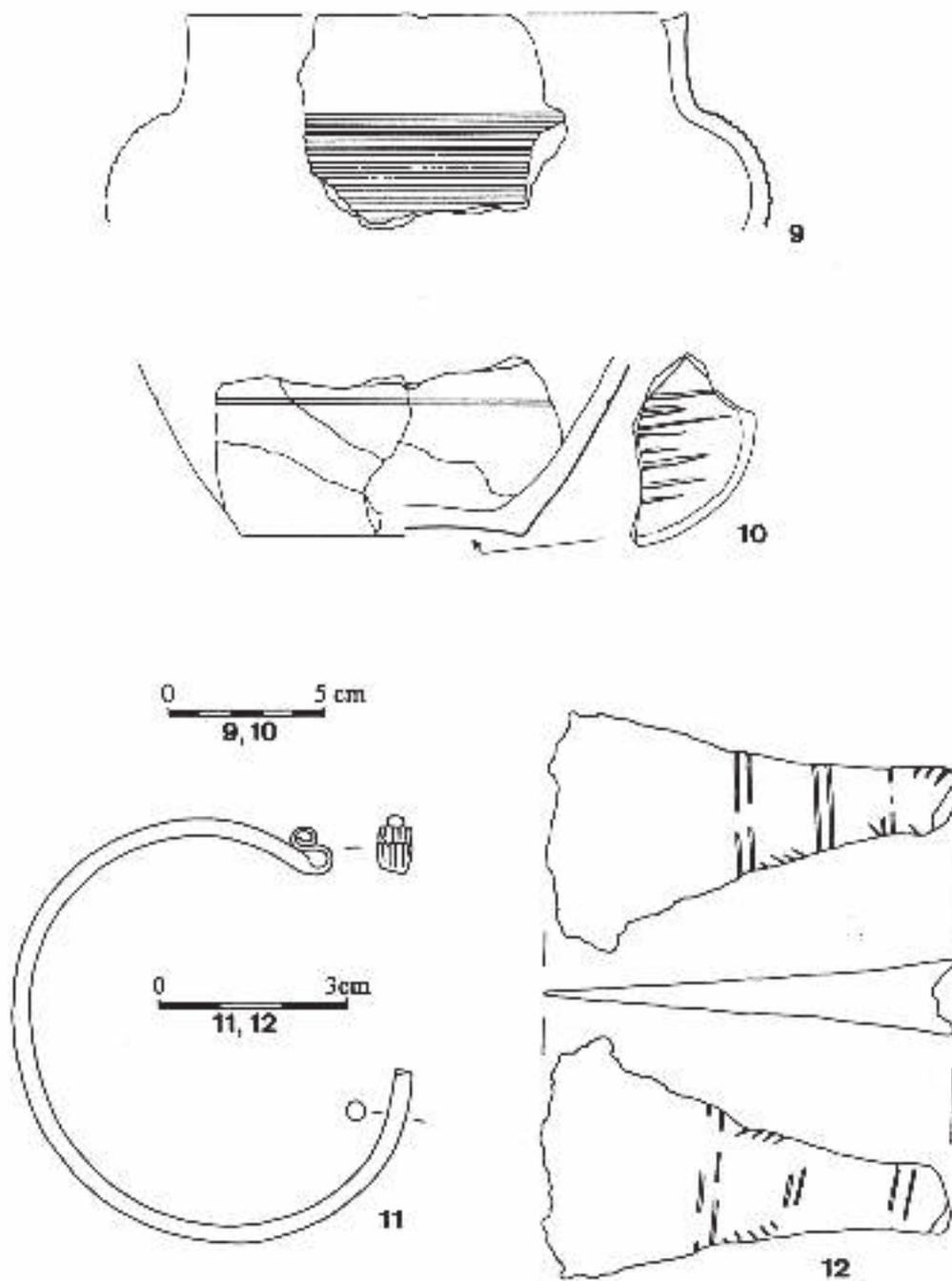
Ryc. 19. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 6. 1-3: fragmenty naczyń średniowiecznych; 4: nóż.
Obiekt 8. 5: fragmenty naczynia średniowiecznego.

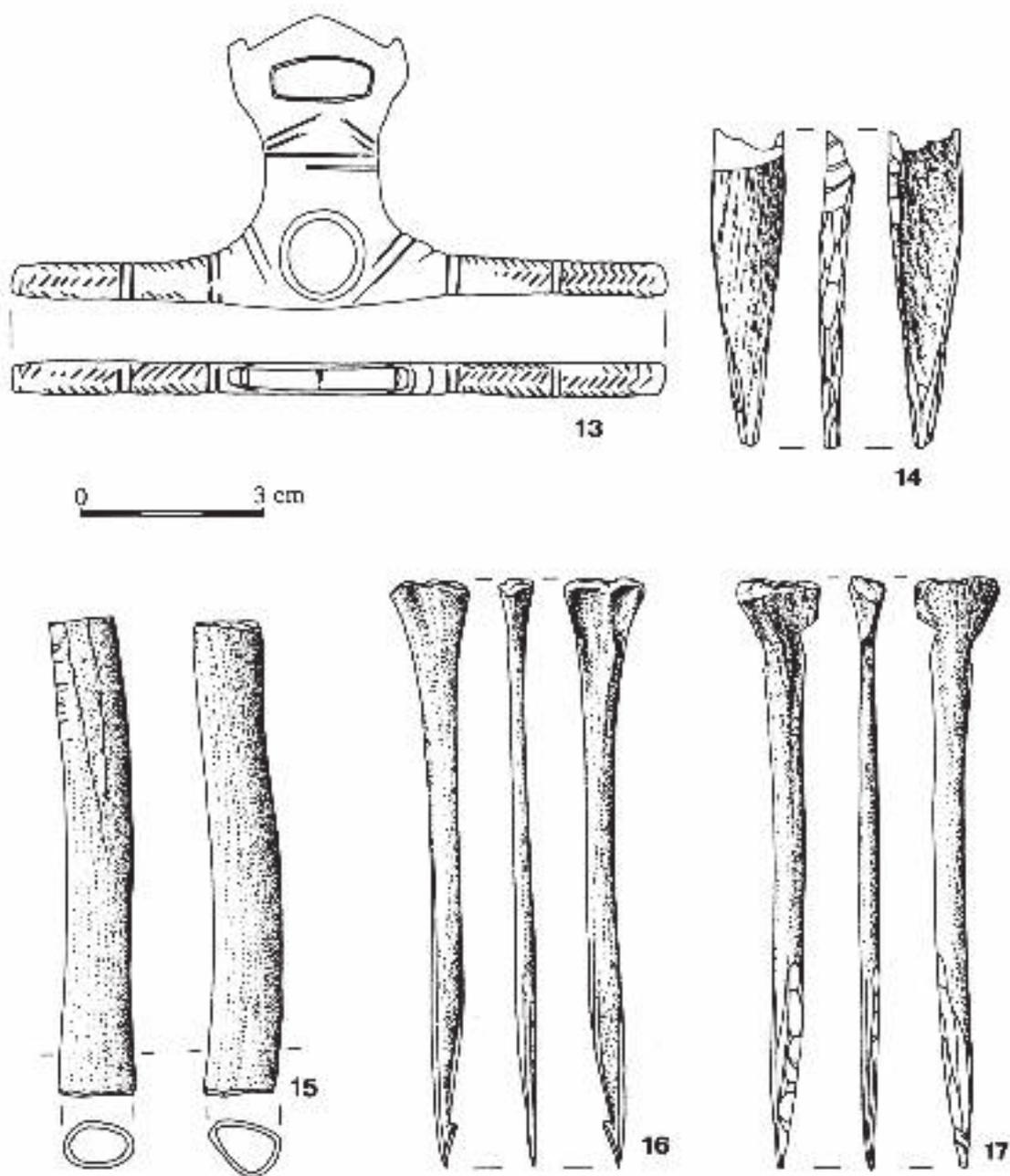
Ryc. 20. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 9. 1-2: fragmenty naczyń średniowiecznych.
Obiekt 10. 3-5: fragmenty naczyń średniowiecznych.

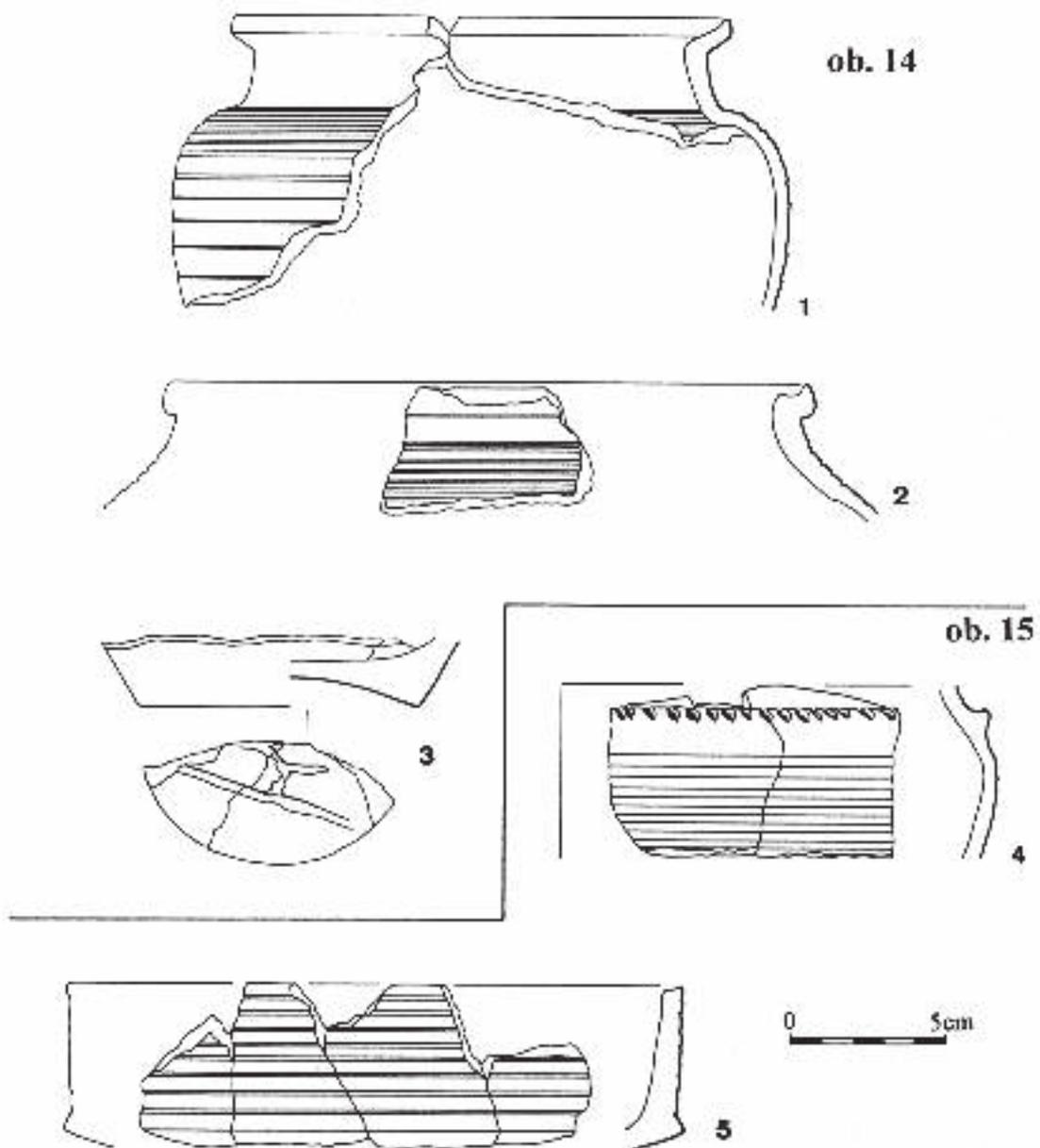
Ryc. 21. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 11. 1: fragmenty naczynia średniowiecznego. Obiekt 12. 2: fragment naczynia średniowiecznego. Obiekt 13. 3-8: fragmenty naczyń średniowiecznych.

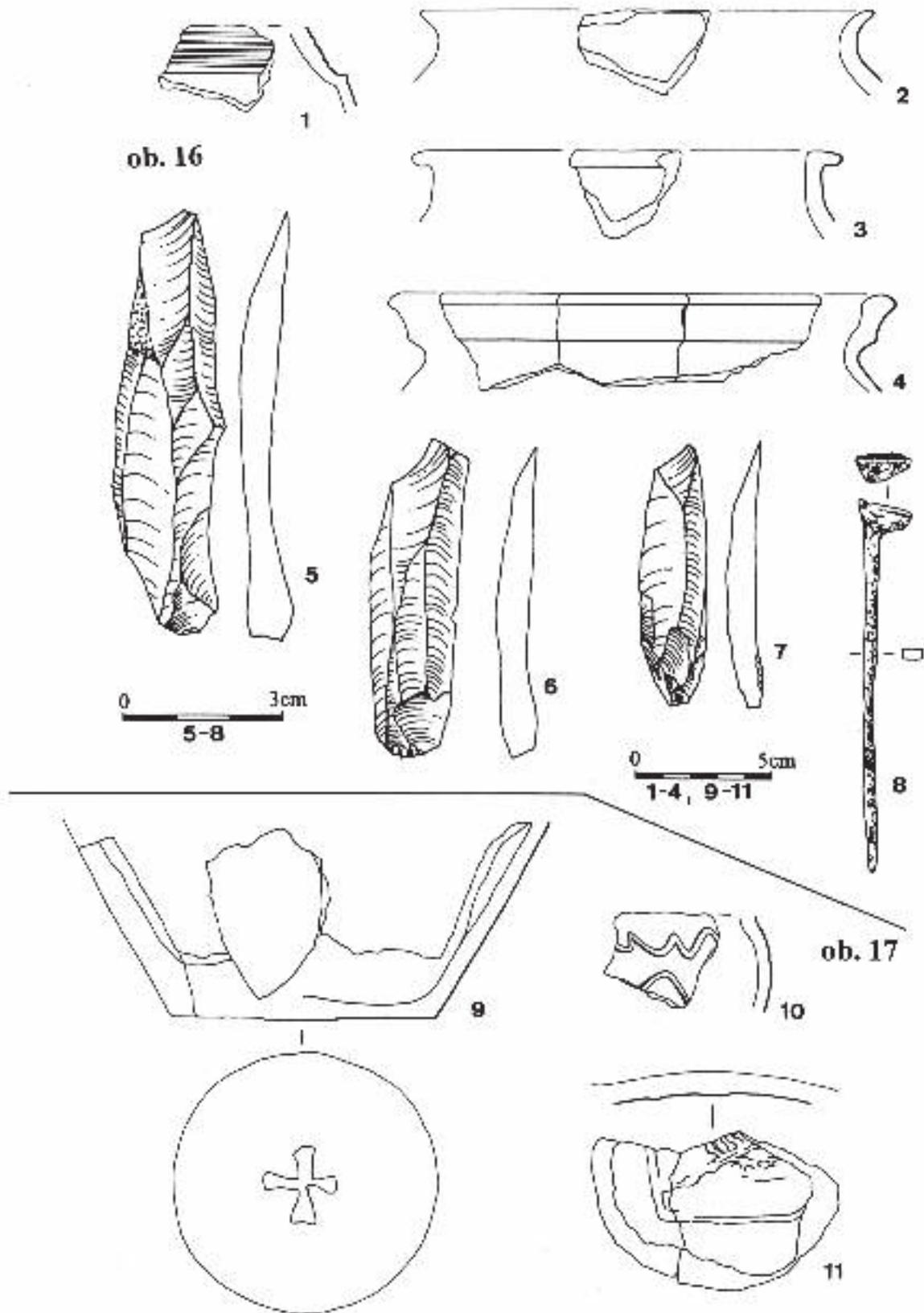
Ryc. 22. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 13. 9-10: fragmenty naczyń średniowiecznych; 11: miedziany kabłączek skroniowy; 12: żelazny toporek miniaturowy.

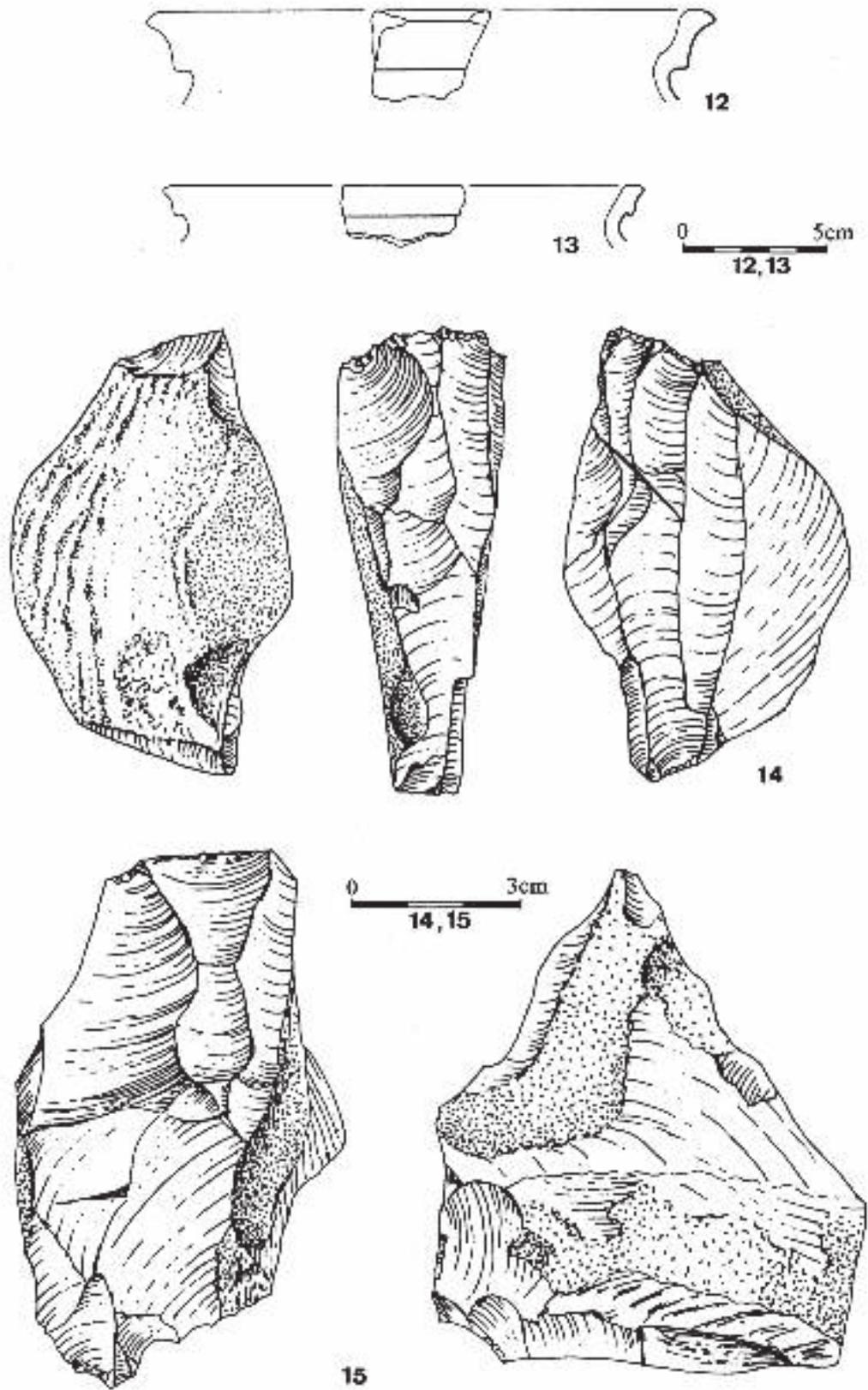
Ryc. 23. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 13. 13: żelazna pobocznicza wędzidla; 14-17: wyroby kościane.

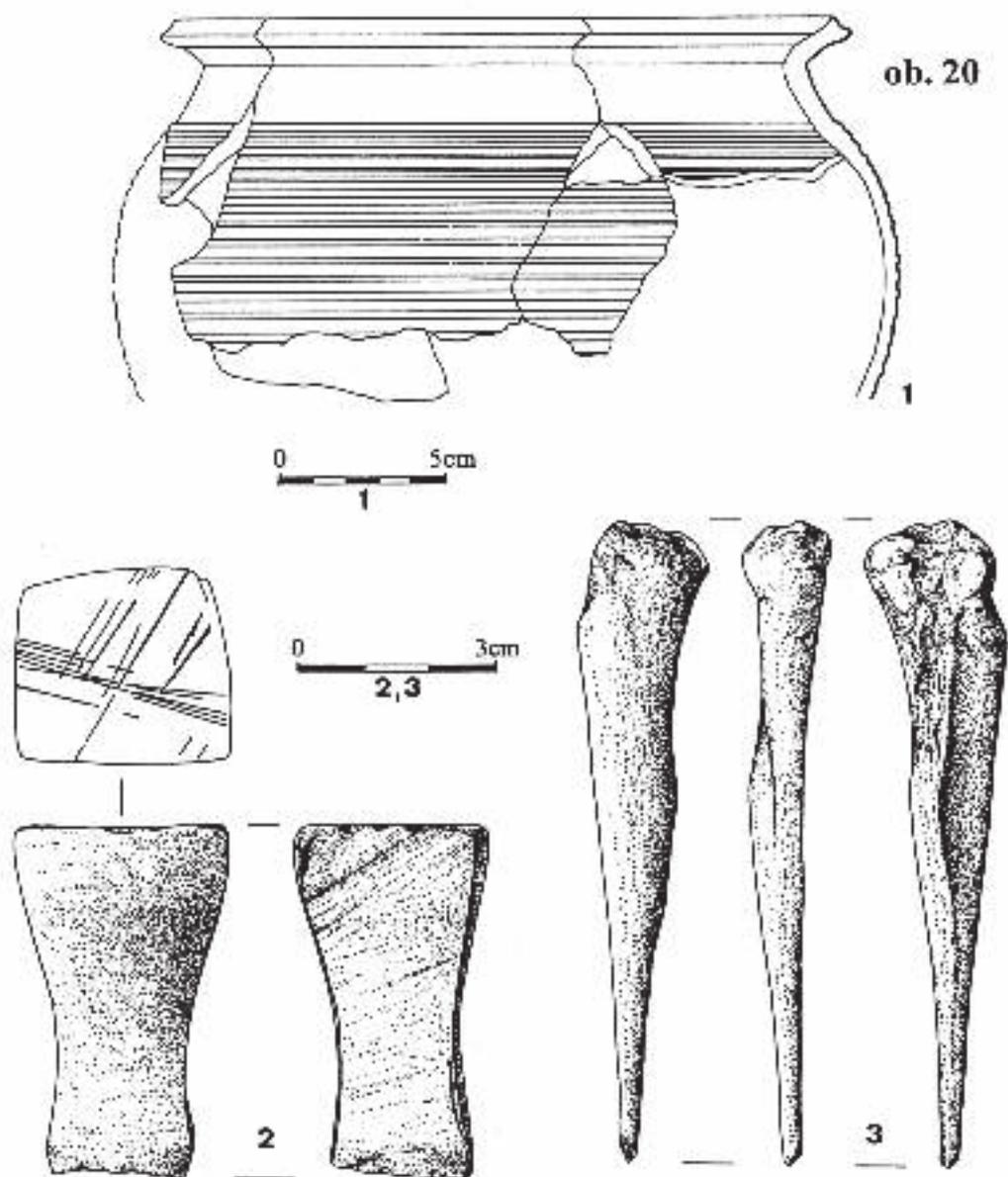
Ryc. 24. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 14: 1-3: fragmenty naczyń średniowiecznych.
Obiekt 15. 4-5: fragmenty naczyń średniowiecznych.

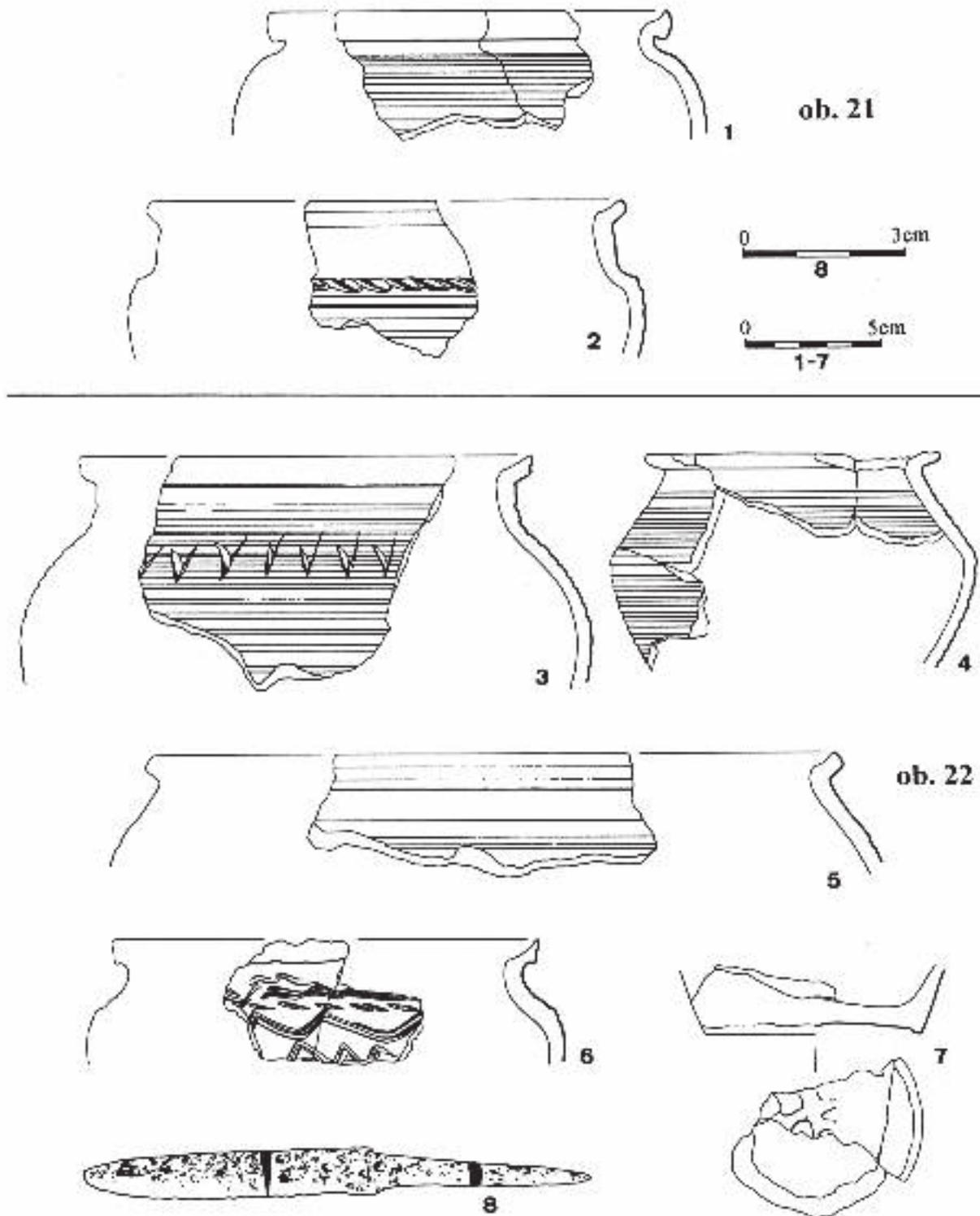
Ryc. 25. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 16. 1-4: fragmenty naczyń średniowiecznych; 5-7: krzemienie schyłkowopaleolityczne; 8: gwóźdź. Obiekt 17. 9-11: fragmenty naczyń średniowiecznych.

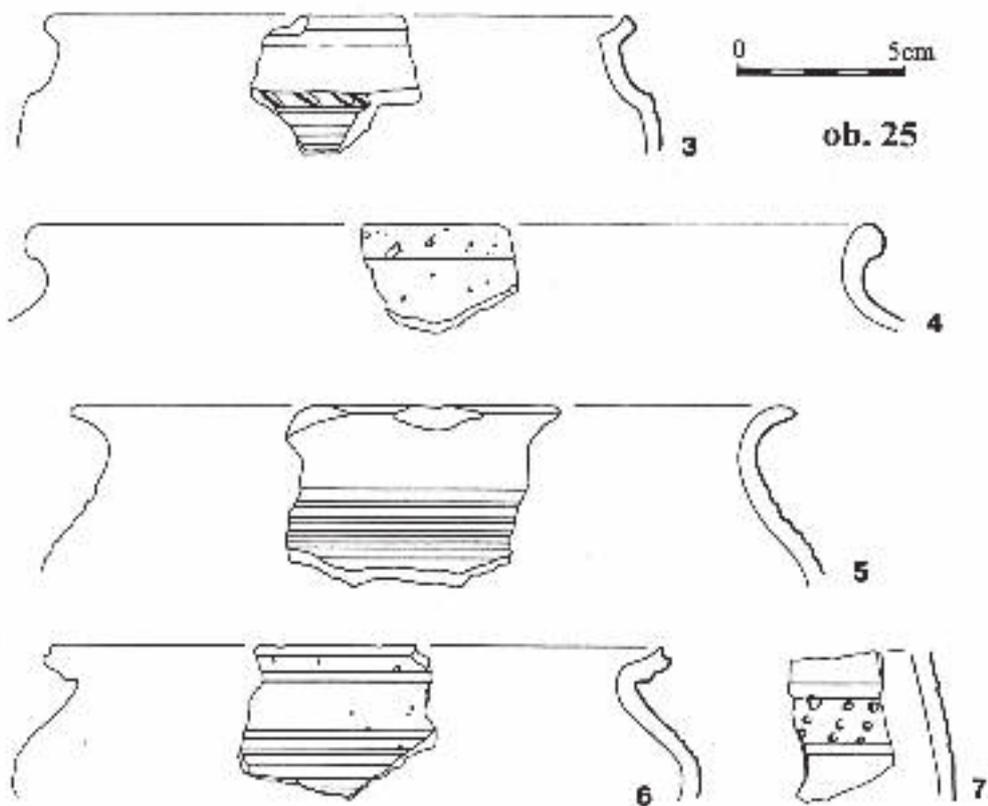
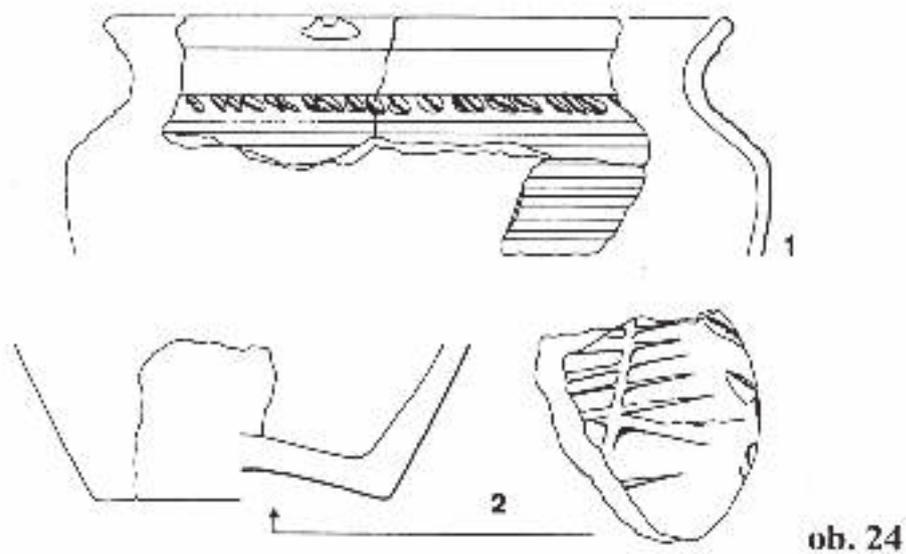
Ryc. 26. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 17. 12-13: fragmenty naczyń średniowiecznych;
14-15: krzemienie schyłkowopaleolityczne.

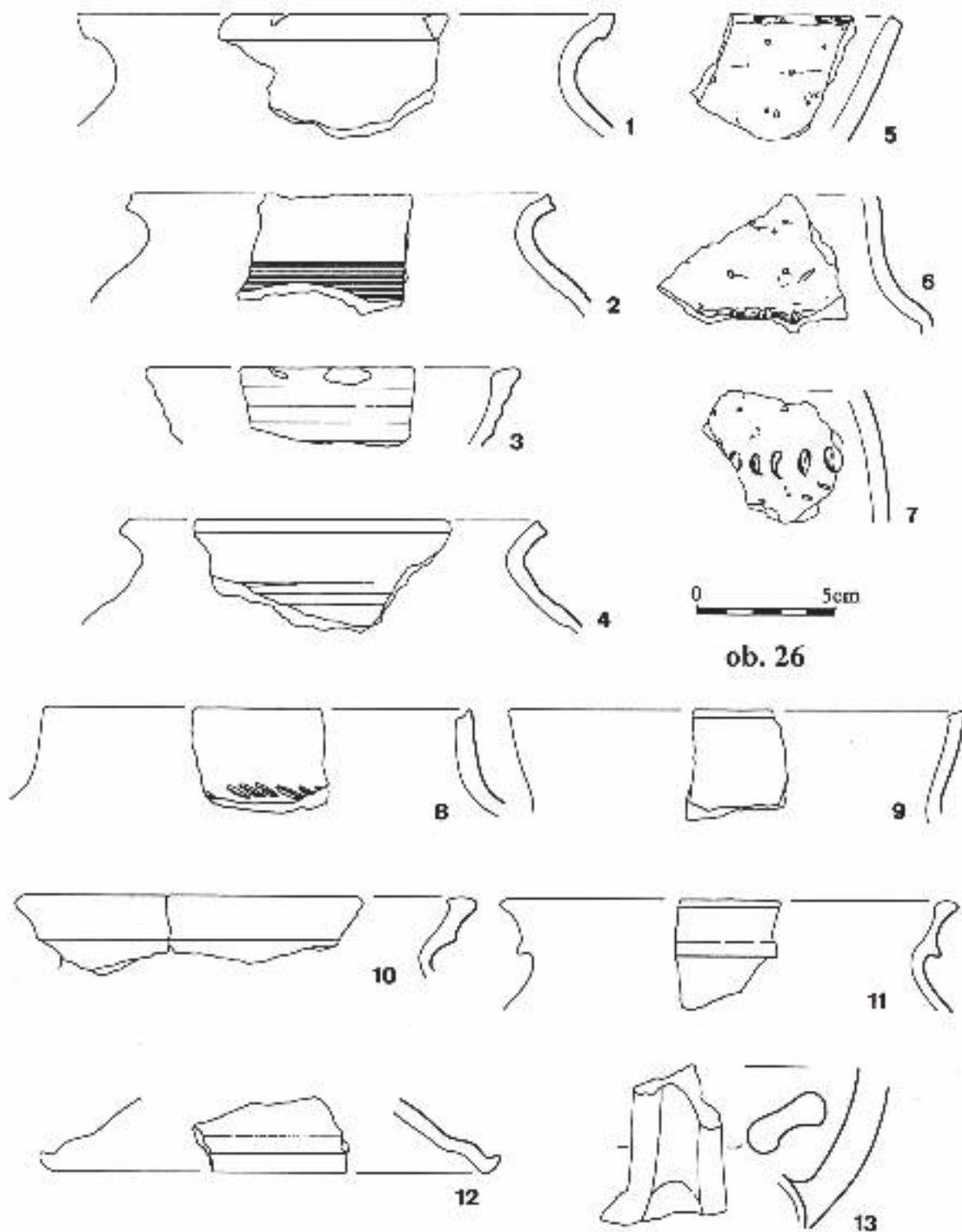
Ryc. 27. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 20. 1: fragmenty naczynia średniowiecznego; 2: ośelka; 3: wyrób kościany.

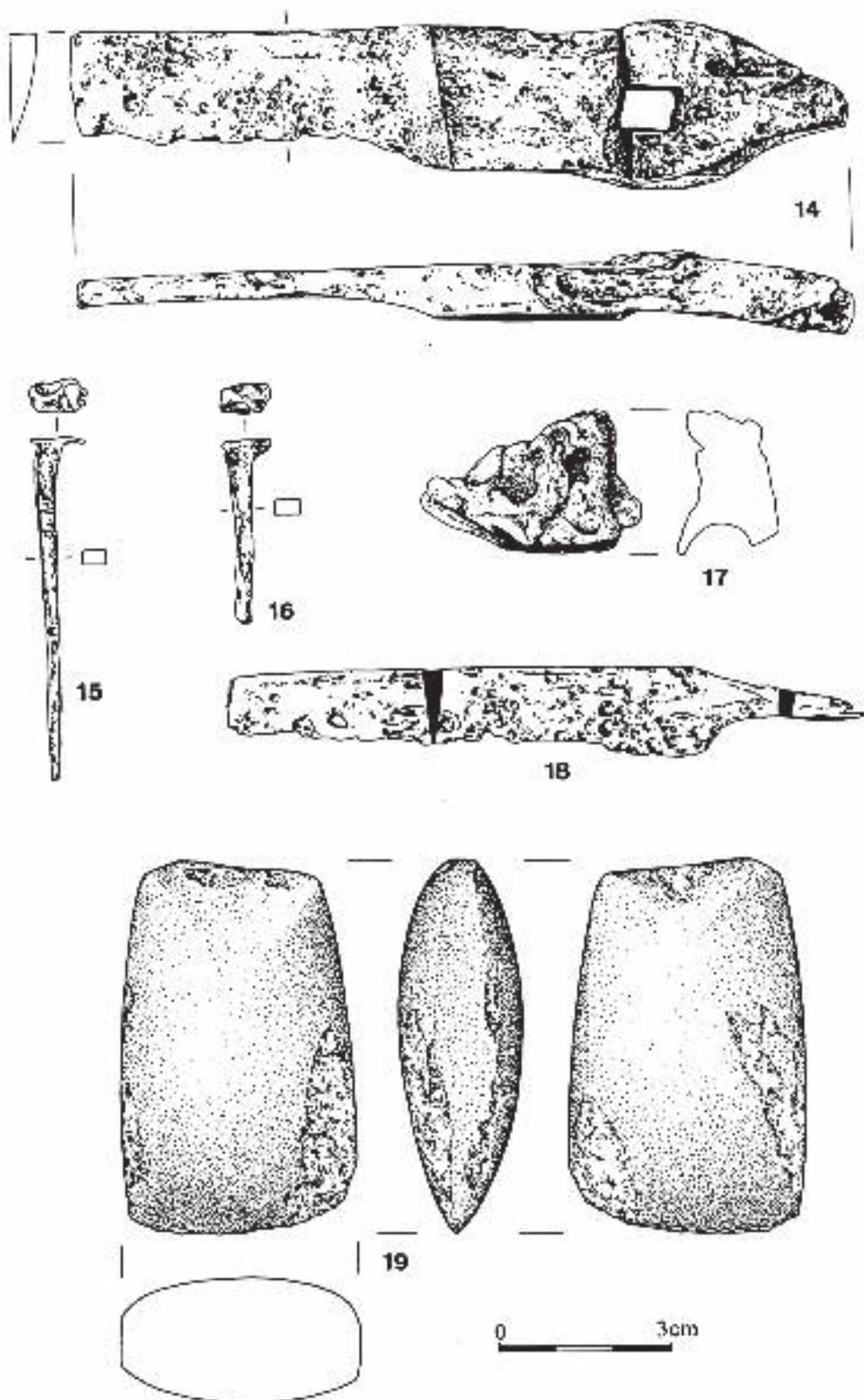
Ryc. 28. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 21. 1-2: fragmenty naczyń średniowiecznych.
Obiekt 22. 3-7: fragmenty naczyń średniowiecznych; 8: nóż.

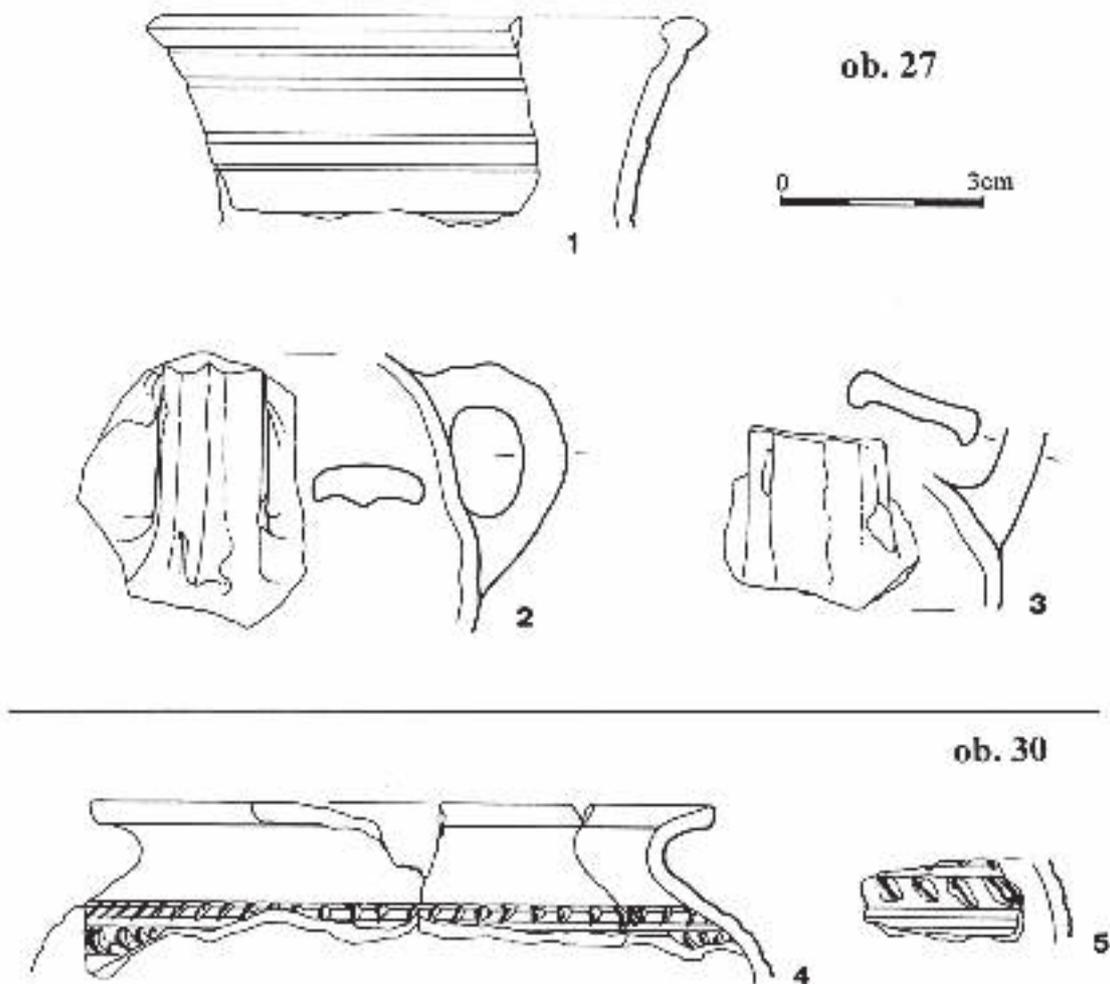
Ryc. 29. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 24. 1-2: fragmenty naczyń średniowiecznych.
Obiekt 25. 3-7: fragmenty naczyń średniowiecznych.

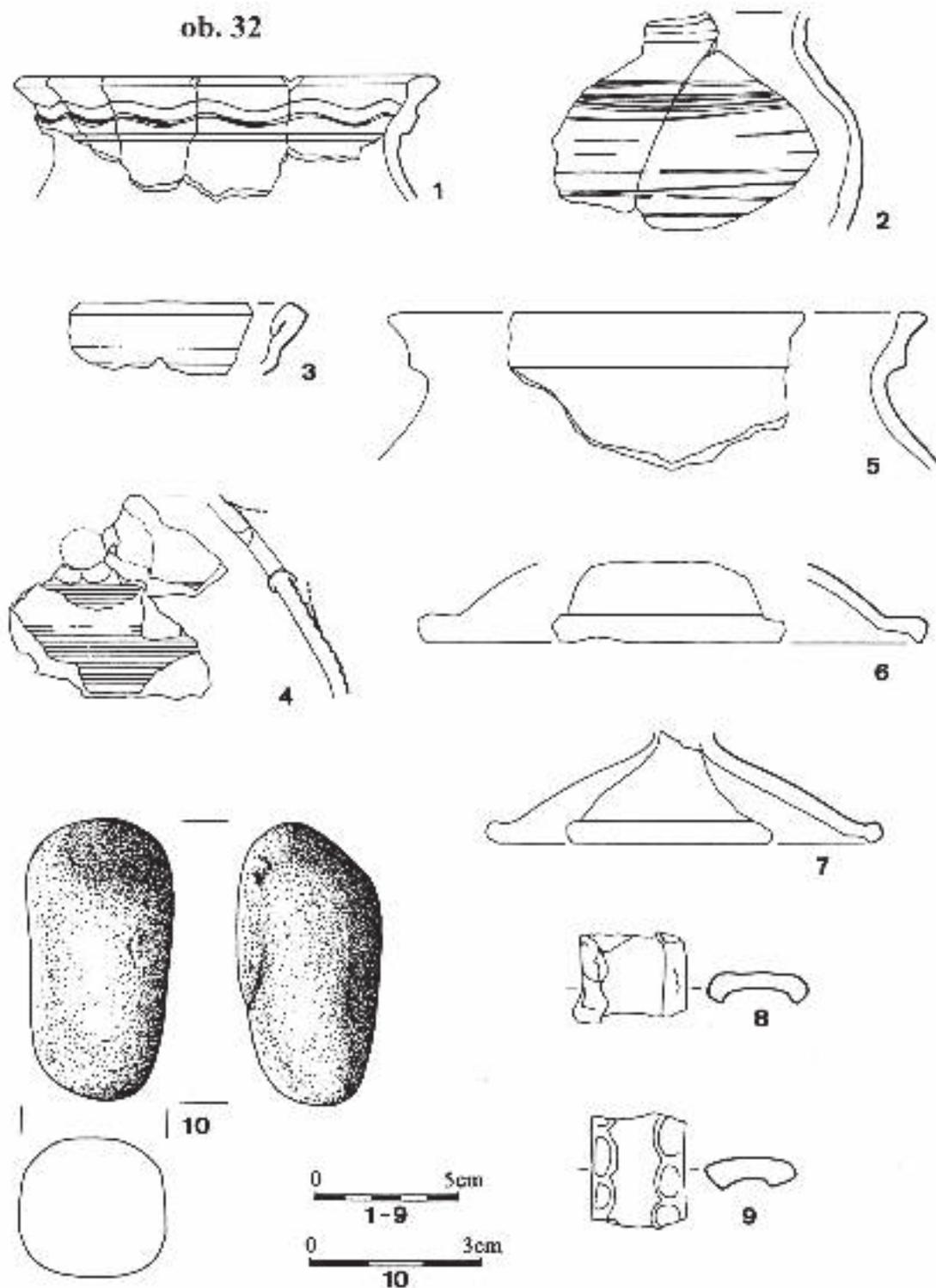
Ryc. 30. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 26. 1-4, 8-13: fragmenty naczyń średniowiecznych;
5-7: fragmenty naczyń neolitycznych (kultura amfor kulistych).

Ryc. 31. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 26. 14: nieokreślony przedmiot żelazny; 15-16: gwoździe; 17: bryłka metalu kolorowego; 18: nóż; 19: siekierka kamienna (neolit).

Ryc. 32. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 27. 1-3: fragmenty naczyń średniowiecznych.
Obiekt 30. 4-5: fragmenty naczyń średniowiecznych.

Ryc. 33. Sędzin, st. 86-88. Obiekt 32. 1-9: fragmenty naczyń średniowiecznych; 10: osełka?

WYNIKI RATOWNICZYCH BADAŃ WYKOPALISKOWYCH I ŚCISŁYCH NADZORÓW STANOWISK 13 I 23 W KUCZKOWIE, GM. ZAKRZEWO

1. Wprowadzenie

Wykonawcą badań w terenie był Łódzki Oddział Instytutu Archeologii i Etnologii PAN. W skład ekipy weszli: Marian Głosek (kierownik badań) i Tomasz Kurasiński. Materiał ilustracyjny do opracowania wykonali: rysunki - B. Muzolf, E. Wtorkiewicz-Marosik. W czasie badań powierzchniowych, wyprzedzających prace na gazociągu, stanowiska 13 i 23 zakwalifikowano do nadzorów ścisłych, czyli do prac postępujących równoległe z pracami inwestycyjnymi i określono jako stanowiska 90 i 91 na linii gazociągu.

Stanowiska 90 i 91 na trasie gazociągu (ryc. 1), były zlokalizowane pomiędzy stanowiskami 89 od strony wschodniej i 108 od strony zachodniej. Oba te ostatnie stanowiska były badane stacjonarnie w 1996 r. Na pierwszym z nich pracami kierował doc. dr hab. Marian Głosek, zaś na drugim dr hab. Lucyna Domańska. Badania na stanowiskach 90 i 91 przeprowadzono w okresie od 27 października do 4 listopada 1997 r.

Badane stanowiska znajdowały się na południowym skraju pól orných wsi Kuczkowo w odległości około 800 m na zachód od południowego skraju wsi Bachorza. Wzdłuż południowej krawędzi stanowiska rozpoczynały się łąki doliny uregulowanej rzeki Bachorzy. Od strony wschodniej stanowisko ograniczał niewielki ciek wodny, który przebiegał na osi N-S i wpadał poprzez łąki i staw do kanału rzeki Bachorzy. Wyznaczony teren badań niemal w całości stanowił pole orne nieco wywyższone nad łąkami od strony południowej i wschodniej i tylko skraj wschodni obejmowała łąka, która położona była nieco niżej nad w/w ciekami wodnym. Szerokość badanego odcinka jest stała dla wszystkich stanowisk i wynosi 13 m, zaś jego długość - 300 m. Stanowiska 90 od 91 dzieliła droga polna biegnąca na osi N-S. Na drodze badań nie podjęto. Stanowisko 90 badane na długości 100 m, położone było na wschód od tej drogi, zaś st. 91 o długości 200 m na zachód. Całość stanowisk podzielono na 3 wykopy (c-e), zaczynając ich numerację od

strony zachodniej¹. Wykopy podzielono na odcinki o szerokości 13 m (od a do k z pominięciem litery j). Każdy odcinek podzielono na 6 działek, zaczynając każdorazowo numerację od strony północno-zachodniej. Odcinki południowe miały wymiary 5x3 m (tabl. II). W wyniku badań stwierdzono, że wydzielone do badań stanowiska należy traktować jako jedną całość i nie stanowią one oddzielnych jednostek osadniczych. Wartości niwelacyjne podane w opracowaniu, mierzone są od poziomu morza.

Na całej długości obu stanowisk pod warstwą próchnicy ornej zalegała ciężka glina polodowcowa, na tle której uchwycono zakłócenia w naturalnym układzie warstw.

Warstwy naturalne na obu stanowiskach były jednakowe. Wyróżniono 2 zasadnicze warstwy: 1. Warstwa orna; 2. Warstwa naturalnej gliny. Warstwa orna została ściągnięta podczas odhumusowywania stanowisk.

2. Obiekty

W czasie badań wykopów c, d, e zidentyfikowano w sumie 5 obiektów (nr 1, 4, 5, 6 i 7 - tabl. II) oraz 2 skupiska ceramiki, które mogły być resztkami warstwy kulturowej lub obiektów silnie zniszczonych podczas odhumusowywania². Nie można również wykluczyć, że jest to materiał z sąsiednich obiektów, przemieszczony przez spychacz. Materiał ceramiczny jaki uzyskano podczas badań archeologicznych jest zniszczony i rozdrobniony. Utrudnia to jego analizę zwłaszcza przy opisie faktury całych naczyń, ponieważ czasami były one w górnej części wygładzane, zaś w dolnej części schropowane (tabela 1 i 2).

Jak wynika z przeprowadzonych badań, obszar ten był zasiedlony przez stałe osadnictwo w okresie lateńskim przez ludność kultury przeworskiej przy

¹ Litery a, b pozostawiono w przypadku, gdyby zaistniała konieczność przebadania odcinka pomiędzy stanowiskami 91 i 108.

² Początkowo określono te skupiska jako obiekty (nr 2 i 3), lecz w trakcie dalszej eksploracji ich obecności nie potwierdzono.

Tabela 1. Opis obiektów i warstw

Lokalizacja	Nr	Kształt		Wymiary (w metrach)		Wypełniko obiektu	Zawartość, ilość		Uwagi
		rzut	przekrój	średnica	miąższość		ceramika	inne	
cia, d	1	prostokąt	prostokąt	3x2,2	0,22	próchnica	22	-	węgle, polepa
dcd	4	owal	niecka	1,9x2,1	1,24	próchnica	52	kości, żużel	polepa
dfa, d	5	owal	niecka	2,5x1,5	0,4	próchnica	87	kości, żużel	polepa
daa	luźne	-	-	-	na pow.	próchnica	6	kość, ścierak	zniszczona warstwa
dba	luźne	-	-	-	na pow.	próchnica	25	-	polepa, zniszcz. w-wa
eea, b, d, e	6	owal	gruszkowaty	4x5	1,5	próchnica	78	kości, żużel	węgle
efa, b, d, e	7	owal	niecka	3x2,3	0,36	próchnica	2	kości	węgle, polepa

Tabela 2. Zestawienie ceramiki

Obiekt wykop	Ilość	Okres Kultura	I	II	III	IV	Domieszka				Faktura				Barwa powierzchni				
							1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	5
1	5	ON-KAK	-	5	-	-	5	-	-	-	2	3	-	-	2	3	-	-	-
	17	PL-KP	6	11	-	-	-	17	17	17	1	1	15	-	-	4	13	-	-
4	9	ON-KAK	2	7	-	-	9	-	-	-	-	-	9	-	5	1	3	-	-
	43	PL-KP	4	34	7*	1^	14	21	8	43	13	2	25	3	11	23	6	-	3
5	87	PL-KP	9	71^^	7	-	22	57	8	87	46	5	38	8	29	11	42	-	5
luźne; daa	6	PL-KP	-	6	-	-	4	2	-	6	4	-	1	1+	1	3	-	-	1
luźne; dba	25	PL-KP	3°	21	-	1	16	2	7	25	7	6	5	7	12	6	-	-	7
6	4	ON-KL	3**	1	-	-	4	-	-	4	-	1	3	-	1	3	-	-	-
	78	PL/WR-KP	13°°	60^^	4	1	38	38	2	78	26	7	34	11	2	29	23	1	23
7	2	PL-KP	-	2	-	1++	1	1	1	2	-	1	1	-	-	2	-	-	-

Okres, kultura: ON-KL - okres neolitu, kultura lendzielska; ON-KAK - okres neolitu, kultura amfor kulistych; PL - Późny okres lateński; WR - wczesny okres rzymski; KP - kultura przeworska.
 I - brzegi; II - brzuśce; III - dna; IV - ucha
 Domieszka: 1 - tłuczeń gruby (powyżej 2 mm); 2 - tłuczeń drobny (do 2 mm); 3 - piasek; 4 - mika.
 Faktura: 1 - chropowata; 2 - szorstka; 3 - gładka; 4 - polerowana.
 Barwa powierzchni: 1 - pomarańczowa; 2 - szaropomarańczowa; 3 - szaroczarna; 4 - szara; 5 - czarna
 * Pó wyklejeniu były to 3 dna w tym 2 całe w tym 1 przy kubku
 ** ornamentowane rzędem pionowych słupków
 ^ Ucho przy kubku
 ^^ Jeden fragment ornamentowany potrójną linią zygzakowatą (tabl. VI, 6-fot. 4; VII, 1- fot. 7)
 ° Facetowane (fot. 12)
 °° 6 krawędzi facetowanych
 + Ornamentowane
 ++ Fragment ucha na brzuścu

czym nie można wyłączyć jego funkcjonowania jeszcze we wczesnym okresie rzymskim. Z kulturą tą można łączyć wszystkie odkryte obiekty. Materiał z innych okresów i kultur znaleziony w tych obiektach jest materiałem wtórnym, który dostał się do nich już w czasie zasypywania czy destrukcji obiektów, aczkolwiek jego ilość świadczy, że obszar ten był również terenem zasiedlenia tych kultur.

Zwracają uwagę słabo facetowane krawędzie naczyń kultury przeworskiej, co raczej należy łączyć ze schyłkowym okresem lateńskim. Wśród ceramiki tej kultury obserwujemy tylko w obiekcie 1 wyraźną przewagę naczyń pochodzących z naczyń wygładzanych, nad ceramiką chropowatą. W pozostałych obiektach nie obserwujemy już takiej dysproporcji.

Znaleziony w obiekcie nr 1 (ryc. 3 a, b) duży fragment kubka, o powierzchni gładzonej, jest formą popularną w kulturze przeworskiej, zarówno w okresie lateńskim jak i rzymskim³. Zachowany tylko fragment wylewu przy uchu, nie pozwala na określenie ukształtowania krawędzi (ryc. 6 A2). Kubek ten zaliczyć należy do naczyń grupy VII, według klasyfikacji T. Liany⁴. Inny charakterystyczny, duży fragment naczynia pochodzącego z tego obiektu, ma dolną część powierzchni głęboko żłobkowaną pionowymi liniami (ryc. 6 A1). Od wewnątrz i na zewnątrz przy krawędzi, aż do załomu brzuśca naczynie jest czernione, zaś poniżej załomu ma kolor jasnobrązowy. Bliskiej analogii do tego typu ornamentu nie znalazłem, lecz żłobki pionowe od największej wydatności brzuśca w dół, występują na innych formach naczyń⁵.

Zwraca uwagę kształt tego obiektu (ryc. 3 a), zbliżonego do prostokąta. Niestety pomimo znalezienia w nim kilku fragmentów węgli drzewnych, nie dostrzeżono śladów paleniska. W zachodniej części obiektu wyróżniono owalną jamę, wyraźnie odcinającą się strukturą od pozostałej części obiektu (ryc. 3 c). Materiał zabytkowy w niej występujący był identyczny jak w pozostałej części obiektu. Całość stanowi najprawdopodobniej pozostałość obiektu mieszkalnego. Podobne ślady zabudowy, kultury przeworskiej, określane jako domostwa, z jamami wewnątrz pomieszczenia odkryto w Różycach gm. Kocierzew. Datowane są one na późny okres lateński⁶. Można przypuszczać, że jama uchwycona w naszym obiekcie, pierwotnie spełniała funkcje gospodarcze (rodzaj przechowalni).

W obiekcie nr 5 (ryc. 4 a,b) wystąpiły silnie rozdrobnione fragmenty naczyń kultury przeworskiej (ryc. 6 C). Wymienić należy duży fragment naczynia czernionego, górą wygładzanego, zaś od połowy brzuśca w dół chropowatego (ryc. 6 C10). Można je zaliczyć do naczyń typu VI. 1b według klasyfikacji

³ T. Liana, *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, T. XXXV, 1970, z. 4, s. 464, tabl. I, 10-16; K. Godłowski, *B. Kultura przeworska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. V, *Późny okres lateński i okres rzymski*, Ossolineum 1981, s. 61, tabl. I, 17; T. Dąbrowska, *Kamięczek. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*, Kraków 1997, gdzie liczne analogie.

⁴ T. Liana, op. cit., s. 464, tabl. I, 10-16.

⁵ Ibidem, tabl. I, 12; K. Godłowski, op. cit., s. 63, tabl. II, 6; E. Kaszewska, *Wstępne wyniki badań cmentarzyska z okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Zadowicach pod Kaliszem*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego Seria Archeologiczna”, nr 32:1985, 1988, s. 65, tabl. IV.

⁶ H. Wiklak, *Osada kultury przeworskiej w Różycach - Starej Wsi na stanowisku 3, w woj. skierniewickim*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego Seria Archeologiczna”, nr 37-38:1991-1992, 1995, 145-152, ryc. 3-10.

T. Dąbrowskiej i datowany na późny okres lateński⁷. Interesujący jest niewielki fragment czarki, czernionej i wyświecanej, z lekko facetowanym wylewem i baniastym brzuścem, bez ostrych załomów. W górnej części brzuśca ornamentowana jest ona linią zygzakowatą (ryc. 6 c6). Zbliżone kształtem naczynia T. Dąbrowska zalicza do typu A. 1. 1 i datuje na okres A3/B1 i B1 czyli na koniec okresu lateńskiego i początek okresu rzymskiego⁸. Fragment identycznego naczynia znaleziono również w obiekcie nr 6 (ryc. 7 1). Ornament o takim kształcie rzadko występuje na ceramice ale spotykany jest na innego typu naczyniach, datowanych na późny okres lateński⁹.

W obiekcie nr 6 (ryc. 5 a,b) wystąpiła znaczna ilość ceramiki czernionej, zaś 3 ułamki ceramiki są to naczynia grafitowane. Jeden ułamek czarki z krawędzią lekko facetowaną i ornamentem w kształcie linii zygzakowatej (ryc. 7 1), jest analogiczny do wyżej opisanego fragmentu naczynia z obiektu nr 5. Zwraca uwagę również górną część naczynia wygładzanego, szerokootworowego, z wysoko umieszczonym załomem brzuśca, z lekko facetowaną krawędzią, niestety bez dna (ryc. 7 3). K. Godłowski naczynia tego typu (jajowate z nachyloną do wewnątrz krawędzią) określa jako późnolateńskie¹⁰. Naczynia tego typu zaliczyć można również do typu II. 4 T. Dąbrowskiej, które są użytkowane na przełomie okresu lateńskiego i rzymskiego (A3/B1)¹¹. W tej sytuacji obiekt ten, należy datować na późny okres lateński z możliwością jego użytkowania jeszcze we wczesnym okresie rzymskim.

W obiekcie nr 6 znaleziono również fragmenty naczyń kultury lendzielskiej z okresu neolitu (ryc. 7 b6,b7). Rząd słupków występujących na krawędzi i pod krawędzią, wraz ze słabo zaznaczonym guzowatym uszkiem, często spotykany jest na naczyniach tej kultury¹².

Interesująco przedstawia się również obiekt nr 7 (ryc. 4 c,d), w którym w centralnej części uchwycono ślad po palenisku, o czym świadczy przepalona glina i bardzo drobne węgle drzewne. Obok obiektu nr 1 jest to drugi obiekt, co do którego można sądzić, że przynajmniej czasowo, zamieszkiwał w nim człowiek.

⁷ T. Dąbrowska, op. cit., s. 103; 145, tabl. XV, 12.

⁸ Ibidem, s. 104; 137, tabl. VII, 6.

⁹ Ibidem, s. 158, tabl. XXVIII, 6.

¹⁰ K. Godłowski, op. cit., s. 62; 63, tabl. II, 3 - „*pospolite w środkowej fazie późnego okresu przedrzymskiego*”.

¹¹ T. Dąbrowska, op. cit., s. 102; 134, tabl. IV, 4.

¹² K. Jażdżewski, *Pradzieje Europy Środkowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981, s. 181, ryc. 54; R. Grygiel, *The household cluster as a fundamental social unit of the Lengyel Culture in the Polish Lowlands*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego Seria Archeologiczna”, nr 31:1984, 1986, s. 43-344.

Tabela 3. Zawartość pierwiastków w próbkach żużla

Obiekt	Na ₂ O	MgO	Al ₂ O ₃	SiO ₂	P ₂ O ₅	SO ₃	PbO ₂	Cl ₂ O	K ₂ O	SnO ₂	CaO	BaO	TiO ₂	Cr ₂ O ₃	MnO	Fe ₂ O ₃	NiO	CuO
4	0.00	0.00	2.15	19.57	1.52	0.06	0.00	0.00	1.12	0.57	7.28	0.39	0.34	0.15	0.45	66.40	0.00	0.00
5	0.00	0.38	2.10	16.32	2.36	0.24	0.00	0.00	0.84	0.00	7.66	0.00	0.25	0.19	0.52	69.14	0.00	0.00
6	0.00	0.00	0.21	3.95	0.41	0.13	0.00	0.00	0.12	0.23	3.69	0.25	0.15	0.37	0.62	89.73	0.14	0.00

Tabela 4. Kości zwierzęce z obiektów i spoza obiektów

obiekt	krowa		koza (owca, sarna)		świnia		jeleń		koń		inne	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
4	1	1	1	1	-	-	16	spalone	-	-	-	-
5	26	spalone	5	spalone	-	-	-	-	-	-	-	-
6	-	-	5	-	4	-	15	-	4	-	-	-
7	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
daa	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1(zajac)	1

A - ilość kości; B - liczba osobników lub stan zachowania.

W trzech obiektach (nr 4, 5 i 6) znaleziono po kilka żużli, których wielkość dochodziła do około 10 cm średnicy. Z każdego obiektu jeden żużel poddano analizie na zawartość pierwiastków¹³. Jedna z próbek, z obiektu 6 wyraźnie różni się od żużli z obiektów 4 i 5. Zawiera ona znacznie większą ilość żelaza i niewielką ilość dwutlenku krzemu (3, 95 %) w odróżnieniu od dwóch pozostałych próbek, gdzie zawartość dwutlenku krzemu przekracza 15 %. Zawartość pozostałych pierwiastków w próbce jest śladowa (tabela 3).

W trakcie badań znaleziono również kości zwierząt, które poddano analizie¹⁴. Kości wystąpiły w obiektach 4, 5, 6 i 7, a także poza obiektami. Nie znaleziono kości w obiekcie 1. W obiektach natrafiono na kości świni, krowy, jelenia, konia oraz kozy lub owcy czy sarny. Poza obiektami znaleziono równie 1 kość zająca. Nie wszystkie te gatunki zwierząt wystąpiły jednocześnie w poszczególnych obiektach, a także ilość kości była bardzo zróżnicowana. Przy próbie określenia stosunku kości zwierząt hodowlanych do kości zwierząt dzikich, są trudności związane z odpowiednim zaklasyfikowaniem szczątków osteologicznych kozy, owcy i sarny, które są nierozróżnialne. Pomijając ten gatunek zwierząt stwierdzić należy, że biorąc pod uwagę sumaryczną ilość kości we wszystkich obiektach, występuje zbliżona ilość kości zwierząt hodowlanych i dzikich, na co głównie składają się kości krów i jeleni. Zwracają jednak uwagę obiekty 4 i 6, w których dominują kości jelenia oraz obiekt 5 w którym dominują kości krowy. O charakterze konsumpcyjnym kości w obiekcie 4 i 5 świadczy fakt, że były to kości przepalone (tabela 4).

3. Materiał zabytkowy spoza obiektów

Poza obiektami obraz kulturowy znalezionych materiałów (ryc. 8) pokrywa się z ruchomym materiałem zabytkowym znalezionym w obiektach (patrz zestawienie tabelaryczne). Niewielki ułamek ceramiki żłobkowanej pionowymi liniami, kultury przeworskiej, znaleziono w przemieszanej warstwie w wykopie d, odcinku b, działce a (ryc. 8 B5). Nie można wykluczyć, że jest to fragment naczynia znalezionego w obiekcie 1 (ryc. 6 A1) i został on przemieszczony przez spychacz w trakcie odsłaniania obiektu nr 1. Fragmenty dużego naczynia glinianego, koloru szaropomarańczowego, górą wygładzanego, zaś od górnej partii brzuśca ku dołowi chropowatego, znaleziono w wykopie d, odcinku a, działce a (ryc. 8 6). Jest to niewątpliwie ceramika kultury przeworskiej. K. Godłowski naczynia chropowate o zaokrąglonym brzuścu i odchylonym brzegu uważa za charakterystyczne dla schyłkowej fazy okresu lateńskiego¹⁵. Nie związany z żadnym obiektem, lecz w warstwie przemieszanej razem z ceramiką i ciemną próchnicą, znaleziono w wykopie d, działce a, odcinku a (ryc. 8 a) ścierak wykonany z kamienia wapiennego. W czasie eksploracji nie dostrzeżono zwartej warstwy kulturowej, choć występowały w niej drobne węgle drzewne, lecz jej luźna struktura przemawia za tym, że może to być rozwleczona warstwa kulturowa z obiektów. Nie można jednak wykluczyć, że jest to warstwa i materiał rozwleczony przez spychacz z sąsiednich obiektów.

¹³ Analizy wykonała Pani Elżbieta Pawlicka z Zakładu Nauk Pomocniczych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie.

¹⁴ Analizy kości wykonał dr Henryk Jakubowski z Uniwersytetu Łódzkiego.

¹⁵ K. Godłowski, op. cit., s. 62.

4. Podsumowanie

Podsumowując te badania należy stwierdzić, że oba stanowiska 90 i 91 należy traktować jako obszar jednolity zasiedlenia dla poszczególnych kultur w odpowiednim dla nich okresie. W takim przypadku jest to jedno stanowisko archeologiczne, a nie dwa. Teren, na którym przeprowadzono badania jest skrajem zasiedlenia kultur. Osadnictwo tych kultur kontynuuje się w kierunku północnym od badanej kolizji, już na wyższym terenie. Od strony południowej występują łąki uregulowanej rzeki Bachorzy. Od strony południowej, podmokłe łąki rzeki Bachorzy wykluczają istnienie tam jakiegokolwiek osadnictwa. Od strony wschodniej, na terenie między badanymi stanowiskami 89 i 90, penetracja terenu po odhumosowaniu, nie wykazała śladów osadnictwa. Znaleziony jeden ułamek silnie zniszczonej ceramiki pradziejowej, w przemieszanej przez spychacz czarnej, bagiennej próchnicy nie upoważnia do dopatrywania się tam stałego osadnictwa.

Na badanym odcinku (stanowisko 90 i 91) stwierdzono obecność materiału, który świadczy o obecności tu człowieka już w okresie neolitu. Znaleziono ułamki naczyń wczesnej fazy kultury lendzielskiej¹⁶ (ryc. 7 B), a także kultury amfor kulistych (ryc. 6 B). Nie uchwycono jednak obiektów związanych z tymi kulturami. Materiał odkryto w obiektach, gdzie dominuje materiał późnolateński. Stwierdzono wyraźne osadnictwo z okresu późnego latenu, kultury przeworskiej¹⁷. Obiekt nr 1 można uznać za pozostałość obiektu mieszkalnego ludności kultury przeworskiej (ryc. 3 a,b). Wskazuje na to jego prostokątny kształt oraz znaczna ilość drobnej polepy rozrzuconej regularnie na całej powierzchni jamy. Niewielka jama o średnicy około 110 cm w obrębie tego obiektu (ryc. 3 c,d) jest trudne do wyinterpretowania, lecz sądzić należy, że spełniała one funkcje gospodarcze. Materiał zabytkowy w niej odkryty, jest identyczny jak w obiekcie 1, a co więcej, jeden z ułamków ceramiki wykleił się z ułamkiem znalezionym w obiekcie poza jamą. Obiekt nr 7, w kształcie owalu o średnicy 3x2, 3 m z jest najprawdopodobniej pozostałością szałas (ryc. 4 c,d). Przemawia za tym zidentyfikowane paleńsko w środku, zaś niewielka ilość materiału zabytkowego świadczy o tylko czasowym przebywaniu w nim człowieka. Nie można wykluczyć, że szałas związany był pozyskiwaniem gliny ze znacznych rozmiarów

wyrobiska, jakim był przed zasypaniem obiekt nr 6 (ryc. 5 b a,b). Obiekty, nr 4, 5 i 6 są jamami śmietnikowymi kultury przeworskiej.

Materiał zabytkowy we wszystkich obiektach, poza dużym fragmentem kubka (ryc. 6 2), był silnie rozdrobniony i uniemożliwiał rekonstrukcję naczyń. Stwierdzono obecność zarówno naczyń chropowatych jak i gładzonych. Stwierdzono również naczynia górą wygładzane, zaś w dolnej części schropowacone. Zwraca uwagę niewielka ilość ceramiki zdobionej. Wystąpiła tylko niewielka ilość naczyń o wysokim standardzie wytwórczości, silnie wygładzanych - czernionych.

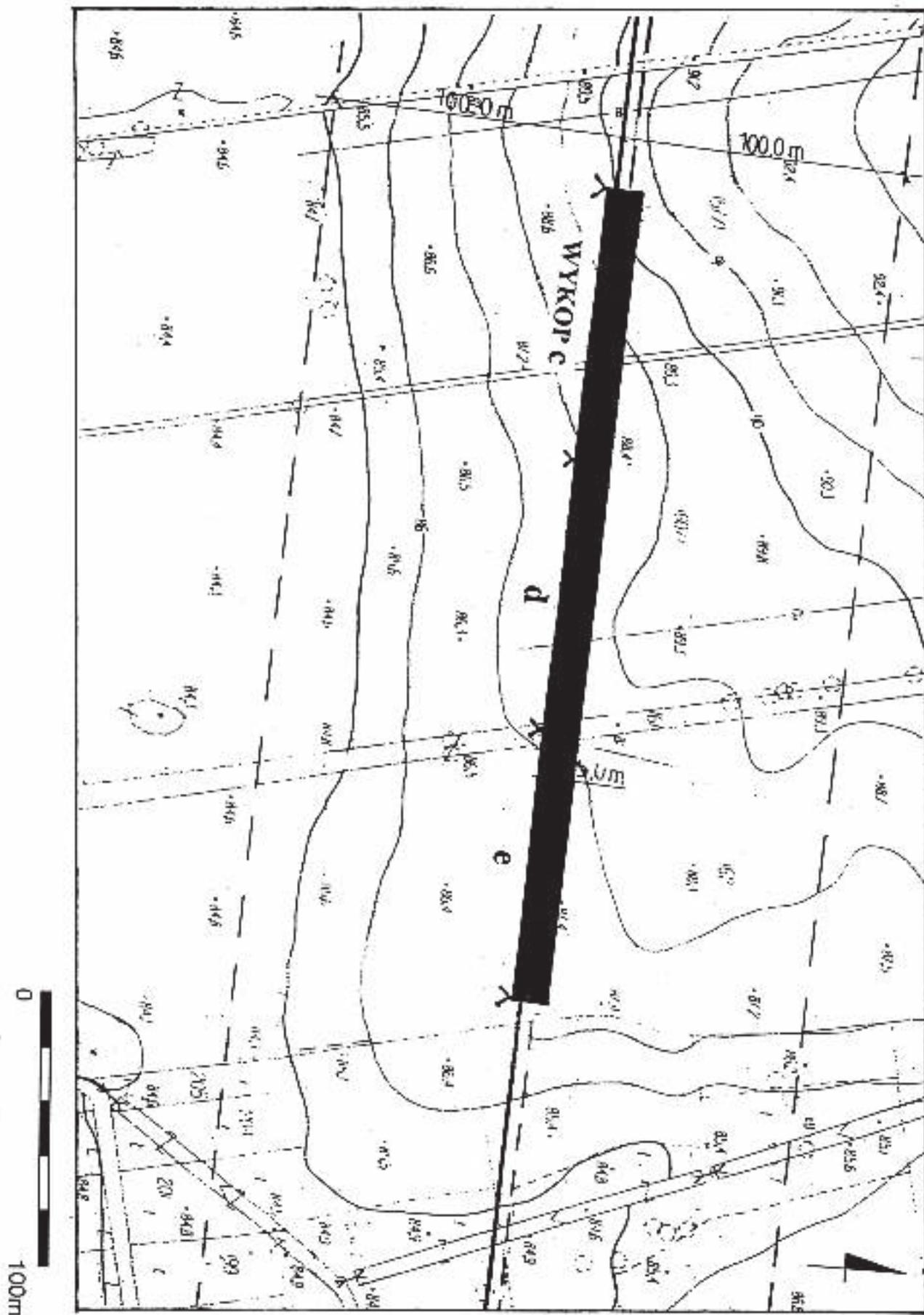
Stanowisko to niewątpliwie jest obiecujące ze względu na występowanie niejednokrotnie dużych fragmentów żużla żelaznego. Najprawdopodobniej na terenie wyżej położonym, w kierunku północnym, możemy mieć do czynienia ze śladami po wytopie rudy darniowej z resztkami żużli wypełniających piece do wytopu żelaza, podobnie jak to miało miejsce, również na trasie gazociągu, w miejscowości Lepsze (st. 84) położonej w odległości około 4 km w kierunku wschodnim. Badania te o tyle są interesujące, że uchwyciły skraj tej osady.

Niewielka ilość kości zwierzęcych odkryta na stanowiskach we wszystkich obiektach wskazuje, że ilość kości zwierząt hodowlanych i dzikich była porównywalna, przy czym dominują kości krowy i jelenia. Rozkładają się one jednak w poszczególnych obiektach nierównomiernie. W obiektach 4 i 6 dominują kości zwierząt dzikich, zaś w obiekcie 5 zwierząt hodowlanych. O tym, że w obu przypadkach były to zwierzęta skonsumowane świadczy, iż niemal wszystkie kości krowy, a także w znacznej części kości jelenia były spalone, czyli preferowano mięso pieczone. Spalona była także część kości kozy, (owcy lub sarny). Zwrócić jednak należy uwagę, że spalone kości największej ilości gatunków zwierząt - świni, konia, jelenia, kozy, (owcy lub sarny), znaleziono w obiekcie 6, który należy określić jako jamę śmietnikową. Są tu także jedyne i nieliczne szczątki świni, jakie znaleziono na tym stanowisku. Jak wyniki z badań, najwięcej szczątków zwierząt znaleziono w jamach interpretowanych jako śmietnikowe. W obiektach o charakterze mieszkalnym, kości albo nie znaleziono (obiekt 1), lub też niewielką ich ilość (obiekt 7).

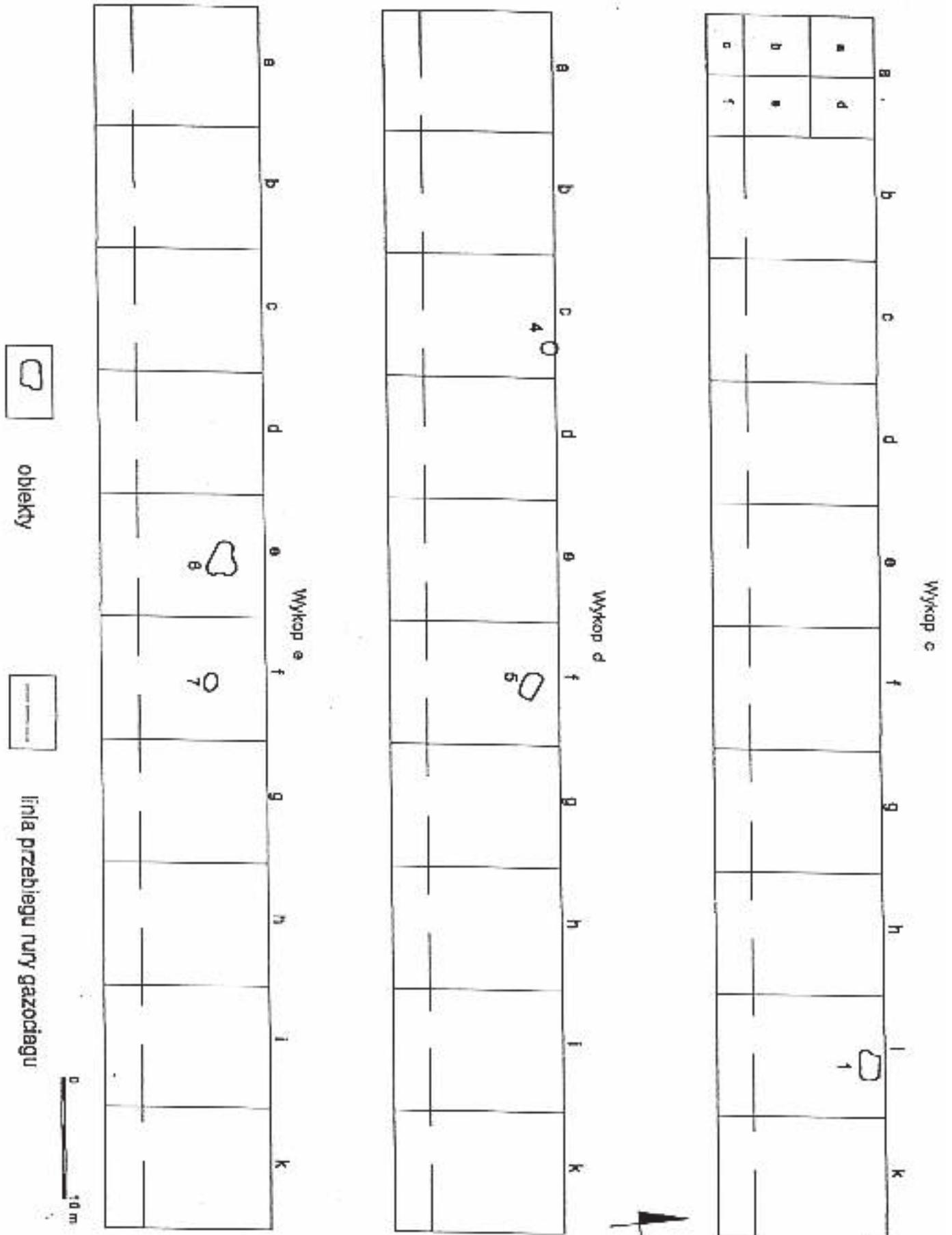
Obiekty te nabiorą znaczenia, jako południowy skraj osadnictwa poszczególnych kultur, po przebadaniu całego obszaru zasiedlenia w tym rejonie.

¹⁶ Określenie tej ceramiki zawdzięczam R. Gryglowi.

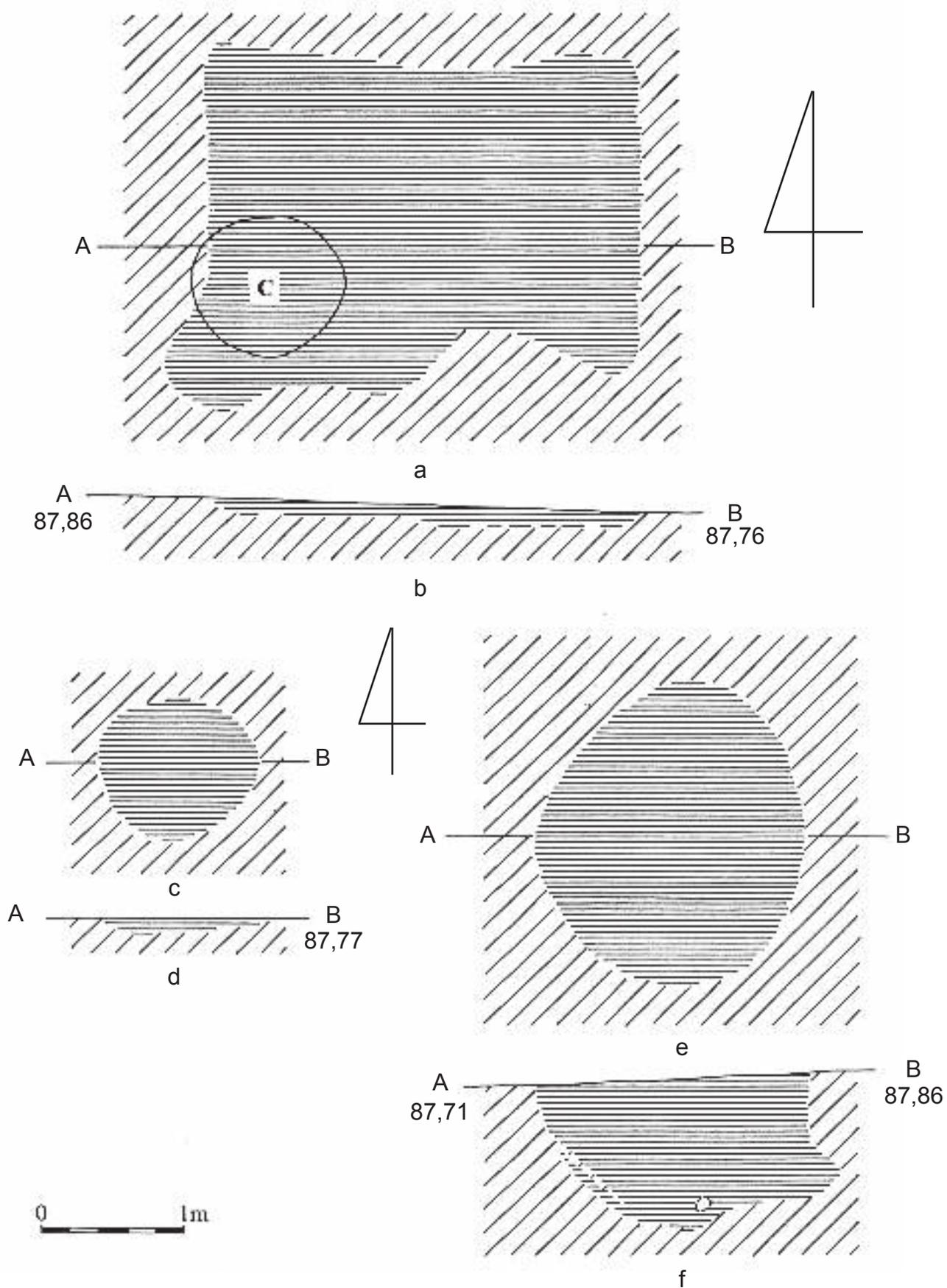
¹⁷ Za pomoc w określeniu ceramiki bardzo dziękuję Panom doc. dr hab. Ryszardowi Grygielowi i mgr Błażejowi Muzolfowi

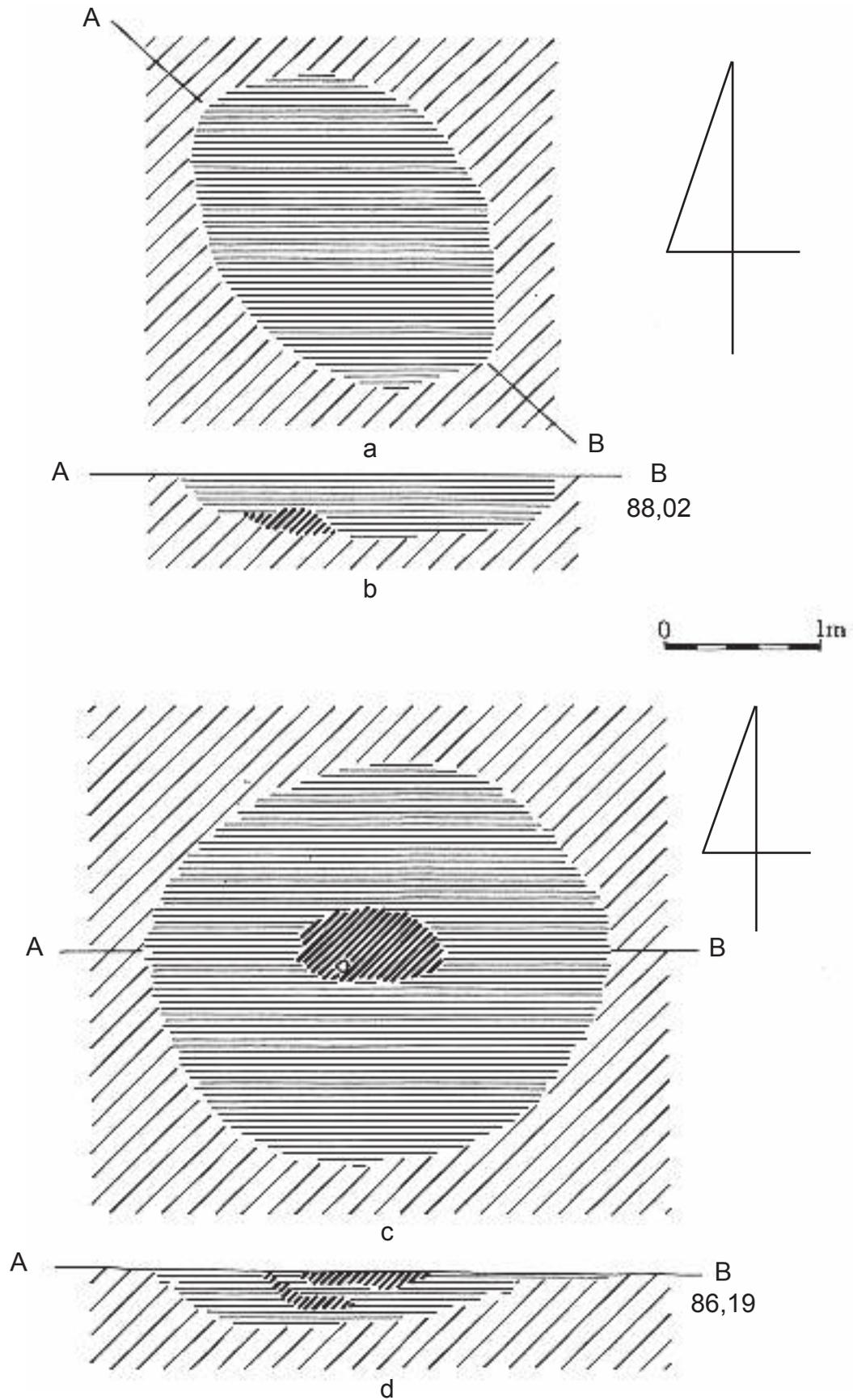
Ryc. 1. Plan wykopów na badanym odcinku gazociągu. Wykopy c, d - stanowisko (23) 91, wykop e - stanowisko (13) 90.

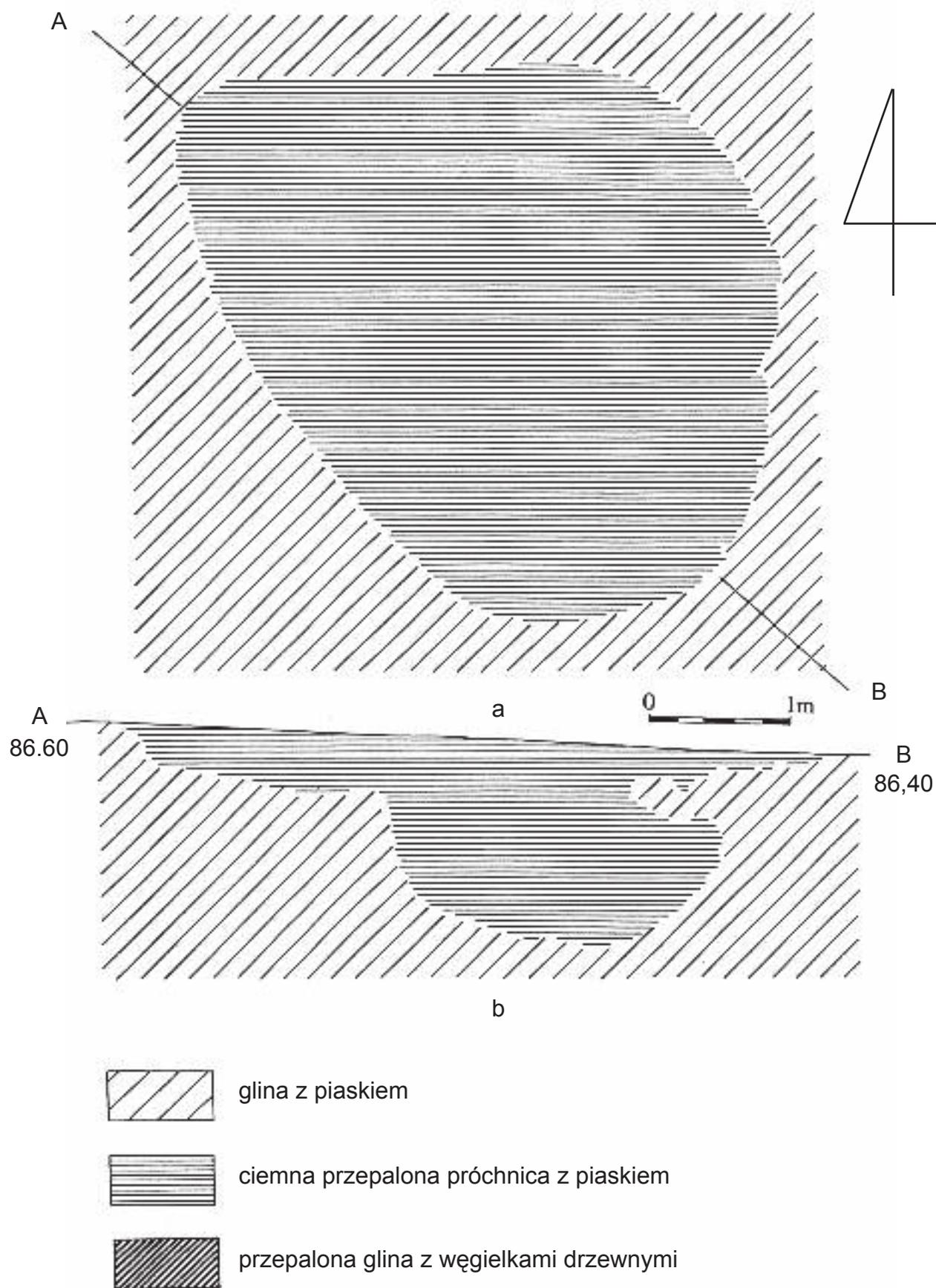
Ryc. 2. Rozmieszczenie obiektów w obrębie wykopów. Wykopy c, d - stanowisko 91, wykop e - stanowisko 90. (Rys. J. Głosek).

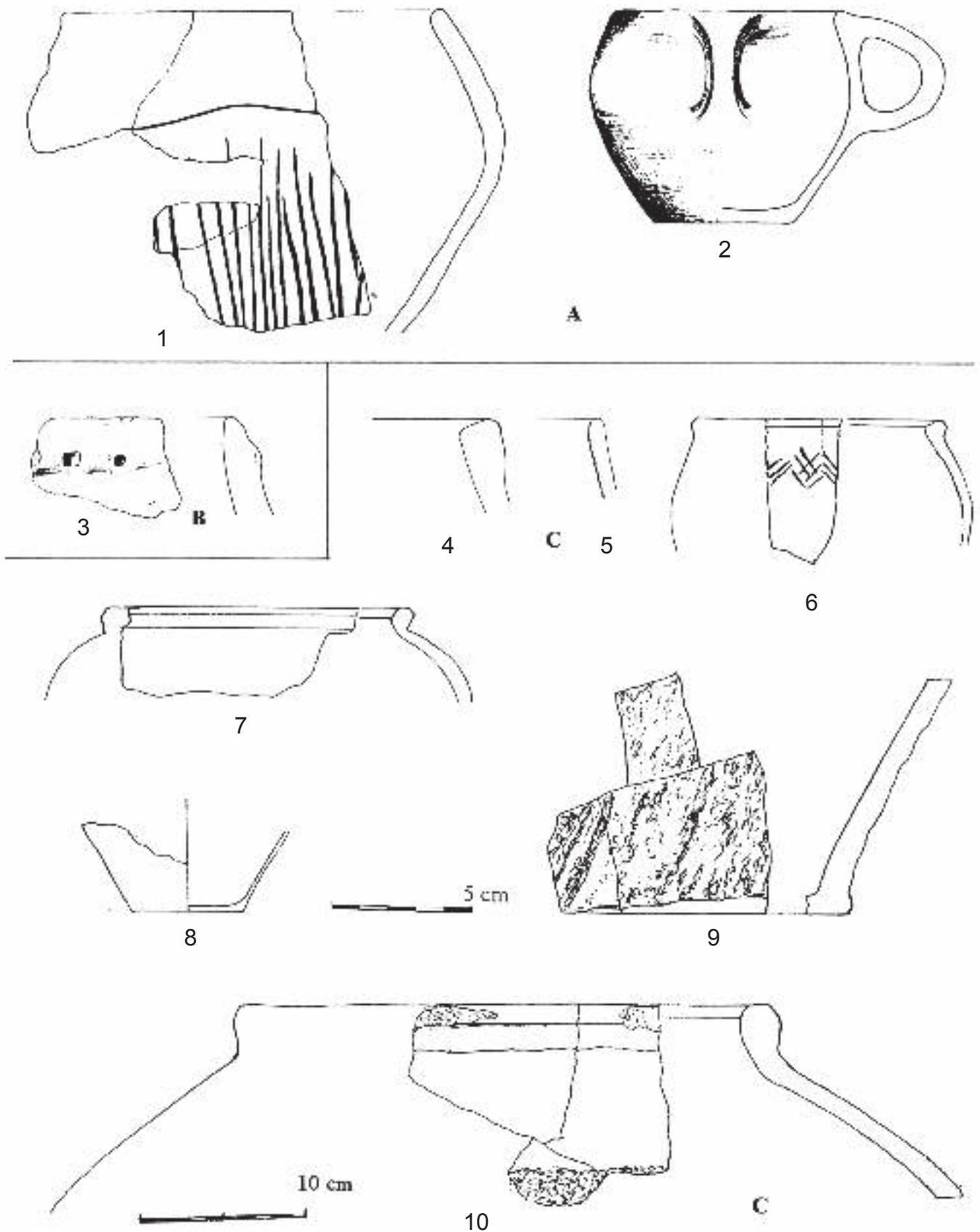
Ryc. 3. a, b. Obiekt 1, wykop c, odcinek i, działki a, d. Plan poziomy i przekrój; c, d. Obiekt 1a, wykop c, odcinek i, działki a, d. Plan poziomy i przekrój; e, f. Obiekt 4, wykop d, odcinek c, działka d. Plan poziomy i przekrój. (Rys. E. Wtorkiewicz-Marosik).

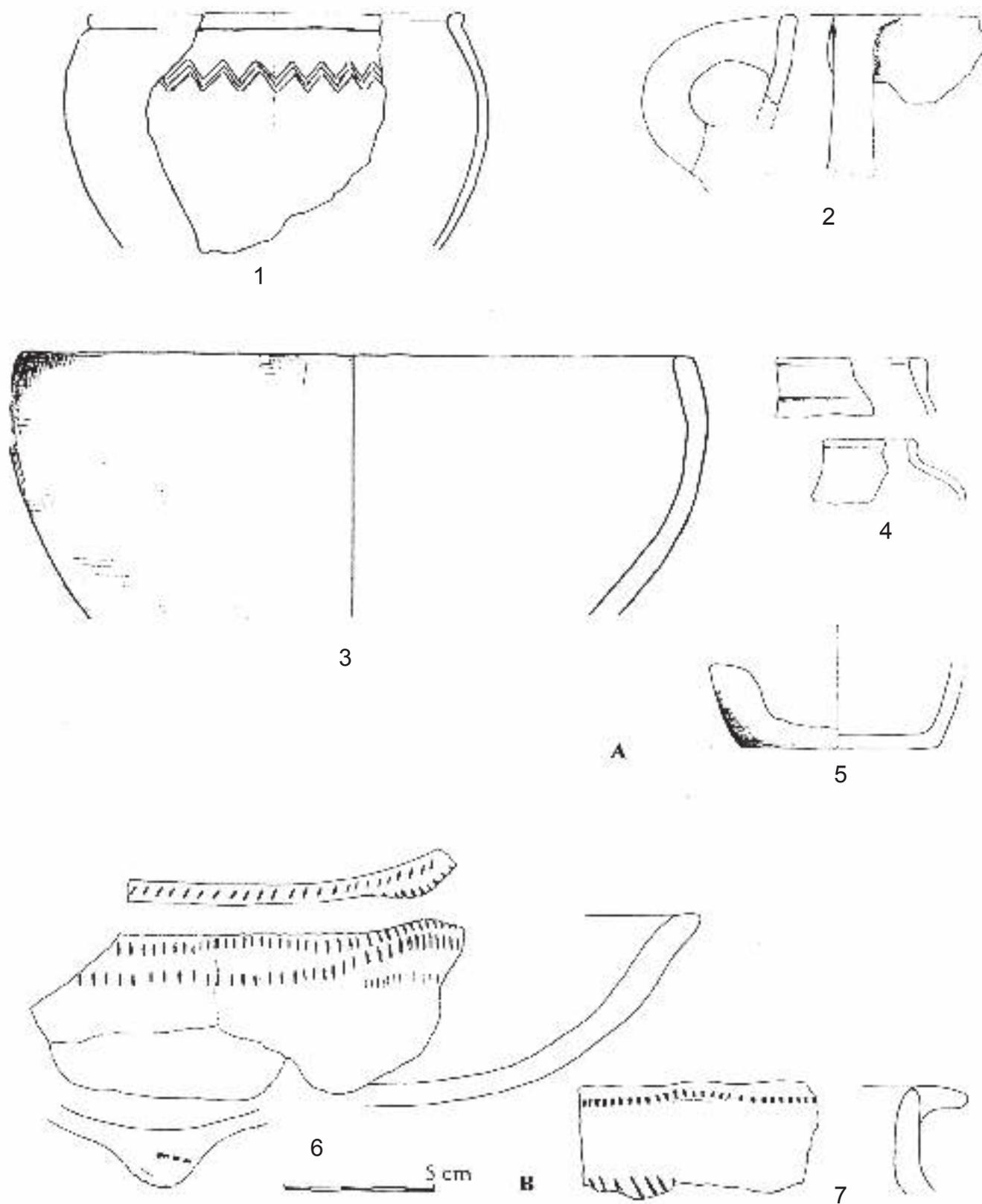
Ryc. 4. a, b. Obiekt 5, wykop d, odcinek f, działka a, d. Plan poziomy i przekrój; c, d. Obiekt 7, wykop e, odcinek f, działka a, b, d, e. Plan poziomy i przekrój. (Rys. E. Wtorkiewicz-Marosik).

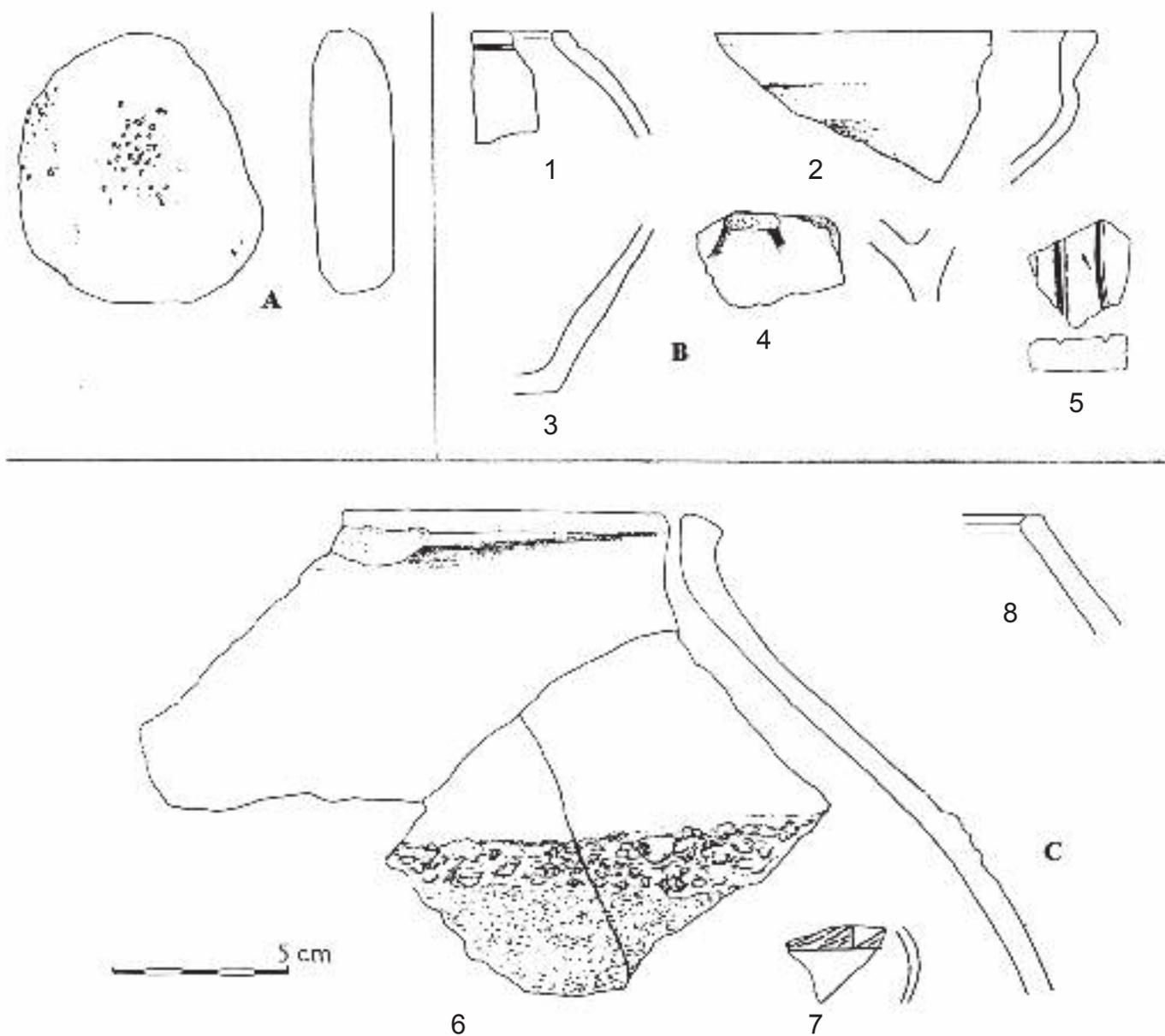
Ryc. 5. a, b. Obiekt 6, wykop e, działka e, odcinki a, b, d, e. Plan poziomy i przekrój. (Rys. E. Wtorkiewicz-Marosik).

Ryc. 6. A. Obiekt 1, wykop c, odcinek i, działka a, d. Ceramika kultury przeworskiej z późnego okresu lateńskiego;
 B. Obiekt 4, wykop d, odcinek c, działka d. Ceramika kultury amfor kulistych z okresu neolitu;
 C. Obiekt 5, wykop d, odcinek f, działka a, d. Ceramika kultury przeworskiej z późnego okresu lateńskiego (Rys. B. Muzolf).

Ryc. 7. Obiekt 6, wykop e, działka e, odcinki a, b, d, e. A. Ceramika kultury przeworskiej z późnego okresu lateńskiego; B. Ceramika kultury lendzielskiej z okresu neolitu. (Rys. B. Muzolf).

Ryc. 8. A. Wykop d, odcinek a, działka a. Ścierak wykonany z kamienia wapiennego;
 B. Wykop d, odcinek b, działka a. Ceramika kultury przeworskiej z późnego okresu lateńskiego;
 C. Wykop d, odcinek c, działka d. Ceramika kultury przeworskiej z późnego okresu lateńskiego. (Rys. B. Muzolf).

WYNIKI RATOWNICZYCH BADAŃ WYKOPALISKOWYCH STANOWISK 1 I 2 W BACHORZY, GM. ZAKRZEWO

Wstęp

Na omawianych stanowiskach wykonawcą badań był Łódzki Oddział Instytutu Archeologii i Etnologii PAN. Badania przeprowadzono w okresie od 14. VII do 14 IX. 1996 r. W skład ekipy weszli: Marian Głosek (kierownik badań), Justyna Wojtyła i K. Karpińska oraz Piotr Świątkiewicz i Justyn Skowron z Muzeum Miasta Zgierza. W badaniach wzięli udział także studenci Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. Materiał ilustracyjny do opracowania wykonali: plany - J. Wojtyła; ceramika - B. Muzolf.

1. Metoda badań

W czasie badań powierzchniowych, wyprzedzających badania stacjonarne na omawianym odcinku, wyznaczono 3 stanowiska: nr 88A, 88 i 89. Ponieważ te trzy stanowiska leżą w bezpośrednim sąsiedztwie, zgodnie z zaleceniem zleceniodawcy, potraktowano je jako ciągły odcinek badawczy i w efekcie długość tych trzech stanowisk (długość kolizji) wynosiła 538,46 m. Szerokość badanego odcinka jest stała dla wszystkich stanowisk i wynosi 13 m, co w sumie daje powierzchnię 70 arów. Wyznaczone, obliczeniowe 70 arów przy szerokości 13 m daje nietypową długość badanego odcinka 538,46 m. Ze względów praktycznych, przyjęto długość 540 m.

W wyniku takiej sytuacji, całą długość badanej kolizji poczynając od zachodu, podzielono następująco: pierwsze 200 m - stanowisko 89 (26 arów); następne 200 m (od 200 m do 400 m) - stanowisko 88 (26 arów); reszta, od 400 m do 538,46 m - stanowisko 88A (18 arów). Zastosowano następujący podział i oznaczeń badanych stanowisk: Wykop - obszar o szerokości 13 m i długości 100 m oznaczany małymi literami alfabetu. Stanowisko 89 - wykopy c, d; st. 88 - wykopy e, f; st. 88A - wykopy g, h. Odcinek - obszar o szerokości 13 m i długości 10 m oznaczany małymi literami alfabetu z pominięciem litery j. Działka - obszar o szerokości 5 m i długości 5 m (dla południowej szerokość 3 m). Linia między działkami b, e oraz c, f

oznacza miejsce ułożenia rury gazociągu (ryc. 1). Oznaczenia zaczynano od strony zachodniej i północno-zachodniej. Wartości niwelacyjne podane w opracowaniu, mierzone są od poziomu morza.

Warstwy kulturowe zaznaczano na planie zbiorczym. Wyróżnienie ich nastęrczało nie mało kłopotu, ponieważ strukturą i kolorem nie wyróżniały się od otaczającej je czarnej naturalnej próchnicy pochodzenia roślinnego. Wyznacznikiem zasięgu warstwy kulturowej były zabytki, które ograniczały się do pojedynczych ułamków ceramiki¹ i kości².

Warstwy naturalne w obrębie stanowiska nie były jednakowe we wszystkich wykopach, odcinkach i działkach. Wyróżniono 4 zasadnicze warstwy: 1. Warstwa orna; 2. Warstwa czarnej próchnicy naturalnej pochodzenia roślinnego; 3. Warstwa gliny naturalnej; 4. Warstwa naturalnego piasku (iłku), silnie przemytego przez podskórną wodę (ryc. 2, 3).

2. Charakterystyka stanowisk

Stanowiska wytypowane do badań znajdowały się na południowym skraju wsi Bachorza, bezpośrednio na wschód od drogi wiodącej ze wsi Bachorza, poprzez łąki i kanał Bachorzy do wsi Narkowo (ryc. 1). Teren objęty badaniami stanowił pole orne należące do rodziny Kujawów (w części zachodniej) i do rodziny Serkowskich (od strony wschodniej). Pola te, od strony południowej, graniczyły z łąkami doliny kanału Bachorzy. Odcinek przewidywany do badania o długości 540 m, w zachodniej i środkowej części niewiele odbiegał wysokością niwelacyjną od poziomu łąk i różnica ta wynosiła około 50 cm. Tylko we wschodniej części (stanowisko 88A), teren podnosił się i te różnice dochodziły do 1 m. Poza badanym odcinkiem, od strony północnej teren podnosił się i deniwelacja terenu była znacznie większa. Na odcinku środkowym badanego

¹ Za pomoc przy określaniu ceramiki serdecznie dziękuję doc. dr hab. Ryszardowi Grygielowi, mgr Błażejowi Muzolfowi oraz pracownikom Instytutu Archeologii UŁ.

² Analizy kości na wszystkich tu prezentowanych stanowiskach wykonał dr Henryk Jakubowski z Uniwersytetu Łódzkiego.

terenu, były dwie głębokie dolinki, przecinające stanowisko, wyraźnie rozdzielające dwa wyniesienia usytuowane na północ od stanowiska.

Dolinki te obecnie są wykorzystywane jako główny ciąg odwadniająca pola. Na wysokości dolinek, bezpośrednio przy południowym skraju stanowisk i prostopadle do linii gazociągu, wykonane są dwa równoległe rowy odwadniające. Łączą się one z innym rowem odwadniającym biegnącym od strony południowej, równoległe do stanowiska, pomiędzy drogą polną a polem ornym.

Wywiad przeprowadzony wśród miejscowej ludności pozwolił ustalić, że badany teren, jeszcze na początku XX wieku, był zalewaną łąką i dopiero uregulowanie rzeki Bachorzy oraz przeprowadzona melioracja pozwoliła na przekształcenie tego terenu w pole orne. Jednak i w tym przypadku, teren ten od czasu do czasu zalewany jest wodą.

Badania uchwyciły sam skraj osadnictwa pradziejowego i jego relacje ze zbiornikiem wodnym nad którym to osadnictwo się rozwinęło. W szeregu wykopach uchwyciliśmy skraj tego zbiornika wodnego, związanego z szeroką doliną rzeki Bachorzy. Rzeka Bachorza często wylewała, a wraz z wylewami zmieniał się zasięg rozlewiska. Stąd w wykopach, które uchwyciły stały zasięg zastoiska wodnego, odnotowano również kilka wylewów. Na znacznych odcinkach badanego terenu, uchwyciono grubą warstwę próchnicy, związaną ze środowiskiem wodnym.

W wykopach c i d gruba warstwa próchnicy bagiennej sięgała miejscami do 1, 5 m głębokości z wyjątkiem obiektu w wykopie d, odcinku d, działce d, była ona jałowa i pozbawiona śladów osadnictwa. Jednolita warstwa grubej bagiennej próchnicy wyklinowywała się w wykopie d, odcinku k.

W wykopie e, odcinkach a, b i częściowo c, warstwa czarnej próchnicy od strony północnej, była stosunkowo niewielka, bo grubości około 50 cm i kończyła się na głęb. niw. 85, 52 m n. p. m. W południowej części odcinków a, b, c, warstwa czarnej próchnicy była już grubsza i dochodziła do 80 cm. Pod nią wystąpiła warstwa gliny. Już w odcinku c, na szerokości całego wykopu, warstwa czarnej próchnicy była znacznie grubsza, osiagając miąższość 1 m, a glina calcowa wystąpiła na głęb. niw. 84, 65 m n. p. m. Gлина ta, poczynając od odcinka d w kierunku wschodnim, stanowiła jednocześnie poziom występowania wody gruntowej z punktowo wyraźnymi źródłkami. Poczynając od odcinka e, w odcinkach południowych, w warstwie znacznie grubszej czarnej próchnicy, której nie zdołano już w całości wyeksplorować, występowały licznie muszle ślimaków związanych ze środowiskiem wodnym. Były to muszle zatoczka pospolitego (*Planortis planortis*). Ślimaki te związane są z zanikającymi zastoiskami wodnymi. Wystąpiły też muszle

zatoczka rogowego (*Planorbarius corneus*) ślimaka żyjącego w środowisku wodnym³. W odcinkach g-k, działkach c, f warstwa muszli tworzyła zwartą warstwę. Wyznaczała ona linię brzegową zastoiska wodnego. Identyczny układ stratygraficzny jak w odcinkach e-k wykopu e, obserwujemy w wykopie f, odcinkach a-f. W odcinku e tego wykopu jest największe obniżenie terenu, wykorzystane w okresie przeprowadzania melioracji do ułożenia tu dużych betonowych rur odprowadzających wodę. Od odcinka f, linia brzegowa zastoiska wodnego załamuje się, podchodząc niemal do północnej krawędzi wykopu by w końcu wykopu, w odcinku k, objąć całą jego szerokość. Linia brzegowa zastoiska wodnego w tym odcinku przebiegała poza północną krawędzią wykopu. Na wysokości wykopu g, odcinka f, teren zdecydowanie podnosi się i linia brzegowa doliny Bachorzy odsuwa się na południe, poza zasięg naszych badań (ryc. 3).

Znaleziony materiał zabytkowy, a także odkryte obiekty grupują się na krawędzi tego zastoiska wodnego.

3. Analiza obiektów

Przy opisie obiektów zachowano kolejność ich odkrywania i omówiono w obrębie poszczególnych wykopów.

Wykop d.

Obiekt nr 1

Obiekt odsłonięto w wykopie d, odcinku d, działce d (ryc. 2, 5, 6). Obiekt wchodził w profil północny około 40 cm wychodząc poza szerokość wyznaczonej do badania kolizji. Zarysował się on jako owal, o długości na osi północ - południe 250 cm i szerokości na osi wschód - zachód 170 cm. Na tle czarnej próchnicy, obiekt wyróżniał się barwą w kolorach ciemnopomarańczowym i ciemnobrązowym nasycony drobnymi węgielkami drzewnymi. Obiekt wyeksplorowano w całości, poszerzając w tym miejscu wykop. Zawierał on ułamki ceramiki i kości zwierzęce w całym swoim wypełnisku. Opis ceramiki (ryc. 15 A) - patrz tabela 1.

W obiekcie wystąpiła także polepa o grubości około 3 cm w większości o kolorze pomarańczowym, lecz są również fragmenty przepalone z jednej strony na kolor szaroczarny. Wyeksplorowano także kilkadziesiąt ułamków węgla drzewnych, z tego największy do 6 cm średnicy. Słoje w przepalonym węglu mają nieregularny układ. Grubość warstwy popiołu w obiekcie sięga do 4 cm.

³ Za określenie rodzaju ślimaków bardzo dziękuje dr Jerzemu Nadolskiemu.

Tabela 1. Zbiorcze zestawienie ceramiki z obiektów

Obiekt (Wykop)	Ilość	Okres Kultura	I	II	III	IV	Domieszka				Faktura				Barwa powierzchni				
							1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	5
1(ddd)	100	PL; KP	9	87	3	1	4	-	96	97	18	-	82	-	59	3	36	1	1
21(dfd, dga)	1 91	III OEB; KŁ PL; KP	- 9	1 80	- 2	-	1 -	- 28	- 63	1 33	- 12	1 34	- 44	- 1	1 40	- 9	- 42	- -	- -
22(dg-abde)	30	PL; KP	4	26	-	-	3	-	27	7	3	-	27	-	9	15	6	-	-

Okres, kultura: PL - Późny okres lateński; KP - kultura przeworska; III OEB - III okres epoki brązu; KŁ - kultura łużycka
I - brzegi; II - brzuśce; III - dna; IV - ucha
Domieszka: 1 - tłuczeń gruby (powyżej 2 mm); 2 - tłuczeń drobny (do 2 mm); 3 - piasek; 4 - mika.
Faktura: 1 - chropowata; 2 - szorstka; 3 - gładka; 4 - polerowana.
Barwa powierzchni: 1 - pomarańczowa; 2 - szaropomarańczowa; 3 - szaroczarna; 4 - siwa; 5 - czarna

Obiekt nr 21

Kolejnym obiektem odkrytym na tym wykopie jest obiekt nr 21 (ryc. 2, 7). Zlokalizowano go w wykopie d, odcinku f, działce d oraz w niewielkim fragmencie odcinka g, działce a. Materiał zabytkowy, który jak okazało się w trakcie eksploracji, sygnalizował pojawienie się obiektu, zaczął występować na głęb. niw. około 85, 50 m, lecz nie dostrzeżono żadnych jego zarysów. Była to jednolita czarna warstwa. Na głęb. niw. 85, 20 m zarysował się na tle szarego, calcowego piasku (iłku) obiekt, wypełniony czarną próchnicą, analogiczną do zalegającej wyżej. Miał on kształt zbliżony do koła o średnicy 170 cm. Obiekt w przekroju miał kształt cylindryczny i miał głębokość 150 cm mierzac od poziomu jego wyraźnego wyróżnienia. W części przydennej w obrębie czarnej próchnicy występowały soczewki szaroniebieskiej gliny. Nie dostrzeżono żadnych konstrukcji drewniano-wiklinowych. W części przydennej znaleziono zaledwie kilka ułamków ceramiki naczyniowej. W trakcie i po eksploracji obiekt wypełniał się natychmiast wodą. Obiekt wykopany był w żółtej glinie z niewielkimi tylko soczewkami żwiru. Opis ceramiki (ryc. 15 C) - patrz tabela 1.

W obiekcie znaleziono również 13 ułamków polepy o kolorze żółtopomarańczowym. Polepa z nieliczną domieszką grubego tłuczka o średnicy do 7 mm. Na dwóch fragmentach dostrzeżono odcisk drewnianego (?) pręta o średnicy około 1 cm. Znaleziono tu także 1 niewielki fragment (przełamany) silnie skorodowanej krawędzi naczynia z żelaza. Krawędź jest silnie wywinęta na zewnątrz.

Obiekt nr 22

W bezpośrednim sąsiedztwie obiektu nr 21 odkryto na głęb. niw. 85, 14 m obiekt nr 22 (ryc. 2, 8). Zlokalizowano go w odcinku g na skrzyżowaniu działek a, b, d, e. Obiekt w swej górnej partii był niedostrzegalny, wypełniony czarną próchnicą na tle równie czarnej próchnicy. Na głęb. niw. 85, 14 m zarysowało się zaciemnienie w kształcie

owalu o wymiarach 150 x 100 cm. W przekroju obiekt był przewężony w środkowej partii i kończył się na głębokości 130 cm od poziomu jego wyróżnienia. Obiekt w trakcie i po eksploracji wypełniał się wodą gruntową. W trakcie eksploracji znaleziono zaledwie kilka ułamków ceramiki. Liczniej występowała ceramika i kości zwierzęce w warstwie bezpośrednio nad uchwyconym już, czytelnym obiektem. Opis ceramiki (ryc. 15 B) - patrz tabela 1.

Polepa:

8 drobnych fragmentów polepy - największy o średnicy 2 cm. Kolor polepy pomarańczowożółty.

Wykop e

W wykopie tym wyróżniono 22 obiekty, wszystkie w odcinkach a, b, c oraz 1 w odcinku d, działce b, czyli już na krawędzi obniżenia (ryc. 2). Są to obiekty o numeracji: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 7A, 8, 9, 10, 11 (fot. 4, 12, 13, 13A, 14, 15, 16, 16A, 17, 17A, 18 oraz 23). Obiekty nr 2-18 były to skupiska kamieni polnych, w nielicznych przypadkach z płaskimi kamieniami wapiennymi ułożone niewątpliwie ręką ludzką z pojedynczymi ścierakami wykonanymi z gnejsu i granitu między nimi (ryc. 9-12). Wielkość kamieni była różna i przeważały kamienie o wielkości do 10 cm, lecz zalegało w nich również kilka kamieni o wielkości od kilkunastu do 50 cm. Skupiska kamieni zalegały w spągu czarnej próchnicy, na głębokości od 50 do 70 cm od powierzchni (w działkach południowych głębiej) - około 10 cm nad żółtą calcową gliną. Tylko w jednym przypadku znaleziono bardzo niewielki i mało charakterystyczny ułamek ceramiki kultury przeworskiej oraz jeden bardzo niewielki, rozsypujący się fragment kości zwierzęcej, a także 1 ułamek ceramiki kultury pucharów lejowatych (ryc. 16 F) między skupiskami 13 i 14 z którymi nie musi on być związany funkcjonalnie. W obiekcie nr 8 znaleziono glinianą oślekę.

Tabela 2. Opis obiektów

Obiekt nr	Kształt		Wymiary (w metrach)		Wypełnisko obiektu	Zawartość, ilość		Najw. średnica kamieni (w cm)
	rzut	przekrój	średnica	miąższość		kamienie	inne	
2	owal	nieckowaty	2x0,7	0,25	próchnica	48	gg	do 20
3	owal	nieckowaty	2x0,7	0,35	próchnica	64	gg	do 30
4	owal	nieckowaty	4,5x2,5	0,3	próchnica	około 290	gg	do 20
5	owal	nieckowaty	3x1,5	0,5	próchnica	około 80	pp	do 40
6	owal	nieckowaty	3x2,5	0,3	próchnica	około 210	gg	do 20
7	owal	nieckowaty	0,8x0,5	0,35	próchnica	35	-	do 25
7A	owal	nieckowaty	0,8x0,5	0,3	próchnica	13	-	do 20
8	owal	nieckowaty	1,6x0,9	0,25	próchnica	około 90	ścierak osetka	do 20
9	owal	nieckowaty	2,5x1	0,4	próchnica	około 110	gg, cer.	do 30
10	owal	nieckowaty	0,7x0,5	0,25	próchnica	6	-	do 20
11	owal	nieckowaty	2x1,5	0,35	próchnica	63	gg, ochra ścierak	do 25
12	koło	nieckowaty	0,5	0,3	próchnica	11	-	do 20
13	owal	nieckowaty	3,5x2,5	0,3	próchnica	11	-	do 20
13A	owal	nieckowaty	1x0,5	0,4	próchnica	około 60	-	do 30
14	owal	nieckowaty	2,5x1,5	0,6	próchnica	72	-	do 50
15	owal	nieckowaty	1,3x0,5	0,3	próchnica	21	-	do 20
16	owal	nieckowaty	1,4x1	0,4	próchnica	18	-	do 30
16A	koło	nieckowaty	0,6	0,4	próchnica	8	-	do 15
17	owal	nieckowaty	1,5x0,6	0,5	próchnica	10	-	do 40
17A	koło	nieckowaty	0,6	0,4	próchnica	7	-	do 15
18	koło	nieckowaty	0,5	0,3	próchnica	10	-	do 20

gg - grudki gliny; pp - płytki piaskowca; cer. - ceramika

Obiekt nr 23

W odcinku d, w NW narożniku działki b odsłonięto kolejny obiekt (ryc. 2). W warstwie gliny calcowej, na poziomie wody gruntowej, pod czarną próchnicą, odsłonięto obiekt nr 23. Jest to kilka plastrów różnie ułożonej kolorowej (od żółtego koloru do rdzawego) polepy. Średnica plastrów - około 15 cm i grubości do 3 cm. Średnica skupiska - 35 cm. W polepie nie dostrzeżono żadnych odcisków materiałów organicznych (słomy, drewna itd.). W glinie calcowej nie dostrzeżono żadnej jamy. Poza plastrami gliny nie znaleziono żadnego zabytkowego materiału. Głęb. niw. stropu polepy - 84, 89 m.

Wykop f

Obiekt nr 24

Obiekt uchwycono w odcinku g, działce d (ryc. 3). Strukturą obiekt ten jest analogiczny do obiektu nr 23 w wykopie e, działce d, odcinku b. Były to bryły kolorowej (od żółtej do rudawej w jednym kawałku) polepy i zalegały one w spągu czarnej próchnicy, zagłębiając się w szary silnie przemyty przez wodę iłek. Było to duże nagromadzenie brył, o średnicy od kilku do kilkunastu centymetrów. Nie dostrzeżono zarysu żadnej jamy. Wymiary obiektu - długość 1,1 m, i szerokość 0,4 m. Głęb. niw. stropu polepy - 84, 76 m.

Innego materiału zabytkowego nie znaleziono. W odległości około 1 m w kierunku wschodnim odkryto obiekt nr 25.

Obiekt nr 25

Obiekt wystąpił w działce h, odcinku a (ryc. 3, 13). Obiekt wypełniała intensywnie czarna próchnica, z nielicznymi, drobnymi węgielkami drzewnymi. W obiekcie wystąpił zaledwie jeden ułamek silnie zniszczonego powierzchniowo brzuśca ceramiki kultury przeworskiej z okresu późnego latenu, o kolorze gliny żółtopomarańczowej, z domieszką tłuczni o średnicy do 3 mm, piasku i drobnymi, nielicznymi ziarenkami miki. Poza tym znaleziono bardzo niewielkie 3 fragmenty silnie skorodowanego rozpadającego się metalu i 6 bardzo drobnych, rozsypanych się kości.

Wykop h

Obiekt nr 19

Obiekt odsłonięto w odcinku d, działce d. Miał on kształt zbliżony do koła o średnicy około 90 cm i jego głębokość na poziomie gliny calcowej wynosiła 12 cm (ryc. 3, 14). Wypełniony był próchnicą z gliną i niewielkimi kamieniami polnymi. Nie znaleziono w nim żadnego materiału zabytkowego. Niemożliwym jest określenie jego funkcji.

Tabela 3. Zestawienie ceramiki z obiektu 20

Obiekt	Ilość	Okres Kultura	I	II	III	IV	Domieszka			Faktura				Barwa powierzchni					
							1	2	3	1	2	3	4	1	2	3	4	5	6
20	110*	PL; KP	19	88	3	-	23	87	19	37	18	40	15	18	56	22	-	2	12

*27 ułamków ceramiki posiada powierzchnię silnie zruszczoną i są to bardzo drobne ułamki, nie nadające się do analizy.
Okres, kultura: PL - Późny okres lateński; KP - kultura przeworska; III OEB - III okres epoki brązu; KŁ - kultura lużycka
I - brzegi; II - brzuśce; III - dna; IV - ucha
Domieszka: 1 - tłuczeń gruby (powyżej 2 mm); 2 - piasek; 3 - mika.
Faktura: 1 - chropowata; 2 - szorstka; 3 - gładka; 4 - polerowana.
Barwa powierzchni: 1 - pomarańczowa; 2 - szaropomarańczowa; 3 - szaroczarna; 4 - siwa; 5 - czarna; 6 - lśniąca

Tabela 4. Kości zwierzęce z obiektów

obiekt	krowa		owca (sarna)		świnia		jeleń		inne	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
1	4	-	10	-	11	2	-	-	-	-
20	6	-	37	3 sarny	43	2	107*	2		
21	18	2	26	2 sarny	19	1 dzik, świnia	9	1	4	1-zając
22	-	-	32	-	-	-	15	-	2	2 - ptaki

1 - liczba fragmentów kości i poroży; 2 - liczba osobników lub inne cechy
* jedno poroże in situ było całe, lecz po wyjęciu rozpadło się na 100 fragmentów.
Oprócz tego poroża znaleziono inne fragmenty połamane.

Obiekt nr 20

Obiekt, w wykopie h, działce a, odcinku d, o charakterze jamy odpadowej, miał kształt owalny o średnicy na osi północ - południe około 3 m i na osi wschód - zachód około 1,5 m. Był on zagłębiony na około 0,4 m w żółtą calcową glinę (ryc. 3, 14). Obiekt zawierał materiał zabytkowy. Znaleziono w nim 110 ułamków ceramiki, fragmenty poroża (w tym jeden cały, z trzema ułamanymi odrostami, lecz po wyjęciu rozpadł się i 70 kości zwierzęcych. Materiał w nim występujący pochodzi z późnego okresu lateńskiego, kultury przeworskiej (ryc. 15 D). (tabela 3 i 4).

4. Analiza materiału luźnego

W czasie zdejmowania współczesnej warstwy ornej, do głębokości około 40 cm, w wykopie c, odcinku b, znaleziono siekierkę kamienną z amfibolitu, silnie zniszczoną powierzchniowo. Siekierka pochodzi z okresu neolitu (ryc. 16 A).

W trakcie eksploracji wykopu d, odcinków c, d, e, w działkach północnych, czyli a, d, na głębokości od około 50 cm do 100 cm od powierzchni, zaczęły występować pojedyncze ułamki ceramiki oraz nieliczne fragmenty kości zwierzęcych. Zabytki te zalegały w czarnej próchnicy pochodzenia roślinnego, znacznie grubszej od horyzontu występowania artefaktów i nie można było jej wydzielić jako jednolitej warstwy kulturowej. Sądzić należy, że prócz naturalnego przyrostu warstw próchnicznych, mamy tu do czynienia z erozją stokową jak i ściąganiem warstwy kulturowej w wyniku działalności agrotechnicznej. Wydzielono trzy

warstwy mechaniczne. Warstwa I od 50 cm do 80 cm, warstwa II od 80 cm do 100 cm i warstwa III od 100 cm do 120 cm. Na tej głębokości, w odcinku d zarysował się obiekt nr 1, omówiony wyżej. Zabytki występowały nielicznie do głębokości 100 cm, czyli w dwóch pierwszych warstwach, zaś w warstwie trzeciej tylko w odcinku d, działkach d, e, co było związane z występującymi tu obiektami. Na głębokości około 120 cm (głęb. niw. 82, 20 m) czarna próchnica kończyła się, przybierając odcień szary i był to piasek z przemykami próchnicy w piasek.

Znaleziony materiał zabytkowy występował nad lub w pobliżu odkrytych obiektów. Grupuje się na krawędzi zastoiska wodnego związanego z doliną Bachorza. Niemożliwym było, w czarnej próchnicy bagiennej, wyróżnienie jednolitej warstwy kulturowej.

Wykop d, odcinki c-e, działki a, d.

Znaleziono tu w sumie 30 ułamków naczyń. Jest to ceramika różnych kultur i z różnych okresów. Poza tym znaleziono 12 ułamków kości zwierzęcych oraz 1 fragment polepy. Materiał zalegał na różnych głębokościach do 1 m od powierzchni. Nie stanowił jednolitej warstwy kulturowej.

Ceramika naczyniowa:

Neolit:

1 niewielki ułamek ceramiki o silnie zniszczonej powierzchni, najprawdopodobniej kultury amfor kuli-stych. Fragment brzuśca o kolorze szaropomarańczowej. Gлина z domieszką piasku o średnicy do 2 mm.

Tabela 5. Późny okres lateński (tabl. XVI, B), kultura przeworska

Nr st.	Wykop	Ilość	I	II	III	IV	Domieszka			Faktura				Barwa powierzchni				
							1	2	3	1	2	3	4	1	2	3	4	5
89	d, c-e, ad	17*	-	16	1	-	7	10	12	-	17	-	-	-	14	3	-	-

*5 drobnych ułamków ceramiki było silnie zniszczonych, uniemożliwiających analizę

I - wylewy; II - brzuśce; III - dna; IV - ucha

Domieszka: 1 - tłuczeń gruby (powyżej 2 mm); 2 - piasek; 3 - mika.

Faktura: 1 - chropowata; 2 - szorstka; 3 - gładka; 4 - polerowana.

Barwa powierzchni: 1 - pomarańczowa; 2 - szaropomarańczowa; 3 - szaroczarna; 4 - siwa; 5 - czarna.

Tabela 6. Ceramika naczyniowa. Późny okres lateński (tabl. XVI, D), kultura przeworska

Nr st.	Wykop	Ilość	I	II	III	IV	Domieszka			Faktura				Barwa powierzchni				
							1	2	3	1	2	3	4	1	2	3	4	5
89	d, f-h, ad	27*	2	23	1	1	3	24	19	2	3	22	-	2	18	7	-	-

*4 drobne ułamki ceramiki były silnie zniszczone, uniemożliwiające ich analizę.

I - wylewy; II - brzuśce; III - dna; IV - ucha

Domieszka: 1 - tłuczeń gruby (powyżej 2 mm); 2 - piasek; 3 - mika.

Faktura: 1 - chropowata; 2 - szorstka; 3 - gładka; 4 - polerowana.

Barwa powierzchni: 1 - pomarańczowa; 2 - szaropomarańczowa; 3 - szaroczarna; 4 - siwa; 5 - czarna.

Epoka brązu,

II okres:

5 ułamków brzuśców ceramiki kultury przedłużyckiej. Grubość ścianek - 10-11 mm. Z zewnątrz i wewnątrz cienka warstwa gliny koloru pomarańczowego. Przełom szarobrunatny. Niewielka ilość domieszki na którą składał się piasek i tłuczeń ceramiczny o średnicy do 2 mm oraz niewielka ilość miki.

III okres:

1 ułamek brzuśca ceramiki kultury łużyckiej. Grubość 11 mm. Z zewnątrz cienka warstwa gliny koloru pomarańczowego, reszta szaroczarna. Domieszka gruba żwiru do 4 mm i niewielka ilość drobnej miki.

Późny okres lateński (tabela 5).

Okres nowożytny:

4 ułamki ceramiki toczonej z czego 2 fragmenty krawędzi i 2 fragmenty brzuśców. Ceramika koloru ceglatego z bardzo drobną (do 1 mm średnicy) domieszką piasku. Krawędzie wyraźnie wywinęte na zewnątrz. Brzuśce o grubości ścianek 4 mm. Jeden z fragmentów brzuśców zdobiony regularnymi liniami dookólnymi (ryc. 16 C).

Polepa:

1 niewielki fragment polepy o brawie pomarańczowej.

Kości zwierzęce:

W odcinkach tych znaleziono 2 kości kozy prawdopodobnie dwóch zwierząt, 1 kość jelenia i 9 kości świni w trzech skupiskach. Kości z każdego z tych skupisk pochodzą od jednego zwierzęcia.

Wykop d, odcinki f-h, działki a, d.

Materiał grupował się głównie w odcinkach f, działce c oraz odcinku g, działkach a, d. W odcinku h,

działce a, znaleziono tylko 1 ułamek ceramiki oraz 4 fragmenty kości zwierzęcych. W sumie w odcinkach tych znaleziono 31 ułamków ceramiki (tabela 6).

Późny okres rzymski:

4 ułamki ceramiki w tym;

1 fragment przydenny, z zewnątrz brzusiec koloru szaropomarańczowego, dno i wewnętrzna część szara. Powierzchnie silnie zniszczona. Domieszkę stanowi piasek o średnicy do 1 mm i niewielka ilość miki.

3 fragmenty brzuśców w tym 1 ułamek ceramiki siwej o grubości ścianki 5 mm; 1 fragment ceramiki wygładzanej obustronnie koloru szaroczarnego. Grubość ścianki 9 mm. Domieszkę stanowi niewielka ilość piasku o średnicy do 2 mm i duża ilość miki, 1 fragment wtórnie przepalony (ceramika lekka, spuchnięta) z zewnątrz koloru szarego i wewnątrz szaropomarańczowego.

Kości zwierzęce (tabela 7).

Wykop e.

W sumie w wykopie e znaleziono 47 ułamków ceramiki i jest ona rozłożona bardzo nierównomiernie. Z 47 ułamków ceramiki aż 34 znaleziono w odcinku d przy czym 29 w działkach a, b. Ceramice towarzyszyły również kości zwierzęce. Jest to jednak materiał nie jednolity chronologicznie i kulturowo. Pozostały materiał rozłożył się następująco: W odcinku a, działce a - 1 ułamek ceramiki; w odcinku d, działce c - 1; w odcinku h, działce c - 1 ułamek ceramiki i kości zwierzęce; w odcinku k, działce c - 1 ułamek ceramiki oraz 9 fragmentów ceramiki zepchniętych przez spychacz na hałdę i niejednokrotnie trudno powiedzieć z jakich odcinków one pochodzą.

Tabela 7. Kości zwierzęce znalezione poza obiektami

wykop	krowa		owca (sarna)		świnia		jeleń	
	1	2	1	2	1	2	1	2
d, c-e	-	-	2	2	9	1 dzik?	1	młody
d, f, d d, g, a	-	-	2	-	16	-	-	-
d, h	2	spalone	1	-	1	dzik?	-	-
e, a	-	-	-	-	-	-	5	-
e, b, d	1	-	-	-	-	-	-	-
e, c	-	-	-	-	-	-	6	-
e, c, c	6 40	1 osób.	-	-	-	-	-	-
e, c, d	1	-	-	-	3	pieczone	-	-
e, h, c	15	-	1	-	-	-	-	-
g, i	-	-	-	-	1	-	-	-

Pierwsza litera oznacza wykop; druga - odcinek; trzecia - działkę
1 - liczba kości; 2 - liczba osobników, inne cechy

Tabela 8. Zestawienie ceramiki

Ilość	Okres Kultura	I	II	III	IV	Domieszka			Faktura				Barwa powierzchni					
						1	2	3	1	2	3	4	1	2	3	4	5	6
12	PL-KP	2	8	1	1	7	5	12	1	2	9	-	3	5	4	-	-	-

Okres, kultura: PL - KP - kultura przeworska;
I - brzegi; II - brzuśce; III - dna; IV - facetowane krawędzie
Domieszka: 1 - tłuczeń gruby (powyżej 2 mm); 2 - piasek; 3 - mika.
Faktura: 1 - chropowata; 2 - szorstka; 3 - gładka; 4 - polerowana.
Barwa powierzchni: 1 - pomarańczowa; 2 - szaropomarańczowa; 3 - szaroczarna; 4 - siwa; 5 - czarna; 6 - lśniąca.
3 fragmenty ceramiki prądziejowej o powierzchni silnie zniszczonej, uniemożliwiającej określenie jej przynależności kulturowej.

Odcinek a, działka a.

Późny okres lateński, kultura przeworska.

1 ułamek brzuśca naczynia glinianego o kolorze obustronnie szaroczarnym. Grubość ścianek naczynia 8 mm. Domieszkę gliny stanowi piasek o średnicy 1 mm i niewielka ilość miki.

Odcinek d, działki a, b, d:

Znaleziono tu 34 ułamków ceramiki z tego:

Okres neolitu:

Kultura ceramiki wstęgowej (rytej?).

1 fragment krawędzi dna naczynia, silnie zniszczonej powierzchniowo. Domieszkę stanowi tłuczeń ceramiczny (?) i drobne ziarenka piasku (do 1 mm). Widoczna fragmentarycznie zachowana krawędź dna naczynia koloru szaropomarańczowego. Szaropomarańczowa glina obustronnie nałożona powierzchniowo cienką warstwą (około 1 mm), zaś w środku glina koloru szarego.

Kultura pucharów lejkowatych.

3 ułamki brzuśców:

1 fragment naczynia z ornamentem linii poziomych (ryc. 16 F). Kolor gliny szaroczarny z niewielką ilością grubego tłuczka widocznego od strony wewnętrznej i w przełomie oraz bardzo drobnej miki. Grubość ścianki - 6 mm.

2 ułamki koloru z zewnątrz szaropomarańczowego,

przełom i wewnętrzna część naczynia koloru szaroczarnego. Domieszkę gliny stanowi znaczna ilość piasku o średnicy do 1 mm i tłuczka (do 2 mm) z niewielką ilością miki. Grubość ścianki - 7 mm i 11 mm (faktura powierzchni silnie zniszczona).

Kultura amfor kulistych.

8 fragmentów brzuśców:

2 ułamki naczyń od strony wewnętrznej koloru pomarańczowego od wewnętrznej szarego (1 ułamek od strony wewnętrznej odwarstwiony i zniszczony). Grubość ścianki 9 mm. Gruba domieszka tłuczka - do 5 mm i niewielka ilość drobnej miki.

2 ułamki obustronnie koloru pomarańczowego. Grubość ścianek 10 mm. W glinie gruba domieszka tłuczka (do 4 mm) oraz niewielka ilość drobnej miki.

4 ułamki naczyń bardzo silnie zniszczone powierzchniowo, obustronnie koloru żółtopomarańczowego, przełomszary. Domieszkę gliny stanowi piasek i tłuczeń do 3 mm oraz bardzo niewielka ilość drobnej miki.

Okres brązu.

Kultura łużycka.

1 niewielki ułamek krawędzi koloru pomarańczowego. Grubość ścianki 8 mm. Domieszkę gliny stanowi piasek o średnicy do 2 mm (ryc. 16 E).

Okres żelaza.

Wczesny okres lateński.

2 ułamki brzuśców naczyń kultury pomorskiej lub grobów podkloszowych. Ceramika koloru pomarańczowego w tym 1 zdobiony odciskami w kształcie pionowych słupków. Domieszkę stanowi tłuczeń (do 2 mm) oraz niewielka ilość drobnej miki. Grubość ścianki do 10 mm.

4 niewielkie, silnie zniszczone ułamki brzuśców koloru pomarańczowego. Domieszkę stanowi tłuczeń do 3 mm.

Późny okres lateński (tabela 8).

Odcinek d, działka c.

Okres nowożytny:

1 ułamek brzuśca naczynia toczonego koloru ceglatego, częściowo polewanego z zewnątrz glazurą koloru szarozielonego.

Kości zwierzęce.

W odcinku d znaleziono: 40 kości krowy, 2 kości kozy, 17 kości świni oraz 6 kości jelenia. Każda z kości pochodzi najprawdopodobniej z innego zwierzęcia.

Odcinek h, działka c i odcinek k, działka c.

Późny okres lateński - kultura przeworska.

2 ułamki brzuśców obustronnie koloru pomarańczowego w tym jeden o powierzchni chropowatej. Grubość ścianek naczyń 7 mm. Domieszkę stanowi tłuczeń o średnicy do 3 mm, piasek i niewielka ilość miki.

Kości zwierzęce.

Kości pochodzą z odcinka h, działki c. Znaleziono 2 kości krowy pochodzące od jednego zwierzęcia i 1 kość kozy.

Wykop g, odcinek i.

Znaleziono 1 ułamek silnie profilowanej krawędzi naczynia wypalanego w atmosferze redukcyjnej z okresu późnego średniowiecza (ryc. 16 G).

Ceramika z hałd wykopu e, bez określonego bliżej miejsca znalezienia.

Okres brązu ?, kultura łużycka?

3 niewielkie fragmenty silnie zniszczonych brzuśców.

Późny okres lateński, kultura przeworska.

3 ułamki ceramiki:

Wylewy:

2 ułamki prostych, stanowiących przedłużenie szyjki, lekko facetowanych krawędzi naczyń. Gлина obustronnie koloru pomarańczowego, przelom szary. Domieszkę gliny stanowi piasek o średnicy 1 mm i niewielka ilość drobnej miki. Jeden z fragmentów naczynia o średnicy wylewu około 10 cm.

Brzusiec:

1 fragment naczynia o powierzchni z zewnątrz koloru czarnoszarego i wewnątrz szarego. Grubość ścianki naczynia 12 mm. Domieszkę gliny stanowi piasek o średnicy do 2 mm i drobne fragmenty miki.

Późny okres rzymski, kultura przeworska?

4 ułamki ceramiki w tym:

1 fragment silnie zniszczonego powierzchniowo brzuśca ceramiki toczonej - siwej. Grubość ścianki naczynia - 7 mm.

1 fragment przydenny o kolorze gliny z zewnątrz ceglastej, wewnątrz szarej. Domieszkę gliny stanowi piasek o średnicy do 2 mm i drobna mika.

2 niewielkie ułamki niezidentyfikowanej ceramiki pradziejowej oraz 2 niewielkie fragmenty polepy.

5. Podsumowanie wyników badań

Uzyskane wyniki badań archeologicznych nie są może efektowne, lecz są one bardzo cenne w kontekście niewątpliwie stanowiska lub stanowisk archeologicznych, które znajduje się bezpośrednio na północ od badanego odcinka. Jednocześnie ograniczony zakres prac do szerokości 13 m nie pozwala na ewentualne wydzielenie granic osadnictwa związanego z poszczególnymi epokami.

Zwrócić uwagę należy na środowisko naturalne w jakim uchwycono tu osadnictwo pradziejowe. Niewątpliwie osadnictwo rozwinęło się wzdłuż doliny zalewowej rzeki Bachorzy. Charakter brzegu doliny Bachorzy był różny. Z dużym prawdopodobieństwem można powiedzieć, że w wykopach c i d, uchwycona gruba warstwa czarnej próchnicy jest pozostałością po silnie podmokłym, porośniętym roślinnością bagienną brzegu doliny Bachorzy. Świadczy o tym brak muszli ślimaków, występujących licznie w następnych wykopach. W końcu wykopu d, linia brzegowa doliny Bachorzy nieco była cofnięta, co umożliwiło zasiedlenie jej brzegu. W wykopie e, odcinkach a-c, suchy ład wyraźnie się „wrzynał” w dolinę i tu na cyplu mamy do czynienia z całym szeregiem obiektów o charakterze antropogennym (ryc. 2). Dalej na wschód, mamy już do czynienia z otwartym zastoiskiem wodnym, o czym świadczą występujące muszle zatoczka pospolitego i rogowego, żyjące w środowisku wodnym. Taką sytuację dostrzegamy aż do wysokości wykopu g, odcinka f, gdzie teren wyraźnie się podnosi i znika czarna próchnica związana z działalnością środowiska mokrego (ryc. 3).

Badania wykazały obecność jednego paleniska (wykop d, odcinek d, działka d) z późnego okresu lateńskiego, kultury przeworskiej, które niewątpliwie świadczy o stałym punkcie osadniczym w tym miejscu. Fakt znalezienia w nim grubej warstwy popiołu, węgla drzewnych i polepy pozwala przypuszczać, że używano go przez dłuższy okres. Obiekt 25 w wykopie f, działce h, odcinku a ma charakter jamy odpadowej. Znaleziony 1 ułamek silnie zniszczonej ceramiki kultury przeworskiej z późnego okresu lateńskiego nie przesądza sprawy, że obiekt ten pochodzi z tego czasu. Jama wykopana była w szarym iłku, przemytym przez wodę i nie można jej łączyć z pozyskaniem gliny.

Jamą śmietniskową jest obiekt nr 20 w wykopie h, odcinku a, działce d. Świadczy o tym luźno leżący w obrębie jamy materiał zabytkowy i brak śladów jakiegokolwiek paleniska.

Uchwycono także cały szereg skupisk kamieni. Można wiązać z nimi zaledwie 1 ułamek ceramiki, kultury przeworskiej z okresu późnego latenu. Fakt, że występują w nich drobne fragmenty polepy i ścieraki kamienne świadczy, że są to skupiska antropogenne⁴. Tylko hipotetycznie, na podstawie 1 ułamka ceramiki, można wiązać je z okresem lateńskim. Wybiórczo, poddano analizie petrograficznej 6 kamieni⁵. Okazało się, że wszystkie posiadają ślady obróbki. Cztery z nich to skała gnejsowa pochodzenia skandynawskiego, dwie skały granitowe przy czym jedna ze Skandynawii, zaś druga z rejonu Wysp Alandzkich oraz jeden piaskowiec ze środkowej Szwecji. Wszystkie one dostały się na teren Polski w wyniku działalności lodowca.

Interesujące są dwa skupiska (obiekty nr 23 i 24, wykop e, odcinek d, działka b oraz wykop f, odcinek g, działka d), w których znaleziono bryły kolorowej polepy (gliny?) silnie przemytej przez wodę. Zgrupowanie jej w jednym miejscu świadczy o celowym jej złożeniu, tym bardziej, że w przypadku obiektu nr 24 zalegała ona w obcym geologicznie środowisku, w szarym iłku. Interpretacja tego znaleziska jest trudna i nie można wykluczyć, że chodzi o zapas gliny (polepy?) może służącej dla celów kultowych za czym przemawiałaby jej różnobarwność. Nie można jednak wykluczyć, że jest to rodzaj magazynu leżakującego surowca do wyrobu naczyń, lecz jej ilość w takim przypadku była niewielka, wystarczająca na 1-2 naczynia.

Ciekawe są dwa obiekty - nr 21 i 22, występujące obok siebie. Sądzić można że są to 2 studnie, lecz która z nich jest starsza, trudno ustalić, ponieważ materiał zabytkowy, stosunkowo nieliczny, jest ubogi, jednorodny i jednoczasowy. Studnie wykopano w żółtej glinie i nie obłożono żadnym materiałem zabezpieczającym ścianki przed obsunięciem. Stąd też po zamuleniu się jednej, wykopano drugą studnię. O tym, że były to studnie przekonuje nas ich regularny kształt. Jedna z nich miała proste ścianki, zaś druga tylko lekkie przewężenie w środkowej partii. Przewężenie to można wytłumaczyć wybieraniem wraz z wodą wypłukiwanego piasku, co spowodowało jej niewielkie poszerzenie w dolnej części. Studnie w czasie eksploracji w przeciągu około 2 godzin po wybraniu wody ponownie wypełniały się wodą. Hipotetycznie można domniemywać, że obiekt nr 21 był dłużej używany, ponieważ na dnie tej studni stwierdzono

niebieskawoszary iłek, co świadczy o jej zamuleniu, który powodował zmętnienie pozyskiwanej wody.

Przeprowadzone badania szczątków osteologicznych, dostarczają interesujących danych. Wyrażna różnica w ilości kości zwierząt domowych i dzikich występuje zarówno w obiektach jak i poza obiektami. Dominują kości zwierząt hodowlanych. W zestawieniu dotyczącym ilości kości w obiektach, wziąć należy pod uwagę, że jedno poroże, z obiektu 20, w trakcie odkrycia stanowiło całość, a po wyjęciu rozpadło się na 100 kawałków. Zaznaczyć należy, że kości owcy i sarny, są trudne do rozróżnienia i nie można określić, czy są to kości zwierząt hodowlanych czy dzikich i wobec tego nie można ich brać pod uwagę przy wyróżnianiu zwierząt hodowlanych i dzikich. Pomijając kości owcy lub sarny, zdecydowanie dominują kości świni i krowy, przy czym wyróżniono też kość dzika. Spośród zwierząt dzikich, prócz dzika wyróżniono kości sarny (przynajmniej 5 osobników wśród kości owcy), jeleni (2 osobników), oraz 1 zająca.

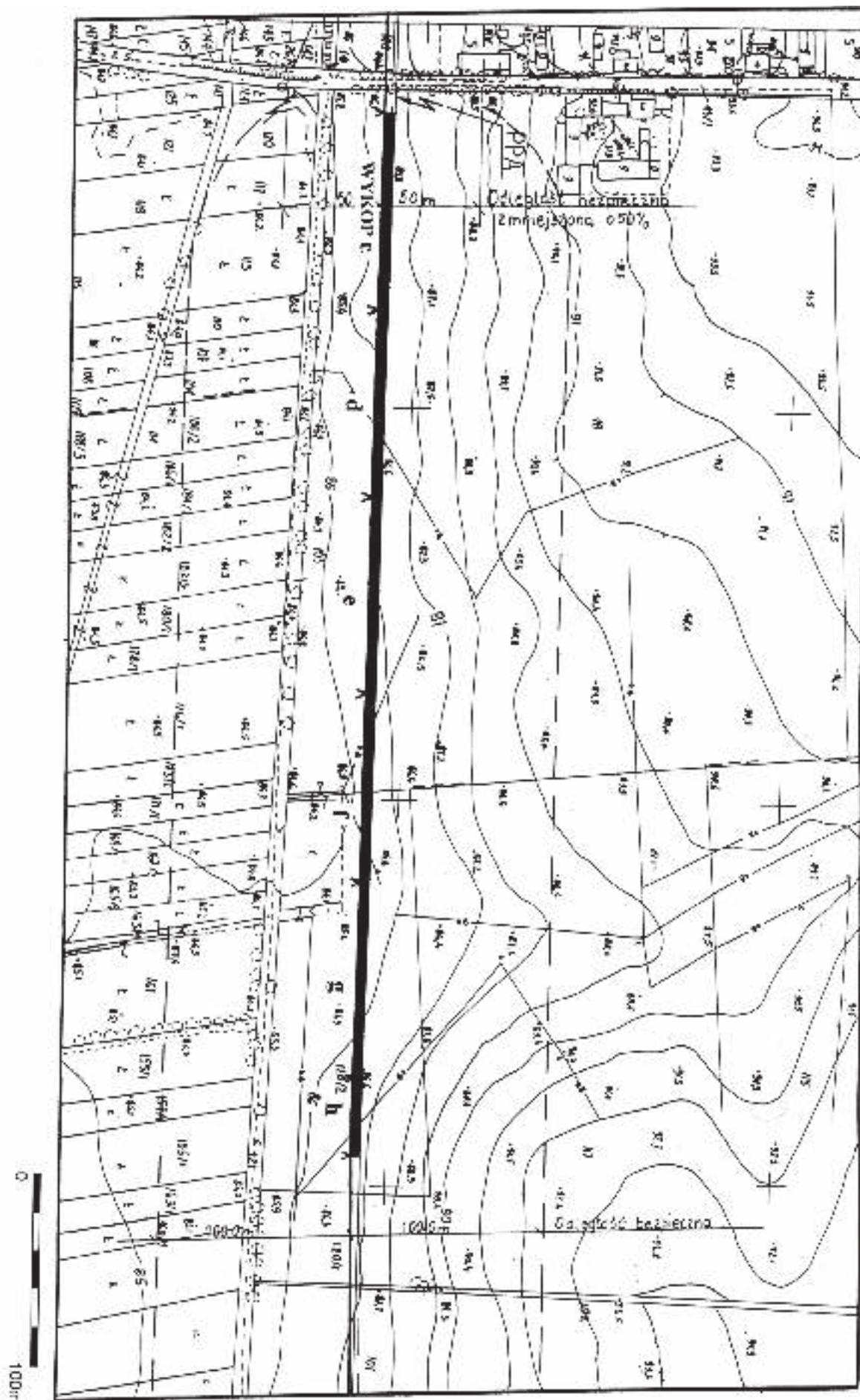
Podobne gatunki zwierząt obserwujemy w materiale pochodzącym spoza obiektów, choć znacznie mniej jest kości owcy lub sarny. Interesujące jest, że pośród tych kości dostrzeżono spalone kości krowy, a także pieczone kości świni co potwierdza, że były to zwierzęta skonsumowane przez człowieka.

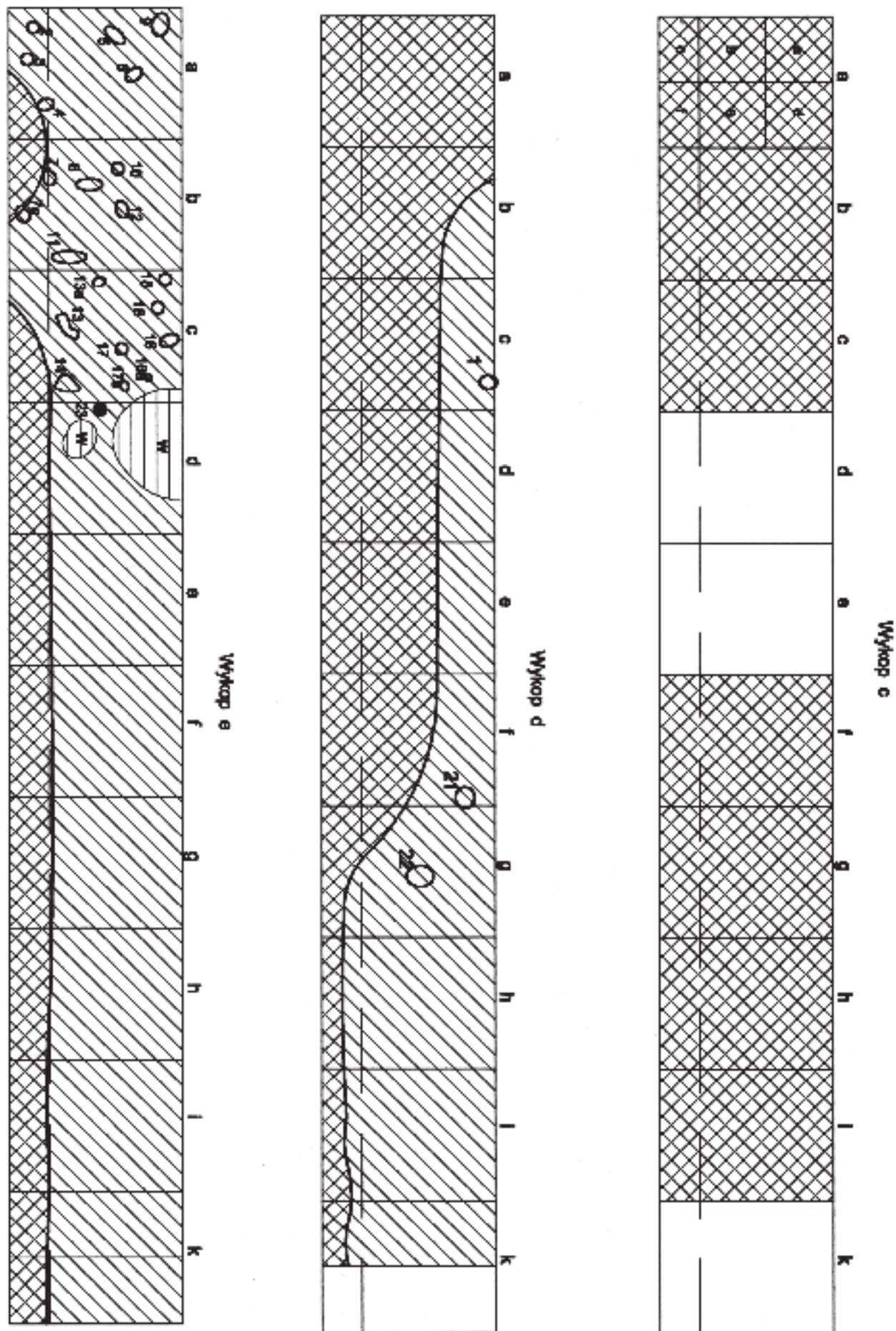
Jak wynika z badań, początki osadnictwa na badanym terenie można wiązać z epoką neolitu. Uchwycono tu materiał zabytkowy kultury wstęgowej (rytej?), lendzielskiej, pucharów lejowatych i amfor kulistych. Słabo zarysował się horyzont kultury przedłużyckiej i lużyckiej. Intensyfikacja osadnictwa następuje w okresie lateńskim, a zwłaszcza jej późniejszej fazy. Bardzo nieliczne ślady bytności człowieka obserwujemy w okresie rzymskim. Nie uchwycono żadnych materiałów z okresu średniowiecza.

Reasumując wyniki badań można powiedzieć, że badania te mogą stanowić wstęp do dalszych prac terenowych na stanowisku, które położone jest nieco dalej w kierunku północnym, na terenie już nieco wyższym, bezpiecznym przed zalewaniem przez wodę z doliny Bachorzy. Badania te uchwyciły linię brzegową zastoiska wodnego, co ogranicza zasięg stanowiska i jednocześnie wyjaśnia niektóre kwestie, jak np. ujęcia wody używanej dla celów konsumpcyjnych.

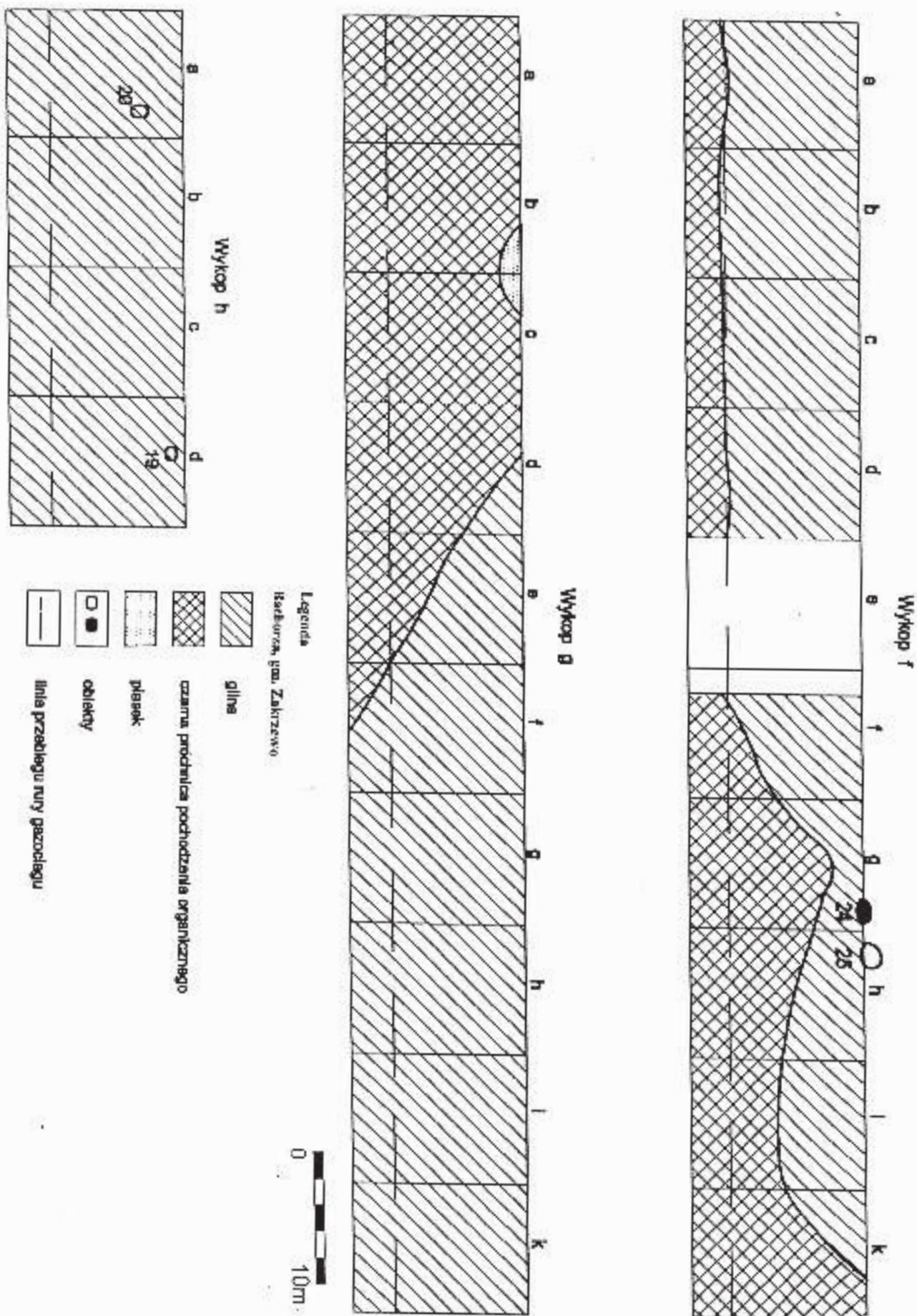
⁴ Za konsultację i interpretację tych skupisk kamieni bardzo dziękuje Panu dr P. Chachlikowskiemu.

⁵ Analizę wykonał mgr Piotr Czubla.

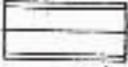
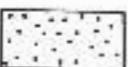
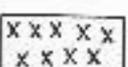
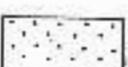
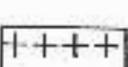
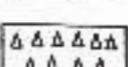
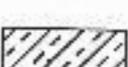
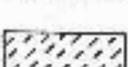
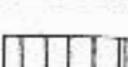
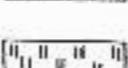
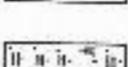
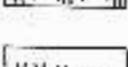
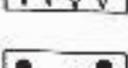

Ryc. 2. Wykopy c, d, e z rozmieszczeniem obiektów, warstw kulturowych i linii brzegowej dawnego zbiornika wodnego.

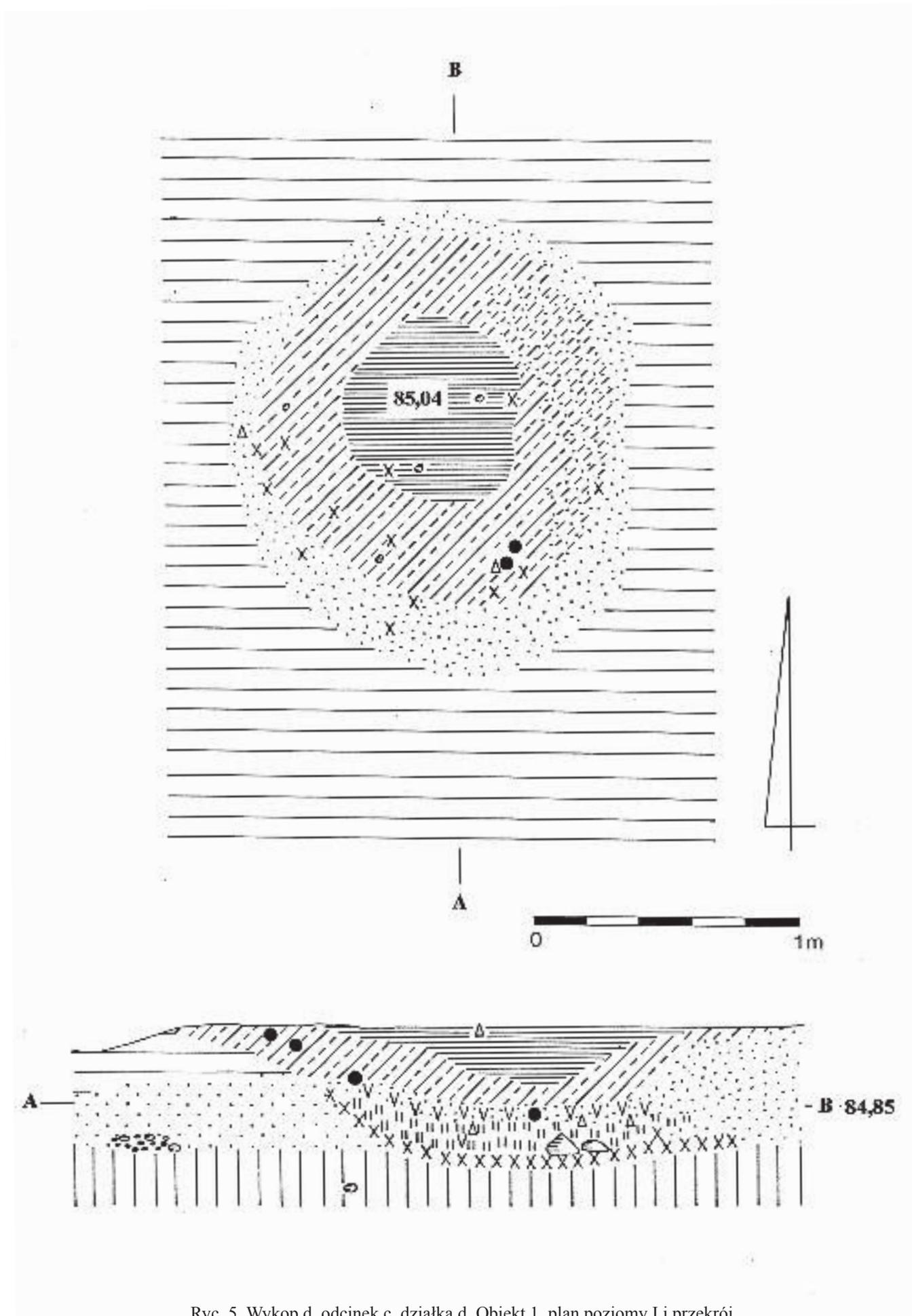

Ryc. 3. Wykopy f, g, h z rozmieszczeniem obiektów i linii brzegowej dawnego zbiornika wodnego.

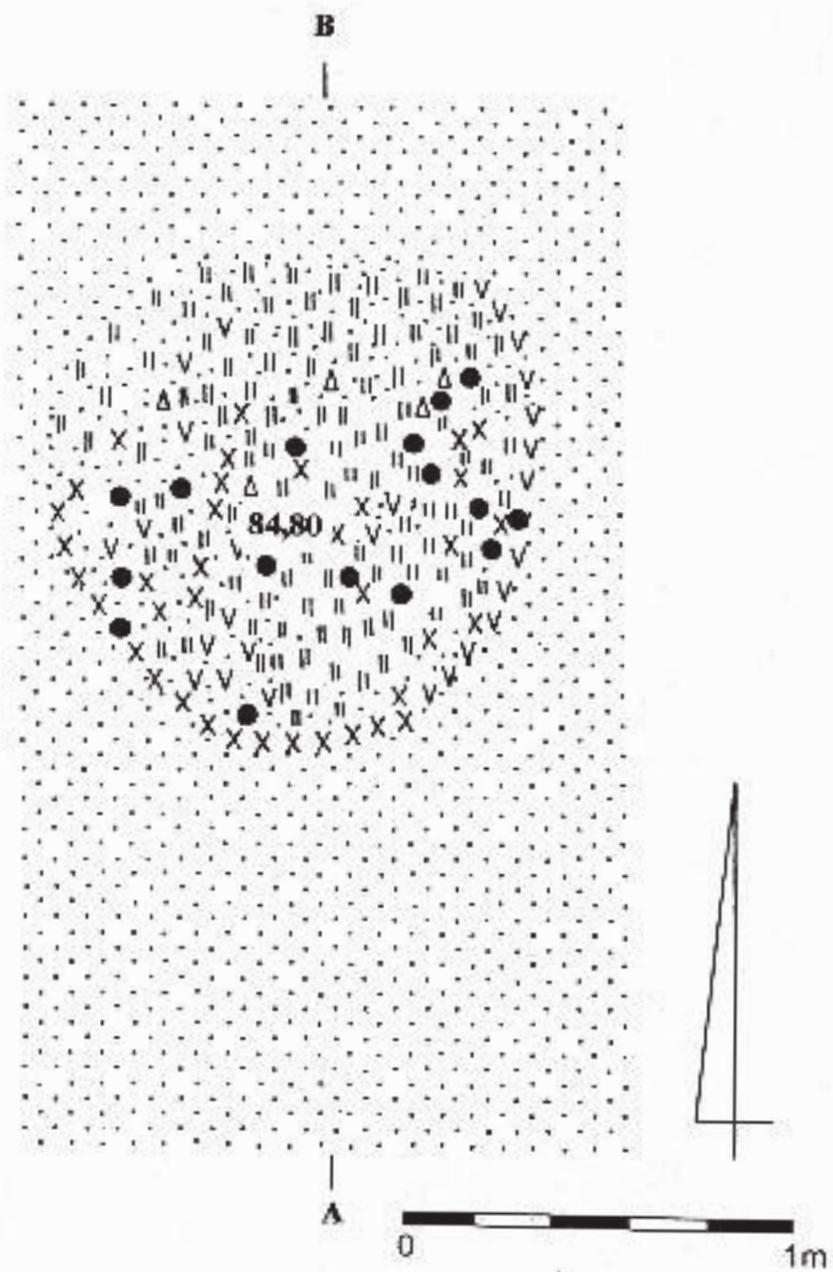
LEGENDA

	czarna próchnica organiczna
	glina calcowa
	wypełnisko jamy
	próchnica orna
	piasek z przemyściami próchnicy
	węgle drzewne
	piasek calcowy
	kości
	fragmenty ceramiki
	glina ze związkami limonitów
	limonity
	itek
	popiół
	piasek z popiołem
	spalenizna
	polepa

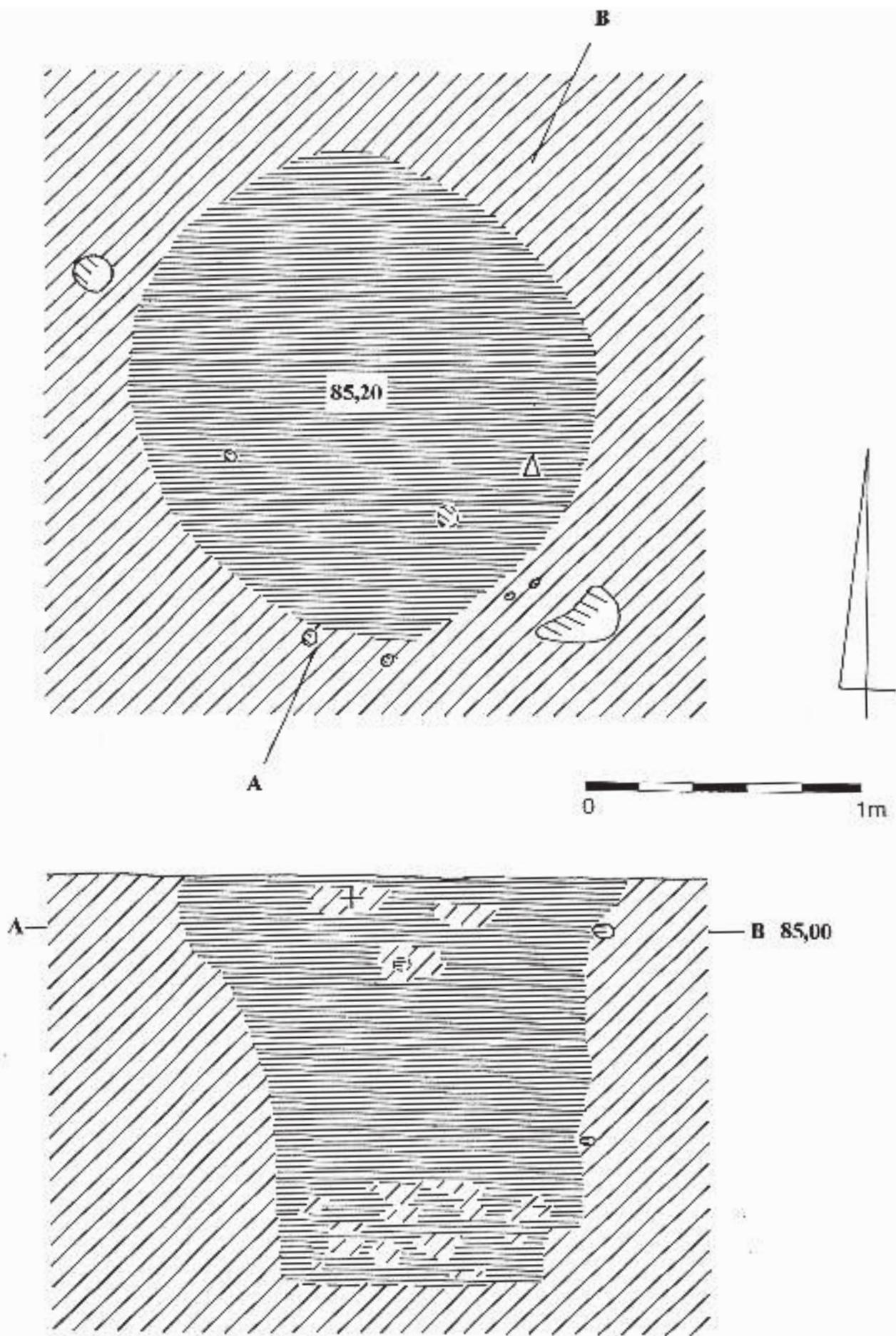
Ryc. 4. Legenda oznaczeń graficznych do planów.

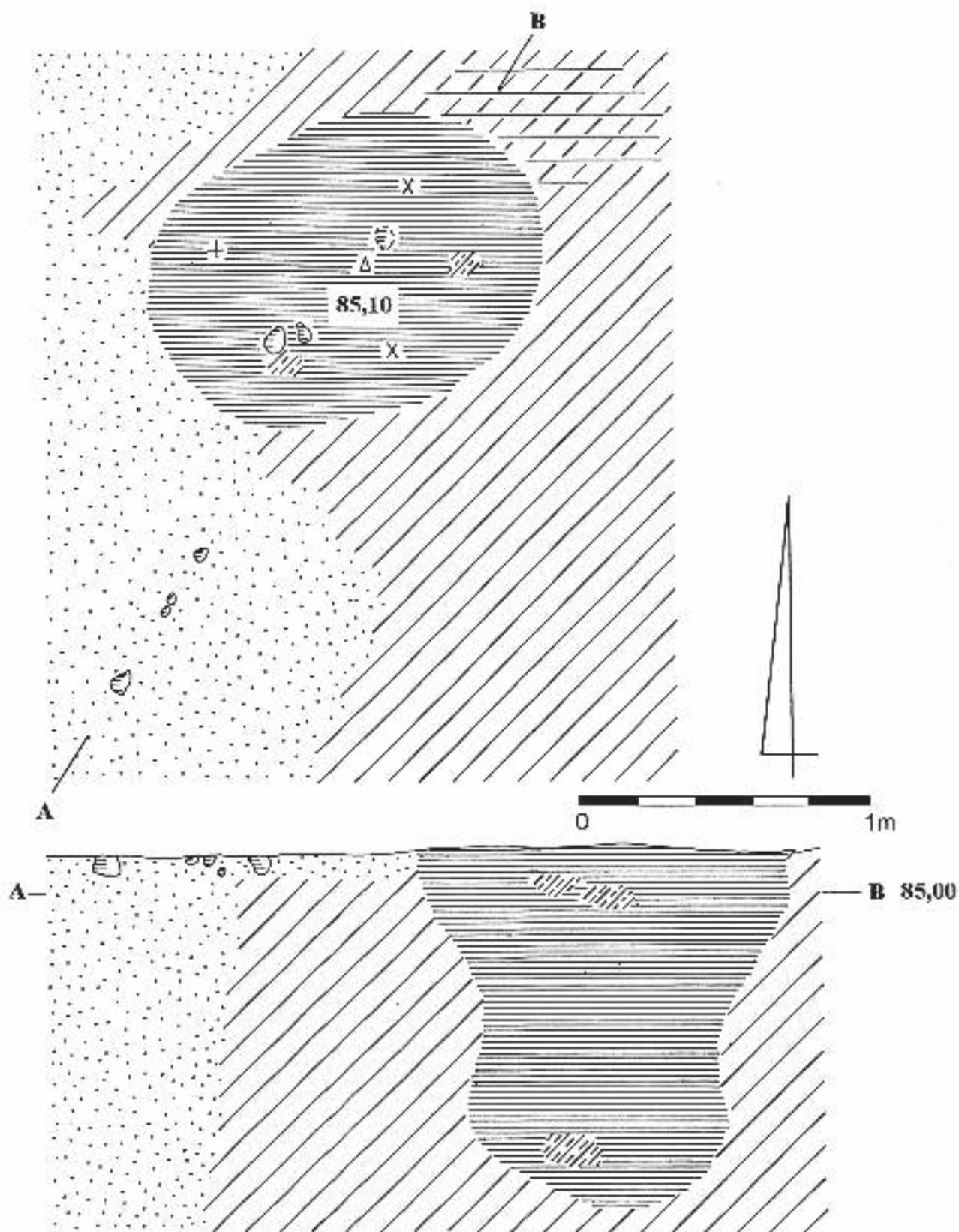
Ryc. 5. Wykop d, odcinek c, działka d. Obiekt 1, plan poziomy I i przekrój.

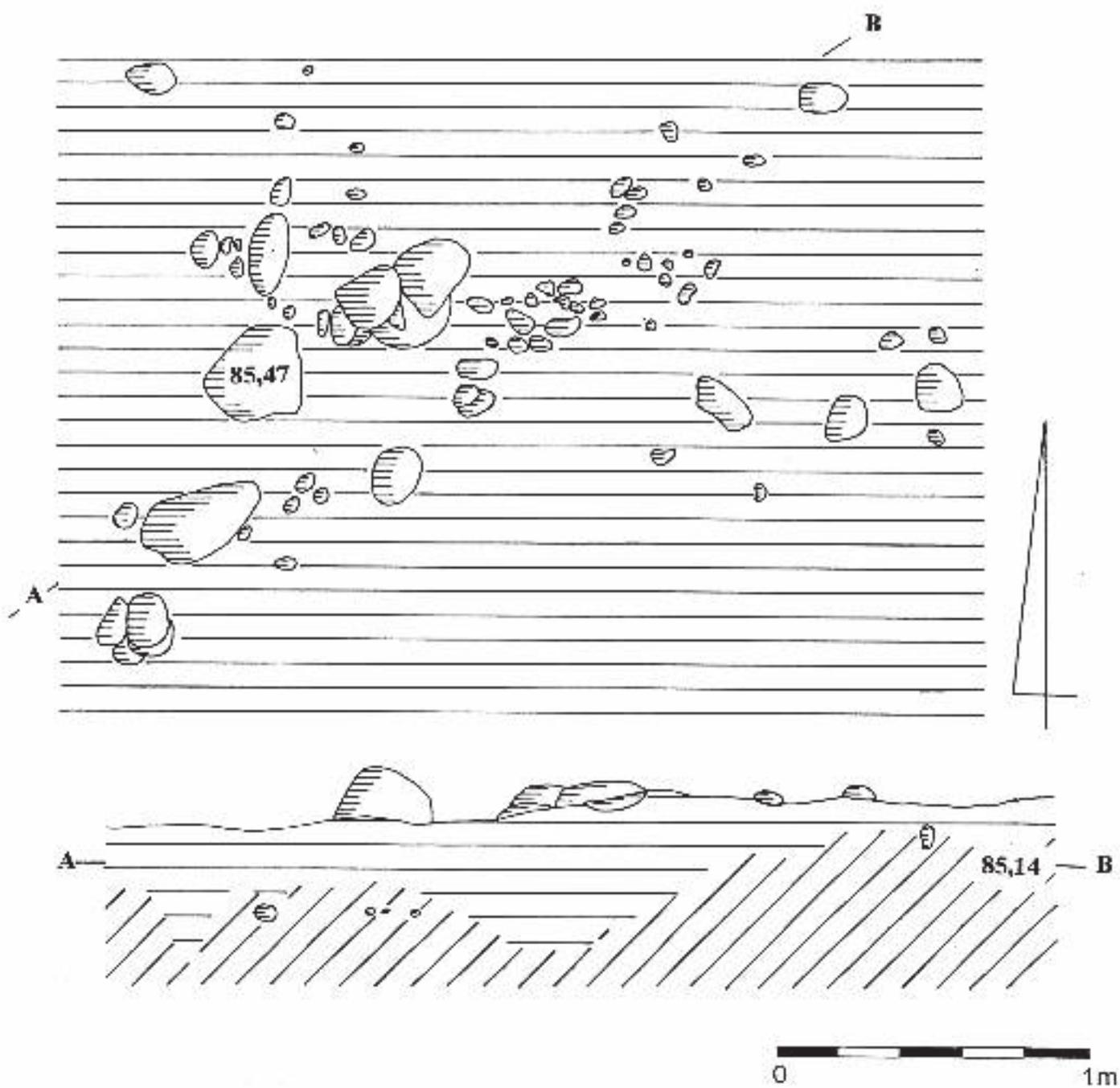
Ryc. 6. Wykop d, odcinek c, działka d. Obiekt 1, plan poziomy II.

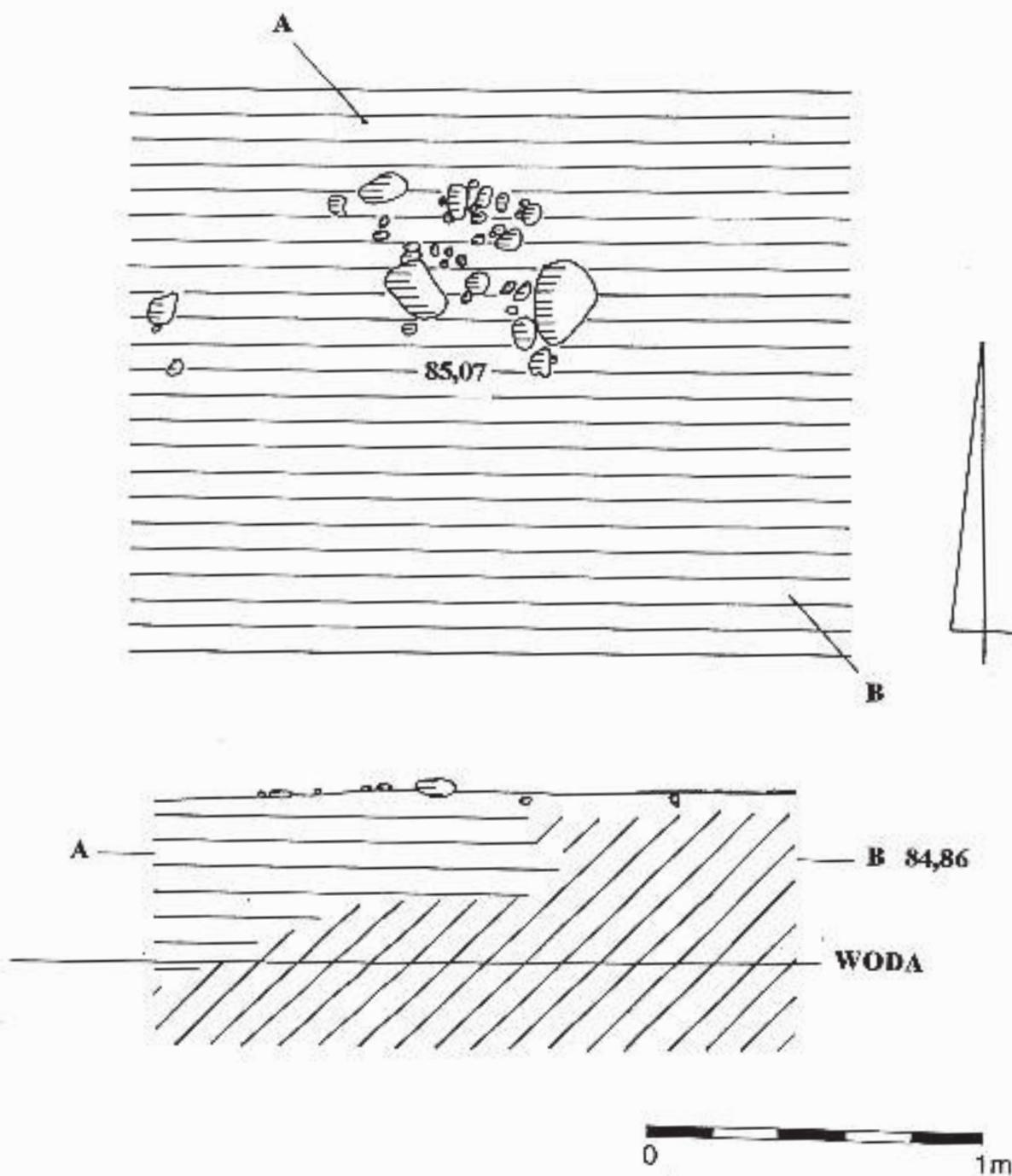
Ryc. 7. Wykop d, odcinki f, g, działki d, a. Obiekt 21, plan poziomy i przekrój.

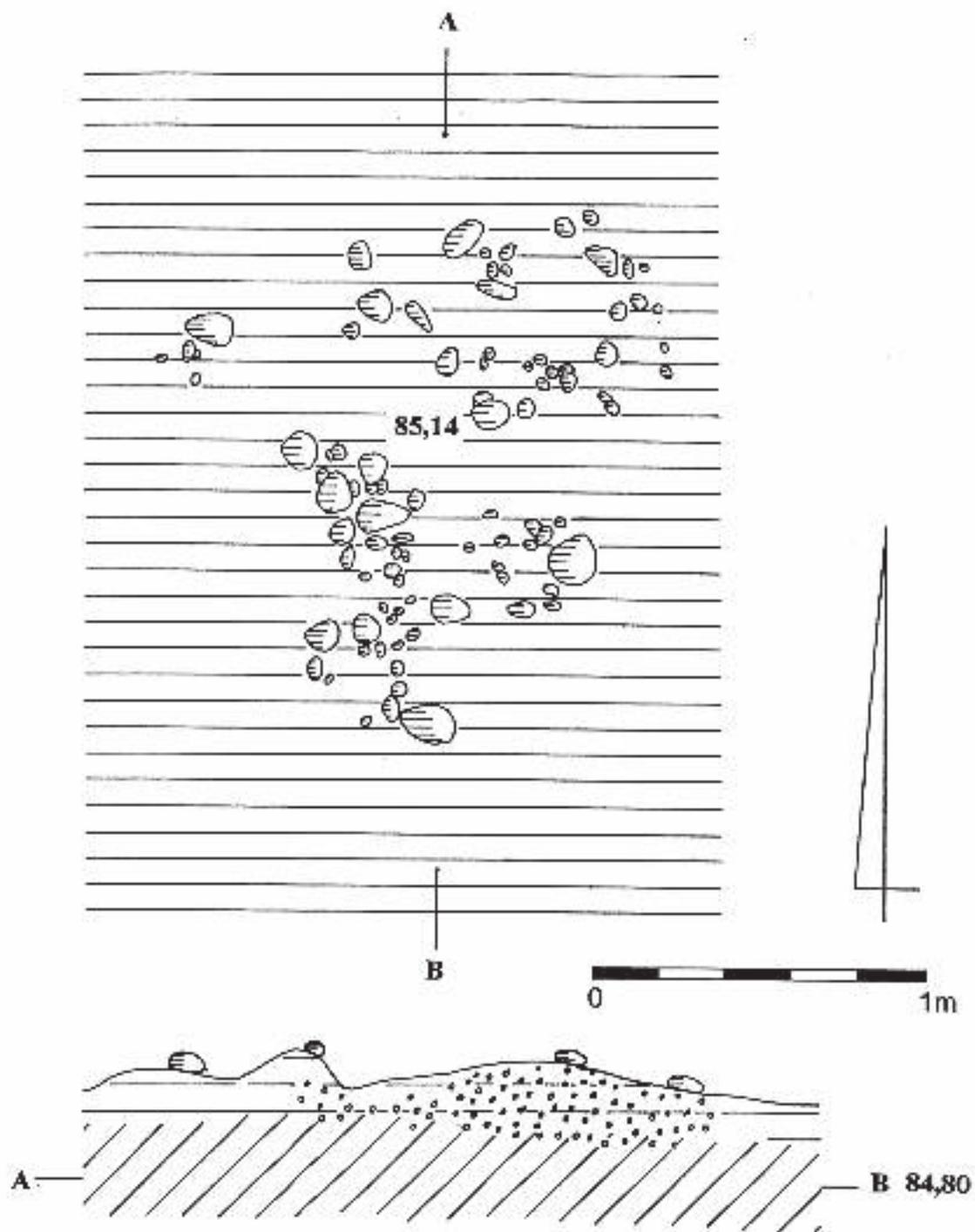
Ryc. 8. Wykop d, odcinek g, działki a, b, d, e. Obiekt 22, plan poziomy i przekrój.

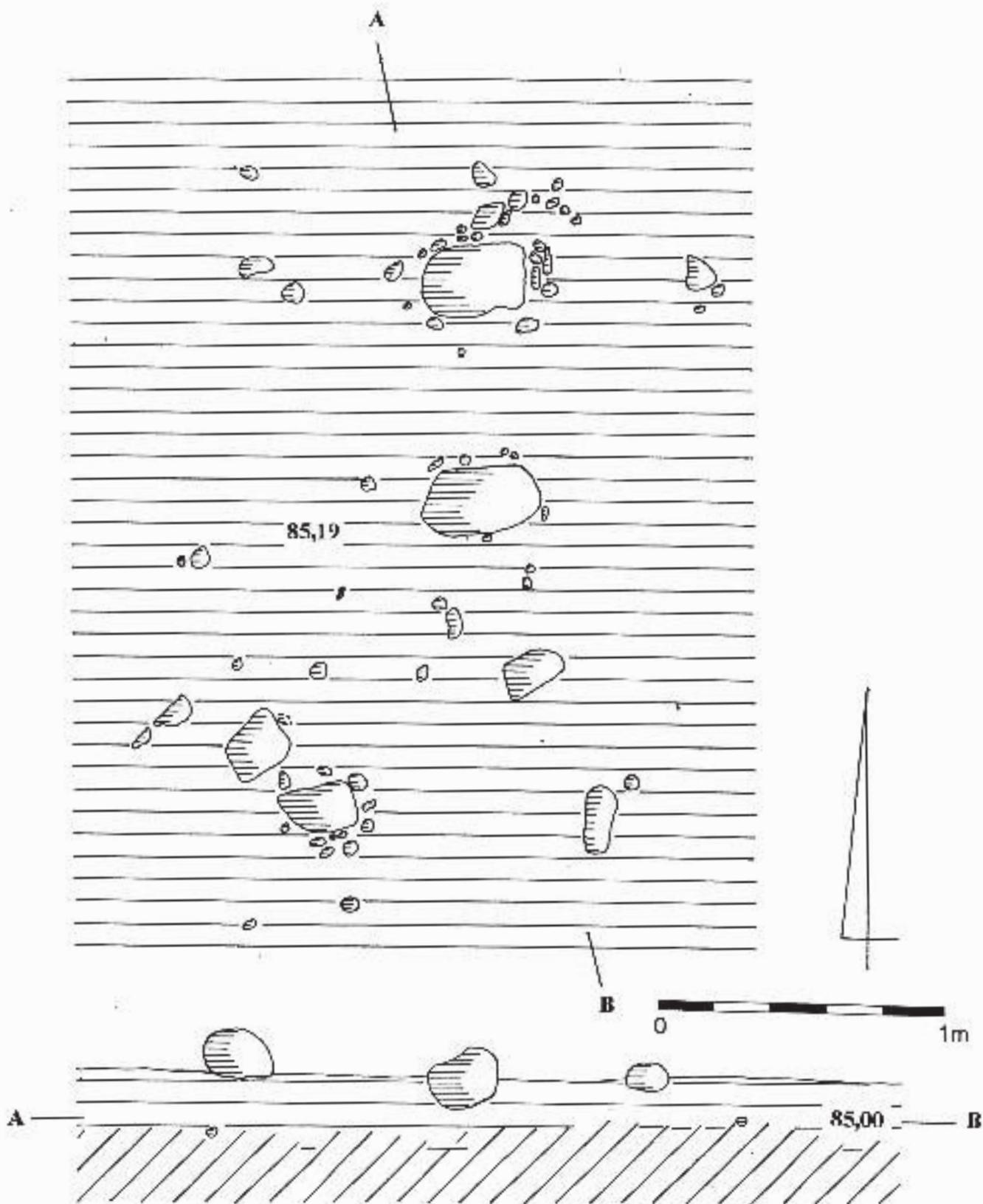
Ryc. 9. Wykop e, odcinek a, działka b. Obiekt 5, plan poziomy i przekrój.

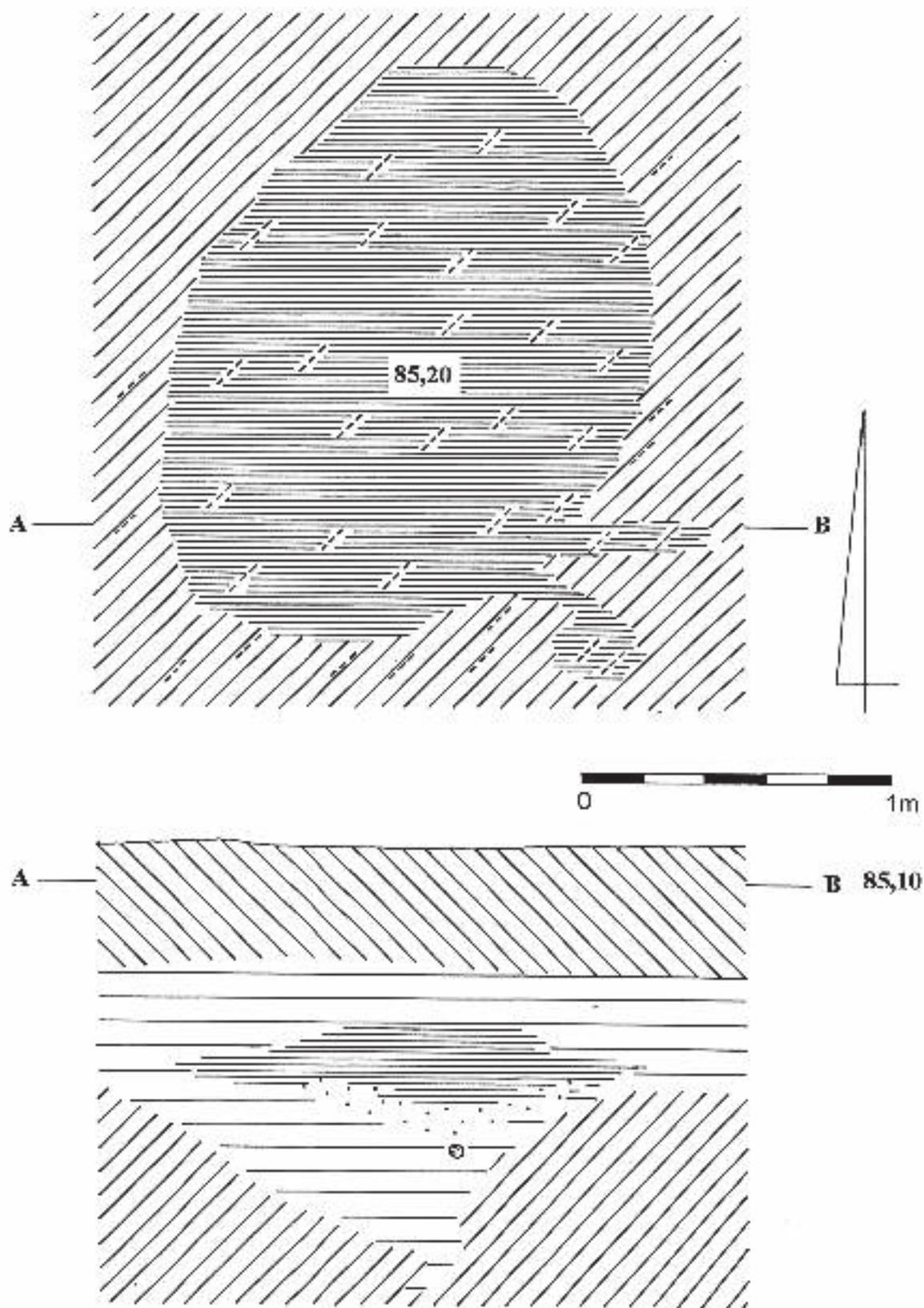
Ryc. 10. Wykop e, odcinek b, działka b, c. Obiekt 7, plan poziomy i przekrój.

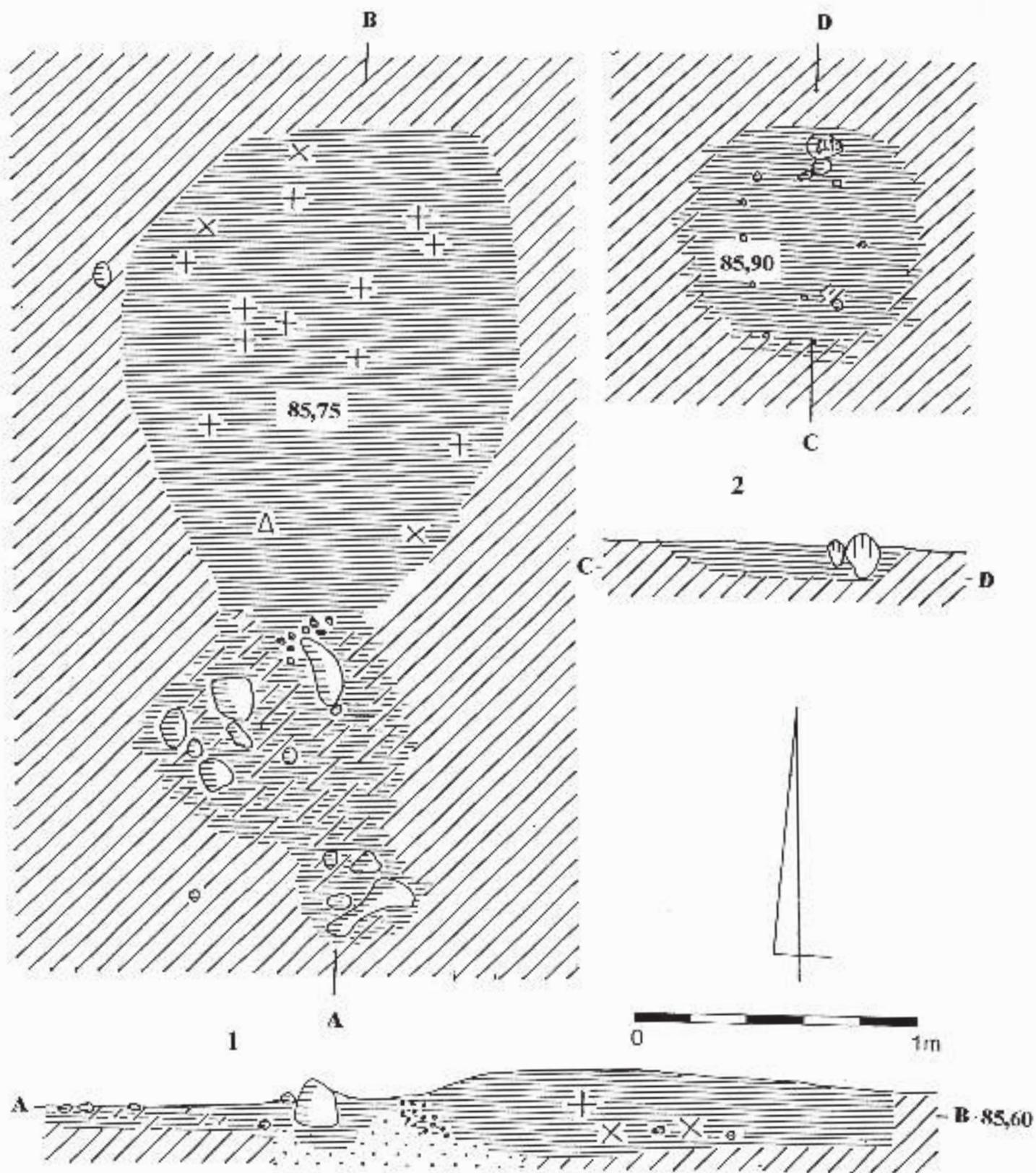
Ryc. 11. Wykop e, odcinek b, działka b. Obiekt 8, plan poziomy i przekrój.

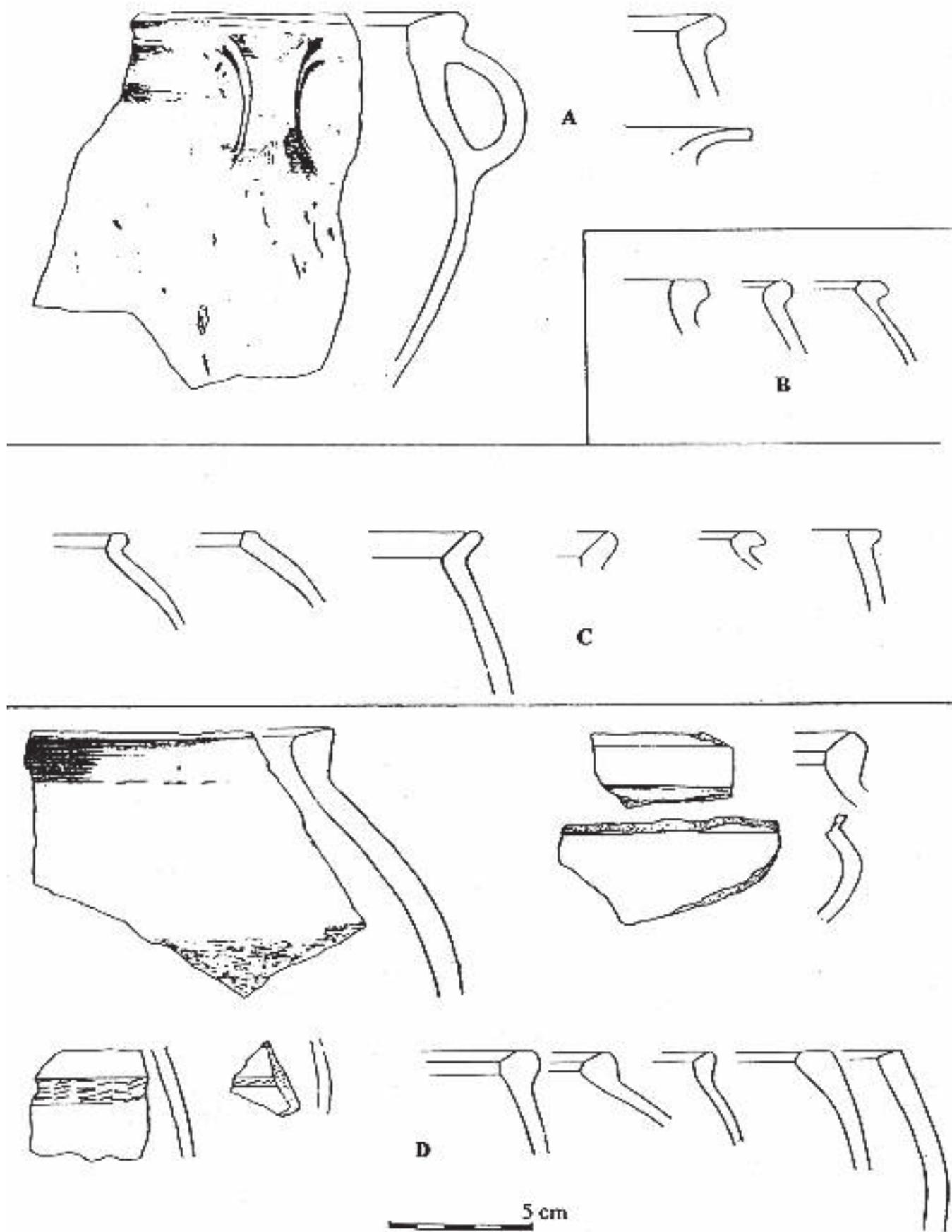
Ryc. 12. Wykop e, odcinek c, działka e. Obiekt 14, plan poziomy i przekrój.

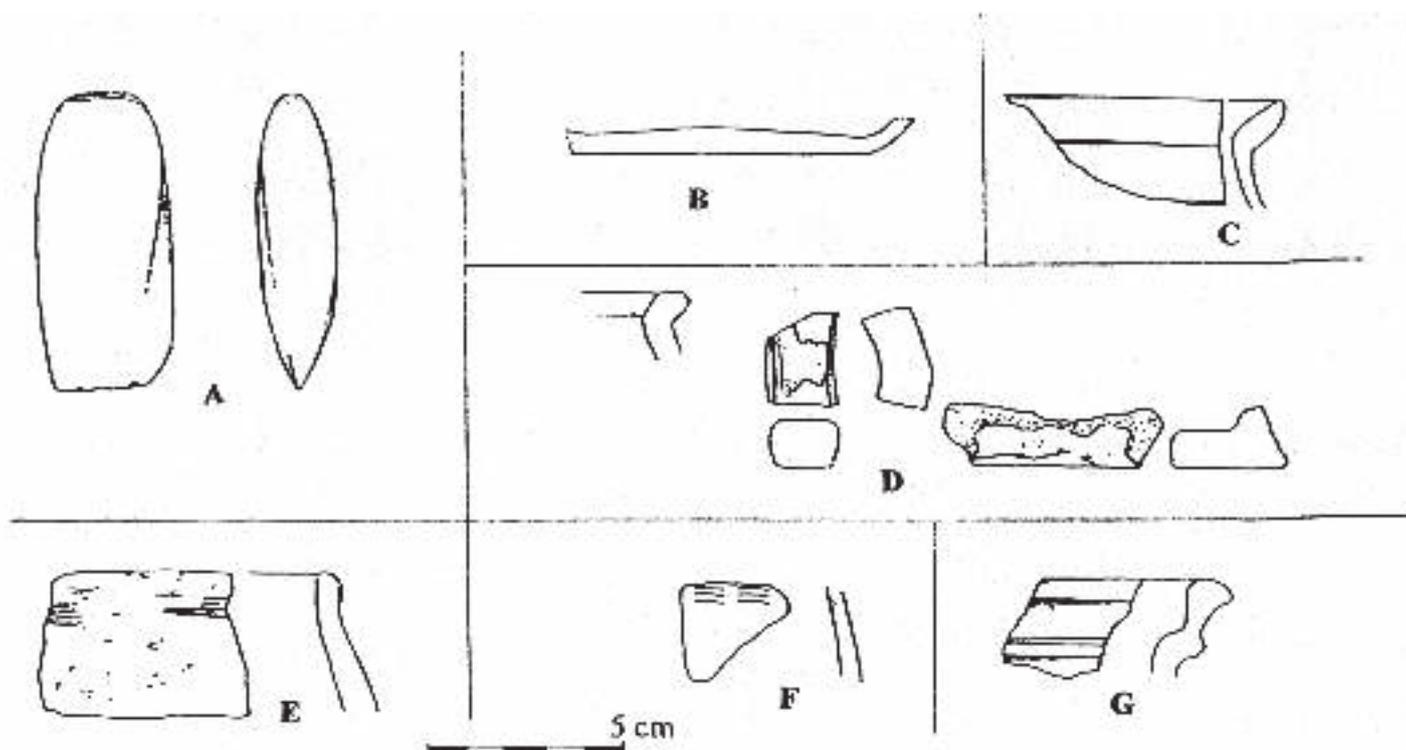
Ryc. 13. Wykop f, odcinek h, działka a. Obiekt 25, plan poziomy i przekrój.

Ryc. 14. 1. Wykop h, odcinek a, działka d. Obiekt 20, plan poziomy i przekrój.
2. Wykop h, odcinek d, działka d. Obiekt 19, plan poziomy i przekrój.

Ryc. 15. Ceramika z obiektów: A. Obiekt nr 1, wykop d, odcinek c, działka d. Ceramika kultury przeworskiej z okresu późnego latenu; B. Obiekt 22 - studnia 2, wykop d, odcinki f, g, działki d, a. Ceramika kultury przeworskiej z okresu późnego latenu; C. Obiekt 21 - studnia 1, wykop d, odcinek g, działki a, b, d, e. Ceramika kultury przeworskiej z okresu późnego latenu; D. Obiekt 20, wykop h, działka a, odcinek d. Ceramika kultury przeworskiej z okresu późnego latenu.

Ryc. 16. Ceramika spoza obiektów: A. Wykop c, odcinek b. Siekierka wykonana z amfibolitu z okresu neolitu; B. Wykop d, odcinek d, działka d. Ceramika kultury przeworskiej z okresu późnego latenu; C. Wykop d, odcinek d, działka d. Ceramika z wczesnego okresu nowożytnego; D. Wykop d, odcinki f, g, działki d, a. Ceramika kultury przeworskiej z okresu późnego latenu; E. Wykop e, odcinek d, działka d. Ceramika kultury łużyckiej z epoki brązu; F. Wykop e, odcinek d, działka a. Ceramika kultury pucharów lejkowatych z okresu neolitu; G. Wykop g, odcinek i. Ceramika z okresu późnego średniowiecza.

WYNIKI RATOWNICZYCH BADAŃ WYKOPALISKOWYCH I ŚCISŁYCH NADZORÓW STANOWISK WOLA BACHORNA 4, LEPSZE 24, LEPSZE 25, GM. ZAKRZEWO

1. Wstęp

Badania archeologiczne stanowisk w Woli Bachornej i Lepsem (na linii gazociągu nr 87, 86, 85) przeprowadzone zostały latem i jesienią 1996 r. oraz jesienią 1997 r. na zlecenie EuRoPol GAZ S.A. Na stanowisku nr 4 w Woli Bachornej oraz na stanowisku nr 24 w Lepsem zrealizowano program pełnych badań wykopaliskowych natomiast na stanowisku nr 25 w Lepsem przeprowadzono ściśle nadzory. Takie formy prac archeologicznych były wynikiem decyzji podjętych po poprzedzającym badania powierzchniowym rekonesansie okolic obu wsi. Wszystkie trzy stanowiska nie były dotychczas badane wykopaliskowo. Stanowisko nr 25 w Lepsem, oddalone od wschodniej krawędzi pozostałych stanowisk o 290 m, odkryto dopiero podczas badań powierzchniowych zleconych przez inwestora planującego w tym miejscu wykonanie nitki gazociągu jamalskiego, natomiast stanowiska: nr 4 w Woli Bachornej i nr 24 w Lepsem znane były już wcześniej. Odkryte zostały podczas badań powierzchniowych prowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (Wola Bachorna 4: nr 168 na obszarze 46-44; Lepsze 24: nr 93 na obszarze 46-44). Znaleziony na powierzchni obu tych stanowisk materiał ceramiczny datowano na epokę brązu, okres halsztacki, okres wpływów rzymskich oraz średniowiecze. Tak szerokie określenie chronologii stanowisk nie zostało potwierdzone w trakcie badań przeprowadzonych w latach 1996-97. Wyniki badań pozwoliły jednak stwierdzić, iż wszystkie trzy, położone w bezpośrednim sąsiedztwie, stanowiska są identycznie datowane i mają ten sam charakter. Uznano je za ślad obecności tej samej grupy ludzi i wyniki badań trzech stanowisk zamieszczono w jednym, wspólnym opracowaniu.

1.1. Lokalizacja stanowisk

Stanowiska znajdują się na polach uprawnych pomiędzy najbardziej na południe wysuniętymi zabudowaniami wsi Wola Bachorna i Lepsze (ryc. 1). Zajmują północny stok doliny dawnej rzeki, a obecnie kanału Bachorzy, o umiarkowanej ekspozycji południowej.

Teren jest niezabudowany, wykorzystywany rolniczo, głównie pod uprawy zbóż i buraków cukrowych. Gleba jest urodzajna: czarnoziem na podłożu gliniastym, rzadziej gliniasto-piaszczystym o bardzo małej kamienistości. Kilkadziesiąt metrów na południe od stanowisk znajduje się pas łąk, dawniej nadrzecznych, obecnie ciągnących się wzdłuż kanału Bachorzy. W przeszłości, podczas okresowego obniżania się lustra wody, mógł to być szeroki pas bagien.

1.2. Opis badań

Prace wykopaliskowe wykonano w obrębie pasa o 13-metrowej szerokości wytyczonego zgodnie z planowanym przebiegiem przyszłego gazociągu. Eksplorację prowadzono metodą szerokopłaszczyznowych wykopów.

Zastosowano następujący system podziału i określenia powierzchni. Terminem „wykop” określono fragment odsłoniętej powierzchni o długości 100 m, oznaczony małą literą łacińską. Wykop podzielony był na 10 odcinków, każdy o szerokości 10 m, określonych małymi literami łacińskimi (od „a” do „k” - z pominięciem litery „j”). Odcinki dzieliły się na sześć działek, określonych małymi literami łacińskimi (od „a” do „f”). Działki zlokalizowane na N od osi przyszłego gazociągu miały wymiar 5 x 5 m, natomiast działki na S od osi przyszłego gazociągu: 5 x 3 m. Stanowisko Wola Bachorna 4 obejmowało wykopy c, d oraz odcinki a, b wykopu e; stanowisko Lepsze 24: odcinki b-k wykopu e oraz odcinki a-f wykopu f; stanowisko Lepsze 25: odcinki f-k wykopu g i odcinki a-h wykopu h.

Wysokości niwelacyjne podawane są w osnowie państwowej.

1.3. Określenie kolejnych etapów okupacji terenu

Stwierdzono występowanie na badanym obszarze śladów obecności grup ludzkich: w epoce kamienia (schyłkowy paleolit i neolit), w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza (kultura łużycka) oraz w okresie nowożytnym, najprawdopodobniej w czasach współczesnych.

2. Opracowanie analityczne

2.1. Epoka kamienia

Na stanowiskach w Woli Bachornej 4 i Lepszem 24 znaleziono 3 wyroby krzemienne posiadające cechy schyłkowopaleolityczne (ryc. 24/7) oraz 5 wyrobów krzemiennych, najprawdopodobniej kultury ceramiki wstęgowej rytej (ryc. 24/6; 25/4,6; 27/8; 36/6)¹. Wszystkie one wystąpiły na złożu wtórnym w warstwie kulturowej i obiektach związanych z kulturą łużycką.

2.2. Epoka brązu i wczesna epoka żelaza (kultura łużycka)

2.2.1. Stratygrafia

Materiały archeologiczne związane z ludnością kultury łużyckiej wystąpiły na stanowiskach w Woli Bachornej i Lepszem w warstwie próchnicy ornej pokrywającej całą przebadaną powierzchnię, w zalegającej pod nią próchniczno-piaszczystej warstwie, określonej dalej jako warstwa kulturowa oraz w obiektach występujących pod warstwą kulturową lub pod warstwą próchnicy ornej w gliniasto-piaszczystym calcu.

2.2.1.1. Warstwa kulturowa

W zagłębieniach powstałych po spływającej z wyższych partii stoku wody opadowej osadziła się warstwa próchniczno-akumulacyjna będąca zniszczoną warstwą kulturową. Zlokalizowano ją w docinkach: f, g, h wykopu e; e, f, g wykopu d (Wola Bachorna) oraz b, d, d wykopu e; e, f wykopu f (Lepsze). Zniszczona przez współczesną głęboką orkę warstwa kulturowa zachowała się na niewielkich przestrzeniach, a jej miąższość wahała się od kilku do kilkunastu centymetrów. Wyjątkowo w odcinku g wykopu c (Wola Bachorna 4) miąższość jej osiągnęła co najmniej 110 cm. Stropu gliny nie osiągnięto z powodu napływającej wody podskórnej. Cechy morfologiczne ułamków naczyń glinianych znalezionych w warstwie odpowiadają cechom ułamków z obiektów. Zatem warstwę i obiekty należy traktować łącznie. Ponadto znaleziono w niej szczątki kostne zwierzęce oraz fragment przedmiotu żelaznego.

2.2.1.2. Obiekty

Łącznie na trzech stanowiskach odkryto 63 obiekty zawierające materiały archeologiczne związane z kulturą łużycką. Wśród nich wyodrębniono:

- jeden obiekt będący jamą o dużym (powierzchnia ok. 35 m²), nieregularnym zarysie na poziomie stropu calca;

- 61 obiektów - jamy o małych (powierzchnie poniżej 5 m²) zarysach, owalnych lub kolistych;
- naczynie wciśnięte w calca (glinę).

Obiekt 40A miał nieregularny zarys o wymiarach 700 x 500 cm, wyraźnie rozczłonkowany. Nieregularne były także jego przekroje (ryc. 10). Maksymalna głębokość wynosiła 130 cm. W wypełniku utworzonym z przemieszanych ze sobą próchnicy, gliny i piasku znaleziono liczne fragmenty naczyń oraz kości zwierzęce. Na profilach wyraźnie widoczne były ślady kilku obrywów w postaci soczewek piaszczysto-gliniastych. Znalezione w nim ułamki naczyń glinianych mogą być datowane ogólnie na czas od IV okresu epoki brązu po wczesny okres lateński. Obiekt ten uznać można za miejsce wydobywania gliny.

Na badanych stanowiskach najliczniej reprezentowanym rodzajem obiektów z materiałami archeologicznymi związanymi z kulturą łużycką były jamy o niewielkich powierzchniach zarysów na poziomie calca (poniżej 5 m²). Ogółem odkryto i z dokumentowano 61 takich obiektów. Wśród nich 43 miało zarys kolisty, 18 zaś zbliżony do owalu. Średnica zarysów jam kolistych wahała się od 40 do 220 cm, natomiast długość zarysów jam owalnych wynosiła od 60 do 220 cm. Zarówno jamy o zarysie kolistym, jak i owalnym miały różnorodnego kształtu przekroje. W przypadku jam o zarysie kolistym zdecydowanie przeważały takie, których przekrój miał kształt nieckowaty – 27 obiektów, stosunkowo liczne były także jamy o przekroju zbliżonym do prostokąta – 7. Mniej było jam o przekroju „workowatym” – 6, nieregularnym – 2 i trapezowatym – 1. Natomiast wśród jam o zarysie owalnym 8 miało przekrój nieckowaty, 5 nieregularny, 3 zbliżony do prostokąta, 2 workowaty. Znacznie zróżnicowane były także głębokości jam, liczone od stropu calca, w którą były wkopane, do dna. W grupie jam o zarysach kolistych odnotowano zakres głębokości od 80 do 140 cm, zaś w grupie jam owalnych od 10 do 110 cm. Wielkości te nie są oczywiście pierwotnymi głębokościami, a jedynie wymiarami zachowanych dolnych części obiektów, przez wieki ulegających w partiach górnych postępującej destrukcji.

Wypełniska jam tworzyła próchnica z gliną lub piaskiem, zależnie od rodzaju lokalnej skały macierzystej.

W 15 jamach wystąpiły otoczaki, od jednej do kilkudziesięciu sztuk. Niektóre z nich miały wyraźnie starte powierzchnie – były więc narzędziami. Zaleganie kamieni w poszczególnych jamach było najczęściej przypadkowe, jedynie w obiekcie 46 liczne kamienie o kilkunastocentymetrowych średnicach wystąpiły na dnie obiektu (ryc. 11).

W 63 jamach znaleziono ułamki naczyń glinianych. W 9 obiektach były to tylko pojedyncze fragmenty. W pozostałych znaleziono od 2 do 438 ułamków.

¹ K. Cyrek, *Wyroby krzemienne ze stanowisk Wola Bachorna 4 i Lepsze 24*, masz. Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

W większości obiektów nie zaobserwowano żadnych prawidłowości w układzie fragmentów ceramiki. Jedynie w górnej części obiektu 15 z Woli Bachornej znaleziono centralnie umieszczony czerpak (ryc. 5). Czy jednak takie właśnie położenie czerpaka było wynikiem celowego działania człowieka, czy też dziełem przypadku, nie można oczywiście ustalić.

W 3 jamach natrafiono ponadto na wyroby kościane, w 4 zaś na drobne fragmenty polepy.

W jamie określonej jako obiekt 16 w Woli Bachornej znaleziono kości ludzkie w układzie anatomicznym (ryc. 5). Jak wykazała analiza antropologiczna, były to szczątki dwóch osobników². Kości ludzkie leżały bardzo płytko pod humusem i nosiły wyraźne ślady uszkodzeń powstałych zarówno w wyniku dotychczasowych prac polowych (głęboka orka), jak i działania spychacza usuwającego warstwę próchnicy ornej. Z zachowanego ich układu wnioskować można, iż jednego ze zmarłych ułożono na lewym boku, z podkurczonymi nogami, z głową skierowaną na zachód. Kości drugiego osobnika zachowały się w niewielkiej liczbie. W związku z tym o ich układzie nie możemy nic powiedzieć. Jama miała na poziomie stropu calca kolisty zarys o średnicy 130 cm i nieckowaty przekrój sięgający w głąb na ok. 15 cm. W wypełnisku piaszczysto-próchnicznym oprócz kości ludzkich znaleziono liczne ułamki naczyń glinianych, drobne węgielki drzewne oraz kilka kamieni, bez śladów użytkowania, nie tworzących obstawy grobowej. Fragmenty naczyń glinianych wystąpiły nad, pod oraz na poziomie zalegania kości szkieletu.

Obiekt 18 w Lepsem był dużą częścią garnka wciśniętego w glinę (ryc. 6). Zachowały się dno i część przydenna brzuśca. Średnica naczynia na poziomie stropu calca wynosiła 23 cm. Jego wnętrze wypełniała próchnica. Naczynie zachowało się w bardzo złym stanie, w trakcie eksploracji kruszyło się i rozsypywało.

Na badanych stanowiskach odkryto 5 jam (obiekty 33, 34, 35, 36, 41 z Woli Bachornej), które pozbawione były materiałów archeologicznych. Ich zaleganie pod warstwą kulturową z ceramiką łużycką dowodzi, iż są równoczesne lub starsze niż warstwa. Wszystkie one miały zarysy okrągłe o średnicach od 30 do 130 cm. Ich przekroje były nieckowate, głębokości wahały się od 10 do 30 cm.

2.2.2.1. Naczynia gliniane

Znaleziono ponad 5 500 ułamków naczyń glinianych, przeważnie małych i mocno zniszczonych.

Było wśród nich 10,3% części przykrawędnych, 2,5% fragmentów szyjek, 84,4% fragmentów brzuśców oraz 2,8% den i części przydennych.

Nie udało się wykleić z nich ani jednego naczynia całego, zrekonstruowano natomiast przez wyklejanie lub rysunkowo wielkość i kształt jedynie kilku naczyń. Zły stan zachowania wielu fragmentów nie pozwolił na ich analizę. Poddano jej jedynie 4 496 jednostek taksonomicznych, przy czym nie zawsze można było określić wszystkie badane cechy³.

Przy opisie cech technologicznych ceramiki uwzględniono: wielkość domieszki schudzającej, barwę przełomu, fakturę powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej oraz barwę powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej.

Domieszka schudzająca

Występuje wyłącznie domieszka mineralna, nie ma natomiast domieszki organicznej, spotykanej niekiedy w ceramice kultury łużyckiej⁴. Domieszkę mineralną stanowił najczęściej bardzo gruboziarnisty piasek o grubości ziaren do 2 mm (42,8%) lub drobnoziarnisty żwir o grubości ziaren do 3 mm (38,8%). Rzadziej występował gruboziarnisty piasek o grubości ziaren poniżej 1 mm (14,6%), a żwir o grubości ponad 3 mm (drobno- i średnioziarnisty) stwierdzano tylko wyjątkowo (3,8%), choć trafiały się ziarna o grubości dochodzącej do 6 mm⁵.

Przełom

Badane ułamki naczyń glinianych miały prawie wyłącznie przełom jednobarwny (93,5%), jedynie nieliczne przełom dwubarwny (6,5%), nie stwierdzono zaś ułamków mających przełom trójbarwny. W niektórych, bardzo rzadkich wypadkach zaobserwowano fragmenty naczyń mające z jednej strony przełom jedno-, a z drugiej strony dwubarwny. Zostały one oczywiście zaklasyfikowane do fragmentów z przełomem wielobarwnym.

Faktura powierzchni zewnętrznej

Badane naczynia gliniane i ich ułamki mają następujące rodzaje faktury powierzchni zewnętrznej: chropowatą, szorstką, gładką oraz polerowaną, przy czym wiele fragmentów miało dwa rodzaje powierzchni, np. chropowatą i gładką.

³ Jednostką taksonomiczną było zarówno naczynie zrekonstruowane, jak i fragment naczynia wyklejony z kilku ułamków lub pojedynczy ułamek.

⁴ K. Szamałek, *Kruszwicki zespół osadniczy w młodszej epoce brązu i w początkach epoki żelaza*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1987, s. 49.

⁵ Gradacja piasku i żwiru wg: R. Gradziński, A. Kostecka, A. Radomski, R. Unrug, *Zarys sedymentologii*, Warszawa 1986, s. 84, tab. 3-1.

² B. Łuczak, *Analiza antropologiczna szczątków kostnych ze stanowiska Wola Bachorna*, masz. Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

Chropowatość powierzchni uzyskiwano w trojaki sposób: przez obrzucanie jej specjalną masą ceramiczną, obmazywanie palcami lub miotełką czy wiechciem⁶. W wielu wypadkach określenie rodzaju schropowacenia nie było możliwe, z powodu złego stanu zachowania małych fragmentów. Dlatego ostatecznie zdecydowano się połączyć w tym opracowaniu wszystkie rodzaje schropowaceń, zdając sobie przy tym sprawę z niedoskonałości tej metody opisu. Obawiamy się jednak, że w przeciwnym wypadku błąd statystyczny, wynikający z subiektywnej oceny opisującego, mógłby być duży, a je nocześnie trudny do określenia. Jedynie więc dla orientacji podamy, że około 50% ceramiki posiadającej powierzchnię chropowatą uzyskało ją przez obrzucenie masą ceramiczną, około 35% przez obmazywanie palcami i około 15% przez obmazywanie miotełką lub wiechciem. Ostatecznie ceramika o chropowatej powierzchni zewnętrznej stanowi 68,1% całego zbioru, ceramika o powierzchni szorstkiej, czyli w żaden sposób nie wykańczanej - 0,9%, ceramika o powierzchni gładzonej - 22,0% i o powierzchni polerowanej - 9,0%. Tak więc, jeśli przyjąć, że ułamki o powierzchni chropowatej i może szorstkiej są przede wszystkim pozostałościami garnków kuchennych, zaś fragmenty o powierzchni gładkiej i polerowanej - tzw. naczyń stołowych, to w opisywanym zbiorze te pierwsze mają zdecydowaną większość. Nie będziemy tutaj podawać procentowego udziału poszczególnych rodzajów naczyń, gdyż przypomnimy, że na części ułamków stwierdziliśmy dwa rodzaje powierzchni. Również wśród naczyń zrekonstruowanych zdarzają się chropowate garnki posiadające pewne partie wygładzone, a wśród gładzonych i polerowanych waz znaleźliśmy takie, które mają dolne partie schropowaczone.

Faktura powierzchni wewnętrznej

W odróżnieniu od powierzchni zewnętrznej, powierzchnia wewnętrzna wszystkich badanych fragmentów naczyń była gładka lub polerowana. Ta pierwsza stanowi 76,9%, za druga - 23,1% całego zbioru.

Barwa powierzchni zewnętrznej

Barwa badanej ceramiki jest zróżnicowana. Trzeba zaznaczyć, że niejednokrotnie zrekonstruowane naczynia, a nawet niewielkie ułamki mają barwy całkiem różne. Zasadniczo w opisywanym zbiorze wystąpiły następujące barwy: czarna, ciemnoszara, popielatoszara, brunatna, jasnobrązowa, ceglastoszara i czerwona⁷. Jednak w wielu wypadkach trudno

było zdecydować, czy opisywany ułamek naczynia ma jeszcze barwę bardzo ciemnoszarą, czy już czarną. Podobnie było z barwą jasnobrązową, która często przechodziła w ceglastoszarą. Dlatego ostatecznie zdecydowaliśmy się na wyróżnienie następujących barw lub grup barw: ciemnoszarą lub czarną, popielatoszarą, brunatną, jasnobrązową lub ceglastoszarą oraz czerwoną. Ich procentowy udział w badanym zbiorze był następujący: jasnobrązowa lub ceglastoszara - 78,5%, ciemnoszara lub czarna - 10,6%, popielatoszara - 7,5%, brunatna - 2,4%, czerwona - 1,0%.

Łatwo zauważyć, że ceramika jasnobrązowa stanowi tu istotną większość, podobnie, jak ceramika chropowata. I rzeczywiście - naczynia o schropowaczonej powierzchni mają zasadniczo barwę jasnobrązową lub ceglastoszarą.

Barwa powierzchni wewnętrznej

Na powierzchniach wewnętrznych badanej ceramiki stwierdzono występowanie tych samych barw co na powierzchniach zewnętrznych, przy czym nie zawsze barwa zewnętrzna i wewnętrzna są identyczne. Znaczna część ułamków o jasnobrązowej lub ceglastoszarej powierzchni zewnętrznej ma powierzchnię wewnętrzną ciemno- lub popielatoszarą. Udział procentowy barw powierzchni wewnętrznych przedstawia się następująco: ciemnoszara lub czarna - 48,0%, jasnobrązowa lub ceglastoszara - 31,7%, popielatoszara - 17,8%, brunatna - 1,5%, czerwona - 1,0%.

Typologia

W niniejszej pracy przyjęto typologię naczyń glinianych opracowaną przez K. Szamałkę dla ceramiki z młodszej epoki brązu i początków epoki żelaza odkrytej w rejonie Kruszwicy, czyli w odległości około 20 km od badanych przez nas stanowisk w Woli Bachornej i Lepszem⁸. W cytowanej pracy została omówiona zasada podziału i przedstawione wzorce poszczególnych typów.

Typologicznie określono 302 jednostek taksonomicznych. Są wśród nich fragmenty naczyń jedynie czterech spośród dziewięciu grup wyróżnionych przez K. Szamałkę: grupa A stanowi 54,8% zbioru, grupa B - 18,3%, grupa C - 4,3%, grupa D - 22,6%. Nie można wykluczyć, że w pozostałym materiale są też ułamki naczyń glinianych innych grup, ale stan zachowania tych ułamków uniemożliwił ich sklasyfikowanie.

Grupa A

Stanowi ją 165 jednostek taksonomicznych, spośród których jedynie 2 sztuki zrekonstruowano. Ich wysokość wynosi 18,5 oraz 21 cm, zaś średnice otworów odpowiednio: 14,5 oraz 18 cm. Ponadto wysokość dwóch

⁶ K. Szamałek, *Kruszwicki zespół...*, s. 51.

⁷ Zdajemy sobie sprawę, że rozróżnianie i opis barw zależy od subiektywnej oceny badacza i dlatego w niniejszym opracowaniu zastosowaliśmy dość zgeneralizowaną skalę barw.

⁸ K. Szamałek, *Kruszwicki zespół...*, s. 52-54.

naczyń, zrekonstruowanych niemal w całości, wynosiły jak się wydaje, niewiele ponad 20 i 39 cm, a średnice ich otworów około 19 i 36 cm.

Ogólnie naczynia grupy A to garnki kuchenne mające średnicę otworu mniejszą lub równą średnicy brzuśca, zaś wysokość większą lub równą największej średnicy. Ich powierzchnia zewnętrzna jest schropowana całkowicie bądź tylko na brzuścu. Stwierdzono występowanie wszystkich trzech rodzajów schropowacenia. Ułamki o powierzchni chropowatej stanowią 94,7% wszystkich zaliczonych do tej grupy, o powierzchni szorstkiej - 1,0%, zaś o powierzchni gładkiej - 4,3%. Powierzchnia wewnętrzna jest gładka (81,5%) lub polewana (18,5%).

Domieszkę mineralną użytą w naczyniach grupy A stanowi w większości piasek o grubości ziaren do 2 mm (55,4%), żwir o grubości ziaren poniżej 3 mm w 35,5%, zaś o grubości ponad 3 mm - w 2,5%. Piasek, o grubości ziaren do 1 mm był w 6,6% jednostek.

Przełom ułamków naczyń jest prawie wyłącznie jednobarwny (96,5%). Natomiast powierzchnia zewnętrzna naczyń grupy A jest najczęściej jasnobrązowa lub ceglastoszara. Stwierdzono ją w 84,6% jednostek. Ponadto wystąpiły, najczęściej w postaci większych lub mniejszych plam, następujące barwy: popielatoszara (10,2%), brunatna (3,4%) oraz ciemnoszara lub czarna (1,8%). Wewnątrz naczynia te są również najczęściej jasnobrązowe lub ceglastoszare (69,0%), rzadziej popielatoszare (16,8%) oraz ciemnoszare lub czarne (14,2%).

Średnica otworów garnków grupy A waha się od 10 do 46 cm, przy czym najwięcej jest garnków o średnicy otworu 15-20 cm i 28-35 cm. Grubość ścianek tych naczyń wynosi od 4 do 12 mm przy krawędzi oraz od 6 do 12 mm na brzuścu. Najczęściej większe naczynia, o większym otworze, mają też grubsze ścianki, jednak nie jest to regułą, gdyż w niektórych wypadkach bywa też odwrotnie. Przykładowo: przy średnicy otworu 10 cm grubość ścianek przy krawędzi wynosi 5-6 mm, przy średnicy 20 cm - 4-10 mm, zaś przy średnicy 30 cm - 5-12 mm. Największe naczynie, mające otwór o średnicy około 36 cm, zaś brzusiec o średnicy około 42 cm, ma ścianki o grubości 10 mm. Dna mają średnice od 9 do 12 cm i grubość od 9 do 14 mm.

Część garnków grupy A udało się przydzielić do poszczególnych typów: AI - 14 sztuk, AII - 111 sztuk, AIII - 4 sztuki. Ponadto 15 egzemplarzy należy do typu AI lub AII, zaś 21 do typu AIII lub AIV.

Typ AI

Stanowią go donicowate garnki o całkowicie schropowanej powierzchni. Nie udało się zrekonstruować ani jednego naczynia tego typu w takim stopniu, aby zmierzyć jego wysokość, natomiast średnice otworów wynoszą od 14 do 40 cm, a najczęściej około 28-30 cm. Krawędzie są płasko ścięte lub zaokrąglone.

Typ AII (np. ryc. 25/8; 26/3; 28/10-11; 31/1; 34/2-4; 35/2)

Są to jajowate garnki o całkowicie schropowanej powierzchni. Wysokość tych naczyń wynosi od 18,5 do ponad 39 cm, zaś średnice otworów od 10 do 36 cm, przy czym nie zaobserwowano, aby któraś z tych wielkości występowała szczególnie często. Krawędzie pochylone do wnętrza naczynia są zaokrąglone lub płasko ścięte. W co najmniej 29 wypadkach stwierdzono, że są to resztki naczyń bezuchych (odmiana AIIa), a w 2 wypadkach zachowane fragmenty były zaopatrzone w ucha (odmiana AIIb). Pozostałości 2 naczyń typu AII miały niewielkie przykrawędne guzki.

Do typu AII zaliczyliśmy największe z naczyń znalezionych na badanym stanowisku (ryc. 26/3). Zostało ono wyklejone prawie w całej wysokości, która wynosiła ponad 39 cm. Miało otwór o średnicy około 36 cm, średnica brzuśca wynosiła około 43 cm. Nie zachowała się partia przydena naczynia, jednak jego kształt, zdeformowany podczas lepienia z powodu dużej wielkości, wskazuje, że dno było bardzo niewielkie, o średnicy poniżej 10 cm. Może nawet miało ono kształt zaokrąglony lub lejkowaty. Garnek taki, spełniający zapewne rolę naczynia zasobowego, nie mógł oczywiście stać bez podparcia lub częściowego wkopania w ziemię. Stosowana przez nas typologia ceramiki nie przewiduje naczyń takiego kształtu, jednak wydaje się, że analogiami dla opisywanego naczynia mogą być naczynia zasobowe typu DI wg J. Ostoi-Zagórskiego z grodziska w Jankowie oraz niektóre duże naczynia z grodziska w Gzinie⁹.

Typ AIII

Należą do niego naczynia o jajowatym, schropowanym brzuścu i wychylonych na zewnątrz krawędziach, które są zaokrąglone lub płaskościęte. Partie naczynia poniżej krawędzi i powyżej den są gładzone. Nie znamy wysokości żadnego nich, natomiast otwory mają średnice od 12 do 30 cm.

Typ AIV

Typ ten różni się od poprzedniego wyraźnie esowatym profilem. Być może niektóre z naczyń grupy A należą do tego typu, ale wielkość zachowanych fragmentów nie upoważnia nas do takiego stwierdzenia.

Grupa B

Do grupy tej zaliczono 55 jednostek taksonomicznych. Ani jedno naczynie nie zachowało się w całości,

⁹ J. Ostoj-Zagórski, *Gród halszacki w Jankowie nad Jeziorem Pakoskim*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 38-39, ryc. 7; J. Chudziakowa, *Grodzisko kultury lużyckiej w Gzinie*, Toruń 1992, tabl. 1, 23.

ani jedno również nie zostało zrekonstruowane w całej wysokości.

Grupę B stanowią naczynia wazowate mające średnicę brzuśca większą niż średnica otworu. Na podstawie zachowanych fragmentów naczyń oraz przez analogię z innymi znaleziskami¹⁰ sądzić należy, że wysokość tych naczyń jest mniejsza niż maksymalna średnica. Naczynia grupy B mają mniej lub bardziej, zależnie od typu, zaznaczoną szyjkę, a krawędź, również zależnie od typu, bywa nachylona do wnętrza lub wychylona na zewnątrz. Krawędzie są płasko ścięte lub zaokrąglone. Powierzchnia zewnętrzna tych naczyń jest przeważnie gładka lub polerowana, a ewentualne schropowacenia spotykamy jedynie w dolnej części. W górnej części naczyń, to znaczy poniżej krawędzi i na szyjce, po 47,8% ułamków ma powierzchnię gładką lub polerowaną, a tylko 4,4% szorstką. Natomiast rozkład procentowy poszczególnych rodzajów faktury zewnętrznej brzuśca wygląda następująco: powierzchnia gładka - 43,5%, polerowana - 30,4%, chropowata - 17,4%, zaś szorstka - 8,7%. Jedyny w zbiorze przydatny ułamek naczyń grupy B ma powierzchnię zewnętrzną polerowaną.

Powierzchnia wewnętrzna naczyń grupy B jest częściej gładka (57,6%) niż polerowana (42,4%).

Domieszka schudzająca jest najczęściej drobna: piasek o grubości poniżej 1 mm wystąpił w 72,7% badanych jednostek, o grubości do 2 mm w 6,1%, zaś żwir o grubości do 3 mm w 21,2%. Nie stwierdzono domieszki grubszej niż 3 mm.

Przełom zdecydowanej większości ułamków (95,5%) jest jednobarwny. Powierzchnia zewnętrzna naczyń grupy B jest zazwyczaj jasnobrązowa lub ceglastoszara (44,0%) ewentualnie ciemnoszara lub czarna (34,8%), rzadziej zaś popielatoszara (21,2%). Natomiast powierzchnia wewnętrzna ma najczęściej barwę popielatoszara (49,2%), rzadziej ciemnoszara lub czarna (31,3%) albo jasnobrązową lub ceglastoszara (19,5%).

Średnice otworów naczyń grupy B wahają się od 10 do 35 cm, przy czym najwięcej jest naczyń o średnicach od 14 do 18 cm. Grubość ścianek przy krawędzi i na brzuścu wynosi najczęściej 6-8 mm, niezależnie od wielkości naczynia. Średnice brzuśców wahają się od 20 do 44 cm. Jedyne dno ma 18 cm średnicy i 9 mm grubości.

Naczynia grupy B zachowały się przeważnie w stosunkowo niewielkich i niecharakterystycznych ułamkach. Dlatego tylko niewiele jednostek taksonomicznych udało się przydzielić do konkretnego typu. I tak: do typu BI zaliczono 5 jednostek, do typu BII - 4 jednostki, do typu BIII - 5 jednostek. W pozostałych

wypadkach można było jedynie określić, że mamy do czynienia z pozostałością naczynia grupy B.

Typ BI (ryc. 26/1; 33/2)

Nie udało się zrekonstruować wysokości żadnego z 3 naczyń zaliczonych do tego typu, jednak w kilku wypadkach uzyskano, jak się wydaje, niemal pełną wysokość, która wynosiła od ponad 19 do ponad 40 cm. Naczynia typu BI mają średnicę otworu od 13 do 37 cm, zaś grubość ścianek przy krawędzi 7-9 mm. Średnica brzuśca najmniejszego z tych naczyń wynosi 20 cm, największego - 35 cm.

Są to naczynia dwustożkowate z łagodnym załomem brzuśca i zwężającą się szyjką. Krawędzie są nachylone do wnętrza, zaokrąglone. Powierzchnia zewnętrzna jest gładka lub polerowana, dolne partie brzuśców, gładkie w odmianie BIa, zaś chropowate w odmianie BIb. Zachowany większy fragment jednego naczynia z dolną partią brzuśca chropowatą oraz z uchami w przekroju okrągłymi lub półkolistymi świadczy, że jest to odmiana BIb.

Typ BII (ryc. 26/2; 27/9; 34/1,3)

Dwa naczynia zaliczone do tego typu zachowały się jedynie we fragmentach brzuśców posiadających łagodny załom przechodzący w dość prostą szyjkę, zaś jeden ma także krawędź otworu. Średnica otworu i szyjki tego naczynia wynosi 21 cm, zaś brzuśca 26,5 cm. Naczynia typu BII mają ścianki o grubości około 7-8 mm, faktura zewnętrzna jest gładka lub polerowana. Na brzuścu, na granicy z szyjką wystąpił ornament w postaci linii dookólnych oraz pod nimi linii skośnych. Zatem naczynia te należą do odmiany BIIb.

Typ BIII (ryc. 24/1; 29/1-2)

Do tego typu zaliczono 6 jednostek, przy czym w trzech wypadkach nie została określona ich odmiana, natomiast 3 dalsze należą do odmiany BIIIb.

Typ BIII charakteryzuje się dwustożkowatym brzuścem o łagodnym załomie, wyraźnie zarysowaną szyjką i mocno wychyloną na zewnątrz, zaokrągloną krawędzią. Średnice otworów dwóch naczyń tego typu wynoszą 17 i 35 cm, natomiast średnice brzuśców: 19 i 39 cm. Ścianki mają grubość 4-6 mm. Wszystkie naczynia zarówno na zewnątrz, jak i wewnątrz są polerowane lub gładkie. Mają one też ornament w postaci linii dookólnych na granicy brzuśca i szyjki oraz pionowych żłobków i „jodełki” poniżej. Trzy z naczyń - odmiany BIIIb mają ucha - w przekroju okrągłe lub półkolisty.

Należy dodać, że niektóre fragmenty naczyń zaliczonych do grupy B, a nie przydzielonych do żadnego typu, są zdobione ornamentem w postaci dookólnych linii, pod którymi czasem występują skośne kreski. Jeden, stosunkowo nieduży, fragment brzuśca jest

¹⁰ K. Szamałek, *Kruszwicki zespół...*, s. 53, 55-56.

ozdobiony guzem obwiedzionym listwami (ryc. 25/3). Dość łagodnie zarysowujący się załom brzuśca sugeruje, że mamy do czynienia z resztką wazowatego naczynia grupy B, nie zaś z misą z grupy C. Typu tego naczynia nie można ustalić.

Grupa C

Jest to najmniej liczna grupa ceramiki, stanowi ją bowiem jedynie 15 jednostek taksonomicznych¹¹. Zachowały się fragmenty przykrawędne, dzięki czemu można było zmierzyć średnicę otworów. Wynosiła ona od 18 do 29 cm. Nie znamy natomiast wysokości naczyń, musiała ona być jednak mniejsza od średnicy otworu, ponieważ grupę C stanowią naczynia określane w literaturze jako misy.

Powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna tych naczyń jest gładka (6 szt.) lub polerowana (7 szt.). W ośmiu wypadkach jako domieszki użyto piasku o grubości ziaren poniżej 1 mm, w sześciu – poniżej 2 mm, w jednym zaś wypadku żwiru o grubości ziaren poniżej 3 mm. Przekrój był w każdym wypadku jednobarwny, natomiast barwa powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej była w jednym wypadku ciemnoszara, w czterech popielatoszara, za w ośmiu – jasnobrązowa lub ceglastoszara.

Określono typy siedmiu jednostek taksonomicznych.

Typ CI (ryc. 35/1)

Do tego typu należy zaliczyć prawdopodobnie dwa niewielkie fragmenty mis o profilu esowatym, barwy jasnobrązowej. Zachowane fragmenty nie posiadają żadnego ornamentu, jednak ich duża średnica (24 i 26 cm) świadczy, że mamy do czynienia z pozostałościami mis.

Typ CII (ryc. 35/5)

Do tego typu zostały zaklasyfikowane 2 fragmenty misy o średnicy otworu około 30 cm, charakteryzującej się karbowanymi krawędziami, dwóch mis o krawędziach gładkich, nachylonych do wnętrza, (jedna z nich ma średnicę otworu 29 cm i wysokość ponad 6 cm, druga – średnicę otworu równą 20 cm) oraz fragment misy posiadający chropowatą powierzchnię zewnętrzną i gładką wewnętrzną. Średnica otworu wynosi 28 cm. Powierzchnia zewnętrzna pozostałych mis tego typu jest polerowana lub gładka.

Grupa D

Jest to druga pod względem wielkości w badanym materiale ceramicznym grupa typologiczna.

Stanowi ją 68 jednostek taksonomicznych. Są to pojedyncze ułamki lub naczynia zrekonstruowane. Jedno naczynie zrekonstruowano w całej wysokości, która wynosi 5,7 cm. Dalszych 5 zostało zrekonstruowanych niemal całkowicie, brak w nich jedynie wklęsłych den. Wysokości tych naczyń wynosiły od około 3,8 do około 5,4 cm.

Powierzchnia zewnętrzna naczyń z grupy D jest polerowana (65,4%) lub gładka (34,6%). Podobnie jest i z powierzchnią wewnątrz naczynia – odpowiednio 53,9 i 46,1%.

Domieszka mineralna jest w przeważającej części drobnodziarnista: 78,9% ułamków ma domieszkę o średnicy poniżej 1 mm, zaś pozostałe 21,1% – o średnicy poniżej 2 mm.

Przełom ułamków jest w całości jednobarwny. Natomiast barwa powierzchni naczyń bywa różnobarwna: na zewnątrz naczynia te są najczęściej czarne lub ciemnoszare (36,5%), rzadziej jasnobrązowe lub ceglastoszare (32,8%) oraz popielatoszare (25,0%). Jedynie wyjątkowo wystąpiła barwa brunatna (3,8%) i ceglata (1,9%). Proporcje barwy wypału wewnątrz naczynia są podobne: barwa czarna lub ciemnoszara stanowi 37,7%, barwa jasnobrązowa lub ceglastoszara – 30,2%, zaś popielatoszara – 26,4%. Również w tym wypadku wyjątkowo zaobserwowano barwę brunatną (3,8%) i ceglata (1,9%).

Średnice otworów naczyń grupy D wahają się od 8 do 16 cm. Są to naczynia cienkościenne – grubość ścianek wynosi od 2 do 6 mm, a najczęściej 3-4 mm. Średnice den wynoszą od 3,6 do 10 cm, zaś jego grubość od 3 do 7 mm. Wysokości tych naczyń wahają się od 4 do 6 cm.

Do grupy D należą bezuche czarki (typ I), czerpaki z jednym uchem (typ II) oraz kubki (typ III). Ponieważ naczynia grupy D zachowały się w zdecydowanej większości jedynie w niewielkich fragmentach, a podstawową różnicą między typami I i II jest obecność ucha lub jego brak, typ I można określić tylko w wypadku, gdy zachował się cały obwód naczynia. W badanym materiale brakuje bezuchych naczyń grupy D zachowanych w takim stopniu i dlatego obecności naczyń typu DI nie potrafimy udowodnić, choć zapewne też się w nim znajdują. Natomiast do typu DII zaliczono 9 jednostek taksonomicznych. Ponadto do grupy DIII należy 1 kubek.

Typ DII (ryc. 25/5, 32/2; 36/3)

Stanowią go czerpaki o profilu esowatym lub półkolistym i wklęsłym dnie, zaopatrzone w taśmowate ucho, wystające ponad krawędź naczynia. Do tego typu należy jedno z nielicznych na badanym stanowisku naczyń, które udało się wykleić niemal w całości. Jest to czerpak o esowatym profilu, zdobiony paznokciowym ornamentem poniżej krawędzi.

¹¹ Z powodu małej liczby jednostek taksonomicznych nie obliczono procentowego udziału poszczególnych cech technologicznych naczyń grupy C.

Typ DIII (ryc. 36/7)

Jeden kubek jest zachowany prawie w całości. Ma on półbeczkowaty kształt i taśmowate, wystające ponad krawędź ucho. Brzeg jest lekko zagięty do środka, dno płaskie.

Na kilku naczyniach grupy D, nie przydzielonych do żadnego typu, zaobserwowano ornament w postaci linii dookolnych, skośnych nacięć lub skośnych nacięć między liniami dookolnymi.

2.2.2.2. Inne przedmioty gliniane

Podczas badań stanowiska w Woli Bachornej znaleziono dwa przedmioty gliniane: fragment figurki zoomorficzna oraz kuleczkę.

Zachowała się jedynie nóżka figurki (wys. 6,6 cm, śred. 1,8 cm) z łukowatym wygięciem w górnej partii, będącą najprawdopodobniej częścią podbrzusza ptaka (ryc. 29/6). Korpus figurki byłby pusty w środku. Mogła to zatem być albo czarka otwarta od góry albo grzechotka. Znaleziono ją w Woli Bachornej w obiekcie 40B, datowanym na czas od IV okresu epoki brązu po wczesny okres lateński. Analogiczne figurki ptasie występują powszechnie w kulturze łużyckiej we wczesnej epoce żelaza (okres halszacki C i D)¹².

Kuleczka gliniana o średnicy 0,6 cm, być może z grzechotki, znaleziona została w wypełniku obiektu 16 w Woli Bachornej, datowanego na czas od przełomu okresu halszackiego C/D po wczesny okres lateński (ryc. 25/7). Grzechotki w kulturze łużyckiej występują powszechnie, jednak najczęściej w okresie halszackim C i D¹³.

2.2.2.3. Przedmiot szklany

Na stanowisku Lepsze 24 znaleziono na powierzchni paciorek szklany (ryc. 36/1). Ma on wysokości 0,8 cm i średnicy 1,2 cm, z dziurką pośrodku. Wykonany jest z masy szklanej barwy ciemnoniebieskiej. Na otoku widoczna jest ryta linia falista. Datować go można ogólnie na wczesną epokę żelaza (okres halszacki C i D)¹⁴.

2.2.2.4. Przedmioty brązowe

Na stanowisku w Woli Bachornej znaleziono dwie ozdoby brązowe: naszyjnik i kółko. Naszyjnik wykonano z drutu o przekroju 0,2 cm. Jest on otwarty, okrągły o średnicy 12,0 cm (ryc. 31/5). Końce ma lekko spłaszczone, jeden zagięty w uszko, drugi rozgięty i uszkodzony. Został znaleziony w wypełniku obiektu 59, datowanego na czas od IV okresu epoki brązu po okres halszacki C.

Kółko brązowe o średnicy 1,8 cm zostało wykonane ze skręconej taśmy o szerokości 0,2 cm (ryc. 35/4). Znaleziono je w wypełniku obiektu 66, datowanego na okres od wczesnej epoki żelaza (okres halszacki C i D) po wczesny okres lateński.

Obie formy występują na stanowiskach datowanych na schyłek epoki brązu i początek epoki żelaza¹⁵.

2.2.2.5. Przedmioty żelazne

W wypełniku obiektu 59 w Woli Bachornej, datowanego na czas od IV okresu epoki brązu po okres halszacki C włącznie znaleziono fragment przedmiotu żelaznego, być może szczypiec stanowiących element garnituru kosmetycznego (ryc. 31/6). Wykonany jest pręcika żelaznego o zachowanej długości 6,4 cm. W ukształtowanym kuliście uchwycie tkwi drut żelazny. Podobne przedmioty spotykamy na osadach i cementaryskach¹⁶. Surowiec - żelazo umieszcza je bezwzględnie we wczesnej epoce żelaza.

W warstwie kulturowej, ogólnie datowanej na czas od IV okresu epoki brązu do wczesnego okresu lateńskiego, znaleziono fragment nieokreślonego przedmiotu żelaznego, długości 2,0 cm. Zastosowany surowiec - żelazo ogranicza datowanie do wczesnej epoki żelaza.

2.2.2.6. Przedmioty kościane

W wypełniku obiektu 67, datowanego na czas od IV okresu epoki brązu po okres wczesnolateński znaleziono grot kościany strzały z zadziarami i trzpieniem (ryc. 35/6). Jego długość wynosi 8,0 cm. Wykonano go

¹² J. Kostrzewski, *Wielkopolska w pradziejach*, wyd. III, Warszawa - Wrocław 1955, s. 117, ryc. 301; W. Coblenz, *Tonplastiken von der Heidenschance Dresden-Goschütz* „Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege”, t. 5, 1956., s. 225-286; Z. Rajewski, *10 000 lat Biskupina i okolic*, Warszawa 1958, s. 77; Z. Bukowski, *Łużyckie osiedle obronne w Sobieju chach pow. Żnin* „Wiadomości Archeologiczne”, t. 26, (1959-1960), zesz. 3-4, s. 211, tabl. L, ryc. 15, 17; B. Gediga, *Zagadnienia religii*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 4, red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski, Warszawa-Wrocław-Kraków-Gdańsk 1979, s. 324-327; M. Gedl, *Stosunki gospodarcze*, [w:] *Pradzieje ziem polskich*, t.1-2, red. J. Kmiecinski, Warszawa - Łódź, ss. 680, 682.

¹³ B. Gediga, *Zagadnienia religii* ..., s. 324-327; M. Gedl, *Stosunki gospodarcze* ..., ss. 680, 682.

¹⁴ Inventaria Archaeologica Pologne, fasc. 10, Łódź-Warszawa 1966, pl. 106/27-57.

¹⁵ J. Kostrzewski, *Prehistoria ziem polskich*, Kraków 1939-1948, s. 251; tenże, *Wielkopolska w pradziejach* ..., s. 109, 121, ryc. 268, 325, 327; tenże, *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 135, przyp. 77, s. 140, przyp. 110; W. Szafrański, *Skarby brązowe z epoki wspólnoty pierwotnej (IV-V okres epoki brązowej w Wielkopolsce)*, Warszawa-Wrocław 1955, s. 148, 166, 273, tabl.8; Z. Rajewski, *10 000 lat...*, s.78; D. Durczewski, *Skarby halszackie* „Przegląd Archeologiczny”, t. 13, R. 35, 1960, s. 29, 31, 56, ryc. 22/4, 24/27, 40, 50; A. Gardawski, *Czasy zaniku kultury łużyckiej. Okres halszacki D i lateński*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. IV, red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1979, s. 134, ryc. 72; J. Ostojka-Zagórski, *Gród halszacki* ..., s. 48-49.

¹⁶ J. Kostrzewski, *Prehistoria ziem polskich* ..., s. 254-257, tabl. 73, ryc. 39; tenże, *Wielkopolska w pradziejach* ..., s. 135, 137, 171, ryc. 375, 485.

z warstwy powierzchniowej kości długiej krowy¹⁷. Okaz ten należy zaliczyć do typu 7b wg J. Fogla, datowanego na wczesną epokę żelaza (okres halsztacki C/D)¹⁸. Groty takie są bardzo często znajdowane podczas badań stanowisk datowanych na wczesną epokę żelaza¹⁹.

Znaleziono cztery egzemplarze szydeł kościanych, z których dwa są złamane i zachowały się prawdopodobnie w jednej trzeciej długości, natomiast dwa pozostałe są całe i długość ich wynosi: 10,5 cm i 14,5 cm. Posiadają typową formę wydłużonego szpikulca. Zakończone są główką stawową. Wykonano je z kości piszczelowej świni oraz kości łokciowej, kości przedramieniowej i kości piszczelowej owcy²⁰. Dwa z nich znaleziono w wypełniku obiektu 50, datowanego na czas od przełomu okresu halsztackiego C/D po wczesny okres lateński (ryc. 30/7-8), dwa kolejne zaś w obiekcie 61, ogólnie datowanym na czas od IV okresu epoki brązu po wczesny okres lateński (ryc. 32/4-5)²¹.

2.2.2.7. Krzemienie

Wśród wyrobów krzemienianych znalezionych w Woli Bachornej i Lepsem jest 11 egzemplarzy, które zostały wykonane techniką łuszczeniową z krzemienia bałtyckiego. Najprawdopodobniej są to wyroby ludności kultury łużyckiej. Zostały znalezione na st. 4 w Woli Bachornej w obiekcie 54 datowanym na czas od IV okresu epoki brązu do okresu halsztackiego C, w obiektach 13 i 66 datowanych na czas od przełomu okresu halsztackiego C/D po wczesny okres lateński oraz w obiektach 22, 28, 40, 43 a także w warstwie kulturowej (ryc. 24/5; 27/2; 29/7), datowanych na cały czas istnienia osadnictwa na badanym terenie, tzn. od IV okresu epoki brązu po wczesny okres lateński²².

¹⁷ H. Jakubowski, Analiza kości zwierzęcych ze stanowisk Wola Bachorna i Lepse, masz. Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

¹⁸ J. Fogel, *Studia nad uzbrojeniem ludności kultury łużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły*, Poznań 1979.

¹⁹ J. Kostrzewski, *Przyczynki do znajomości narzędzi rógowych i drewnianych*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 5 (1933-1936), s. 74, ryc. 1; tenże, *Wielkopolska w pradziejach ...*, s. 148, ryc. 419; Z. Rajewski, *10 000 lat Biskupina ...*, s. 70; Z. Bukowski, *Łużyckie osiedle...*, s. 213, tabl. LII, ryc. 3; A. Gardawski, *Zagadnienia wytwórczości*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 4, red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 270, tabl. XXXIV/1

²⁰ H. Jakubowski, Analiza kości zwierzęcych ze stanowisk Wola Bachorna i Lepse, masz. Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

²¹ Z. Rajewski, *10 000 lat Biskupina ...*, s. 83; Z. Bukowski, *Łużyckie osiedle obronne ...*, s. 214, tabl. LII, ryc. 6-17; Z. Kaszewski, *Osada kultury łużyckiej z III-IV okresu epoki brązu na stanowisku 13 w Brześciu Kujawskim*, pow. Włocławek, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria archeologiczna”, nr 14, 1967, s. 172, tabl. XX, ryc. 19, 21, 23.

²² K. Cyrek, *Wyroby krzemienne ze stanowisk Wola Bachorna 4 i Lepse 24*, masz. Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

2.2.2.8. Kamienie inne

Na stanowiskach Wola Bachorna 4 i Lepse 24 znaleziono 23 kamienie, których powierzchnie noszą ślady ścierania²³. Wszystkie mają kształty zbliżone do kuli. Ich średnice wahają się od 8 do 10 cm. Cztery z nich znaleziono w wypełniskach obiektów 29, 54 i 62B z Woli Bachornej, datowanych na czas od IV okresu epoki brązu do okresu halsztackiego C. Jeden znaleziono w wypełniku obiektu 66 z Woli Bachornej datowanego na czasy od przełomu okresu halsztackiego C/D po wczesny okres lateński. Natomiast aż osiemnaście kamieni znaleziono w obiektach 23, 38, 40B, 59, 60, 64, 69 z Woli Bachornej oraz w obiektach 4, 11, 29 z Lepszego, datowanych na czas od IV okresu epoki brązu po wczesny okres lateński. Kamienie ze śladami użytkowania występują powszechnie w kulturze łużyckiej²⁴.

2.2.3. Chronologia

Materiał ruchomy znaleziony na stanowiskach w Woli Bachornej 4 i Lepsem 24 i 25 jest w przeważającej większości mało charakterystyczny. Jednak analiza ceramiki, wyrobów metalowych i kościanych oraz porównanie jej wyników z materiałami archeologicznymi z Wielkopolski i Kujaw wykazały, że mamy do czynienia ze stanowiskami kultury łużyckiej z młodszej epoki brązu i początków epoki żelaza (IV okres epoki brązu - okres halsztacki D)²⁵. Bliższe określenie chronologii stanowisk i wyróżnienie ewentualnych faz osadniczych jest trudne. Z powodu skąpego materiału dowodowego musi być potraktowane bardzo ostrożnie.

²³ P. Czubla, *Analiza petrograficzna wyrobów kamiennych ze stanowisk Wola Bachorna i Lepse*, masz. Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

²⁴ Z. Bukowski, *Łużyckie osiedle ...*, s. 215; W. Śmigielski, D. Durczewski, *Materiały z grodziska kultury łużyckiej na Ostrowie Rzepowskim w Kruszwicy z badań w roku 1922*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 26, 1975 (1977), s.79-99, tabl. 3 ryc. 1, tabl. 8, ryc. 8, tabl. 9, ryc. 1, 3, 8, (datowanie materiałami z pobliskich grodów z okresu halsztackiego D - Biskupin, Smuszewo, Jankowo, Słupca, Kamieniec).

²⁵ Analogie do omawianych znalezisk znajdują się m. in. w Kruszwicy st. 1 i st. 2/4 (na Ostrowie Rzepowskim) oraz w pobliskich Łagiewnikach st. 1, st. 5/7 i Polanowicach st. 3 (K. Szamałek, *Kruszwicki zespół...*, s. 48-92), Biernatkach koło Śremu (L. Krzyżaniak, *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Biernatkach, pow. Śrem*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 14, 1963, s. 58, 88, 100-104, Sobiejuchach koło Żnina (Z. Bukowski, *Łużyckie osiedle...*, s. 205-213, tabl. XXXIV-XLVIII), w Jankowie nad Jez. Pakoskim (J. Ostoja-Zagórski, *Gród halsztacki ...*, s. 32-40, ryc. 3-7, oraz tab. 2 zestawiająca analogie wielkopolskie i kujawskie dla znalezisk z Jankowa), w Słupcy koło Konina (T. Malinowski, *Osadnictwo kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaza w Słupcy*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 8/9, 1958, s. 14-32) oraz w Bninie (K. Szamałek, J. Dudziak-Jankowiakowa, Z. Karolczak, *Osadnictwo podgrodzia bnińskiego*, [w:] *Materiały do studiów nad osadnictwem bnińskim - podgrodzie*, red. J. Żak, Warszawa-Poznań 1979, s. 65-85).

Na podstawie porównania tego materiału, a przede wszystkim naczyń glinianych - ich morfologii i ornamentyki, ze znaleziskami pochodzącymi ze stanowisk grupy wschodniowielkopolskiej kultury łużyckiej, głównie z Kujaw²⁶, określono dwie fazy zasiedlenia badanego przez nas terenu.

Faza A

Charakterystyczne są dla niej naczynia:

- wazy typu BI i BIIb - IV okres epoki brązu - okres halsztacki C;
- misy typu CI - IV - V okres epoki brązu; oraz ornament:
- guz obwiedziony listwami (typu VB4 lub VB5 wg K. Szamałka²⁷) na załomie brzuśca naczynia grupy B - IV okres epoki brązu - okres halsztacki C.

Na podstawie powyższych danych fazę A można datować na czas od IV okresu epoki brązu do końca okresu halsztackiego C. To szerokie datowanie pozwalają bliżej sprecyzować znaleziska pochodzące z obiektów tej fazy, datowane na okres halsztacki. Są to: grocik kościany typu 7b z obiektu 67 i żelazne szczytce z obiektu 59. Zatem co najmniej dwa wyżej wymienione obiekty pochodzą z okresu halsztackiego C, a - być może - także fazę A datować należy na ten właśnie okres.

Faza B

Wyróżniono ją na podstawie niektórych wątków zdobniczych na naczyniach glinianych. Są wśród nich:

- guzki przy krawędziach otworów naczyń typu AIIa (typ IIA3) - sporadycznie występują w młodszej epoce brązu, a szczególnie od przełomu okresu halsztackiego C/D po wczesny okres lateński;
- linie dookolne na czarkach i czerpakach z grupy D (typ IVA2) - sporadycznie występują w młodszej epoce brązu, a szczególnie od przełomu okresu halsztackiego C/D po wczesny okres lateński;
- skośne żłobki, czasem poniżej linii dookolnych lub między nimi na czarkach i czerpakach z grupy D (typ IVC2, IVC6, IVC11) - sporadycznie występują w młodszej epoce brązu, a szczególnie od przełomu okresu halsztackiego C/D do końca okresu halsztackiego D;
- skośne nacięcia na czarkach i czerpakach z grupy D (typ VIIIB2) - od przełomu okresu halsztackiego C/D do końca okresu halsztackiego D.

Zatem fazę B należy datować najprawdopodobniej na czasy od przełomu okresu halsztackiego C/D po wczesny okres lateński.

Pozostałości osadnictwa na badanym terenie są datowane na czas od IV okresu epoki brązu do wczesnego okresu lateńskiego. To długi okres, równy około 700 latom. Nie znaczy to, że mamy do czynienia z osadą istniejącą przez cały czas. Należy się raczej liczyć z tym, że grupy ludzi zamieszkiwały ten teren w krótkich - kilku- lub kilkunastoletnich okresach, zależnych - być może - od stopnia wyjałowienia uprawianej gleby. Świadczą o tym wyróżnione dwie fazy osadnicze: faza A - trwająca od IV okresu epoki brązu do końca okresu halsztackiego C oraz faza B - trwająca od przełomu okresu halsztackiego C/D do wczesnego okresu lateńskiego.

Do fazy A zaliczone zostały obiekty z Woli Bachornej: 29, 30, 45, 54, 58, 59, natomiast do fazy B - obiekty z Woli Bachornej: 13, 15, 16, 27, 39, 40B, 46, 47, 49, 50, 66, 72. Nie wiadomo natomiast, podczas której fazy osadniczej powstały i były używane pozostałe obiekty kultury łużyckiej (10, 12, 14, 17, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 31, 32, 38, 40A, 42, 43, 44, 48, 53, 56, 60, 61, 62, 63, 64, 67 z Woli Bachornej, 1B, 4, 5, 8, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 29 z Lepszego 24 oraz 1, 2, 3, 4, 6, 8 z Lepszego 25. Wszystkie one mogą pochodzić z jednej fazy lub też (w nieznanym nam proporcjach) z obu faz. Dlatego materiał ruchomy znaleziony w tych obiektach nie może posłużyć dla określenia przemian kulturowych, jakie zaszły między starszą i młodszą fazą osadniczą.

Możemy zatem przypuszczać, że zakładano tu osady co najmniej dwukrotnie: w okresie halsztackim C, na który są datowane dwie jamy z fazy A (obiekty 59 i 67) oraz w okresie halsztackim D, z którego pochodzą obiekty fazy B. Nie jest wykluczone, że część obiektów fazy A jest faktycznie starsza niż okres halsztacki C i znaczyłoby to, że mamy do czynienia z większą liczbą faz osadniczych, jednak posiadany przez nas materiał ruchomy nie pozwala na udowodnienie tego.

Warstwa kulturowa zachowana w niektórych partiach badanych stanowisk zawiera materiał ruchomy analogiczny do znalezionego w obiektach. Są to w większości niewielkie i niecharakterystyczne ułamki naczyń glinianych, nie pozwalające na bliższe określenie czasu, w którym warstwa ta narastała. Jedyny większy fragment naczynia typu BIII datuje ją na fazę A, jednak można sądzić, że warstwa kulturowa powstawała również w fazie B. Fragment nieokreślonego przedmiotu żelaznego pochodzący z tej warstwy świadczy, że tworzyła się ona w okresie halsztackim, jednak jej początki sięgać mogą epoki brązu. Zatem - ostatecznie - należy warstwę kulturową datować na cały okres istnienia osadnictwa na badanym terenie, to znaczy na czasy od IV okresu epoki brązu do wczesnego okresu lateńskiego.

²⁶ Stanowiska w rejonie Gopła - Kruszwica st. 1 i st. 2/4 oraz Łagiewniki st. 1, st. 5/7, Polanowice st. 3 (K. Szamałek, *Kruszwicki zespół...*, tab. 4 na s. 54-55 i tab. 5 na s. 62).

²⁷ K. Szamałek, *Kruszwicki zespół...*, s. 61-62, ryc. 37.

2.2.4. Wnioski

Wykopy, którymi badaliśmy pozostałości osad ludności kultury łużyckiej, zostały założone na północnym stoku doliny rzeki Bachorzy, mniej więcej równoległe do jej koryta. Odkryto w nich wyłącznie obiekty o charakterze gospodarczym - jamy odpadkowe i gliniankę. Należy sądzić, że inne obiekty, w tym mieszkalne, znajdują się na północ od badanego terenu, prawdopodobnie w rejonie krawędzi doliny. Tam też należałoby spodziewać się centrum osad, których południowy skraj badano.

Obiekty związane z kulturą łużycką wystąpiły na odcinku o łącznej długości ok. 450 m. Stanowiska Wola Bachorna 4 i Lepsze 24 rozgraniczał wąski, ok. 20 m długości pas, na którym nie odkryto żadnych obiektów. Pusty pas, ok. 290 m długości, rozdzielał stanowiska Lepsze 24 i Lepsze 25. Na stanowisku Lepsze 25 odosobniony obiekt 8 (zlokalizowany na wschodnim skraju stanowiska) oddalony był od grupy obiektów 1-7 o ok. 70 m.

Występowanie obiektów na badanej przestrzeni było stosunkowo równomierne. Wyraźniejsza koncentracja obiektów wystąpiła jedynie na dwóch skrajnych, wschodnich arach stanowiska Wola Bachorna 4. Na stanowiskach Lepsze 24 i Lepsze 25 obiekty nie występowały w wyraźniejszych skupiskach, nie tylko ich nasycenie było mniejsze niż w Woli Bachornej, ale i zawartość wypełniaków była znacznie skromniejsza. Nie znaleziono w nich przedmiotów metalowych. Mniej także było fragmentów naczyń glinianych, kości zwierzęcych i kamieni ze śladami pracy.

Nie stwierdzono skupisk obiektów datowanych na którąś z faz. Nie zaobserwowano również żadnych koncentracji obiektów posiadających wspólne cechy formalne. Jedynie wyraźna skromność materiałów archeologicznych, jak i mniejsza liczba odkrytych obiektów na stanowiskach Lepsze 24 i 25 w porównaniu ze stanowiskiem Wola Bachorna 4 sugeruje, iż centra osad ludności kultury łużyckiej znajdowały się raczej w pobliżu dzisiejszej wsi Wola Bachorna niż Lepsze. Szczególnie stanowisko Lepsze 25 jest zapewne pozostałością wschodniego skraju ówczesnego obszaru zajętego przez osady.

Ogólnie podkreślić należy, iż wszystkie obiekty odkryte na trzech badanych stanowiskach są bardzo typowe dla osad związanych z ludnością kultury łużyckiej. Jedynym odbiegającym nieco od przeciętności był obiekt 16 w Woli Bachornej, w którym znaleziono kości ludzkie. Niełatwo jest jednoznacznie określić charakter i funkcję tej jamy. Znaleziska szczątków ludzkich w jamach występujących w bezpośrednim otoczeniu dawnych osad ludności kultury łużyckiej, choć nie częste, są jednak odnotowane w dotychczasowej literaturze. Znane są także z terenów dzisiejszej wschodniej Wielkopolski i Kujaw z obiektów datowanych na schyłek

epoki brązu i początek epoki żelaza²⁸. Najczęściej sceptycznie ocenia się możliwość ich interpretacji jako celowych pochówków. Kości ludzkie znajdujące się w jamach w pobliżu osad lub grodów łużyckich uznawane są raczej za ślady wyrzucania zmarłych, bez odpowiedniego obrządku pogrzebowego²⁹, ofiary składane z ludzi lub też pozostałości kultowego kaniibalizmu³⁰. Znaczny stopień zniszczenia obiektu 16, szczególnie na poziomie zalegania szkieletów, utrudnia stwierdzenie, czy mamy tu do czynienia z grobem, czy też, co chyba jest bardziej prawdopodobne, z jamą odpadkową, do której włożono szczątki ludzkie.

Ułamki naczyń glinianych znalezione podczas badań są typowe dla grupy wschodniowielkopolskiej kultury łużyckiej w młodszej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza.

Większość naczyń glinianych, których typologia została określona, stanowią garnki (grupa A). Ich procentowy udział jest w fazie młodszej wyraźnie wyższy (65,9%) niż w fazie starszej (50,4%). Na drugim miejscu odnotowany został procentowy udział czarek i czerpaków (grupa D: faza A - 23,2%, faza B - 23,1%). Mniej jest waz (grupa B), które w zbiorze starszym stanowią 24,8%, zaś w zbiorze młodszym wyraźnie mniej, bo tylko 8,8%. Najmniejszy udział procentowy mają misy (grupa C). W zbiorze z fazy A jest ich 2,4%, zaś w zbiorze z fazy B - 2,2%.

Przedstawiony powyżej procentowy udział poszczególnych rodzajów naczyń znalezionych na badanych stanowiskach jest podobny do procentowego udziału rodzajów naczyń na grodzisku w Jankowie i osadzie w Sobiejuchach³¹. Nie będziemy tu przytaczać dokładnego procentowego udziału poszczególnych typów naczyń tam znalezionych w całości zbiorach, ponieważ autorzy opracowujący materiały z Jankowa i Sobiejuch zastosowali inną niż my typologię. Na przykład naczynia określone przez nas za K. Szamałkiem jako typ DI, czyli czarki, zostały zaliczone przez J. Ostoję-Zagórskiego do mis, zatem szczegółowe porównania nie są możliwe.

Inny niż w Woli Bachornej i Lepszem jest natomiast procentowy udział typów naczyń glinianych w zbiorach pochodzących ze stanowisk z rejonu Kruszewicy. Tam przeważają wazy grupy B, a garnki grupy A są na drugim miejscu. Misy grupy C i czerpaki oraz czarki grupy D stanowią podobny procent³². Przykładowo, na osadzie w Łagiewnikach, st. 5/7, w fazach

²⁸ K. Szamałek, *Kruszewicki zespół...*, s. 43.

²⁹ K. Szamałek, *Kruszewicki zespół...*, s. 101.

³⁰ J. Chudziakowa, *Grodzisko kultury łużyckiej w Gzinie (źródła archeologiczne)*, Toruń 1992, s. 19

³¹ J. Ostoję-Zagórski, *Gród halsztacki ...*, tab. 3 po s. 48; Z. Bukowski, *Łużyckie osiedle ...*, s. 205-213.

³² K. Szamałek, *Kruszewicki zespół...*, tab. 4 na s. 54-55.

I i II, odpowiadających chronologicznie naszej fazie A, procentowy udział poszczególnych grup naczyń przedstawia się następująco: grupa A - około 18-21%, grupa B - około 51-54%, grupa C - około 10-18% i grupa D - około 11-14%. Natomiast w fazie III, równoczesnej z naszą fazą B, wygląda to jak poniżej: grupa A - 27,74%, grupa B - 39,66%, grupa C - 14,13%, grupa D - 17,80%³³.

Charakterystyczne jest, że także w Łagiewnikach maleje w najmłodszej fazie w bardzo istotnym stopniu procentowy udział naczyń grupy B, zaś rośnie udział naczyń grupy A. Dlatego można sądzić, że większy w Woli Bachornej i Lepsem niż w rejonie Kruszwicy procent garnków aniżeli waz nie wynikał z większego ubóstwa ludzi mieszkających nad Bachorzą. Tłumaczylibyśmy to raczej błędem statystycznym wynikającym ze stopnia przebadanych osad - w Łagiewnikach zbadano około 75% powierzchni stanowiska, w tym jego część centralną³⁴, my natomiast zbadaliśmy jedynie wąski pas na skraju terenu objętego osadnictwem. Również stanowiska w Jankowie i Sobiejuchach, mimo że prowadzono tam wykopaliska na dużą skalę, zostały zbadane w stosunkowo niewielkim procencie.

Na badanych stanowiskach znaleziono 734 kości zwierzęce³⁵. Mają one ślady łupania, cięcia, pieczenia, palenia i gotowania.

Znalezione kości pochodzą ze świni (28,0%), krowy (28,0%), owcy lub kozy ewentualnie sarny (24,0%), jelenia (11,0%) oraz z konia, psa i ptaków, między innymi bociana (9,0%). Znalezione szczątki kostne są w większości określone pod względem gatunkowym i anatomicznym³⁶.

Podzielono znaleziska kości na dwa podzbiory:

A – znaleziony w obiektach fazy A, liczący 191 szczątków kostnych, w tym 171 kości pochodzących z tusz zwierząt skonsumowanych. Szczątki świni stanowią 22,0%, krowy 22,0%, owcy lub kozy, ewentualnie sarny 31,0%, jelenia 15,0% oraz konia, psa i ptaków 10,0%.

B – znaleziony w obiektach fazy B, liczący 107 szczątków kostnych, w tym 104 kości pochodzące z tusz zwierząt skonsumowanych. Szczątki świni

stanowią 22,0%, krowy 9,0%, owcy lub kozy, ewentualnie sarny 49,0%, jelenia 6,0%, zaś konia, psa i ptaków 4%.

Z porównania stosunków procentowych kości pochodzących ze zwierząt skonsumowanych w podzbiórach A i B wynika, że zjadano więcej mięsa rogacizny (krów, owiec, kóz, jeleni) niż nierogacizny (świń).

W podzbiórze A przedstawia się to stosunkiem 3:1, w B - stosunkiem 2:1. W fazie A najliczniej konsumowanymi zwierzętami były owce lub kozy, ewentualnie sarny (34,5%), drugie miejsce zajmowały świni (24,5%), trzecie krowy (24,0%), czwarte jelenie (17,0%). Podobna kolejność była w fazie B. Różny był natomiast udział procentowy: na owcę lub kozę, ewentualnie sarnę, wypada 51,0%, na świnię 33,0%, na krowę 10,0% i na jelenia 6,0%. Z tego wynika, że w starszej fazie zasiedlenia badanych osad (podzbiór A), proporcje między szczątkami kostnymi, a zatem konsumpcją tusz zwierząt małych (owiec lub kóz, ewentualnie saren i świń) stanowiących 59% z jednej strony, a zwierząt dużych (krów i jeleni) stanowiących 41% z drugiej strony, są bardziej wyrównane aniżeli w fazie młodszej (podzbiór B), w której zwierząt małych zjedzono 84%, a zwierząt dużych 16%.

Z tego faktu wnioskujemy o zmianie w strukturze konsumpcji mięsa według gatunków zwierząt, jaka nastąpiła pomiędzy fazami starszą i młodszą. Mogłoby to sugerować, że zaszła w tym czasie w rejonie badanych stanowisk zmiana szaty roślinnej. Stałaby się ona bardziej korzystna dla zwierząt małych, mniej zaś dla dużych. Jednak takiej zmiany konsumpcji zwierząt nie zaobserwowano na innych stanowiskach kultury łużyckiej w Wielkopolsce (Biskupin, Słupca, Sobiejuchy, pow. Żnin, Kotlin, pow. Jarocin, Smuszewo, pow. Wągrowiec, Jankowo, pow. Inowrocław)³⁷. Sądzimy, że w tym momencie nie rozstrzygniemy tego zagadnienia, zwłaszcza, iż zbadaliśmy jedynie skraj osad nad Bachorzą. Wydaje się, że na problem ten należałoby zwrócić uwagę w toku dalszych badań.

W obu fazach osadniczych większość stanowią szczątki zwierząt młodych, nie przekraczających roku³⁸. Są to przede wszystkim cielęta, prosięta, jagnięta oraz młode owce³⁹. Ze zwierząt dorosłych stwierdzono szczątki kostne krowy siedmioletniej i krowy dojrzalej

³³ K. Szamałek, *Kruszwicki zespół...*, s. 54, 56, 58.

³⁴ K. Szamałek, *Kruszwicki zespół...*, s. 28.

³⁵ Liczba ta może posłużyć do odtworzenia struktury spożycia mięsa ponieważ postuluje się, żeby wnioski wyciągać ze zbiorów liczących co najmniej 500 jednostek analizowanych zwierzęcych szczątków kostnych: J. Ostoja-Zagórski, *Ze studiów nad strukturą gospodarki hodowlanej w schyłkowych fazach epoki brązu i w o kresie halsztackim w północnej i zachodniej części ziem polskich*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 21, nr 3, 1973, s. 473.

³⁶ H. Jakubowski, Analiza kości zwierzęcych ze stanowisk Wola Bachorna i Lepse, masz. Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

³⁷ J. Ostoja-Zagórski, *Ze studiów nad strukturą...*, s. 474.

³⁸ Inne wyniki badań uzyskał K. Krysiak (*Szczątki zwierzęce z Biskupina, wydobyte z warstw „kultury łużyckiej” w sezonie wykopaliskowym 1948 roku, III Sprawozdania*, 1950, s. 39-71), por. też A. Gardawski, *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 4, red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1979, s. 260.

³⁹ Według współczesnej terminologii zootechnicznej młoda owca to taka, która nie została jeszcze włączona do stada matek. Hodowcy nazywają ją jarką-jarlicą.

oraz bardzo starej owcy czy kozy (mogła mieć około ośmiu lat).

O wielkościach wagowych zwierząt hodowlanych wiemy niewiele. Świnie były małe. Nie przekraczały sześćdziesięciu kilogramów, czyli wielkości dzisiejszego prosiaka, krowy natomiast były małe i duże. Małe nie przekraczały dwustu kilogramów, a duże sięgały trzystu pięćdziesięciu. Wśród zwierząt udomowionych, niekonsumowanych znalazły się szczątki koni i psów. Konie były małe, w kłębie około 120 cm, stare, co najmniej piętnastoletnie i bardzo zniszczone fizycznie, spracowane. Natomiast dorosłe psy miały wagę około dwudziestu kilogramów⁴⁰.

Uzyskany obraz dowodzi racjonalnej gospodarki mięsnej. Bito młode sztuki w ciągu pierwszego roku życia, czyli najbardziej efektywnie kalorycznie i smakowo. Jest to zasada stosowana w rzeźnictwie do dzisiaj. Struktura wiekowa osobników wskazuje również na racjonalny sposób zapewnienia ciągłości hodowli poprzez kilkuletnie wykorzystywanie zachowanych, wyselekcjonowanych reproduktorów stada. W naszym wypadku takim reproduktorem mogłaby być wspomniana krowa, która została zabita i skonsumowana dopiero w siódmym roku życia. Możemy także przypuszczać, że hodowla prowadzona była w rozmiarach stada zaspokajającego potrzeby konsumpcyjne jednostki społeczno-osadniczej (rodzina, ród). Uboju w stadzie dokonywano by zapewne dwukrotnie, wiosną lub latem (prosięta, cielęta i jagnięta) oraz późną jesienią lub na początku zimy (sztuki młode do jednego roku nie zabite wiosną). Mięso zwierząt bitych jesienią miało zapewnić pokarm mięsny na całą zimę i początek wiosny⁴¹. Widzimy tu zatem także inny powód wybijania stada jesienią, anizeli tylko trudności zapewnienia stada pokarmu na zimę, jak się często przypuszcza⁴².

2.3. Czasy współczesne

2.3.1. Stratygrafia

Materiały archeologiczne określone jako współczesne wystąpiły na stanowiskach w Woli Bachornej 4 i Lepsem 24 w warstwie próchnicy ornej pokrywającej całą przebadaną powierzchnię oraz w obiektach pod warstwą próchnicy ornej w gliniastym lub piaszczystym calcu. W poniżej umieszczonym opisie uwzględniono także szereg obiektów bez materiałów zabytkowych, których forma i struktura wypełnisk

pozwołyły na określenie funkcji i datowanie na czasy współczesne (XX w.).

2.3.1.1. Obiekty

Na obu stanowiskach odkryto 6 jam zawierających materiał współczesny. Trzy z nich miały zarys prostokątny i wypełnisko gliniasto-próchniczne (Wola Bachorna, obiekty 5, 6, 8). Wymiary ich wahały się od 1,1 x 1,5 do 1,9 x 3,6 m. Zróżnicowane były ich głębokości: od 0,15 do 0,6 m. Dwie jamy o zarysach owalnym i wypełniskach piaszczysto-próchnicznych miały niewielkie rozmiary: 90 x 60 i 110 x 140 cm (Wola Bachorna, obiekty 18 i 19). Obie były bardzo płytkie: 15 i 30 cm. W obiekcie 19 znaleziono szkielet jelonka. Obiekt ten przeciął warstwę próchnicy współczesnej co zdecydowało o jego datowaniu na czasy współczesne. Kolejna jama miała zarys kolisty o średnicy 80 cm i głębokości 6 cm (Wola Bachorna, obiekt 3).

Na stanowisku Lepsze 24 odsłonięto 10 obiektów mających na poziomie calca kształt wydłużonego prostokąta (ryc. 19). Materiał zabytkowy w nich nie występował. Szerokości ich wahały się od 1,0 do 1,3 m. W jednym tylko przypadku była mniejsza i wynosiła 70 cm (Lepsze 24, obiekt 12). Zróżnicowane były długości obiektów: od 150 do 72 cm. Głębokości ich wypełnisk, liczone od poziomu calca, wahały się od 30 do 110 cm. Układ wszystkich 10 obiektów był bardzo zbliżony - wzdłuż linii północ-południe lub północny wschód - południowy zachód. Obiekty te są prawdopodobnie pozostałością zabiegów agrotechnicznych, przeprowadzanych w okolicy wsi Wola Bachorna i Lepsze w okresie międzywojennym, tzw. marglowania. Zabieg ten miał na celu schudzenie humusu. Polegał na kopaniu równoległych rowów, których głębokość sięgała poniżej stropu calca, a następnie zasypywaniu ich wpięciem humusem, potem gliną lub piaskiem. Wydobyte w ten sposób na powierzchnię pola glina lub piasek były następnie, w trakcie orki, mieszane z próchnicą.

2.3.2. Ceramika

Na stanowisku Wola Bachorna 4 znaleziono łącznie 17 ułamków współczesnych naczyń glinianych w obiektach: 1, 5, 6 i 24. Z obiektu 1 pochodzi 9 ułamków naczyń: 1 fragment kamionki, 1 fajansu szkliwionego na biało, 4 ułamki glinianej misy, z beżową polewą wewnątrz (ryc. 24/8), 3 fragmenty garnka glinianego, którego powierzchnia zewnętrzna pokryta jest jasnoszarą polewą (ryc. 24/9). W obiekcie 5 znaleziono 4 ułamki naczyń glinianych - garnka i talerza fajansowego, szkliwionego na biało. Z obiektu 6 pochodzą 2 małe fragmenty naczyń, w tym jeden z talerza fajansowego szkliwionego na biało. W obiekcie 24 znaleziono 1 ułamek naczynia glinianego oraz fragment ceramicznej rury melioracyjnej. Wszystkie opisane ułamki pochodzą z naczyń wykonanych maszynowo.

⁴⁰ H. Jakubowski, Analiza kości zwierzęcych ze stanowisk Wola Bachorna i Lepsze, masz. Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

⁴¹ Taki sposób magazynowania pokarmu spotykamy jeszcze dzisiaj wśród niektórych mieszkańców polskiej wsi.

⁴² J. Ostoja-Zagórski, *Ze studiów nad strukturą ...*, s. 475-476; A. Gardawski, *Od środkowej epoki ...*, s. 261

2.3.3. Przedmioty szklane

W wypełniku obiekty 1 z Woli Bachornej znaleziono kilkadziesiąt kawałków potłuczonych szyb okiennych, na których zaobserwowano ślady cięcia diamentem.

2.3.4. Przedmioty metalowe

W Woli Bachornej w wypełniku obiektu 6 znaleziono fragment gwoźdźcia, natomiast w obiekcie 8 ułamek blaszki żelaznej. Przedmioty były silnie skorodowane.

2.3.5. Chronologia

Wszystkie opisane powyżej obiekty datować należy na czasy współczesne.

2.3.6. Wnioski

Ślady osadnictwa współczesnego koncentrują się w dwóch partiach badanego terenu. W części zachodniej (Wola Bachorna 4) znaleziono jamy śmietniskowe. Wiązać je można z gospodarstwem rolnym z początków XX w., którego ślady znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie wykopu. W części wschodniej (Lepsze 24) znaleziono ślady zabiegów agrotechnicznych w postaci rowów do marglowania.

Znaleziony materiał nie pozwala na wyciągnięcie szerszych wniosków. Kilka uwag można poświęcić jedynie konsumpcji mięsa w świetle znalezisk kości zwierzęcych. Pochodzą one z obiektów 8 i 19. Łącznie znaleziono 280 szczątków, w tym świni – 39, krowy – 136, owcy lub kozy – 6 i jelenia – 99 sztuk (cały szkielet w układzie anatomicznym). Ślady łupania, cięcia ostrym narzędziem i gotowania zaobserwowano na kościach krów i świń (obiekt 8). Krów zjedzono co najmniej trzy: dużą - starą, małą - niestarą, o wadze poniżej dwustu kilogramów i dużą - ważącą około trzystu pięćdziesięciu kilogramów. Jeleń, młody niespełna roczny samiec (obiekt 19), znaleziony został w układzie anatomicznym nienaruszonym. Zakopano tu prawdopodobnie zwierzę padłe⁴³.

3. Podsumowanie

Badania archeologiczne stanowisk Wola Bachorna 4, Lepsze 24 i Lepsze 25 wykazały, że teren ten był zasiedlany wielokrotnie. Najstarsze ślady obecności człowieka pochodzą ze schyłkowego paleolitu. Nieliczne wyroby krzemienne z tego okresu zostały znalezione na złożu wtórnym - w obiektach i zniszczonej warstwie kulturowej z młodszej epoki brązu i wczesnej epoki

żelaza. Również na złożu wtórnym zalegały wyroby krzemienne związane z neolityczną kulturą ceramiki wstęgowej rytej. Przypuszczalne obiekty znajdowały się w niedalekim sąsiedztwie i być może zostały zniszczone przez młodsze osadnictwo. Pojawiło się ono na tym terenie prawdopodobnie w młodszej epoce brązu i trwało by okresowo do wczesnego okresu lateńskiego. Jego pozostałości to jamy odpadkowe i glinianka. Wydaje się, że badaliśmy skraj terenu objętego osadnictwem, natomiast centrum musiało znajdować się w rejonie północnej krawędzi doliny rzeki. Kolejne ślady osadnictwa pochodzą z czasów współczesnych.

Ze względu na nieliczne znaleziska z epoki kamienia niewiele możemy powiedzieć o osadnictwie z tego czasu. Natomiast wyniki badań osad kultury łużyckiej dowodzą, że uzyskany obraz osadnictwa nad rzeką Bachorzą w rejonie dzisiejszych wsi Wola Bachorna i Lepsze jest typowy dla obszaru grupy wschodniowielkopolskiej kultury łużyckiej.

Wydaje się, że dalsze badania archeologiczne przeprowadzone na północ od badanego odcinka - w rejonie krawędzi doliny mogłyby pozwolić na poznanie centrów osad i - być może - na rozwiązanie dotychczas niejasnych problemów.

⁴³ H. Jakubowski, Analiza kości zwierzęcych ze stanowisk Wola Bachorna i Lepsze, masz. Archiwum Oddziału w Łodzi IAE PAN.

Wola Bachorna st. 4

Nr obiektu	Lokalizacja (wykop)	Rodzaj obiektu	Opis	Ceramika	Kości zw.	Inne	Uwagi	Chronologia
1	cab, cac, cae, caf	jama	owalna, wym. 550 x 270 cm, głęb. 120 cm; wypełnisko: próchnica, próchnica z piaskiem i gliną, glina	9 jedn.		szkło okienne		współczesność
2	cad	jama	kolista, średn. 70 cm; głęb. 12 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem					
3	cba	jama	kolista, średn. 80 cm, głęb. 6 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem					
4	cbe, cbf	naturalny	naciek próchniczny w zagłębieniu terenu					
5	cca	jama	prostokątna, wym. 180 x 110 cm; głęb. 16 cm; wypełnisko: próchnica z gliną	4 jedn.				współczesność
6	ccd	jama	prostokątna, wym. 150 x 110 cm; głęb. 40 cm; wypełnisko: próchnica z gliną	2 jedn.		1 gwóźdź, 1 wł. cegły		współczesność
7	cbd, cbe	naturalny	naciek próchniczny w zagłębieniu terenu					
8	cdc, cdf	jama	prostokątna, wym. 360 x 190 cm, głęb. 60; wypełnisko: próchnica z gliną		181 jedn.: świnia, krowa, owca/koza/sarna			współczesność
9	cf, cg	naturalny	wypełnisko: próchnica, dołem z piaskiem					
10	cha (z), chd (z)	jama	owalna, wym. 210 x 150 cm, głęb. 25 cm; wypełnisko: próchnica z gliną i piaskiem	39 jedn., typy: AI, AII, BIIa, BIIIa, DI?, DII	1 jedn.: owca/koza/sarna			B _{IV} -wL
11	chb	naturalny	skupisko kamieni					
12	chf	jama	kolista, średn. 150 cm, głęb. 15 cm; wypełnisko: próchnica z gliną	46 jedn., typy: CIIIb	3 jedn.: krowa			B _{IV} -wL
13	chd (z)	jama	kolista, średn. 120 cm, głęb. 30 cm; wypełnisko: próchnica z gliną i piaskiem	140 jedn., typy: AI, AII, DII, DIIb, DIIa	22 jedn.: świnia, krowa, owca/koza/sarna	2 kamienie		Ha C/D-wL
14	cif	jama	kolista, średn. 60 cm, głęb. 15 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	28 jedn., typy: B				B _{IV} -wL
15	ckb	jama	kolista, średn. 150 cm, głęb. 25 cm; wypełnisko: próchnica z gliną	133 jedn., typy: AII, AIII, AIV, B, DI?, Dia, Dib, DII	7 jedn.: krowa, owca/koza/sarna	1 krzemień, 2 kamienie		Ha C/D-wL
16	eae, ebb	jama	kolista, średn. 130 cm, głęb. 15 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	48 jedn., typy: CIII, DI?, DII		1 kuleczka gliniana	kości ludzkie 2 osobników	Ha C/D-wL
17	ckd	jama	owalna, wym. 230 x 200 cm, głęb. 40 cm, wypełnisko: próchnica z grudkami gliny	161 jedn.	10 jedn.: świnia, krowa	1 krzemień		B _{IV} -wL
18	cdc	jama	kolista, średn. 100 cm, głęb. 15 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	1 jedn.		1 nieokreślony przedmiot metalowy (łuska naboju?)		współczesność
19	cec	jama	owalna, wym. 140 x 110 cm, głęb. 30 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem		99 jedn.: jeleń		szkielet jednorocznego jelonka	współczesność

20	cee	jama	owalna, wym. 50 x 70 cm, głęb. 20 cm; wypełnisko: próchnica z grud. gliny	1 jedn.				B _{IV} -wL
21	daa, dad	jama	kolista, średn. 130 cm, głęb. 25 cm; wypełnisko: próchnica z grud. gliny	16 jedn., typy: AI, AII	2 jedn.: świnia			B _{IV} -wL
22	daa, dad	jama	owalna wym. 170 x 130 cm, głęb. 18 cm; wypełnisko: próchnica z grudkami gliny	90 jedn., typy: AII	5 jedn.: świnia	1 krzemień		B _{IV} -wL
23	dab, dae	jama	kolista, średn. 170 cm, głęb. 70 cm; wypełnisko: próchnica	331 jedn., typy: AII, DI?, DII	38 jedn.: świnia, krowa	3 kamienie		B _{IV} -wL
24A	dba, dbd	jama	owalna, wym. 130 x 80 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem i gliną;					
24B	dba, dbd	jama	kolista, średn. 240 cm, głęb. 30-50 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem i gliną;	2 jedn., fr. rury melioracyjnej,				współczesność
25	dbb	jama	kolista, średn. 80 cm, głęb. 10 cm; wypełnisko: próchnica ze żwirem					
26	dca	jama	kolista, średn. 140 cm, głęb. 20 cm; wypełnisko: próchnica z grudkami gliny	31 jedn., typy: AII, DI?, DII	8 jedn.: świnia			B _{IV} -wL
27	dcb	jama	kolista, średn. 130 cm, głęb. 20 cm; próchnica z gliną	12 jedn.				Ha C/D-wL
28	dcc, dcf	jama	owalna, wym. 190 x 150 cm, głęb. 110 cm; wypełnisko: próchnica z grudkami gliny	63 jedn., typy: AIIa	18 jedn.: krowa, koń	1 krzemień		B _{IV} -wL
29	dcd	jama	kolista, średn. 240 cm, głęb. 100 cm; wypełnisko: próchnica z grudkami gliny	361 jedn., typy: AI, AII, B, BI, BIb, BII, DI?, DII,	23 jedn.: świnia, krowa, jeleń koń, pies	1 krzemień, 2 kamienie		B _{IV} -Ha C
30	dcf	jama	kolista, średn. 150 cm, głęb. 130 cm; wypełnisko: próchnica z grudkami gliny	167 jedn., typy: AII, B, BIII, DIb	32 jedn.: świnia, owca/koza/ sarna, jeleń, koń			B _{IV} -Ha C
31	cic (z)	jama	kolista, średn. 80 cm, głęb. 25 cm; wypełnisko: próchnica z gliną	36 jedn., typy: AII, AIII				B _{IV} -wL
32	chc, chf	jama	owalna, 180 x 150 cm, głęb. 10 cm; wypełnisko: próchnica z soczewkami piasku	80 jedn., typy: AI, AII, DI?, DII	14 jedn.: świnia, krowa	1 kamień		B _{IV} -wL
33	cgc	jama	owalna, 130 x 100 cm, głęb. 30 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem				pod w-wą kulturową kultury łużyckiej	
34	cgc	jama	kolista, średn. 70 cm, głęb. 25 cm; wypełnisko: przemyta próchnica z piaskiem				pod w-wą kulturową kultury łużyckiej	
35	cgb	jama	kolista, średn. 80 cm, głęb. 30 cm; wypełnisko: przemyta próchnica z piaskiem				pod w-wą kulturową kultury łużyckiej	
36	cgb	jama	kolista, średn. 40 cm, głęb. 15 cm; wypełnisko: przemyta próchnica z piaskiem				pod w-wą kulturową kultury łużyckiej	

37	dhc	jama	kolista, średn. 90 cm, głęb. 10 cm, wypełnisko: próchnica z grudkami gliny	38 jedn., typy: AI, AII, B	8 jedn.: świnia			B _{IV} -wL
38	dhd	jama	kolista, średn. 160 cm, głęb. 60 cm; wypełnisko: próchnica z grudkami gliny	110 jedn., typy: AI, AII, BIb, BIIb, BIV lub CI	6 jedn.: krowa, koń	3 kamienie		B _{IV} -wL
39	dia	jama	kolista, średn. 80 cm, głęb. 12 cm; wypełnisko: próchnica z grudkami gliny	17 jedn.	2 jedn.: krowa			Ha C/D-wL
40 A	dda, dde	glinianka	nieregularny kształt, ok. 700 x 500 cm, głęb. 130 cm; wypełnisko: próchnica, piasek, glina	360 jedn., typy: AI, AII, AIII, BI, BIb, BII, BIIb, BIII, DI?, DII	40 jedn.: świnia, krowa, owca/ koza/sarna, koń	1 krzemień		B _{IV} -wL
40 B	dda, dde	jama	owalna, wym. 200 x 190 cm głęb. 125 cm; wypełnisko: próchnica, piasek, glina	22 jedn., typy: AII, AIII, AIV	6 jedn.: świnia	1 krzemień, 2 kamień, nóżka naczynia zoomorficznego		Ha C/D-wL
41	cgb	jama	owalna, wym. 120 x 80 cm, głęb. 35 cm; wypełnisko: przemyta próchnica z piaskiem				pod w-wą kulturową kultury łużyckiej	
42	cgb	jama	kolista, średn. 120 cm, głęb. 30 cm; wypełnisko: przemyta próchnica z piaskiem	4 jedn.	14 jedn.: krowa		pod w-wą kulturową kultury łużyckiej	B _{IV} -wL
43	deb	jama	owalna, wym. 90 x 60 cm, głęb. 10 cm, wypełnisko: próchnica z gliną	1 jedn.		1 krzemień		B _{IV} -wL
44	ded	jama	kolista, średn. 80 cm, głęb. 20 cm; wypełnisko: próchnica z gliną	2 jedn.			pod w-wą kulturową kultury łużyckiej	B _{IV} -wL
45	dfb	jama	owalna, wym. 120 x 100 cm, głęb. 80 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	178 jedn., typy: AII, Alla, BI, BVb	4 jedn.: owca/ koza/sarna, jeleń, ptak	1 kamień		B _{IV} -Ha C
46	dfe, dgb	jama	kolista, średn. 120 cm głęb. 40 cm; wypełnisko: próchnica, w dnie kamienie polne	14 jedn., typy: AI, AII	2 jedn.: świnia			Ha C/D-wL
47	dgd (z)	jama	kolista, średn. 140 cm, głęb. 25 cm; wypełnisko: próchnica z grudkami gliny	44 jedn., typy: DI?, DII	18 jedn.: świnia, krowa, zając			Ha C/D-wL
48	dgd	jama	kolista, średn. 140 cm, głęb. 10 cm; wypełnisko: próchnica z grudkami gliny	13 jedn.				B _{IV} -wL
49	dgc	jama	kolista, średn. 80 cm, głęb. 15 cm; wypełnisko: próchnica z grudkami gliny	6 jedn., typy: AII, B	1 jedn.: świnia			Ha C/D-wL
50	dgf	jama	kolista, średn. 165 cm, głęb. 20 cm; wypełnisko: próchnica z gliną	80 jedn., typy: AII, B	17 jedn.: świnia owca/koza/ sarna, zając	2 szydła kościane		Ha C/D-wL
51	dde	naturalny	próchniczne zagłębienie w glinie					
52	dea	jama	owalna, wym. 120 x 100 cm, głęb. 30 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem					

53	dea	jama	owalna, wym. 200 x 150 cm, głęb. 50 cm, wypełnisko: próchnica z piaskiem	6 jedn.				B _{IV} -wL
54	ead	jama	kolista, średn. 100 cm, głęb. 130 cm; wypełnisko: próchnica	438 jedn., typy: AI, AII, AIII, AIV, B, BI, BII, BIII, D1b, D1c, DII	78 jedn.: świnia, krowa, owca/ koza/sarna, koń, pies	1 krzemień, 1 kamień, polepa		B _{IV} -Ha C
55	cfe, cgb	naturalny	soczewka próchnicy w piasku					
56	dea	jama	kolista, średn. 100 cm, głęb. 25 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	5 jedn.				B _{IV} -wL
57	dea		owalna, wym. 120 x 80 cm, głęb. 20 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem					
58	def	jama	kolista, średn. 100 cm, głęb. 65 cm; wypełnisko: próchnica	51 jedn. BI, BII,	5 jedn.: świnia, krowa			B _{IV} -Ha C
59	ead	jama	owalna, wym. 160 x 140 cm, głęb. 45 cm; wypełnisko: próchnica	59 jedn., typy: BIIb, D	4 jedn.: nieoznaczalne	1 naszyjnik brązowy, 1 szczytce (?) żelazne, 1 kamień, polepa		Ha C
60	eab, eae	jama	owalna, wym. 180 x 110 cm, głęb. 20 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	69 jedn., typy: AII, DI?, DId, DII		1 kamień		B _{IV} -wL
61	eaf (z)	jama	kolista, średn. 180 cm, głęb. 25 cm; wypełnisko: próchnica z gliną	149 jedn., typy: AI, AII, BI, BII, DI?, DII	4 jedn.: krowa, owca/koza/sarna	2 szydła kościane		B _{IV} -wL
62 A	ead, eba	jama	kolista, średn. 120 cm, głęb. 25 cm; wypełnisko: próchnica	37 jedn., typy: AII, AIII, AIV, B, BI, BII, BV, DI?, D1a, D1b,	14 jedn.: świnia, owca/koza/sarna			B _{IV} -wL
62 B	eba	jama	kolista, średn. 180 cm, głęb. 80 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	156 jedn., cer. zniszczona	27 jedn.: świnia, krowa, owca/ koza/sarna, jeleń	2 kamienie		B _{IV} -wL
63	ead, eae, eba, ebb	jama	kolista, średn. 160 cm, głęb. 10 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	105 jedn., typy: AII, B	22 jedn.: świnia, jeleń			B _{IV} -wL
64	eba	jama	kolista, średn. 120 cm, głęb. 110 cm; wypełnisko: próchnica z gliną i soczewki gliny	273 jedn. typy: AI, AII, AIII, BI, BII, BIIa, BIII	69 jedn.: świnia, krowa, jeleń, pies, ptaki	6 kamieni, polepa		B _{IV} -wL
65	ead	jama	owalna, wym. 270 x 150 cm, głęb. 25 cm; wypełnisko: próchnica z gliną					
66	ebd, ebe	jama	owalna, wym. 230 x 160 cm, głęb. 50 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	296 jedn., typy: AIIa, BI, BII, DI?, DII	45 jedn.: świnia, owca/koza/ sarna, koń	1 brązowe kółko, 1 krzemień, 3 kamienie		Ha C/D-wL
67	eaf (z)	jama	owalna, wym. 140 x 100 cm, głęb. 30 cm; wypełnisko: próchnica z gliną	66 jedn., typy: CII, DI?, DII	4 jedn.: krowa, owca/koza/sarna	1 grocik kościany typu 7b wg Fogla		Ha C - Ha D
68	did	jama	kolista, wym. 50 cm, głębokość 10 cm, wypełnisko: próchnica z piaskiem					
69	eae	warstwa kulturowa	zagłębienie próchniczne		2 jedn.: świnia, krowa	1 kamień		B _{IV} -wL

70	eae	warstwa kulturowa	zagłębienie próchniczne					B _{IV} -wL
71	cga	naturalny	naciek próchniczny					
72	dgf (z)	jama	kolista, średn. 140 cm, głęb. 15 cm; wypełnisko: próchnica	21 jedn., typy: AII, C, DI ?, DII	7 jedn.: jeleń			Ha C/D-wL

Nr warstwy	Lokalizacja (wykop)	Opis	Ceramika	Kości zw.	Inne	Uwagi	Chronologia
I	całe stanowisko	próchnica orna (humus), dołem przemieszana z warstwą kulturową, różnej grubości, w zagłębieniach terenu tworzy głębsze nacieki	19 jedn.		4 krzemienie	materiały spod spychacza	
II	cg, ci, da, dc, dd, de, df, dg, dh, di, dk, ea, eb, ed,	warstwa kulturowa -piaszczysta próchnica, dołem przemyta, wyraźnie widoczna nad piaskiem, natomiast nad gliną zmieszana z humusem	270 jedn., typy: AI, AII, AIII, AIV, BI, BII	48 jedn.: świnia, krowa, owca/koza/sarna zając	2 krzemienie		BIV-wL

Lepsze st. 24

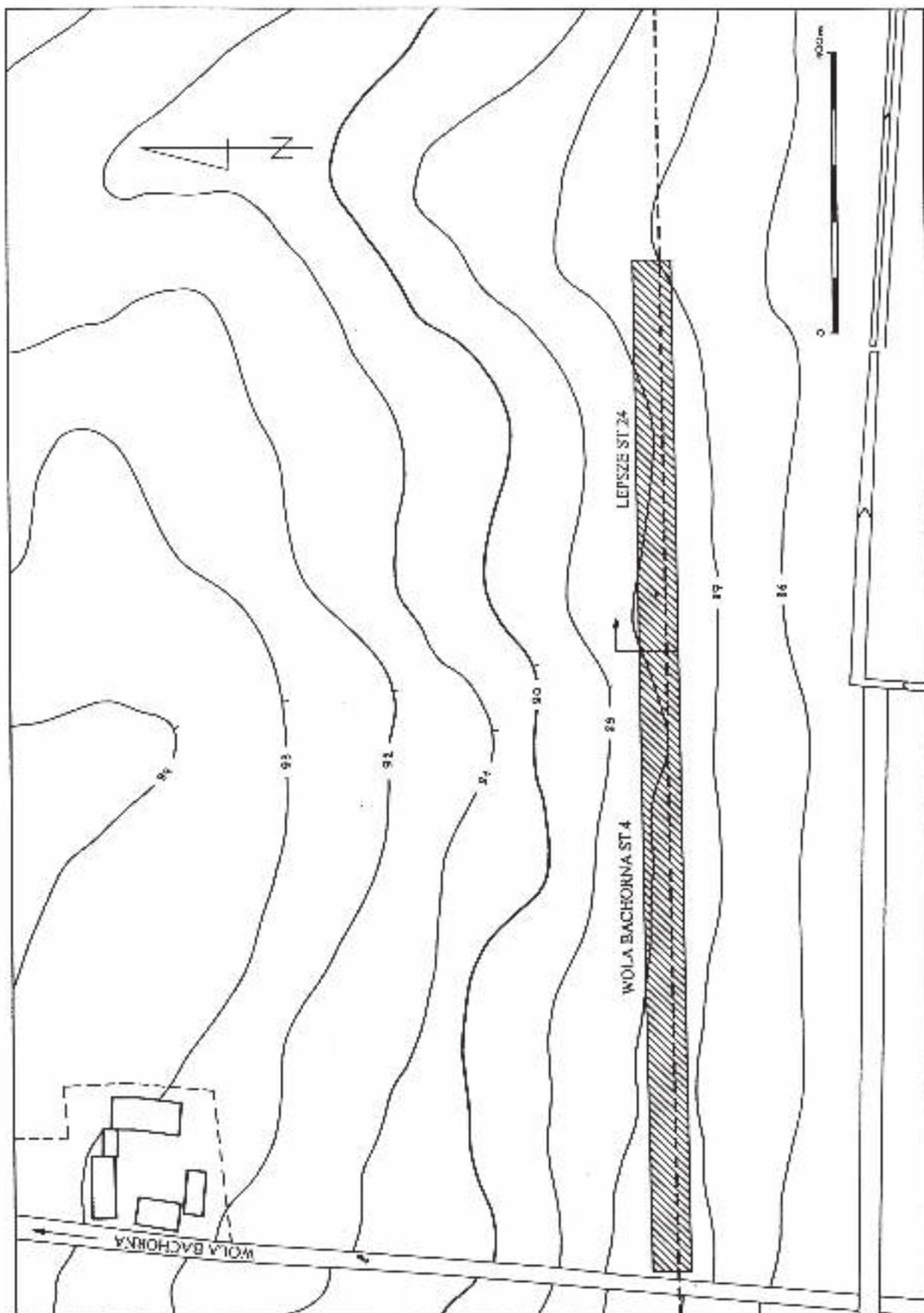
Nr	Lokalizacja (wykop)	Rodzaj obiektu	Opis	Ceramika	Kości zw.	Inne	Uwagi	Chronologia
1A	eeb	jama	prostokątna, wym.: 180 x 120 cm, głęb. 10 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem					
1B	eee	jama	kolista, średn. 130 cm, głęb. 30 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	70 jedn., typy: DIc, DId (?), DII	13 jedn.: świnia, jeleń			B _{IV} -wL
2	eed, eee	jama	prostokątna, wym. 110 x 660 cm, głęb. 100 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem				śląd marglowania	współczesność
3	eff, efc	jama	prostokątna, wym. 100 x 320 cm, głęb. 40 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem				śląd marglowania	współczesność
4	egc	jama	kolista, średn. 60 cm, głęb. 10 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	7 jedn.		1 kamień		B _{IV} -wL
5	egf	jama	owalna, wym. 165 x 120 cm, głęb. 55 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	12 jedn.				B _{IV} -wL
6	ega, egb	jama	prostokątna, wym. 120 x 600 cm, głęb. 30 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem				śląd marglowania	współczesność
7	eha, ehd	jama	prostokątna, wym. 100 x 250 cm, głęb. 100 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem				śląd marglowania	współczesność
8	eia	jama	kolista, średn. 100 cm, głęb. 10 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	15 jedn.				B _{IV} -wL
9	eie	jama	prostokątna, wym. 110 x 260 cm, głęb. 110 cm, wypełnisko: próchnica z piaskiem				śląd marglowania	współczesność
10	eif	jama	kolista, średn. 80 cm, głęb. 10 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem					

11	eka, ekd	jama	owalna, wym. 120 x 190 cm, głęb. 70 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem			1 kamień		
12	eke, ekf	jama	prostokątna, wym. 70 x 350 cm, głęb. 40 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem				śląd marglowania	współczesność
13	eke	jama	owalna, wym. 200 x 125 cm, głęb. 10 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem					
14	fab	jama	prostokątna, wym. 100 x 350 cm, głęb. 100 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem				śląd marglowania	współczesność
15	fbf	jama	prostokątna, wym. 100 x 350 cm, głęb. 60 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem				śląd marglowania	współczesność
16	fbr	jama	kolista, średn. 140 cm, głęb. 20 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	80 jedn., typy: AI, AII, AIII	32 jedn.: owca/ koza/sarna, jeleń	polepa		B _{IV} -wL
17	fca	jama	kolista, średn. 140 cm, głęb. 35 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	46 jedn., typy: DIa, DIb, DIIa				B _{IV} -wL
18	fdb		dno naczynia wciśnięte w glinę, wewnątrz próchnica	60 jedn.				B _{IV} -wL
19	fda, fdb	jama	prostokątna, wym. 120 x 550 cm, głęb. 80 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem				śląd marglowania	współczesność
20	fde, fdf	jama	prostokątna, wym. 100 x 720 cm, głęb. 100 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem				śląd marglowania	współczesność
21	ecc	jama	kolista, średn. 140 cm, głęb. 20 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	2 jedn.	42 jedn.: krowa, owca/koza/sarna			B _{IV} -wL
22	eda	jama	kolista, średn. 190 cm, głęb. 35 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	1 jedn.		1 krzemień		B _{IV} -wL
23	eda, edb	jama	kolista, średnica 130 cm, głęb. 50 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem	3 jedn.				B _{IV} -wL
24	fed	jama	kolista, średn. 95 cm, głęb. 40 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem					
25	ffb, ffe	jama	kolista, średn. 45 cm, głęb. 10 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem					
26	ffe	jama	kolista, średn. 50 cm, głęb. 10 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem					
27	edf	jama	kolista, średn. 60 cm, głęb. 15 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem					
28	edd	jama	kolista, średn. 65 cm, głęb. 10 cm, wypełnisko: próchnica z piaskiem					
29	ega	jama	kolista, średn. 150 cm, głęb. 50 cm, wypełnisko: próchnica z piaskiem	51 jedn., typy: DI	1 jedn.: koń	3 kamienie		B _{IV} -wL

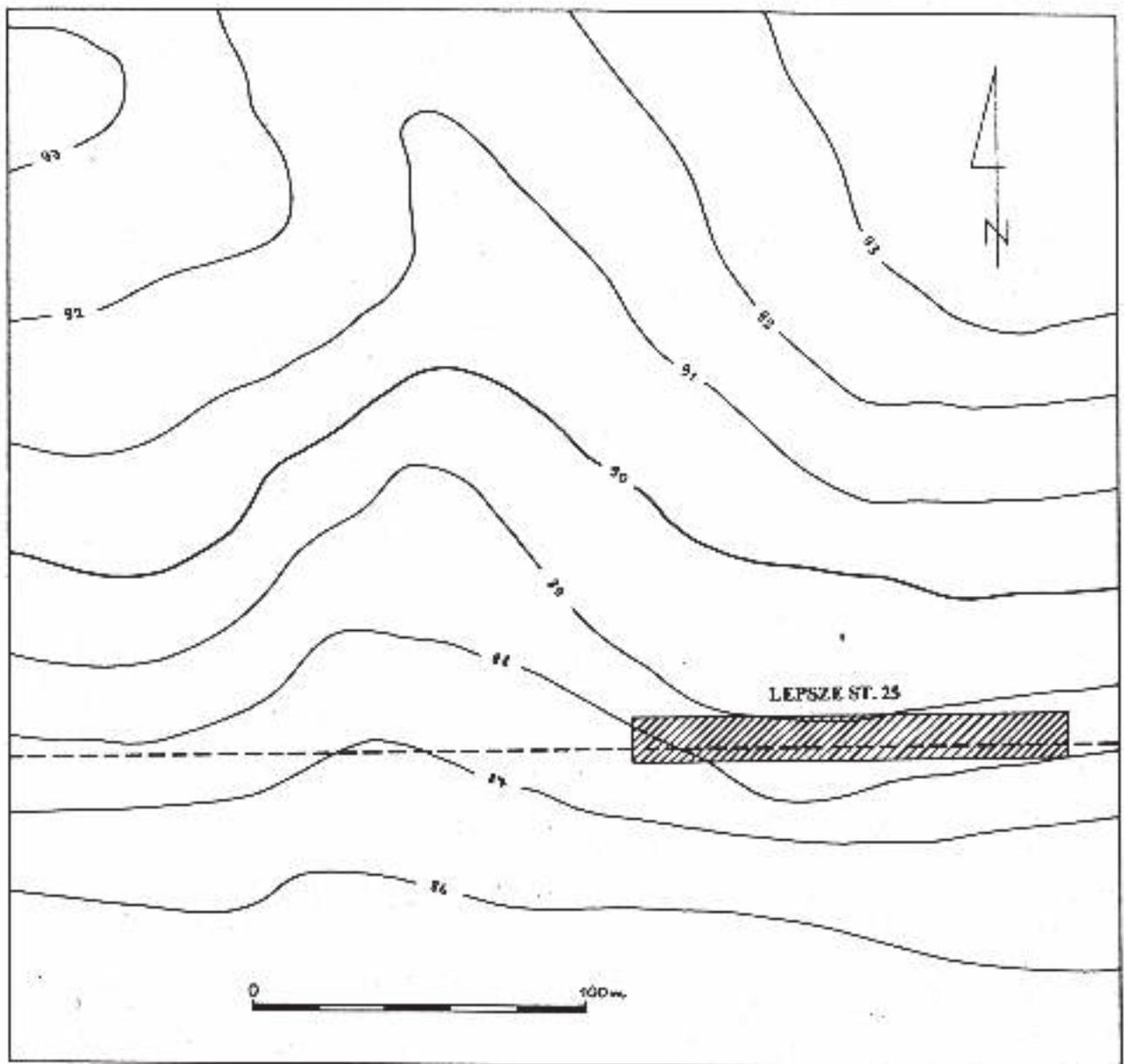
Nr warstwy	Lokalizacja (wykop)	Opis	Ceramika	Kości zw.	Inne	Uwagi	Chronologia
I	całe stanowisko	próchnica orna (humus), dołem przemieszana z warstwą kulturową, różnej grubości, w zagłębieniach terenu tworzy głębsze nacieki	5 jedn.			materiały spod sypiacza	
II	eb, ec, ed	warstwa kulturowa - piaszczysta próchnica, dołem przemyta, wyraźnie widoczna nad piaskiem, natomiast nad gliną zmieszana z humusem	62 jedn.	8 jedn.: krowa			BIV-wL

Lepsze st. 25

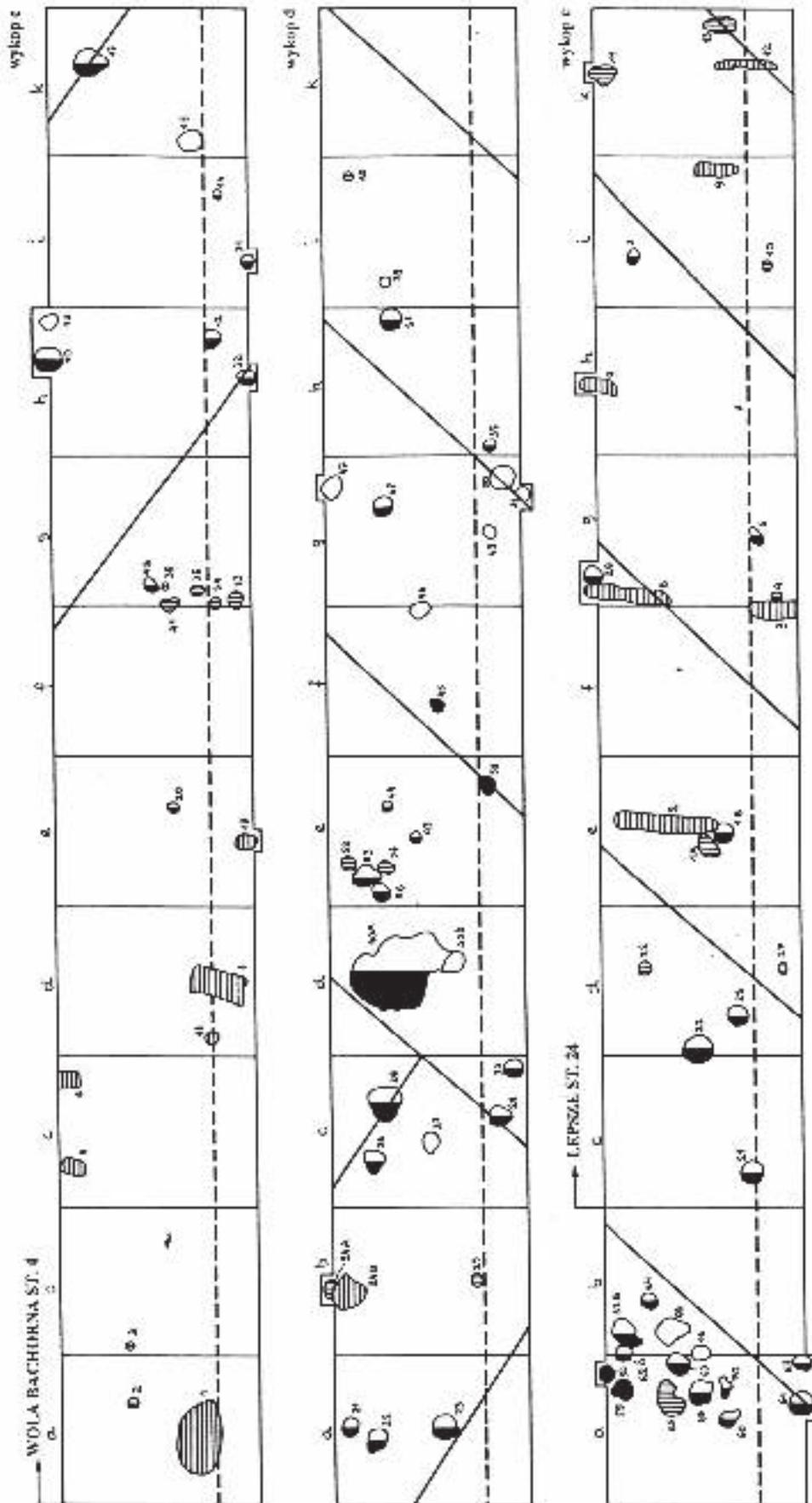
Nr	Lokalizacja (wykop)	Rodzaj obiektu	Opis	Ceramika	Kości zw.	Inne	Uwagi	Chronologia
1	hcb, hcc	jama	owalna, wym. 250 x 150 cm, gł. 40 cm; wypełnisko: próchnica z gliną.	1 jedn.				BIV-wL
2	hcb	jama	owalna, wym. 1480 x 140 cm; gł. 80 cm; wypełnisko: spalenizna z próchnicą i gliną.	1 jedn.	1 jedn., nieoznaczalna			BIV-wL
3	hca	jama	kolista, średn. 180 cm; gł. 20 cm; wypełnisko: spalenizna z próchnicą.	16 jedn., typy: DII				BIV-wL
4	hee, hef	jama	kolista, średn. 120 cm, gł. 40 cm; wypełnisko: spalenizna z gliną.	3 jedn.				BIV-wL
5	hef	jama	owalna, wym. 90 x 70 cm; gł. 40 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem i gliną.			1 kamień		
6	hff	jama	kolista, średn. 140 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem i gliną.	1 jedn.				BIV-wL
7	hhd	jama	owalna, wym. 110 x 90 cm; gł. 35 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem.					
8	gfb	jama	owalna, wym. 160 x 130 cm; wypełnisko: próchnica z piaskiem i gliną.	2 jedn.	1 jedn., nieoznaczalna			BIV-wL

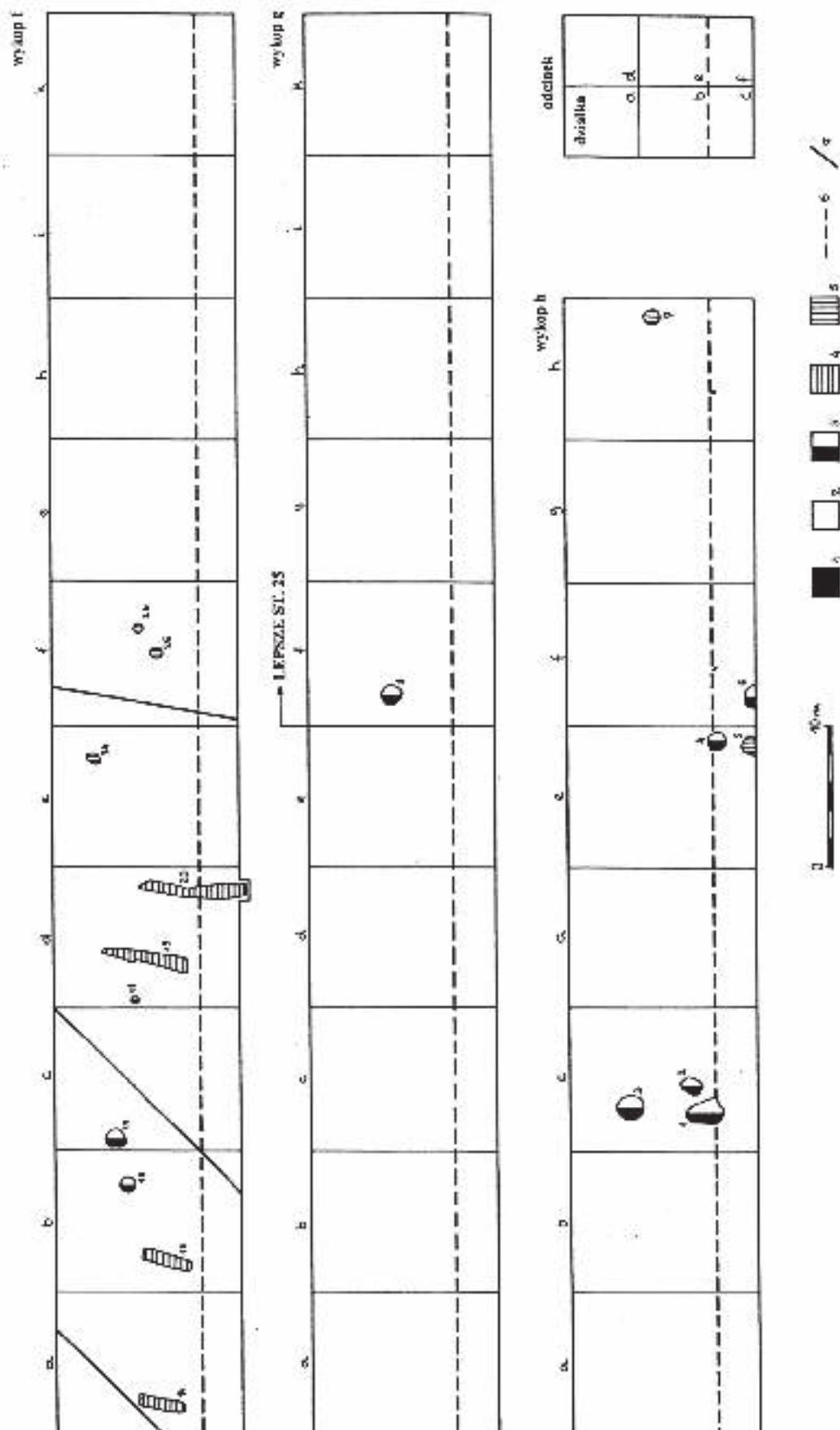
Ryc. 1a. Wola Bachorna, st. 4, Lepsze, st. 24 i Lepsze, st. 25. Plan sytuacyjny wykopów.

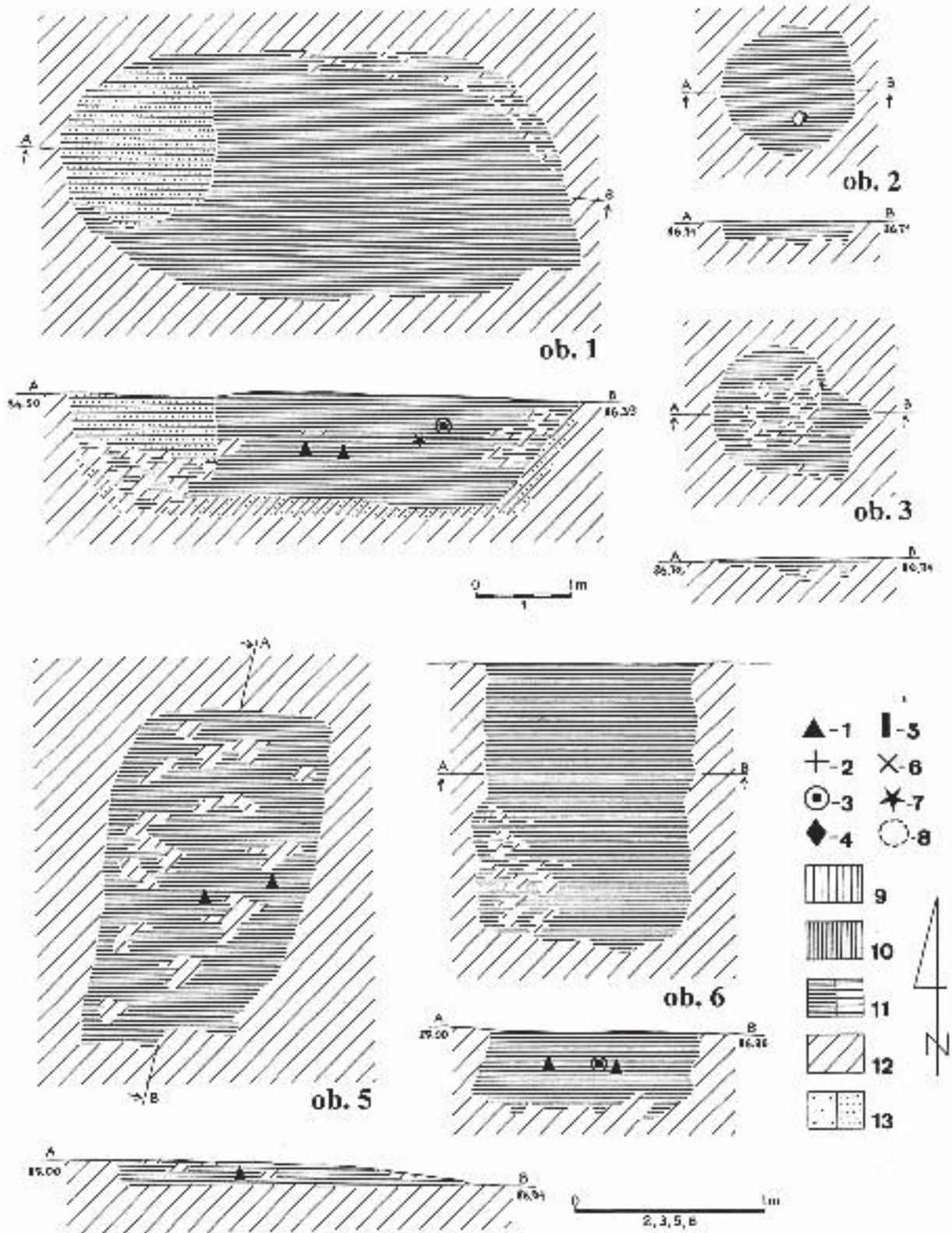
Ryc. 1b. Wola Bachorna, st. 4, Lepsze, st. 24 i Lepsze, st. 25. Plan sytuacyjny wykopów.

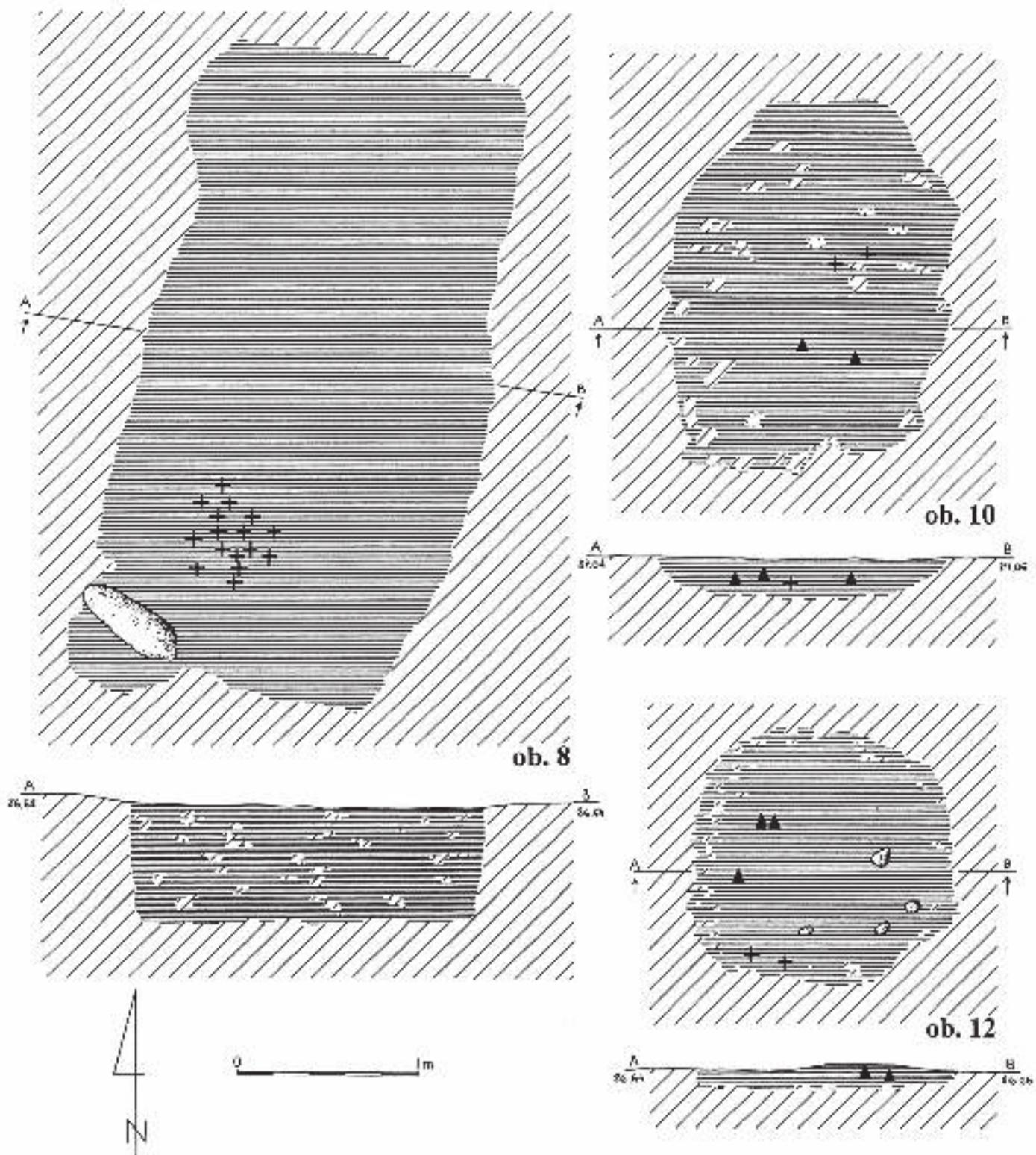
Ryc. 2a. Rozplanowanie obiektów. Legenda: 1. obiekty z fazy A; 2. obiekty z fazy B; 3. obiekty z fazy A lub B; 4. obiekty współczesne; 5. obiekty bez materiału ruchomego; 6. linia gazociągu; 7. rowy melioracyjne.

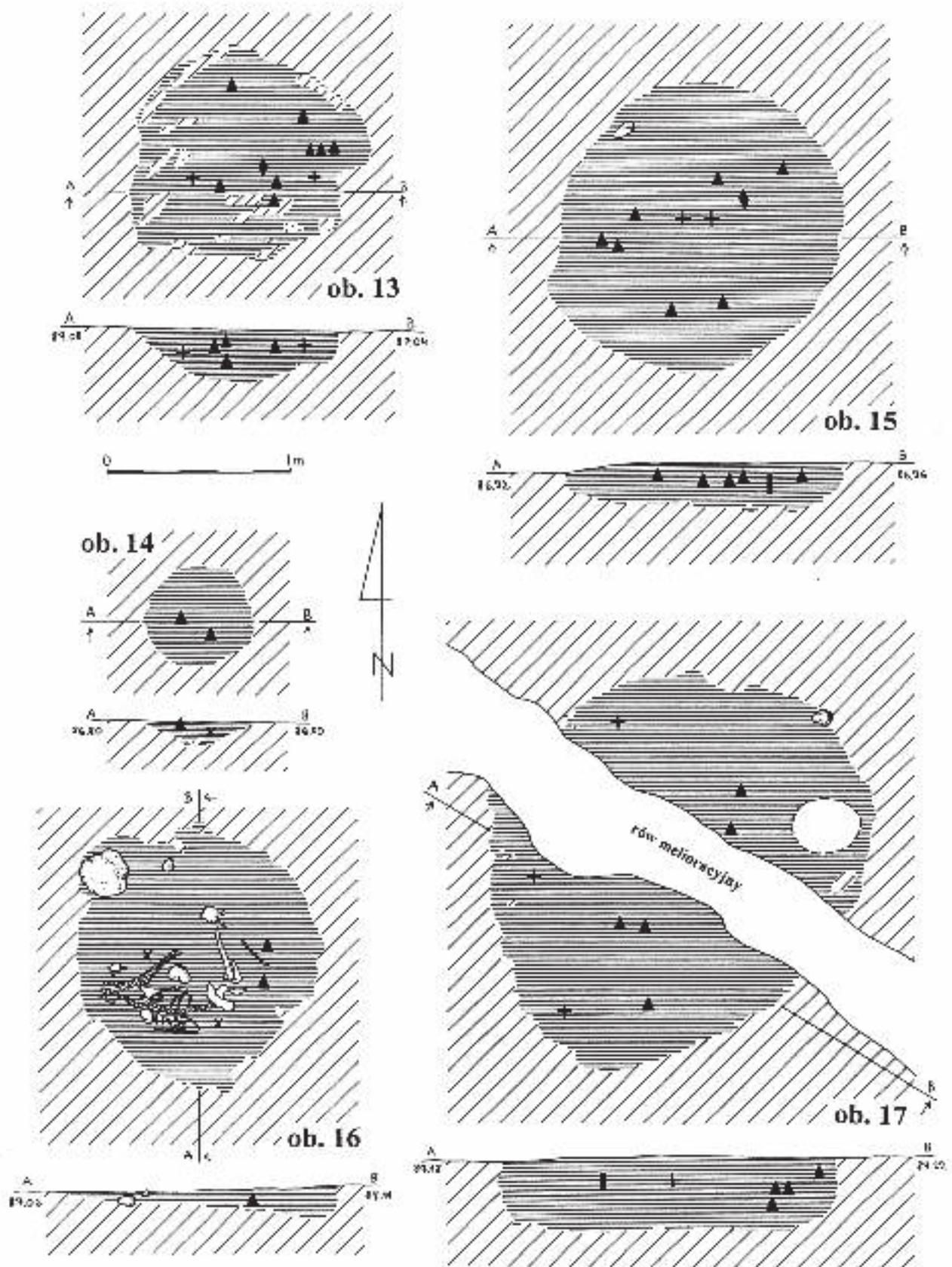
Ryc. 2b. Rozplanowanie obiektów. Legenda: 1. obiekty z fazy A; 2. obiekty z fazy B; 3. obiekty z fazy A lub B; 4. obiekty współczesne; 5. obiekty bez materiału ruchomego; 6. linia gazociągu; 7. rowy melioracyjne.

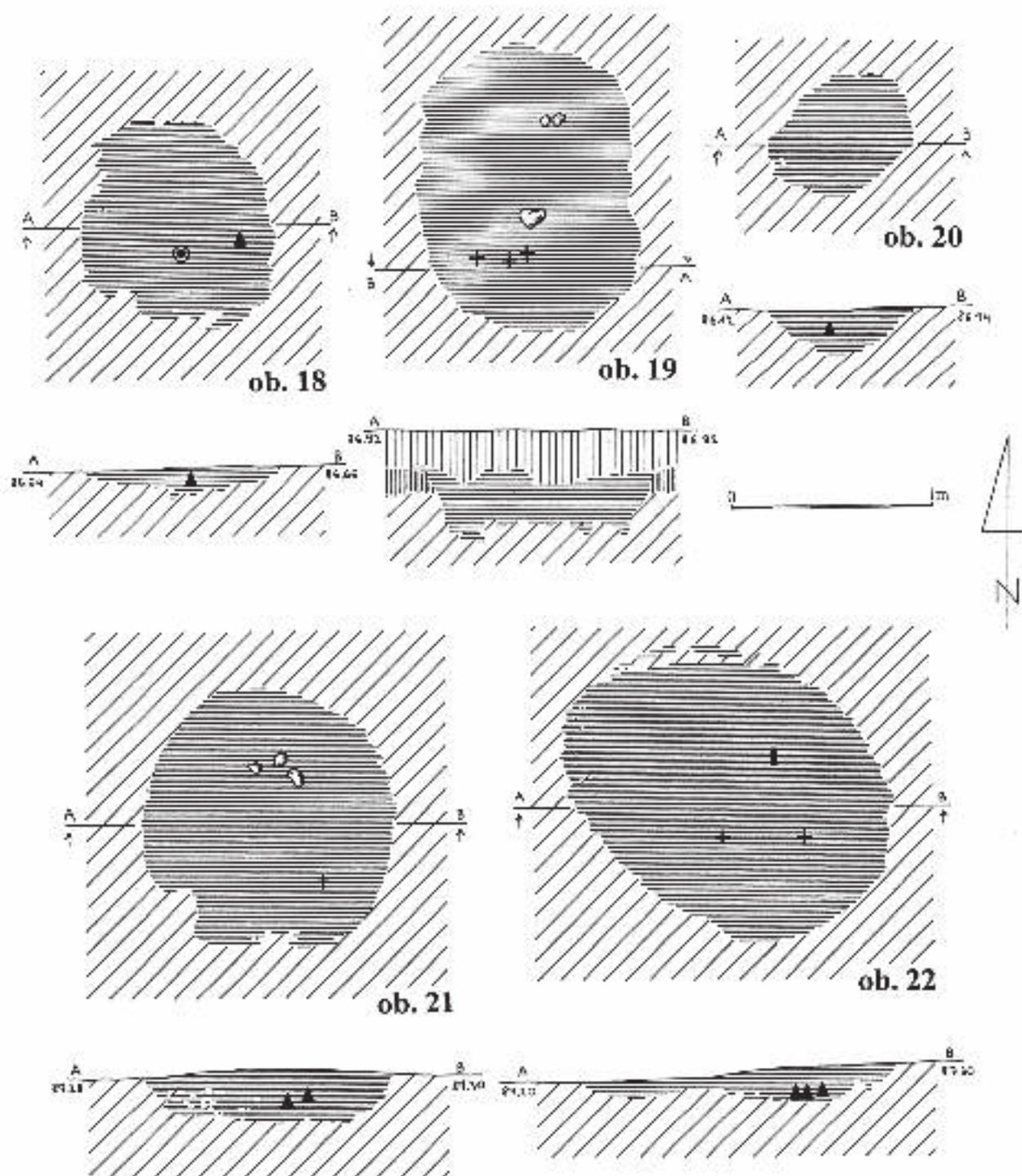
Ryc. 3. Wola Bachorna, st. 4. Rzuty i profile obiektów: 1, 2, 3, 5. Legenda: 1 – fragmenty naczyń glinianych, 2 – fragmenty kości zwierzęcych, 3 – fragment przedmiotu metalowego, 4 – kamień, 5 – krzemień, 6 – węgle drzewne, 7 – ułamek szkła, 8 – przepalony kamień, 9 – próchnica współczesna, 10 – próchnica z piaskiem (warstwa kulturowa), 11 – próchnica z piaskiem (wypełnisko obiektów), 12 – glina, 13 – piasek.

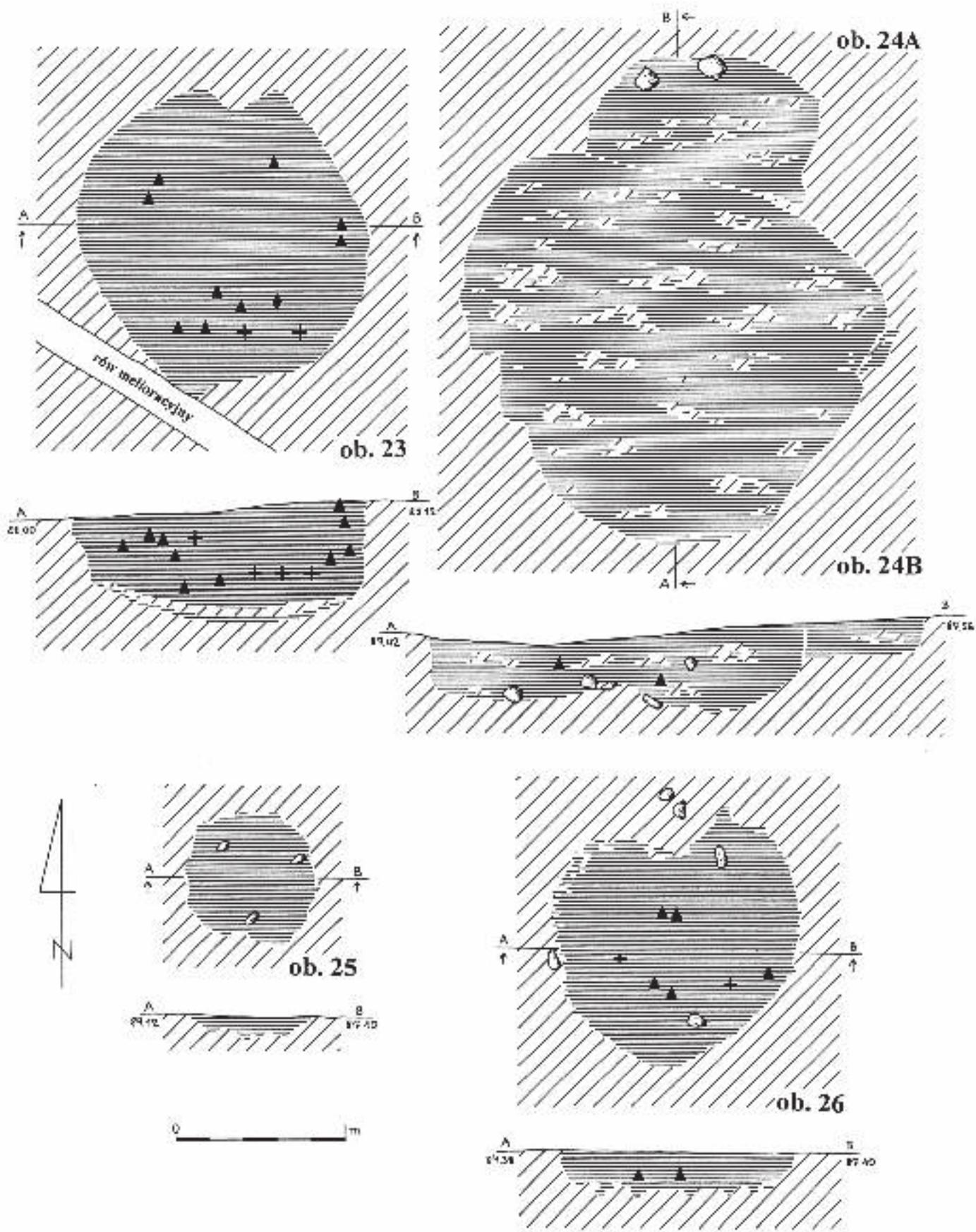
Ryc. 4. Wola Bachorna, st. 4. Rzuty i profile obiektów: 8, 10, 12.

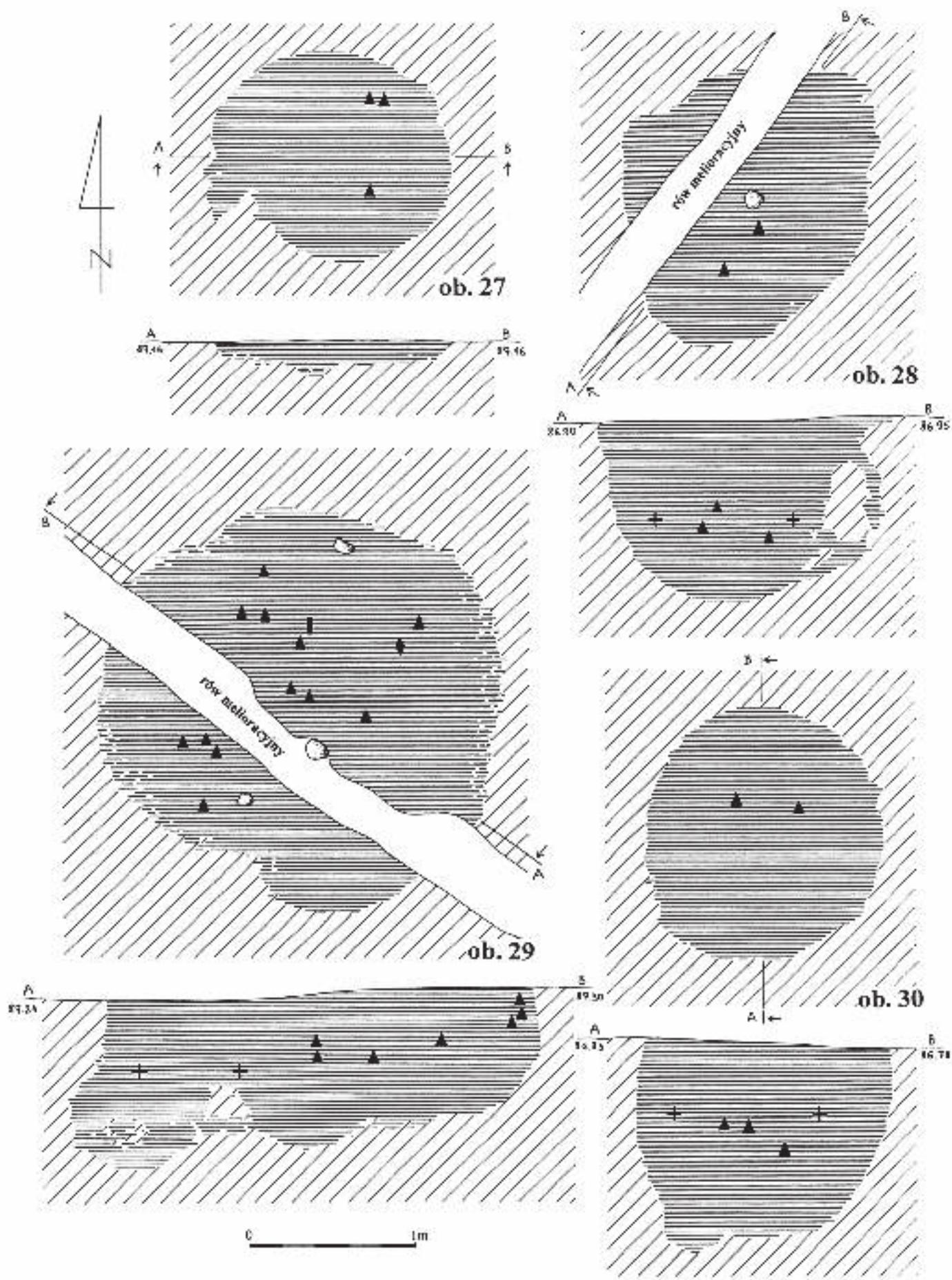
Ryc. 5. Wola Bachorna, st. 4. Rzuty i profile obiektów: 13-17.

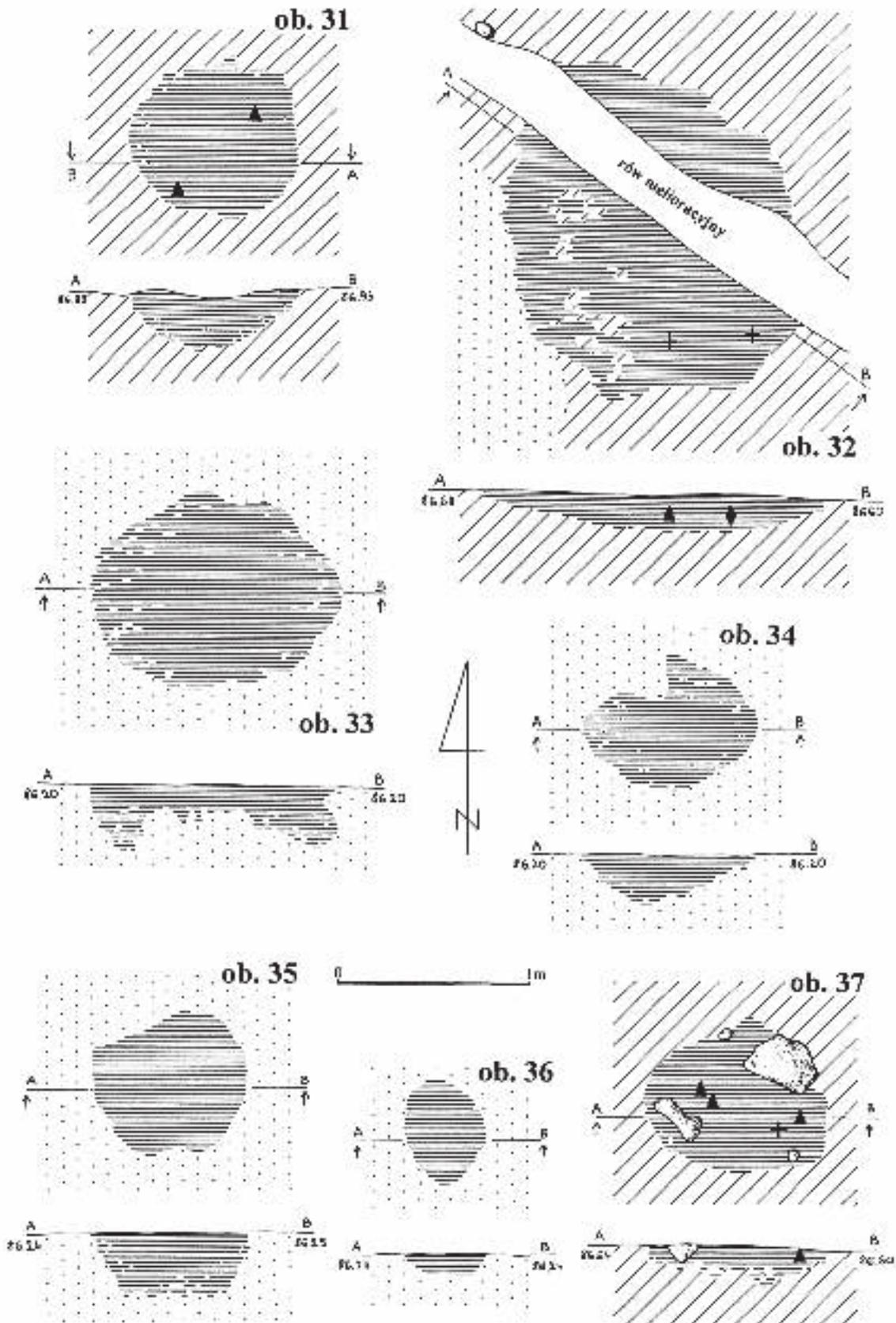
Ryc. 6. Wola Bachorna, st. 4. Rzuty i profile obiektów: 18-22.

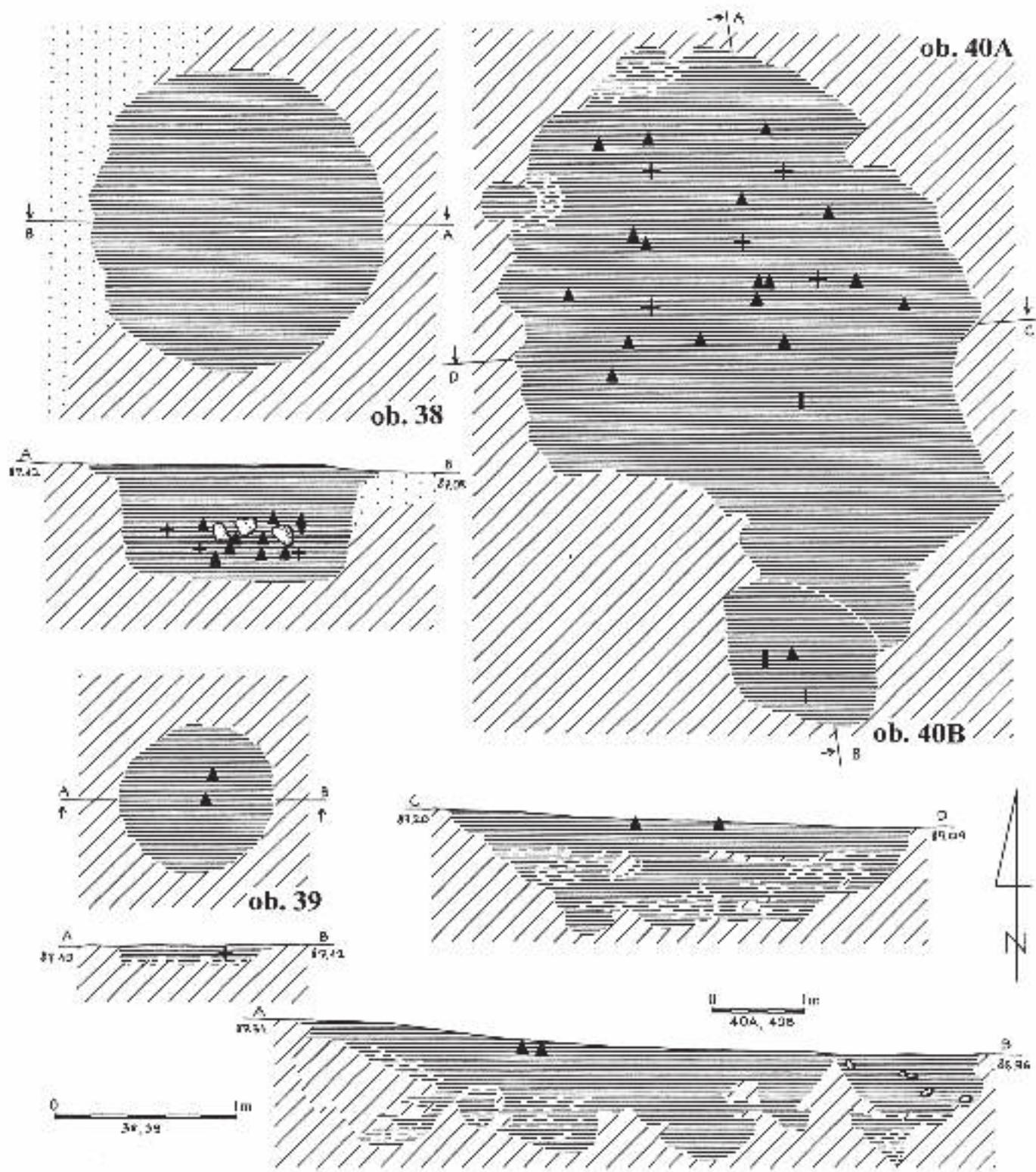
Ryc. 7. Wola Bachorna, st. 4. Rzuty i profile obiektów: 23-26.

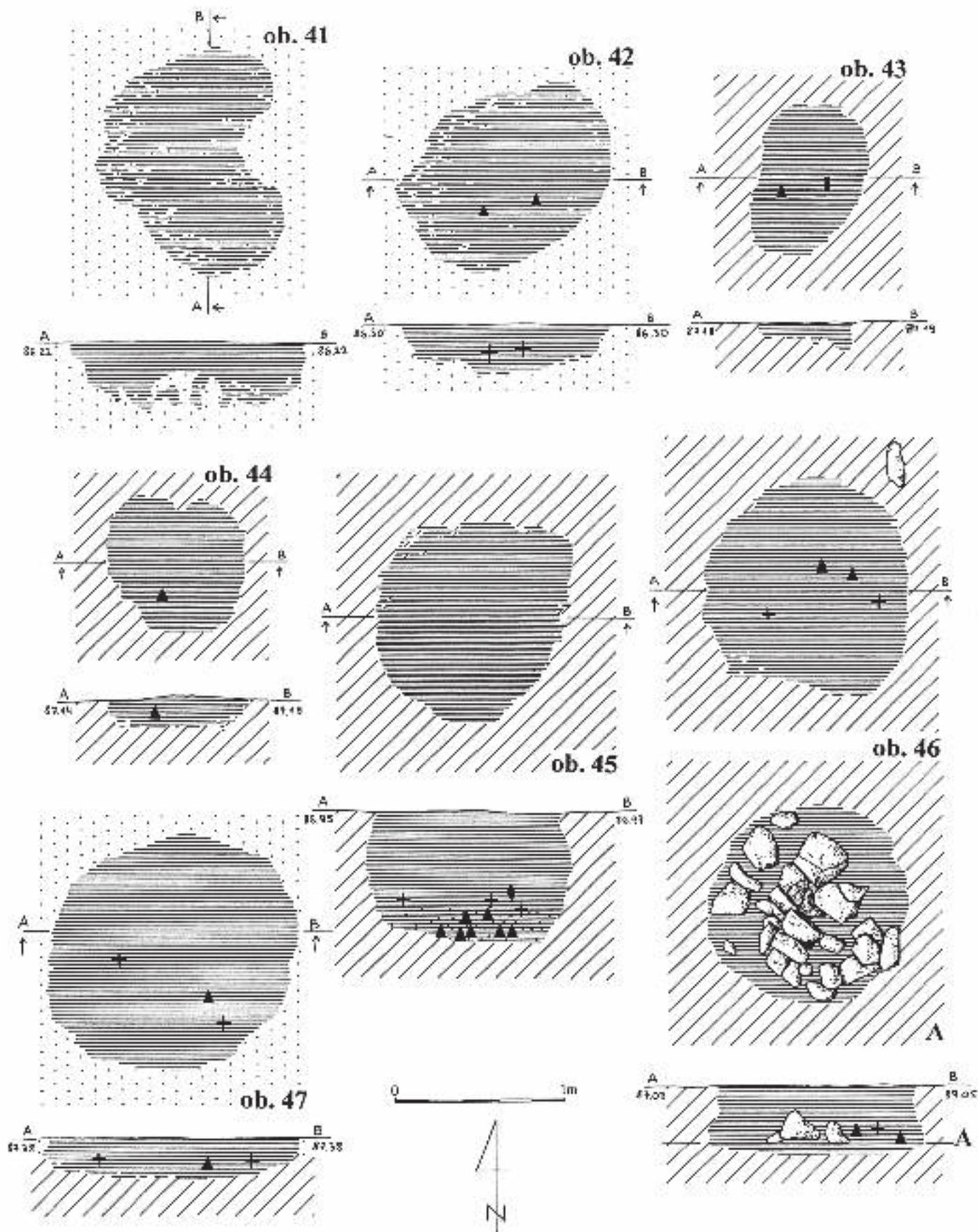
Ryc. 8. Wola Bachorna, st. 4. Rzuty i profile obiektów: 27-30.

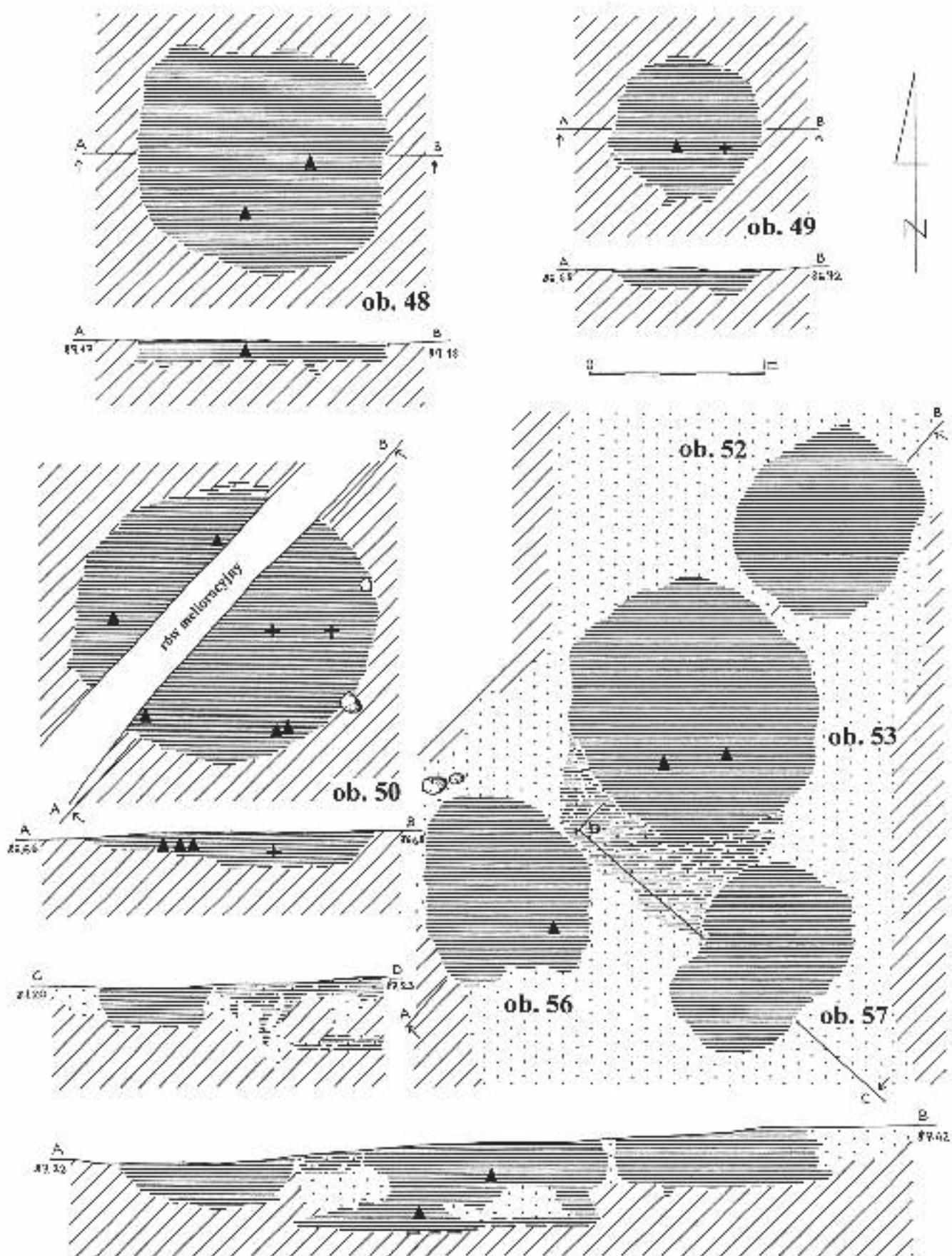
Ryc. 9. Wola Bachorna, st. 4. Rzuty i profile obiektów: 31-37.

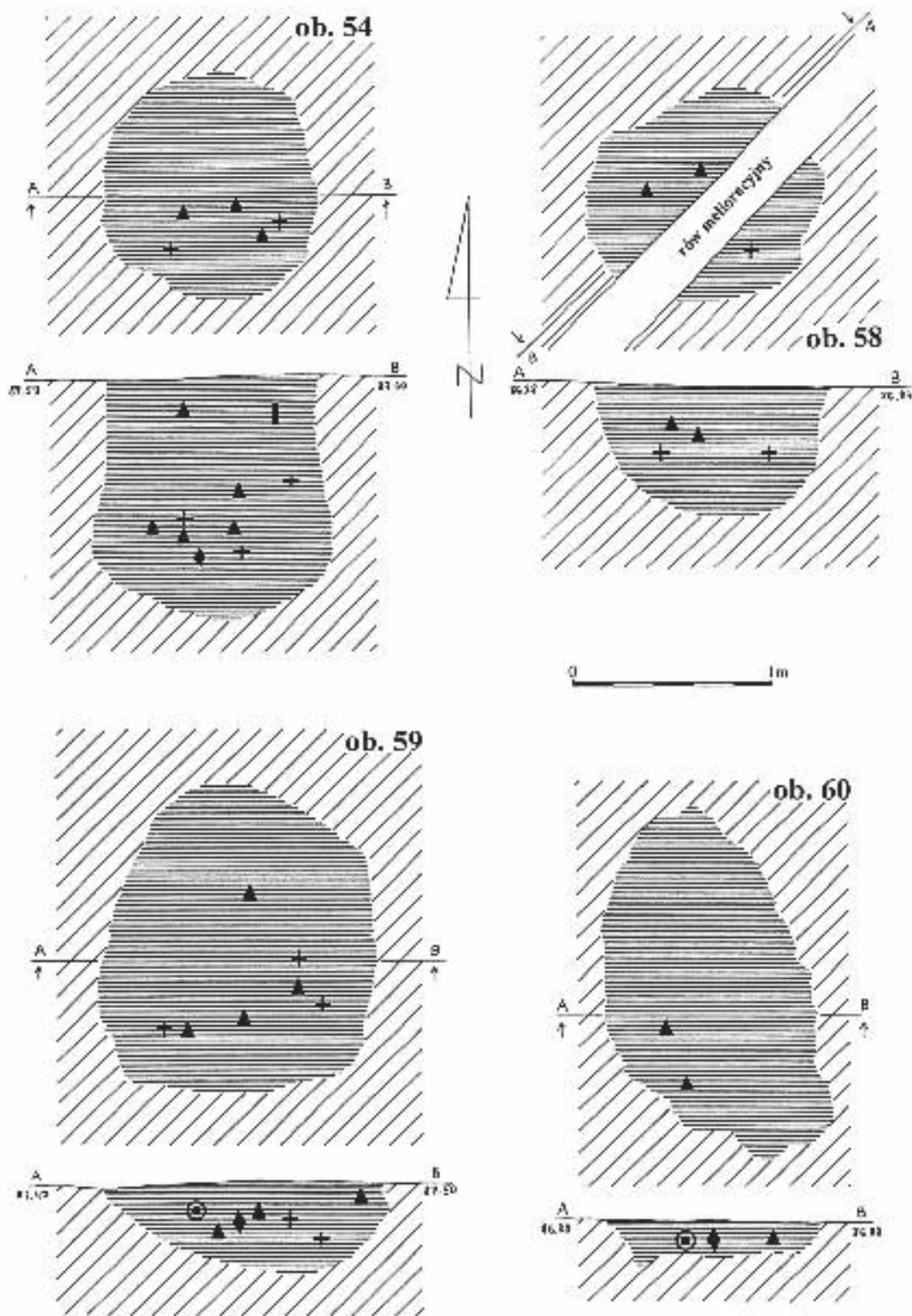
Ryc. 10. Wola Bachorna, st. 4. Rzuty i profile obiektów: 38-40.

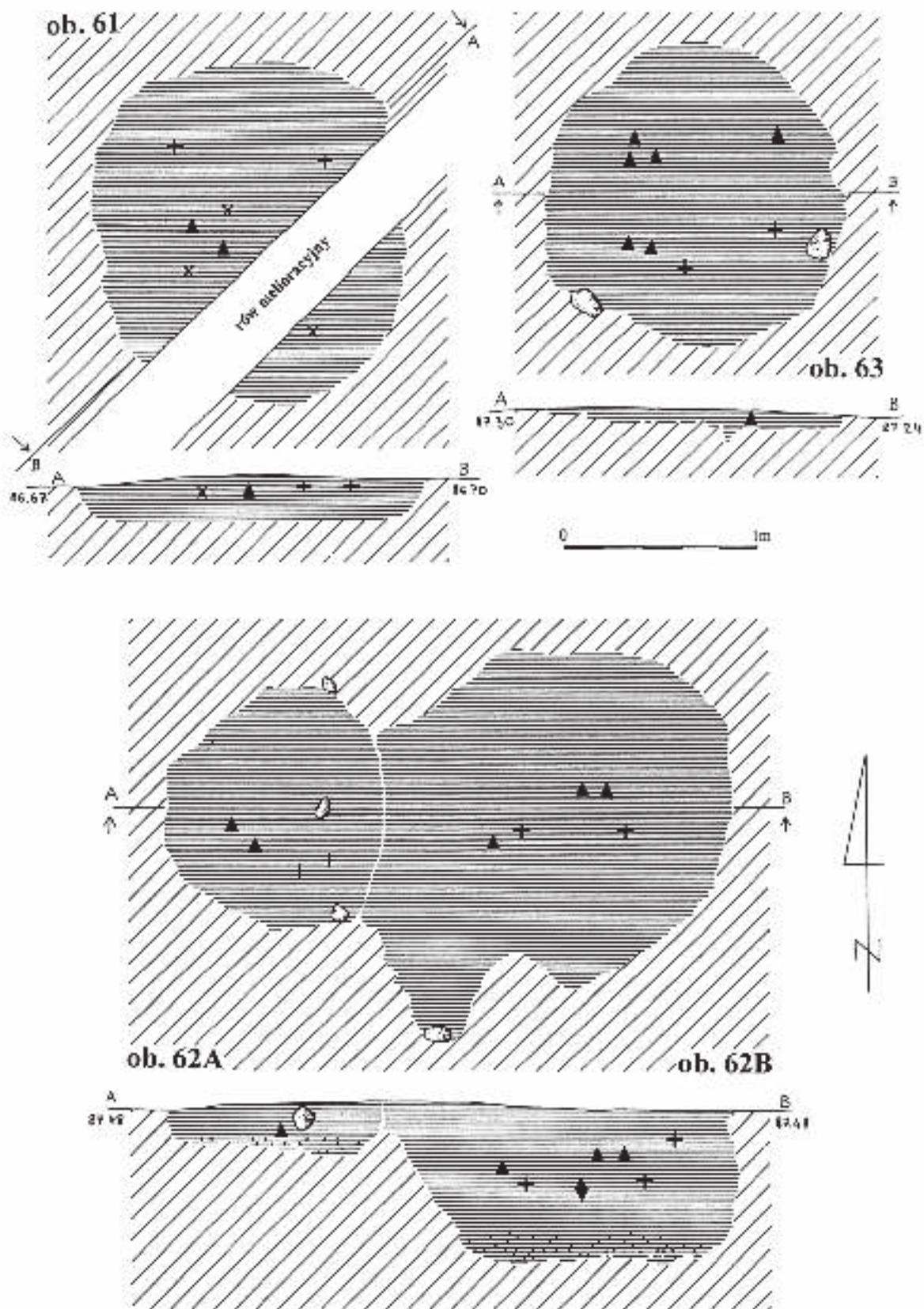
Ryc. 11. Wola Bachorna, st. 4. Rzuty i profile obiektów: 41-47.

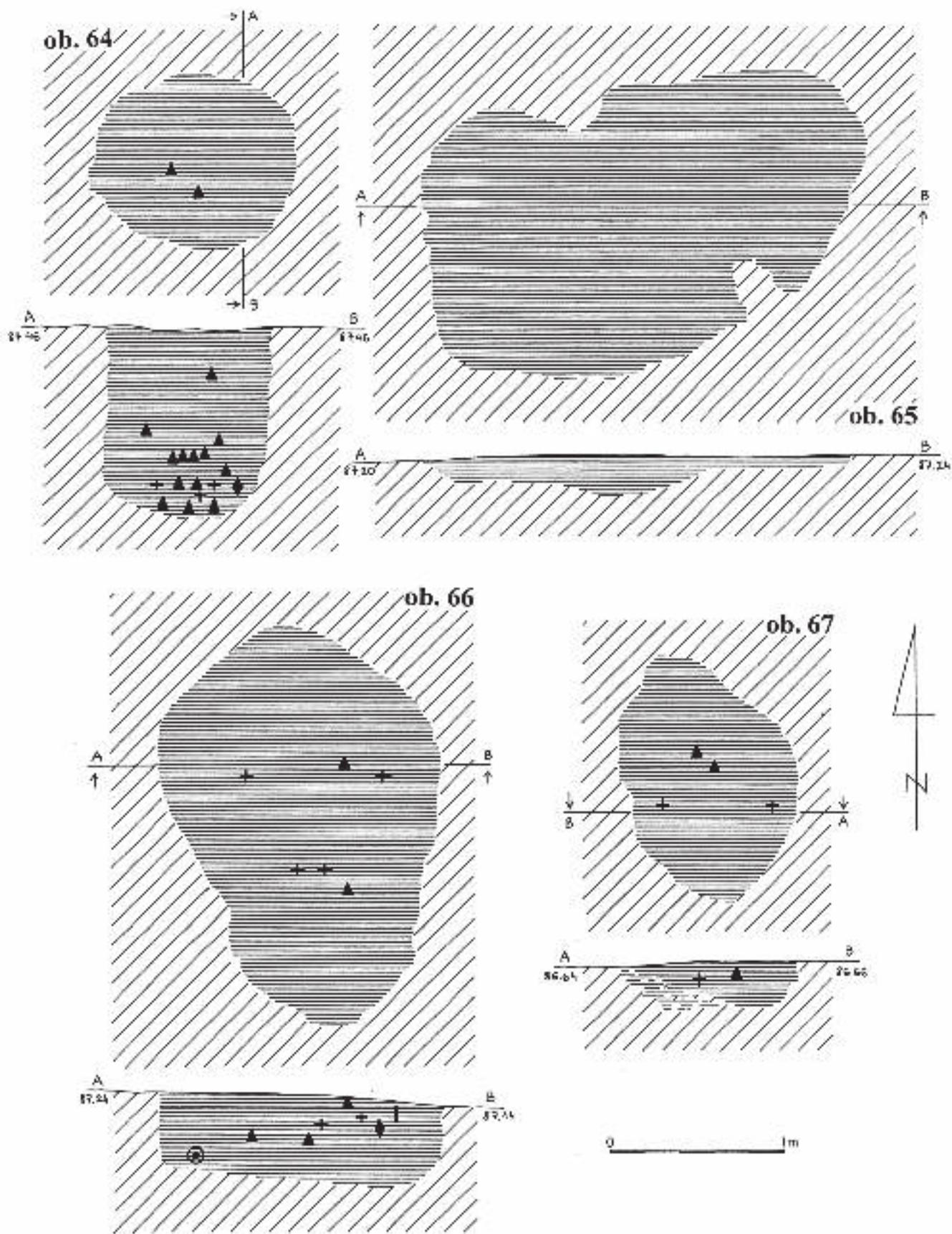
Ryc. 12. Wola Bachorna, st. 4. Rzuty i profile obiektów: 48-50, 52-53, 56-57.

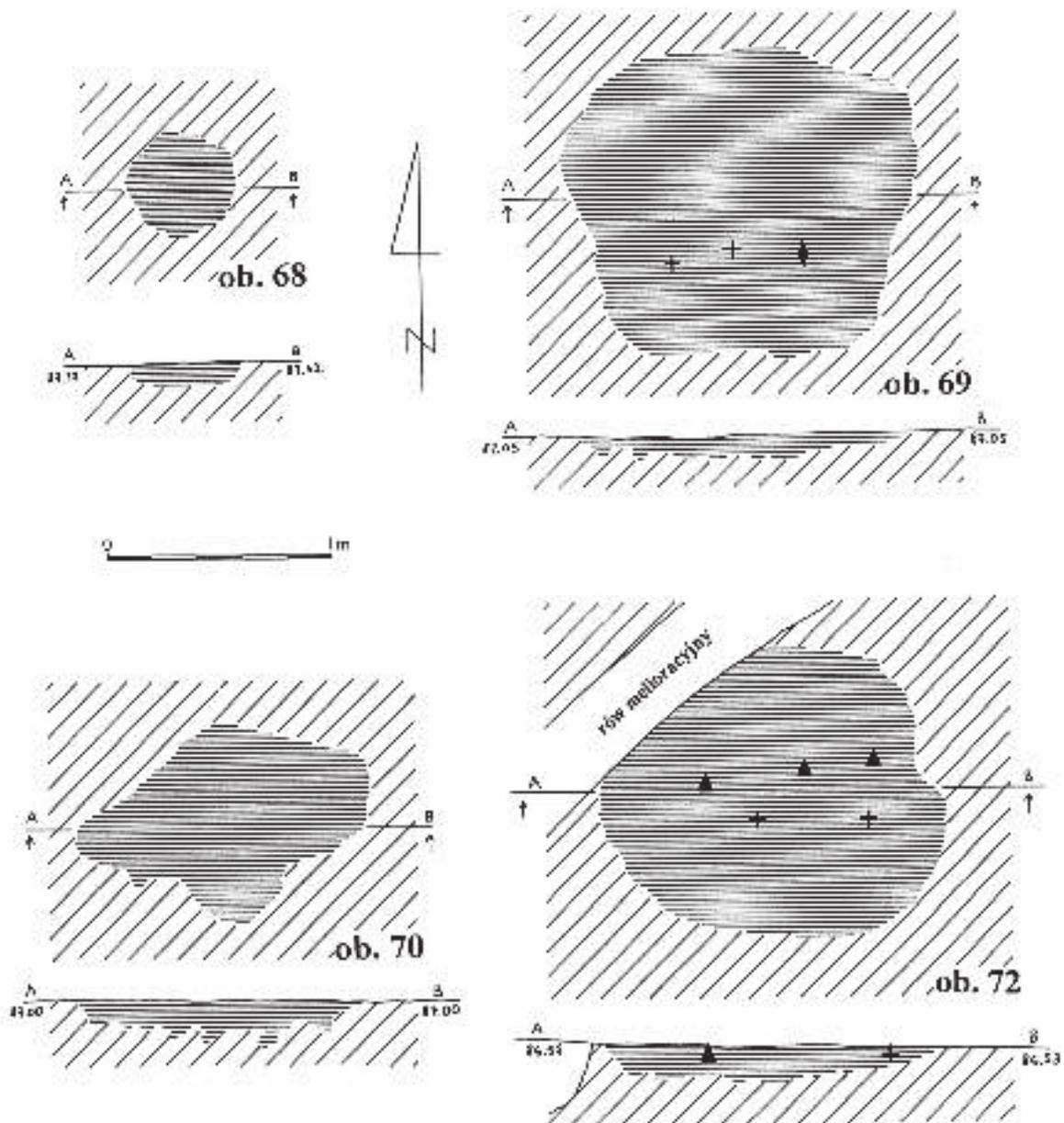
Ryc. 13. Wola Bachorna, st. 4. Rzuty i profile obiektów: 54-55, 58-60.

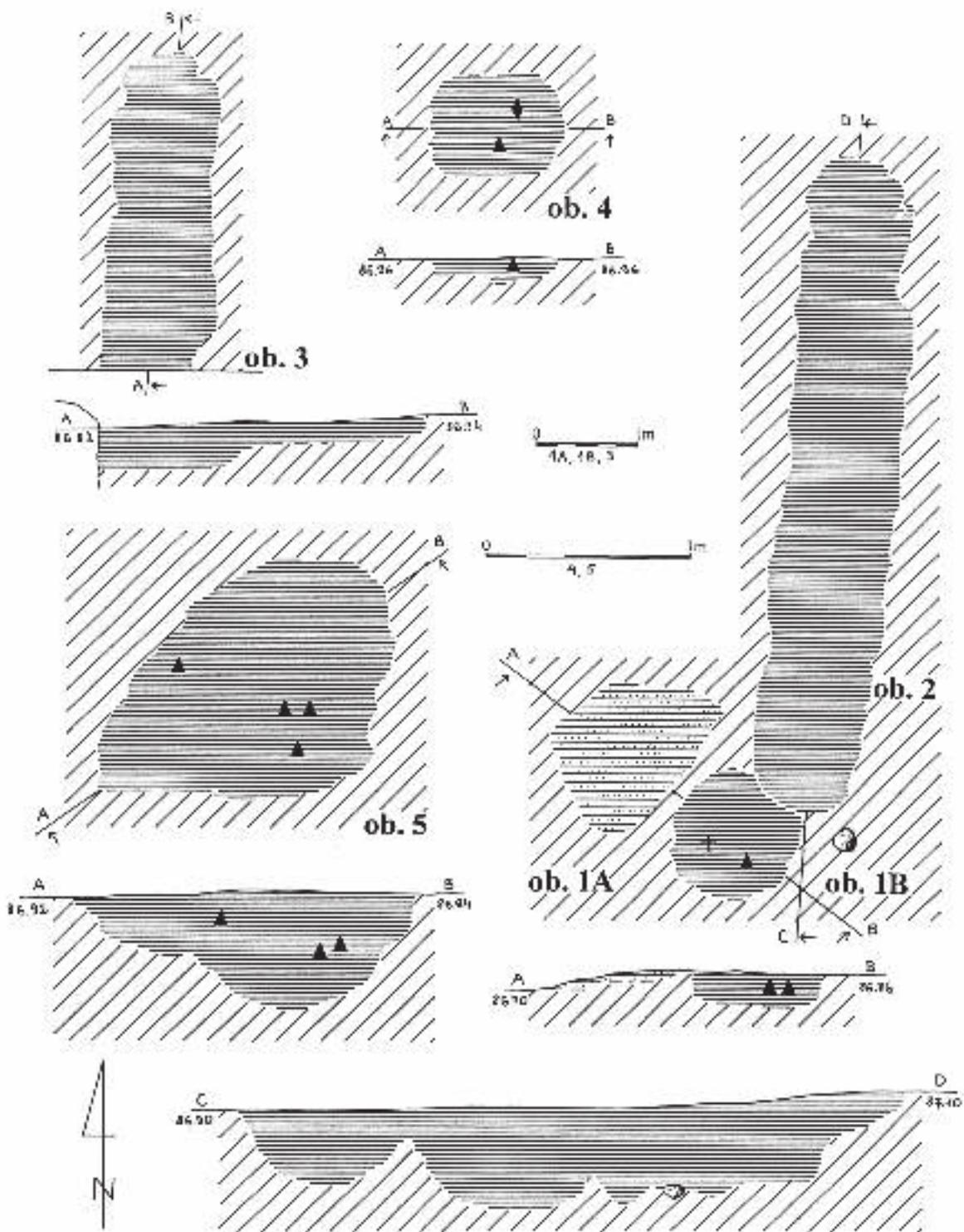
Ryc. 14. Wola Bachorna, st. 4. Rzuty i profile obiektów: 61-62.

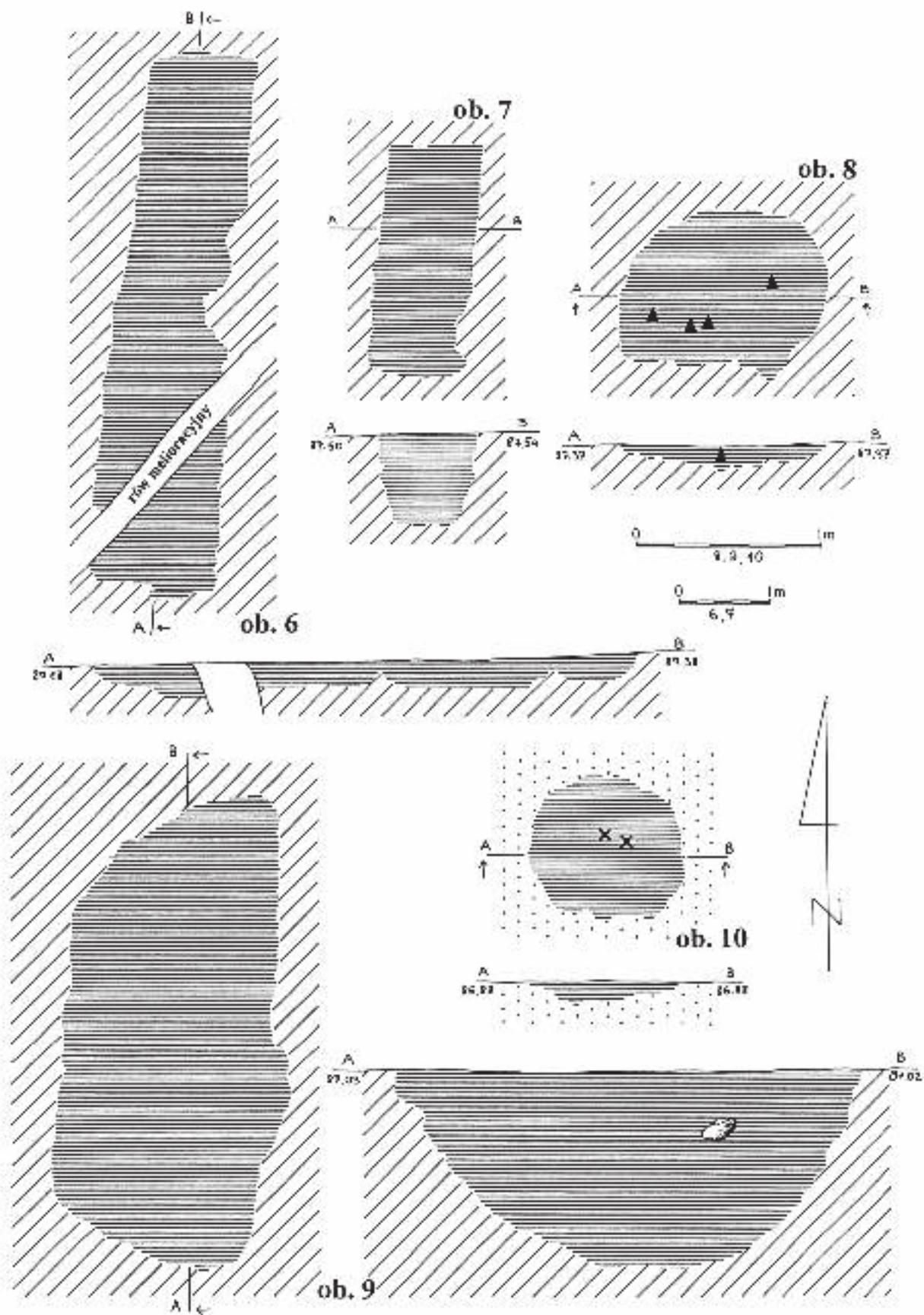
Ryc. 15. Wola Bachorna, st. 4. Rzuty i profile obiektów: 64-67.

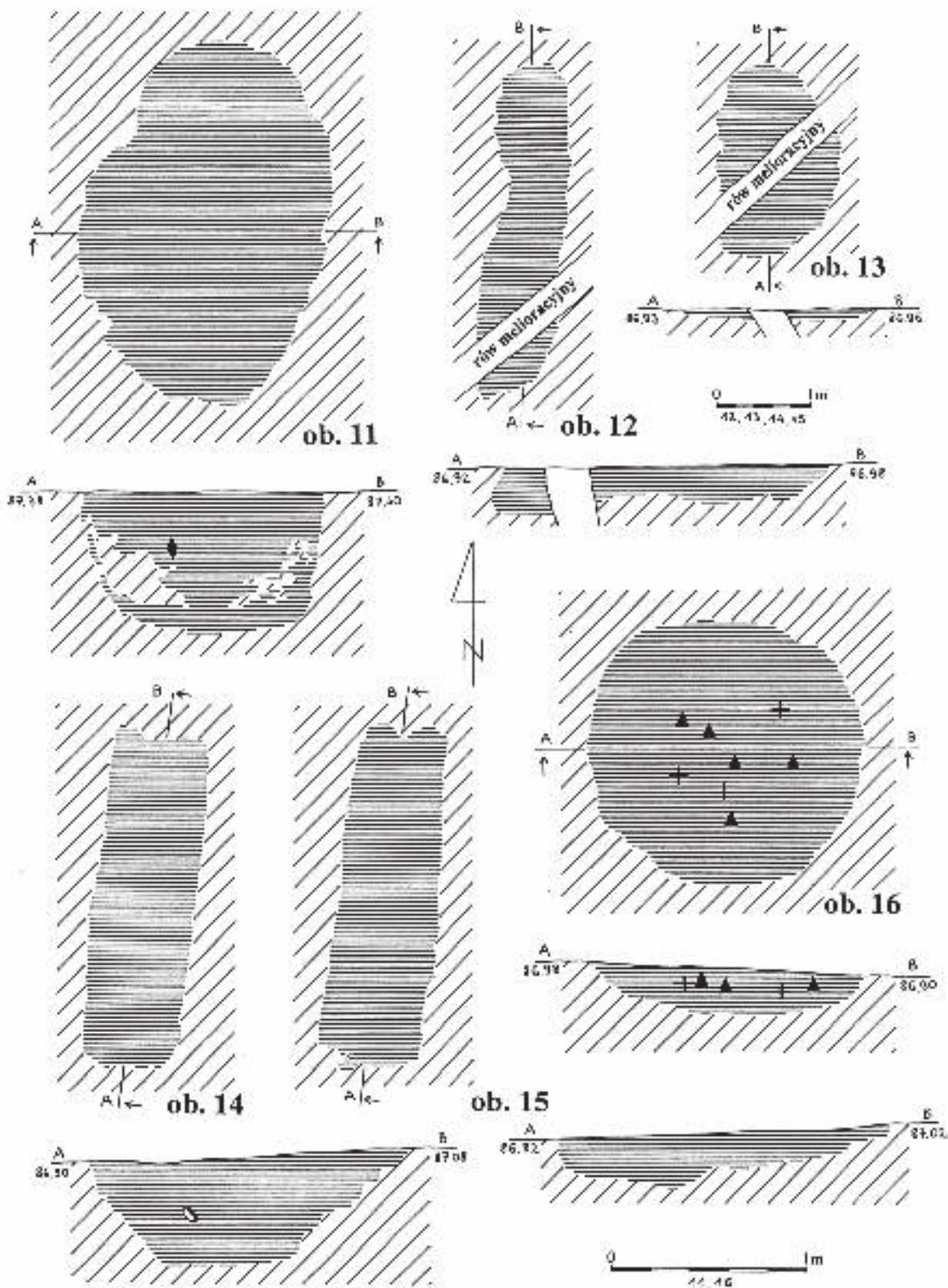
Ryc. 16. Wola Bachorna, st. 4. Rzuty i profile obiektów: 68-72.

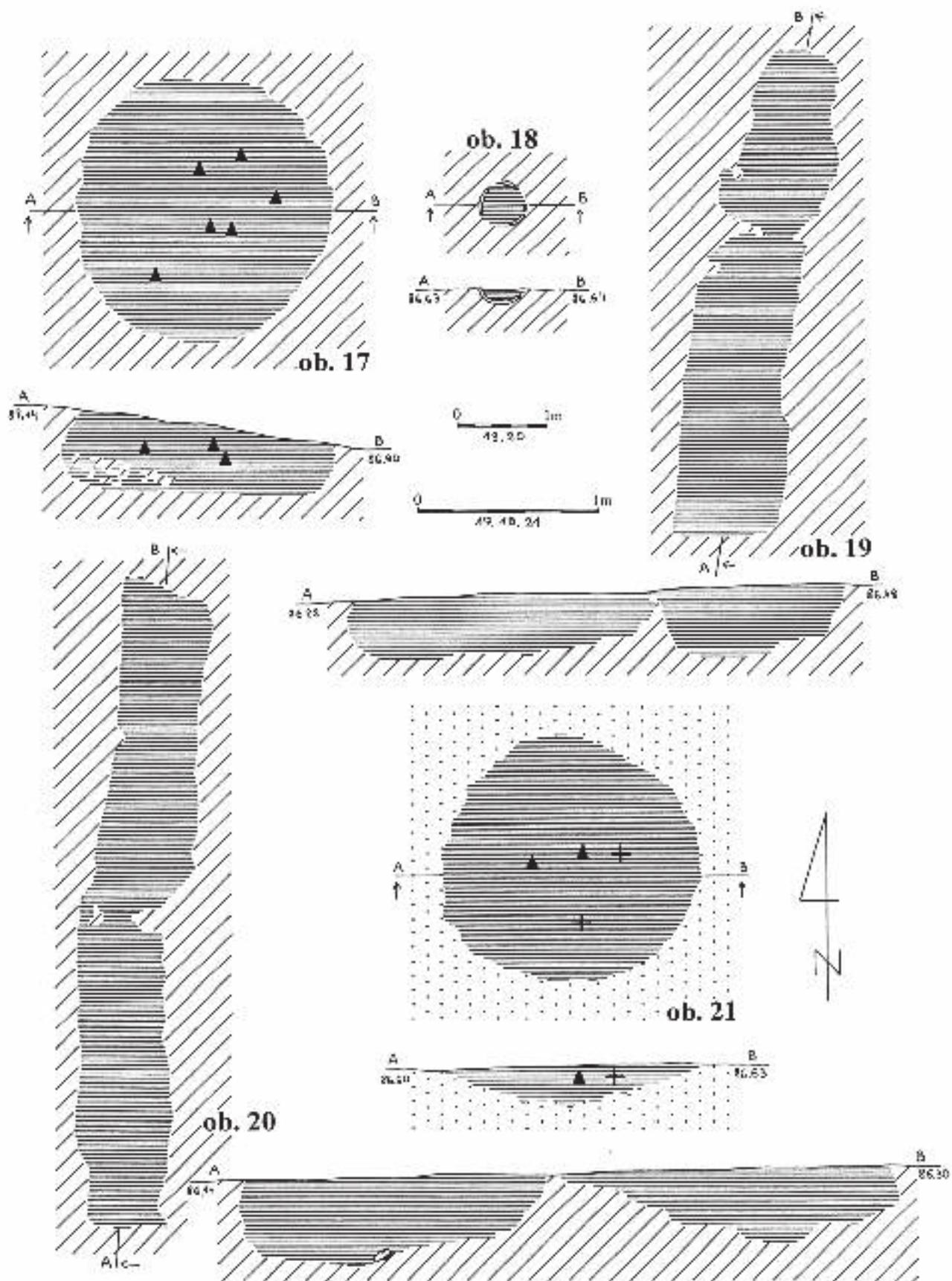
Ryc. 17. Lepsze, st. 24. Rzuty i profile obiektów: 1-5.

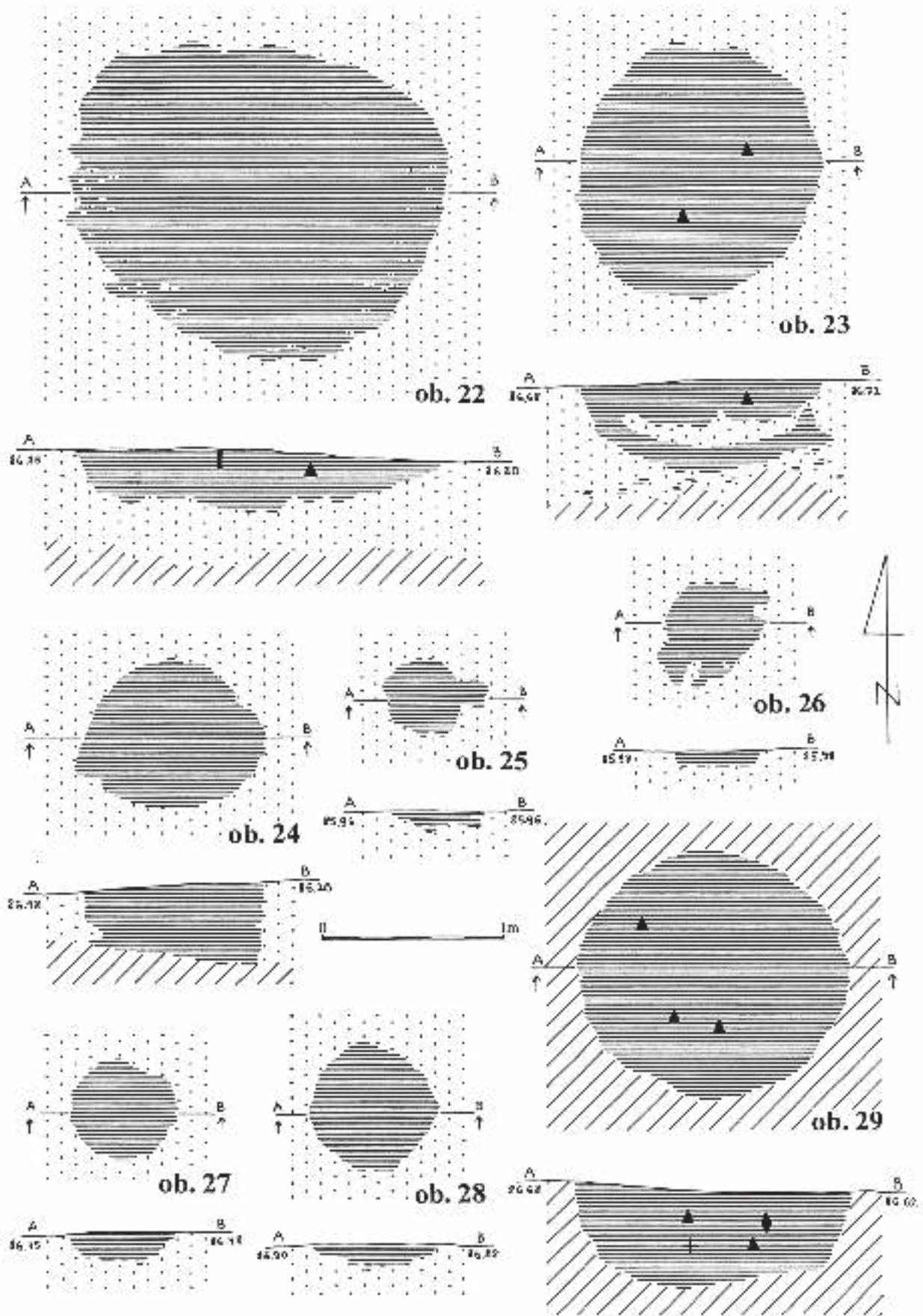
Ryc. 18. Lepsze, st. 24. Rzuty i profile obiektów: 6-10.

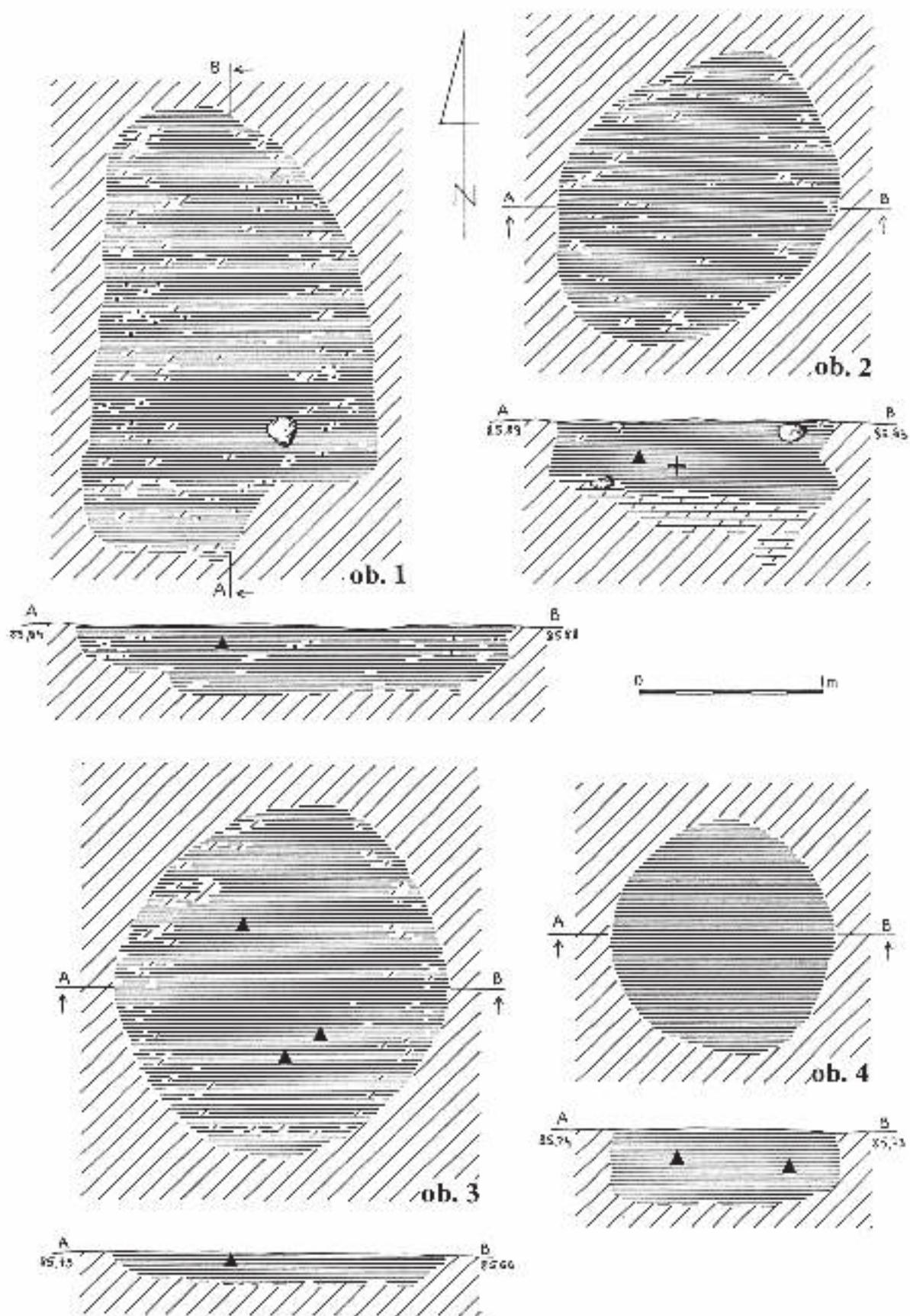
Ryc. 19. Lepsze, st. 24. Rzuty i profile obiektów: 11-16.

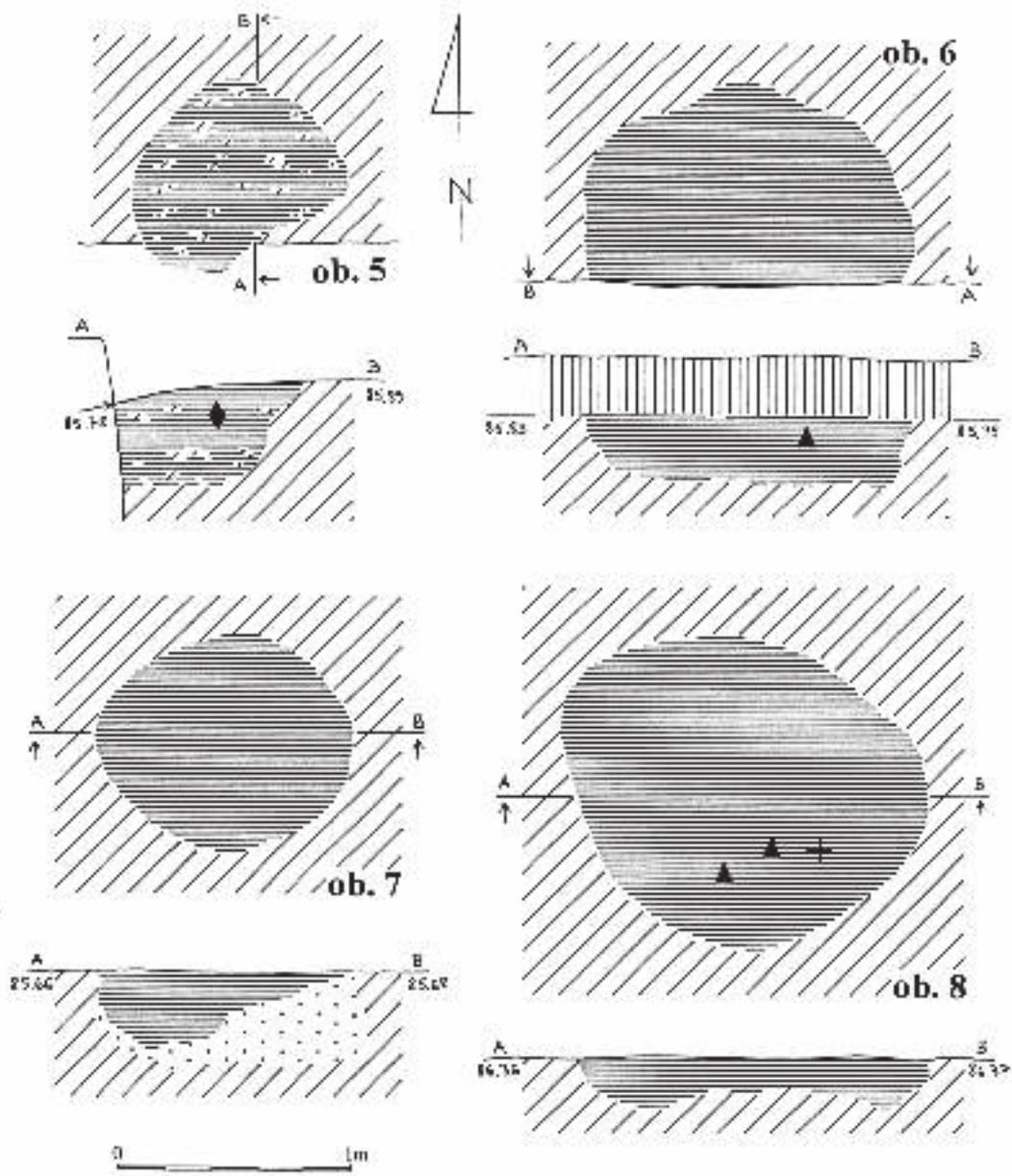
Ryc. 20. Lepsze, st. 24. Rzuty i profile obiektów: 17-21.

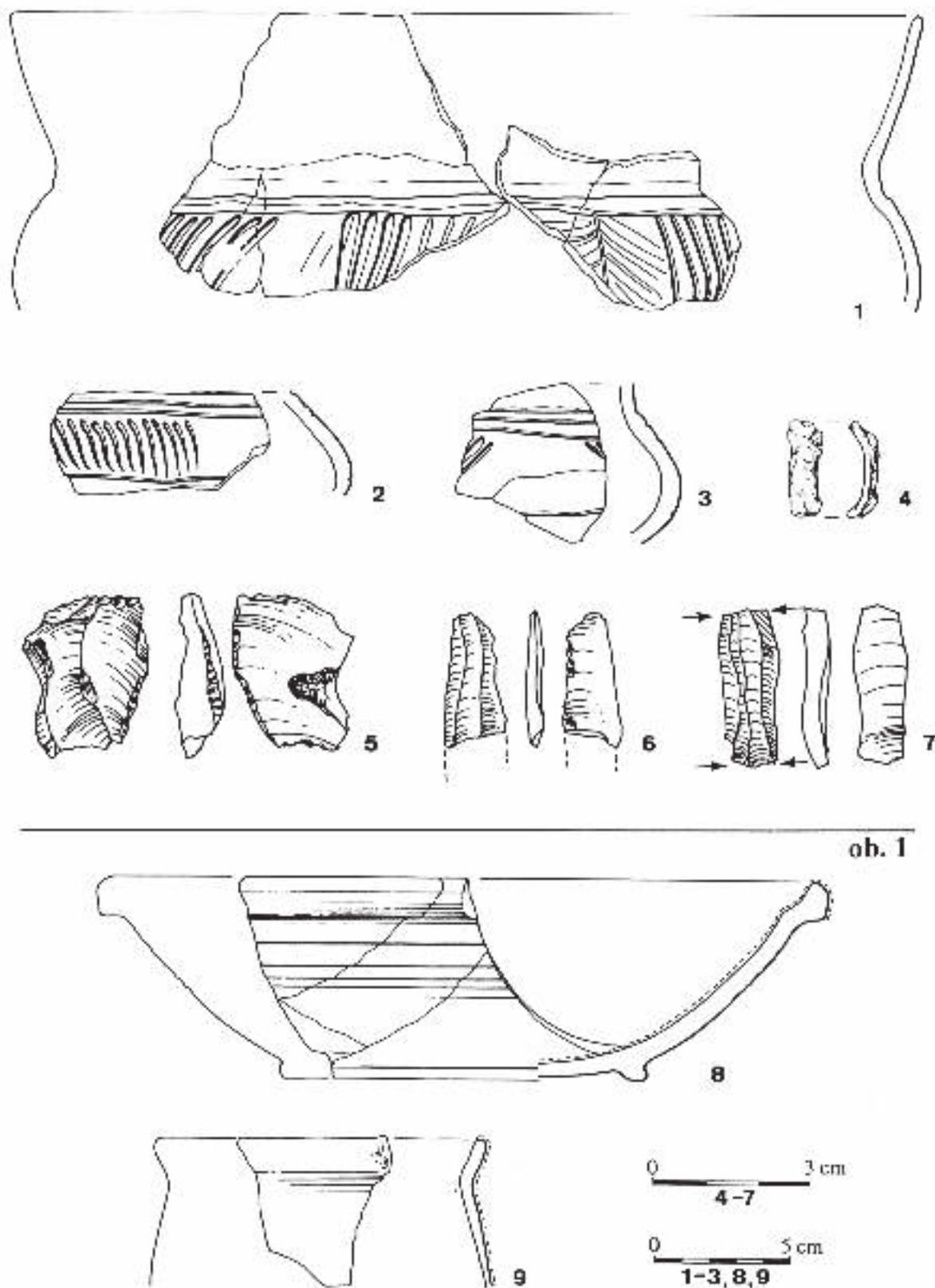
Ryc. 21. Lepsze, st. 24. Rzuty i profile obiektów: 22-29.

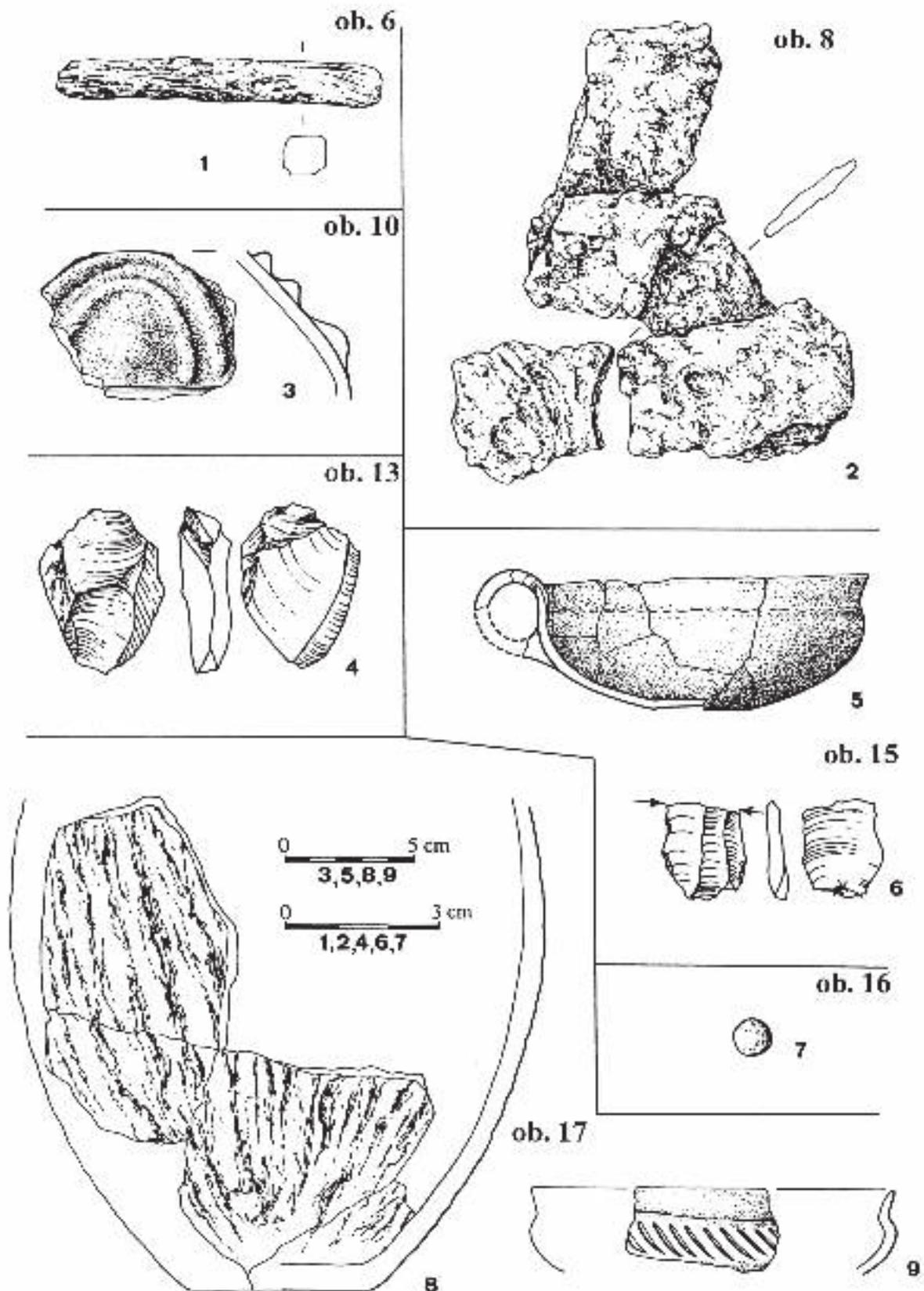
Ryc. 22. Lepsze, st. 25. Rzuty i profile obiektów: 1-4.

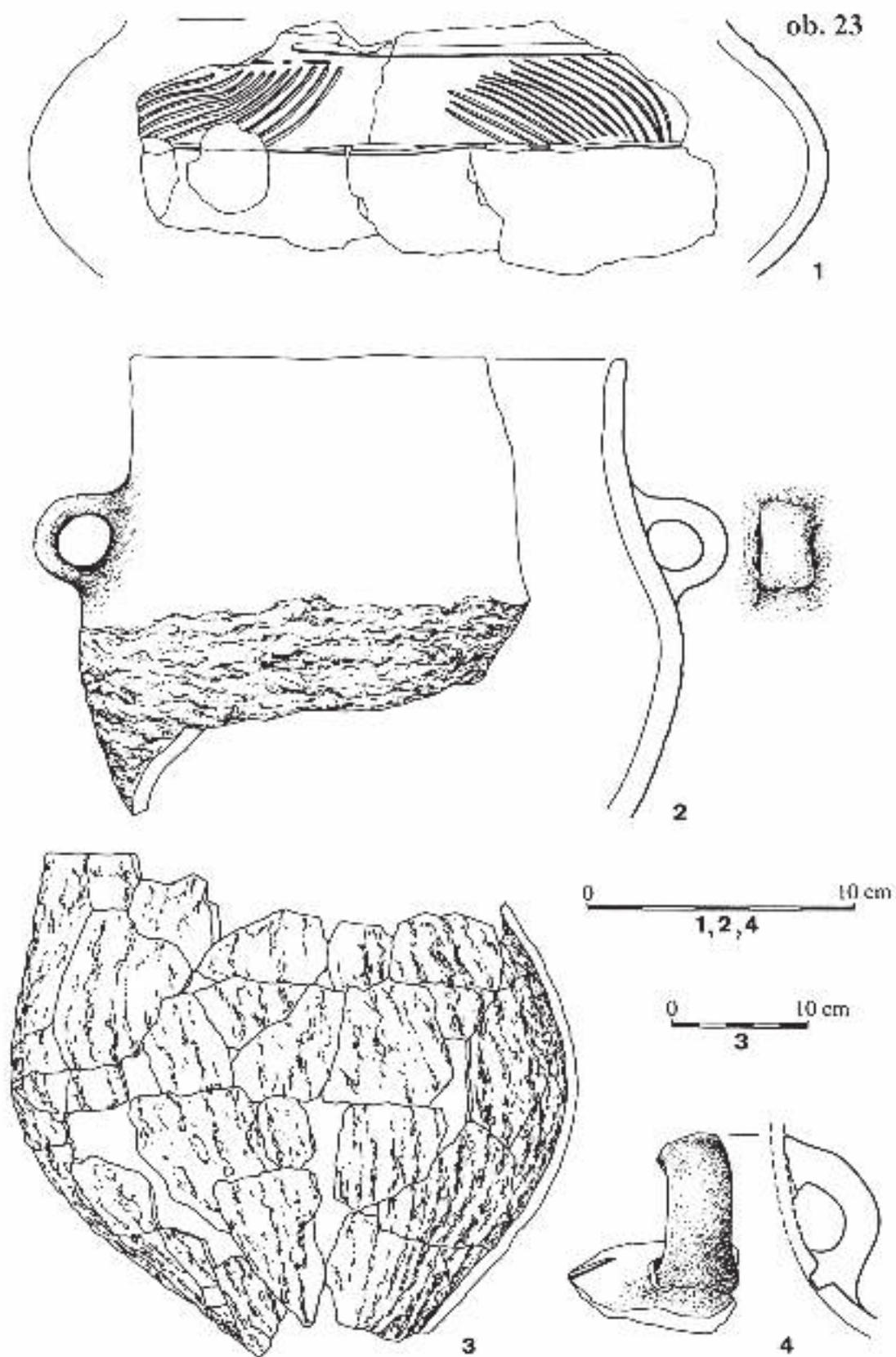
Ryc. 23. Lepsze, st. 25. Rzuty i profile obiektów: 5-8.

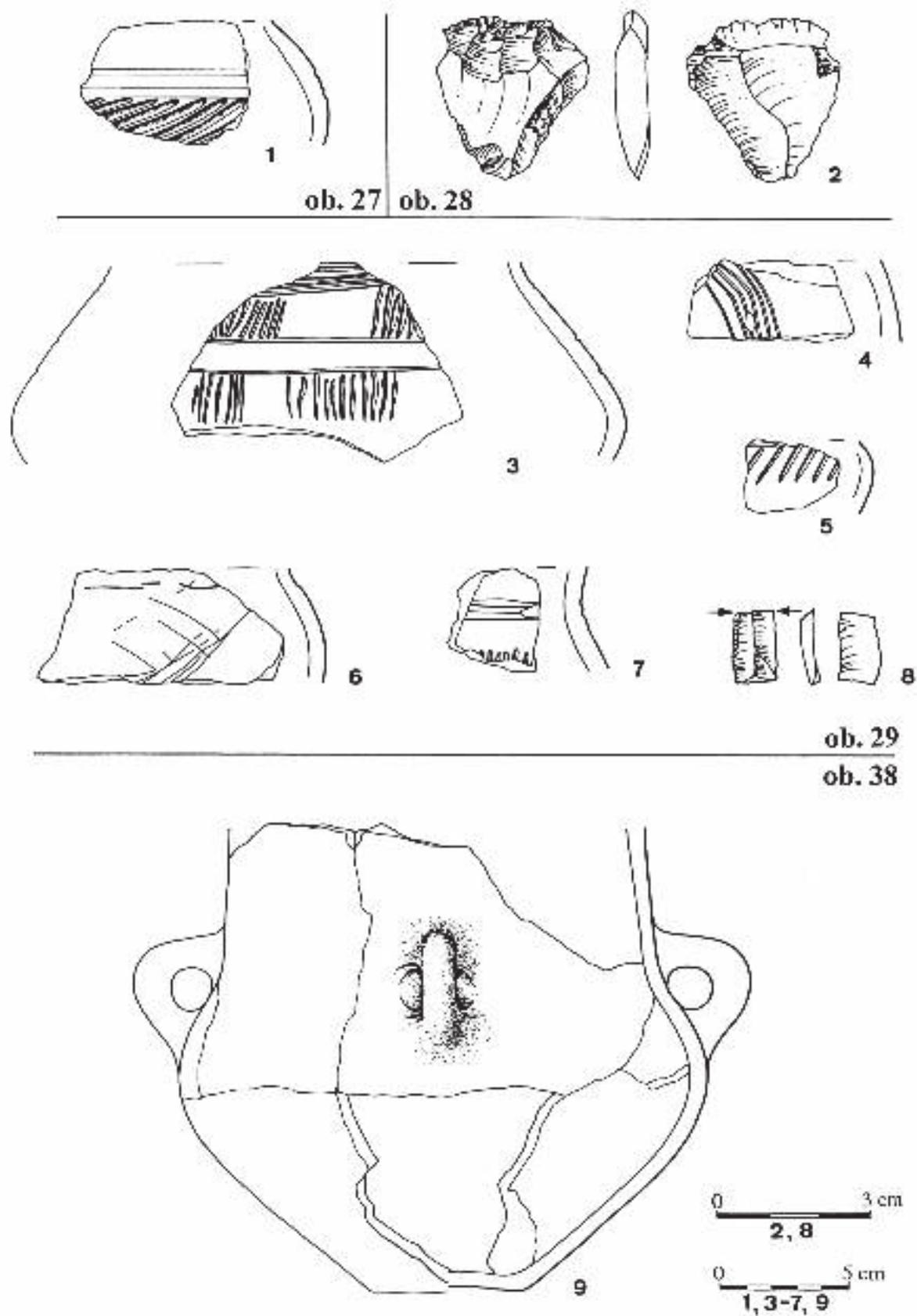
Ryc. 24. Wola Bachorna, st. 4. 1-3: fr. naczyń glinianych kultury łużyckiej z warstwy kulturowej;
 4: fr. nieokreślonego przedmiotu żelaznego z warstwy kulturowej;
 5-7: krzemienie z warstwy kulturowej (wszystkie rysunki krzemieni wykonała M. Cyrek);
 8-9: fr. naczyń współczesnych (linia przerywana – szkliwo).

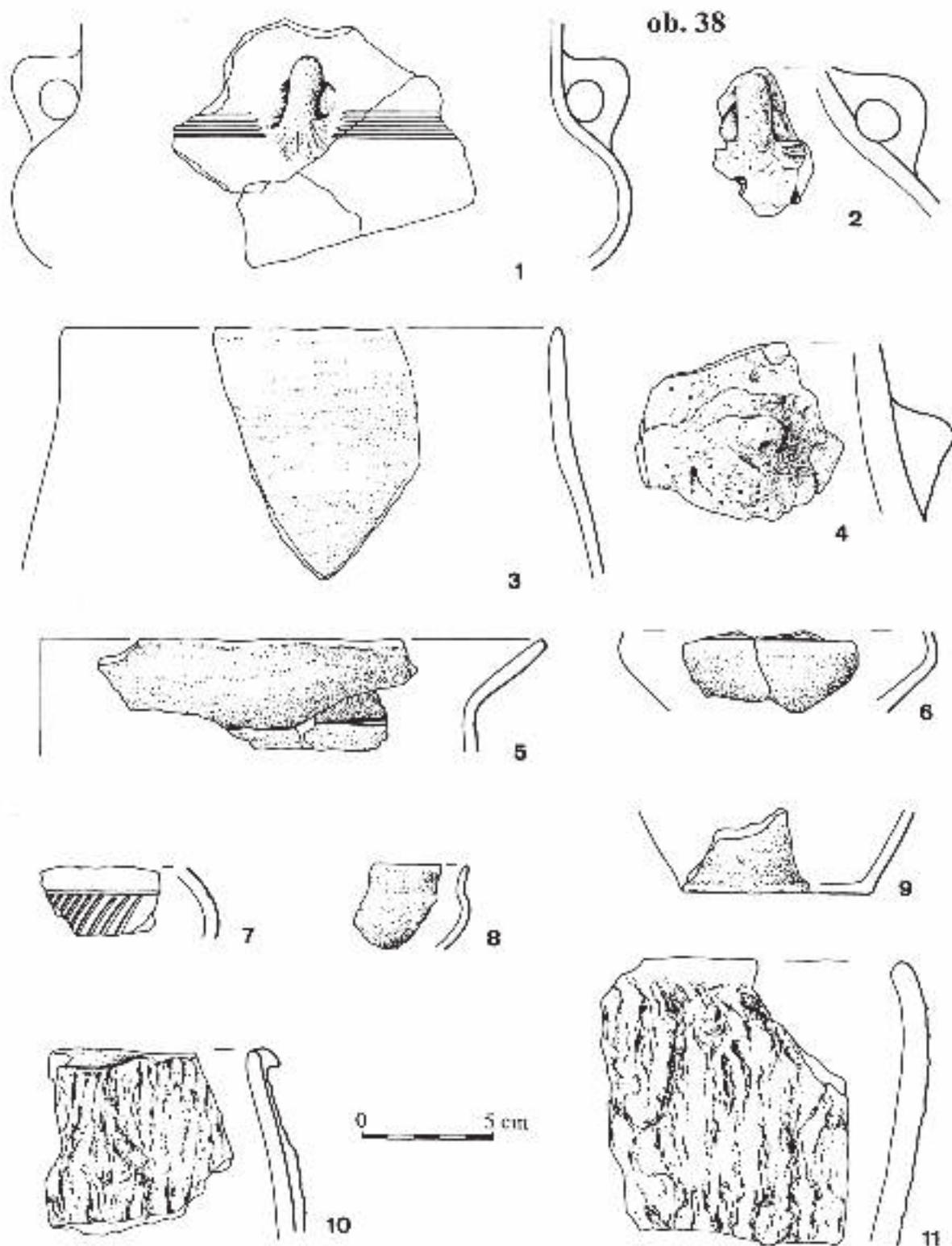
Ryc. 25. Wola Bachorna, st. 4. 1: fr. współczesnego gwoźdźca żelaznego; 2: fr. współczesnej blachy żelaznej; 3: fr. naczynia glinianego kultury łużyckiej; 4: krzemień; 5: czerpak gliniany kultury łużyckiej; 6: krzemień; 7: kuleczka gliniana; 8-9: fr. naczyń glinianych kultury łużyckiej.

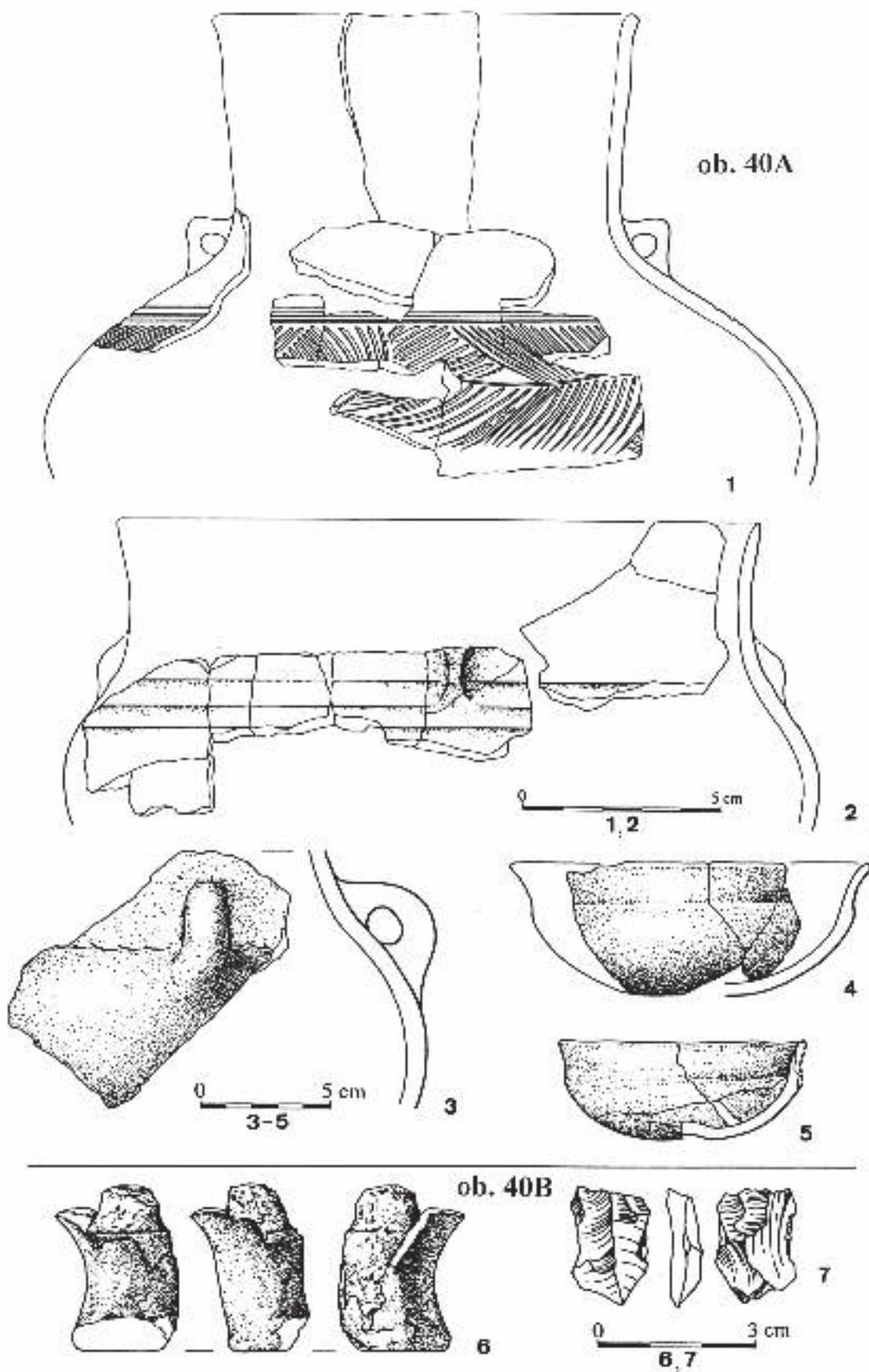
Ryc. 26. Wola Bachorna, st. 4. 1-4: fr. naczyń glinianych kultury łużyckiej.

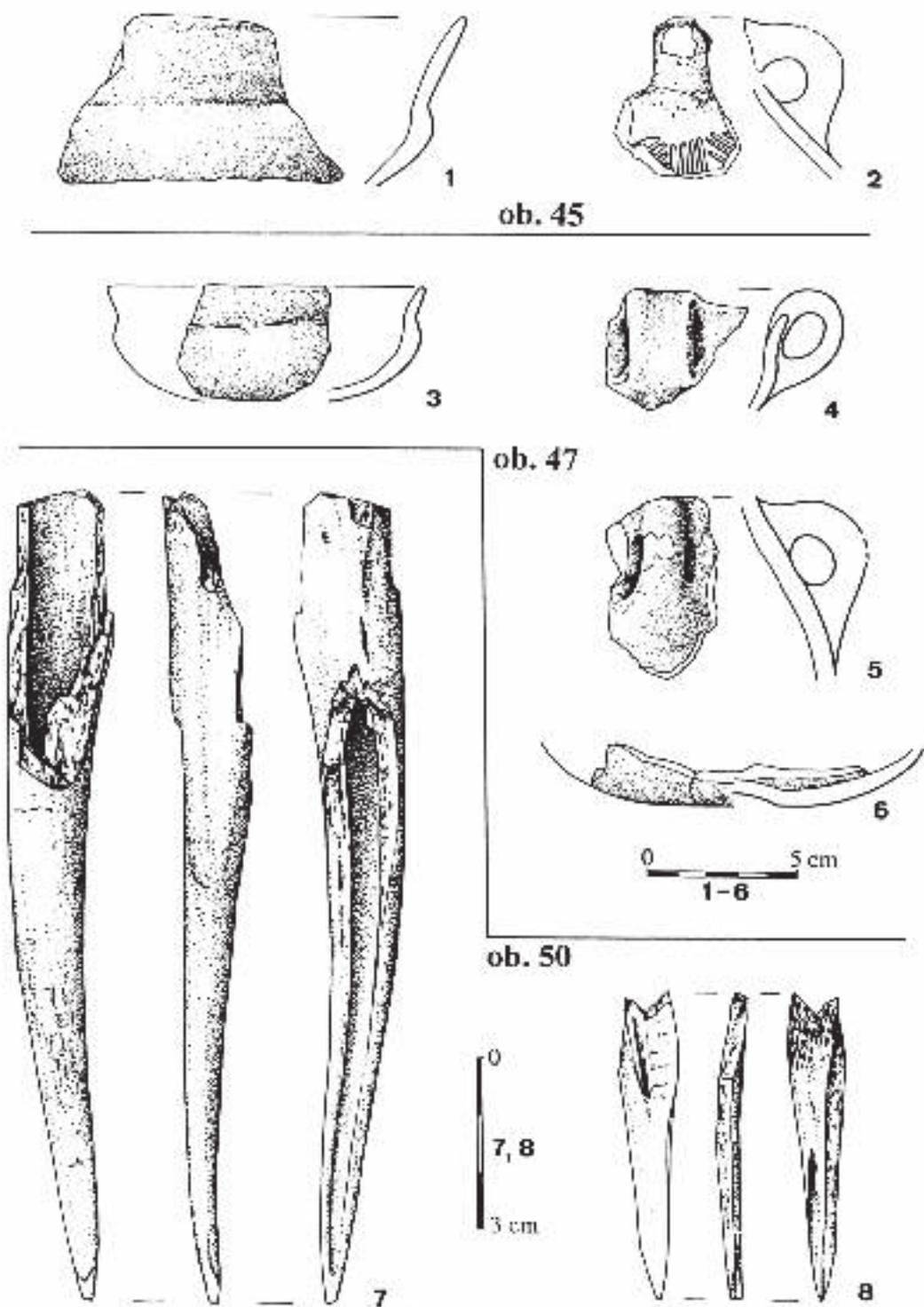
Ryc. 27. Wola Bachorna, st. 4. 1, 3-7, 9: fr. naczyń glinianych kultury łużyckiej; 2, 8: krzemienie.

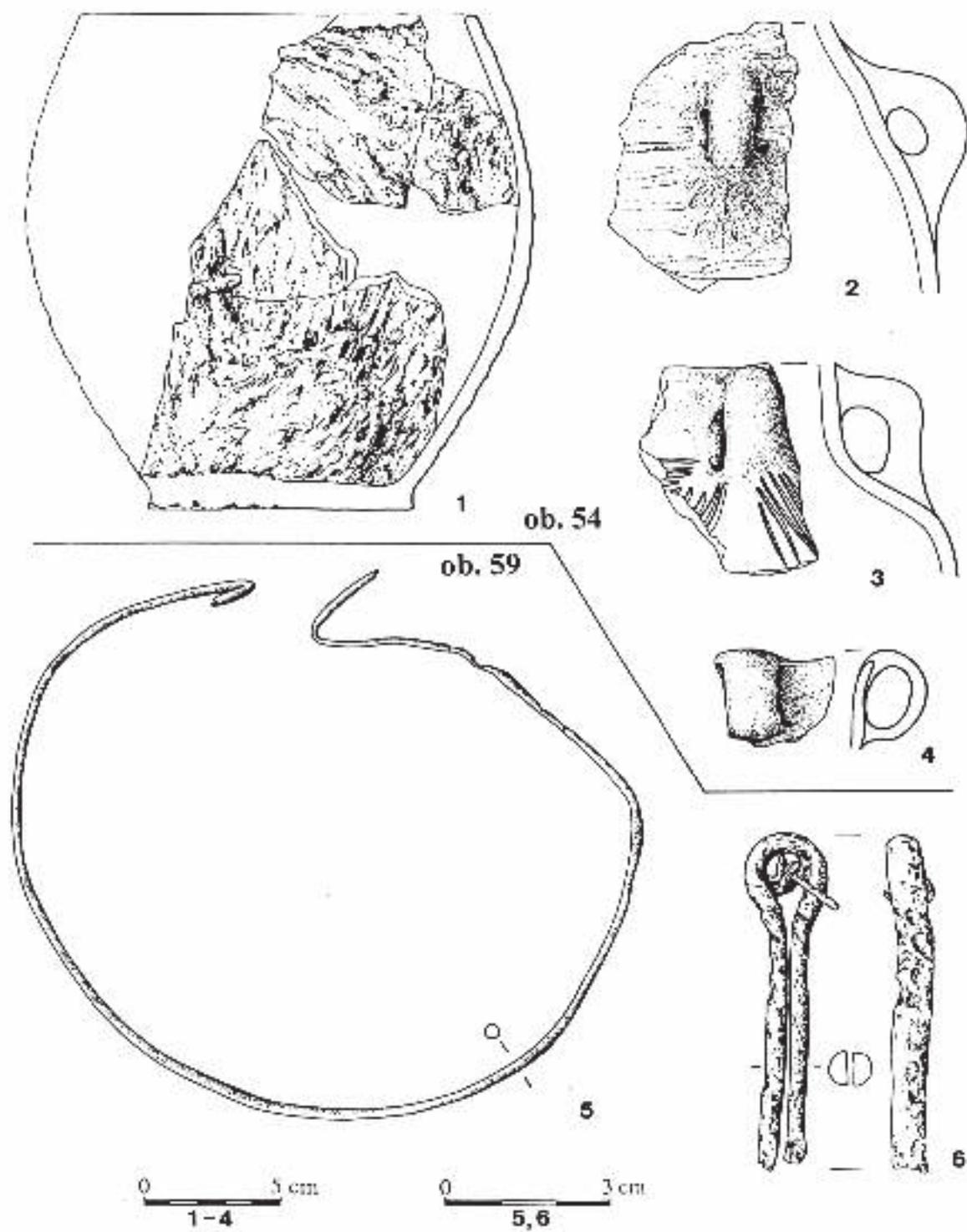
Ryc. 28. Wola Bachorna, st. 4. 1-11: fr. naczyń glinianych kultury łużyckiej.

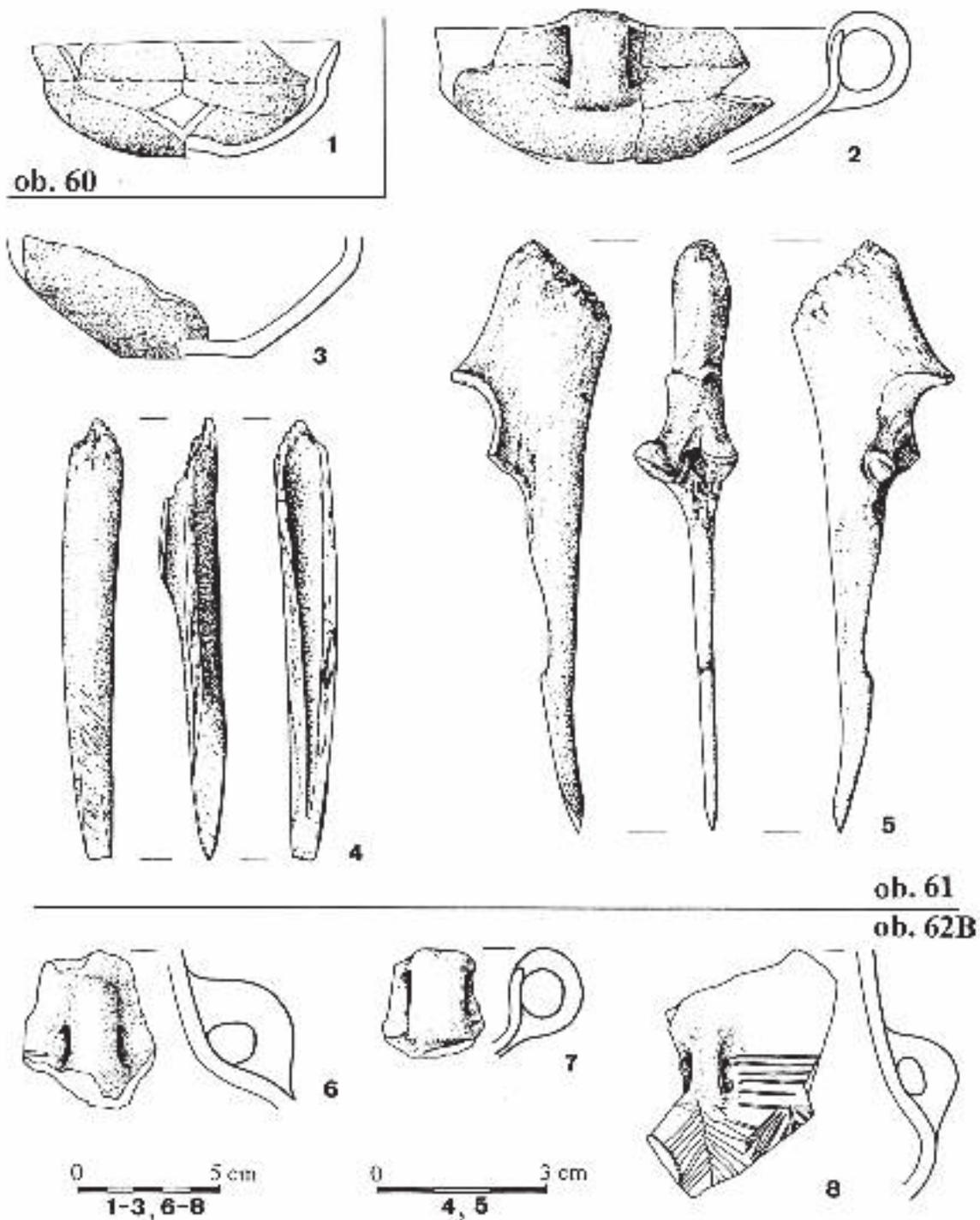
Ryc. 29. Wola Bachorna, st. 4. 1-5: fr. naczyń glinianych kultury łużyckiej;
6: nóżka gliniana figurki zoomorficznej kultury łużyckiej; 7: krzemień.

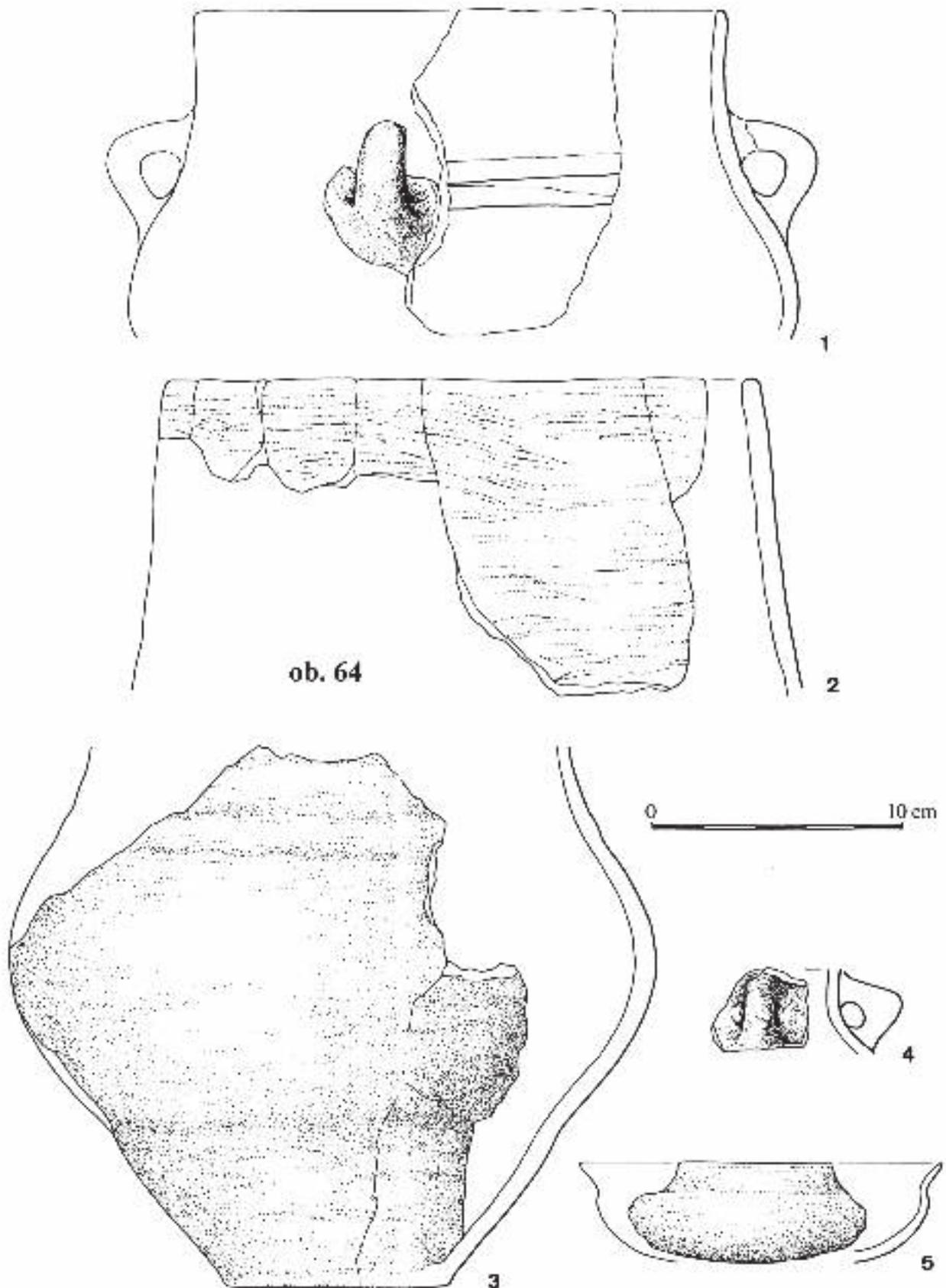
Ryc. 30. Wola Bachorna, st. 4. 1-6: fr. naczyń glinianych kultury łużyckiej; 7-8: szydła kościane.

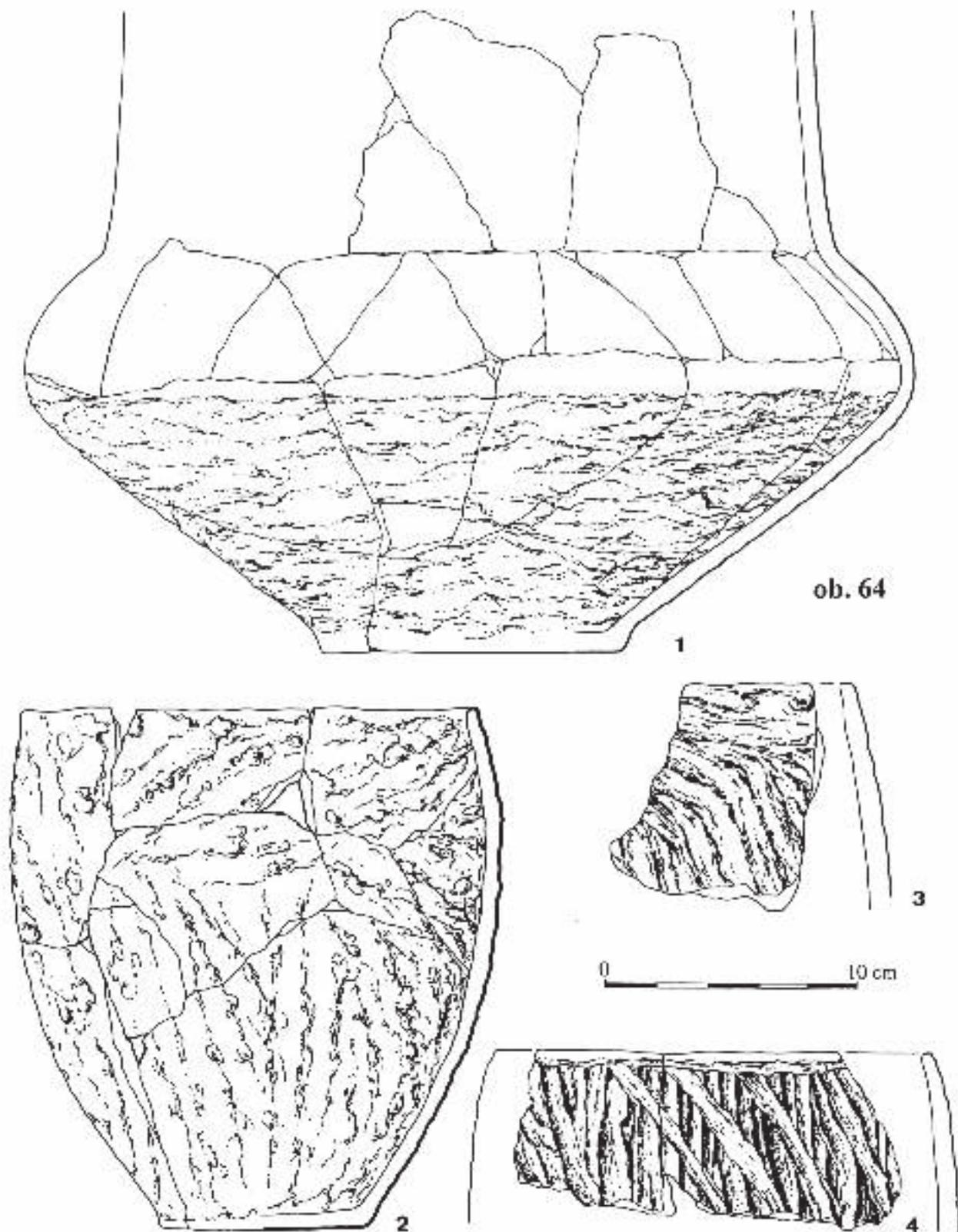
Ryc. 31. Wola Bachorna, st. 4. 1-4: fr. naczyń glinianych kultury łużyckiej; 5: naszyjnik brązowy; 6: szczypcy żelazne (?).

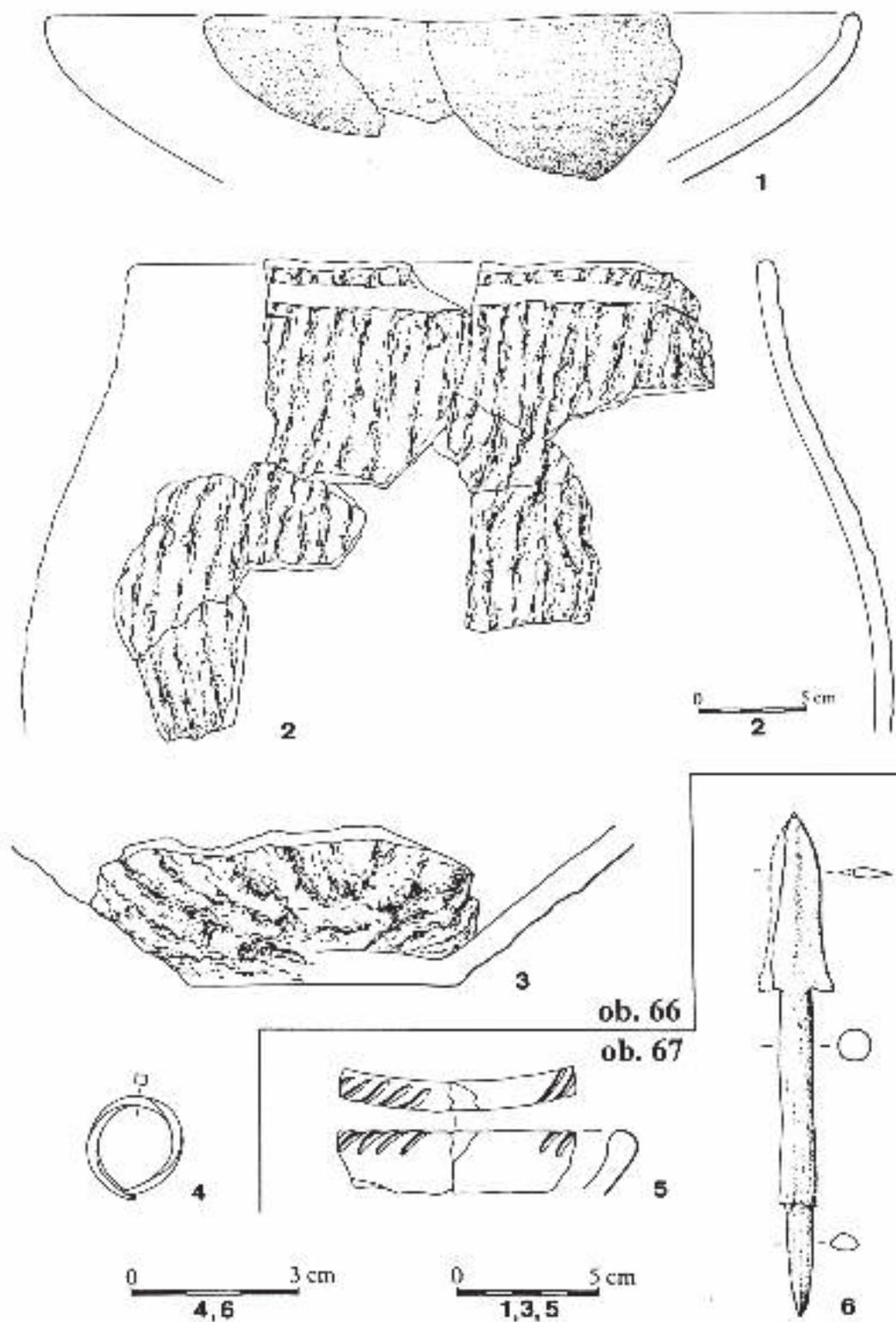
Ryc. 32. Wola Bachorna, st. 4. 1-3, 6-8: fr. naczyń glinianych kultury łużyckiej; 4-5: szydła kościane.

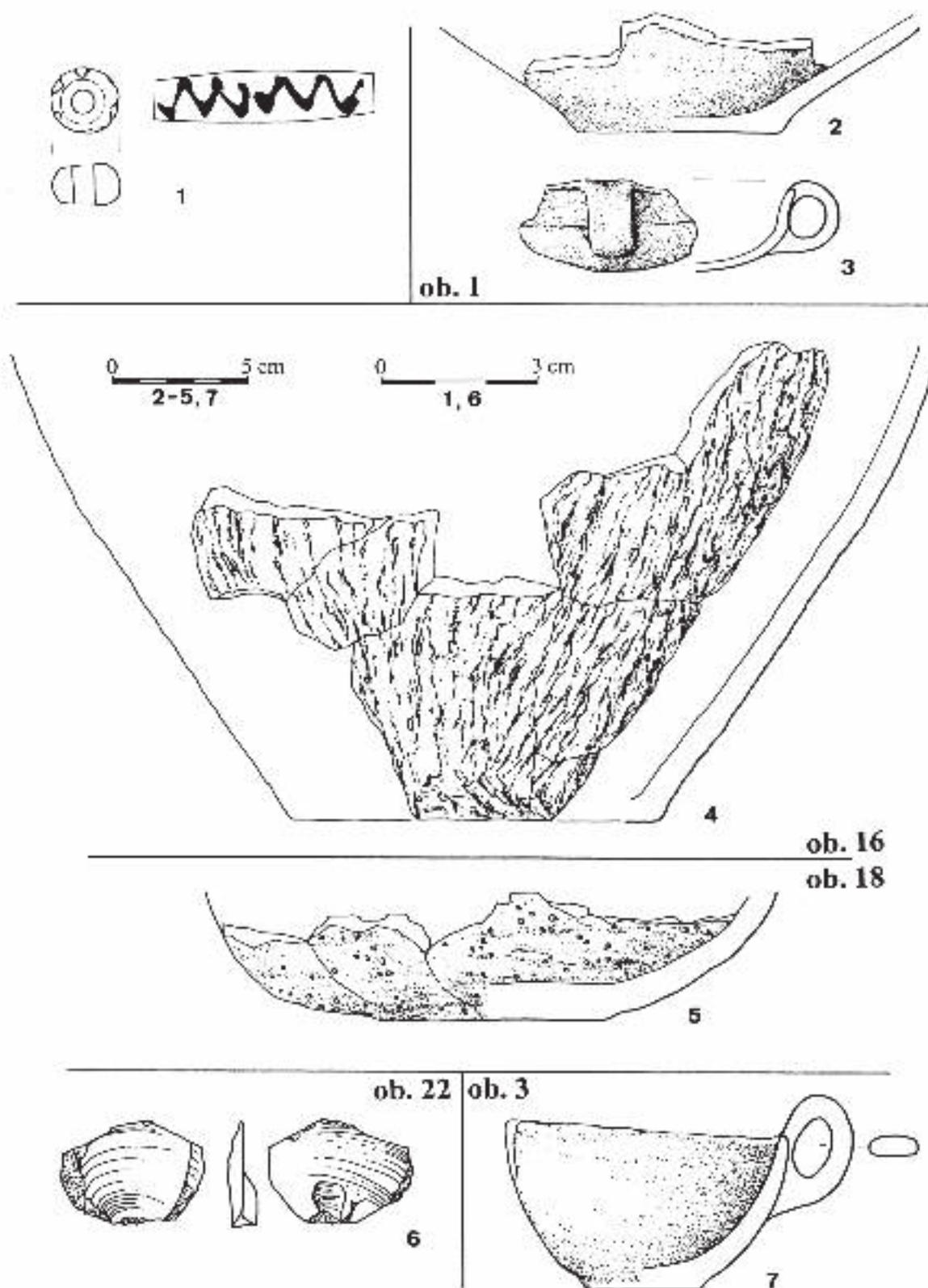
Ryc. 33. Wola Bachorna, st. 4. 1-5: fr. naczyń glinianych kultury łużyckiej.

Ryc. 34. Wola Bachorna, st. 4. 1-4: fr. naczyń glinianych kultury łużyckiej.

Ryc. 35. Wola Bachorna, st. 4. 1-3, 5: fr. naczyń glinianych kultury łużyckiej; 4: kółko brązowe; 6: kościany grot strzały.

Ryc. 36. Lepsze, st. 24. 1: paciorek szklany znaleziony na powierzchni; 2-5: fr. naczyń glinianych kultury łużyckiej; 6: krzemień. Lepsze, st. 25. 7: kubek gliniany kultury łużyckiej.

Dotychczas w Acta Archaeologica Lodziensia ukazały się następujące pozycje:

(do numeru 10 jako Acta Archaeologica Universitatis Lodziensis)

- Nr 1 – K. Jażdżewski, *Atlas do pradziejów Słowian*, Łódź 1948.
- Nr 2 – J. Kamińska, *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*, Łódź 1953.
- Nr 3 – A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954.
- Nr 4 – K. Jażdżewski, *Na dziesięciolecie łódzkiego ośrodka archeologicznego*, Łódź 1956.
- Nr 5 – A. Nadolski, *Polskie siły zbrojne w czasach Bolesława Chrobrego*, Łódź 1956.
- Nr 6 – J. Kamińska, A. Nahlik, *Włókiennictwo gdańskie w X-XIII wieku*, Łódź 1958.
- Nr 7 – A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski, *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomiersku pod Łodzią*, Łódź 1959.
- Nr 8 – R. Barnycz-Gupieniec, *Naczynia drewniane z Gdańska w X-XIII wieku*, Łódź 1959.
- Nr 9 – T. Poklewski, *Misy brązowe z XI, XII i XIII wieku*, Łódź 1961.
- Nr 10 – M. Chmielewska, *Huttes d’Habitation Épipaléolithiques de Witów, distr. de Łęczyca*, Łódź 1961.
- Nr 11 – J. Kmieciński, *Zagadnienia tzw. kultury gocko-gepidzkiej na Pomorzu Wschodnim w okresie wczesnorzymskim*, Łódź 1962.
- Nr 12 – H. Wiklak, *Początki kultury lużyckiej w Polsce środkowej*, Łódź 1963.
- Nr 13 – A. Nahlik, *Tkaniny wsi wschodnioeuropejskiej X-XIII w.*, Łódź 1963.
- Nr 14 – L. Gabałówna, *Ze studiów nad grupą brzesko-kujawską kultury lendzielskiej*, Łódź 1966.
- Nr 15 – *Odry, cmentarzysko kurhanowe z okresu rzymskiego w pow. chojnickim*, red. J. Kmieciński, Łódź 1968.
- Nr 16 – K. Jażdżewski, *Z problematyki początków Słowiańszczyzny i Polski*, cz. I, Łódź 1968.
- Nr 17 – *Na granicach archeologii*, red. A. Nadolski, Łódź 1968.
- Nr 18 – A. Abramowicz, *Podróżnicy przeszłości. Szkice z dziejów archeologii*, Łódź 1970.
- Nr 19 – M. Głosek, A. Nadolski, *Miecze średniowieczne z ziem polskich*, Łódź 1970.
- Nr 20 – A. Chmielewska, *Grzebieńie starożytne i średniowieczne z ziem polskich*, Łódź 1971.
- Nr 21 – A. Nowakowski, *Górne Pobuże w wiekach VIII-XI. Zagadnienia kultury*, Łódź 1972.
- Nr 22 – J. Hasegawa, *Z badań nad średniowieczną ceramiką zachodniosłowiańską*, Łódź 1973.
- Nr 23 – A. Abramowicz, *Dalecy i bliscy. Szkice z dziejów archeologii*, Łódź 1974.
- Nr 24 – T. Poklewski, *Spicymierska włość grodowa w średniowieczu. Obraz gospodarczy*, Łódź 1975.
- Nr 25 – Z. Wawrzonowska, *Uzbrojenie i ubiór rycerski Piastów śląskich od XII do XIV wieku*, Łódź 1976.
- Nr 26 – *Zamki środkowopolskie, część I: Besiekiery, Lutomiersk, „Dom Stary” w Łęczycy*, red. T. Poklewski, Łódź 1977.
- Nr 27 – A. Abramowicz, *Urny i ceramie*, Łódź 1979.
- Nr 28 – A. Mikołajczyk, *Obieg pieniężny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII*, Łódź 1980.
- Nr 29 – A. Nowakowski, *Uzbrojenie wojsk krzyżackich w Prusach w XIV w. i na początku XV w.*, Łódź 1980.
- Nr 30 – *Zamki środkowopolskie, część II: Bolesławiec nad Prosną*, red. T. Poklewski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Łódź 1982.
- Nr 31 – *Mediaevalia archaeologica*, red. A. Nadolski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986.
- Nr 32 – *Studia nad kulturą materialną wieków od XIV do XVI*, red. T. Poklewski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986.
- Nr 33 – M. Żemigala, *Ogrzewanie piecowe na zamku w Bolesławcu nad Prosną*, Łódź 1987.
- Nr 34 – J. Maik, *Wyroby włókiennicze na Pomorzu z okresu rzymskiego i ze średniowiecza*, Łódź 1988.
- Nr 35 – M. Blombergowa, *Polscy członkowie rosyjskich towarzystw archeologicznych 1839-1914*, Łódź 1988.
- Nr 36 – A. Abramowicz, *Historia archeologii polskiej. Początki*, Łódź 1992.
- Nr 37 – M. M. Blombergowa *Badania archeologiczne Polaków na terytorium Imperium Rosyjskiego w XIX i XX wieku*, Łódź 1993.
- Nr 38 – *Zamek w Koźminie. Część I: Dzieje budowlane*, red. T. Poklewski-Kozieł, J. Nekanda-Trepka, Łódź 1994.
- Nr 39 – *Zamek w Koźminie. Część II: Źródła*, red. T. Poklewski-Kozieł, J. Nekanda-Trepka, Łódź 1995.
- Nr 40 – W. Świętosławski, *Uzbrojenie koczowników Wielkiego Stepu w czasach ekspansji Mongołów (XII-XIV w.)*, Łódź 1996.
- Nr 41 – J. Maik, *Sukiennictwo elbląskie w średniowieczu*, Łódź 1997.
- Nr 42 – M. Głosek, *Dwór murowany w Bąkowej Górze*, Łódź 1998.
- Nr 43-44 – L. Tyszler, *Terra sigillata na ziemiach polskich*, cz. 1: Tekst, cz. 2: Katalog i tablice, Łódź 1999.
- Nr 45-46 – J. Śmiałowski, *Książd kanonik Michał Sołtyk (1742-1815) i jego testament*, Łódź 2000.
- Nr 47 – *Warfare in the Middle Ages*, red. W. Świętosławski, Łódź 2001.
- Nr 48 – P. Świątkiewicz, *Uzbrojenie wczesnośredniowieczne z Pomorza Zachodniego*, Łódź 2002.
- Nr 49 – R. Janiak, *Grody kultury lużyckiej w międzyrzeczu górnej Prosnicy i Warty*, Łódź 2003.
- Nr 50/1 – *Priceless Invention of Humanity – Textiles*, red. J. Maik, Łódź 2004
- Nr 50/2 – M. K. Kocińska, J. Maik, *Średniowieczne i nowożytne plomby tekstylne z wykopalisk w Gdańsku*, Łódź 2004.
- Nr 51 – O. Ławrynowicz, *Trzeci ideowe broni rycerskiej w Polsce wieków średnich*, Łódź 2005.
- Nr 52 – P. Strzyż, *Uzbrojenie we wczesnośredniowiecznej Małopolsce*, Łódź 2006.
- Nr 53 – *Od pradziejów po współczesność. Archeologiczne wędrówki*, red. M. Głosek, J. Maik, Łódź 2007.
- Nr 54 – *Nie tylko broń. Niemilitarne wyposażenie wojowników w starożytności i średniowieczu*, red. W. Świętosławski, Łódź 2008.

